ئابلىمىت ئەھەت بۆگۆ

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

ئابلىمىت ئەھەت بوگو

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: تۇرسۇن ئابدۇللا
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابلىمىت ئەھەت بوگۇ
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ياخشىلىق باغرى كەڭ ئىنسان بىلەن ياشا،
بىغۇبار ھۆر ياشلىق ئاسمىنىڭ بىلەن ياشا.
كىبرىڭنى، مەيۋە كەبى، لەيلە كەبى تاشلاپ،
خەيرخاھ [illegible] ئەزىزلار سۆزى بىلەن ياشا.

— روزى سايىت

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى

ئابلىمىت ئەھەت بوگۇ

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى №14 ، پوچتا نومۇرى : 830046)
شىنخۇا كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى : 787×1092 1/16 ، باسما تاۋىقى : 34.75
2002 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى
2007 - يىل 4 - ئاي 2 - بېسىلىشى
تىرازى : 500 4 — 001 3

ISBN 7 — 5631 — 1623 — 0/H.30
باھاسى : 45.00 يۈەن

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

فونېمىلارنىڭ ترانسكرىپسىيىلىك كۆرسەتكۈچى 1

مۇقەددىمە 1

1. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى 1

2. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ «چاغاتاي» نامى بىلەن ئاتىلىشى 2

3. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەرەققىيات جەريانى 3

بىرىنچى يېزىق 10

1. چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى 10

2. ھەرپ ۋە ئېلىپبە 12

1) چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھەرپلەر 12

2) چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى 12

3) چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبە جەدۋىلى (باسما شەكلى) 14

قوشۇمچە: تاۋۇشلارنىڭ ئىپادىلىنىش شەكىللىرى بويىچە ئومۇمىي چۈشەنچە 16

3. چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلىدىغان ياردەمچى بەلگىلەر ۋە ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتى 18

ياردەمچى بەلگىلەر 18

ياردەمچى بەلگىلەرنىڭ خۇسۇسىيىتى 18

ھەمزىنىڭ ئىپادە شەكىللىرى 21

I چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى تاۋۇشلارنىڭ يېزىقتا ئىپادىلىنىشى 25

1. سوزۇق تاۋۇشلار 25

2. ئۈزۈك تاۋۇشلار 45

II بەزى ھەرپلەرنىڭ قوليازمىلاردىكى شەكىللىرى 56

قوشۇمچە: ئوقۇش مەشىقى 62

ئىككىنچى بوغۇم تۈزۈلۈشى ۋە قىسمەن فونېتىكىلىق خۇسۇسىيەتلەر 72

1. بوغۇم تۈزۈلۈشى 72

2. قىسمەن فونېتىكىلىق خۇسۇسىيەتلەر 75

3. قوشۇمچىلارنىڭ تەلەپپۇزى 88

ئۈچىنچى قىسمەن ئەرەبچە، پارسچە تەركىبلەر 94

1. «ال» نىڭ ئىملاسى 94

2. ھىجرىيە ئاي نامىلىرى 95

3. ئەبجەد ھېسابى 96

4. پارسچە ئىزافەتنىڭ ئىملاسى 97

5. ئىككى خىل شەكىلدە كەلگەن قىسمەن پارسچە سۆزلەرنىڭ ئىملاسى 98

6. پارس تىلىدىن كىرگەن بىر قىسىم سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلار 100

1) سۆز ئالدى ياسىغۇچى قوشۇمچىلار 100

2) سۆز ئارقا ياسىغۇچى قوشۇمچىلار 102

تۆتىنچى ھەرپ ۋە ھۆسنىخەت ئۆرنەكلىرى 124

1. تەئلىق شەكلى 124

2. نەسخ شەكلى 125

3. سۇلۇس شەكلى 126

4. دىۋانى شەكلى 127

5. جەللى دىۋانى شەكلى 128

6. رىقئە شەكلى 129

7. كوللىگرافىك مەشىق 133

بەشىنچى ئوقۇشلۇق 148

1. پارچىلار 148

2. پارچىلار 164

3. «دىۋانى نەۋبەتى»دىن پارچە 177

تېكىست (1) 178

تېكىست (2) 186

4. ئابدۇرېھىم نىزارى: «لەيلى ـ مەجنۇن»دىن پارچە 199

تېكىست (1) 200

تېكىست (2) 212

5. بەش پارچە ھۆججەت 222

6. زەلىلى: «تەزكىرەئى خاجە مۇھەممەد شەرىف بۇزۇرگۋار»دىن پارچە 232

7. مۆجىزى: «تەۋارىخى مۇسىقىيۇن»دىن پارچە 246

8. «دىۋانى گۇمنام»دىن پارچە 254

9. ئىبراھىم ئىبنى يۇسۇپ خوتەنى: «مەنتىقۇت ـ تەير»دىن پارچە 265

تېكىست (1) 266

تېكىست (2) 283

10. موللاسىدىق يەركەندى: «نەسرىي خەمسە نەۋائى»دىن پارچە 298

«سەددى ئىسكەندەرىي» دىن پارچە 299

«پەرھاد ـ شىرىن»دىن پارچە 306

11. «دىۋانى زۇھۇرى»دىن پارچە 317

تېكىست (1) 318

تېكىست (2) 329

12. «دىۋانى ئەرشى»دىن پارچە 339

تېكىست (1) 340

تېكىست (2) 362

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

13. موللا مۇسا سايرامى: «تارىخى ئەمنىيە» دىن پارچە 385
14. نەۋائى: «داستانى پادىشاھ ئىسكەندەر» دىن پارچە 392
تېكىست (1) 393
تېكىست (2) 409
15. نەۋائى: «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» تىن پارچە 417
تېكىست (1) 418
تېكىست (2) 434
16. نەۋائى: «غەرايىبۇس - سىغەر» دىن پارچە 452
تېكىست (1) 453
تېكىست (2) 465
ئالتىنچى ئىندېكس 479
يەتتىنچى قىسمەن ئىبارىلەر 525
پايدىلانغان ماتېرىياللار 546

www.uyghurkitap.com

فونېملارنىڭ ترانسكرىپسىيىلىك كۆرسەتكۈچى

(فونېملارنىڭ ترانسكرىپسىيىسىدە «كومپيۇتېر ساھەسىدە بىرلىككە كەلگەن تۇنجى ئۇيغۇر كومپيۇتېر يېزىقىنىڭ دەسلەپكى لايىھىسى» ئاساس قىلىندى.)

ھەرپ	ترانسكرىپسىيىسى	مىسال	
ئا	Aa	اب	ab
ئە	Aä	ادب	ädäb
ب	Bb	بلبل	bulbul
پ	Pp	پالچيغ	palchigh
ت	Tt	تمنا	tämänna
ج	Jj	جاهل	jahil
چ	CH ch	چاقين	chaqin
(ح)	Hh	حقوق	huquq
خ	Xx	خامه	xamä
د	Dd	دود	dud
(ذ)	Zz	ذكات	zäkat
ر	Rr	راه	rah
ز	Zz	زمستان	zimistan
ژ	Zh	ژاله	Zhalä
س	Ss	سفيد	säfid
ش	SH sh	شكايت	shikayät
(ص)	Ss	صاحب	sahib
(ض)	Zz	ضبط	zäbt
(ط)	Tt	طويل	täwil

zäfär	ظفر	Zz	(ظ)
rä'na	رعنا		(ع)
ghurbät	غربت	Gh gh	غ
färaghät	فراغت	Ff	ف
qädäm	قدم	Qq	ق
kar	كار	Kk	ك
gärdun	گردون	Gg	گ
läyl	ليل	Ll	ل
mämläkät	مملكت	Mm	م
näghmä	نغمه	Nn	ن
häzar	هزار	Hh	ھ
osal	اوسال	Oo	ئو
uslub	اسلوب	Uu	ئۇ
öksük	اوكسوک	Öö	ئۆ
üzük	اوزوک	üü	ئۈ
wätän	**وطن**	**Ww**	**ۋ**
etäk	**ايتاك**	**Ee**	**ئې**
ikram	اكرام	Ii	ئى
yalang	يلانگ	ng	ڭ
yäkta	يكتا	Yy	ي

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇقەددىمە

1. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى

XIV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن تاكى XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنىدىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك خەلقى ئورتاق قوللانغان يېزىق ئەدەبىي تىلى ئادەتتە «تۈركىي تىل»، «تۈركچە»، «قەشقەر تۈركچىسى» دېگەن ناملاردا ئاتىلىش بىلەن بىللە «چاغاتاي تىلى» دەپمۇ ئاتالغان. بۇ ئەدەبىي تىل قاراخانىيلار دەۋرىدە مەھمۇد قەشقەرى تەرىپىدىن «تۈرك تىلى» ياكى «خاقانىيە تۈركلىرىنىڭ تىلى» دەپ ئاتىلىپ، كېيىنچە ئەدىب ئەھمەد يۈكنەكىنىڭ «ئەتەبەتۇل - ھەقايىق» ناملىق ئەسىرىدە «كاشغەر تىلى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىنىڭ ئەسلىدە ئۆزىگە ئاساس بولغان ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بىلەن پۈتۈنلەي قوشۇلۇپ كېتىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن. ئۇ ئۆز تەرەققىياتى جەريانىدا ھاسىل قىلغان بىر قاتار ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئەرەب - پارس تىللىرىنىڭ تەسىرىگە خېلى دەرىجىدە ئۇچرىغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. بۇ ئەدەبىي تىلنىڭ «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەنمۇ ئاتىلىپ قېلىشى ئۇنىڭ تەۋەلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئەمەس. بەلكى پەقەت چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنىدا ئورناتقان «چاغاتاي خانلىقى» قاتارلىق ھاكىمىيەتلەرنىڭ بۇ تىلنى ھۆكۈمەت تىلى قىلىپ قوللانغانلىقى بىلەنلا مۇناسىۋەتلىك.

چاغاتاي تىلى دېگەن بۇ نام گەرچە ئۆز دەۋرىدە ئانچە كۆپ قوللىنىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئەدەبىي تىلنىڭ زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق ئاجرىتىپ بېرەلەيدىغانلىقى ئۈچۈن، ئىلىم ساھەسىدە ئومۇمەن مۇشۇ ئاتالغۇ قوللىنىلماقتا.①

چاغاتاي تىلى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى بىلەن خاقانىيە (قاراخانىيلار) ياكى قەشقەر تىلى ئەنئەنىلىرى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن. قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى ۋە قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئاساسىي ئاھالىسى بولغان ئۇيغۇر - قارلۇق قەبىلىلىرىنىڭ جانلىق تىلى بۇ تىلغا دىئالېكت **ئاساسى بولۇپ بەرگەن. يەنى چاغاتاي تىلى ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىككى** ۋارىيانتى (خاقانىيە ياكى «كاشغەر تىلى» بىلەن ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى) پۈتۈنلەي بىرلىشىپ كېتىش نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ فونېتىكا ۋە گىراماتىكا جەھەتتىكى تۈپ قائىدىلىرى بىلەن ئاساسىي لۇغەت فوندى شۇ ئىككى ئەدەبىي تىلغا ئاساس بولغان ئىدىقۇت ۋە قەشقەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ جانلىق تىلىدىن كەلگەن. ئۇ مەيلى قانداق تىل، قانداق دىئالېكت شارائىتىدا قوللىنىلمىسۇن، ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا خاس بولغان بۇ تۈپ خۇسۇسىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇرغان ۋە ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىچكى قانۇنىيەتلىرى ئاساسىدا راۋاجلانغان.②

---

① مىرسۇلتان ئوسمانوۋ، خەمىت تۆمۈر: «چاغاتاي تىلى توغرىسىدىكى قاراشلىرىمىز» («شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1993 - يىل 1 - سان).

② ئىبراھىم مۇتىئى: «چاغاتاي ئەدەبىي تىلىنىڭ ئۇيغۇر تىلى تەرەققىيات تارىخىدا تۇتقان ئورنى.»

«چاغاتاي تىلى» دېگەن بۇ نام ئومۇمەن XIV ئەسىردىن XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان ئالتە ئەسىرلىك جەرياننى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ «چاغاتاي» نامى بىلەن ئاتىلىشى

تىل بىر خىل ئىجتىمائىي ھادىسە. شۇڭا ئىجتىمائىي ئامىل مەلۇم بىر ئەدەبىي تىلنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم رول ئوينايدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، چىڭگىزخاننىڭ غەربكە يۈرۈش قىلىشى، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا بولغان ھۆكۈمرانلىقى چاغاتاي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىگە مۇھىم ئىجتىمائىي شارائىت ھازىرلاپ بەردى.

XIII ئەسىرگە كەلگەندە، موڭغۇللارنىڭ يولباشچىسى چىڭگىزخان زور قوشۇن توپلاپ شەرقتىن غەربكە قاراپ ھەربىي يۈرۈش قىلىپ، ئۆز تېررىتورىيىسىنى ئۆزلۈكسىز كېڭەيت-تى. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئۆز تەۋەلىكىدىكى رايونلاردىن ئىلى دەرياسىدىن تارتىپ، ئامۇ دەرياسىغىچە — ماۋەرا ئۇننەھر ۋە پۈتۈن شىنجاڭدىن ئىبارەت بىپايان زېمىننى ئىككىنچى ئوغلى چاغاتايىنىڭ ئىدارە قىلىشىغا مىراس تەرىقىسىدە بۆلۈپ بەرگەنىدى. چاغاتاي ۋاپاتىدىن كېيىن چاغاتاي خانىنىڭ ئەۋلادلىرى بۇ بىپايان زېمىندا ئاساسىي كۆچكە ئايلىنىپ چاغاتاي خانلىقىنى قۇردى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن چاغاتاي ئەۋلادلىرى مەيلى قانداق نام بىلەن قانداق خانلىقلارنى قۇرۇشتىن قەتئىينەزەر، «چاغاتاي» دېگەن نامنى ئىزچىل قوللاندى. خۇددى «چاغاتاي ئۇلۇسى»، «چاغاتاي ئېلى» دېگەن ئاتالغۇمۇ بۇ زېمىندىكى ھاكىمىيەت دائىرىسى ۋە ئۇنىڭ ئاھالىسى مەزمۇنىدا رەسمىيلىشىپ قالغىنىغا ئوخشاش، بۇ خانلىقلارنىڭ ھۆكۈمەت تىلى قىلىپ قوبۇل قىلغان، ئەينى دەۋردە بارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئۈچۈن ئورتاق ئەدەبىي تىل بولۇپ خىزمەت قىلغان، خانلىقنىڭ پۈتكۈل سىياسىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ھاياتىدا مۇھىم رول ئوينىغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىمۇ XIV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلى-رىدىن ئېتىبارەن «تۈركىي تىل»، «تۈركچە»، «چاغاتاي تۈركچىسى» دەپ ئاتىلىش بىلەن بىرگە، «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەن رەسمىيلەشتى.

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئالەمشۇمۇل شاھانە ئەسەرلەرنى يېزىپ دۇنيادا شۆھرەت قازانغان، **ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئالتۇن دەۋرىنى ياراتقان ئۇلۇغ شائىر، ئالىم، مۇتەپەككۇر، دۆلەت ۋە جامائەت ئەربابى ئەلىشىر نەۋائى (1441—1501) ئۆزىنىڭ دىۋانىغا يازغان كىرىش** سۆزىدە چاغاتاي ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ پېشۋالىرىدىن بولغان مەۋلانا ئەبەيدۇللا لۇتفى ۋە مەۋلانا سەككاكى ئۈستىدە توختىلىپ: «...... ئۇيغۇر ئىبارەتىنىڭ فۇسەھاسىدىن، تۈرك **ئەلفازىنىڭ بۇلەغاسىدىن مەۋلانا سەككاكى ۋە مەۋلانا لۇتفىكىم، بىرىنىڭ شېرىن ئەبياتىنىڭ ئىشتىھارى تۈركىستاندا بىغايەت ۋە بىرىنىڭ غەزەلىييات ئىنتىشارى ئىراق ۋە خۇراساندا** بىنىھايەتدۇرۇر...»[1] دەپ يازغان بولسا، ھىجرىيە 1306ـ يىلى (مىلادىيە 1888—1889)

① [illegible] ھىجرىيە 1211ـ يىلى موللا نەزەر خەلپەت تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن قولىيازمىنىڭ «دىباچە» سىدىن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تۈركىيىدە نەشر قىلىنغان «قامۇسۇل ـ ئەئلام» نىڭ ئاپتورى شەمسۇددىن سامىمۇ بۇتىل ئۈستىدە توختىلىپ: «قەدىمكى ئۇيغۇرلار مەدەنىي تەرەققىياتتا ئەڭ ئالغا كەتكەن بولۇپ، بۇلارنىڭ تىلى تۈركىي خەلقلەر ئارىسىدا ئورتاق ئەدەبىي تىل ئىدى»، «چاغاتاي خان ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن چاغدىكى ئۇيغۇر تىلى شۇ چاغدىن تارتىپ چاغاتاي تىلى دەپ مەشھۇر بولغان...» دەپ يازغان.

بىرەر شەيئىنى مەنىداش ئىبارىلەر بىلەن سۈپەتلەش چاغاتاي تىلىنىڭ سىنتاكسىسلىق ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى. نەۋائى لۇتفى بىلەن سەككاكىنى تەرىپلىگەندە «ئۇيغۇر ئىبارىلىرىنىڭ ئۇستىلىرىدىن، تۈرك سۆزلىرىنىڭ ماھىرلىرىدىن» دېگەن مەنىداش سۆزلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق، شۇ چاغدىكى «تۈرك تىلى» ياكى «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالغان ئەدەبىي تىلنىڭ ئەمەلىيەتتە «ئۇيغۇر تىلى» ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرسەتكەن.

دېمەك، بۇ تىلنىڭ «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قېلىشى، بىرىنچىدىن، چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا زېمىنىدا ئورناتقان «چاغاتاي خانلىقى» قاتارلىق ھاكىمىيەتلەرنىڭ بۇ تىلنى ھۆكۈمەت تىلى قىلىپ قوللانغانلىقى؛ ئىككىنچىدىن، چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھۆكۈم سۈرگەن دەۋرگە تەئەللۇق ئىكەنلىكى، يەنى زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق ئاجرىتىپ بېرەلەيدىغانلىقى؛ ئۈچىنچىدىن، چاغاتاي ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان زېمىندا قوللىنىلغان ئورتاق ئەدەبىي تىل ئىكەنلىكى؛ يەنە بىرى، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە دۇنيا تۈركولوگىيە ساھەسىدىكى تارىخىي ئاتاش بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

3. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەرەققىيات جەريانى

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى مۇناسىۋەتلىك تەتقىقات ماتېرىياللىرىغا ئاساسەن ئاۋۋالقى چاغاتاي تىلى باسقۇچى (چاغاتاي تىلىنىڭ شەكىللىنىش دەۋرى)، كلاسسىك چاغاتاي تىلى باسقۇچى (چاغاتاي تىلىنىڭ كلاسسىك دەۋرى)، كېيىنكى چاغاتاي تىلى باسقۇچى (چاغاتاي تىلىنىڭ كېيىنكى دەۋرى) قاتارلىق ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈش مۇمكىن.①

1) ئاۋۋالقى چاغاتاي تىلى باسقۇچى (چاغاتاي تىلىنىڭ شەكىللىنىش دەۋرى): بۇنىڭ **يىل چېكى XIV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقى مۆلچەرلىنىدۇ.**

بۇ دەۋرگە ۋەكىللىك خاراكتېردە خارەزمى، يۈسۈپ ئەمىرى، ئاتائى، سەككاكى، **لۇتفى**، ئەھمەدى، يەقىنى... قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر» نىڭ كىرىش سۆزىدە دېيىلگىنىدەك:

XIV ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XV ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ماۋەرا ئۇننەھىردە ياشاپ ئىجادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان لۇتفى، ئاتائى، سەككاكىلارنىڭ شېئىرلىرى ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان كلاسسىك شېئىرىيەتنىڭ ئەڭ ياخشى نەمۇنىلىرىدۇر. بۇ مەزگىللەردە تۈركىي تىللار تۈركۇ-

① يۇقىرىقى ماقالىگە قاراڭ.

مىدىكى نۇرغۇن مىللەتلەرنىڭ ئەدەبىياتىدا پارس تىلىنىڭ تەسىرى بەك كۈچىيىپ، مىللىي (تۈركىي) ئەدەبىي تىل چەتكە قېقىلىشقا باشلىغانىدى. بەزى تارىخچىلار ئېيتقاندەك، بۇ چاغدا، تۈركىي تىل ـ ئەدەبىياتىنى مۇشۇنداق ھالاكەت خەۋپىدىن پەقەت قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئەنئەنىسى قۇتقۇزۇۋېلىپ قالدى. بۇ ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىشتا لۇتفى، ئاتائى، سەككاكىلار، بولۇپمۇ كېيىنرەك ئەلىشىر نەۋائى چوڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، ئۇيغۇر تىلىنى جەۋلانغا كەلتۈرۈپ، يەنە بىر ئاجايىپ زور گۈزەل شېئىرىيەت دۇنياسىنى ئاچتى. بەزىلەر بۇ ئەدەبىياتنىڭ تىلىنى «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتىشىدۇ. ئەلىشىر نەۋائى ئۇنى ئۇيغۇر تىلى دەپ ئاتايدۇ. بۇ تىلنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيىتى شۇكى، ئۇ لېكسىكىلىق جەھەتتىن ئەرەب، پارس، تۈركىي (ئاساسەن ئۇيغۇر) تىللىرىدىن ئارىلاشما، گراماتىكىلىق جەھەتتىن ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ئاساس قىلغان ھالدا شەكىللەنگەن. نەۋائىنىڭ قارىشىچە، لۇتفى، سەككاكىلار ئۆز دەۋرىدە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ كامالەتكە يەتكەن پېشىۋالىرىدۇر. نەۋائىنىڭ ئۆزىمۇ ئەنە شۇلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بويىچە ئالەمشۇمۇل يىرىك ئەسەرلەرنى ياراتقان…

IX ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە X ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇر قارلۇق قەبىلىلىرى ئاساسىدا قۇدرەتلىك بىر چوڭ ھاكىمىيەت شەكىللىنىپ «قاراخانىيلار» دېگەن نام بىلەن ئاتالدى. X ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا قاراخانىيلار خاقانى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلدى ۋە ئۇنى دۆلەت دىنى قىلىپ بېكىتتى. بۇ ھال قاراخانىيلار دائىرىسىدىكى بارلىق تۈركىي تىللىق قەبىلىلەرنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىشقا ئېلىپ باردى. بۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن ئۆتمەي پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىسلام دىنى ئومۇملاشتى. شۇنداق قىلىپ، قاراخانىيلار ئۇيغۇرلىرى بىر تەرەپتىن ئەنئەنىۋى تۈرك ـ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە داۋاملىق ۋارىسلىق قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئىلغار تەسىرلىرىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇنى تۈرك ـ ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە سىڭدۈردى.

قاراخانىيلارنىڭ دەسلەپكى ۋە ئوتتۇرا دەۋرلىرىدە يېڭىدىن شەكىللەنگەن ئۇيغۇر ـ ئىسلام مەدەنىيىتى تېز سۈرئەت بىلەن گۈللەپ ياشىنىدى. تىلشۇناسلىق، قانۇنشۇناسلىق، تېبابەتچىلىك، ھۈنەر ـ كەسىپ، قىسقىسى، ئىلىم ـ مەرىپەت بىلەن شۇغۇللىنىش — قاراخانىيلار ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق تەبىقىسىنىڭ كۈندىلىك مەشغۇلاتىغا ئايلانغانىدى.

X ئەسىردىن كېيىن قاراخانىيلار زېمىنىدا ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىسلام شارائىتىدىكى بىر ۋارىيانتى — «خاقانىيە» تىلى شەكىللىنىپ، ئىسلام دىنىغا كىرگەن تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئورتاق يېزىق ئەدەبىي تىلى سۈپىتىدە قوللىنىلدى. خاقانىيە تىلى XIII ئەسىردىن كېيىن «كاشغەر تىلى» دەپ ئاتىلىپ، قەشقەر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا XIV ئەسىرگىچە قوللىنىلدى. چىڭگىزخان ئوتتۇرا ئاسىياغا يۈرۈش قىلغان مەزگىلدە، ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنى دۆلەت تىلى سۈپىتىدە ئوتتۇرا ئاسىياغا ئېلىپ كىردى. بۇنىڭ بىلەن ئەسلىدە قەشقەر ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا قوللىنىلىۋاتقان «كاشغەر تىلى» بىلەن ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ قوشۇلۇپ كېتىش ۋەزىيىتى شەكىللەندى. نەتىجىدە XIV ئەسىردىن باشلاپ فونېتىكا، گراماتىكا ۋە ئاساسىي لۇغەت فوندى جەھەتتىن ئۇيغۇر تىلىغا خاس ئالاھىدىلىك- لەرنى ساقلاپ قېلىش بىلەن بىللە، ئەرەب ـ پارس تىللىرىنىڭ خېلى زور دەرىجىدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تەسىرىگە ئۇچرىغان بىر يېزىق ئەدەبىي تىلى — چاغاتاي تىلى شەكىللىنىشكە باشلىدى. بۇ ئەدەبىي تىل XV ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ ئۇلۇغ شائىر ۋە مۇتەپەككۇر ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئەسەرلىرىدە مۇكەممەل ئىپادىسىنى تېپىپ، ئۆزىنىڭ كلاسسىك دەۋرىگە كىردى (يۇقىرىقى ماقالىگە قاراڭ).

2) كلاسسىك چاغاتاي تىلى باسقۇچى (چاغاتاي تىلىنىڭ كلاسسىك دەۋرى): چاغاتاي تىلىنىڭ كلاسسىك دەۋرى XV ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XVII ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان تەخمىنەن 150 يىل جەريانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ دەۋر ئەلىشىر نەۋائى قاتارلىقلار ۋەكىللىكىدە چاغاتاي تىلىنىڭ كامالەتكە يەتكەن، ئالدىنقى دەۋرگە نىسبەتەن كۆپ تۇراقلىققا ئىگە بولغان، قېلىپلاشقان دەۋرى ھېسابلىنىدۇ. بۇ دەۋردە مەيدانغا كەلگەن ئەسەرلەر سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن ئالدىنقى دەۋرگە قارىغاندا يۇقىرى، شۇڭا كۆپ ھاللاردا «چاغاتاي تىلى» دېيىلگەندە، ئاساسەن مۇشۇ دەۋردىكى يېزىق ئەدەبىي تىلى ۋە ئۇنىڭ داۋامى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

بۇ دەۋر ئوتتۇرا ئاسىيادا فېئودالىزم جەمئىيىتى گۈللىنىپ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن، چاغاتاي خان ئەۋلادلىرى ئوتتۇرىسىدا ئۇششاق يەرلىك ھاكىمىيەتلەرگە پارچىلىنىپ كەتكەن ئوتتۇرا ئاسىيا سىياسىي جەھەتتىن بىرلىككە كەلگەن ۋە پەن - مەدەنىيەت جەھەتتە قايتىدىن گۈللەپ ياشناشقا يۈزلەنگەن دەۋر ئىدى. كلاسسىك چاغاتاي تىلى دەۋرىنىڭ پېشۋاسى ئەلىشىر نەۋائى ئەنە شۇ دەۋردە يۇقىرى مەدەنىيەتلىك كىشىلەر مۇھىتىدا ئۆسۈپ يېتىلدى. ئۇ ئۆز خەلقىنىڭ مەدەنىيىتى - ئەدەبىياتىنى يارىتىش، خەلقىنىڭ مەنىۋىيىتىنى بېيىتىپ، ئېڭىنى ئۆستۈرۈش، تىل ۋە ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق بىلەن يېقىنلاشتۇرۇش يولىدا بىر ئۆمۈر كۈرەش قىلدى ۋە شۇ مەقسەتتە ئانا تىلىدا «چاھاردىۋان» («خەزايىنۇلمەئانى»)، «خەمسە»، «مەجالىسۇن - نەفائىس»، «مىزانۇل - ئەۋزان»، «مۇھاكەمەتۇل - لۇغەتەين»، «مەھبۇبۇل - قۇلۇب»… قاتارلىق ئۆلمەس شېئىرىي ۋە نەسرىي ئەسەرلەرنى ۋۇجۇدقا چىقاردى.

3) كېيىنكى چاغاتاي تىلى باسقۇچى (چاغاتاي تىلىنىڭ كېيىنكى دەۋرى): بۇ دەۋر XVII ئەسىرنىڭ بېشىدىن XX ئەسىرنىڭ بېشىغىچە بولغان جەريانىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ دەۋردە چاغاتاي تىلى خەلقىمىزنىڭ تىل ئالاھىدىلىكلىرىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان ھالدا، ھەرقايسى رايونلاردا ئۆزىگە خاس يۈنىلىش بويىچە تەرەققىي قىلدى.

XVII ئەسىردىن باشلاپ چاغاتاي تىلى نەۋائى ئەنئەنىلىرىنى ئاساس قىلغان ھالدا قەشقەر جانلىق تىلىنىڭ ئىجابىي ئامىللىرىغا يۆلىنىپ، ئاۋۋال جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قەشقەر، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ رايونلىرىدا خىرقەتى، خەراباتى، زەلىلى، ئابدۇرېھىم نىزارى، موللا مۇسا سايرامى، مۇھەممەد سادىق كاشغەرى، خامۇشاخۇن يەركەندى… قاتارلىقلار ۋەكىللىكىدە، كېيىنچە شىمالىي شىنجاڭنىڭ تۇرپان، قۇمۇل، ئىلى رايونلىرىدا موللا بىلال (نازىم)، زۇھۇرى، سېيىت مۇھەممەد قاشى… قاتارلىقلار ۋەكىللىكىدە ئۆز تەرەققىياتىنى داۋاملاشتۇردى (يۇقىرىقى ماقالىگە قاراڭ).

بۇلاردىن باشقا يەنە XVIII ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدا تۈزۈلگەن، 18 مىڭ سۆزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بەش تىللىق مانجۇچە لۇغەتمۇ چاغاتاي تىلىنىڭ كېيىنكى دەۋرى — ئۇيغۇر تىلى تارىخىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

※ ※

ئومۇمەن، XIV ئەسىردىن XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان 600 يىلغا يېقىن جەرياندا ئەجدادلىرىمىز تەرىپىدىن يارىتىلغان مول يازما مىراسلىرىمىزنى خاتىرىلەشتە قوللىنىلغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلى — چاغاتاي تىلى يۇقىرىقىدەك بىر قاتار تارىخىي جەريانلاردا ھەرقايسى دەۋرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈش بىلەن بىللە، ھەرقايسى دەۋرلەردە بەرپا بولغان ھەر خىل مەدەنىيەتلەردىن ئۆزىگە مۇناسىپ ئوزۇق ئېلىپ، ئالاھىدە بىر مىللىي شەكىل بىلەن بېيىپ تەرەققىي قىلدى.

مەلۇمكى، ئەجدادلىرىمىز ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە ئوخشىمىغان يېزىق تىلىدىن پايدىلانغان. ئالايلۇق، بىزگە ھازىرغىچە مەلۇم بولغان يازما يادىكارلىقلىرىمىز بويىچە ھېسابلىغاندىمۇ، مىلادىيە V ئەسىردىن IX ئەسىرگىچە قوللىنىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى؛ IX ئەسىردىن XIII—XIV ئەسىرگىچە قوللىنىلغان ئوتتۇرا ئەسىر (ئوتتۇرا قەدىمكى زامان) ئۇيغۇر تىلى؛ XIV ئەسىردىن تاكى XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە قوللىنىلغان چاغاتاي (ئوتتۇرا يېقىنقى زامان) ئۇيغۇر تىلى قاتارلىقلار.

ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر تىلى ئەمەلىيەتتە قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەرەققىي قىلىپ بېيىشى نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن. ھازىرغا قەدەر تېپىلغان ماددىي پاكىت ۋە تىل-يېزىق يادىكارلىقلىرىمىزنى كۆزەتكىنىمىزدە، بۇ تىلنىڭ لېكسىكىسى، جۈملىدىن فونېتىكا ۋە گراماتىكىسى غەيرىي تىللاردىن، بولۇپمۇ ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ تەسىرىدىن ئاساسەن دېگۈدەك خالىي ئىدى. بىراق ئىسلام دىنى قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇيغۇر مەدەنىيىتى بىلەن ئەرەب، پارس مەدەنىيىتىنىڭ تەدرىجىي ئۆتۈشۈشى نەتىجىسىدە ئەينى دەۋر ئۇيغۇر تىلى تەركىبىگە ئەرەب، پارس تىللىرىدىن تۇرمۇش، دىن ۋە مەدەنىيەتنىڭ تۈرلۈك ساھەلىرىگە مۇناسىۋەتلىك ئاز بولمىغان سۆز - ئاتالغۇلار سىڭىپ كىردى. گەرچە چاغاتاي تىلى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ۋارىسى بولغان ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر تىلى ئەنئەنىلىرى ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولسىمۇ، بىراق بۇ تىلغا لېكسىكا جەھەتتىلا ئەمەس، بەلكى ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ گراماتىكىسىغا خاس بىر قىسىم قوشۇمچىلارمۇ تەدرىجىي سىڭىپ كىردى. دەۋرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇيغۇر تىلىغا خاس نۇرغۇن سۆز - ئاتالغۇلار تىل تەرەققىياتىنىڭ ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتى ۋە دەۋر تەلىپى بويىچە مەلۇم دەرىجىدە فونېتىكىلىق ئۆزگىرىش ياسىدى. بەزى سۆزلەرنىڭ لېكسىكىلىق مەنىسىدە ئۆزگىرىش يۈز بەردى. خېلى بىر قىسىم سۆزلەردە مەنە جەھەتتىن كېڭىيىش، تارىيىش ۋە كۆچۈشكە ئوخشاش تۈرلۈك دەرىجىدىكى ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. تېخىمۇ ئېنىقراق ئېيتقاندا، بەزى سۆزلەر دەۋر تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ئۆزىگە بەزەن يېڭى مەنىلەرنى يۈكلىگەن بولسا، يەنە بەزى سۆزلەر ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى قىسمەن ئابستراكت مەنىلىرىنى يوقىتىپ كونكرېت مەنىسىنى ساقلاپ قالدى. يەنە بەزى سۆزلەر ئۆزىنىڭ ئەسلىدىكى مەنىسىنى پۈتۈنلەي ياكى ئاساسىي جەھەتتىن يوقىتىپ، ئەسلىدىكى مەنىسىگە مۇناسىۋەتلىك باشقا يېڭى مەنە ئاڭلىتىدىغان سۆزلەرگە ئۆزگىرىپ كەتتى. گەرچە چاغاتاي تىلى لېكسىكىسىدا قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى لېكسىكىسىدىكى بىر مۇنچە سۆز - ئىبارىلەر ئۆز پېتىچە ساقلىنىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن، يەنىلا ئەرەب، پارس تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەرنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئۇيغۇر

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تىلدا ئەسلىدە بار بولغان خېلى بىر قىسىم سۆزلەر ئۇيغۇر تىلى لۇغەت تەركىبىدىن چۈشۈپ قالدى ياكى پاراللېل قوللىنىلدى. مەسىلەن: .

كوك [kök] — فلك [fäläk] ، اسمان [asman] ، گردون [gärdun] ، جرخ [chärx]

ات [at] — اسب [äsb] ، رخش [räxsh] ، سمند [sämänd] ، ابرش [äbräsh]

يۈز [yüz] — عارض [ʹaräz] ، عزار [ʹuzar] ، چهره [chehrä] ، روى [roy]

اجل [äjäl] ، ارواح [ärwah] ، بخت [bäxt] ، حسرت [häsrät] ، وجود [wujud] ،

انتظار [intizar] ، كرامت [käramät] ، مجـروح [mäjruh] ، رسالـه [risalä] ،

اواره [äwarä] ، تماشا [tämasha] ، ...

اسرو	[äsru]	=	كوب	[köp]
اوكسوك	[öksük]	=	كم	[käm]
اسروك	[ösrük]	=	مست	[mäst]
تموغ～تاموغ	[tamugh～tämugh]		دوزخ	[däwzäx]
تابوغ～تبوغ	[tabugh～täbugh]	=	خدمت	[xidmät]
اسيغ～اسيغ	[asigh～äsigh]	=	فايده～فائده	[fayidä～faidä]
اجون	[ajun]	=	دنيا، عالم	[dunya, aläm]
اوجماق	[uchmaq]	=	جنت	[jännät]
بيليك	[bilik]	=	علم	[ʹilm]
يازوق	[yazuq]	=	گناه	[gunah]
تانوق ～ تانوغ	[tanuq ～ tanugh]	=	گواه	[guwah]

شۇنىڭدەك، پارسچە سۆز ئالدى ۋە سۆز ئارقا قوشۇمچىلىرى بىلەن ياسالغان بىر قىسىم سۆزلەر، جۈملىدىن سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە ۋە ياردەمچى سۆزلەرمۇ چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا سىڭىپ كىرىپ ئۈنۈملۈك ئۆزلىشىپ كەتتى. «قىلماق» [qilmaq] ، «اتماك» [ätmäk] ، «ايلاماك» [äylämäk] ، «بولماق» [bolmaq] ياكى «اولماق» [olmaq] قاتارلىق ياردەمچى پېئىللارنىڭ ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەرگە قوشۇلۇشى بىلەن ياسالغان قوشما پېئىللار ھەممە ئەرەب تىلى ياكى پارس تىلىغا تەقلىد قىلىنغان سۆز بىرىكمىلىرى ـ ئىبارىلەر كۆپەيدى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئىقتىسادتىكى يۈكسىلىش، يېزىق سىستېمىسىنىڭ ئۆزگىرىشى، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتى، مەدەنىيەتنىڭ گۈللەپ ياشنىشىغا ئەگىشىپ، «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلى قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ئاساسىدا يەنىمۇ تەرەققىي قىلىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئومۇمىي، مىللىي ئەدەبىي تىلى بولۇپ شەكىللەندى. بۇ تىل گەرچە لېكسىكا جەھەتتە ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقى، فونېتىكا جەھەتتىكى مەلۇم ئۆزگىرىشلەر، گراماتىكا جەھەتتىكى تاكامۇللىشىش قاتارلىق بەلگىلىرى بىلەن قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدىن پەرقلەنسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي جەھەتتىن ئالغاندا، بۇ تىلدا قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى خېلى دەرىجىدە ساقلانغان ھەممە شۇ ئالاھىدىلىكلىرى بويىچە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن ئاساس بولغان.

مورفولوگىيىلىك ئېلېمېنتلار — مورفېمىلاردا فونېتىكىلىق ئۆزگىرىشلەر بارلىققا

كېلىپ، ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە ۋە ئىسىملارنىڭ تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلىرىدىن شەخس، سان، كېلىش قوشۇمچىلىرى، پېئىل زامانلىرى، پېئىل دەرىجىلىرى ۋە مەيىللىرى ھەمدە سۈپەتداش، رەۋىشداش ياسىغۇچى ۋە تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلار، سۆز بىرىكمىلىرى، جۈملە شەكىللىرى تەرەققىي قىلىپ، مۇقىملىشىپ (ئايرىم ئەھۋاللار بۇنىڭ سىرتىدا)، ئاساسىي جەھەتتىن قېلىپلاشقان سىستېما شەكلىگە كىرگەن.

ئىجابىي جەھەتتىن ئالغاندا، ئەرەب، پارس تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر كۆپىنچە ئادەتتىكى لۇغەت تەركىبى دائىرىسىدە بولغاچقا، ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاساسىي لۇغەت تەركىبىنى ئۆزگەرتىۋېتىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتمىدى. ئەلۋەتتە، تىلشۇناسلىق ۋە تىل تەرەققىياتى نۇقتىسىدىن ئالغاندا، تىل ئۆزئارا ئۆتۈشىدۇ، يەنى بىر ـ بىرىدىن ئۆزئارا سۆز قوبۇل قىلىدۇ. لېكىن بىرەر تىلدىكى سۈپەت ئۆزگىرىش شۇ تىلدىكى قىسمەن لېكسىكىلىق ئامىللارغا باغلىق بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ بىر پۈتۈن فونېتىكىلىق سىستېمىسى بىلەن گراماتىكىلىق سىستېمىسى ۋە ئاساسىي لۇغەت تەركىبىنىڭ ئۆزگىرىشىگە باغلىق. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، چاغاتاي تىلىغا قوبۇل قىلىنغان ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەر مەيلى تۈپ سۆز ياكى ياسالما سۆزلەر بولسۇن، ئۇيغۇر تىلى قوشۇمچىلىرىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغاچقا، پەقەت تىلىمىزنىڭ لۇغەت تەركىبىنى بېيىتىشتا، مەنىداش سۆزلەرنى كۆپەيتىش جەھەتتە بەلگىلىك رول ئويناپ، قۇرۇلۇش ماتېرىيالى سۈپىتىدە خىزمەت قىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ خىل سۆز ـ ئاتالغۇلار ئۇزۇن مۇددەت قوللىنىش جەريانىدا تىلىمىزغا ئۆزلىشىپ كەتكەن بولغاچقا، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىمۇ شۇ ھالەتتە ھاياتىي كۈچىنى جارى قىلدۇرۇپ، دەۋرىمىزدىمۇ ئىزچىل ئىستېمال قىلىنماقتا.

شۇنداقتىمۇ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى خېلى بىر قىسىم سۆزلەر كېلىش مەنبەسى جەھەتتىن ئۇيغۇر تىلىغا خاس بولمىغاچقا، يەنىلا ئەتراپلىق ئۆگىنىش ۋە چوڭقۇرلاپ چۈشىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ. بولۇپمۇ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنى ئەتراپلىق، سىستېمىلىق ۋە ئىنچىكە تەتقىق قىلىش ـ ئۆگىنىش جەھەتتە چاغاتاي تىلىنى بىر كۆۋرۈك دەپ قاراشقا بولىدۇ.

www.uyghurkitap.com

مۇلاھىزە سوئاللىرى

1. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى
2. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى ئەينى دەۋردە قانداق ناملار بىلەن ئاتالغان؟ بۇ ھەقتە نېمىلەرنى بىلىسىز؟
3. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى قانداق شەكىللەنگەن؟
4. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ دىئالېكت ئاساسى قايسى؟
5. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنى نېمە ئۈچۈن ئۆز تەرەققىياتى جەريانىدا ھاسىل قىلغان بىر قاتار ئۆزگىچە خاس ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ تەسىرىگە خېلى دەرىجىدە ئۇچرىغانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ دەيمىز؟
6. نېمە ئۈچۈن چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ «چاغاتاي تىلى» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىپ قېلىشى ئۇنىڭ تەۋەلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئەمەس دەيمىز؟
7. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى نېمە ئۈچۈن «چاغاتاي» نامى بىلەن ئاتالغان؟ بۇ ھەقتە نېمىلەرنى بىلىسىز؟
8. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى تەرەققىيات جەريانىدا قايسى باسقۇچلارنى بېسىپ ئۆتكەن؟ ئۇنىڭ تەرەققىيات تارىخى توغرىسىدا نېمىلەرنى بىلىسىز؟
9. ئاۋۋالقى چاغاتاي تىلى باسقۇچى ۋە بۇ دەۋردىكى يازما يادىكارلىقلىرىمىزدىن قايسىلارنى بىلىسىز؟
10. كلاسسىك چاغاتاي تىلى باسقۇچى ۋە بۇ دەۋردىكى يازما يادىكارلىقلىرىمىزدىن قايسىلارنى بىلىسىز؟
11. كېيىنكى چاغاتاي تىلى باسقۇچى ۋە بۇ دەۋردىكى يازما يادىكارلىقلىرىمىزدىن قايسىلارنى بىلىسىز؟
12. نېمە ئۈچۈن چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا كلاسسىك چاغاتاي تىلى باسقۇچى ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ دەيمىز؟
13. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرى.
14. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى.
15. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇنىڭ تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالى.

بىرىنچى يېزىق

1. چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى

«چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى» دەپ ئاتالغان بۇ يېزىق — XIV ئەسىردىن XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ئەجدادلىرىمىز تەرىپىدىن يارىتىلغان مول يازما مىراسلىرىمىزنى خاتىرىلەشتە قوللىنىلغان يېزىق.

چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدا تۈزۈلگەن خاقانىيە يېزىقىنى مەلۇم دەرىجىدە ئىسلاھ قىلىش ئارقىلىق بارلىققا كەلتۈرۈلگەن يېزىق بولۇپ، ئۇ «ھەمزە» (ء)، «ۋاۋئەلىف» (او) ۋە «يائەلىف» (اي-)تىن باشقا مۇقىم 33 ھەرپ ۋە ئون خىل ياردەمچى بەلگىدىن تەركىب تاپقان، شۇنىڭدەك ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەرنىڭ بوغۇم تۈزۈلۈشىگە ئاساس بولىدىغان سوزۇق تاۋۇشلارنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپلەرمۇ مەزكۇر ھەرپلەر ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن.

چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى ئۇيغۇرلار ئۇچۇن دەسلەپكى يېزىق ئەمەس. ئۇيغۇرلار ئۆز تەرەققىياتىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلىرىدە ھەرخىل ئىجتىمائىي تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن تۈرلۈك يېزىقلارنى قوللانغان. ئۇيغۇرلارنىڭ رەسمىي سىستېمىلاشقان يېزىقتىن پايدىلىنىپ قالدۇرغان يادىكارلىقلىرىنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەنلىرى 1600 يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە. مۇشۇ ئۇزاق تارىخىي جەرياندا ئۇيغۇرلار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ قەدىمكى تۈرك (ئورخۇن) يېزىقى، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى، براھمىچە تۈرك يېزىقى، قوجۇ يېزىقى، سوغدى يېزىقى، سۈرىيە يېزىقى، مانى يېزىقى، ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى كونا ئۇيغۇر يېزىقى قاتارلىق بىر قانچە خىل يېزىقلارنى قوللىنىپ، ئۆز تىلىنى خاتىرىلەپ كەلدى[①].

قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى قەدىمكى تۈرك - رونىك يېزىقى (ئورخۇن-يېنسەي يېزىقى) مەڭگۈتاش يادىكارلىقلىرى ۋە باشقا تۈرك يېزىقىدىكى پۈتۈكلەردە؛ ئوتتۇرا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ۋە قىسمەن ئەرەب يېزىقى يادىكارلىقلىرىدا؛ ئوتتۇرا - يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى XIV ئەسىرلەردىن XX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان، ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدا ئۆزگەرتىلگەن ئۇيغۇر (چاغاتاي) يېزىقىدا پۈتۈلگەن يادىكارلىقلاردا كۆرۈلىدۇ.

ئۇيغۇرلار ئەرەب يېزىقى بىلەن ئۇچرىشىشتىن ئىلگىرى، پۈتۈن تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئۈچۈن ئومۇمىي يېزىق بولغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى قوللانغانىدى. ئىسلام دىنىنىڭ

---

① ئابدۇقېيۇم خوجا: «ئۇيغۇر يېزىق تارىخى ھەققىدە» («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» 1993 - يىل 1 - سانىغا قاراڭ).

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كىرىشى بىلەن دىنىي ـ ئىجتىمائىي ھۆكۈمرانلىقىغا ئوخشاش، ئەرەب يېزىقىمۇ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ئاستا ـ ئاستا سىقىپ چىقىرىپ، تەدرىجىي ھالدا ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى تىكلىدى. نەتىجىدە دەسلەپ ئەرەب، پارس يېزىقلىرىنىڭ ئىملا قائىدىلىرى كۆپ ئۆزگەرتىلمىگەن ھالدا تۈزۈلگەن قاراخانىيلار يېزىقى مەلۇم دەرىجىدە ئىسلاھ قىلىنىپ، ئۆز دەۋرىگە نىسبەتەن ئۇيغۇر تىلىنى بىرقەدەر توغرا ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان «چاغاتاي يېزىقى» بارلىققا كەلدى. بۇ يېزىق چاغاتاي خانلىقى دەۋرىدە قوللىنىلغان ھەمدە چاغاتاي خانلىقىنىڭ مەمۇرىيىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇلغانلىقى سەۋەبىدىن «چاغاتاي يېزىقى» دەپ ئاتالدى. بۇ دەۋر ھەم ئۇزۇن بىر مۇددەتلىك ئىكەنلىكى جەھەتتىن بولسۇن، ھەم كەڭ تارقىلىشى جەھەتتىن بولسۇن، ياكى كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ نادىر ئەسەرلىرىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن مول مېۋىلىك بىر ئالتۇن دەۋرى ئىكەنلىكى جەھەتتىن بولسۇن، ئۇيغۇرلارنىڭ يازما ئەدەبىياتى ياكى يېزىق تارىخىدا ئەڭ ئۇزۇن جەريان — ئالەمشۇمۇل بىر تارىخىي جەريان بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چاغاتاي يېزىقى ئۇيغۇرلار ۋە باشقا قېرىنداش تۈركىي تىللىق خەلقلەر تەرىپىدىن كەڭ كۆلەمدە ۋە ئۇزۇن زامان قوللىنىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئەرەب ھەرپلىرى دەسلەپ ئۇيغۇر تىلىغا تامامەن ئۇيغۇنلىشىپمۇ كېتەلمىدى. بولۇپمۇ سوزۇق تاۋۇشلار بىر قانچە ياردەمچى بەلگە بىلەنلا ئىپادىلىنىدىغان بولغاچقا، سوزۇق تاۋۇشنى كۆرسەتكۈچى بۇ خىل بەلگىلەر ئۇيغۇر تىلىنىڭ سوزۇق تاۋۇش سىستېمىسىنى تولۇق ئىپادىلەپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلدى. شۇنداقتىمۇ ئېلىپبە بىلەن باغلىق بولغان بۇ خىل قۇسۇرلار ئۇزاق تارىخىي جەريان داۋامىدا دەۋرمۇ دەۋر تەدرىجىي ھالدا تۈگىتىلىپ، ئۇيغۇر تىلىنىڭ فونېتىك نورمىلىرىغا بىرقەدەر مۇۋاپىقلاشقان ئېلىپبە ۋۇجۇدقا چىقتى.

※ ※

چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىق تىلىدا ئەرەب، پارس تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆز ـ ئىبارىلەر خېلىلا كۆپ بولۇپ، بۇ سۆز ـ ئىبارىلەر ئەرەب، پارس يېزىقلىرىدىكى شەكلى بويىچە يېزىلىپ، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى تاۋۇش سىستېمىسىنىڭ يار بېرىشىچە تەلەپپۇز قىلىش پرىنسىپىغا ئەمەل قىلىنغان. مۇشۇ پرىنسىپ بويىچە دەسلەپ، ئۇنىڭدا ئەرەب يېزىقىدىكى بارلىق ھەرپلەر، ئۇلارنىڭ قوللىنىلىش ئۇسۇللىرى ۋە ياردەمچى بەلگىلەر تولۇق قوبۇل قىلىنىش بىلەنلا قالماستىن، تۈركىي سۆز ۋە قوشۇمچىلارغا خاس بىر قىسىم تاۋۇشلارمۇ شۇ ھەرپلەر ئاساسىدا پەيدىنپەي ھەل قىلىنغان. شۇ سەۋەبتىن چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا تۈركىي سۆزلەردە قوللىنىلماي پەقەت ئەرەبچە سۆزلەردىلا قوللىنىلىدىغان بىر قانچە ھەرپ ۋە بەلگىلەر ئۇچرايدۇ. شۇنىڭدەك بىر نەچچە ھەرپ بىر خىل تەلەپپۇز قىلىنىدىغان، ئەكسىچە بىر نەچچە تاۋۇش بىر ھەرپ بىلەن ئىپادىلىنىدىغان، ئوخشاش بىر ھەرپ تۈركىي سۆزلەردە بىر خىل، ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەردە بولسا يەنە بىر خىل قوللىنىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ ئۇچرايدۇ. بەزى تاۋۇش بەلگىلىرى يېزىقتا ھامان چۈشۈرۈپ قويۇلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ئىپادىلىگەن تاۋۇشلارنى مەنە، شەكىل ۋە قۇرۇلمىسىغا ئاساسەن تەلەپپۇز قىلىشقا توغرا كېلىدۇ («چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبە جەدۋىلى»، «ياردەمچى بەلگىلەر» ۋە «تاۋۇشلارنىڭ ئىپادىلىنىش شەكىللىرى»گە قاراڭ).

چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا ھەرپلەر سۆز بېشىدا ۋە سۆز ئوتتۇرىسىدا، سۆز ئاخىرىدا ۋە يالغۇز يېزىلىدىغان شەكىللەرگە ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە، يەنە بەزى ھەرپلەرنىڭ يازما ۋە باسما شەكىللىرىمۇ بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىدۇ. شۇنىڭدەك بەزى ھەرپلەرنىڭ يازما شەكىللىرىمۇ ھەر خىل فورمىلاردا يېزىلىدۇ.

چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ قولىيازما شەكىللىرى خىلمۇخىل ۋە چىرايلىق. ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ يېزىق تارىخىدا خەتتاتلىق سەنئىتىگە تولىمۇ ئەھمىيەت بەرگەن. بۇ يېزىقنىڭ «نەسخ»، «رىقئە»، «تەئلىق»، «سۇلۇس»، «دىۋانى»، «جەللى دىۋانى»، «رەيھان»، «كۇفى»، «سىياقەت»••• كە ئوخشاش شەكىللىرى بار. ئۇيغۇرلار مەتبەئەچىلىكتە كۆپرەك «نەسخ» ۋە «تەئلىق» شەكلىگە تايانغان. قولىيازمىلىرىدا بولسا «تەئلىق»، «سۇلۇس» ۋە «رىقئە» شەكلىنى قوللانغان. قەدىمكى قولىيازمىلارنىڭ ماۋزۇلىرىدا، رەسمىي قەيدلەردە، لەۋھەلەردە كۆپرەك «تەئلىق»، «سۇلۇس» ۋە «دىۋانى» نۇسخىلىرىنى قوللىنىش بىلەن بىرگە باشقا نۇسخىلارنىمۇ قوللىنىپ كەلگەن. بۇ نۇسخىلار ھازىرقى زامان خەتتاتچىلىقىدىمۇ ئۆزىنىڭ بەلگىلىك رولىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە.

2. ھەرپ ۋە ئېلىپبە

1) چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھەرپلەر

يېزىق — تىل تاۋۇشلىرىنى خاتىرىلىگۈچى يازما بەلگىلەر سىستېمىسى

ھەرپ ـ يازما بەلگىلەر سىستېمىسىدىكى ھەربىر تىپىك تىل تاۋۇشنى (يەنى فونېمىنى) خاتىرىلەش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئايرىم بەلگىدىن ئىبارەت. ھەرپ — ئېلىپبەلىك يېزىق تەركىبىدىكى ئەڭ كىچىك يازما بىرلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ يازما بەلگىلەر سىستېمىسىدىكى ھەربىر تىپىك تىل تاۋۇشنى خاتىرىلەش ئۈچۈن قوللىنىلغان ئايرىم بەلگە ـ ھەرپ 33 بولۇپ، بۇلار تۆۋەندىكىچە:

ا	ب	پ	ت//ة	ث	ج	چ	ح	خ
د	ذ	ر	ز	ژ	س	ش	ص	ض
ط	ظ	ع	غ	ف	ق	ک//ك	گ	ل
م	ن	و	ه//ە	ى	نک//نك	(ء	او	اي//اى)

2) چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى

ئېلىپبەلىك يېزىقتا بەلگىلەنگەن ھەرپلەر، بۇ ھەرپلەرنىڭ تىزىلىش رەت تەرتىپى، نامى ھەم ئومۇمىي شەكلى كۆرسىتىلگەن جەدۋەل ئېلىپبە (ياكى ئېلىپبە جەدۋىلى) دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئەرەب يېزىقىنى ئىجادىي يوسۇندا قوبۇل قىلىپ، ئۇ يېزىقنى ئۆز تىلىنى خاتىرىلەشكە ئىشلەتتى.

www.uyghurkitap.com

ئەرەب يېزىقى 28 ئۈزۈك تاۋۇش (بۇنىڭ ئىچىدە «ا، و، ى» لار شەرتلىك سوزۇق تاۋۇش) تىن تەركىب تاپقان يېزىق بولۇپ، ئۇيغۇرلار ئۇنى دەسلەپكى ۋاقىتلاردا ھەرپلەرنىڭ ئاستى ۋە ئۈستىگە ياردەمچى بەلگىلەرنى قويۇپ بوغۇم ھاسىل قىلىش يولى بىلەن يېزىپ قوللاندى. XIII ئەسىردىن كېيىن، بۇ ھەرپلەرنىڭ سانى ئۇيغۇر تىلى تاۋۇش سىستېمىسىغا ئاساسەن بىر قەدەر مۇۋاپىق ھالدا تولۇقلاندى، كۆپەيتىلدى ۋە بىر قىسىم سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپلەر ياسالدى. سۆزلەرنى يازغاندا، ھەرپلەرنىڭ ئاستى ـ ئۈستىگە قويۇلىدىغان ياردەمچى بەلگىلەر تەدرىجىي ئېلىپ تاشلىنىپ، ھەرپلەرنى قوشۇپ بوغۇم ھاسىل قىلىش ئارقىلىق يېزىش بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەرەب، پارس تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن ئەينەن يېزىلىدىغان، ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەر ئوتتۇرا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرىگە ئاساسەن بارلىققا كەلگەن چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىنىڭ قائىدە ـ قانۇنىيەتلىرى بويىچە يېزىلىدىغان بولدى، يەنى ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەر ياسالما ۋە قوشۇمچە سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان ھەرپلەر بىلەن ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپىنى قوشۇپ بوغۇم ھاسىل قىلىش ئۇسۇلى بويىچە يېزىلىدىغان بولدى. شۇنىڭدەك، يەنە بىر مۇنچە سۆزلەرنىڭ، ياسىغۇچى ۋە تۈرلىگۈچى ھەرخىل قوشۇمچىلارنىڭ يېزىلىش شەكلىمۇ بارا ـ بارا مۇقىملىشىپ، ئاساسەن بىر خىل شەكىل، بىر خىل ئۇسلۇبقا قاراپ يۈزلەندى.

ئەسلىدە «پ، چ، ژ، گ» تاۋۇشلىرى ئۇيغۇر تىلىدا بار بولسىمۇ، دەسلەپ ئۇلار ئۈچۈن يېزىقتا ھەرپ بەلگىلەنمەستىن «پ» ئورنىغا «ب»، «چ» ئورنىغا «ج»، «گ» ئورنىغا «ك» قاتارلىق ھەرپلەرنىڭ ھەربىرى ئىككىدىن فونېمىنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپ بولۇپ قوللىنىلغان. كېيىنچە پارس تىلىدىن كۆپلەپ سۆز ـ ئىبارىلەر قوبۇل قىلىنىش بىلەن بىرلىكتە، پارس ۋە ئۇيغۇر تىلىدىكى شۇ خىل تاۋۇشلارنى ئىپادىلەشكە مۇۋاپىق كېلىدىغان «پ، چ، ژ، گ» ھەرپلىرى شەكلەن ئىجاد قىلىنىپ، ئېلىپبە تەركىبىگە كىرگۈزۈلدى ھەمدە «ن» بىلەن «ك» نى قوشۇپ، ئۇيغۇر تىلىغا خاس «نك» (ڭ) ھەرپى بارلىققا كەلتۈرۈلدى. شۇنداق قىلىپ، خاراكتېرى ۋە ئاساسلىق خۇسۇسىيەتلىرى جەھەتتىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ئاساسىدا شەكىللەنگەن چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىدا 33 ھەرپتىن تەركىب تاپقان چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىنىڭ ئېلىپبەسى بارلىققا كەلدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەرەب تىلىغا خاس «ذ ث ح ص ض ع ط ظ» ھەرپلىرى پەقەت ئەرەب، پارس تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەردە ئىشلىتىلگەن. قالغان ھەرپلەر ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەرنى خاتىرىلەشكە ئىشلىتىلگەن. ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆزلەرنىڭ بوغۇم تۈزۈلۈشىگە ئاساس بولغان سەككىز سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلەيدىغان ھەرپلەرمۇ مۇشۇ يېزىقنىڭ ئۆزىدە بار بولغان ھەرپلەر ئاساسىدا ئىجاد قىلىنغان.

بىز يۇقىرىدا چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھەرپلەرنىڭ سۆز بېشىدا ۋە سۆز ئوتتۇرىسىدا، سۆز ئاخىرىدا ۋە يالغۇز يېزىلىدىغان شەكىللەرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپ ئۆتكەن ئىدۇق. تۆۋەندە چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى، يەنى ھەرپلەرنىڭ يالغۇز، باش، ئوتتۇرا، ئاياغ شەكلى ۋە ئۇلارنىڭ نامى، ئوقۇلۇشى ترانسكرىپسىيىسى قاتارلىقلار بىلەن تونۇشۇپ ئۆتىمىز.

3) چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبە جەدۋىلى (باسما شەكلى)

ئىپادە قىلىدىغان تاۋۇش	يالغۇز شەكلى	ئاياغ شەكلى	ئوتتۇرا شەكلى	باش شەكلى	هەرپ نامى	№
a ä o u i	ا	ـا		ا	ئەلىف	1
b/p	ب	ـب	ـبـ	بـ	بە	2
p	پ	ـپ	ـپـ	پـ	پە	3
t	ت // ة	ـت //	ـتـ	تـ	تە	4
(س) s	ث	ـث	ـثـ	ثـ	سە	5
j/ch	ج	ـج	ـجـ	جـ	جىم	6
ch	چ	ـچ	ـچـ	چـ	چىم	7
(ھ) h	ح	ـح	ـحـ	حـ	ھە	8
x	خ	ـخ	ـخـ	خـ	خە	9
d	د	ـد		د	دال	10
(ز) z	ذ	ـذ		ذ	زال	11
r	ر	ـر		ر	رە	12
z	ز	ـز		ز	زە	13
zh	ژ	ـژ		ژ	ژە	14
s	س	ـس	ـسـ	سـ	سىن	15
sh	ش	ـش	ـشـ	شـ	شىن	16
(س) s	ص	ـص	ـصـ	صـ	سات	17

~~[illegible]~~: [illegible]

① يۇقىرىقى 33 [illegible]

② [illegible]

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

(ز) z	ض	ـض	ـضـ	ضـ	زات	18
(ت) t	ط	ـط	ـطـ	طـ	ئىتقى	19
(ز) z	ظ	ـظ	ـظـ	ظـ	ئىزغى	20
(ئ) ?′	ع	ـع	ـعـ	عـ	ئەين	21
gh	غ	ـغ	ـغـ	غـ	غەين	22
f	ف	ـف	ـفـ	فـ	فە	23
q	ق	ـق	ـقـ	قـ	قاف	24
k/g	ک // ك	ـک // ـك	ـکـ	کـ	کاف	25
g	گ	ـگ	ـگـ	گـ	گاف	26
l	ل	ـل	ـلـ	لـ	لام	27
m	م	ـم	ـمـ	مـ	مەم	28
n	ن	ـن	ـنـ	نـ	نۇن	29
(ۋ) o u ö ü w	و	ـو		و	ۋاۋ	30
h/ä	ه // ھ	ـه // ـھ	ـھـ	ھـ	ھا	31
(ي) a e i iy y	ى	ـى	ـيـ	يـ	يا	32
(ڭ) ng ng′g	نك // ـنك	ـنك	ـنكـ		ڭ	33
(ئ) ?′	ء	ـأ ‖ ـؤ	ـئـ	ئ	ھەمزە	
ouöü ئو ئۇ ئۆ ئۈ	أو			او	ۋاۋ ئەلف	
e i ay äy (ئى ئې)	اى // اي	ـاى		اي	يائەلف	

قوشۇمچە: تاۋۇشلارنىڭ ئىپادىلىنىش شەكىللىرى بويىچە ئۇمۇمىي چۈشەنچە

ا آب [ab] (سۇ) ازغورماق [azghurmaq] (ئاداشتۇرماق) ابر [äbr] (بۇلۇت)
اميد [umid] (ئۈمىد) اداره [idarä] نامه [namä] (خەت) زاغ [zagh] (قاغا)

ب بد [bäd] (يامان) بلبل [bulbul] كتاب [kitab]

پ پالچيغ [palchigh] (لاي) سپاه [sipah] (قوشۇن)

ت تاريخ [tä'rix] (تارىخ) اتش [atäsh] (ئوت) دست [däst] (قول) دختر [duxtär] (قىز)

ث ثمر [sämär] (مېۋە) مثلا [mäsälän] (مەسىلەن)

ج جاهل [jahil] پنجره [pänjärä] (دېرىزە) احتياج [ehtiyaj] جرأت [jur'ät]

چ چاقين [chaqin] (چاقماق) چريك [cherik] (ئەسكەر)

ح حقوق [huquq] محله [mähällä] صبح [subh] (سەھەر) محترم [muhtäräm] (ھۆرمەتلىك)

خ خليل [xälil] (دوست) خامه [xamä] (قەلەم) مختصر [muxtäsär] (قىسقارتىلغان؛ قىسقىسى)

د دود [dud] (تۈتۈن) دندان [dändan] (چىش)

ذ ذكات [zäkat] (زاكات) التذاذ [iltizaz] (لەززەت)

ر راه [rah] (يول) بيمار [bimar] (كېسەل)

ز زمستان [zimistan] وزير [wäzir]

ژ ژاله [zhalä] (شەبنەم) پژمرده [päzhmurdä] (سولغان) مژگان [mizhgan] (كىرپىك)

س سالم [salim] (ساغلام) سفيد [säfid] (ئاق) مستثنى [mustäsna] لباس [libas] (كىيىم)

ش شكايت [shikayät] گلشن [gulshän] مشهور [mäshhur] شتر [shutur] (تۆگە)

ص صاحب [sahib] (ئىگە) عنصر ['unsur] (ئېلېمېنت) مصلحت [mäslähät] شخص [shäxs]

ض ضبط [zäbt] (ئىگىلەش) اضطراب [iztirab] بياض [bäyaz] (باياز) فيض [fäyz]

ط طويل [täwil] (ئۇزۇن) خطرناك [xätärnak] (خەتەرلىك) نطق [nutq] طالب [talib] (تەلەپ قىلغۇچى، ئىزدىگۈچى) خط [xät]

ظ ظالم [zalim] ظفر [zäfär] (غەلىبە) الفاظ [älfaz] (سۆزلەر) لفظ [läfz] (سۆز)

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ع عارض [ʼaräz] (يۈز، چىراي) رعنا [räʼna] (گۈزەل) ملعون [mälʼun]
(لەنەتلەنگەن) تابع [tabiʼ]
غ غربت [ghurbät] مغفرت [mäghfirät] (كەچۈرۈش) مونكلوغ [munglugh]
ف فراغت [färaghät] تفسير [täfsir] توصيف [täwsif] (سۈپەتلەش، ماختاش)
ق قدم [qädäm] دقيقه [däqiqä] مقصد [mäqsäd]، افق [ufuq]
ك كيورماك [kiyürmäk] (كىرگۈزمەك) شكسته [shikästä] (مەجرۇھ) اوكونـ-
ماك [ökünmäk]
گ گردون [gärdun] (كۆك، ئاسمان) دركاه [därgah] (ئىشىك، بوسۇغا)
ايكيرماك [igirmäk]
ل لايعقل [layäʼqil] (ئەقىلسىز) خلل [xäläl] (نۇقسان، كەمچىلىك) ليل
[läyl] (تۈن، كېچە)
م مملكت [mämläkät] اكرام [ikram] (ئىززەت، ھۆرمەت) كمينه [käminä]
عالم [ʼaläm] (ئالەم، دۇنيا)
ن نغمه [näghmä] ايندماك [indämäk] (چاقىرماق، تەكلىپ قىلماق) ان [an]
(ۋاقىت، پەيت)
و ارزو [arzu] مور [mur] (چۈمۈلە) دوست [dost] وطن [wätän] جواب
[jäwab] (جاۋاب) روشن [räwshän]
ه // ە هزار [häzar] (مىڭ) ماه [mah] (ئاي) شهر [shähär] شاهنشاه
[shahänshah]، جمله [jumlä] (ھەممە، بارچە) ديده [diydä] (كۆز) حميده
[hämidä] (ماختاشقا لايىق)
ى عيسى [ʼisa, ʼiysa] ديگيل [degil] عصيان [ʼisyan] ايلاماك [äylämäk]
نك يانكيلماق [yangilmaq] (يېڭىلمەك، ئاداشماق) دلتنك [diltäng]
(سىقىلغان، غەملىك، قايغۇلۇق) سنك دل [sängʼgdil] (تاش يۈرەك، باغرى
قاتتىق) مينك [mäning] كونكول [köngül] كونكلاك [köngläk]) كۆينەك
ء مائمور [mäʼmur] مسئله [mäsʼälä] مسئول [mäsʼul] ابتداء [ibtidaʼ] قرائت
[qäraʼät] موءمن [muʼmin]
او اوخشاماق [oxshamaq] اوتماك [ötmäk] اويقولاتماق [uyqulatmaq]
(ئۇخلاتماق) اولاشماك [üläshmäk] اوزوك [üzük]
اي // اى ايكين [ekin] (ئېكىن، زىرائەت) ايلغاماق [ilghamaq] ايكالاسى [ikäläsi]
(ئىككىلىسى، ھەر ئىككىسى) ايسيتماق [isitmaq] ايتيكليك [ittiklik]
(تېزلىك، چاققانلىق)

3. چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلىدىغان ياردەمچى بەلگىلەر ۋە ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيىتى

ياردەمچى بەلگىلەر

№	بەلگىنىڭ نامى	بەلگىنىڭ ئورنى: ھەرپ ئۈستى	بەلگىنىڭ ئورنى: ھەرپ ئاستى	مەزكۇر بەلگە ۋەكىللىك قىلىدىغان تاۋۇش	مىساللار
1	زەبەر	′		ئە ä	شَب [shäb]، قَسم [qäsäm]
2	زىر		′	ئى i	دِل [dil] اِقتصاد[iqtisad]
3	پەش	’		o u	بزرگ [buzurg]، صحبت [suhbät]
4	مەدد	~		ئا a. a:	اسمان [asman]، ارام [aram]
5	دۇزەبەر	//		ئەن än	مثلا[mäsälän]، خصوصا[xususän]
6	دۇزىر		//	ئىن in	سر [sirrin] قرن، [qärnin]
7	دۇپەش	”		ئۇن un	كتاب [kitabun]، عالم['alimun]
8	ساكىن	°		ھەرپنىڭ ئۆز تاۋۇشى	محبوب[mähbub]، مقصد[mäqsäd]
9	تەشدىد	ω		شۇ ھەرپنىڭ تەكرار تەلەپپۇزىنى بىلدۈرىدۇ	اوّل[äwwäl]، مدّت[muddät] معلّم[mu'ällim]، مقدّم[muqäddäm]
10	قايىمئەلىف	′		ئا a	رحمن[ráhman]، مسى[musa]

ياردەمچى بەلگىلەرنىڭ خۇسۇسىيىتى

1) ′ (زەبەر) [zäbär]: بۇ بەلگە ئەرەب تىلىدا «فەتھە» [fätha] دەپ ئاتىلىدۇ. زەبەر ھەرپلەرنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ ھەرپنىڭ ئەسلىي ئاۋازىغا «ئە» [ä] سوزۇق تاۋۇشنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

بدن	[bädän]	سبب	[säbäb]
سحر	[sähär]	وطن	[wätän]
خبر	[xäbär]	ادب	[ädäb]

2) ′ (زىر) [zir]: بۇ بەلگە ئەرەب تىلىدا «كەسرە» [käsrä] دەپ ئاتىلىدۇ. كەسرە ھەرپلەرنىڭ ئاستىغا قويۇلۇپ، شۇ ھەرپنىڭ ئەسلىي ئاۋازىغا «ئى» [i] سوزۇق تاۋۇشنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

تجارت	[tijarät]	انقلاب	[inqilab]
استراحت	[istirahät]	اقتصاد	[iqtisad]

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

اضطراب [iztirab] (بىتاقەتلىك، بىقارارلىق، تىنچسىزلىق)

اشتهار [ishtihar] (شۆھرەت، شۆھرەت تېپىش)

3) ٬ (پەش) [päsh]: بۇ بەلگە ئەرەب تىلىدا «زەممە» [zämmä] دەپ ئاتىلىدۇ. پەش ھەرپلەرنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ ھەرپنىڭ ئەسلىي ئاۋازىغا «ئۇ» [u] سوزۇق تاۋۇشىنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

بزرگ	[buzurg]	مسافر	[musafir]
نصرت	[nusrät]	شجاعت	[shuja'ät]
غربت	[ghurbät]	اسلوب	[uslub]

4) ~ (مەد) [mäd]: ھەرپلەرنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ ھەرپنىڭ ئەسلىي ئاۋازىغا «ئا» [a] سوزۇق تاۋۇشىنى قوشۇپ سوزۇپراق تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ.
چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا سۆز بېشىدا كېلىدىغان «ئا» سوزۇق تاۋۇشى كۆپىنچە ئۈستىگە مەد قويۇلغان «آ» شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن:

آتلاندورماق	[atlandurmaq]	آرتيلماق	[artilmaq]
آوچلاماق	[awuchlamaq]	(ئۇچۇملىماق، چاڭگاللىماق)	
آرامگاه	[aramgah]	آسيغ [asigh]	(پايدا، نەپ)

5) ّ (تەشدىد) [täshdid]: ھەرپلەرنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ ھەرپنىڭ تەكرار تەلەپپۇز قىلىنىشىنى، يەنى شۇ ھەرپنى ئىككى بوغۇمغا تەۋە قىلىپ ئوقۇشنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

اوّل	[äwwäl]	توكّل	[täwäkkul]
مدّت	[muddät]	معلّم	[mu'ällim]
مقدّم	[muqäddäm]	تبسّم	[täbässum]
ملّت	[millät]	لذّتليك	[läzzätlik]

6) ْ (ساكىن) [sakin]: ھەرپلەرنىڭ ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ ھەرپنىڭ ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى ھەرىكىلىك ھەرپلەرگە بېقىنغان ھالدا (سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىماي) ئۆزۈلۈپ تەلەپپۇز قىلىنىشىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

عطر	['ätr]	مشهور	[mäshhur]
اجداد	[äjdad]	خنجر	[xänjär]
مكتب	[mäktäb]	بلبل	[bulbul]
مقصد	[mäqsäd]	مرحمت	[märhämät]

7) ״ (قوش زەبەر): بۇ بەلگە ئەرەب تىلىدا [näsbun] ياكى [fäthätäyn]، پارس تىلىدا [duzäbär] دەپ ئاتىلىدۇ.
قوش زەبەر ھەرپلەرنىڭ (ئادەتتە سۆزنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدىكى «ـا/ا» نىڭ، قىسمەن

«ت» نىڭ «ـ ة/ة» شەكىللىرىنىڭ) ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ تاۋۇشنىڭ ئەسلىي ئاۋازىغا «ئەن» [än] تاۋۇشىنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

قسما″	[qismän]	مثلا″	[mäsälän]
حقيقة″	[häqiqätän]	شكلا″	[shäklän]
عمۇما″	[ʼumumän]	تخمينا″	[täxminän]
شخصا″	[shäxsän]	خصوصا″	[xususän]

8) ″ (قوش زىر): بۇ بەلگە ئەرەب تىلىدا [käsrätäyn] ياكى [järrun]، پارس تىلىدا [duzir] دەپ ئاتىلىدۇ.

قوش زىر ھەرپلەرنىڭ ئاستىغا قويۇلۇپ، شۇ ھەرپلەرنىڭ ئەسلىي ئاۋازىغا «ئىن» [in] تاۋۇشىنى قوشۇپ ئوقۇشنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

سبع سماوات	[säbʼäsämawatin]	(يەتتە قات ئاسمان)،	
فى كتاب	[fi—kitabin]	(كىتابتا، كىتابنىڭ ئىچىدە)،	
قرن	[qärnin]	فوز	[fäwzin]
سر	[sirrin]	دلو	[dälwin]

9) ‘‘ (قوش پەش): بۇ بەلگە ئەرەب تىلىدا [zämmätäyn] ياكى [räfʼun]، پارس تىلىدا [dupish] دەپ ئاتىلىدۇ.

قوش پەش ھەرپلەرنىڭ (ئومۇمەن ئىسىملارنىڭ ئاخىرقى تاۋۇشىنىڭ) ئۈستىگە قويۇلۇپ، شۇ ھەرپنىڭ ئەسلىي ئاۋازىغا «ئۇن» [un] تاۋۇشىنى قوشۇپ ئوقۇشنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

كتاب	[kitabun]	عالم	[ʼalimun]
ويل	[wäylun]	(دوزاخ، دوزاخنىڭ ئىسمى)	
خجر	[xäjärun]	(تاش) فرس	[färäsun] (ئات)

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئەرەبچە ئىسىملار ئادەتتە تەنۋىنسىز ساكىن قىلىپ ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

رجل	[räjul]	(كىشى) كتاب	[kitab]
عالم	[ʼalim]	ويل	[wäyl]
خجر	[xäjär]	فرس	[färäs]

ئادەتتە — (قوش زەبەر)، — (قوش زىر)، — (قوش پەش) لەر ئومۇملاشتۇرۇلۇپ «تەنۋىن» [fänwin] دەپ ئاتىلىدۇ. «تەنۋىن» — تۇتاشتۇرۇلغان دېگەن سۆز بولۇپ، ئۇ مەنە جەھەتتىن «زەبەر، زىر، پەش» لىك ئوقۇلىدىغان ھەرپلەرنىڭ تاۋۇشىغا «ن» تاۋۇشىنى قوشۇپ «ئەن» (—)، ئىن (—)، ئۇن (—) قىلىپ نۇنلاشتۇرۇپ ئوقۇش دېمەكتۇر.

10) ׳ (قىسقا ئەلىف): بۇ بەلگە يەنە «قايىم ئەلىف» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. قايىم ئەلىف ھەرپلەرنىڭ ئۈستىگە، بەزىدە ئاستىغا قويۇلۇپ، شۇ تاۋۇشنىڭ ئەسلىي تەلەپپۇزىدىن يوقىرى-

راق كۆتۈرۈلۈپ، سوزۇلۇپ تەلەپپۇز قىلىنىشنى كۆرسىتىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ بەلگە چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ھەرپى مەدكە ئوخشاش ۋەزىپىدە كېلىدۇ. مەسىلەن:

على'هزالقياس ['älahazäl—qiyas] (شۇنىڭغا قىياسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش)

عيسى ['isa~'iysa] يحيى [yähya]

مسى [musa] على ['äla] (… ئۈستىگە، … گە)

رحمن [rähman] يخشى [yaxshi]

ھەمزىنىڭ ئىپادە شەكىللىرى

ء (ھەمزە) [hämzä] : بۇ بەلگە چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا ئەرەبچىدىن كىرىپ ئۆزلەشكەن سۆزلەردە ئىشلىتىلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ئىپادە شەكىللىرى تۆۋەندىكىچە:

1) فەتھەلىك ھەرپتىن كېيىن «ـ ائ، ا» ۋە «ئ، ئـ» شەكلىدە ئىپادە قىلىنغان. مەسىلەن:

ماءمور [mä'mur] (بىرەر ئىشقا بۇيرۇلغان كىشى)

تاءثرات [tä'ässurat] تاءثر [tä'sir]

داءب [dä'b] (ئادەت، قىلىق، خىسلەت) رئيس [rä'is]

راءفت [rä'fät] (مېھرىبانلىق، غەمخورلۇق، خەيرىخاھلىق)

لئم [lä'im] (بېخىل) تاءسيس [tä'sis]

2) زەممىلىك ھەرپتىن كېيىن «ـ ئو، ؤ» شەكلىدە ئىپادە قىلىنغان. مەسىلەن:

موءدب [mu'äddäb] (ئەدەپلىك، تەربىيە كۆرگەن) موءمن [mu'min]

موءرخ [mu'ärrix] (تارىخچى) روءيا/روئيا [ru'ya] (چۈش).

3) ساكىنلىق ھەرپتىن كېيىن «ئـ، ئە، ئو، اء» شەكلىدە ئىپادە قىلىنغان. مەسىلەن:

مسئله [mäs'älä] مسئول [mäs'ul]

نشئه [näsh'ä] (كەيپ، ھۇزۇر ـ ھالاۋەت) جراءت [jur'ät]

نشاءت موسيقى [näshät—i musiqi] (مۇزىكىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى)

هيئت / هياءت [häy'ät] (شەكىل، سۈرەت)

لمئه [läm'ä] (يورۇقلۇق، نۇر)

4) ھەرپى مەدلىك سوزۇق تاۋۇشتىن كېيىن بوغۇم بېشى بولۇپ كەلگەندە «ئ» شەكلىدە ئىپادە قىلىنغان. مەسىلەن:

مسائل [mäsa'il] (مەسىلىلەر) نوائب [näwa'ib] (مۇسىبەتلەر، قايغۇلار)

عائله ['ailä] خائن [xa'in]

شجائت [shuja'ät] سائل [sa'il] (سورىغۇچى، تىلەمچى).

5) چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا ئۆزلەشكەن ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا ھەرپى مەد بولغان «ـا، ا» تىن كېيىن كېلىدىغان ھەمزە يېزىقتا ئاساسەن يېزىلمايدۇ ھەم تەلەپپۇزمۇ قىلىنمايدۇ. مەسىلەن:

ئەرەب يېزىقىدىكى ئىملاسى		چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ئىملاسى	
سماء	[säma′]	سما	[säma]
رضاء	[riza′]	رضا	[riza]
دعاء	[dua′]	دعا	[du′a]
صحراء	[sähra′]	صحرا	[sähra]
علماء	[′ulämä′]	علما	[′ulämä]
أولياء	[äwliya′]	اوليا	[äwliya]
انبياء	[anbiya′]	انبيا	[änbiya]
بناء	[bina′]	بنا	[bina]
اشياء	[äshya′]	اشيا	[äshya]
....			

العلم صيد وللكتابةقيد

(ئۆگىنىش — ئوۋ ئوۋلاشتۇر، يېزىش — سىرتماق سېلىشتۇر)

بيلماك انسان لرنينك بيوك صفتىدوروهمده مدنيتكا يتيشماك يولىدور جونـكى بيلم سيزهركيز ترقى بولماس اما جهالت هيچقچان انساننينك سعادتىدين اماس وبلكى حيوان لرنينك صفتىدور علم سزكيشىلر بونى هم فرق قيلالماس بيلم نينك معنىسى حقيقت نى بيلمك ديمكدور.

يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكەن ياردەمچى بەلگىلەر، ئومۇمەن ئەرەب يېزىقىنىڭ كۆچۈرمىسى بولۇپ، دەسلەپكى مەزگىللەردە ئەرەب تىلىنىڭ ئىملا قائىدىلىرى بويىچە ئىينەن قوللىنىلغان. مەسىلەن:

قيغشب يتسا انك يزينكا
السقر اوكن انك سوزينكا
منك كشى يلغى بلب اوزينكا
بيركالر اذن انك كوزينكا

qoyghaship yätsä aning yüzingä,
älsiqär ögin aning sözingä.
ming kishi yulughi bolup uzingä,
bergälär özin aning közingä.

ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ، يۈزىگە قاراپ ياتقان كىشى ئۇنىڭ نازى ۋ سۆزلىرىدىن ئەقلىنى يوقىتىپ قويىدۇ، مىڭ جىنى بولسىمۇ، ئۇنىڭ گۆزەللىكىگە پىدا قىلىۋېتىدۇ.

بردى ارن قنق بلب قتقا سقار
قلدى الغ ايق كرب اۋنى يقار

bardi erän qonuq bolip qutqa saqar,

qaldi aligh uyuq körüp äwni yiqar.

مېھمان كېلىشىنى بەخت ـ سائادەت دەپ بىلىدىغان ئەرلەر دۇنيادىن ئۆتتى، يىراقتىن بىر قارا كۆرۈنسە، مېھمان كېلىپ قالمىسۇن دەپ كىگىز ئۆينى چۇۋۇپ كۆچۈپ كېتىدىغان پەس ئادەملەر قالدى.①

كېيىنكى دەۋرلەردە، يەنى XII—XIII ئەسىرلەردىن كېيىن يېزىلغان ئەسەرلەردە بولسا، بۇ خىل ياردەمچى بەلگىلەر پەيدىنپەي قالدۇرۇلغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ بەلگىلەرنى شۇ دەۋردىكى ئەدىبلەر ۋە يازغۇچى، شائىرلار، جۈملىدىن كاتىپ، خەتتاتلار قائىدىلىك، يەنى تەكشى قوللانغان ئەمەس. بەزىلەر ئىشلەتكەن بولسا، بەزىلىرى ئىشلەتمىگەن. ئومۇمەن «~» [mädd] دىن باشقا ياردەمچى بەلگىلەر ئاساسەن چۈشۈپ قالغان. يەنە بىرى، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېزىق سىستېمىسىدا گراماتىكىلىق تىنىش بەلگىلىرى ئىشلىتىلمىگەن، قولىيازمىلاردا كۆچۈرۈپ يېزىش (قۇرئاخىرىدىكى بوغۇملارنى) قائىدىلىك ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن يۇقىرىدا دەپ ئۆتكەندەك، قايسى سۆزدە قايسى ھەرپنىڭ قانداق ھەرىكە ياكى تاۋۇش بەلگىسى بىلەن كېلىدىغانلىقىنى ھەمدە سۆزلەرنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئەستە قالدۇرۇپ، ئۇلارنى شۇ تاۋۇش بەلگىسى ـ تەلەپپۇز نورمىسى بويىچە ترانسكرىپسىيە قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. مەسىلەن:

امتياز	[imtiyaz]	
قطعه	[qit'ä]	
جسمانيت	[jismaniyyät]	
حاضر	[hazir]	
حضار	[huzzar]	(ھازىرلار)
علم	['äläm]	(بايراق، تۇغ، بەلگە)
الم	[äläm]	(ئاغرىق، دەرت، ئەلەم)
ظالم	[zalim]	
ظلم	[zulm]	
اخلاص	[ixlas]	
اعتقاد	[i'tiqad]	
قناعت	[qäna'ät]	
صحبت	[suhbät]	
تقدير	[täqdir]	
تكلم	[täkällum]	(سۆزلەش، سۆزلىشىش)
همسايه	[hämsayä]	

① مەھمۇت قەشقەرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى . 1 ـ توم 323 ـ، 498 ـ بەتلەر.

وسیله	[wäsilä]	(ۋاسىتە)
نماینده	[nämayändä]	
ناگهان	[nagähan]	(تۇساتتىن، بىردىن)
منتظر	[muntäzir]	(كۈتۈش، ئىنتىزارلىق)
معروف	[mä'ruf]	(مەشھۇر، تونۇلغان)
مختصر	[muxtäsär]	(قىسقا، ئىخچام)
لطفا	[lutfän]	(ئىلتىپات بىلەن)
کوشش	[kushish]	(ھەرىكەت، ئىنتىلىش)
فصاحت	[fäsahät]	
بزرگ	[buzurg]	(كاتتا، ئۇلۇغ)
....		

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

I چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى تاۋۇشلارنىڭ يېزىقتا ئىپادىلىنىشى

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا تاۋۇشلارنىڭ تەلەپپۇز نورمىسى، بوغۇم تۈزۈلۈشى ھەمدە بەزى ياردەمچى بەلگىلەرنىڭ سۆز تەركىبىدە تۇتقان ئورنى··· قاتارلىقلار بويىچە تەھلىل يۈرگۈزگەندە سەككىز سوزۇق تاۋۇش، 25 ئۈزۈك تاۋۇش بار. تۆۋەندە ھەربىر تاۋۇش (ھەرپ) ئۈستىدە ئايرىم توختىلىپ ئۆتىمىز.

1. سوزۇق تاۋۇشلار

چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا ھەرىكىلىك تاۋۇشلاردىن باشقا، سوزۇق تاۋۇش ئۈچۈن قوللىنىلغان ھەرپلەر «ا، و، ى، ە» دىن ئىبارەت بولۇپ، بولاردىن:

«ا» [älif] — «ئا [a]، ئە [ä]، ئۇ [u]، ئى [i]»نى؛
«و» [waw] — «ئو [o]، ئۇ [u]، ئۆ [ö]، ئۈ [ü]»نى؛
«ى» [ya] — «ئې [e]، ئى [i]» نى؛
«ە» [hä] — «ئە [ä]، ئى [i]» نى ئىپادىلىگەن. بۇلارنى كۆرسەتكۈچ بىلەن كۆرسەتكەندە مۇنداق بولىدۇ:

سوزۇق تاۋۇشلار	باشتا	ئوتتۇردا	ئاخىردا
ئا	ا	ا	ا، ـا
ئە	ا		ا، ـا، ـە ە
ئې، ئى	ايـ (اي)	ـيـ (ى)	ى، ە
ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ	او	و، و	و، و

1) «ئا» [a] تاۋۇشى. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئا» سوزۇق تاۋۇشىنىڭ يېزىقتا ئىپادىلىنىشى مۇنداق:

(1) مەددىلىك ئەلىف «ا» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن:

اتلاندورماق [atlandurmaq] انداغ [andagh]
اباواجداد [abawuäjdad] (ئاتا ـ بوۋىلار، ئەجداد)
ازغورماق [azghurmaq] (ئازدۇرماق، ئاداشتۇرماق)
اوجلاماق [awuchlamaq] (ئۇچۇملىماق، چاڭگاللىماق)

[adäm]	ادم	[asman]	اسمان
[almading]	المادینک	[achilmadi]	اچیلمادی
[astin]	استین	[aftab]	افتاب

آلمه دیدورلار آلورلار آلمه نی — قوینیغه یلداب سالورلار آلمه نی

آلمه غه میل اتیسه هرکیم ناگهان — ذوق ایله یلداب سویارلار آلمه نی

هیچ میوه آلمه دیک مرغوب ایماس — شاخیدین آگیب آلورلار آلمه نی

نازنین رخسار ینگلیغ رنگ برنگ — تخته غه تزیب قویارلار آلمه نی

[Almä däydurlar alurlär almäni, Qoynighäyildap salurlär almäni. Almäghä mäyl ätsä härkim nagähan, Zäwq ilä yildap söyärlär almäni. Hech mewä almädäk marghub emäs, Shaxidin egip alurlär almäni, Nazinin ruxsar yängligh räng — bäräng, Täxtäghä tizip qoyarlär almäni.]

—Näwbäti.

کیتیک شهری قوم آستیدا قالغاندین کیین قوم آفتیدین آمان قالغان خلایق

کوچوب یوروب آقسو آی کولگا کلدی — تذکرة الرشاد

[Kitik shähri qum astida qalghandin keyin, qum afätidin aman qalghan xälayiq köchüp yürüp aqsu aykölgä käldi]

Täzkirätur — Räshad

بو حسرت بیله چیقسه جانی آنینگ — بولور تا ابد بیزگا قانی آنینگ

سوآل ایلادی سن نچوک آدمی — سنگا قایسی گل نینگ توشوبدور غمی

[Bu häsrät bilä chiqsä jani aning, Bolur ta äbäd bizgä qani aning. Sual äylädi sän nechük adämi, Sanga qaysi gulning tüshüpdur ghämi.]

—Abdurrähim nizari 《Färhad—Shirin》

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

(2) ئەلىف «ا» ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

انداغکی ایکی یوزدین ارتوقراق شاکردلارنی بوفنده مکمّل وماهر قیلدیلار

اول زماندا اتا انا سی بالالاری اولگانده مصیبت ماتیده طنبور

چالیب یغلاب اولوکنی کویدوروش رسمی بار ایردی

[Andaghki, ikki yüzdin artuqraq shagirdlarni bu fändä mukämmäl wä mahir qildilar,…

Ol zämanda ata — anasi, balalari ölgändä musiybät matämidä tänbur chalip, yighlap, ölükni köydürüsh räsmi bar erdi.]

《Täwarixi musiqiyyun》

ای اتا برله انا الدینگیزدا بولدوم شرمسار بو یتیملک عالمیگا تاشلاب حیران ایلادینگ

خدمتینگده بولمادیم بردم که عشق آشوبیدین اغرنیب مندین کتیب اوزونگنی پنهان ایلادینگ

[Ay, ata birlä ana aldingda boldum shärmsar, Bu yätimlik'alämigä tashlap häyran äylading, Xidmätingdä bolmadim birdämki 'ishq ashubidin, Aghrinip mändin ketip özüngni pinhan äyläding.]

—A. nizari

(3) بەزى ئەرەبچە سۆزلەردە سۆز ئاخىرى بولۇپ كەلگەن «ى» [ya] ھەرپىنىڭ (بەزىدە ئۈزۈك تاۋۇشلارنىڭ) ئۈستىگە قايىم ئەلىف «ـ» قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن (چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قولىيازمىلاردا بۇ بەلگە ئاساسەن ئىشلىتىلمىگەن). مەسىلەن:

عیسی	['isa/'iysa]	یحیی	[yähya]
مسی	[musa]	حتی	[hätta]
مستثنی	[mustäsna]	یخشی	[yaxshi]
الهی	[ilaha]	رحمن	[rähman]

الهی انجیل عیسی نیه تورات هم موسی بحق زبور اعلا ترحم ایلا حالیم غه

[Ilaha, in jil — i iysa yänä täwrat häm musa, Bähaq zäbur — i ä'la tärähhum äylä halimghä.]

—Sädai

جهان نی سیر ایتارغه نیچه کون باغ و چمن یخشی   دمی الفت بولورغه دلبر کل پیرهن یخشی

[Jähanni säyr etärghä nechäkün baghuchämän yaxshi, Dämi ulfät bolurgä dilbäri gulu pirähän yaxshi.]

—Sädai

(4) «ع» [äyn] ياكى «ع» بىلەن «ا» [älif] نىڭ قوشۇلمىسى «عا» [a] ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن

['aqil]	عاقل	['adil]	عادل
['adät]	عادت	[mä'arif]	معارف
['ajiz]	عاجز	['ailä]	عائله
['ariyät]	عاريت	['ashiq]	عاشق
[mä'ash]	معاش	['aläm—i fani]	عالم فانى
[Abdurräshidxan]	عبدالرشيدخان	[du'a]	دعا

یارنینک کوییدا من دیوانه بولدوم عاقبت   خلق آراسیدین چیقیب بیگانه بولدوم عاقبت

کلمکای عالمگا سندک مهوشی ای نازنین   اشتیاقینک کیفیدا مستانه بولدوم عاقبت

ایلگا عشرت باغیدا خرملیغ دلشادلیق   من غریبینک غم بیله همخانه بولدوم عاقبت

[Yarning koyida män diwanä boldum 'aqibät, Xälq arasidin chiqip biganä boldum 'aqibät. Kälmägäy' alämgä sändäk mähwäshi, äy nazinin, Ishtiyaqing käyfidä mästanä boldum 'aqibät. Elgä ishrät baghida xurramlighu dilshadliq, Män ghäribing ghäm bilä hämxanä boldum 'aqibät.]

—Näwbäti.

گر منی عالم ایلی بیدادی بوزدی پاک یوق   عالمی دورکیم بوزوق عالم دا ویرانلیغ داغی

[Gär mäni'aläm eli bidadi buzdi, pak yoq,

'Alimidurkim buzuq'alämdä wäyranligh daghi.]

—Näwai

شکر قیلمایسنمو عبدالله سنینک حولینک مو بار تابعی یارکندده فوسکام یورتیده تافتینک وجود

شۈكۈر قىلماسەنمۇ ئابدۇللا سەنىڭ ھاۋلىڭمۇ بار تابىئى يەركەندە فوسكام يۇرتىدا تاپتىڭ ۋۇجۇد

[Shukr qilmaysänmu 'Abdullah säning hawlingmu bar, Tabi'i yarkänddä foskam yurtidt tafting wujud.]

—Kitab—i Abdullah

سلطان عبدالرشید خان کیم معروف مشهوردور قدیرخان سیز طعام شراب

تارتماس اویقوغه بارماس ایردی قدیرخان وصال آطلیغ بیر مقامنی اختراع

قیلیب شاکردلارغه اورگاتتی عبدالرشید خان پادشاهدین ایکی ییلدین کین عالمدین کتتیلار

[Sultan Abdurräshidxan kim, mä'ruf mäshhurdur, Qidirxansiz tä'am — shärab tartmas, uyqughä barmas erdi. Qidirxan wisal atligh bir mäqamni ixtira' qilip shagirdlarighä örgätti, Abdurräshidxan padishahdin ikki yildin keyin alämdin kättilär.]

—《Täwarix—i musiqiyyun》

2) «ئە» [ä] تاۋۇشى. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئە» سوزۇق تاۋۇشنىڭ يېزىقتا ئىپادىلىنىشى مۇنداق:

(1) سۆز بېشىدا «ا» بىلەن ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

ابيات	[äbyat]	اندازه	[ändazä]
احوال	[ähwal]	امنيت	[ämniyyät]
ارواح	[ärwah]	اطلس	[ätläs]
الوداع	[älwida']	ابريشيم	[äbrishim]
اوّلين	[äwwälin]	اولاد	[awlad]
اختر	[äxtär]	اسدالله	[äsädullah]

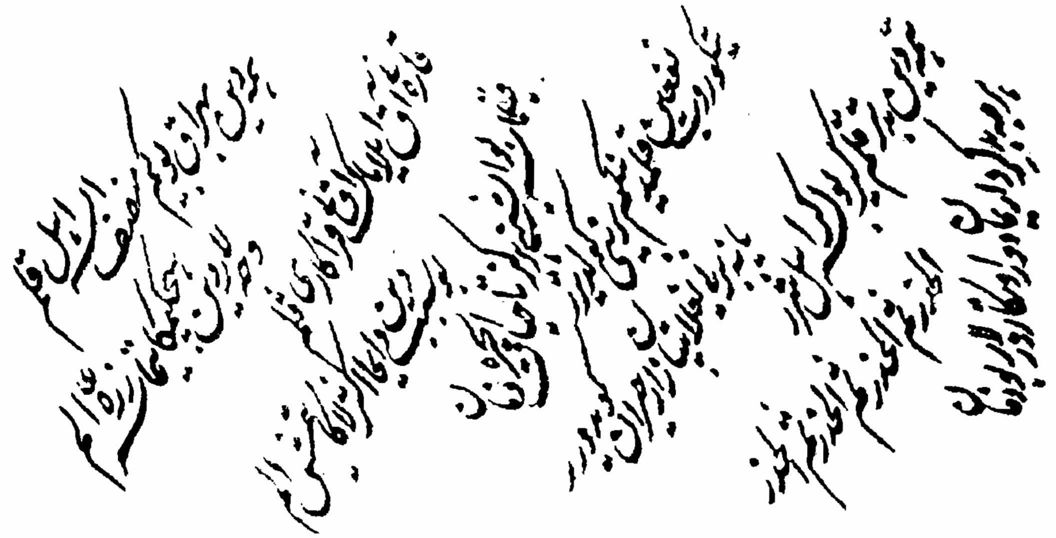

[Hämmädin behraq bukim mänsäf alsä ähliqäläm, Wäjhlärdin hechkimgä yätmäsä zärrä äläm; Qaräni aq äylämäk, aqni qara kari qäläm, Bu säbäbdin dayima äksärlägä yätmish äläm; Qilmasä bu ishni härgiz ta häyat ichrä zäman. Yätkürüp näf'in qälämdinkim birini küldirär, Yanä birni yighlatiban zaru häyran köydürär; Hämmädin bädtär qälämgir bolsä gär ähli shärär, Alhäzär sämmä, älhäzär sämmä, älhäzär sämmä, älhäzär! Härchä bädgirdar yamandur ötkärürlär bu zäman.]

—Abduqadirdamollam.

اکابر اشراف امرا وزرا علما اولیا همه‌سی حاضر بولدیلار. الوان الوان طعام‌لارنی ترتیب

دستورخوان‌نی ییغیب بولغاندا بابرشاه موسیقیغه اشارت قیلیب ایردیلار. بو

عزیز طنبورینی قول‌لاریغه الیب چول عراق مقامیغه نوازیش‌غه کلتوردی. ایکینجی اوجی‌دین

اوتوب اوچونجی اوجیغه یتکانده بر بلبل کلیب طنبورنینک قولاقیغه لحظه قونوب سایراشقا

باشلادی. مجلس اهلی جوقان علالا قوفاردی و ییغلاب چندکیشی بیهوش یومولینور ایردی

[Akabir—äshraf, umära—wuzära, uläma—äwliya hämmäsi hazir boldilar. älwan—älwan tä'amlarni tartip dästurxanni yighip bolghanda babirshah musiqiyghä isharät qilip erdilar, bu'äziz tänburini qollarighä alip, chöl—i'iraq mäqamighä näwazichghä kältürdi. ikkinchi äwjidin ötüp üchünchi äwjighä yätkändä bir bulbul kälip, tänburning qulaqighä lähzä qonup sayrashqa bashladi. mäjlis ähli choqan — älala qofardi wä yighlap nächänd kishi bihush yumulinur erdi.]

—《Täwarixi musiqiyyun》.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

(2) فەتھەلىك ئۆزۈك تاۋۇشلار ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. يەنى ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەر-دە ئۆزۈك تاۋۇشلارغا قوشۇلۇپ بوغۇم هاسىل قىلىدىغان «ئە» سوزۇق تاۋۇشى ئايرىم هەرپ بىلەن ئەمەس، بەلكى شۇ ئۆزۈك تاۋۇشنىڭ ئۈستىگە زەبەر قويۇش يولى بىلەن (قول يازمىلاردا فەتھەدىن ئىبارەت بۇ ياردەمچى بەلگە ئاساسەن ئىشلىتىلمىگەن) ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

بد مست [bädmäst] (ئېغىر مەست، مەستلىكتىن خۇدىنى يوقاتقان)

بيت الحرم	[bäytul—häräm]	والسلام	[wässälam]
جماعت	[jäma'ät]	سبب	[säbäb]
سحر	[sähär]	گوهر	[gäwhär]
درويش	[därwish]	وطن	[wätän]
ظفرنامه	[zäfärnamä]	جراحت	[järahät]
مجروح	[mäjruh]	مقصد	[mäqsäd]
مجلس	[mäjlis]	نفسانيت	[näfsaniyyät]
سلطنت	[sältänät]	تواريخ	[täwarix]

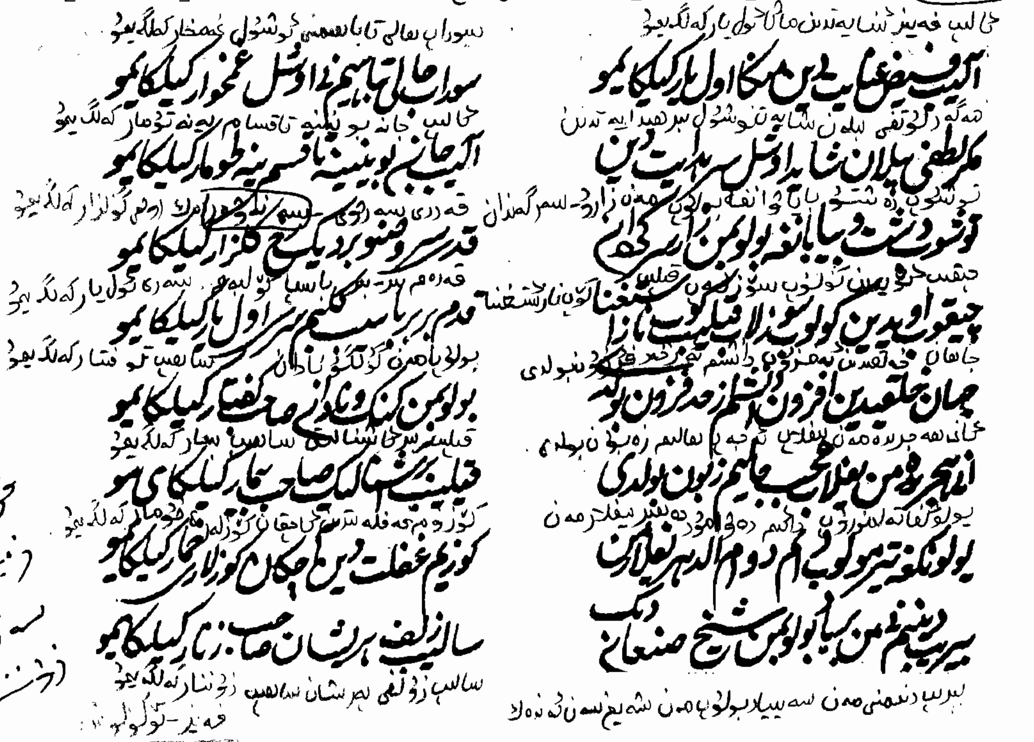

[Alip fäyz—i inayätdin manga ol yar kälgäymu, sorap hali täbahimni ushol ghämxar kälgäymu. Mägär lutfi bilän shayäd ushol bir hidayätdin, Alip jan boynină taqsam yänä tumar kälgäymu. tüshüp däshtu bäyaban'ghä bolupmän zaru särgärdan, Qädi särw sänäwbärdäk rux—i gulzar kälgäymu.' chiqup öydin külüp sözläp qilip köp naz—istighna, Qädäm bir—bir basip kulbäm säri ol yar kälgäymu. Jähan

xälqidin äfzun danishim äz'häd fuzun boldi, Bolupmän gungu nadan sahib—i guftar kälgäymu. Ani häjridä män yighlap 'äjäb halim zäbun boldi, Qilip bir ashnalik sahib —i bimar kälgäymu. Yolung ghä termülüp dayim däwamud—dähr yighlarmän, közim ghäflätdin achgän közläri xumar kälgäymu. Berip dinimni män säyyad bolupmän shäyh sän'andäk, Salip zulf—i pärishan sahib—i zunnar kälgäymu.]

—Sädai.

سفر وادیسیدا مسافر ایاغیغه کوب درد تیکانلاری سانچیلور ولیکین
هر تیکاندین مقصود گلی آچیلور یول امگاکی شدتیدین بدنی کوب تاوشالور
وجودی راهرولار ایاغیغه توشالور اعضاسی ایاغ استیدا اوشالور
اما کونگلینینگ بوزوغلوقی توزالور هر کشورنینگ آرایشینی و هر
منزلنینگ آسایشینی سفر اهلیدین سورو سفر قیلماغان آرام فراغتین قایدا بیلسون

[Säfär wadiysida musafir äyaghighä köp därd tikänläri sanchilur, wä lekin här tikändin mäqsud guli achilur; yol ämgäki shiddätidin bädäni köp tawshalur, wujudi rahräwlär äyaghighä tüshälur; äzasi äyagh astida ushalur; ämma könglining buzughluqi tüzälür…här kishwärning arayishini wä här mänzilning asayishini säfär ählidin soru, säfär qilmaghan aram färaghätin qayda bilsun!]

—Näwai 《Mähbubul — qulub》

(3) سۆزنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدا كېلىدىغان «ئە» تاۋۇشى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆز ئاخىرى بولۇپ كېلىدىغان «ئە» تاۋۇشىنىڭ يېزىقتىكى شەكىللىرى بىلەن ئوخشاش ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

(ئالىم، كاتتا ئالىم)		['ällamä]	علامه
[bährä]	بهره	[hadisä]	حادثه
[azadä]	ازاده	[nishanä]	نشانه
[pakizä]	پاکیزه	[waqi'ä]	واقعه
[qissä]	قصه	[pärwanä]	پروانه
['äqidä]	عقیده	[barchä]	بارچه
[dairä]	دائره	[hanä]	خانه

www.uyghurkitap.com

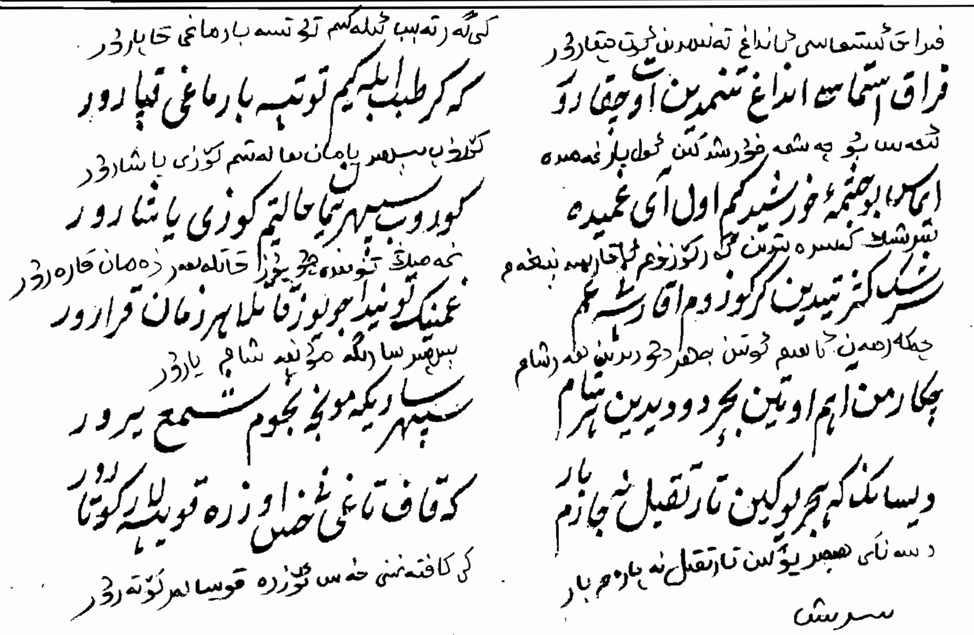

[Firaq isitmasi andagh tänimdin ot chiqarur, ki gär täbib iläkim tutsä barmaghi qaparur. Emäs bu chäshmä—i xurshidkim ol ay ghämidä, körüp sipehr yaman halätim közi yasharur. Sirishk käsrätidin gär közüm aqarsä neghäm, Ghäming tünidä chu yüz qatla här zäman qararur. chäkärmän ahim otin bähr dudidin här sham, Sipehr sarigä munchä nujum shäm′ yarur. Desängki häjr yükin tartqil nächaräm bar, ki qaf taghini xäs özrä qoysälär kötärur.]

—Näwai.

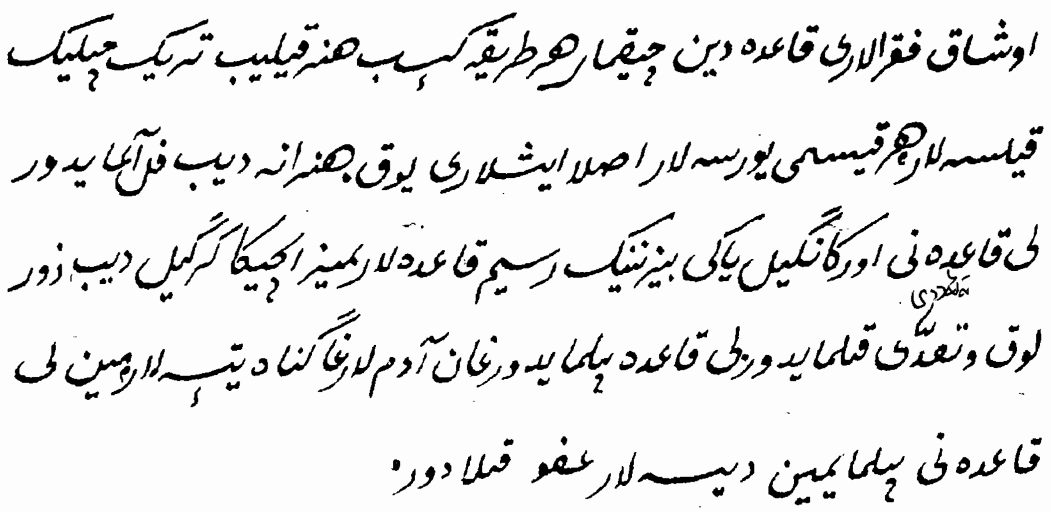

[ushshaq fuqäralari qa′idädin chiqmay, här täriqä käsb—hunär qilip tirikchilik qilsälär, här qismi yürsälär äsla ishlari yoq; hunäranä däp ful almoydur; li—qa′idäni örgän′gil yaki bizning räsim — qa′idälärimiz ichigä kirgil däp zorluq wä tä′äddi qilmaydur; li—qa′idä bilmäydurghan adämlärghä gunah yätsälär, män li—qa′idäni

bilmäymän desälär äfu qiladur.]

— 《Tarix—i ämniyyä》

(4) قىسمەن ئەھۋالدا، يېپىق بوغۇمدىن كېيىن بوغۇم بېشى بولۇپ كېلىدىغان «ئە» تاۋۇشى ھەمزىلىك ئەلىف «ا ٔ» ياكى «ئـ، ـئە» ؛ ئوچۇق بوغۇمدىن كېيىن ھەمزىلىك ۋاۋ «و ٔ» ياكى «ئـ، ا ٔ، ـا» شەكلىدىمۇ ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

جرأت [jur'ät] ھيئت [häy'ät]

نشأتموسيقى [näsh'ät—imusiqi] (مۇزىكىنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى)

مؤذن [muäzzin]

نشئه [näsh'ä] (كەيپ، ھۇزۇر - ھالاۋەت)

برائت [bäraät] (خالىيلىق، دەخلىسىزلىك)

مؤرخ [muärrix] (تارىخچى، تارىخشۇناس، تارىخ يازغۇچى)

مؤلف [muällif]

مؤحقر [muähqär] (كېيىن، ئارقىدا قالغان)

مؤكل [muäkkäl] (ۋەكىل قىلىنغان، بىرەر ئىش تاپشۇرۇلغان كىشى)

مسئله [mäs'älä]

تأمل [täämmul] (چوڭقۇر ئويلاش، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش)

تأسف [täässuf] (ئېچىنىش، ئەپسۇسلىنىش)

(5) فەتھەلىك ياكى «ـە» قوشۇلغان «ع» [äyn] ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

على هزالقياس ['älahazäl—qiyas] (شۇنىڭغا قىياسەن)

على الخصوص ['äläl—xusus] (خۇسۇسەن)

عدالت ['ädalät] ساعت [sa'ät]

واقعه [waqi'ä] طاعت [ta'ät]

تعصب [tä'ässub] (ئەسەبىيلىك، قاتماللىق) بيعت [bäy'ät]

زراعت [zira'ät] مشعل [mäsh'äl] عدل ['ädl]

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

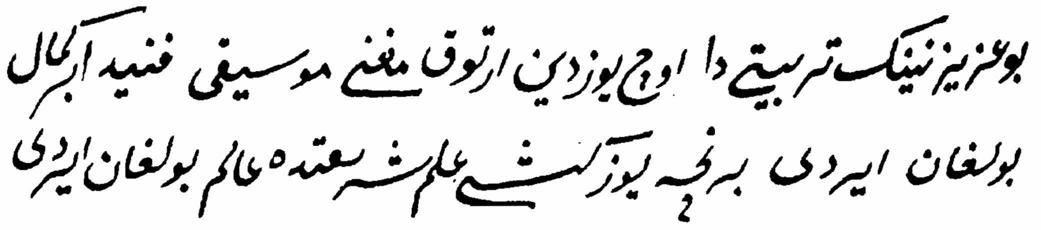

[Bu'äzizning tärbiyätidä üchyüzdin artuq mughänni musiyqi fänidä pärkämal bolghan erdi, bir nächchä yüz kishi'ulumi shäri'ätdä 'alim bolghan erdi.

—《Täwarixi musiqiyyun》.

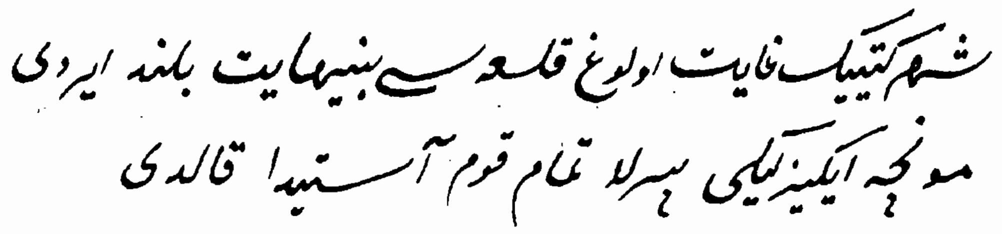

[Shähr—i kitik ghayät ulugh, qäl'äsi binihayät bäländ erdi, munchä igizliki birlä tämam qum astida qaldi.]

—《Täzkirätur—räshad》.

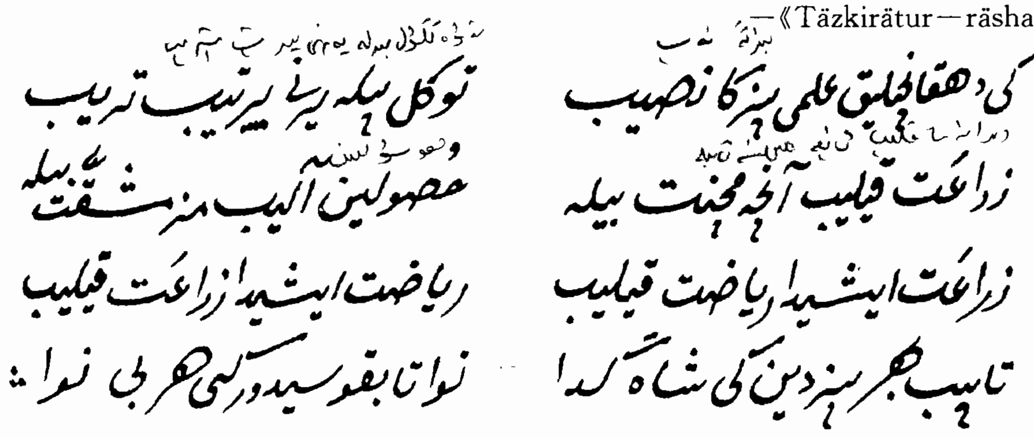

[Ki dehqanchiliq 'ilmi bizgä näsib, Täwäkkul bilä yärni yirtip tärib. Zira'ät qilip anchä mehnät bilä, Husulin alipmiz mushäqqät bilä. Zira'ät ishida riyazät qilip, Riyazät ishida zira'ät qilip, Tapip bähr bizdin ki shah—gäda, Näwa tapqusidurki här binäwa.]

—《Kitab—i gharib》.

(6) تۆركىي سۆز ۋە قوشۇمچىلاردا «ئە» تاۋۇشى سۆز بېشىدىن باشقا ئورۇنلاردىمۇ «ا، ـا» شەكلى بىلەن ئىپادىلىنىدىغان ئەھۋاللار ئۇچرايدۇ. بۇ ئەھۋالدا «ا» نىڭ «ئا» تاۋۇشىنى ياكى «ئە» تاۋۇشىنى ئىپادىلەپ كەلگەنلىكى تەلەپپۇزدا تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قائىدىسى بويىچە پەرقلەندۈرۈلىدۇ ھەم شۇنداق ترانسكرىپسىيە قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

[igälämäk]	ايگالاماك	[aldaratmaq]	الداراتماق
[kirgän]	كيركان	[alghan]	الغان
[örlämäk]	اورلاماك	[örtänmäk]	اورتانماك
[öygä]	اويگا	[keräk]	كيراك
[külmädi]	كولمادى	[äylämäk]	ايلاماك
[yüklämäk]	يوكلاماك	[öksümäk]	اوكسوماك

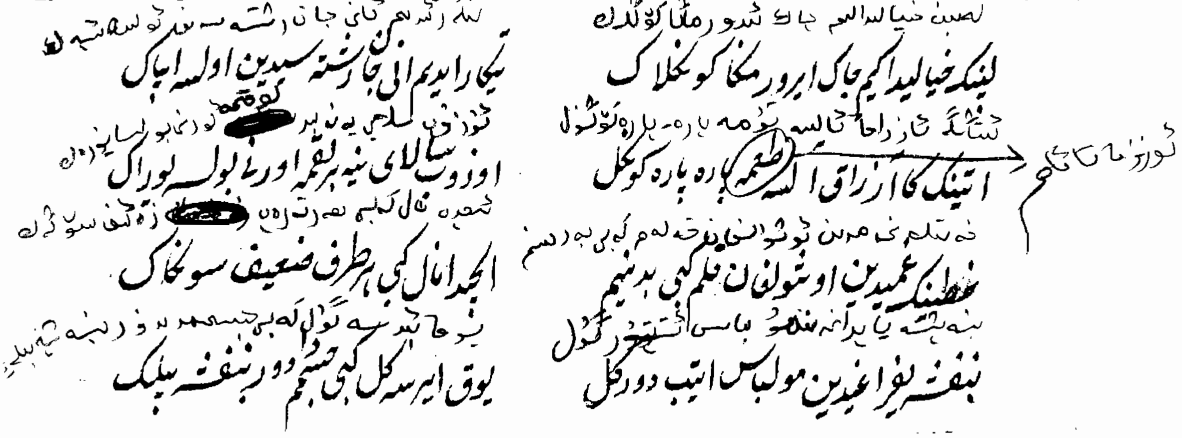

[Läbing xäyalida kim chak erur manga köngläk, Tikäridim ani jan rishtäsidin olsä ipäk. Iting gä azraq alsä tu'mä parà — para köngül, üzüp salay yänä bir luqmä orni bolsä yüräk. Xäting ghämidin ushulghan qäläm käbi bädänim, Ichidä nal käbi här täräf zä'if söngäk. Binäfshä yäfraghidinmu libas etipdur gul, Yoq ersä gul käbi jismimdadur binäfshä biläk.]

—Näwai.

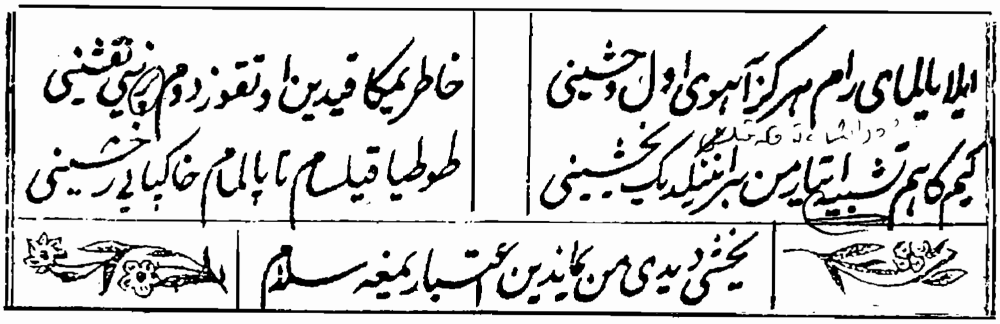

[Ayläyälmäy ram härgiz ahuyi ol wähshini, Xatirimgä qaydin otquzdum päyini näqshini, Kimgä häm täshbih etärmän bir aningdäk yaxshini, tutiya qilsam tapalmam xakpayi näxshini, Yaxshi dedi män yamandin e'tibarimghä sälam.]

— sädayi.

(3 «ئى» [i] تاۋۇشى. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئى» سوزۇق تاۋۇشىنىڭ يېزىقتا ئىپادىلىنىشى مۇنداق:

(1) سۆز بېشىدا «ا» [älif] ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

اداره	[idarä]	اشتراک	[ishtirak]
احترام	[ihtiram]	اختراع	[ixtira']
استراحت	[istirahät]	انتظاریده	[intizaridä]
اسکندر	[iskändär]	اطاعت	[ita'ät]
ابتدا	[ibtida]	انتها	[intiha]

ملامت عیشق مرغ بال بولغای — نچوک بو بال آننینک اقبالی بولغای

گدالیق دور بو یول ننینک ابتداسی — حقارت کسب ایتار عیشق انتهاسی

[Mälamät 'ishqi murgh bali bolghay, Nichük bu bal aning iqbali bolghay.]
[Gädaliqdur bu yolning ibtidasi, Häqarät käsb etär ishq intihasi.]

— Hirqäti.

نیاز اهلی چون قیلسه لار اختلاط — قیلور سوز ظاهر گهی انبساط

اسکندر انکا احترام ایلادی — اوز آلدیدا عالی مقام ایلادی

[Niyaz ähli chün qilsälär ixtilat Qilur söz zahir gähi inbisat.]
[Iskändär anga ihtiram äyladi, öz aldida 'aliy mäqam äyladi.]

— Näwai.

(2) كەسرەلىك ئۈزۈك تاۋۇشلار ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

هراول	[hirawul]	نشان	[nishan]
نقاب	[niqab]	روایت	[riwayät]
شکسته	[shikästä]	غافل	[ghafil]

[Ta qiyamätghächä ämdi män qachan bolghum xälas, Bändä bolghan xästä könglüm zulfini här tarighä. Ol yiraqdin bu hälakätlạr bilä qilmaghlighim, Jan beräy därmän häwäs birlä körüp didarighä. Olturup qilsä täkällum lä'l där äbrardin, Bir dämi sami' bolay därmän ani guftarighä. Qushlari kälsä häwaläb bol mäni janim üchun, Kökräkimni män acharmän zähräḷik minqarighä.]

—Sādai

طلب دردی بیله وابسته بولماق فقیر و عاجز و دل خسته بولماق

چهارم ظاهر و باطن موافق بولور گر بولماسه دیرلار منافق

[Täläb därdi bilä wabästä bolmaq, Fäqiru ajizu dilxästä bolmaq. Chäharum zahiru batin muwafiq, bolur gär bolmasä därlär munafiq.]

—Hirqäti.

(3) سۆز بېشىدا يەنە «اي» [yaälif] بىلەن ئىپادىلەنگەن. بەزىدە ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ بوغۇم هاسىل قىلغاندا «يـ» ياكى «ـى، ى» شەكلىدە؛ سۆز ئاخىرىدا «ئى، ٸ، ٸ» شەكىللىرى بىلەنمۇ ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

[ikkäläsi]	ایكالاسی	[igirmäk]	ایگیرماک
[iliklämäk]	ایلیک لاماک	[ikkilik]	ایکی لیک
[täjälli]	تجلی	[ilghamaq]	ایلغاماق
[ibtidai]	ابتداء/ ابتدائی	[inchkirmäk]	اینچکیرماک

دیاکین کاغذ کا خالص بر خط خوش خوان کتاب فیض اسرار حقیقت نور هم ایمان کتاب

استه سنگ بر کامل یا طبیب هر کسل رهبر دنیا دوت دور دینکا درمان کتاب

امر معروف دور سرا یا اوقوسنگ هر روز شب جان دل بیرله ایشیتکیل معنی سی قرآن کتاب

اوقوغیل هم لحظ ایلا بیغانیش آواز بلند بلبلی وقت سحرده طوطی خوش خوان کتاب

انبیا و اولیالاردین بیان ایلار دیسنگ نظم ایلاب بویوریسی باعث غیبی کتاب

دایما قوینونگده بولسون کا قیلغیل تاج سر قید دا بار سنگ ازرای عزم مهمان کتاب

تیل بیله یاد ایت سرا یا قیل یوراکینک چهره هر کوک آدم ایلار بیلکه آرمان کتاب

ای صدائی هر کتاب طوطیائی دیده قیل بولسه هم مشکل لارینک ایلا غاسان کتاب

www.uyghurkitap.com

روزشەر

[demägin kaghäzgä xalis bir xäti xushxan kitab, fäyzi äsrar—i häqiqät nuri häm iman kitab. istäsäng piri kamil ya täbibni här kesäl, rähbäri dunyayi dundur därdingä därman kitab. ämr mä'rufdur särapa oqusang här roz—shäb, janu dil birlä ishitkil mä'nisi qur'an kitab. oqughil här lähz äyläp tinmayin awaz—i bäländ, bulbuli wäqt—i sähärdä tuti—i xushxan kitab. änbiyawu äwliyalardin bäyan äyläy desäng, näzm äyläp bu yüräkni ba'is—i giryan kitab. dayima qoynungdä bolsun gahi qilghil tajsär, qaydä barsang äzbirayi izzäti mihman kitab. til bilä yad ät, särapa qil yüräking ichrä ja, här nichük adämni äylär bälki biarman kitab. äy sädai här kitabni tutiyai diydä qil, bolsä här mushkillaringni äyläghäy asan kitab.]

—sädai.

(4) كەسرەلىك ياكى كەينىگە «ى» [ya] قوشۇلۇپ كەلگەن «ع» [äyn] بىلەن ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

عبادت	['ibadät]	عصيان	['isyan]
علاج	['ilaj]	عمارت	['imarät]
شاعر	[sha'ir]	شرعى	[shär'iy]
عشق	['ishq]	شيعى	[shäy'i]
عنايت	['inayät]	جمعيت	[jäm'iyyät]
ضعيفه	[zä'ifä]	ئايال كىشى؛ كۆچسىز،......	

وفا گر قیلماسانگ جانیمغه باری — جفانی قیلماغیل ای دلربا بس

کونگل داغیغه مرهم قویماسه ای عشق — انگا نیچونکه همدرد اوق دوا بس

ایرور بر نکتهٔ عشق عالم ایچره — دیب اولماس هرگز اندین ماجرا بس

نوا عشق ایچره سین تاپ ای نوایی

2009. 3. 29 — که بزگه بینوالیقلار نوا بس

[Wäfa gär qilmasang janimghä bari, jäfani qilmaghil, äydilräba, bäs. köngül daghighä märhäm qoymasä, äy'ishq, anga nechünki hämdärd oq dawa, bäs. erur bir nuktäi 'ishq 'aläm ichrä, däp olmas härgiz andin majära, bäs. näwa 'ishq ichrä sän tap, äy näwayi, ki bizgä binäwaliqlar näwa, bäs.]

—Näwai

عشقیده کویماس هیچکیم افسانه بولمغونچه شمعیده یانماس هیچکیم پروانه بولمغونچه
سویماس صدفنی هیچکیم دردانه بولمغونچه ادهم صفت دنیادین بیگانه بولمغونچه
باشقه آلیب ملامت افسانه بولمغونچه

['Ishqidä köymäs hichkim äfsanä bolmaghunchä, Shäm'idä yanmas hichkim pärwanä bolmaghunchä; Söymäs sädäfni hichkim durdanä bolmaghunchä, Ädhäm sifät dunyadin biganä bolmaghunchä; bashqä alip mälamät äfsanä bolmaghunchä.]

—Mäshräb.

4) «ئې» [Ee] تاۋۇشى. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئې» سوزۇق تاۋۇشى يېزىقتا «اي، ي، ێ» شەكلىدە ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

ايركان	[erkän]	ايرماس	[ermäs]	
ايرميش	[ermish]	ديماماك	[demämäk]	(دېمەسلىك، ئېيتماسلىق)
نيتتينك	[netting]	نيجوكلاشماك	[nehükläshmäk]	(قاندىق قىلماق)
ديمان	[deman]	(دېمەيمەن) تينكيز	[tengiz]	

بیلینک تورت حرف ایرور لفظ محبت انینک هر حرفین اتّیم هفت قسمت
بیان ایلاب بو معنیلارنی بیلگیل نچوک ایرکان قولاق سالغیل ایشیتکیل

[Biling tört härf erur läfz muhäbbät, aning här härfin ättim häft qismät. bäyan äyläy bu mä'nilärni bilgil, nechük erkän qolaq salghil ishitkil.]

—Hirqäti.

کیچه‌لار بولسه کیلور بارغوم منی یار آلدیغه سیمتن نازک بدنلیک کوزی خمار آلدیغه
سحرگر یا جادوگردور خاطری ایلاب کشال وعده‌سیده تورمگان بیر شوخ عیار آلدیغه

[kechälär bolsä kelur barghum mäni yar aldighä, siymtän nazuk bädänlik közi xumar aldighä. sihrgär ya jadugärdur xatiri äyläp käshal, wä'däsidä turmägän bir

www.uyghurkitap.com

shox äyyar aldighä.]

—Sädai.

5) «ئو، ئۆ، ئۇ، ئۈ» [ü,ö,u,o] تاۋۇشلىرى. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار شەكىل جەھەتتىن پەرقلەندۈرۈلگەن ئەمەس. بۇ تاۋۇشلار تەلەپپۇزدا ئاسا- سەن تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى بويىچە پەرقلەندۈرۈلىدۇ. چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ يېزىقتىكى ئىپادە شەكىللىرى تۆۋەندىكىچە:

(1) سۆز بېشىدا «ا» بىلەن «و» نىڭ قوشۇلمىسى «او» [wawälif] شەكلىدە ئىپادى- لەنگەن. مەسىلەن:

اولتورماق	[olturmaq]	اونكالماق	[ongalmaq]
اورانماق	[oranmaq]	اوخشاماق	[oxshamaq]
اوشمونداق	[oshmundaq]	اويقولاتماق	[uyqulatmaq]
اولتانك	[ultang]	اوتقوزماق	[utquzmaq]
اوكسوتماك	[öksütmäk]	اوتكارماك	[ötkärmäk]
اوتماكچى	[ötmäkchi]	اوزوك	[üzük]
اوركوماك	[ürkümäk]	اوزوم	[üzüm]

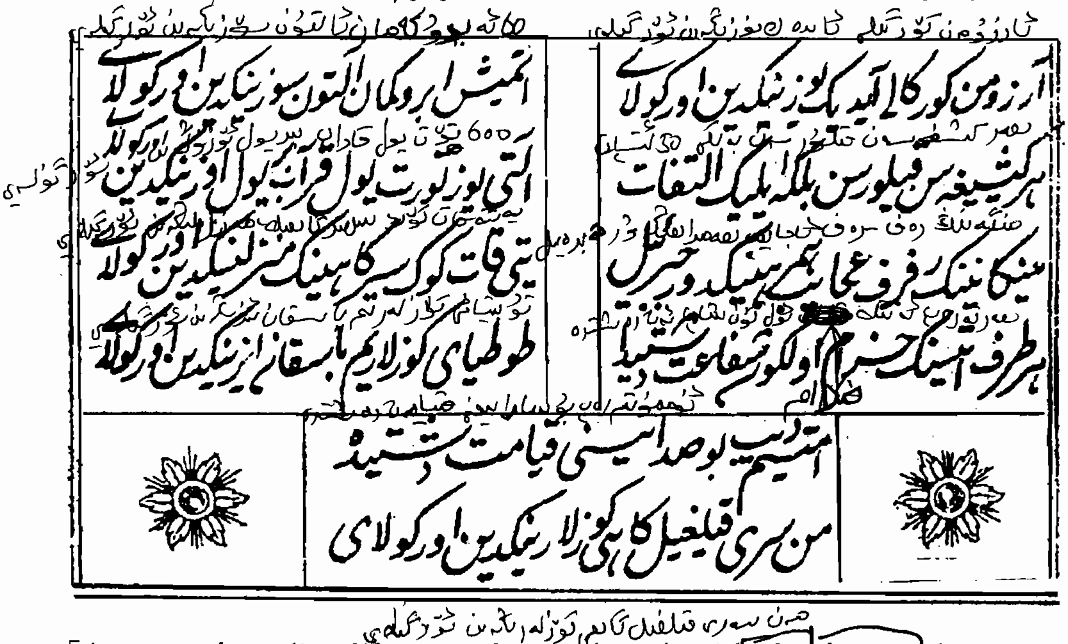

[Arzu män körgäli aydäk yüzingdin örgüläy, Atmish äbru käman altun sözingdin örgüläy. Här kishighä sän qilursän bälki ällik iltifat, Altiyüztört yol qarap bir yol özingdin örgüläy. Min'gäning räfräf 'äjayib hämrähingdur jibräil, Yättiqat kök säyrgahing mänzilingdin örgüläy. Härtäräf ätting xiram olkün shäfa'ät däshtidä, Tutiyayi közlärim basqan izingdin örgüläy. Ummätim däp bu sädayini qiyamät däshtida. Män säri qilghil gahi közläringdin örgüläy.]

—Sädai.

اوچونچی دور حیا ملکینی آلماق، او یوزیدین اوزگا یوزدین کوزنی آلماق .

اویات اولغای بولوب کونکلی چیکینلار، اویات اولغای قیلیب رشکین کینلار .

[Üchünchidur häya mulkini almaq, u yüzidin özgä yüzdin közni almaq. Uyat olghay bolup köngli cheginlär, uyat olghay qilip räshkin kinlär.]

—Hirqäti《Muhäbbatnamä—Mehnätkam》.

(2) ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەردىكى ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ بوغۇم ھاسىل قىلىدىغان لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار ۋە تۈركىي سۆزلەردىكى ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ بوغۇم ھاسىل قىلىدىغان لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار «و» [waw] بىلەن ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

مونك لوغ	[munglugh]	طومار	[tumar]	
محصولات	[mähsulat]	گردون	[gärdun]	(ئاسمان، پەلەك، كۆك)
طوفان	[tofan]			
محروم لوغ	[mähruml ugh]	توكانماك	[tögänmäk]	
سومورماك	[sümürmäk]	سوقولماق	[soqulmaq]	

بولسا صادر دوستونک دین بر گناه — سن غزب ایلاب انی قیلما تباه

چونکی ایلاب دورسنی اول اختیار — عاجز ایرکان سانکا ایلاب دور پناه

بوری بو ابیات نی ایشتیب انینک عذرینی قبول قیلدی و ایدی ای توتی مندین صونکرا

اوزونکغه فایده منفعتی یوق سوزلاردین اجتناب قیل غیل و منکا توتوب بر نیمه دماغیل مندین

بویان بیهوده سوزلار سوزلاماغیل اول وقت توتی ایدی من سنکا اطاعت قیلدیم و

سندنینک جان قولاغی بیلان ایشتتیم ایدی هرکز سننک رضانکدین تاشقاری ایش

قیلماسمن حکم لار دیب دورلار کی سوزلاغان نه سیده جواب ایشیتماغیل و جاقیلماغان جایغه بارماغیل

و بی فایده ایش نی ترک اتقیل و ستمکارنینک سیمینی یوزیغه بیماغیل تا باره ستمی سانکا زیاده بولور

[Bolsa sadir dostungdin bir gunah, Sän ghäzäb äyläb ani qilma täbah. chünki äyläbdur seni ol ixtiyar, 'Ajiz erkän·sanga äyläbdur panah.

Böri bu äbyatni ishitip aning uzrini qäbul qildi wä ayd: äy tülki mundin songrä özüngghä faydä—mänfääti yoq sözlärdin ijtinab qilghil wä manga patunup bir nemä demäghil. mundin boyan bihudä sözlärni sözlämäghil. ol wäqt tülki aydi: män sanga ita'ät qildim wä pändingni jan qulaghi bilän ishittim, ämdi härgiz sening riza yingdin tashqari ish qilmasmänki, häkimlär däpdurlarki《soralmaghan närsäghä jäwab aytmaghil wä chaqirilmaghan jayghä barmaghil wä bifaydä ishni tärk ätqil wä sitämkarning sitämini yüzighä aytmaghilki, tabarä sitämi sanga ziyadä bolur.》]

—《Mingbir kechä》.

(3) سۆز بېشى بولۇپ كېلىدىغان لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار (ئۇمۇمەن «u,ü» تاۋۇشى) يەنە «ا» [älif] بىلەنمۇ ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

امور	[umur]	(ئىشلار، ۋاقىتلار)	اسلوب	[uslub]
اسرو	[usru]	(كۆپ، ناھايىتى، غايەت)	امت	[ummät]
اسروك	[üsrük]	(مەست)	اسروك لوك	[üsrüklük] (مەستلىك، بەھۇشلۇق)
اسروماك	[üsrümäk]	(مەست بولماق)		
استخوان	[ustxan]		اصول	[usul]

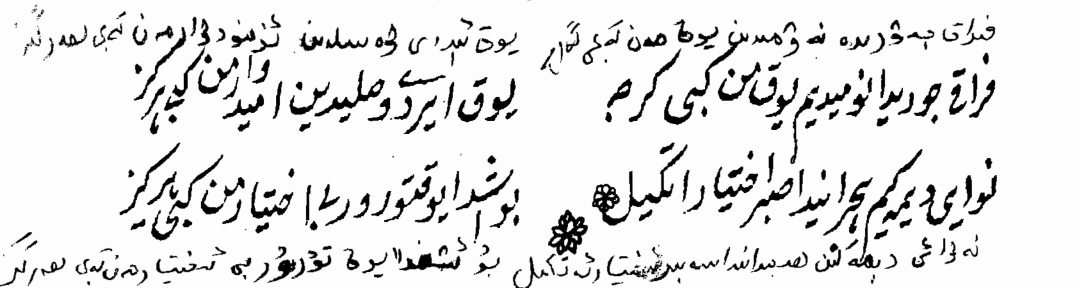
فراق جوریدا نومیدیم یوق من کبی گرچه یوق ایردی وصلیدین امیدوار من کبی هرگز
نوایی دیمکیم هجرانیدا صبر اختیار اتکیل بو ایشدا یوقتورور بی اختیار من کبی هرگز

[Firaqi jäwridä näwmidim yoq män käbi gärchä, Yoq erdi wäslidin umidwar män käbi härgiz. Näwayi demäkim hijranida säbr ixtiyar ätkil, Bu ishda yoq turur bi ixtiyar män käbi härgiz.]

—Näwai.

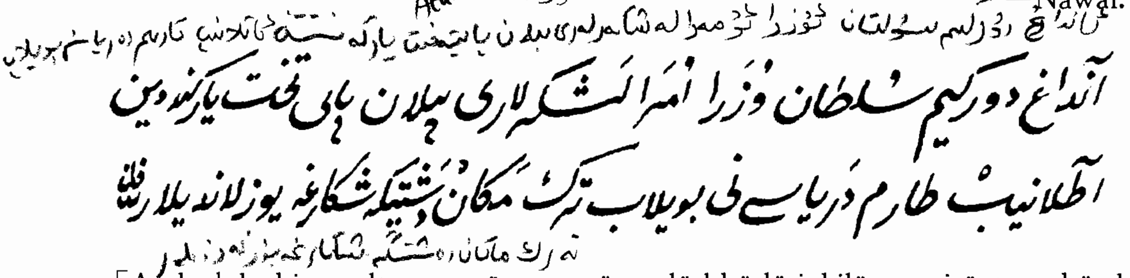
آنداغدورکیم سلطان وزرا امرا لشکرلاری بیلان پای تخت یارکنددین
اطلانیب طارم دریاسی نی بویلاب ترک مکان وشتیکه شکارغه یوزلاندیلار

[Andaghdurkim sultan wuzära, umära, läshkärläri bilän payitäxt yarkänddin

atlanip, tarim däryasini boylap tärkmäkan däshtigä shikarghä yüzländilär.]

—《Täwarix—i musiqiyyun》

(4) ئۇزۇك تاۋۇشقا قوشۇلۇپ بوغۇم ھاسىل قىلىدىغان لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار يەنە شۇ ئۇزۇك تاۋۇشنىڭ زەمىلىك تەلەپپۇزى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

[buylä]	بيله/بيلا	[hukmran]	حكمران
[bölük]	بلوك	[buzurgwar]	بزورك وار
[suhbät]	صحبت	[bulbul]	بلبل
[dunya]	دنيا	[jumlä]	جمله
[xotän]	ختن	['unwan]	عنوان
[gulistan]	گلستان	[qurdash]	قرداش

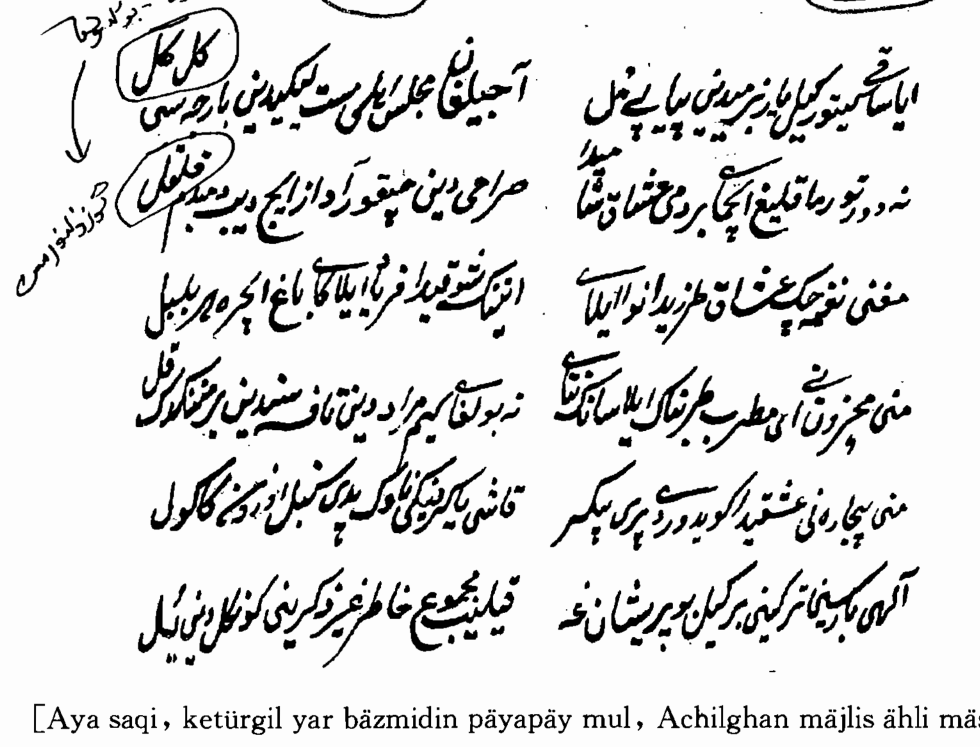

[Aya saqi, ketürgil yar bäzmidin päyapäy mul, Achilghan mäjlis ähli mästlikidin barchasi gul—gul. Nädur turmaqligh ichmäy birdami ushshaq shamida, Surahidin chiqur awazä ich däp däm bädäm qulqul. Mughänni, näghmä chäk, ushshaq tärzidä näwa äyläy, Aning shäwqidä färyad äylägäy bagh ichrä här bulbul. Mäni mähzunni, äy mutrib, täräbnak äyläsäng netay, Nä bolghaykim muradin tafsä sändin bir mäningdäk qul. Mäni bicharäni ishqidä köydürdi päykär, Qashi ya kirfiki nawäk, hidi sunbul uzun kakul. Ilaha, baräsin tärkini bärgil bu parishan'ghä, Qilip majmui xatir ghäyr zikrini könguldin yul.]

—Zuhuri.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

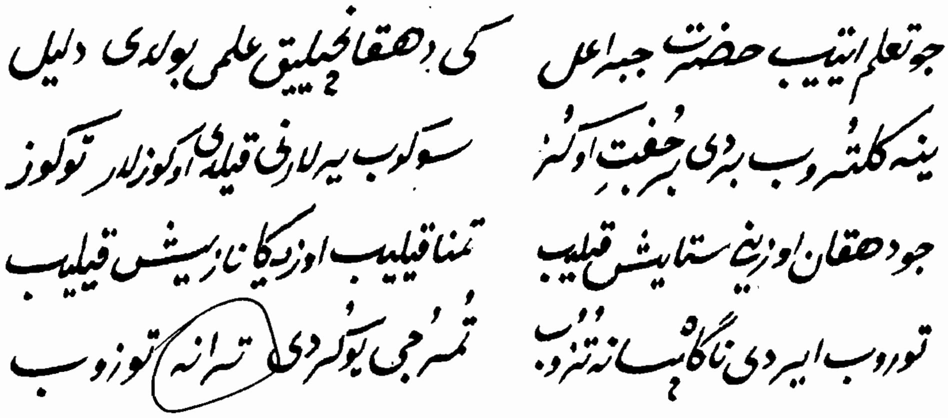
چو تعلیم ایتیب حضرت جبرائیل — کی دهقانچیلیق علمی بولدی دلیل
ینه کلتوروب بردی بر جفت اوکوز — سوکوب یرلارنی قیلدی اوکوزلار توکوز
چو دهقان اوزینی ستایش قیلیب — تمنا قیلیب اوزیگا نازیش قیلیب
توروب ایردی ناگاه پسانه توزوب — تمورچی یوگوردی ترانه توزوب

[Chu tä'lim etip häzräti jibrä'il, ki dihqanchiliq ilmi boldi dälil. Yänä kältürüp bärdi bir jufti üküz, Söküp yärlärni qildi öküzlär töküz. chu dihqan özini sitayish qilip, Tämänna qilip özigä nazish qilip. Turup erdi nagah päsanä tüzüp, Tümürchi yügürdi tärana tüzüp.]

—《Kitabi ghärib》.

2. ئۈزۈك تاۋۇشلار

ب پ (ط) ج چ خ د ر
ز (ذ ض ظ) د س (ث ص) ش
ع (? ') غ ف ق ك (ک) گ ل
م ن ۋ (و) ھ (ح ە) ي (ى) ڭ (نک)

بۇ تاۋۇشلار چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا تۆۋەندىكىچە ئىپادىلىنىدۇ:

1) «ب، پ» [b, p] ھەرپلىرى. بۇ تاۋۇشلارنىڭ يېزىقتىكى شەكلى قوللىنىش جەھەتتىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «ب، پ» ھەرپلىرى بىلەن ئوخشاش. ئەمما، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا «ب» بىلەن «پ» ئارىلاش قوللىنىلغان بولۇپ، كۆپىنچە «پ» ئورنىغا «ب» ئىشلىتىلگەن. مەسىلەن:

كوروب	[körüp]	اليب	[alip]
باريب	[barip]	بيلماك	[bilmäk]
تالبينماك	[tälpinmäk]	بهانه	[bähanä]
يوموب	[yumup]	تولدوروب	[toldurup]

یا الهی عیب ایماس بول صبح شام روز شب ،
یاد ایتیب دایم سنی چیقسه صدا ایدین صدا .

[Ya ilaha, äyb emäs bol subh — sham, roz — shäb, Yad etip dayim säni chiqsä sädayidin säda.]

—Sädai.

کوروبمن اولتورودبدور حسنی باغی ایچره بر دلدار ،
یوزی آی کوزی چولپان پریشته خوی گل رخسار .

[Körüpmän olturupdur husni baghi ichrä bir dildar, Yüzi ay, közi cholpan, pärishtä xuy, guli ruxsar.]

—Näwbäti.

ئىزاھ:

«ب» بىلەن ئاخىرلاشقان سۆزلەرنى ترانسكرىپسىيە قىلىشتا: (1) شۇ سۆز پېئىل بولسا، ئۇ ھالدا «ب» تاۋۇشى «پ» بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ؛ (2) شۇ سۆز ئىسىم خاراكتېرلىك بولسا، ئۇ ھالدا «ب» تاۋۇشى «ب» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

[alip]	اليب	[körüp]	كوروب
[olturup]	اولتوروب	[oqup]	اوقوب
[tärkib]	تركيب	[shäb]	شب
[rahib]	راهب	['äyb]	عيب

2) «ج، چ» [j, ch] ھەرپلىرى. چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسىدە تۈركىيچە ۋە پارسچە سۆزلەردىكى [ch] تاۋۇشىنى ئىپادىلەيدىغان «چ» ھەرپىنىڭ بارلىقىغا قارىماستىن، [ch] تاۋۇشى ھامان «ج» بىلەن ئىپادىلىنىدىغان ئەھۋال ئۇچرايدۇ، يەنى يېزىقتا «ج» بىلەن «چ» ئارىلاش قوللىنىلغان بولۇپ، كۆپىنچە «چ» ئورنىغا «ج» ئىشلىتىلگەن. مەسىلەن:

[chämänd]	جمند	~	چمند
[chiragh]	جيراغ	~	چيراغ
[körgüchi]	كوركوجى	~	كوركوچى
[üchün]	اوجون	~	اوچون

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

تيلام جى ليک [tilämchilik]

سایغه یاوق اوچون سای تاشلاریدین اولوغ قازاندیک تاشلار
قورغانغه چیقاریب ایدیلار

[Sayghä yawuq üchün say tashlaridin ulugh qazandäk tashlar qorghan'ghä chiqarip idilar.]

《Baburnamä》

ایگرچی ماشناچی گلچی هم صحبتچیلار برلا دوتارچی شناچی چرخچی اوتانچی قالدی خوار ایلاب
قالماسون ماوتچی مخملچی بیلان یاغلیقچیلار هم قواب بلباقچی سرگزچی بویاغچیغه جواب

[Igärchi, mashinachi, gulchi häm sübätchilär birlä, Dutarchi, shinachi, chärxchi, otanchi qaldi xar äyläp.]

[Qalmasun mawutchi, mäxmälchi bilän yaghliqchilar, Häm qawap bälbaqchi, särgäzchi, boyaghchighä jäwab.]

—《Kitabi Abdullah》

3) «خ، د، ر، ش، غ، ق، ل، م، ن» ھەرپلىرى. بۇ تاۋۇشلارنىڭ ھەربىرى چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا مەخسۇس بىر ھەرپ بويىچە ئىپادىلىنىدۇ ھەمدە قوللىنىلىشى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى شۇ ھەرپلەرگە ئوخشايدۇ. مەسىلەن:

یارب بو بنده قیلدی عجب سوء ظن منکا گویا بو اولیه اوندین بو آخشام تیکان منکا
سلطان کولدی ایشانادیم منی هیچ قیلماسیلا دیدی سلطان محرمی بیلان اوزیدین
قوپوب بزتاشقاری چیقیب حاکیلامیز دیب لشکرگاهغه باریب وزیر و امرالارغه کورگان
واقعه نی بیان قیلدی و باشلارغیه تاج اوستیلارغیه دوّاج کییب در حال اون قوی شاهی
اطلس مُحیّا قیلیب تون حصّه ده قرق کشی محمود اوتوچی نینک اویکه باریب
مقصدینی بیان قیلیب پادیشاه اوزینی آشکارا قیلیب قزنی نیکاحیغه آلدیلار

[…Yaräb, bu bändä qildi 'äjäb su'zän manga, Goya bu öygä ündi bu axsham tikän manga.

Sultan küldi: 《ishändim, mäni häjw qilmasila dedi》. Sultan mährämi bilän ornidin qopup: 《biz tashqari chiqip heli kelämiz》 däp läshkärgahighä barip wäzir wä umära'larighä körgän waqi'äni bäyan qildi wä bashlarighä taj, üstilärighä däwwaj kiyip, därhal on qoy, shahi — ätläs muhäyya qilip, tün hässädä qiriq kishi mähmud otunchining öyigä barip, mäqsädini bäyan qilip, padishah özini ashkara qilip, qizni nikahighä aldilar.]

—《Täwarixi musiqiyyun》.

4) «ت (ط)، س (ث، ص)، ھ (ح، ە)، ز (ذ، ض، ظ)، ع (ئ?')» ھەرپلىرى.

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا يېزىقنى تولۇق ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان «ت، س، ھ، ز» ھەرپلىرى تولۇقلۇق، ئەرەبچە سۆزلەرنى ئەينى شەكلى بويىچە خاتىرىلەش زۆرۈرىيىتى تۈپەيلىدىن، يەنە ئەرەب تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان «ث، ص، ط، ظ، ذ، ح، ع» قاتارلىق تاۋۇشلارمۇ بار. بۇ تاۋۇشلار چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا پەقەت ئەرەب تىلىدىن كىرگەن سۆزلەرنى يېزىشقىلا ئىشلىتىلىپ ھەمدە ئەرەبچە سۆزلەردە ئايرىم تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلىپ پەرقلىق قوللىنىلسىمۇ، لېكىن چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا بىرلا تاۋۇش بويىچە، يەنى «ط» تاۋۇشى «ت»غا، «ث، ص» تاۋۇشلىرى «س»غا، «ح» تاۋۇشى «ھ»غا، «ذ، ض، ظ» تاۋۇشلىرى «ز»غا ئوخشاش قوللىنىلىدۇ ۋە شۇنداق تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسلەن:

اصحاب [äs'hab] (سۆھبەتداشلار، دوستلار)

عطار [ättar] ((1) ئۇپا ـ ئەڭلىك، تۈرلۈك خۇش بۇي نەرسىلەرنى ساتقۇچى، (2) «مەنتىقۇت ـ تەير»نىڭ مۇئەللىپى — فەرىدۇددىن ئەتتارنىڭ لەقىبى).

وظيفه [wäzifä]

بيت النشاط [bäytun—nishat] (شادلىق ئۆيى)

اكثر [äksär] (مۇتلەق كۆپ قىسمى)

وصيت [wäsiyät] استراحت [istirahät]

ثمر [sämär] (مېۋە، پايدا)

ذكات [zäkat] (سېلىق، تۆھپە)

حديث [hädis] طمع [tämä']

سلطنت [sältänät] ظفر [zäfär]

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سوز درّ دورکیم آنینگ دریاسی کونگل دور و کونگل مظهری دورکیم جمع معانی جزو
کلّی دور آنداغکی دریادین گوهر غوّاص واسطه‌سی بیلان جلوه نمایش قیلور
و آنینگ قیمتی جوهریغه کوره ظاهر بولور. کونگولدین داغی سوز درّ نطق شریفیغه
صاحب اختصاص وسیله‌سی بیلا گذارش و آرایش کورگوزور و آنینگ
قیمتی هم مرتبه‌سی نیسبتیغه بقا انتشار و اشتهار تاپار. گوهر قیمتیغه
نچوککی مراتیب اسرو کوب دور. حتّاکی بر درم دین یوز تومان غاچه دیسا بولور.

[Söz durrdurkim, aning däryasi köngüldur wä köngül mäz'häridurkim, jäm' mä'ani juzu kulliydur. andaghki, daryadin gäwhär ghäwwas wasitäsi bilän jilwä nämayish qilur wä aning qiymäti jäwhärighä körä zahir bolur. köngüldin daghi söz durr nutq shäräfighä sahib—i ixtisas wäsiläsi bilä guzarish wä arayish körgüzür wä aning qiymäti ham märtäbäsi nisbätighä baqa intishar wä ishtihar tapar. gawhar qiymätighä nechükki, märatib äsru köpdur. hättaki, bir dirämdin yüz tümän'gächä desä bolur.]

—Näwai 《Muhakämätul—lughätäyn》

5) «ك، گ» [g، k] ھەرپلىرى.

(1) بۇ تاۋۇشنىڭ باش ۋە ئوتتۇرا شەكلى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «ك» [k] «گ» [g] تاۋۇشلىرى بىلەن ئوخشاش؛ ئاياغ ياكى يالغۇز شەكلى ئومۇمەن «ک، ک، ك» شەكلىدە ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

غضبناک [ghäzäbnak] (غەزەپلىك، غەزەپلەنگەن)

اوکونماک [ökünmak] كائىنات [kainat]

همتکلیک [hämtäklik] (ھەم قەدەملىك، بىرگە باردىغان)

اوتکارماک [ötkärmäk] ((1) ئۆتكۈزمەك، (2) كەچۈرمەك، ئەپۇ قىلماق، (3) ۋاز كەچمەك، (4) قوبۇل قىلدۇرماق، ماقۇللاتماق).

کونکلاکچه [köngläkchä] كۆڭلەكچان.

کوسان خلقی توپلونوب آقسوغه کیلیب موندا کی خلق بیلان سو بوغوزیغه
ییتی لار کورارکیم دریا سویی نهایتی آستین توشوبدور

[Küsän xälqi toplunup aqsughä kelip, mundaki xälq bilän su boghuzighä yättilär. körärkim, därya süyi nihayäti astin tüshüpdur.]

—《Täzkirätur—räshad》.

کی اول اوی نی پاک ایتماک سوپورماک
بس آندین اویکا مهمانی کیتورماک

[Ki ol öyni pak ätmäk—süpürmäk, bäs andin öygä mehmanni kitürmäk.]

—Hirqäti.

(2) چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا «ك» ھەرپى كۆپىنچە «ک» بىلەن «گ» تاۋۇشىنى ئىپادىلەشكە ئورتاق قوللىنىلغان. شۇڭا «ك» بىلەن «گ» تاۋۇشى سۆزنىڭ ئۇرامىغا ئاساسەن پەرقلەندۈرۈلۈپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

توكانماس ~ توگانماس	[tüganmäs]		
كيرماكونچه ~ كيرماگونچه	[kirmägüncha]		
كلستان ~ گلستان	[gulistan]		
كيكورماك	[Kigürmäk]	كلشن	[gulshän]
كاسەكرليك	[kasägärlik]	(كۆلالچىلىق)	
كوركوزكو	[körgüzgü]	(كۆرسىتىدىغان)	

توکار در چمن گلعذاریم قانی　　سهی سرو بویلوق نگاریم قانی
تابیب دور بولون وصل گل عندلیب　　دریغا مینی نوبهاریم قانی
ایشیکلیکده تفراق بولدوم ولی　　دیماد ینکیم اول خاک ساریم قانی
سنینک حسنونکده یوق منده صبر　　منینک اول بورونغی قراریم قانی
ایر شور دیبان قیامه لطفی غه قهره　　بو ایش دکیم اختیاریم قانی

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

[Kökärdi chämän gul'uzarim qani, Sähi särw boyluq nigarim qani. Tapipdur bu kün wäsl—i gul ändälib, Därigha mäni näwbäharim qani. Ishikingdä tufraq boldum wäli Demädingkim, ol xaksarim qani. Säning ähd husnungdä yoq, mändä säbr, Mäning ol burun'ghi qärarim qani. Erishur deban qilmä lutfighä qähr, Bu ishdä begim ixtiyarim qani.]

—Lutfi.

اون کلمدین بر کلم آچیلمادی لبلاریم خورسند اولوب بر کلمادی

[On gulumdin bir gulum achilmadi, Läblärim xursänd olup bir külmädi.]

جمالینک وصفینی قیلدیم چمنده قیزاردی گل اویاتین انجمنده

[Jämaling wäsfini qildim chämändä, Qizardi gul uyattin änjumändä.]

—Atayi.

عطایی خود قیلور وصلینک تمنا ولی میسکینکا ملک جم تاپیلماس

[Atayi xud qilur wasling tämänna, Wäli miskin'gä mulk—i jäm tapilmas.]

—Atayi.

6) «ژ» [zh] ھەرپى. ئومۇمەن پارس تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەردە قوللىنىلـغان. مەسىلەن:

مژكان[mizhgan] (كىرپىك) ژيان[zhäyan] (غەزەپلىك، قەھرلىك، قورقۇنچلۇق)

مژە [mizhä] (كىرپىك) ژوليده [zholidä] (پەرىشان)

ژاله [zhalä] ((1) مۆلدۈر (2) شەبنەم (3) ياش، كۆز يېشى).

7) «ف» [f] ھەرپى. بۇ تاۋۇش چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا پەقەت ئەرەب، پارس تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەردىلا ئىشلىتىلىدۇ. ھەم شۇ بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. ئەمما بۇ خىل ئەھۋال قولىيازمىلاردا قىسمەن ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەرگىمۇ تەقلىد قىلىنغان. مەسىلەن:

فاصل	[fasil]	فصاحت	[fäsahät]
لفظ	[lafz]	(تىل، گەپ، سۆز؛ تاۋۇش)	
الفاظ	[älfaz]	(«لفظ» نىڭ كۆپلۈكى)	
الفت	[ulfät]	فرمان	[färman]
فغان	[fighan]	فرقت	[furqät]
تافشوردى	[tafshurdi]	جافيب	[chafip]

8) «ي» [y] ھەرپى. بۇ تاۋۇش چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا «ى» شەكلىدە ئىپادىلىنىپ،

سوزۇق تاۋۇشلۇق ۋەزىيىدە كەلگەندىن تاشقىرى (سوزۇق تاۋۇشلارغا قاراڭ)، يەنە ئۈزۈك تاۋۇش «ي» نى ئىپادىلەيدۇ. بۇ تاۋۇشنىڭ باش، ئوتتۇرا شەكىللىرى قوللىنىلىش جەھەتتىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «ي» تاۋۇشى بىلەن ئوخشاش. مەسىلەن:

ياساولوق	[yasawulluq]	قياسا	[qiyasän]
قورولتاى	[qurultay]	حيات	[häyat]
قورورغايماق	[qururghaymaq]	(قۇرۇماق)	
همپاى	[hämpay]	(ھەمراھ، يولداش)	
يانكليغ~ينكليغ	[yangligh ~ yängligh]	(ئوخشاش، كەبى)	
يوكلاماك	[yüklämäk]	يويماق	[yuymaq]

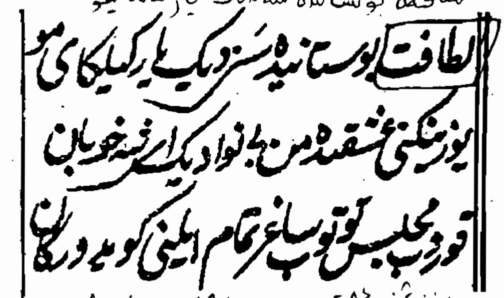
لطافت بوستانیده سندک یار کیلکای مو
یوزینکنی عشقیده من بینوادیک ای شه خوبان
قوروب مجلس توتوب ساغر تمام اهلنی کویدورکان

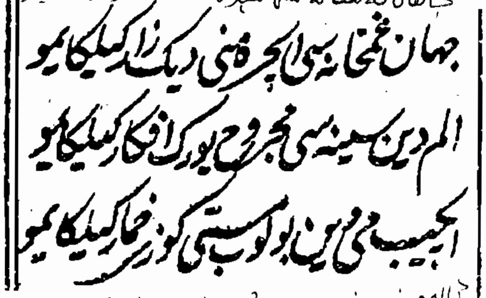
جهان غمخانه سی ایچره منیدیک زار کیلکای مو
الم دین سینه سی مجروح یورک افکار کیلکای مو
ایچیب میدین بولوب مستی کوزی خمار کیلکای مو

[Lätafät bostanidä sändäk yar kälgäymu, Jähan ghämxanäsi ichrä mänidak zar kälgäymu. Yüzingni ishqidä män bināwadāk, äy shähi xuban, Älämdin siynäsi mäjruh, yüräk äfgar kälgäymu. Qurup mäjlis, tutup saghär, tämam älni köydürgän, Ichip mäydin bolup mästi közi xumar kälgäymu.]

—Sädai.

9) «ڭ» [ng] ھەرپى. بۇ تاۋۇش چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا «ن» بىلەن «ك» نىڭ قوشۇلمىسى «نک» شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن:

مونكلوغ	[munglugh]	يالينک	[yaling]
کل رنک	[gul räng]	کونکول	[köngül]

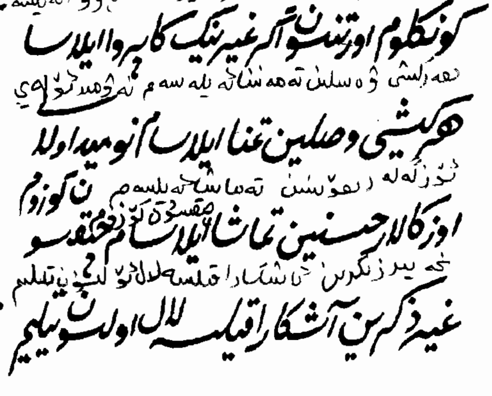
کونکلوم اورتنسون اکر غیرینک کا بیر وا ایلاسا
هر کیشی وصلین تمنا ایلاسا انومید اولا
اوزکالار حسنین تماشا ایلاسام
غیر ذکرین آشکارا قیلسه لال اولسون تیلیم

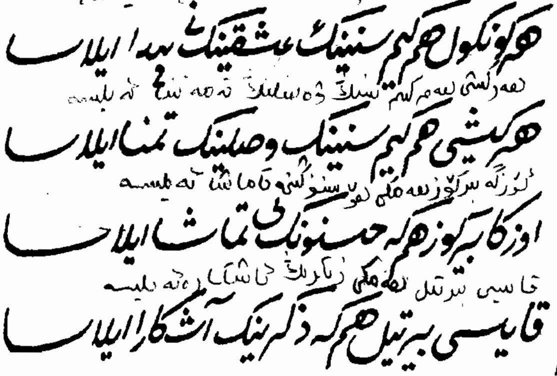
هر کونکول کیم سنینک عشقینک بیدا ایلاسا
هر کیشی کیم سنینک وصلینک تمنا ایلاسا
اوزکا بیر یوز هرکه حسنونک تماشا ایلاسا
قاییسی بیرتیل هرکه ذکرینک آشکارا ایلاسا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

[Könglüm örtänsun ägär ghäyringgä pärwa äyläsä, Här köngül hämkim säning ishqingni pida äyläsä. Här kishi wäslin tämänna äyläsäm näwmid öläy, Här kishi hämkim säning wäsling tämänna äyläsä. özgälär husnin tämasha äyläsäm chiqsun közüm, Özgäbir köz hämki husnungni tämasha äyläsä. Ghäyr zikrin ashkara qilsä lal olsun tilim, Qaysi bir til hämki zikring ashkara äyläsä.]

—Näwai.

كونكول تينماسقا قالدى كونده يوزمينك آرزو بيله   رضا كويغا تا قويدوم قدم كونكلومنى تينددوردوم

وصيت قيلدى قبريم تاشيده فرهاد ايله مجنون   جنون صحراسيدا اول تاشلارنى كوكسيمه اوردوم

[Köngül tinmasaqa qaldi kündä yüzming arzu birlä, Riza koyigha ta qoydum qädäm könglümni tindurdum. Wasiyät qildi qäbrim tashida färhad ilä mäjnun, Junun sährasida ol tashlarni köksimä urdum.]

—Muhämmädsadiq Kashghäri.

10) «ۋ» [w] ھەرپى. بۇ تاۋۇش چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا «و» [waw] شەكلىدە ئىپادىلىنىپ، ھەم سوزۇق تاۋۇشلۇق (سوزۇق تاۋۇشلارغا قاراڭ)، ھەم ئۈزۈك تاۋۇشلۇق ۋەزىپىدە كەلگەندىن تاشقىرى (يۇقىرىدىكى مىساللارغا قاراڭ)، يەنە باغلىغۇچى ۋەزىپىدىمۇ كېلىدۇ.

چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا، «و» ھەرپى بىلەن ئىپادىلىنىدىغان بۇ باغلىغۇچى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «ۋە» باغلىغۇچىسىنىڭ ئاساسى بولۇپ، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ناھايىتى كەڭ قوللىنىلغان. بۇ باغلىغۇچى مەنە جەھەتتىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «ۋە» باغلىغۇچىسى بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ، لېكىن قوللىنىلىش ۋە تەلەپپۇز جەھەتتىن بەزى ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

«و» تاۋۇشى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئىككى تەڭداش بۆلەك ياكى تەڭداش جۈملە ئوتتۇرىسىدا كېلىش بىلەنلا قالماستىن، يەنە قاتار كەلگەن ئىككىدىن ئارتۇق تەڭداش بۆلەك ياكى جۈملىلەر ئوتتۇرىسىدىمۇ تەكرار قوللىنىلىدۇ[1]. بۇ باغلىغۇچى چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە:

(1) «و» ھەرپى چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا باغلىغۇچى بولۇپ كەلگەندە، ئومۇمەن نەسرىي ئەسەرلەردە كۆپرەك «ۋە» [wä] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. يەنى ئاددىي جۈملىلەرنى ۋە جۈملە بۆلەكلىرىنى ئۆزئارا باغلاپ، باغلىغۇچىلىق رولىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

① خەمىت تۆمۈر، ئابدۇرۇپ پولات: «چاغاتاي تىلى»، «قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى». 1987 ـ يىل نەشرى. 122ـ بەتكە قاراڭ.

اوزی پاک و کوزی پاک نی ادم دیسه بولور، تیلی اریغ و کونکلی اریغنی
مسلمان دیسه بولور. مسلمان اولدورکه مسلمانلار انینک تیلی
وایلکی دین ایمن و کونکلی دین مطمئین بولغایلار

[…özi pak wä közi pakni adäm desä bolur; tili arigh wä köngli arighni musulman desä bolur, musulman oldurki, musulmanlar aning tili wä ilkidin ämin wä könglidin mutmäin bolghaylar.]

—Näwai 《Mähbubul—qulub》.

ییکیتلیکیم زمانی و شباب ایامی آوانیدا کوپراک شعرده سحرساز و نظم ده فسون
پرداز شعرانینک شیرین اشعاری و رنگین ابیاتی دین اللیک مینک دین
آرتوق یاد توتوب مین و آلار ذوق و خوشحاللیغیدین اوزومنی آووتوب مین

[…yigitlikim zämani wä shäbab äyyami awanida köpräk she'irda sihirsaz wä nä zmdä fusunpärdaz shu'äraning shirin äsh'ari wä ränggin äbyatidin ällik mingdin artuq yad tutupmän wä alar zäwq wä xushhallighidin özümni awutupmän.]

—Näwai.

(2) «و» ھەرپى نەزمىي ئەسەرلەردە نەسرىي ئەسەرلەردىكىگە ئوخشاش تەڭداش بۆلەك-لەرنى ئۆزئارا باغلاپ باغلىغۇچى ئورنىدا قوللىنىلسىمۇ، لېكىن ئوقۇلۇشتا يېپىق بوغۇمدىن كېيىن «ئۇ»؛ ئوچۇق بوغۇمدىن كېيىن «يۇ» ياكى «ۋۇ» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

جفا و شیوه و فن علمی ایچره
کوزونک شاگردیدور دوران افلاک

[Jäfawu shiwäyu fän ilmi ichrä, Közüng shagirdidur däwrani äflak.]

—Lutfi.

ای صبا اوارده کونکلوم ایسته یو سر یان بارو واده و تاغ و بیابانلاری بیر به آختارو

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

[Äy säba, äwarä konglüm istäyu häryan baru, Wadäyu taghu bäyabanlarni bir — bir axtaru.]

—Näwai.

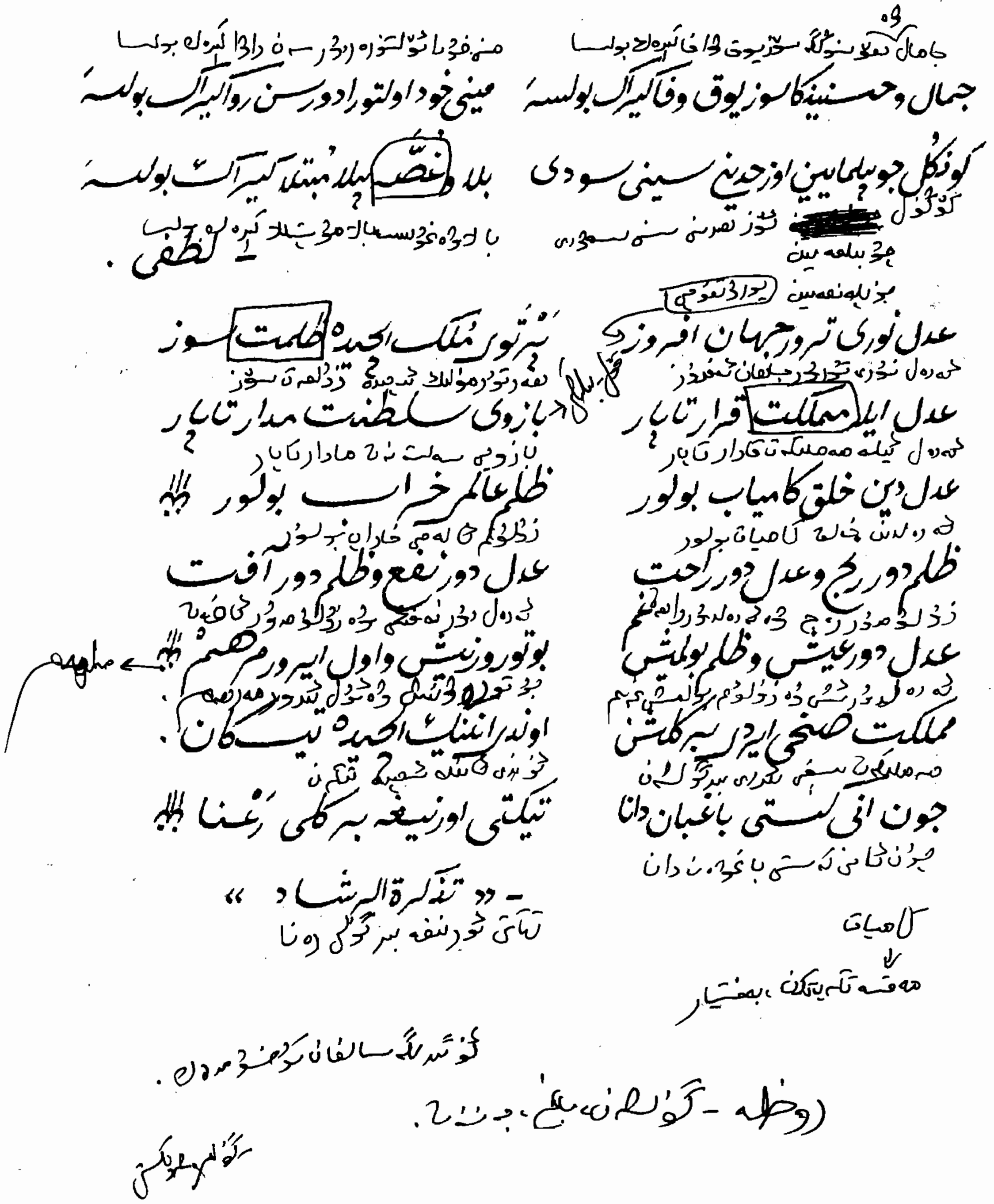

جمال وحسنینگا سوز یوق وفا کیراک بولسه
مینی خود اولتورادور سن روا کیراک بولسه
کونگل جو بیلماین اوز حدینگ سینی سودی
بلا وغصه بیلا مبتلا کیراک بولسه
لطفی .

عدل نوری تیرور جهان افروز
تیرتوری ملک ایچیده ظلمت سوز
عدل ایلا مملکت قرار تاپار
بازوی سلطنت مدار تاپار
عدل دین خلق کامیاب بولور
ظلم عالم خراب بولور
ظلم دور رنج وعدل دور راحت
عدل دور نفع وظلم دور آفت
عدل دور عیش وظلم بولمیش
بوتورو نیش واول ایرور مرهم
مملکت صحنی ایردی بیر گلشن
اوندا اننگ ایچیده تیکان
چون انی کستی باغبان دانا
تیکتی اورنیغه بیر گلی رعنا
— « تذکرة الرشاد »

II بەزى ھەرپلەرنىڭ قوليازمىلاردىكى شەكىللىرى

قوليازمىلاردا بەزى ھەرپلەر يېزىق ئۇسلۇبى، يەنى تۈرلۈك خەت نۇسخىلىرى، خەتنىڭ سىغىمچانلىقى ۋە يېزىق سەنئىتىگە ئاساسەن تۈرلۈك شەكىللەردە يېزىلغان.

1) «ج چ خ ح» ھەرپلىرى. بۇ ھەرپلەر قوليازمىلاردا سۆز ئوتتۇرىسى ۋە سۆز ئاخىرىدا كەلگەندە، كۆپىنچە تۆۋەندىكىدەك شەكىللەردە يېزىلغان:

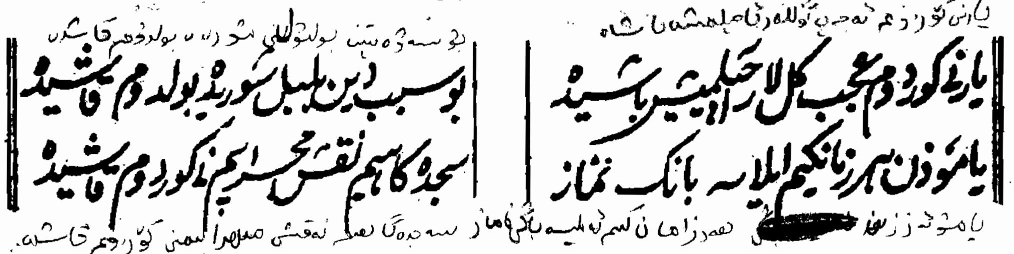

[Yarni kördüm'äjäb gullar achilmish bashidä, Bu säbäbdin bulbul—i shoridä boldum qashidä. Ya muäzzin här zämankim äyläsä bang—i nämaz, Säjdägahim näqshi mihrabimni kördüm qashidä]

—Sädai.

«ح» ھەرپى بەزى قوليازمىلاردا يۇقىرىقىدەك شەكىللەردە يېزىلغاندىن باشقا، يەنە ئاستىغا «ء» قويۇلغان شەكىلدىمۇ يېزىلغان. مەسىلەن:

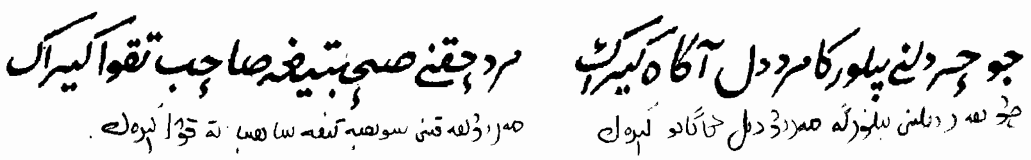

[Chu här dilni bilürgä märdu dil agah keräk, Märdu häqni suhbätighä sahib—i täqwa keräk.]

—Mashräb.

يەنە شۇنىڭغىمۇ دىققەت قىلىش لازىمكى، سۆز تەركىبىدە «چ» ھەرپىنىڭ ئالدى - كەينىدە «يـ ي» ياكى «ب» ھەرپلىرى بولسا، «چ» ھەرپىنىڭ ئاستىغا قويۇلىدىغان چېكىت ھەم «چ» ھەرپىگە، ھەم «يـ ي» ياكى «ب» ھەرپىنىڭ چېكىتلىرىگىمۇ تەۋە قىلىپ يېزىلغان. مەسىلەن:

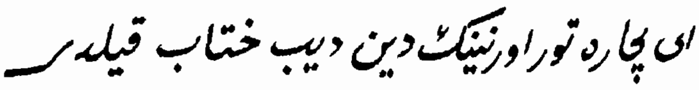

[äy bicharä, tur orningdin däp xitab qildi.]

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ناگاه بر قویچی قوی باقیب یورور ایردی شاه مشرب ایدی ای قویچی پیرنگنی بیلورموسن قویچی ایدی بیلماسمن شاه مشرب ایدیلار من اگر سینی پیرنگنی بیان قیلسام مینگا نیمه بیرورسن

[Nagah bir qoychi qoy baqip yürür erdi. shah mäshräb aydi:《äy qoychi piringni bilurmu san?》 qoychi aydi:《bilmäsmän.》shah mäshräb aydilar:《män ägär säni piringni bäyan qilsam manga nemä berursän?》]

—Mashräb.

2) «ھ» ھەرپى. بۇ ھەرپ سۆز بېشىدا «ھ»، ئاياق ـ يالغۇز شەكلى كۆپىنچە «ە» شەكلىدە يېزىلغاندىن باشقا قول يازمىلاردا تۆۋەندىكى شەكىللەردە كۆرۈلىدۇ:

عشقیده کویماس هیچکیم افسانه بولماغونچه، شمعیده یانماس هیچکیم پروانه بولماغونچه،
سویماس صدفنی هیچکیم دردانه بولماغونچه، ادهم صفت دنیادین بیگانه بولماغونچه،
ادهم صفت دنیانی هیچ کوزونگا ایلماغیل، مجنون صفت بیهوش بول هیچ اوزونگا کلماغیل.

[Ishqidä köymäs hechkim äfsanä bolmaghunchä, shäm'idä yanmas hechkim pärwanä bolmaghunchä; Söymäs sädafni hechkim durdanä bolmaghunchä, Ädhäm sifät dunyadin biganä bolmaghunchä; Ädhäm sifät dunyani hech közüng gä ilmaghil, Mäjnun sifät bihush bol hech özünggä kälmaghil.]

—Mäshräb.

3) «غ، ع» ھەرپلىرى. بۇ ھەرپلەرنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاياغ شەكىللىرى بەزىدە تۆۋەندىكىدەك شەكىلدىمۇ كۆرۈلىدۇ.

و یا قرآن تلاوت قیلسه قاری، حرام دور کولماغیل ای مرد عالی.
اوقوغیل تورات رکعت ابرادر، که هر رکعت کا بر قل یا برابر.
خداوندم سنکا قیلغای عطایی، کیچور دور هر نه کیم بولسه خطایی.

[Wäya qur'an tilawät qilsä qari, Häramdur külmäghil, äy märd —i 'aliy. Oqughil tört räk'ät, äy bäradär, Ki här räk'ätkä bir qulya bärabär. Xudawändim sänga qilghay 'atayi, kächürür härnäkim bolsä xätayi.]

—《Fäwzun — näjat》

4) «ت» ھەرپى. چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا بۇ ھەرپنىڭ «ة، ۃ» شەكىللىرىمۇ ئۇچرايدۇ.

«ة» — ھا ئتائيه [hai taiyä] («تا» لاشقان ھا) كۆپ ھاللاردا مۇئنث [muännäs] سىغىسى (ئايال جىنسلىق سۆز تۈرى) نى شەكىللەندۈرگەنلىكتىن، «تائتائنيث» [taitä'nis] (ئايالاشتۇرغۇچى «تا») دەپمۇ ئاتىلىدۇ. «ت» نىڭ «ة» شەكلى ئەرەبچىگە خاس شەكىل بولۇپ، ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

بلدة	[bäldätun]	(شەھەر)
محاكمة	[muhakämätun]	(مۇھاكىمە)
معلمة	[mu'ällimätun]	(مۇئەللىمە)

بۇ خىل سۆزلەر ئەرەبچىنىڭ ئۆزىدە يۇقىرىقى شەكىل بويىچە يېزىلىسىمۇ، لېكىن چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا ئومۇمەن «ە، ﻪ» شەكلىدە يېزىلىدۇ ۋە شۇنداق تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

محاكمه	[muhakämä]	بلده	[baldä]
معلمه	[mu'ällimä]	روضه	[räwzä]

ئەمما ئەرەب تىلىدىن قوبۇل قىلىنىپ، شۇ بويىچە ئۆزلەشكەن بەزى تەركىبلەردە (بىر قىسىم سۆز بىرىكمىلىرىدە) بۇ خىل شەكىل، يەنى «ة» تاۋۇشى يەنە كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن:

محاكمةاللغتين	[muhakämätul — lughätäyn]
العالمةالمشهوره	[al'alimätul — mashhurä]
رحمةاللهعليه	[rähmätullahi äläyh]
روضةالصفا	[räwzätus — säfa]
حجرةالدرس	[hujrätut — därsi]

5) «س، ش» ھەرپلىرى. بەزى قولىيازمىلاردا «س، ش» ھەرپلىرىنىڭ كېرتىكلىرى تولۇق چېقىرىلىپ يېزىلغان بولسا، بەزىدە كېرتىكلىرى چېقىرىلماي بىر سىزىق بويىچە يېزىلغان. مەسىلەن:

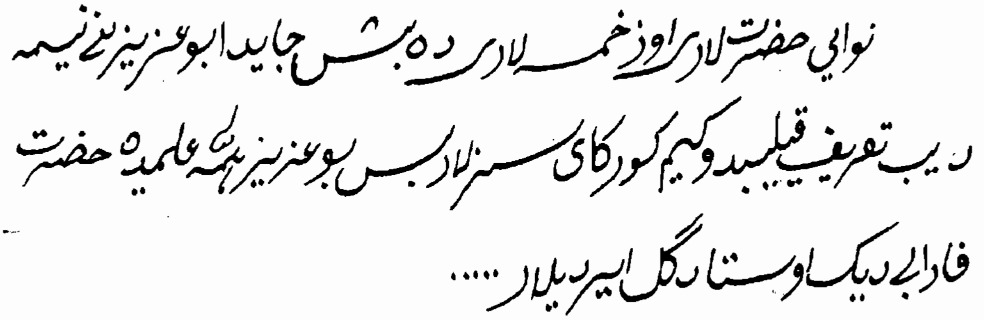

[Näwayi häzrätläri öz xämsäläridä bäsh jayda bu 'äzizni nemä däp tä'rif

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

qilipdukim, körgäysizlär. bas, bu 'äziz hämmä'ilimdä häzräti farabidäk ustadgul erdilar…]

—《Täwarixi musiqiyyun》

آلتون قفسی ایچی تاشی گل بولسه، بلبلغه تیکانداک آشیان بولماس ایمش.

غربتیده غریب شادمان بولماس ایمش، ایل آنگا رفیق مهربان بولماس ایمش.

[Altun qäfäsu ichi — tashi gul bolsä, Bulbulghä tikändäk ashyan bolmas imish. Ghurbätidä ghärib shadman bolmas imish, El anga räfiq mihriban bolmas imish.]

—Näwai.

بەزى قولىيازمىلاردا يەنە «س» نىڭ ئاستىغا «ء» بەلگىسى قويۇلغان شەكىللىرىنىمۇ ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. مەسىلەن:

اندا اولتورغان فرهاد یر اوفوب زار زار یغلاب اولتوردی مهین بانو تولا اعزاز لاب نوازیش بیله سوزلار ایردی فرهاد اویاتیب یرگه باقیب اولتوردی اما انینک هیبت و صلاحیتلکی دین حیران قالور ایردی مهین بانوغه ادب بیرله جواب برور ایردی. سوزیدین عقل ادراک فهم فراستی بیلینب تورار ایردی بو سوزدا ایردیکه شهر طرفدین طوطیارنینک توغی چقتی توغ اراسیدین عاشقلار چراغی عاشقلار سینه سیدیک چاک بولدی .....

[Anda olturghan färhad yär öfüp, zarzar yighlap olturdi. mihin banu tola 'äzazlap, näwazish bilä sözlär erdi. färhad uyatip, yärgä baqip olturdi. ämma, aning häybät wä sälahiyyätlikidin häyran qalur erdi. mihin banughä ädäb birlä jäwab berur erdi. sözidin 'äql — idraki, fähm — färasiti bilinip turar erdi. bu sözdä erdiki: shähär täräfdin tutiyarning tughi chiqti, tugh arasidin 'ashiqlar chiraghi 'ashiqlar siynäsidäk chak boldi…]

—Molla sidiq yärkändi《färhad — shirin》.

6) «ئى» ھەرپى. بۇ ھەرپىنىڭ سۆز ئاخىرى ۋە يالغۇز بولۇپ كېلىدىغان شەكلى قوليازمىلاردا «ى» شەكلىدە يېزىلىشتىن تاشقىرى، يەنە تۆۋەندىكىدەك شەكىللەردىمۇ كۆرۈ-لىدۇ:

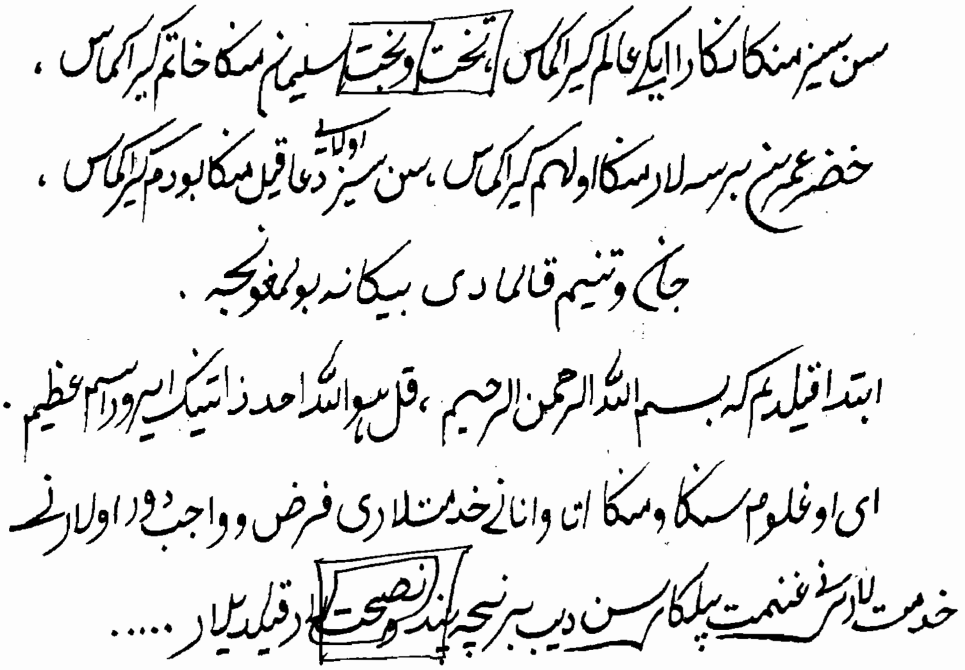

[Sänsiz manga nigara iki 'aläm keräkmäs, Täxtu bäxti suläyman manga xatäm keräkmäs, Xizr'umrin bärsälär manga ol häm keräkmäs, Sänsiz öläy du'a qil manga budäm keräkmäs, Janu tänim qalmadi biganä bolmäghunchä].

[Ibtida qildimki, bismillahir — rähmanir — rähim, Qulhuwällahu ähäd, zating erur ism — i'äzim.

—ay oghlum, sanga wä manga ata wä anani xidmätläri färz wä wajibdur, ularni xidmätlärini ghänimät bilgäysän, — däp birnächchä pändu näsihätlär qildilar.]

—Mäshräb.

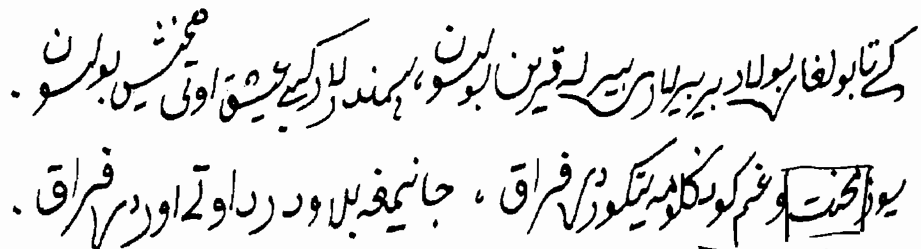

[Ki ta bolghay bular bir — birläri birlä qärin bolsun, Sämändärlär käbi 'ishq oti hämnishin bolsun.]

[yüz mihnätu ghäm könglümä yätkürdi firaq, Janimghä bälawu därd oti urdi firaq.]

7) «ل» ھەرپى. بەزى قوليازمىلاردا «ل» ھەرپىنىڭ باش ۋە ئوتتۇرا شەكىللىرى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

خۇددى «س، ـ» ھەرپىنىڭ كىرتىكىدەك قىسقا چىقىرىلىپ يېزىلغان.

8) «ن» ھەرپى. بۇ ھەرپ سۆز ئاخىرىدا «ن» شەكلىدە يېزىلغاندىن باشقا، يەنە تۆۋەندىكىدەك شەكىللەردىمۇ كۆرۈلىدۇ:

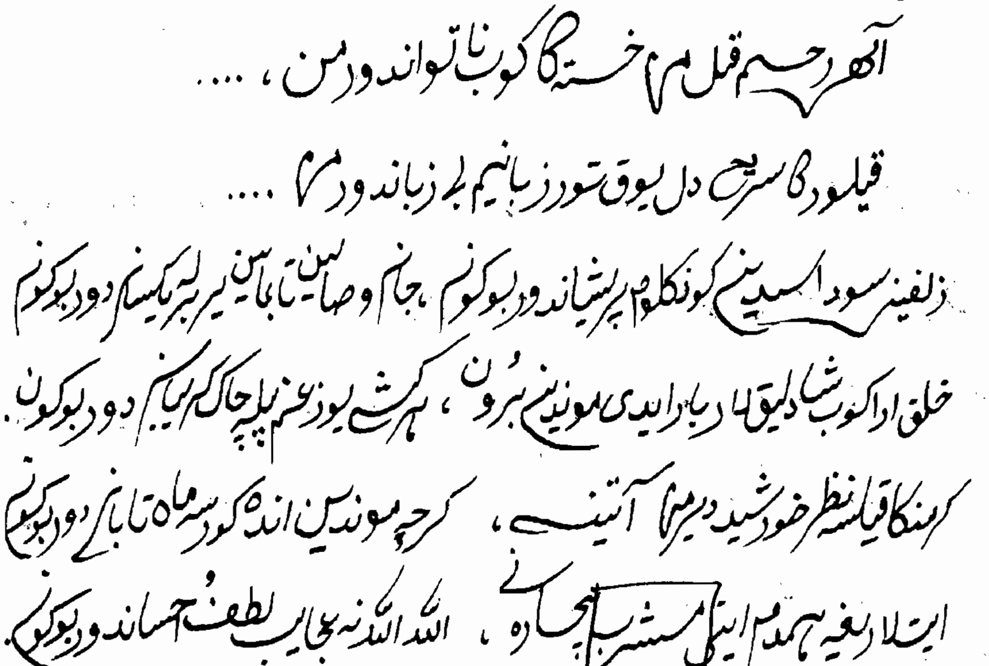

[Ilaha, rähim qil män xästägä kop natawan durman, Qilurgä särih dil yoqtur zäbanim, bi zäbandurmän.]

[Zulfini säwdasidin konglüm pärishandur bu kün, Jan wisalin tapmayin yär birlä yäksandur bu kün, Xälq ara kop shadliqlar bar idi mundin burun, Här kishi yüz ghöm bilä chaki giribandur bu kün, Gär manga qilsä näzär xurshid därmän atini, Gärchä mundin andä korsä mahitabandur bu kün, Itlarighä hämdäm ätti mäshräb bicharäni, Allah — allah, nä äjayib lutfu ihsandur bu kün.]

—Mashrab.

ئومۇمەن، قولىيازمىلاردا خەتنىڭ گۈزەل، كۆركەملىكى ئېتىبارى بىلەن بەزى ھەرپلەر يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ھەر خىل شەكىلدە يېزىلغاندىن تاشقىرى، يەنە سۆز تەركىبىدە چېكىتلەرنىڭمۇ ئۆز جايىغا قويۇلمىغانلىقىنى ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. بولۇپمۇ «ب» بىلەن «چ»، «ي، يـ» ھەرپلىرى ئۇلىنىپ كەلگەن جايلاردا، بۇ ھەرپلەرنىڭ چېكىتلىرى بىرلا يەرگە قويۇلۇپ، ھەم «ي، يـ»، «چ» نىڭ ھەم «ب»نىڭ چېكىتىگە تەۋە قىلىنغان ۋە باشقىلار. بۇ خىل ئەھۋال چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىكى قولىيازمىلاردا ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدۇ. شۇڭا قولىيازمىلارنى ئوقۇغاندا مەزكۇر چېكىتلەرنىڭ قايسى ھەرپكە تەۋە ئىكەنلىكىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مەسىلەن:

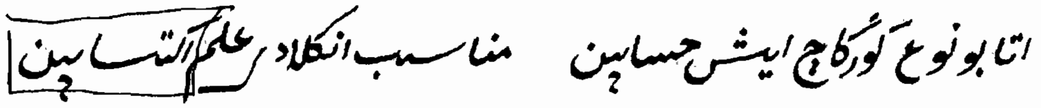

[Ata bu naw'körgäch ish hesabin, Munasib angladi ilm iktisabin.]
—Näwai.

قوشۇمچە: ئوقۇش مەشىقى
تۆۋەندىكى پارچىنى ئوقۇغۇچىلار ھەمدە ھەرپ شەكىللىرىگە دىققەت قىلىڭلار.

اون ییتینجی سیری ملیکهٔ آمانیسا خنیم ایردی بو خنیم سلطان عبدالرشید خان
پادشاه نینگ زوجه لاری ایردی شاعرهٔ یگانه دوران ایردی دیوان نفیسه آطلیق
شعرنی یا بر کتاب نی تصنیف قیلیب ایردیلار هم خطاط لیقدا اوستاد کامل ایردی هم
موسیقی فنیده انداغ صاحب کمال ایردیکیم سلطان بو ملیکه گه عاشق بیقرار شیدا
شیفته لیق دا بی اختیار ایردی سلطان بو ملیکه نی عقدیغه کیگوزوش واقعه سی انداغ
دورکیم سلطان وزرا امرا لشکرلاری بیلان پای تخت یارکند دین اطلانیب طارم دریاسی
، بو ییلاب ترک مکان دشتیگه شکارغه یوزلاندیلار بر نیچه کون اندا بولدیلار کیچه سی سلطان
دهقانچه ساده اسکی کییم لارنی کییب قونوچی مسافر صورتیده بولوب صحرایا قالاریدیکی اویلارده
غریبانه قونار و بو رویش بیلان عملدارلار نینگ رعیه لارغه ظلم ستم قیلغان ایش لارینی
تحقیقلار عادتی ایردی. وقتیکی سلطان مذکور رویش لار بیله بر خرابه اویگه قونوچی صورتیده
بولوب آکرم نام بر چهری بیلان کیردی اول اوی محمود اطلیق بر اوتاچی نینگ اوی ایردی.
بو ملیکه شول محمود نینگ عاجزه سی ایردی سلطان قرایدورکی بو اوی نینگ بور جاییده
بر طنبور بار ایردی سلطان محمود دین سوردیکی طنبورنی چلیب بیرگای اول ایدیکی

من طنبور چلیشنی بیلماسمن اوشبو قیزیمیز منکا طنبور الیب بیرنیک دیب خفا قیلیب
الدوردی قیزیم چالیدور دیب ایردی سلطان قیزینکیز چلیب بیرسون دیدی محمود قیزیغه
امری قیلدی قیز طنبورنی کلتوروب بنیچگاه مقامیغه انداغ چالدی کیم سلطان حیران
قالدی طرفه راق بو کیم قیز اوزی ایتقان بو شعرنی مقام غه قوشوب اوقوب ایردی کیم سلطان
بو قیزنینک محبتی ده عاشق بیقرار و بیهوش بولوب لتی شعری بو ایردی کیم مطلع:
سنکا یوز شکر یارب بیزگا عادل پادشاه قیلدینک فقیر مسکین غه عبدالرشیدخانی پناه قیلدینک
اوشبو غزل نینک مقطعی بو نوع باغلینیب ایردی کیم مقطع:
نفیسی نیچه کوندوز قیل دعا تنکری تقدس غه کی شاه نینک حقیده قیلما دعا قاتیغ گناه قیلدینک
غزل تمام بولغاندا سلطان آلدیراب سورادیکی نفیسی دیگان شاعر کیم سین بو غزلنی
قایدین اوگرنوب ایردینکیز دیکچ قیز کیشی نینک غزلی نی مو یاد الیب اوقومدیکان
من نوایی فضولی زلیلی نینک شعرلاریدین اوزگانی اوقومایمن بو غزل اوزوم نینک نفیسی
مینینک تخلصوم دیدی نیچه یاشقا کیرگان کیلینی سوردی اتاسی اون اوچ یاشقه
کیردی دیدی سلطان نینک نیا حیرتی آرتدی انکا نیچه آمان نسا خنم قوفوب اوزی
بوتکان بیر قانچه ابیات لاری کورساتی خطی نینک حسنی قیز نینک حسنی بیلان بحث

قیلار ایردی پادشاه بو خطنی بو یله کیچک نارسیده بولغانیغه ایشانگلوسی کلمای قنغ

امیه من قاراب تورای شعر بوتوب بقینینک دیگایج قیر دووت قلم کاغذ کلتوروب

بو بیتنی بوتودی مطلع یارب بو بنده قیلدی عجب سوءظن منکا گویا بو اوی گا

اوندی بو اغتشام تیکین منکا نی سلطان بولدی ایشانديم منی هجو قیلمسیلا دیلی

مجرمی بیلان تاشقاری چیقیب حلی کلساک دیب لشکرگاه غه باریب وزیر امیرلارغه

کورگان واقعه نی بیان قیلدی باش لارغیه تاج اوستلارغیه دواج یافتی درحال اون

قوی شایی اطلس مهیا قیلیب تون حصه ده قرق کشی محمودنینک اوییگه باریب

مقصدینی بیان قیلیب پادشاه اوزینی اشکارا قیلیب توی قیلیب قیزنی نکاح

حیغه الدیلار گیرمه یل فادشاه نینک نکاحیدا توردی بو قیزغه خدای تعالی انداع

عقل فراست عطا قیلیب ایردیکی تعریف دین مستغنی دور دیوان نفیسی نی

تصنیف قیلدی اخلاق جمیله آطلیق بر کتاب کیم منظوم لارغه نصیحت دور
تصنف

قیلدی شروح القلوب اطلیغ بر رساله تصنیف قیلدی شاعرلیق مغنی لیک

خطاطلیق توغرسیدا بونینک دیک مفید کتاب آز دور عشرت انگلیز نام لیغ بر

مقام هم بو ملیکه نینک اختراعات لاری ایردی سلطان کمال غیرت یوزیدین اوز

اطیغه نسبت بر بیر مغنی لارنه اورگاتنع لار بو ملکیه اوتوز تورت یاشلاریدا تونغوتدا
عالم دین کیتی دیبدورلار بو ملکیه عالم دین کتکاندین سونکرا سلطان تویا اوزینی
اولتوار بر شوریده حالتله بیتیب سوداوی بر علت عارض بولدی آخر سلطان
یغلاب عالم دین اوتی دیدورلار بولاردین کیین بینا مقام غزل اختراع قیلغوچیلک
بر اوستاد کل عالمغه کلگانی معلوم ایماس تور بلمالک لر کلمرنی جمشید
پادشاه نینک مشهور خاتونی ملکیه دلسوز کشف قیلدی صورنای نی اول کیقباد
شاه نینک نظریده بوغا مونکوز یده لشکرلاری ار الیسیدا ایردشیر اطلیغ
بر کیشی کشف قیلدی نوشروان نینک زمانه سیدا یغاچدا صورنای یاساتی.
جالدی دف نی سلیمان علیه السلام غه دیولاریاساب بردی طبل نقاره
اسکندر ذوالقرنین زمانیده آلکشف بولدی دیدورلار تمت تمام بعون الملک العلام
دیگر واضح اولغاکیم موسیقی فنی نینک اوستادلاری هر عصرده بر شهرده یوز بیک مینک اوتوب دور
اولارنینک هر بر نینک احوالاتینی بیان قیلساق بوقتعار ساکره سیغمایدور انینک اوچون
منک دین برینی ایلغاب هر بر شهریکلی بر نقش مقام اختراع قیلغان آیی بر جالغو اسبابی یا
ساغایای بو فن بارسیدین بر رسایل پوتوب شهرتو تقانیس بور ساگه کاشولارنینک احوا
لیدین شمه ٔ اظهار قیلیندی .   — تواریخ موسیقیون .

صحیح یعنی
دعای فراوان تحیات بی پایان ادا ایسیدین کین جناب مرحمت پناه شفقت دستگاه
پدر بزرگوار میز خدمت شریف و عنصر لطیف لاریغه سلامیز ترتیب معلوم
ور دشن بولسونکه لله الحمد والمنه بزلار موند صحت سلامت جمیع کرکچیک
خویش اقربا شب و روز فرض خمسه ده دعاده لار جنابلاریم هم دعای
کیمیا اثرلاریدین فراموش قیلمغایلار الهی خداوند عالم تیز فرصت و اقعین سعادت
جمال و باکمال لاریغه مشرف بولماقنی نصیب و روزی قیلسون آمین
و یا خیر الناصرین بعده مخفی قالمسونکه شونداغ شونداغ بولورلار

الداعی غلام بیدرم حضر یدارلاری ملا عبدالله قاری

یازیلدی ۱۳۳۲ سنه ده تاریخ ذالحجه آینده

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ایکینچی ترتیب دوم آتاسیغه یازماقی

ذات بابرکات لرینی

بعد از تبلیغ کلام خیریت انجام ادا سیدین کین حضرت پناه شفقت آگاه

جناب قبلگاهیمیز حضور عالی لاریغه ترتیب دوم ضبح والیچ اولغانیکه الحمد لله والمنه

بز لار بو منده صحت سلامت کیچه کوندوز فرض خمسه ده دعالاریغه مشغول دورمیز

جنابلاری هم دعای اجابت اثرین لاریدین فراموش قیلیغایلا آلهی خداوند کریم

سایهٔ دولتینگیزنی بز غریب لار باشیمیزدین کم قیلیمسون آمین بحرمت یا بدوح

بعده مخفی قالمسونکه حضرت پناه یار پیشر مکتوب صداقت اسلوبلاری ساعت

سعد ده وصول اولدی تماما مضمون مندرجه لاری بیان و عیان اولدی مضمونیدین

جهان جهان خورسند و خرسند بولدوک الهی الله رب العزت ایکی دنیاده

عزیز و مکرم قیلیب عمر طویل نصیب روزگار قیلسون باقی السلام علیکم

یازغوچی فرزند ارجمندلاری شاه میر احمد

یازیلدی ۱۳۳۲ انچی یلنده ۲۱ انچی صفر الخیر ده

والده سیغه یازماق طریقه سی

حسرتلیک
عزتلیک
بجناب

دعای سلام بلانهایه و سلام مشتاقانه ادا سین سونکیک
مشفق مهربان اغنی والده مهربانیمیز و مبارک خان افامیز و سلطان خان اجاه لاکمیز
وجمیع کتته کیچیک خویش اقربا یارو دوستلار غه تمن تمن سلامیمیز شیب سلوم
ودوشن بولسونکه الحمد لله بز موندا تنیمیز ساغ وقتمیز چاغ صبح شام وبلکه علی الدوام
فروض خمسه ده دعاده میز سیزلارنی هم خدای هشرده هزار عالم اوز پناهیده
سلامت ساقلاب تیز فرصت ده دیدار کورشمکنی نصیب روزی قیلسون آمین

بحرمت سید المرسلین صلی الله علیه وسلم

ثانیاً سوزیمیز شولکه سوندین مقدم بر خط یباریب ایردیم تیکگان تیکمکانیدین
هیچ بر خبر معلوم بولمادی زیاده تشویش تارتدوک بنابرین اوشبو خطنی
یازدوک قولینکیزگه تیکگان زمان بر خط قیلیب لارنی خاطر جمع قیلورسیز
زیاده نه دیریمیز السلام علیکم سنه ۱۳۳۲ ده ۳ انچی ماه رمضانده
الداعی ملا اکرام جان

آتادین اوغول غه یازماق طریقه سی

ارجمند فرزند نورچشم متبرکیک

دعوات وافر و تحیات متکاثره اداسیدین کین عرض تیلیک دلبند

بیلیو کلوک فرزند دلبند میرملا محمد حسیم جانغه تبلیغ واضح ولایح

اولغایکه الحمدلله منه مونده گی همه کته کیچیک خویشتبار یار دوست

صحت سلامتلیک تا رجه سیده مستقیم دورلار سیز جنابلارینی هم

حضرت واجب الوجود او زپناهیده صحت سلامت سقلاب

سعد ساعت ده مشرف دیدارلاری بولماقنی نصیب روزی قیلیبون

آمین بحرمت النبی و آله الامجاد ثانیاً مخفی قالمیونکه او ندین سونگ

باقی السلام علیکم الداعی دعاگوی اتانگیز

سنه ۱۳۳۲ ده ۹ نچی ماه رجب یازیلدی

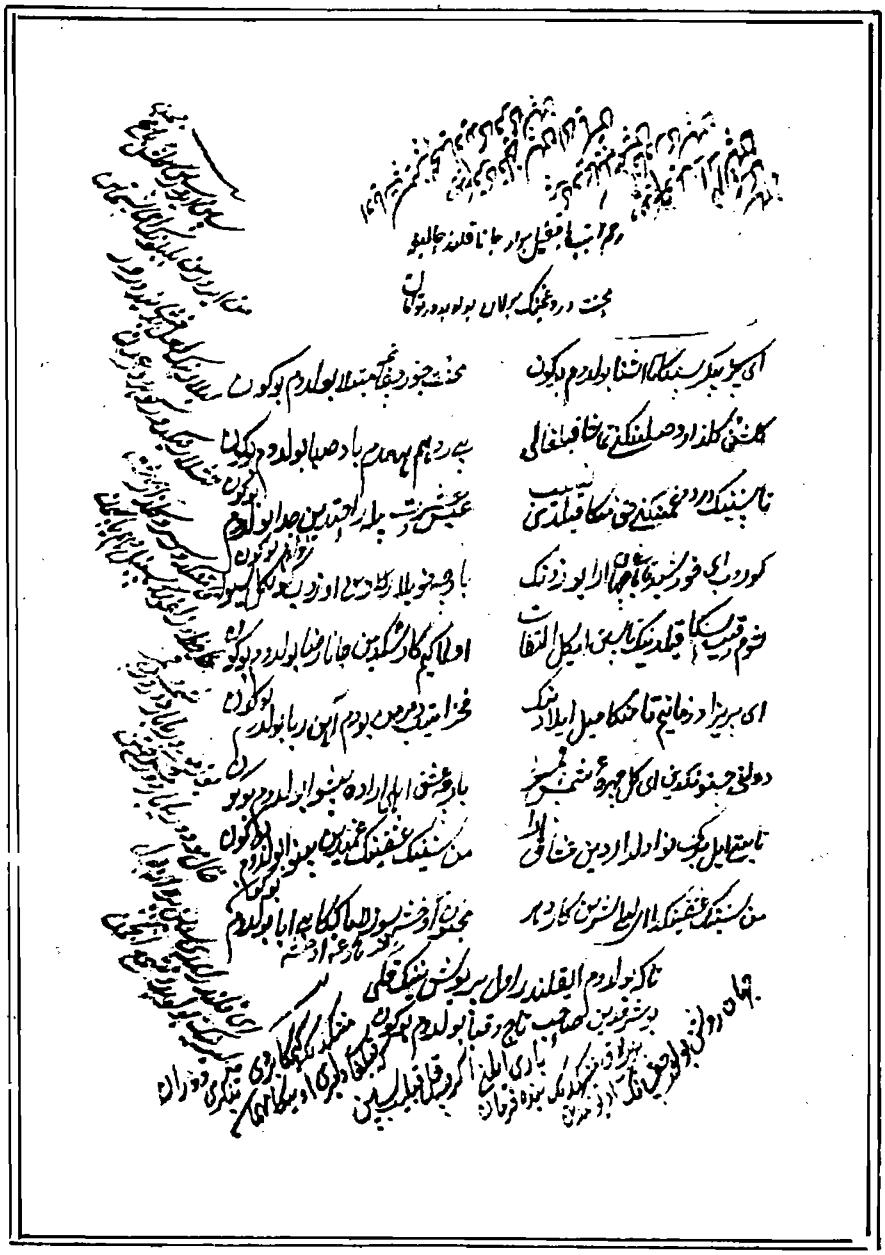

[Rähm etip baqghil birär jana qäländär halighä, Mehnäti därdu ghäming birlän bolupdur täw äman.

※ ※

[Äy päri päykär, sanga ta ashina boldum bu kün, Mehnätu jäwru jäfaghä mubtäla boldum bu kün. Gulshänu gulzar wäslingni tämasha qilghali, päyräwi häm hämdämi badi säba boldum bu kün. Ta sening därdu ghämingni häq manga qildi näsib, Äyshu ishrät bilä rahätdin juda boldum bu kün. körüp äy xurshid, tabani jähan ara yüzüng, Barchä xublardin üzüp köngül säwa boldum bu kün, shum räqib sägkä qilding ta sän, äy gul iltifat, Ölmäkimgä räshkidin jana riza boldum bu kün. Äy pärizadi zämanim, ta manga mäyl äyläding, Fäxr etip därmän bu däm ahänräba boldum bu kün. Däwläti husnungdin,äy gulchehräi shämsu qämär, Barchä ishq ähli aradä pishwa boldum bu kün. Tapti el bärgu näwa dildaridin ush shaq ara, Män säning ishqing ghämidin binäwa boldum bu kün. Män säning ishqingda, äy läyli —shirin kari dähr, Mäjnunu Färhadghä oxshä bi äba boldum bu kün. (Mäjnun oxshä sözlämäkkä biäba boldum bu kün). Taki boldum äy qäländär, ol päriwäshning quli, Bu shärafdin sahibi taju qäba boldum bu kün.

※ ※

Sän erursän gulshänu baghi chämän, Män erurmän bulbulung, ay siymtän. Läbläring la'li bädäxshandurur, Tishlaringdur gäwhäri durri ädän. Qamätingdur särwi gulzari bihisht, Xättu zulfung sumbulu ham yasimän. Yüzmudur, ya bardurur shämsu qämär, xalmudur ya bardurur mushki xotän. Ay qäländär, ämdi sän pärwanä bol, Dilbäring bolupdur shäm'i änjumän.

※ ※

Mäningdäk kimgä bärdi tangri däwran, Ki qilghay dilbari öyigä mehman. Bari elni ägärchä qul qilipsän, Birsi yoq mäningdäk bändäfärman. Jähan räwshan bolur chiqsang öyüngdin,…]

—Diwan—i qäländär.

ئىككىنچى بوغوم تۈزۈلۈشى ۋە قىسمەن فونېتىكىلىق خۇسۇسىيەتلەر

1. بوغوم تۈزۈلۈشى

ئەرەب يېزىقىدىكى ھەرپلەر ئومۇمەن ئۈزۈك تاۋۇشلۇق ھەرپ بولۇپ، ئۇلار پەقەت ئاستى ـ ئۈستىگە قويۇلغان دىئاكرىتىك بەلگىلەرنىڭ ياردىمى ئارقىلىق سوزۇق تاۋۇشنى ئىپادىلەيدىغان بولغاچقا، بۇ خىل ئەھۋال چاغاتاي يېزىق ئەدەبىي تىلىغىمۇ ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتكەن. شۇڭلاشقا ئۇيغۇرلار ئەرەب يېزىقىنى ئىجادىي قوبۇل قىلغان بولسىمۇ، لېكىن دەسلەپ ھەرپلەرنىڭ ئاستى ـ ئۈستىگە ياردەمچى بەلگىلەرنى قويۇش ئارقىلىق بوغوم ھاسىل قىلغان. كېيىنچە ياردەمچى بەلگىلەر ئاساسەن ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يېزىقتا قىسمەن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلىپ، بوغوم تۈزۈلۈشى ئۇيغۇر تىلىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىگە بىرقەدەر ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان. ئەمما ئۇيغۇر تىلىغا خاس سوزۇق تاۋۇشلار ئۈچۈن بىز يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكەن فونېتىك ۋاسىتىلەردىن باشقا مۇقىم ھەرپ بەلگىلەنگەن ئەمەس. شۇڭا ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەر ئاساسىي جەھەتتىن ياسالما سوزۇق تاۋۇش ھەرپلىرىنىڭ ياردىمى ئارقىلىق بوغوم تۈزۈش ئۇسۇلى بويىچە يېزىلغان. ئەرەب، پارس تىللىرىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر، شۇ مىللەت ئۆز يېزىقىدا قانداق يازغان بولسا، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدىمۇ ئەينى بويىچە شۇنداق يېزىلغان. گەرچە كېيىنكى دەۋرلەردە ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەرنى ئۇيغۇر تىلىنىڭ بوغوم تۈزۈلۈشى قائىدىسىگە ئاساسەن يېزىش ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىملاشقان بولسىمۇ، لېكىن ئەينى زاماندا ئۇيغۇر تىلىغا ئەرەب، پارس تىللىرىدىن تۈركۈملەپ سۆز كىرىپ كەتكەنلىكى ھەم ئۇ سۆزلەر شۇ مىللەتنىڭ ئورفگرافىيىسى بويىچە يېزىلىش قائىدە بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، بۇ خىل ئەھۋال ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەرنىڭ بوغوم تۈزۈلۈشىدىمۇ بەلگىلىك تەسىر كۆرسەتكەن. مەسىلەن:

چون لیلی عالم دین اوتی ناگاه قولاقیغه بر آواز کیلدیکی درد بلانینک پادشاهی عشق
اهلی نینک شهنشاهی قوبغیلکی یتادورغان محبوب جاننینک آخرتکا رحلت قیلدی
عاشقلیغینکنی کورگوزه دورغان کون دورکه محبوبونک اول سفریده تنها دور
دیدی مجنون بیلدیکی حال نه دور اگرچه ضعیفلیق دین نهال بولوب ایردی بو
خبرنینک انکلاب آهی سهمناک تارتی شیردیک اورنیدین سچرادی عاشقانه
غزل لار اوقوب لیلی نی طرفیغه شمال دیک یوگوردی لیلی نینک باشیدین ساچقو
قیلغالی جاننی قولیغه آلیب ایکی کوزیدین اریق سویدیک یاشش آقیزیب
نه اوزینی خلق اولدوروشدین قورقغای بی باک و بی ادبانه خلق
اراسیغه کیردی خلق مجنون نی هیبتی دین قورقتی ....
« ملا صدیق یارکندی دە لیلی مجنون »

[Chün läyli alämdin ötti, nagah qulaqighä bir awaz käldiki därdi bälaning padishahi, ishq ählining shähänshahi, qobghilki, yetädurghan mähbubi janing axirätkä rihlät qildi. ashiqlighingni körgüzädurghan kündurki, mähbubung ol säfäridä tänhadur dedi. mäjnun bildiki, hali nädur. ägärchä zäifliqdin nihal bolup erdi. bu xäbärning [ni] anglap ahi sähämnak tartti. shirdäk ornidin sachradi. ashiqanä ghäzällär oqup läylini täräfighä shamaldäk yügurdi. läylining bashidin sachqu qilghali janini qolighä alip, ikki közidin ariq süyidäk yash aqizip, nä özini xälq öldürüshdin qorqghay, bibak wä bi ädbanä xälq arasighä kirdi. xälq mäjnunni häybätidin qorqti …

—Molla sidiq yärkändi《läyli — Mäjnun》

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇ پارچە ئىچىدىكى «لىلى، ئالم، عشق، شهنشاه، محبوب، جان، اخرت، رحلت، سفر، تنها، مجنون، ضعيف، نهال، خبر، سهمناك، غزل، خلق، هيبت، حال، طرف، بلا، درد، اهلى، بى ادبانه، صديق …» قاتارلىقلار ئەرەبچە، پارسچە

سۆزلەر بولۇپ، بۇلار ئەرەب تىلىدىكى سۆزلەرنىڭ يېزىلىش ئۇسلۇبى بويىچە بوغۇم تۈزۈلۈپ يېزىلغان. ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەر ئاساسەن ياسالما سوزۇق تاۋۇشلار ئارقىلىق بوغۇم ھاسىل قىلىنىپ يېزىلغان. ئومۇمەن، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆزلەرنىڭ بوغۇم تۈزۈلۈشىنى تۆۋەندىكىچە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1) ئەرەب، پارس تىلىغا خاس سۆزلەر ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ بەلگىلىك تەرتىپتە بىرىكىشىدىن ئىبارەت ئەرەب يېزىقىنىڭ ئىملاسى بويىچە يېزىلغان. تىلىمىزغا كىرگەن ئەرەبچە سۆزلەرنى تۈزۈلۈش جەھەتتىن ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ قېلىپى، يەنى ۋەزنىنى كۆرسىتىدىغان «ف، ع، ل» ھەرپلىرى بويىچە ئۆلچىگەندە، تۆۋەندىكىدەك شەكىللەرنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش مۇمكىن:

(1)	فعل —	نقل	[näql]	عقل	['äql]
(2)	فعل —	فكر	[fikr]	علم	['ilm]
(3)	فعلت —	غيرت	[ghäyrät]	رحمت	[rähmät]
(4)	فعلت —	حكمت	[hikmat]	نسبت	[nisbat]
(5)	فعل —	حكم	[hukm]	حسن	[husn]
(6)	فعلت —	قدرت	[qudrät]	شهرت	[shuhrät]
(7)	فعل —	طلب	[täläb]	شرف	[shäräf]
(8)	فعل —	ظهور	[zuhur]	قصور	[qusur]
(9)	فعولت —	حكومت	[hukumat]	خصومت	[xusumät]
(10)	فعال —	كمال	[kämal]	قرار	[qärar]
(11)	فعالت —	جسارت	[jäsarät]	حماقت	[hämaqät]
(12)	فعالت —	عنايت	['inayät]	هدايت	[hidayät]
(13)	فعال —	بناء	[bina']	وصال	[wisal]
(14)	فعلان —	كفران	[kufran]	شكران	[shukran]
(15)	مفعلت —	مصلحت	[mäslähät]	مرحمت	[märhämät]
(16)	فعال —	دعاء	[dua']	سوال	[sual]

....

2) ئەرەب، پارس تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەرگە قوشۇلىدىغان ئۇيغۇر تىلىغا خاس ياسىغۇچى ۋە تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلار ئۇيغۇر تىلىنىڭ بوغۇم تۈزۈلۈش قائىدىسى بويىچە ئۇزۇك ۋە ياسالما سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ قوشۇلمىسىدىن ھاسىل قىلىنىپ ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

وطن	+	داش	=	وطنداش	[wätändash]
وفا	+	سيز	=	وفاسيز	[wäfasiz]
دلبر	+	يم	=	دلبريم	[dilbärim]

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

[qäna'ätchan]	قناعت چان	=	چان	+	قناعت
[sälamätlik]	سلامت ليك	=	ليك	+	سلامت
[ruxsaring]	رخسارينك	=	ينك	+	رخسار
[säxawätlik]	سخاوتليك	=	ليك	+	سخاوت
[täläb äylämäk]	طلب ايلاماك	=	ايلاماك	+	طلب
[färwaz qilmaq]	فرواز قيلماق	=	قيلماق	+	فرواز

....

3) ئەسلىي ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەرنىڭ بوغۇملىرى ئاساسىي جەھەتتىن سوزۇق ۋە ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ قوشۇلمىسى ئارقىلىق تۈزۈلىدۇ. مەسىلەن:

[achilmadi]	اچيلمادى	[achilip]	اچيليب
[külmädi]	كولمادى	[külüp]	كولوب
[mändin]	ميندين	[almading]	المادينك
[buxil]	بوخيل	[özgä]	اوزكا
[boldi]	بولدى	[qilsang]	قيلسانك
[közlärimdin]	كوزلاريمدين	[yighlamaq]	ييغلاماق
[qilghusi]	قيلغوسى	[äylämäk]	ايلاماك

....

4) بەزى سۆزلەر ئەسلىي ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەر بولسىمۇ، ئەرەب يېزىقى ئىملا قائىدىسىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، ئۇزۇك تاۋۇشلارنى ئىپادىلىگۈچى ھەرپلەرنى بىر - بىرىگە قوشۇپ يېزىش ئۇسۇلى بويىچە يېزىلغان. ئەمما بۇ خىل سۆزلەر ئانچە كۆپ ئەمەس. ئەرەب يېزىقى ئىملا قائىدىسى بويىچە يېزىلغان بۇنداق سۆزلەر كونتېكىستتىكى مەزمۇنغا ئاساسەن سوزۇق تاۋۇشلارنى قوشۇپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

[xotän]	ختن	[käldi]	كلدى
[sän]	سن	[män]	من
[qaysi]	قيسى	[baghri]	بغرى
[keyin]	كين	[qandagh]	قنداغ
[barchä]	برچه	[qarap]	قراب
[yaxshi]	يخشى	[yaman]	يمان

....

2. قىسمەن فونېتىكىلىق خۇسۇسىيەتلەر

1) چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى بىلەن تۈزۈلگەن بىر بوغۇملۇق ۋە كۆپ بوغۇملۇق سۆزلەرگە قوشۇمچىلار قوشۇلغاندا، مەزكۇر تاۋۇشلار ئاساسەن «ئى،

ئى» تاۋۇشىغا ئاجىزلاشمايدۇ (كېيىنكى دەۋردە كۆرۈلگەن قىسمەن ئاجىزلىشىش ئەھۋالى بۇنىڭ سىرتىدا). مەسىلەن:

جان - جانى	بوستان - بوستانى
قان - قانيمغه	ادم - ادمى
قاش - قاشى	ال - اليب

بو حسرت بیله چیقسه جانی آنینک بولورتا ابد بیزکا قانی آنینک

سوال ایلادی سن نچوک آدمی سنکا قایسی کلنینک توشوبدور غمی

[Bu häsrät bilä chiqsä jani aning, Bolur ta äbäd bizgä qani aning. Sual äylädi sän nechük adämi, Sanga qaysi gulning tüshüpdur ghämi.]

—A. Nizari.

2) چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش ئەھۋالى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش دېگۈدەك ھالەتتە كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن:

[öylük]	اويلوك	[körün'gän]	كورونكان
[kirgän]	كيرگان	[käldim]	كلديم
[kichiklikdä]	كيچيك ليكدا	[qilghan]	قيلغان
[yüzüng]	يوزونك	[könglüm]	كونكلوم
[toqulghan]	توقولغان	[kördüng]	كوردونك

جانیم اورتاندی سنینک اوتلوغ جمالینکنی کوروب ،

کونکلوم ایچره توشدی اوت رخسار آلینکنی کوروب .

[Janim örtändi, säning otlugh jämalingni körüp, könglüm ichrä tüshdi ot ruxsar alingni körüp.]

—Agahi.

یتمکلیک ایرور مشکل منزلکه نیدینکیم بار ،

کوز خیره و تون تیره آت آقساق و یول تایغاق .

[Yätmäklik erur mushkil mänzilgä nedinkim bar, Köz xiyräwu tün tiyrä, at aqsaqu yol tayghaq.]

—Zälili.

بىراق، قولىيازمىلاردا بۇ خىل ماسلىشىش ھادىسىسى ئىزچىللىقنى ئەكس ئەتتۈرەلمە-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

گەن، يەنى تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قانۇنىيىتىگە چۈشمەيدىغان بەزى ئەھۋاللارنىمۇ ئۇچرىتىش مۇمكىن. ئەمما بۇ چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش جەھەتتىكى ئومۇمىي تەرەپتىن ئالغاندا قىسمەنلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەسىلەن:

قوچاغيغه	[quchaghighä]	پادشاەليك	[padishahlik]
پادشاهيغه	[padishahighä]	بولسه	[bolsä]
بارگاەكاكلدى	[bargahkä käldi]	جانيغه	[janighä]

کوپ ای گل اورمه بلبل جانیغه بیداد خارینگکیم ،

سینی و مین دیک گل و بلبل نی کوپ اوتکاردی بو بوستان .

[Köp äy gul, urmä bulbul janighä bidad xaringkim, Sänu mändäk gulu bulbulni köp ötkärdi bu bostan.]

—Näwai.

3) چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى قىسمەن سۆزلەرنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدىكى «غ» تاۋۇشىنىڭ «ق» تاۋۇشىغا ئۆزگىرىش جەريانى ئەكس ئەتكەن. شۇڭا بۇ خىل سۆزلەر «غ» بىلەنمۇ، «ق» بىلەنمۇ يېزىلغان. بۇ ھال ئەسلىدە «ق» بىلەن ئاخىرلاشقان سۆزلەرنىڭمۇ بەزىدە «غ» بىلەن يېزىلىپ قېلىشتەك ھادىسىسىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. مەسىلەن:

ياروغ ~ ياروق

قوروغ ~ قوروق

ارتوغ ~ ارتوق

قانداغ ~ قانداق

مونداغ ~ مونداق

قاتيغ ~ قاتيق

ساريغ ~ ساريق

اياغ ~ اياق

شونداغ ~ شونداق

تفراغ ~ تفراق

تفراغىمنى تفراقيغه قاتقوسيدور .

[Tufraghimni tufraqighä qatqusidur.]

—Molla sidiq yärkändi《Färhad — shirin》.

قەدىمكى	چاغاتايچە	ھازىرقى
اياق	اياغ	ئاياق
بولاق	بولاغ	بۇلاق
قايناق	قايناغ	قايناق
يفراق	يفراغ	ياپراق

تفراق	توفراغ	تۆپراق
ساووق	ساووغ	سوغۇق
اچليق	اجليغ	ئاچلىق
قوتلوغ	قوتلوغ	قۇتلۇق

4) ئەرەب ۋە پارس تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەردىكى ئەسلىدە يالغۇز فەتھە بىلەنلا ئىپادىلەنگەن قىسقا سوزۇق تاۋۇشنىڭ «ا» [älif] لىق بوغۇمىدىن بۇرۇن كەلگەنلىرى هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا كۆپىنچە «ئا» تەلەپپۇز قىلىنغان. ئەمما چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئومۇمەن «ئە» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا		هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا
مكان	[mäkan]	ماكان
طعام	[tä'am]	تائام
نمايان	[nämayan]	نامايان
سماء	[säma']	ساما
صبا	[säba]	سابا
حيا	[häya]	هايا
بهار	[bähar]	باهار
زمان	[zäman]	زامان
....		

5) ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەرنىڭ بىرىنچى بوغۇمىدىكى «ا» بىلەن ياكى «ا» سىز فەتھە بىلەن ئىپادىلەنگەن تاۋۇشنىڭ هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا «ئا» بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىۋاتقانلىرى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا يەنىلا «ئا» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

اداق	[adaq]	(ئاخىر، سوڭ، ئاياق)
ايوان	[aywan]	
ايقماق	[ayiqmaq]	(هېيىقماق، هۇشيار بولماق)
ايماق	[aymaq]	(1) ئۇرۇغ، قەبىلە (2) ئېيتماق، دېمەك
ايرو	[ayru]	(ئايرىم، باشقا، ئۆزگە)
قجاباشلادى	[qacha bashladi]	
يلانك	[yalang]	
قرا ~ قره	[qara ~ qarä]	
قيسى	[qaysi]	
قراغ ~ قراق	[qaragh ~ qaraq]	(كۆز قارىچۇقى)
قرارماق	[qararmaq]	(قارايماق)

قتق چيليك [qattiqchilik] (قيينچلىق)

قشانك ~ قاشانك [qashang]

6) سۆزلەرنىڭ بىرىنچى بوغۇمىدىكى فەتھە بىلەن ئىپادىلەنگەن («ا» سىز) تاۋۇش هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا «ئې» غا ئاجىزلاشقان. ئەمما چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا يەنىلا «ئە»؛ فەتھەلىك هەرپتىن كېيىن «ى» [ya] هەرپى قوشۇلۇپ ئىپادىلەنگەن بولسا، تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قائىدىسى بويىچە «ئە» ياكى «ئې» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. بىراق، بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش كېرەككى، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئەسلىدە «ئە» نى ئىپادىلەيدىغان تاۋۇش سۆز تەركىبىدە (ئاساسەن ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەردە) ئايرىم هەرپ بىلەن ئىپادىلەنمىگەنلىكى ياكى يېزىقتا كۆرۈلمەيدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇر تىلىغا خاس قىسمەن سۆزلەردە بوغۇم تۈزۈلۈش ئالاھىدىلىكى بويىچە، بۇ خىل تاۋۇشنى «ى» [ya] بىلەن ئىپادىلىگەن. مەسىلەن:

من ~ مين [män]

سن ~ سين [sän]

دك ~ ديك [däk]

شۇڭا، بۇ خىل سۆزلەردىكى «ى» تاۋۇشنى «ئە»؛ «ا»تىن كېيىن «ى» قوشۇلۇپ «اي ـ» شەكلىدە ئىپادىلەنگەنلىرىنى «ئې» تەلەپپۇز قىلىش مۇۋاپىق دەپ قارايمىز («اي ـ» نىڭ «ئى» تەلەپپۇزى بۇنىڭ سىرتىدا. بۇ ھەقتە «سوزۇق تاۋۇشلار» غا قاراڭ):

كتماك ~ كيتماكوم [kätmäk ~ kätmägüm]

كلدى ~ كلسه ~ كيلسانك [käldi~kälsä~kälsäng]

كتورماك [kätürmak] كيتارماك [ketärmäk] (كەتكۈزمەك، يوق قىلماق، يوقاتماق)

كتور ~ كيتور [kätür]

اتكان [ätkän] ايتكالى [etkäli]

امدى [ämdi] ايمدى [emdi]

دب ~ ديب [däp]

بش ~ بيش [bäsh]

تكدى ~ تيكدى [tägdi]

7) هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا سۆزنىڭ بىرىنچى بوغۇمىدىكى «ئى» تەلەپپۇز قىلىنىدىغان تاۋۇش مەيلى كەسرەلىك ئىپادىلەنسۇن، ياكى كەسرەلىك هەرپتىن كېيىن «ى» هەرپى قوشۇلغان بولسۇن، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئوخشاشلا «ئى» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

كريب [kirip] كيركالى [kirgali]

چقيب [chiqib] چيقسه [chiqsä]

تريكليك ~ تيريكليك [tiriklik]

استاسه ~ ايستاسه [istäsä]

بر ~ بير [bir]

8) چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەرنىڭ بىرىنچى بوغۇمىدىكى لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار بەزىدە «و» ئارقىلىق، بەزىدە زەممە ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. شۇڭا بۇ خىل سۆزلەر تەلەپپۇزىغا قاراپ «ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ» بويىچە ئوقۇلىدۇ. مەسىلەن:

قوشولدى ~ قشولدى	[qoshuldi]
قويوب ~ قيوب	[qoyup]
يوسون ~ يسون	[yusun]
بوت ~ بت	[but]
تورور ~ ترور	[turur]
كويوک ~ كيوک	[köyük]
كولوب ~ كلوب	[külüp]

9) ئۇيغۇر تىلىغا خاس سۆزلەردە مەيلى تۈپ سۆز بولسۇن، مەيلى ياسالما سۆز بولسۇن، تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلگەن «ا» هەرپى «ئا» بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

اتلاماق	[atlamaq]	(ئاتلىماق)
اغيرلاماق	[aghirlamaq]	(ئۇلۇغلىماق، هۆرمەتلىمەك)
الداراماق	[aldaramaq]	(ئالدىرىماق)
اوشانماق	[ushanmaq]	(هوشسىزلانماق، هەرىكەتتىن قالماق)
چيرماماق	[chirmamaq]	(چىرمىماق، ئورىماق)
قاولاماق	[qawlamaq]	(قوغلىماق، هەيدىمەك)

10) تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلگەن «ە، ـە» نىڭ تەلەپپۇزى «ئە» بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قائىدىسىگە بويسۇندۇرۇلمايدۇ. مەسىلەن:

شاهغە	[shahghä]	(«شاهقا»	ئەمەس)
باشقە	[bashqä]	(«باشقا»	ئەمەس)
باشيغە	[bashighä]	(«باشىغا»	ئەمەس)
قيسقە	[qisqä]	(«قىسقا»	ئەمەس)
قارە	[qarä]	(«قارا»	ئەمەس)
قاتلە	[qatlä]	(«قاتلا»	ئەمەس)
يارە	[yarä]	(«يارا»	ئەمەس)

11) تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلگەن «ا»، ياكى فەتهە ۋە «ە، ـە» تاۋۇشى ئوخشاشلا «ئە» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

اوتكارماک	[ötkärmäk]	(ئۆتكۈزمەك)
اورتانماک	[örtänmäk]	(كۆيمەك)

www.uyghurkitap.com

كوركاج	[körgäch]			
كورماكان~كورمكان	[körmägän]			
اوزكاسی	[özgäsi]			
ایلكاری	[ilgäri]	ایچكاری	[ichkäri]	
بیلكورماك	[bilgürmäk]			(بىلدۈرمەك)
كوتاردی	[kötärdi]	بیلان	[bilän]	
یورك	[yüräk]	توبن	[töbän]	
اوتمایین	[ötmäyin]	(ئۆتەلمەي)		
بیلا~بیله	[bilä]	بیرله	[birlä]	

12) هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بەزى سۆزلەرنىڭ بېشىدا كەلگەن «چ» تاۋۇشى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا «ئىش، ئۈش» [ish, üsh] بوغۇملىرىنىڭ ئالدىدا كەلسە «ت»؛ «ئاچ» [ach] بوغۇمىنىڭ ئالدىدا كەلسە «س» بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا	چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا	
چۈش	توش	[tüsh]
چۈشۈمدە	توشومدا	[tüshümdä]
چىش	تیش	[tish]
چىشلىك	تیشنك	[tishing]
چۈشمەك	توشماك	[tüshmäk]
چاچ	ساچ	[sach]
چېچىپ	ساچیب	[sachip]
چاچماق	ساچماق	[sachmaq]
چېچىلىك	ساچینك	[saching]

13) هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى ئەسلى ئۇيغۇر تىلىغا خاس بەزى سۆزلەردە بوغۇم ئاخىرى بولۇپ كەلگەن «ى» تاۋۇشى، سۆز تەركىبىدە كەلگەن «غ» ياكى «گ» تاۋۇشلىرى «ۋ» بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا	چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا	
ئۆي	ایو	[ew]
سۆي	سیو	[säw]
سۆيمەك	سیوماك	[säwmäk]
موزاي	بوزاو	[bozaw]
موزاي	بوزاغو	[bozaghu]
قوغۇن	قاوون	[qawun]
قوغۇن	قاوغون	[qawghun]
تۆگە	تیوه	[tiwä]
سوغۇق	ساووق	[sawuq]
ئىككىيلەن	ایكاولان	[ikäwlän]

سۆيۈنۈش	سيوينچ	[säwinch]
سۆيۈنچە	سيوينچه	[säwinchä]

(14) هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بەزى سۆزلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياكى ئاخىرىدا كېلىدىغان «ۋ» تاۋۇشى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا كۆپىنچە «ب» بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن:

هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا	چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا	
ئاۋات	اباد	[abad]
بوۋا	بابا	baba
باغۋەن	باغبان	[baghban]
لەۋ	لب	[läb]
نەۋرە	نبيره	[näbirä]
تەۋرىمەك	تبراماك	[täbrämäk]
تەۋرىمەك	تيبراماك	[täbrämäk]
هارۋا	عرابه	[ʹärabä]

15) هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بەزى ئىسىم سۆزلەرنىڭ ئاخىرىدا كېلىدىغان «ب»، «د» ياكى قىسمەن سۆز تەركىبىدىكى «ب» قاتارلىق ئۇزۇك تاۋۇشلاردا بولىدىغان فونېتىكىلىق ئۆزگىرىش چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا كۆرۈلمەيدۇ. مەسىلەن:

مقصد	[mäqsäd]	مقصدى	[mäqsädi]
مكتوب	[mäktub]	مكتوبى	[mäktubi]
سبب	[säbäb]	سببى	[säbäbi]
عذاب	[ʹäzab]	عذابى	[ʹäzabi]
اسباب	[äsbab]	اسبابى	[äsbabi]
اجداد	[äjdad]	اجدادى	[äjdadi]
سواد	[säwad]	سوادى	[säwadi]
نجاد	[näjad]	نجادى	[näjadi]

هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا	چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا	
مەكتۇپ	مكتوب	[mäktub]
مەغلۇپ	مغلوب	[mäghlub]
غەزەپ	غضب	[ghäzäb]
موپتىلا	مبتلا	[mubtäla]
تەلەپ	طلب	[täläb]
مۇرىت	مريد	[murid]
تەھدىت	تهديد	[tähdid]
مەقسەت	مقصد	[mäqsäd]
ساداقەت	صداقد	[sädaqäd]

16) هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا «پ» تەلەپپۇز قىلىنىدىغان بەزى ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەرنىڭ تەركىبىدىكى «ف» تاۋۇشى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئىزچىل «ف» يېزىلىدۇ ھەمدە

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

«ف» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا	چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا	
شاپائەت	شفاعت	[shäfa'ät]
شەپەق	شفق	[shäfäq]
خەلىپە	خليفه	[xälifä]
پۇرقەت	فرقت	[furqät]
پاسىل	فاصل	[fasil]
تەپسىر	تفسير	[täfsir]
جاپا	جفا	[jäfa]
ۋاپادار	وفادار	[wäfadar]

......

17) كەسرىلىك ھەرپتىن كېيىن «ى» [ya] بىلەن ئىپادىلەنگەن سوزۇلما سوزۇق تاۋۇش [iy] بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

ديدار	[diydar]	(1) ئۇچرىشىش (2) يۈز، چىھرە
ديده	[diydä]	(كۆز)
دينار	[diynar]	(ئالتۇن ئاقچا)
زينت	[ziynät]	(بېزەك)
سيم	[siym]	((1) كۈمۈش (2) ئاق)
سيمبر	[siymbär]	(ئاپئاق، گۈزەل)
سيما	[siyma]	(يۈز، چىھرە)
تيره	[tiyrä]	(قاراڭغۇ؛ قارا)
قيل وقال	[qiyluqal]	(گەپ ـ سۆز)
عيد	['iyd]	(ھېيت، بايرام)
عيدگاه	['iydgah]	(سەيلىگاھ)

......

18) پارس تىلىدىن كىرگەن بىر قىسىم سۆزلەردىكى زەممىلىك ھەرپتىن كېيىن كەلگەن «و» [waw] تاۋۇشى [ow] شەكلىدە ئەمەس، بىردەك «äw» شەكلىدە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

دولت	[däwlät]	(dowlät ئەمەس)
كوهر	[gäwhär]	(gowhär ئەمەس)
نوبت	[näwbät]	(nowbät ئەمەس)
رونق	[räwnäq]	(rownäq ئەمەس)
شوكت	[shäwkät]	(showkät ئەمەس)
ذوق	[zäwq]	(zowq ئەمەس)

......

19) ئەرەب، پارس تىلى سۆزلىرىدە زەممە ئارقىلىق ئىپادىلىنىدىغان قىسقا «ئۇ»

تاۋۇشى تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قائىدىسىگە بويسۇندۇرۇلماي، بىردەك «ئۇ» [u] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

['ushshaq]	عشاق	[gul]	كل
['umr]	عمر	[burhan]	برهان
[gulistan]	كلستان	[hurmät]	حرمت
[dushmän]	دشمن	[suhbät]	صحبت
[zuhrä]	زهره	[tu'mä]	طعمه
[hujjät]	حجت	[kutub]	كتب
[sukut]	سكوت	[mulk]	ملك
[hunär]	هنر	['ulämä]	علما
[ulfät]	الفت	[täbässum]	تبسم
[gunbäz]	كنبذ	[jumlä]	جمله

......

20) «خ» ھەرپىنىڭ كەينىگە «و» بىلەن «ا» قوشۇلۇپ «خوا» شەكلىدە كەلگەن سۆزلەردە «و» تەلەپپۇز قىلىنمايدۇ. مەسىلەن:

[xajä]	خواجه	[xahishi]	خواهيش
[xaräzm]	خوارزم	[ghämxar]	غمخوار

△ *... ترتيب برماک برله خواهيش قيليندى* —*عبدالله.*

(...tärtib bärmäk birlä xahish qilindi.) — Abdullah.

△ *غميم ايتورغا ميندا يوقدور غمخوار* —*صلاحى.*

(ghämim ayturgha mändä yoqdur ghämxar.) —sälahi.

△ *انينک کناهى‌نى خواجه‌سى اوتماسا خواجه‌نينک کناهى‌نى...*

(aning gunahini xajäsi ötmäsä, xajäning gunahini...) —chähar därwish.

21) ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى بىلەن چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى قىسمەن سۆزلەردە تاۋۇشلارنىڭ چۈشۈپ قېلىشى، قوشۇلۇپ قېلىشى ۋە تاۋۇشلاردىكى ئۆزئارا ئورۇن ئالمىشىش قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ مەلۇم پەرقلەر كۆرۈلىدۇ. ئەمما بۇ خىل پەرق چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئاساسىي لۇغەت تەركىبىگە بېقىنغان ھالدا ئادەتتىكى لۇغەت تەركىبىدە ياكى دىئالېكتلار ئارا بولۇۋاتقان قىسمەن فونېتىكىلىق پەرقلەردىنلا ئىبارەت. مەسىلەن:

	چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا	ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا
[chärxchi]	جرخجى	چاقچى
[sübät]	سوبت	سېۋەت
[oyghaq]	اويغاق	ئورغاق
[qarchi]	قارجى	قايچا
[tarbuz]	تربوز	تاۋۇز

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

[äynalu]	اينالو	ئەينولا
[nähäng]	نهنك	لەھەڭ
[örmächük]	اورماجوك	ئۆمۈچۈك
[qongghaz]	قونكغاز	قوڭغۇز
[chäkätkü]	جكتكو	چېكەتكە
[qaydagh]	قايداغ	قانداق
[tögürmän]	تكورمن	تۈگمەن
[täharät]	طهارت	تەرەت
[särtarash]	سرتراش	ساتىراش
[dudun]	دودون	دۈردۈن
[chorqan]	جورقان	چۇقان
[aghramchi]	اغرامجى	ئارغامچا
[sargharmaq]	سارغارماق	سارغايماق
[chaygun]	چايكون	چۈگۈن
[örgätmäk]	اوركاتماك	ئۆگەتمەك
[ermäs]	ايرماس	ئەمەس
[tamghaq]	تامغاق	تاماق (گال)
[tört]	تۆرت	تۆت
[qärinata]	قرين اتا	قېيناتا
[qärinana]	قرين انا	قېينانا
[aycha]	ايجا	ئاچا (هەدە)
[shumbura]	شوم بورا	شۇمبۇيا
[sawuq]	ساوق	سوغۇق
[sabunchi]	صابونجى	سوپۇنچى
[nanbay]	نانباى	ناۋاي
[äbrä]	ابره	ئەۋرە
[hawli]	حولى	هويلا
[mähafä]	محافه	مەپە
		......

△ آیرمچی ماشناچی کل‌چی حم سوبت‌چی لار بیرلا ، دوتارچی شناچی جرچی اوتاچی قالدر خوار ایلاب .

△ تیش اوینغاق طشتیکیر بیل قارچی دزمال ، جوموچ کفکلی ایاق هسینه آتش اوبامس .

△ بدام اینالو بیرلا قرا اورتوک دورباچیلانچیکده ، قوغون تربوز دیکو نجه نفسم اندا قیلغوسی پرواز .

△ سفر کورکان برادرلار روایت قیلغوسی اندین ، چنقیب کاته نهنک لاینه سوغه جوملوسی اولدور .

△ اورماجوک قونلغاز جلتلو بورکه سیه فیت مو (بار) ، سابجی تورک فیت سالمه بیرلا فاتماجوق کوزی حقیر .

△ ینه حم بونچی مرال دیدور بولار قایداغ آیلین ، غالباً بو وحشی لار که هسن حرام حلمیدا تور .

△ کچیک ایرماهی جسم زور گوشتی حرام حیوان (بوکیم) ، فیل خچیر شیر ایت اشک بوری ایغ میمون نی سور .

△ گوشت حیوان جمله سیدین نجه قسمی دور (حلال) ، ینه تیش تامغاق کلکدک لار که حر یاندین لذیذ .

△ ینه تورت نی قرین آتا قرین آنا دیمک سحر ، بورکمینی دیمار اوزله آطینی بردیک ات اسکی .

△ قری بولسون یاش بولسون غولانکه ریاشدور ، ینه آیچ قرنداش آچا بیرلا سنکلی سیه حمشیر .

△ دیه عبدالله اوز و تک نینک غیرینی سین شوم (بورا) ، شوم لو قونلدین اوزکه نی شوم دیب بوغوزلار سنو فیخ .

△ اولاد آتکلا سام اوستیده اصلاب آیلین (موبوق) ، سادق اوتماسکیلکی بولماد سکونکلاک جفا باعث .

△ صابونچی اوسته دیدور منیز الیب یاغ حم شخالار نی ، اولارنی ایرتیب صابون قیلور غنچ آتلوسی شربت .

△ بعض آشغه بعض نانبا بعض صیفونکلوق (قلیب) قجه نی یوب فوق ایر غلاب سفوروب اخلت ان .

△ یل باشی کونلاردا کلمه ابشر نبشر بیانیب ، جالدوروب طنبور دوتار اوینجفا قیلغان اتا .

△ ای یارانلار لطف حق دین یرجهان قیلغانتا ، وای بلام دیب یرکه حولی اوی مکان قیلغانتا .

△ عرابه بیرله محافه یا تکلوس یا سوقه ، اوی عمارت یا اشتیک یوق یرده درواز یم ایماس .

△ بی طهارت من اتینک اسم شریفینی دیسام ، احتمال آغزیم غه قورقاق یاکی تمرتکلو حقیش .

△ عجب دوستلر اش تیغ لیر باشدین ساچنیغ الغافلار ، توشوگان باش کسیکادین مویوق کونکلی دابر وحشت .

△ ابریشیم کا بقسم شاهی جی هم حیت فروش ، نظر که کمخاب توار دو دون جینی ایتقان ثواب .

△ بلم قاشی دلبر عیکاری هم بار توقباشیم دیدور ، اوز که غرض سواب خدمت آلور کوب غلبه جور قانزدا .

△ بولار تینک قسمیدین زبان که بیلیم کیلیر تغار خوجون ، کشا اغزالجی شوبینه حیلد دین بیرله حیان اخلاص .

△ لونگلی دستور خوان وسفره یغده کنزنه فلکیک زردوار تور جاینمازنی یاش قریغیزلار توقوش .

△ سونفارغان بیرله کوز وقتیدا بشمه ، انکا اویغاق کراک قولدا بولالماس .

△ قزان جاکیلون جینی فتنوص و تخته ، حیلافچی آفتوبه سینه یورت سور الماس .

△ قچان کوز فصلی بولغاندا زراعت بارچه پیشقاندا کلیب اویغاق بلان اندا تیریغان اویار فرزند .

△ بو قینیر بیچاره لار ناکاه اوکاتینک قولیدا قالسه ، جراي سارغاریب عمری مشقت داو تارلار قینیر .

△ انی اورکاتکلوسی طالب لاری غه ، ایماس دوراوزکا دیک جاهل مدرس .

— «کتاب عبدالله»

3 . قوشۇمچىلارنىڭ تەلەپپۇزى

1) «دا، ده» [da, dä] . بۇ ئورۇن كېلىش قوشۇمچىسى بولۇپ، تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلسە، بىردەك «ده» [dä] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

اوستيدا	[üstidä]	اويدا	[öydä]
مشقت دا	[mushäqqätdä]	كوكدا	[kökdä]
صحبتيدا	[suhbätidä]	جنت دا	[jännätdä]
حجريدا ~ هجريده	[häjridä]		
جمندا ~ جمنده	[chämändä]		
حيندا ~ مينده	[mändä]		
كونكلومدا ~ كونكلومده	[könglümdä]		
ايچيمدا	[ichimdä]	ايچيدا	[ichidä]
ايچينده	[ichindä]	مجلس دا	[mäjlisdä]

△ *تخت اوستيداكى پرنينك خياليدا مجنون وار بولوب ايرديم* — «جهار درويش»

△ *كويوب هجريده فرقت كا قالورسين* — صلاحى.

△ *سن سيزين اى دلربا جنت‌دا غلمان بولماسون* — كامل.

△ *اجيليب مجلس‌دا رخسارينك كل افشان قيلماديناك* — كامل.

△ *توشوب بلبل باشيغه كل هواسى،*
يتاركوكدا انينك اه‌و نواسى — صلاحى.

△ *كراولسام قالمغاى كونكلومده ارمان* — صلاحى.

△*نيجه‌كون اوجوب بلبل بيرجمندا توشكانى* — صلاحى.

△ *جمنده بارايدى بىر يخشى سنبل*
قونوب شاخيغه سيرار ايردى بلبل — صلاحى.

△ *يمانلار صحبتيدا بولما هركز* — صلاحى.

△ *مىنينك ايچيمدا يوزمينك دردوغم بار*
غميم ايتورغا ميندا يوقدو غمخوار — صلاحى.

△ *لعل جانبخشينك فراقيدا مينكا اى كلعذار*
كلشن جنت ايچيده ابحيوان بولماسون — كامل.

△ *نه خوش دور كل ايچينده خوش دورور يار* — صلاحى.

△ *جرايى سارغاريب عمرى مشقت دا اوتارلار...* — عبدالله.

تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلسە، تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قائىدىسىگە بويسۇندۇرۇلماي «دا، ده» بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

اندا	[anda]	موندا	[munda]

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

الیده	[alidä]	بابیندا	[babida]
جهاندا	[jähanda]	جهانده	[jähandä]
اسماندا	[asmanda]	یولدا	[yolda]
الدیدا	[aldida]	الدیده	[aldidä]
قاشیده	[qashidä]	کوییدا	[koyida]
پیشقاندا	[pishqanda]	فراقینک دا	[firaqingda]
خوبلوقدا	[xobluqda]	جسمیده	[jismidä]
یراقده	[yiraqdä]	اشتیاقده	[ishtiyaqdä]
ارقاسیده	[arqasidä]	بولغاندا	[bolghanda]

△ سینکا معلوم بولماس اندا توروب
مینی موندالیغیم حسن وجمالیم — صلاحی.
△ خورشید عزارینک الیده یوق،… — کامل.
△ ایلادینک مهروفا بابیدا قایسی وعده‌لار — کامل.
△ دیدی بو قوش ایشیم جهاندا
اتیم مشهوردور مین اسماندا — صلاحی.
△ جمن نینک سیرایتیب هرکز جهانده
تاپالمای سین مینینک دیک دلربانی — صلاحی.
△ توکل ایلابان توش سانک بو یولدا
خدانینک لطفی دور کیرسانک بو یولدا — صلاحی.
△ صبا الدیده قویدی بو غربنی — صلاحی.
△ تواضع بیرلا کل الدیده توردی
ادب بیرلا صبا کل حالینی سوردی — صلاحی.
△ الدیدا قل دیک غنه حسنی انینک کل دیک غنه — عبدالله.
△ قزیل کل قاشیده توردی نظرگاه — صلاحی.
△ کدالیق کوییدا بعضا یگیت لار مانکدی خدمتدا — عبدالله.
△ قجان کوزفصلی بولغاندا زراعت بارجه پیشقاندا — عبدالله.
△ کیم فراقینک دا انینک یاشیچه دریا کورمادوک — عطایی.
△ خوبلوقدا اول صنم اولقی لارغه اوخشاماس — نوائی.
△ من کورکاج انی بیخود اولوبمن بوصفت کیم
کیم کورسه دیکای یوقتور انینک جسمیده جانی — کامل.
△ کیشی یاری اکر بولسه یراقده
کیچه کوندوز کویار اول اشتیاقده — صلاحی.
△ بهار ارقاسیده بادخزان بار
خزان کیلسه نه مین بارو نه سین بار — صلاحی.

2) «غه، قه، کا(که)، ئه» [ghä, qä, gä, (kä), ä] — بۇلار يۈنىلىش كېلىش

قوشۇمچىلىرى بولۇپ، بۇ قوشۇمچىلار (تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلگەن «غا، قا» دىن باشقا، مەسىلەن: اياغيغا [ayaghigha]، اوتيغا [otigha]، بلبلغا [bulbulgha]، باغقا [baghqa]) ئەسلى تېكىستكە ـ كونتېكىستقا قاراپ «غه، قه، گه، كه، ئە» [ä, kä, gä, qä, hgä] بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

قولونكغه	[qolung ghä]	لبينك غه	[läbing ghä]
شكارغه	[shikarghä]	قاشيغه	[qashighä]
طرف غا	[täräfghä]	رقيبيم غا	[räqibimghä]
درديغا	[därdighä]	مينار كا	[minärgä]
ير كا	[yärgä]	كل كا	[gulgä]
اوتقه	[otqä]	اچماققه	[achmaqqä]
جمن كا	[chämän'gä]	فرقت كا	[furqätkä]
حسرت كا	[häsrätkä]	ايچيكا	[ichigä]
كوزلوك كه	[közlükkä]	همهكه	[hämmägä]
ادم كه	[adämgä]	ايكوكا	[ikäwgä]
قاشينكا	[qashingä]	ياشينكا	[yashingä]
كشيكا~كشي كا	[kishigä]		

△ *بو حوروش نينك قيسى طريقه برله قولونكغه كلتوردونك* — *«جهار درويش»*

△ *يخشى اط ادمكه ايكنجى عمردور* — *«اخلاق المحسنين»*

△ *يخشى لارنينك يخشى صحبتكه ميل قيلماق،… همهكه واجب دور*

— *«اخلاق المحسنين»*

△ *من درويش لار قاشيغه بارورمين* — *«جهاردرويش»*

△ *بادشاه بركون شكارغه چيقيب ايردى* — *«اخلاق المحسنين»*

△ *ايستامان كيم عشق مندين اوزكانى قيلغاى اسير*
هيج كشى كا بولماسون يارب منكا بولغان بلا — *نوائى.*

△ *كوسان خلقى توپلونوب اقسوغه كيليب مونداكى خلق بيلان سو بوغوزيغه يتىلار كوراركيم دريا سويى نهايتى استين توشۇبدور*

— *«تزكرةالرشاد»* .

△ *من طرفغا قيلمادينك هركز خطا دين برنكاه*
تا رقيبيم غا باقيب يوز لطف احسان قيلمادينك — *كامل.*

△ *بناكه يتى بلبل بيرجمن كا*
كليب توشدى كلستان سمن كا — *صلاحى.*

△ *قيامتدا قايداغ باراى قاشينكا*
كى غرق اولغامن اندا كوز ياشينكا

— *نزارى «ليلى مجنون»* .

3) «سا، سه» [sa, sä]. شەرت رايى قوشۇمچىسى «سا، سە» تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلسە، تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قائىدىسىگە بويسۇندۇرۇلماي «سا، سە» بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

بارسا	[barsa]	بارسه	[barsä]
بولماسا	[bolmasa]	بولماسه	[bolmasä]
بولسا	[bolsa]	بولسه	[bolsä]
بولسانك	[bolsang]	بولماسانك	[bolmasang]
السا	[alsa]	السه	[alsä]
چيقسا	[chiqsa]	چيقسه	[chiqsä]

△ *اكر پادشاه بولماسه ادميلار بر برينى نابود قيلورلار* — «اخلاق المحسنين»

△ *سحر وقتيدا عاشق بولسا بيدار*
تاپار ديدارى نى بولسا طلب كار — صلاحى.

△ *بولسه البته سنى استاب تفيشليق چونك انا* — عبدالله.

△ *يراقدين قيلماغيل سين عشقبازى*
ياوق كيلكيل كورار بولسانك جماليم — صلاحى.

△ *مينكا سين بولماسانك جانيم كراك ماس*
سنينك دور كلشن وكويونك مينكا بس — صلاحى.

△ *يوزونك قوياشيدين ايرو كر اولسه يوز خورشيد*
منور اولماقى ممكن ايماس شبستانيم — كامل.

تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلسە، بىر دەك «سە» [sä] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

توش سا ~ توشسه			[tüshsä]
كورسا ~ كورسه			[körsä]
كيرسا ~ كيرسه			[kirsä]
كيرسانك	[kirsäng]	برسام	[bärsäm]
توش سانك	[tüshsäng]	كيلماسا	[kälmäsä]

△ *هرنمرسەكە كوزى توشسه، ...* — «اخلاق المحسنين»

△ *قزيل كل نى تيكانى تيك توروب دور*
كەبلبل كيلسه سانجاى ديب توروب دور — صلاحى.

△ *من كوركاج انى بيخود اولوبمن بو صفت كيم*
كيم كورسه ديكاى يوقتور انينك جسميده جانى — كامل.

△ *توكل ايلابان توش سانك بو يولدا*
خدانينك لطفى دور كيرسانك بو يولدا — صلاحى

△ *كيشى يارى اوجون كورسا جفانى*

انینک اورنیغا یار ایتکای وفانی — صلاحی.

△ *قیلا المادیم خذمتینک ناتوان*
کی برسام کرک ایردی الدینکدا جان

نزاری «لیلی مجنون».

4) «ما، مه» [ma, mä]. بۇ قوشۇمچە تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلسە «ما، مە» بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قائىدىسىگە بويسۇندۇرۇلمايدۇ؛ تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلۇق بوغۇملاردىن كېيىن كەلسە، بىردەك «مە» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

قیلما	[qilma]	قیلمه	[qilmä]
بولما	[bolma]	بولمه	[bolmä]
تارتمه	[tartmä]	باقمه	[baqmä]
اقمه	[aqmä]	توتما	[tutma]
کلما	[kälmä]	کورما	[körmä]
قیلمادینک	[qilmading]		
توتمادینک	[tutmading]		
کولمادینک	[külmäding]		

△ *کاشکی خذمتینکغه کلماسام ایردی،...* — «جهاردرویش».

△ *کولمادینک برتا منی یوزقاتلا کریان قیلمادینک*
توتمادینک برجام تاکونکلوم تولا قان قیلمادینک

— کامل.

△ *محبت دین دم اورمه فاخته سین*
کهعشق اوتیغه پیشمای خام ایرورسین — صلاحی.

△ *بلند پرواز بول هرکلغه باقمه*
سۇ ینکلیغ هر شجر تحتیکا اقمه — صلاحی.

5) «لار» [lar, lär]. كۆپلۈك قوشۇمچىسى «لار» تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش قائىدىسى بويىچە، ئۆزى قوشۇلغان بوغۇمنىڭ تىل ئالدى ياكى تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلۇق بولۇشىغا قاراپ تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

کل لار	[gullar]	قوش لار	[qushlar]
اولقی لار	[äwwälqilär]	ایزلار	[izlar]
کونلاردا	[künlärdä]	شاهلار	[shahlar]
تابماغایلار	[tapmaghaylar]	برادرلار	[bäradärlär]
کرفیک لار	[kirfiklär]	عزیزلار	[ʼäzizlär]

△ *... فقیرلاردین باشقا بایلارهم شهزادهلار وزیرلار......*

— «تواريخ موسيقيون»

△ *شاەلار وشهزاده لار انينک حسنيده اسير بولغان ايدى*
△ *برادرلاريم منينک حقيمدا بى مروت ليق قيليب ميراث دين برماى قوغلاب چيقارديلار*
△ *فرمان قيلدى كيم تاشقارى اليب چيقيب دارغه اسغاىلار تا اوزكالار عبرت الغاى لار*

— «جهاردرويش» .

△ *يل باشى كونلاردا كلسه ابره نبره يسانيب* — عبدالله .
△ *جمن ايجره كزيب سيرارڍى بلبل*
جمندا كل‌لار ايجره توشدى غلغل — صلاحى .

6) ئىنكار ياكى ئالماش رولىدا كېلىدىغان «نه» قولىيازمىلاردا «نه، نى» شەكلىدە ئىككى خىل يېزىلغان. شۇڭا بىرلىككە كەلتۈرۈلمەي [nä, ne] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

△ *نه بلاغه اوچراديم كتيم اوزومدين اول كونى* [nä]
(ئۇ كۈنى قانداق بالاغا ئۇچرىغۇدىمكى، ھوشۇمدىن كەتتىم.) — نەۋائى
△ *نى قد بولور بونى قامت نى فتنەليک حركات* [ne]
(بۇ قانداق قەد، قانداق قامەت، قانداق غۇلغۇلا سالغۇچى ھەرىكەت.) — لۇتفى
△ *نه كونكلومكا زوق يتى نى جانيمغه جوش* [nä, ne]
(كۆڭلۈم زوقلانمىدى، جېنىممۇ جانلانمىدى.) — نەۋائى
△ *كەمن تلبه بيرله سنينک نى ايشينک* [ne] — نىزارى .
△ *انينک قاجماقيغه نه بولدى سبب* [nä] — نىزارى .

7) ئىملا جەھەتتە چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقىدا قوشۇمچىلارنى سۆز ئۇزىكىگە قوشۇپ يېزىش مەسىلىسى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا مۇقىم قائىدىگە چۈشۈپ كېتەلمىگەن. پېئىل قوشۇمچىلىرى ئاساسەن ئۇزەككە قوشۇپ يېزىلغان، باشقا قوشۇمچىلار بەزىدە قوشۇپ يېزىلسا، بەزىدە ئايرىپ يېزىلغان (يۇقىرىقى مىساللارغا قاراڭ). ئەمما، بۇ خىل قوشۇمچىلار مەيلى سۆز ئالدى ياكى سۆز ئارقا قوشۇمچىلار بولسۇن، ترانسكرىپسىيىدە ئۇزەككە قوشۇلۇپ يېزىلىدۇ.

ئومۇمەن، چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي تىلىدىكى سۆزلەرنىڭ بوغۇم تۈزۈلۈشى، فونېتىك ئالاھىدىلىكلەر، بەزى سۆز ياكى سۆز تەركىبىدىكى تاۋۇشلارنىڭ تەلەپپۇزى، ئىملا قاتارلىق مەسىلىلەر پەقەت ئۆگەنگەنلىرىمىز، ھېس قىلغىنىمىز دائىرىسىدىلا يۇزەكى كۆرسىتىپ ئۆتتۇلدى. بۇ ھەقتە قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇش ئاساسىدا يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىزدىنىشىمىز لازىم، ئەلۋەتتە.

ئۈچىنچى قىسمەن ئەرەبچە، پارسچە تەركىبلەر

1. «ال» نىڭ ئىملاسى

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلدا ئىزافەت كۆرسەتكۈچى «ال» ئارقىلىق تۈزۈلگەن، ئېنىقلانغۇچى ۋە ئېنىقلىغۇچى، يەنى بېقىنغۇچى ۋە بېقىندۇرغۇچى شەكلىدە كەلگەن بىر قىسىم ئەرەبچە تەركىبلەر — كىشى ئىسىملىرى، ئەسەر ۋە يەر جاي ناملىرىمۇ ئۇچرايدۇ.

ئىزافەت قوشۇش، باغلاش دېگەنلىك بولۇپ، ئۇ ئېنىقلانغۇچى ۋە ئېنىقلىغۇچى، يەنى بېقىنغۇچى ۋە بېقىندۇرغۇچى مۇناسىۋەتلىرىنى ئىپادىلىگۈچى چۈشەنچىدىن ئىبارەت. ئەرەبچە بۇ خىل تەركىبلەردە ئېنىقلانغۇچى سۆز ئېنىقلىغۇچى سۆزنىڭ ئالدىدا كېلىدۇ. ئىملادا ئېنىقلىغۇچى سۆزنىڭ ئالدىغا ئادەتتە ئالدى قوشۇمچە رولىدىكى «ال» قوشۇلۇپ ئىپادىلىنىدۇ. ئەرەب ھەرپلىرى قۇياش ھەرپلىرى [hurufi shäm si]: ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن ۋە ئاي ھەرپلىرى [hurufi qämäri]: ا ب ج ح خ ع غ ف ق ك م ه و ى دىن ئىبارەت ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەن بولۇپ، «ال» نىڭ تەلەپپۇزى ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن ھەرپنىڭ قايسى گۇرۇپپىدىكى ھەرپ ئىكەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

1) «ال» قوشۇلغان ئېنىقلىغۇچى سۆزنىڭ باش ھەرپى قۇياش ھەرپى بولسا، «ال» [u] تەلەپپۇز قىلىنىپ، ئېنىقلىغۇچى سۆزنىڭ باش ھەرپى تەكرارلىنىدۇ. مەسىلەن:

نوادرالشباب [näwadirush—shäbab] (يىگىتلىك نادىرلىقلىرى؛ نەۋائى ئەسىرى)
منهاج النجات [munhajun—näjat] (قۇتۇلۇش يولى)
منطق الطير [mäntiqut—täyr] (قۇشلار تىلى)
دارالسلام [darus—sälam] (سالامەتلىك ئۆيى)
بيت النشاط [bäytun—nishat] (شاتلىق ئۆيى)
لسان الطير [lisanut—täyr] (قۇشلار تىلى)
كتاب الشفا [kitabush—shifa] (دورىگەرلىك كىتابى)
شمس الدين [shämsud—din]
غلام الدين [ghulamud—din]
عبدالرزاق ['abdur—räzzaq]

2) «ال» قوشۇلغان ئېنىقلىغۇچى سۆزنىڭ باش ھەرپى ئاي ھەرپى بولسا، ئۇ ھالدا «ال» [ul] ياكى [äl] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

محبوب القلوب [mähbubul—qulub] (كۆڭۈللەر سۆيگۈنى)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مخزن الاسرار	[mäxzänul—äsrar]	(سىرلار خەزىنىسى)
كريم الاخلاق	[kärimul—äxlaq]	(گۈزەل ئەخلاق).
جملةالملك	[jumlätul—mulk]	(پۈتۈن مەملىكەت)
جليل القدر	[jälilul — qädr]	(ئۇلۇغ مەرتىۋىلەر)
دارالفنا	[darul—fäna]	(بۇ دۇنيا)
ميزان الاوزان	[mizanul—äwzan]	(ۋەزىنلەر ئۆلچىمى)
عين اليقين	[ʹäynul—yäqin]	(بىرەر نەرسىنى ماھىيىتى بىلەن ئېنىقلاشقا كۆرۈش)
على الاجمال	[ʹäläl—ijmal]	(قىسقىسى، قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا)
على الاطلاق	[ʹäläl—itlaq]	(ئومۇمەن)
على الخصوص	[ʹäläl—xusus]	(خۇسۇسەن)

3) ئېنىقلانغۇچى سۆزنىڭ ئالدىدا، شۇ بىرىكمە ئېنىقلايدىغان يەنە بىر سۆز كەلسە، «ال» نىڭ ئالدىدىكى بىرىكمە [u] ئارقىلىق ئۆزئارا بىرىكىدۇ؛ «ال» نىڭ تەلەپپۇزىدىكى [u] ئىزافە [i] تاۋۇشىغا ئۆزگىرىدۇ. مەسىلەن:

لغات الترك	[lughatut—türk]	(تۈركىي تىللار)
ديوان لغات الترك	[diwanu lughatit—türk]	(تۈركىي تىللار دىۋانى)
روضةالصفا	[räwzätus—säfa]	(ساپالىق باغ)
تواريخ روضةالصفا	[täwarixu räwzätis—säfa]	(ساپالىق باغ تارىخى)

4) بىرىكمە تەركىبىدىكى ئېنىقلانغۇچى سۆزگە قوشۇمچىلار قوشۇلسىمۇ، «ال» نىڭ تەلەپپۇزىدىكى [u] ئىزافە ئوخشاشلا [i] تاۋۇشىغا ئۆزگىرىدۇ①. مەسىلەن:

امرالله	[ämrullah]	(ئاللانىڭ ئەمرى)
بى امرالله	[biämrillah]	(ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن)
عون الاستاذ	[ʹäwnul—ustaz]	(ئۇستازنىڭ ياردىمى)
بعون الاستاذ	[biʹäwnil—ustaz]	(ئۇستازنىڭ ياردىمى بىلەن)

2. ھىجرىيە ئاي ناملىرى

محرم	[muhärräm]	(1 ـ ئاي)
سفر	[säfär]	(2 ـ ئاي)
ربيع الاول	[räbiʹul—äwwäl]	(3 ـ ئاي)
ربيع الاخر/ربيع الثانى	[räbiʹul—axir/räbiʹus—sani]	(4 ـ ئاي)
جمادى الاول	[jämadiyäl—äwwäl]	(5 ـ ئاي)

① خەمىت تۆمۈر، ئابدۇرۇپ پولات: «چاغاتاي تىلى» (قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1987 ـ يىل نەشرى. 121 ـ بەت).

جمادى الاخر/جمادى الثانى	[jämadiyäl—axir/jämadiyäs—sani]	(6 - ئاي)
رجب	[räjäb]	(7 - ئاي)
شعبان	[shä'ban]	(8 - ئاي)
رمضان	[rämäzan]	(9 - ئاي)
شوال	[shäwwal]	(10 - ئاي)
ذوالقعده/ذى القعده	[zul—qä'dä/zil—qä'dä]	(11 - ئاي)
ذوالحجه/ذىالحجه	[zul—hijjä/zil—hijjä]	(12 - ئاي)

3 . ئەبجەد ھېسابى

ئەرەب يېزىقىدا ھەربىر ھەرپ مۇئەييەن بىر سان مەنىسىنى ئىپادە قىلغان بولۇپ، شۇ ھەرپلەر ۋاسىتىسى بىلەن سان چۈشەنچىسىنى ئىپادىلەش ئۇسۇلى ئەبجەد ھېسابى دېيىلىدۇ.

ئەبجەد ھېسابى — ھەرپلەرنى سان بىلەن، شۇنداقلا بەزىدە سانلارنى ھەرپلەر بىلەن ئىپادىلەپ، شۇ سانغا ۋەكىل بولغان ھەرپلەرنى ياكى ھەرپكە ۋەكىل بولغان سانلارنى ئۆزئارا جەملەپ، مەلۇم ئۆي - پىكىرنى ياكى مۇددىئانى ئوتتۇرىغا قويۇش سەنئىتىگە ئېيتىلىدۇ.

ئەبجەد ھېسابى ئەرەبچە ھەرپلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ مەلۇم بىر سانغا ۋەكىللىك قىلىدىغان تەرتىپى بىلەن (سان - ساناق) چىقىرىدىغان بىر خىل سان سىستېمىسىدۇر. ئەبجەد ھېسابىدىكى ھەرپلەرنىڭ ھەربىرى ئۇچۇن تۆۋەندىكىدەك مۇقىم سان بەلگىلەنگەن (تىرناق ئىچىدىكىسى شۇ ھەرپكە ۋەكىللىك قىلىدىغان مەخسۇس ساننى كۆرسىتىدۇ.) :

ا (1) ب (2) ج (3) د (4) ھ (5) و (6) ز (7) ح (8) ط (9) ى (10)
ک (20) ل (30) م (40) ن (50) س (60) ع (70) ف (80) ص (90) ق (100)
ر (200) ش (300) ت (400) ث (500) خ (600) ذ (700) ض (800) ظ (900)
غ (1000)

مۇئەييەن بىر ساننى ئىپادە قىلغان بۇ ھەرپلەر ئەستە قالدۇرۇشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ئۇلارنى سان قىممىتى بويىچە مەلۇم تەرتىپكە سېلىپ، بىردىن مىڭغىچە بولغان سانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، سان ئۇقۇمىدىن باشقا مەنە ئاڭلاتمايدىغان تۆۋەندىكىدەك سەككىز سۆز ھاسىل قىلىنغان. بۇ سۆزلەرنىڭ بىرىنچىسى ئەبجەد بولۇپ، ئەبجەد ھېسابى دېگەن ئاتالغۇ شۇ سۆزدىن ئېلىنغان.

ابجد	[äbjäd—10]	ھوز	[häwwäz—18]
حطى	[hutti—27]	كلمن	[kälämän—140]
سعفص	[sä'fäs—300]	قرشت	[qäräshät—1000]
ثخذ	[säxxäz—1800]	ضظغ	[zäzägh—2700]

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ابجــد هـوز حطى

10 9 8　7 6 5　4 3 2 1

كلــمن ســعفص قــرشت

400 300 200 100　90 80 70 60　50 40 30 20

ثــخــذ ضــظــغ

1000 900 800　700 600 500

ئەبجەد ھېسابى ئىپادە ئەتكەن سۆزلەر كۆپىنچە شېئىرىي شەكىلدە بېرىلگەن بولۇپ، ئۇ ئاساسەن تارىخ قالدۇرۇش، مەشھۇر شەخسلەرنىڭ تۇغۇلغان ـ ۋاپات قىلغان يىلى ياكى بىرەر ھادىسىنىڭ بولۇپ ئۆتكەن دەۋرى، بىرەر ئەسەرنىڭ يېزىلغان ياكى كۆچۈرۈلگەن ۋاقتى قاتارلىقلارنى ئىپادىلەش ئۈچۈن قوللىنىلغان.

4 . پارسچە ئىزافەتنىڭ ئىملاسى

ئىزافەت ئېنىقلىغۇچى بىلەن ئېنىقلانغۇچىنى باغلاپ، ئېنىقلاش ـ ئېنىقلىنىش مۇناسىۋىتىنى بىلدۈرىدىغان تىل تاۋۇشى. پارس تىلىدا ئېنىقلىغۇچى ئېنىقلانغۇچىدىن كېيىن كېلىدۇ. ئېنىقلانغۇچىنىڭ ئاخىرىغا ئىزافەت قوشۇلىدۇ. ئىزافەت پارس تىلىدا قىسقا سوزۇق [e] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. يېزىقتا «—» بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلىدۇ. ئەمما، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا بۇ خىل ئىزافەت بىردەك قىسقا سوزۇق [i] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. «—» بەلگىسى ئىملادا ئاساسەن كۆرۈلمەيدۇ:

1) ئېنىقلانغۇچى «ئا» دىن باشقا سوزۇق ياكى ئۈزۈك تاۋۇش بىلەن ئاخىرلاشقان بولسا، مەزكۇر ئىزافەت «ئى» [i] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

زبان فارسی	[zäban—i farsi]	(پارس تىلى)
كلستان سعدی	[gulistan—i sä'di]	(سەئدىنىڭ گۈلىستانى)
دامنه كوه	[damänä—i kuh]	(تاغ ئېتىكى)

2) ئېنىقلانغۇچى ئۈزۈن سوزۇق تاۋۇش «ئا» [a] بىلەن ئاخىرلاشقان بولسا، بىر «ی» [ya] ھەرپى قوشۇلۇپ [yi] تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

دنیافانی	[dunya—yi fani]	(يوقىلىدىغان دۇنيا)
درياطارم	[därya—yi tarim]	(تارىم دەرياسى)

«ال» سىز بىرىكىپ كەلگەن ئەرەبچە تەركىبلەردىكى ئىزافەتمۇ مۇشۇ قائىدە بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

بقا ابد	[bäqa—yi äbäd]	(ئەبەدىي بارلىق)
بقا جاويد	[bäqa—yi jawid]	(" ")
بحرعرفان	[bähr—i 'irfan]	(بىلىم دەرياسى)
افشانور	[ifsha—yi nur]	(نۇر چېچىش)

كلام مختصر	[kälam—i muxtäsär]	(قىسقا سۆز)
عالم فانى	['aläm—i fani]	(بۇ ئالەم)
تاريخ ادبيات	[tarix—i ädäbiyat]	(ئەدەبىيات تارىخى)
علوم شريعت	['ulum—i shäri'ät]	(شەرىئەت ئىلمى)
اركان دولت	[ärkan—i däwlät]	(دۆلەت ئەربابلىرى)
صاحب كمال	[sahib—i kämal]	(كامالەت ئىگىسى)

بۇ خىل تەركىبلەر بەزىدە «ء» [hämzä] ئارقىلىقمۇ بىرىكىپ، ئوخشاشلا «ئى» تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

بادهء كوكنار	[badä—i köknar]	(ئەپيۇن شارابى)
چشمهء حيوان	[chäshmä—i häywan]	(ھايات بۇلىقى)
روضهء ريزوان	[räwzä—i rizwan]	(جەننەت بېغى)

3) بۇ خىل بىرىكمە ئىككىدىن ئارتۇق سۆزدىن تەركىب تاپقان بولسىمۇ، ئىزافەت يەنىلا يۇقىرىقى قائىدە بويىچە تەلەپپۇز قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

دلبر ساچى قرا	[dilbär—i sachi qara]	(قارا چاچلىق دىلبەر)
دنا احلى جهان	[däna—yi ähli jähan]	(زامان ئەھلىنىڭ داناسى)
انشا حكم اتماك	[insha—yi hukm ätmak]	(پەرمان چىقارماق)
معلم فاضل مكرم	[mu'ällim—i fazil—i mukärräm]	(يېتۈك ھۆرمەتلىك ئوقۇتقۇچى)

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئەرەبچە، پارسچە، ئۇيغۇرچە سۆزلەرنىڭ قوشۇلمىسىدىن تۈزۈلـ- گەن تەركىبلەرمۇ ئۇچرايدۇ. بۇنداق تەركىبلەر ئوخشاشلا يۇقىرىقى قائىدە بويىچە تەلەپپۇز قىلىنسا بولىدۇ (يۇقىرىقى مىساللارغا قاراڭ).

4) كىشىلەرنىڭ ئىسىم - فامىلىسى ۋە ئورۇن - جاي ناملىرىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەردىن تۈزۈلگەن بىرىكمىلەر ئىملادا ئېنىقلىغۇچىنىڭ ئاخىرىغا «ى» قوشۇلۇش بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. تەلەپپۇزى «ئى» بويىچە ترانسكرىپسىيە قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

محمود كاشغرى	[mähmud kashghäri]
عبدالقادر باغدادى	['abdul—qadir baghdadi]
ملامحمد تمورى	[molla muhämmäd tümüri]
ملاموسى سيرامى	[molla musa sayrami]

5. ئىككى خىل شەكىلدە كەلگەن قىسمەن پارسچە سۆزلەرنىڭ ئىملاسى

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى يازما يادىكارلىقلاردا ئىككى خىل شەكىلدە يېزىلغان تەڭ مەنىلىك پارسچە سۆزلەر خىلى كۆپ. بۇنداق سۆزلەر بىرلىككە كەلتۈرۈلمەي، ئەسلى شەكلى بويىچە تەلەپپۇز قىلىنسا بولىدۇ. مەسىلەن:

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

[ashyan ~ ashyanä]	اشيان ~ اشيانه
[äfridun ~ färidun]	افريدون ~ فريدون
[pay ~ pa]	پاى ~ پا
[pirahän ~ pirähän]	پيراهن ~ پيرهن
[jay ~ ja]	جاى ~ جا
[chihr ~ chihrä]	چهر ~ چهره
[daman ~ damän]	دامان ~ دامن
[damanä ~ damänä]	دامانه ~ دامنه
[därgah ~ därgäh]	دركاه ~ دركه
[roy ~ ro]	روى ~ رو
[rah ~ räh]	راه ~ ره
[siyah ~ siyäh]	سياه ~ سيه
[shah ~ shäh]	شاه ~ شه
[shumar ~ shumarä]	شمار ~ شماره
[gah ~ gäh]	كاه ~ كه
[giya ~ giyah]	كيا ~ كياه
[mah ~ mäh]	ماه ~ مه
[nagah ~ nagäh]	ناكاه ~ ناكه
[hämrah ~ hämräh]	همراه ~ همره

بۇ خىل ئەھۋال ئەرەبچە سۆزلەردىمۇ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن:

[hasha ~ hashä]	حاشا ~ حاشه
[hail ~ hayil]	حائل ~ حايل
[ghäzat ~ ghäza]	غزات ~ غزا
[qaim ~ qayim]	قائم ~ قايم
[qail ~ qayil]	قائل ~ قايل
[shärar ~ shärarä]	شرار ~ شراره
[xanäqah ~ xanäqäh]	خانقاه ~ خانقه
[taib ~ tayib]	تائب ~ تايب
[sayib ~ saib]	صايب ~ صائب
[sayim ~ saim]	سايم ~ سائم
[sayir ~ sair]	ساير ~ سائر
[zaid ~ zayid]	زائد ~ زايد
[zail ~ zayil]	زائل ~ زايل
[jaiz ~ jayiz]	جائز ~ جايز
[dair ~ dayir]	دائر ~ داير
[da'wa ~ da'wiy]	دعوا ~ دعوى
['äräbiyat ~ 'äräbiyät]	عربيات ~ عربيت
['äjubä ~ ä'jubä]	عجوبه ~ اعجوبه
[äwla ~ äwli]	اولا ~ اولى

6. پارس تىلىدىن كىرگەن بىر قىسىم سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلار

1) سۆز ئالدى ياسىغۇچى قوشۇمچىلار

با [ba] : سۈپەت ياسىغۇچى ئالدى قوشۇمچە. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «-لىك / -لىق» ، «بىلەن» مەنىلىرىگە توغرا كېلىدۇ:

باراده	[bairadä]	ئىرادىلىك
باعقل	[ba'äql]	ئەقىللىق، ئەقىل بىلەن
باصفا	[basạ̈fa]	ساپالىق، يېقىملىق
بااستعداد	[baisti'dad]	ئىستىدادلىق
باشكوه	bashukuh	دەبدەبىلىك، سۆلەتلىك
بامصلحت	[bamäslähät]	مەسلىھەت بىلەن
باذوق	[bazäwq]	زوق بىلەن

بد [bäd] : يامان، يارىماس، ياۋۇز، يېقىمسىز. سۆز ئالدى قوشۇمچىسى بولۇپ كەلگەندە تۈرلۈك سەلبىي مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

بدخو	[bädxo]	خۇيى سەت، قىلىقى يامان، قىلىقسىز
بدزبان	[bädzäban]	تىلى يامان
بداندام	[bädändam]	خۇنۇك، قوپال
بداقبال	[bädiqbal]	بەختسىز، شۇم تەلەي
بدعمل	[bäd'ämäl]	پەيلى يامان
بدرو	[bädro]	چىرايى سەت، كۆرۈمسىز
بدمهر	[badmihr]	رەھىمسىز، شەپقەتسىز

بر [bär] : ئېلىپ كەتمەك، يۇتماق. شۇ مەنىلەرگە مۇناسىۋەتلىك سۈپەت سۆزلەرنى ياسايدۇ:

برخوردار	[bärxurdar]	بەھر ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى
برانداخته	[bärändaxtä]	ۋەيران، ئۆرۈلگەن، يىقىلغان
برافتاد	[bäräftad]	يىقىق، يىقىلغان، ئاغدۇرۇلغان
برانداذ	[bärändaz]	ۋەيران قىلغۇچى، بۇزغۇچى
برگشته	[bärgäshtä]	چېكىنگەن، ئاغدۇرۇلغان
برجسته	[bärjästä]	ئۈزۈپ چىققان، كۆزگە كۆرۈنەرلىك

بى [bi] : يوق، - سىز. ئىنكار، يوقلۇق ئۇقۇمى ۋە شۇ خىلدىكى كۆچمە مەنىگە ئىگە سۆزلەرنى ياسايدۇ:

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بی چاره	[bicharä]	چارىسىز ، تەدبىرسىز ، ئىلاجىسىز
بی خواب	[bixab]	ئۇيقۇسىز ، ئويغاق
بیحد	[bihäd]	چەكسىز، چېكى يوق
بی دل	[bidil]	روھسىز ، ھالسىز ، قايغۇلۇق؛ ئاشىق
بیداد	[bidad]	جەۋر ، زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك
بی زبان	[bizäban]	تىلسىز ؛ ھايۋان
بی نوا	[binäwa]	يوقسۇل؛ بەختسىز ؛ ئۈمىدسىز
بی هراس	[bihäras]	قورقۇمسىز ، بىپەرۋا

پیش [pesh] : ئىلگىرى، ئالدىن ، ئالدى. شۇ مەنىلەرگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ :

پیشگه	[peshgäh]	ئۆينىڭ تۆرى، ھۇزۇر ، ئالدى
پیش نهاد	[peshnihad]	تۆھپە ، تارتۇق
پیشرو	[peshräw]	ئالدىدا يۈرگۈچى، يول باشلىغۇچى
پیش خانه	[peshxanä]	قوبۇل قىلىش ئۆيى، قوبۇلخانا
پیش اب	[peshab]	كىچىك تەرەت، سۈيدۈك
پیش کش	[peshkäsh]	تارتۇق، تۆھپە، سوۋغا

در [där] : رولى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «ـ دا/ ـ دە، ـتا/ ـ تە» قوشۇمچىلىرى بىلەن ئوخشاش:

درمیان	[därmiyan]	ئوتتۇرىدا، ئارىدا
درمحل	[därmähäl]	جايىدا، ئۆز ۋاقتىدا
درحقیقت	[därhäqiqät]	ھەقىقەتتە
درواقع	[därwaqi']	دەرۋەقە ، ھەقىقەتتە

نا [na] : سىز ، ئەمەس. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى تۈرلۈك سۈپەت سۆزلەرنى ياسايدۇ:

نامید	[naumid]	ئۈمىدسىز
ناپاک	[napak]	پاك ئەمەس، پاسكىنا
ناخوش	[naxush]	يېقىمسىز ، كەيپى قاچقان
نامردم	[namärdum]	ئادەمگەرچىلىكى يوق، بېخىل
نامهربان	[namihrban]	مېھىرسىز، رەھىم ـ شەپقەت قىلمايدىغان
ناپدید	[napädid]	كۆرۈنمەيدىغان، كۆرۈنمەس، مەخپىي
ناشاد	[nashad]	خۇشال ئەمەس، شاد ئەمەس
ناتوان	[natäwan]	ئاجىز ، كۈچسىز ، زەئىپ

هم [ham] : ئەسلى باغلىغۇچى بولۇپ، ئالدى قوشۇمچە رولىدا كەلسە بىللىلىك، ئۆزئارا ئالاقىدار ئىكەنلىك مەنىلىرىدىكى بەزى سۈپەت ۋە ئىسىملارنى ياسايدۇ:

همدم	[hämdäm]	ئۈلپەت، ھەمنەپەس، بىرگە يۈرگۈچى

هم دست [hämdäst] قولداش، بىرگە ئىشلىگۈچى

همكاسه [hämkasä] شېرىك، ھەمتاۋاق

هم اغوش [hämaghush] قۇچاقلاشقان

همپاى [hampay] ھەمراھ، يولداش، ھەمقەدەم

هم فن [hämfän] كەسىپداش

همراز [hämraz] سىرداش

2) سۆز ئارقا ياسىغۇچى قوشۇمچىلار

ارا ~ اراى [ara ~ aray]: بېزىمەك، تەرتىپلىمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دل ارا [dilara] كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى، كۆڭۈلنى بېزىگۈچى

مجلس ارا [mäjlisara] مەجلىسنى بېزىگۈچى، بەزمىنى قىزىتقۇچى

ملك ارا [mulkara] مەملىكەتنى بېزىگۈچى

محفل ارا [mähfilara] مەجلىسنى، بەزمىنى قىزىتقۇچى

كشور اراى [kishwär aray] مەملىكەتنى بېزىگۈچى، مەملىكەتنى ئاۋات قىلغۇچى، پادىشاھ

جهان‌ارا~جهان‌اراى [jähanara~jähanaray] جاھاننى بېزىگۈچى

مدح اراى [mädharay] ماختىغۇچى، مەدھىيە ئېيتقۇچى

خودارا~خوداراى [xudara~xudaray] ئۆزىنى بېزىگۈچى، ئۆزىنى كۆركەم كۆرسەتكۈچى، مەغرۇر، شۆھرەتپەرەس

اسا [asa]: تىنچلانماق، دەم ئالماق، ئارام ئالماق، راھەتلەنمەك، خاتىرجەم؛ ئوخشاش، كەبى. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

عنبراسا ['änbärasa] ئەنبەرگە ئوخشاش، ئەنبەردەك

اژدراسا [äzhdärasa] ئەجدىھاغا ئوخشاش

دل اسا [dilasa] كۆڭۈل راھىتى، يېقىملىق

روح اسا [ruhasa] روھلاندۇرغۇچى، راھەتلەندۇرگۈچى

ابراسا [äbrasa] بۇلۇتقا ئوخشاش، بۇلۇتتەك

عبيراسا ['äbirasa] خۇش ھىدلىق؛ خۇش ھىد تارقاتقۇچى، راھەتلەندۇرگۈچى

روان اسا [räwanasa] جان كەبى، جاندەك

الود [alod]: ئارىلاش، بۇلغانغان، مىلەنگەن، بۇلغىماق، پاسكىنا قىلماق، مىلىمەك، سۇۋىماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۈپەت سۆزلەرنى ياسايدۇ:

زهرالود [zähralud] زەھەر ئارىلاش، زەھەرلىك

خون الود [xunalud] قانغا مىلەنگەن، قان ئارىلاش

شراب الود [shärab alud] مەي يۇققان، شاراب ئارىلاش

خواب الود [xabalud] ئۇيقۇ ئارىلاش، ئۇيقۇسىرىغان

عنبرالود	['änbäralud]	ئەنبەر ئارىلاش، قارا ۋە خۇشبۇي
اتش الود	[atäsh alud]	ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن
شكرالود	[shakkaralud]	شېكەر ئارىلاش، تاتلىق

اموز [amuz]: ئوقۇتماق، ئۆگەتمەك، ئوقۇماق، ئۆگەنمەك، بىلمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دانش اموز	[danish amuz]	بىلىم بەرگۈچى، ئوقۇتقۇچى
دست اموز	[däst amuz]	قولغا ئۆگىتىلگەن، رام قىلىنغان، قول بالا
علم اموز	['ilm amuz]	بىلىم ئالغۇچى؛ ئىلىم ئۆگەتكۈچى
فريب اموز	[färib amuz]	ھىيلە ـ نەيرەڭ ئۆگەتكۈچى
نواموز	[näw amuz]	يېڭى ئۆگىتىلگەن

اميز [amiz]: ئارىلاش، ئارىلاشماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

كل اميز	[gul amiz]	گۈل ئارىلاش، گۈل ھىدلىق
حرارت اميز	[härarät amiz]	ھارارەتلىك، قىزغىن
رنك اميز	[räng amiz]	رەڭ ئارىلاش، رەڭدار
نوراميز	[nur amiz]	نۇرلۇق، نۇر ئارىلاش
وفااميز	[wäfa amiz]	ۋاپا ئارىلاش، ۋاپادارلىق
لطف اميز	[lutf amiz]	لۇتپى ئارىلاش، ئىلتىپاتلىق
خون اميز	[xun amiz]	قان ئارىلاش، قانلىق

اور [awär]: ئىلىپ كەلمەك، كەلتۈرمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دليل اور	[dälil awär]	دەلىل كەلتۈرگۈچى
نكتهاور	[nuktä awär]	چوڭقۇر مەنىلىك، چىرايلىق سۆزلىگۈچى، ياخشى جاۋاب قايتۇرغۇچى
پيام اور	[päyam awär]	خەۋەر كەلتۈرگۈچى، ئۇچۇر يەتكۈزگۈچى
زبان اور	[zäban awär]	گەپدان، سۆزمەن، ناتىق
باداور	[bad awär]	شامال كەلتۈرگەن، شامال ئىلىپ كەلگەن

اويز [awiz]: ئاسماق، ئىلماق، ئىسىپ قويماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، «ئىسىلغان، ۋاستە، سوۋغا، ھەدىيە» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ:

دست اويز	[däst awiz]	قولدا ئىسىلغان؛ ۋاستە، سوۋغا، ھەدىيە
دلاويز	[dil awiz]	كۆڭۈلنى بەند قىلغۇچى، كۆڭۈلنى ئىلىندۈرغۇچى

ايين [ayin]: رەسىم، ئادەت، قىلىق، رەۋىش، تەرز، تەرتىپ، ئۇسۇل؛ ئوخشاش، كەبى. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

خلد ايين	[xuld ayin]	جەننەتتەك، جەننەتتەك بېزەلگەن

بلاغت ايين [bälaghät ayin] بالاغەتلىك، سىيلىق ۋە گۈزەل قىلىقلىق

پاك ايين [pak ayin] پاكىز، ھالال ئىشقا ئادەتلەنگەن

ديوايين [dew ayin] دىۋىسىمان، دىۋىگە ئوخشاش

دانش ايين [danish ayin] بىلىملىك، ئوقۇمۇشلۇق، دانا

ارشاد ايين [irshad ayin] توغرا يولغا ئادەتلەنگەن

انداز [ändaz]: تاشلىماق، ئاتماق، تاشلاش، ئېتىش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

خاره انداز [xarä ändaz] تاش ئاتقۇچى

سرانداز [sär ändaz] چاققان، ئەپچىل، باتۇر؛ باشقا تاشلىنىدىغان چوڭ رومال

ناوك انداز [nawäk ändaz] ئوق ئاتقۇچى، مەرگەن

سنگ انداز [sängg ändaz] تاش ئاتقۇچى

قاروره انداز [qarurä ändaz] قارۇرە (ئېچىگە نېفىت قاچىلانغان شىشە) ئاتقۇچى

اندود [ändud]: سۇۋالغان، قاپلانغان. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

زراندود [zärändud] ئالتۇن قاپلانغان

قيراندود [qiyrandud] قارا بىلەن قاپلانغان، تۇم قارا؛ قاراڭغۇ

سيم زراندود [siymi zärändud] كۈمۈش ئۈستىگە ئالتۇن قاپلانغان

مشك اندود [mushk ändud] مۇشك ئارىلاش، مۇشك ھىدلىق

اندوز [änduz]: ئالماق، ھاسىل قىلماق؛ يىغماق، توپلىماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

غم اندوز [ghäm änduz] غەمكىن، خاپا

سيل اندوز [siyl änduz] سەلگە ئايلانغۇچى

صيقل اندوز [säyqäl änduz] پەردازلىغۇچى، يالتىراتقۇچى

اشك سيل اندوز [äshkisiyl änduz] سەلدەك ئاقىدىغان كۆز يېشى

انديش [ändish]: ئويلاش، ئويلىنىش، پىكىر قىلىش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دورانديش [durändish] يىراقنى ئويلىغۇچى

ستم انديش [sitäm ändish] زۇلۇم قىلىشنى ئويلىغۇچى، زۇلۇم قىلغۇچى

انكيز [an'giz]: قوزغىماق، ئويغاتماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

عشرت انكيز ['ishrätän'giz] خۇشاللىق، شادلىق قوزغىغۇچى

وحشت انكيز [wähshätän'giz] قورقۇتقۇچى، ھەيۋەتلىك

بلا انكيز [bäla än'giz] بالا قوزغىغۇچى، پالاكەتكە ئۇچراتقۇچى

www.uyghurkitap.com

اتش انكيز [ätäsh än'giz] ئوت قوزغاتقۇچى
خيال انكيز [xäyal än'giz] خىيال قوزغاتقۇچى، ئويغا سالغۇچى
حيلت انكيز [hiylät än'giz] ھىيلە قوزغاتقۇچى
غبارانكيز [ghubar än'giz] چاڭ قوزغىغۇچى، توپىلاڭ كۆتۈرگۈچى
شورانكيز [shor än'giz] توپىلاڭ كۆتۈرگۈچى، غەۋغا قوزغىغۇچى

افراز ~ فراز[äfraz ~ färaz]: كۆتۈرمەك، چىقارماق، يۇكسەلدۈرمەك، ئۆرلەتمەك؛ خۇرسەن قىلماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

سرافراز~سرفراز [sär äfraz ~ sär färaz] يۇكسەك، ئۇلۇغۋار؛ خۇرسەن
كردن فراز [gärdän färaz] بويىنى غادايغان، تەكەببۇر

افروز ~ فروز[äfruz ~ furuz]: ياندۇرماق، كۆيدۈرمەك، يورۇتماق، روشەن قىلماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

مشعل افروز [mäsh'äl äfruz] مەشئەل ياققۇچى، چىراغ ياندۇرغۇچى
دل افروز~دل فروز [dil äfruz~dil furuz] كۆڭۈلگە ئوت ياققۇچى، كۆڭۈلنى يورۇتقۇچى
عالم افروز~عالم فروز ['aläm äfruz~'aläm furuz] دۇنيانى يورۇتقۇچى
شب افروز~شب فروز [shabäfruz~shäbfuruz] كېچىنى يورۇتقۇچى
مهرافروز [mihräfruz] قۇياشتەك يورۇتقۇچى، نۇرچاچقۇچى
مجلس افروز [mäjlis äfruz] مەجلىسنى قىزىتقۇچى
جان افروز~جان فروز [jan äfruz~jan furuz] جانغا راھەت بەرگۈچى
كتى فروز [giti furuz] دۇنيانى يورۇتقۇچى

افزا ~ افزاى[äfza ~ äfzay]: ئاشۇرماق، قوشماق؛ ئارتتۇرماق، ئاشماق، كۆپەيمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

نورافزا [nuräfza] نۇرلاندۇرغۇچى
وحشت افزا [wähshät äfza] قورقۇتقۇچى، قورقۇشنى ئاشۇرغۇچى
روح افزا [ruh äfza] روھلاندۇرغۇچى
نشاط افزا~نشاط افزاي [näshatäfza~näshatäfzay] خۇرسەنلىك پەيدا قىلغۇچى
محنت افزاى [mihnät äfzay] مۇشەققەتنى ئارتتۇرغۇچى، قىيىنغۇچى

افشان ~ فشان[äfshan ~ fishan]: چاچماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

درافشان~درفشان [duräfshan~durfishan] دۇرچاچقۇچى، گۈزەل سۆزلىگۈچى
زرافشان~زرفشان [zaräfshan~zärfishan] زەر چاچقۇچى؛ ئالتۇن چېچىلغان
دست افشان [dästäfshan] قول سىلكىش، ۋاز كېچىش

مشک افشان~مشک فشان [mushkäfshan~mushkfishan] يېقىملىق ھىد تارقاتقۇچى، مۇشك چاچقۇچى
اشک فشان [äshk fishan] ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى
گل افشان~گل فشان [guläfshan~gulfishan] گۈل چاچقۇچى؛ گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغۇچى
گوهرافشان~گوهرفشان [gäwhäräfshan~gäwhärfishan] گۆھەر چاچقۇچى
جان فشان [jan fishan] جاننى پىدا قىلغۇچى

افکن [äfgän ~ äfkän] : تاشلىماق، ئاتماق، چاچماق، يىقىتماق؛ سالماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ:

شکارافکن [shikaräfkän] ئوۋ سالغۇچى
شیرافکن [shiräfkän] شىر يىقىتقۇچى، قۇۋۋەتلىك
قاروره‌افکن [qarurä äfkän] قارۇرە (نېفىت قاچىلانغان شىشە) ئاتقۇچى
سایه افکن [sayä äfgän] سايە سالغۇچى
خاره افکن [xarä äfkän] تاش ئاتقۇچى، تاش قازغۇچى
کوه افکن [kuh äfkän] تاغ غۇلاتقۇچى، پالۋان
ظلمت افکن [zulmät äfgän] قاراڭغۇلۇق سالغۇچى، قاراڭغۇلۇق پەيدا قىلغۇچى، قاراڭغۇلۇق يايغۇچى

بار [bar] : ياغماق، يېغىش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

خونبار [xunbar] قانلىق ياش تۆككۈچى، ئاچچىق يىغلىغۇچى
شکربار [shäkärbar] شېكەر ياغدۇرغۇچى، شېرىن سۆزلۈك
اتش بار [atäsh bar] ئوت ياغدۇرغۇچى
سر بار [sär bar] باشقا چۈشكەن ئېغىرلىق، يۈك
درر بار [durär bar] دۇر چاچقۇچى، شائىر
اشکبار [äshkbar] ياش تۆككۈچى، يىغلىغۇچى
عنبربار ['änbärbar] خۇش ھىد تارقاتقۇچى
گلبار [gulbar] گۈل ياغدۇرغۇچى، گۈل تۆككۈچى
گوهربار [gäwhär bar] گۆھەر تارقاتقۇچى، گۆھەر ياغدۇرغۇچى

باز [baz] : ئوينىماق، ئويناتماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جانباز [jan baz] جان بىلەن ئويناشقۇچى
نقش باز [näqsh baz] ئويۇنچى، ھىيلىگەر
میمون باز [mäymunbaz] مايمۇن ئويناتقۇچى
پاک باز [pakbaz] ھالال ئاشىق، ھالال ئوينىغۇچى
حقه باز [huqqäbaz] نەيرەڭۋاز، كۆز بويامچى
لعبت باز [lu'bätbaz] نەيرەڭۋاز، ھىيلىگەر

www.uyghurkitap.com

كبوترباز [käbutärbaz] كەپتەر ئويناتقۇچى، كەپتەرۋاز

عشق باز ['ishqbaz] ئىشققا بېرىلگەن، ئاشىق

بان [ban]: ئەسلى ياسىغۇچى قوشۇمچە. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «باققۇچى، قارىغۇچى، ئاسرىغۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دشت بان [däshtban] قورۇقچى، نازارەتچى

جهان بان [jähan ban] جاھاننى ئىدارە قىلغۇچى، ھۆكۈمران

دربان [därban] دەرۋازىۋەن، ئىشىككە قارىغۇچى

كشتى بان [kishtiban] كېمىچى، كېمە باشقۇرغۇچى

باغبان [baghban] باغقا قارىغۇچى، باغۋەن

سگبان [sägban] ئىت باقار، ئىت باققۇچى

ساربان [sarban] تۆگە يېتىلىگۈچى، تۆگىگە قارىغۇچى

بخش [bäxsh]: بەرمەك، بېغىشلىماق؛ كەچۈرمەك، ئېھسان. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جانبخش [janbäxsh] جان بېغىشلىغۇچى، جاننى پەيدا قىلغۇچى

ملك بخش [mulk bäxsh] مال ـ مۈلۈك، بايلىق بەرگۈچى؛ پادىشاھ

كونه‌بخش [gunäh bäxsh] گۇناھنى كەچۈرگۈچى

بند [bänd]: باغلاش، باغلىماق، ئەتمەك، ياپماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دلبند [dilbänd] بىراۋغا كۆڭلىنى باغلىغۇچى، ئاشىق

رصدبند [räsädbänd] ئاسترونوم؛ مۇنەججىم

تركيب بند [tärkibbänd] قىستۇرما بېيىتلىق بىر تۈرلۈك شېئىر شەكلى

شهربند [shähr bänd] تۇتقۇن

چشم بند [chäshm bänd] كۆز باغلىغۇچى

زبان بند [zäban bänd] تىلى باغلانغان، تىلى تۇتۇق

كاربند [Karbänd] بويسۇنغۇچى

بيز [biz]: چاچماق، سەپمەك، تارقاتماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

عنبربيز ['änbär biz] ئەنبەر چاچقۇچى، خۇش ھىد تارقاتقۇچى

عبير بيز ['äbir biz] خۇش ھىد تارقاتقۇچى، ئەنبەر ھىدلىق

مشك بيز [mushk biz] خۇش ھىد چاچقۇچى، خۇش ھىد تارقاتقۇچى

كل بيز [gul biz] گۇل چاچقۇچى، گۇل ھىدىنى تارقاتقۇچى

نسيم‌كل‌بيز [näsim—i gul biz] گۇل ھىدىنى تارقاتقۇچى مەيىن شامال

بين [bin ~ biyn]: كۆرۈش، كۆرمەك، قارىماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى

سۈپەت سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جهان بين [jähan bin] جاھاننى كۆرگۈچى

نقش بين [näqsh bin] نەقىش (سۈرەت) كە قارىغۇچى؛ بىرەر نەرسىگە يۈزەكى قاراپ جاۋاب بەرگۈچى

خوردەبين [xurdä bin] ئۇششاق نەرسىلەرنى بىلگۈچى، كۆپنى بىلگۈچى، زېرەك

خودبين [xud bin] تەكەببۇر، شەخسىيەتچى، ئۆزىنىلا كۆزلەيدىغان

حقيقت بين [häqiqät bin] ھەقىقەتنى كۆرگۈچى، ھەقىقەتچى

دوربين [dur biyn] يىراقنى كۆرگۈچى، يىراققا نەزەر سالغۇچى

مصلحت بين [mäslähät biyn] مەسلىھەت كۆرسەتكۈچى، توغرا يول كۆرسەتكۈچى

پاش [pash]: چاچماق، سەپمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

كوهرپاش [gäwhär pash] گۆھەر چاچقۇچى

سيم پاش [siym pash] كۈمۈش چاچقۇچى، ياش ئاققۇزغۇچى

پرست [päräst]: تەلپۈنۈش، بېرىلىش، ئىخلاس قىلىش، ھۆرمەت قىلىش، چوقۇنۇش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

باده پرست [badä päräst] مەيگە، ئىچكۈلۈككە بېرىلگەن؛ ساقىي

اتش پرست [atäsh päräst] ئوتقا تەلپۈنگۈچى، ئوتقا چوقۇنغۇچى

پايين پرست [payin päräst] ئۆزىنى تۆۋەن تۇتقۇچى، كەمتەر

حكمت پرست [hikmät päräst] دانىشمەن؛ پەيلاسوپ

يزدان پرست [yäzdan päräst] خۇداپەرەس

خودپرست [xud päräst] تەكەببۇر، شەخسىيەتچى، مەنمەنچى

پرداز [pärdaz]: باشلىماق، كېرىشمەك، شۇغۇللانماق؛ ياسىتىراتماق، پارقىراتماق، پەردازلىماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ:

نكتەپرداز [nuktäpärdaz] مەنىلىك سۆزلىگۈچى، چىرايلىق سۆزلىگۈچى

خارەپرداز [xaräpärdaz] تاش يونغۇچى، تاشنى تاراشلاپ پەردازلىغۇچى

خانەپرداز [xanäpärdaz] ئۆينى بېزىگۈچى

فسانەپرداز [fäsanäpärdaz] ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى

چارەپرداز [charäpärdaz] چارە قىلغۇچى، ئىلاج تاپقۇچى

عيش پرداز ['äysh pärdaz] تىرىكچىلىك قىلغۇچى، ئۆمۈر ئۆتكۈزگۈچى

معجزە پرداز [mu'jizäpärdaz] مۆجىزە ياراتقۇچى، كارامەت كۆرسەتكۈچى

نوحەپرداز [näwhäpärdaz] نالە قىلىپ، ئۇن تارتىپ يىغلىغۇچى

پرور [pärwär]: تەربىيىلىمەك، يېتىشتۈرمەك، باقماق؛ قۇۋۋەتلەندۈرمەك، جانلاندۇرماق.

www.uyghurkitap.com

دۇرماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جان پرور [janpärwär] جانلاندۇرغۇچى، قۇۋۋەتلەندۈرگۈچى
خرد پرور [xirädpärwär] ئەقىللىق، دانىشمەن
روح پرور [ruhpärwär] روھلاندۇرغۇچى، پەرۋىش قىلغۇچى
دون پرور [dunpärwär] يامانلارنى يېتىشتۈرگۈچى
غم پرور [ghämpärwär] غەم بىلەن ئۆسكەن، غەمكىن

پذير [pazir]: قوبۇل قىلماق، قوبۇل قىلىش، ماقۇل بولۇش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دلپذير [dilpäzir] كۆڭۈلگە ياققۇچى، يېقىملىق
پندپذير [pänd päzir] نەسىھەت ئاڭلىغۇچى، نەسىھەتنى قوبۇل قىلـ-غۇچى
فرمان پذير [färman päzir] پەرماننى بېجىرگۈچى، بويسۇنغۇچى
حرارت پذير [härarät päzir] هارارەتلىك؛ قىزغىن
خاطرپذير [xatir päzir] كۆڭۈلگە ياقىدىغان، يېقىملىق
اصلاح پذير [islah päzir] كېلىشەلىگۈ، كېلىشتۈرسە بولىدىغان

پيما ~ پيماى [päyma ~ päymay]: ئىچمەك؛ ئۆلچىمەك، تارتماق؛ ئۆتمەك، كەزمەك، يۈرمەك، ماڭماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دشت پيما [däshtpäyma] سەھرادا يۈرگۈچى
بادەپيما~بادەپيماى [badäpäyma~badäpäymay] مەي تۇتقۇچى، ساقىي، مەي ئىچكۈچى
بحرپيما~بحرپيماى [bährpäyma~bährpäymay] دەريا كەزگۈچى؛ دېڭىز ساياھەتچىسى
قدح پيما [qädähpäyma] مەي تۇتقۇچى، مەي قۇيغۇچى، ساقىي
جهان‌پيما~جهان‌پيماى [jähanpäyma~jähanpäymay] جاھان كەزگۈچى، جاھانكەشتى
اسمان پيما [asman päyma] ئاسماندا سەيلە قىلغۇچى

پيوند [päywänd]: ئۇلىماق، ئۇلاشتۇرماق، بىرلەشتۈرمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ:

پاك پيوند [pak päywänd] ئېسىلزادە، نەسلى پاك
فلك پيوند [fäläk päywänd] يۈكسەك، پەلەككە تۇتاشقان
دردپيوند [därd päywänd] دەردلىك
فسانەپيوند [fäsanä päywänd] ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى
قيدپيوند [qäyd päywänd] بەند قىلغۇچى، باغلىغۇچى
هوس پيوند [häwäs päywänd] ھەۋەس قىلغۇچى، ھەۋەسكە بېرىلگەن

پيكر [päykär]: ھەيكەل، گەۋدە؛ سۈرەت. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆپەت سۆزلەرنى ياسايدۇ:

ديوپيكر [dew päykär] دىۋە سۈرەتلىك، گەۋدىسى زور
ماەپيكر [mah päykär] ئاي سۈرەتلىك، گۈزەل

زرپیکر [zär päykär] ئالتۇن رەڭلىك، ئالتۇن تۇسلۇك
تواناپیکر [täwana päykär] گەۋدىسى زور، كۈچلۈك
کوەپیکر [kuh päykär] گەۋدىسى زور، ھەيۋەتلىك

پوش [posh] : كىيمەك، ياپماق، قاپلىماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

گلگون پوش [gulgun posh] گۈلدەك كىيىنگەن
جرم پوش [jurm posh] ئەيىب ياپقۇچى
خرقەپوش [xirqä posh] دەرۋىش
سیەپوش [siyäh posh] قارا كىيگەن
سرپوش [sär posh] باش كىيىم
سبز پوش [säbz posh] يېشىل كىيىنگۈچى
عیب پوش [ʼäyb posh] ئەيىب ياپقۇچى، سىر يوشۇرغۇچى

پیشە [pishä] : ھۈنەر، كەسىپ، ئادەت. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

تعدی پیشە [täʼäddi pishä] زۇلۇم قىلغۇچى، زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن
حکمت پیشە [hikmät pishä] دانىشمەن، پەيلاسوپ
عاشق پیشە [ʼashiq pishä] بېرىلگەن ئاشىق
سودا پیشە [säwdapishä] سودىگەر
خرد پیشە [xiräd pishä] ئەقىللىق، دانا، ئويلاپ ئىش قىلغۇچى
هم پیشە [häm pishä] كەسىپداش
حیل پیشە [hiyäl pishä] ھىيلىگەر

تاب[tab] : يورۇتۇش، كۆيدۈرۈش، ئىسسىتىش؛ نۇرلانماق، تاۋلانماق، يالتىرىماق؛ تولغىنىش، ھارارەت. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جهان تاب [jähan tab] ئالەمنى يورۇتقۇچى، قىزدۇرغۇچى
جگرتاب [jigär tab] جىگەرنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى
عالم تاب [ʼalämtab] دۇنيانى يورۇتقۇچى، ئالەمگە ھارارەت بەرگۈچى
سیە تاب [siyähtab] قاراتۇس، قارا تۇستە تاۋلانغۇچى
کوشە تاب [gushä tab] چالغۇ ئەسۋابلارنىڭ قۇلىقى؛ تولغىنىش
مهرجهان‌تاب [mihr—i jähan tab] جاھانغا ھارارەت بەرگۈچى، جاھاننى يورۇتقۇچى قۇياش

تراش[tärash] : يونىماق، قىرماق، تاراشلىماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دوک تراش [duktärash] يىكچى

www.uyghurkitap.com

بت تراش [buttärash] بۇت ياسىغۇچى

خاراتراش [xaratärash] تاش يونىغۇچى، تاشتاراش

جو ~ جوى [jo ~ joy]: قىدىرماق، ئاختۇرماق، ئىزدىمەك، تاپماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دلجو~دلجوى [diljo~diljoy] كۆڭۈل سورىغۇچى، كۆڭۈل ئىزدىگۈچى، كۆڭۈلگە تەسەللىي بەرگۈچى، ئەركىلەتكۈچى

بلاجو~بلاجوى [bälajo~bälajoy] بالا ـ قازا ئىزدىگۈچى، پىتنە پەيدا قىلىشنى ئويلىغۇچى

عيبجو~عيبجوى ['äybjo~'äybjoy] ئەيىب ئىزدىگۈچى، كەمسىتكۈچى

چارەجو~چارەجوى [charäjo~charäjoy] چارە، ئىلاج ئىزدىگۈچى

كام جو~كام جوى [kamjo~kamjoy] مەقسەتكە يېتىشنى ئىزدىگۈچى

جستجو~جستجوى [justujo~justujoy] قىدىرىش، ئاختۇرۇش، ئىزدەش

خوار ~ خور [xar ~ xor]: يېمەك، ئىچمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

خونخوار~خونخور [xunxar~xunxor] قان ئىچكۈچى، قانخور

غمخوار [ghämxar] : غەم يېگۈچى، غەمخور، مېھرىبان

قدح خوار [qädäh xar] مەي ئىچكۈچى، قەدەھ كۆتۈرگۈچى؛ ساقىي

شتل خوار [shätäl xar] چوتا ئايرىغۇچى، چوتاچى

جكر خوار [jigär xar] قىينىغۇچى، ئازابلىغۇچى

جرعەخوار [jur'ä xar] مەي ئىچكۈچى

خوان [xan]: ئېيتماق، ئوقۇماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

محراب خوان [mihrab xan] مېھرابتا ۋەز ئېيتقۇچى

پريخوان~پرى خان [pärixan] باخشى، دۇئاخان

خوشخوان [xush xan] يېقىملىق، تەسىرلىك ئوقۇغۇچى

قصەخوان [qissäxan] ھېكايىچى، قىسسە ئېيتقۇچى

خواه [xah]: خالىماق، ئىزدىمەك، ئارزۇ قىلماق، ئۈمىد قىلماق، ئويلىماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ

دلخواه [dilxah] كۆڭۈل خالىغان، يېقىملىق

ارزوخواه [arzuxah] ئارزۇ قىلغۇچى، خالىغۇچى، ئۈمىدۋار

دادخواه [dadxah] ئادالەت تەلەپ قىلغۇچى، ئادالەت ئىزدىگۈچى

كينەخواه [kiynäxah] ئاداۋەت ساقلىغۇچى، دۈشمەنلىك قىلغۇچى

چاره خواه [charäxah] چاره، ئىلاج ئىزدىگۈچى

دار [dar]: ئىگە بولماق، بار بولماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

سپه‌دار [sipähdar] ئەسكەر باشلىقى، سەركەردە

تحویل دار [tähwildar] خەزىنىچى

خزینه‌دار [xäzinädar] خەزىنىچى، خەزىنە ساقلىغۇچى

ایینه‌دار [ayinädar] ئەينەك ساقلىغۇچى، ئەينەك تۇتقۇچى

پایدار [paydar] ئاساسلىق، مەھكەم، بەرقارار

قلعه‌دار [qäl'ädar] قورغان ساقچىسى

جهاندار [jähandar] جاھاننى ئىگىلىگۈچى، جاھاننى ئىدارە قىلغۇچى

دان [dan]: بىلىش، بىلمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

نكته‌دان [nuktädan] سۆزگە مەنە ئېيتقۇچى، ناتىق

سخندان [suxändan] سۆز ئۇستىسى، چىرايلىق ۋە ئورۇنلۇق سۆزلە-
گۈچى

خورده دان [xurdädan] ئەڭ نازۇك نەرسىلەرنىمۇ بىلگۈچى

بسیاردان [bisyardan] كۆپنى بىلگۈچى، دانىشمەن

ران [ran]: كەتكۈزمەك، ھەيدىمەك، قوغلىماق؛ يۈرگۈزمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

ضعف ران [zä'fran] ھالسىزلىقنى كەتكۈزگۈچى، داۋا

حكمران [hukmran] ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچى، پادىشاھ

كامران [kamran] ئۆز مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك؛ ھاكىم

ربا ~ ربای [räba ~ räbay]: تارتىۋالماق، ئېلىپ قاچماق؛ مەپتۇن قىلماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىلەردىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

اهن ربا [ahänräba] ئۆزىگە تارتقۇچى، ماگنىت

دلربا [dilräba] دىلنى تارتقۇچى، دىلنى مەپتۇن قىلغۇچى

هوش ربای [hushräbay] ھوشسىزلاندۇرغۇچى

پرده‌ربا [pärdäräba] پەردىنى كۆتۈرمەك

كهربا [kähräba] سامان تارتقۇچى، كەھرىۋا

رو [räw]: ماڭماق، كەتمەك، يۈرمەك، كەزمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

پیشرو [pish räw] ئالدىدا ماڭغۇچى، يول باشلىغۇچى

راست رو [rast räw] توغرا يۈرگۈچى، توغرا كىشى

ره‌رو [räh räw] يول يۈرگۈچى، ساياھەتچى

شب رو [shäb räw] كېچىسى يول يۈرگۈچى؛ ئوغرى

پاك رو [pak räw] پاك يۈرگۈچى، ئۆزىنى پاك تۇتقۇچى

دشت رو [däsht räw] سەھرادا يۈرگۈچى، سەھرانى كەزگۈچى
برق رو [bärq räw] چاقماقتەك تېز يۈرگۈچى، چاپقۇر
افلاك رو [äflak räw] ئاسمان كېزەر، ئاسماننى سەيلە قىلغۇچى

رو ~ روى [ro ~ roy]: يۈز، بەت. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

لالەروى [laläroy] لالە يۈزلۈك، قىزىل يۈزلۈك
خودرو~خودروى [xudro ~ xudroy] ياۋا، ئۆزى ئۆسكەن
گل خودرو [gul—i xudro] ئۆزى ئۆسۈپ قالغان گۈل، ياۋاگۈل
اشناروى [ashnaroy] تونۇش، دوست سۆيەت
افتاب رو [aftabro] قۇياش يۈزلۈك، گۈزەل
سيەرو~سيەروى [siyähro~siyähroy] قارا يۈز، مۇتەھەم

ريز [riz ~ riyz]: تۆكمەك، چاچماق؛ ئاقماق، ئاقتۇزماق؛ چۈشمەك، پارچىلانماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

كوهرريز [gäwhärriz] گۆھەر چاچقۇچى
خونريز [xunriz] قان تۆككۈچى، قان ئاقتۇزغۇچى، رەھىمسىز
اشك ريز [äshkriz] ياش ئاقتۇزغۇچى
عرق ريز ['äräqriz] تەر تۆككۈچى
نكتەريز [nuktäriz] چوڭقۇر مەنىلىك سۆز ئېيتقۇچى
خارەريز [xaräriz] تاش پارچىلىغۇچى
شكرريز [shäkärriyz] شېكەر تۆككۈچى، يېقىملىق سۆزلىگۈچى
ضياريز [ziyariyz] نۇر چاچقۇچى، يورۇتقۇچى
برك ريز [bärgriyz] يوپۇرماق تۆككۈچى، كۈز

زاد ~ زادە [zad ~ zadä]: تۇغۇلغان؛ پەرزەنت، ئەۋلاد، بالا. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

شهزادە [shähzadä] شاھنىڭ پەرزەنتى، شاھزادە
پريزاد~پريزادە [pärizad ~ pärizadä] پەرى ئەۋلادى، گۈزەل
ادميزاد [adämiyzad] ئادەم بالىسى، ئادەمزات
ملك زاد [mälikzad] پادىشاھ ئەۋلادى
ديوزاد [dewzad] دىۋىنىڭ بالىسى، دىۋىدىن تۇغۇلغان
طفل زاد [tifl zad] يېڭى تۇغۇلغان

زار [zar]: ئەسلىي ياسىغۇچى قوشۇمچە. ئىسىملارغا قوشۇلۇپ «جاي، ماكان» مەنىسىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ. رولى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بىلەن ئوخشاش:

كلزار [gulzar] گۈلزار، گۈللۈك
لالەزار [laläzar] لالەگۈل ئېچىلىپ تۇرغان مەيدان

سبزەزار	[säbzäzar]	مايسىزار؛ ئوتلاق
نرگس زار	[närgiszar]	نەرگىس گۈل ئېچىلىپ تۇرغان جاي

سا ~ ساى [sa ~ say] : سۈرتۈلگەن، سۈرتمەك، تەگمەك، يۇقماق، يەتمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

عنبرسا~عنبرساى	['änbärsa~'änbärsay]	ئەنبەر سۈرتۈلگەن، خۇش بۇي
عرش سا	['ärshsa]	ئەرشكە يەتكەن، ئەڭ يۇكسەك
كردون ساى	[gärdunsay]	كۆككە يەتكەن؛ كۆكتە يۈرگۈچى
مشكسا~مشكساى	[mushksa~mushksay]	قارا سۈركىگۈچى، قارايتقۇچى
سمن‌سا~سمن‌ساى	[sumänsa~sumänsay]	ياسمەن گۈلگە ئوخشىغان، گۈزەل؛ خۇش بۇي ھەم تارقاتقۇچى

سار [sar] : ئەسلى ياسىغۇچى قوشۇمچە. ئىسىملارغا قوشۇلۇپ (1) بىرەر جايدا بىرەر نەرسىنىڭ مول بولۇشى ياكى شۇنداق جاينىڭ كۆپلۈكى؛ (2) ئوخشاش، كەبى؛ (3) بىرەر سۈپەتكە ئىگە بولۇشى قاتارلىق مەنىلەردىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

كوهسار	[kohsar]	تاغلىق جاي
چشمەسار	[chäshmäsar]	بۇلاق بار جاي
شرمسار	[shärmsar]	ئۇياتلىق
نمك سار	[nämäksar]	تۇزى مول جاي
ديوسار	[dewsar]	دىۋىدەك، دىۋىگە ئوخشاش
نكونسار	[nigunsar]	ئاستىن - ئۈستۈن، ئاغدۇرۇلغان
شاخسار	[shaxsar]	شاخ - پۇتاقلار
خاكسار	[xaksar]	تۇپىغا ئوخشاش

ساز [saz] : قىلماق، ياسىماق، قۇرماق، تۈزەتمەك، ياراتماق، ئىشلىمەك، بېجىرمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

كارساز	[karsaz]	ئىش بېجىرگۈچى
عشوەساز	['ishwäsaz]	ناز - كەرەشمە قىلغۇچى
نوحەساز	[näwhäsaz]	نالە قىلغۇچى
نقش ساز	[näqshsaz]	نەققاش
فكرت ساز	[fikrätsaz]	خىيالپەرەس، خىيالغا بېرىلگەن
شعبدە ساز	[shu'bädäsaz]	نەيرەڭۋاز، كۆز باغلىغۇچى
غاليە ساز	[ghaliyäsaz]	خۇش ھەم تارقاتقۇچى
انجمن ساز	[änjumänsaz]	كېڭەش بىلەن ئىش قىلغۇچى

سرا ~ سراى I [sära ~ säray] : سۆزلىمەك، ئېيتماق، كۈيلىمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دستان سرا~دستان سراى	[dästansära~dästansäray]	ھېكايە، داستان ئېيتقۇچى

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

نكتەسرا	[nuktä sära]	مەنىلىك، چىرايلىق سۆزلىگۈچى
نغمەسرا~نغمەسراى	[näghmäsära ~ näghmäsäray]	كۈيلىگۈچى، نەغمىكەش
الحان سرا	[älhan sära]	غەزەلچى، غەزەلخان
بوستان سرا	[bostan sära]	بوستاندا سايرىغۇچى، بۇلبۇل
مدح سرا	[mädh sära]	ماختىغۇچى، مەدھىيە ئېيتقۇچى

سرا ~ سراى [sära ~ säray] II : ئۆي، خانا، جاي، قەسىر. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

ماتم سرا	[matäm sära]	ماتەم، قايغۇ ئۆي
حرم سرا~حرم سراى	[häräm sära~häräm säray]	ئىچكى ھويلا، ئوردا، ھەرەمخانا
خواجە سراى	[xajä säray]	ئىچكى خىزمەتچى، مەھرەم، قۇل
خلوت سرا~خلوت سراى	[xilwät sära~xilwät säray]	يالغۇزلۇق ئۆيى، خالىي جاي
عشرت سرا	['ishrätsära]	ئىشرەتخانا، قەسىر، ساراي
دولت سرا	[däwlätsära]	پادىشاھ قەسرى

سرشت [sirisht] : يارىتىلىش، تەبىئەت، خۇلق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ:

عصيان سرشت	['isyan sirisht]	گۇناھقا بېرىلگەن، ئىتائەتسىز
عنبرسرشت	['änbär sirisht]	ئەنبەر ئارىلاش، خۇش بۇي
مينوسرشت	[miynu sirisht]	كۆكلەم، بېھىشلىق
حكمت سرشت	[hikmät sirisht]	ھېكمەتلىك، سىرلىق
غم سرشت	[ghäm sirisht]	غەمكىن تەبىئەت، غەمگە پاتقان
عبيرسرشت	['äbir sirisht]	ئەنبەر ئارىلاش، خۇش بۇي

سنج [sänj] : ئۆلچىمەك، تارتماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ:

خزانەسنج	[xäzanä sänj]	خەزىنە ئىگىسى، خەزىنىچى
سخن سنج	[suxänsänj]	سۆزمەن، سۆزگە چېچەن
چارە سنج	[charä sänj]	چارە، ئىلاج تاپقۇچى
غصە سنج	[ghussä sänj]	غەم چەككۈچى، قايغۇرغۇچى
تاٴريخ سنج	[tärix sänj]	تارىخنى تەكشۈرگۈچى، تارىخچى

سوز [soz] : كۆيدۈرمەك، ئۆرتىمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جهان سوز	[jähan soz]	جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى
جكرسوز	[jigär soz]	(1) غەمخور، غەمخورلۇق قىلغۇچى؛ (2) ئازابلىغۇچى، قىينىغۇچى
جان سوز	[jan soz]	جاننى كۆيدۈرگۈچى، قىينىغۇچى

دلسوز [dil soz] دىلنى كۆيدۈرگۈچى؛ دىلى ئۆرتەنگەن
عالم سوز ['aläm soz] دۇنيانى ئۆرتىگۈچى
سينه سوز [siynä soz] يۈرەكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى
افلاك سوز [äflak soz] كۆكنى كۆيدۈرگۈچى، ئۆرتىگۈچى
افاق سوز [afaq soz] جاھاننى كۆيدۈرگۈچى

ستان [sitan]: ئالماق، ئىگىلىمەك، بويسۇندۇرماق، قوبۇل قىلماق؛ [istan] شەكلىدە جاي، ئورۇن. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دلستان [dil sitan] كۆڭۈل ئالغۇچى، كۆڭۈلنى ئەسىر قىلغۇچى
جان ستان [jan sitan] جان ئالغۇچى، ھالاك قىلغۇچى
كشورستان [kishwär sitan] مەملىكەتنى بويسۇندۇرغۇچى، جاھانگىر
ملك ستان [mulk sitan] مەملىكەتنى بويسۇندۇرغۇچى، پادىشاھ
كلستان [gulistan] گۈللۈك، گۈلىستان
شبستان [shäbistan] كېچىلىك ياتاق، قاراڭغۇ جاي
شكرستان [shäkäristan] شېرىن سۆھبەت، مەشۇقنىڭ لېۋى
شهرستان [shähäristan] كاتتا شەھەر؛ شەھەر قورغىنى
خارستان [xaristan] تىكەنلىك، تىكەنزار
دبستان [däbistan] ئوقۇش ئۆيى، باشلانغۇچ مەكتەپ
كزستان [gäzistan] يۇلغۇنزار، يۇلغۇن ئۆسىدىغان جاي

شكن [shikän]: سىنماق، سىندۇرماق، بۇزماق؛ يەڭمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دلشكن [dilshikän] خاپا قىلغۇچى، ئازار بەرگۈچى
لشكرشكن [läshkärshikän] غەلىبە قازانغان، غالىب
صف شكن [säfshikän] سەپنى بۇزغۇچى، باتۇر
شكرشكن [shäkkärshikän] شېرىن سۆز
خودشكن [xud shikän] ئۆزىنى كەمسىتكۈچى، كەمتەر
بت شكن [butshikän] بۇت سىندۇرغۇچى

شناس [shinas ~ shunas]: تونۇماق، بىلمەك، پەرقلەندۈرمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

رهشناس [rähshinas] يول بىلگۈچى
تخمين شناس [täxminshinas] مۆلچەرلىگۈچى، ھېسابلاپ چىققۇچى
انجوم شناس [änjumshunas] يۇلتۇزشۇناس، ئاسترونوم
حق شناس [häqshunas] ھەقنى تونۇغۇچى، كىشىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى تەقدىرلىگۈچى، ياخشىلىقنى بىلىدىغان
جامعه‌شناس [jami'ä shinas] جەمئىيەتشۇناس

فروش [furush]: سېتىش، ساتماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ياسايدۇ:

مى فروش	[mäyfurush]	مەي ساتقۇچى
بادەفروش	[badäfurush]	ئىچىملىك ساتقۇچى
خودفروش	[xudfurush]	ئۆزىنى بازارغا سالغۇچى، ماختانچاق
ذهدفروش	[zuhdfurush]	زاھىدلىقنى بازارغا سالغۇچى؛ ساختا، ياسالما سوپى

فزا ~ فزاى [fiza~fizay] : ئاشۇرماق، قوشماق، ئارتتۇرماق؛ ئاشماق، كۆپەيمەك. بىلدۈرىدىغان مەنىسى «افزا ~ افزاى» بىلەن ئوخشاش:

طرب فزا	[täräbfiza]	شادلاندۇرغۇچى، خۇشاللىقنى ئاشۇرغۇچى
جانفزا~جانفزاى	[janfiza~janfizay]	جانلاندۇرغۇچى، جانغا راھەت بەرگۈچى
فرهفزا	[färähfiza]	شادلاندۇرغۇچى
حرارت فزاى	[härarätfizay]	ھارارەتنى ئارتتۇرغۇچى
بسط فزاى	[bästfizay]	شادلىقنى، خۇرسەنلىكنى ئارتتۇرغۇچى
وحشت فزاى	[wähshätfizay]	قورقۇتقۇچى، قورقۇشنى ئاشۇرغۇچى

كار [kar] : ئىش، خىزمەت، ئەمگەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جفاكار	[jäfakar]	جاپا سالغۇچى، قىينىغۇچى
جزع كار	[jäzä'kar]	داد - پەرياد قىلغۇچى، تاقەتسىز
هرزەكار	[härzäkar]	بىھۇدە ئىش قىلغۇچى
پايكار	[paykar]	سېلىق يىغقۇچى، خىزمەتكار
سيەكار	[siyähkar]	يامان ئىش قىلغۇچى
ستم كار	[sitäm kar]	زالىم، ئازابلىغۇچى
سركار	[särkar]	ئىش بېشى، نازارەتچى

كام[kam] : تىلەك، ئىستەك، مەقسەت. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنى ياسايدۇ:

شيرين كام	[shirinkam]	خۇش ۋاقىت، خۇرسەن
تلخ كام	[tälxkam]	قايغۇلۇق، تۇرمۇشى قىيىنچىلىقتا ئۆتىدىغان، ئۈمىدسىز
شادكام	[shadkam]	شاد، خۇرسەن

كش [käsh] : تارتماق، سۆرىمەك، توشىماق؛ ئالماق؛ چەكمەك؛ ئىچمەك؛ تايانماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

رشتەكش	[rishtä käsh]	كەشتە تىككۈچى، گۈل چەككۈچى
غم كش	[ghäm käsh]	غەم تارتقۇچى، ئەلەم چەككۈچى
دلكش	[dilkäsh]	دىلنى تارتىدىغان، جەزبىلىك، يېقىملىق

جاروب كش [jarubkäsh] سۈپۈرگۈچى

قدح كش [qädähkäsh] مەي ئىچكۈچى؛ قەدەھ كۆتۈرگۈچى

عصاكش ['äsa käsh] ھاسىغا تايانغۇچى، ھاسىلىق

كوش [kosh]: ھەرىكەت قىلماق، ئىنتىلمەك، تىرىشماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جفا كوش [jäfa kosh] جاپا قىلىشقا تىرىشقۇچى

تيز كوش [tez kosh] تېز ھەرىكەت قىلىدىغان، چاققان

چاره كوش [charä kosh] چارە تېپىشقا تىرىشقۇچى

سخت كوش [säxt kosh] قاتتىق تىرىشقۇچى

رحيل كوش [rähil kosh] يولغا سالغۇچى

خطا كوش [xäta kosh] خاتا، گۇناھلىق ئىشلار بىلەن ھەپىلەشكۈچى

كش [kush]: ئۆلتۈرمەك، سويماق؛ ئۆچۈرمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

اژدهاكش [äzhdähakush] ئەجدىھا ئۆلتۈرگۈچى، باتۇر

مردم كش [märdämkush] ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل

ديوكش [dewkush] دىۋە ئۆلتۈرگۈچى، باتۇر

ذهادكش [zuhad kush] زاھىدلارنى ئۆلتۈرگۈچى

مظلوم كش [mäzlumkush] ئېزىلگەنلەرنى ئۆلتۈرگۈچى، زالىم

ادم كش [adämikush] ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل

كشا ~ كشاى [kusha ~ kushay]: ئاچماق، يەشمەك، شادلاندۇرماق، باشلىماق، بويسۇندۇرماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دلكشا~دلكشاى [dilkusha~dilkushay] كۆڭۈلنى ئاچقۇچى، كۆڭۈلنى شادلاندۇرغۇچى

كرهكشا~كرهكشاى [girihkusha~girihkushay] چىگىش، تۈگۈنلەرنى يەشكۈچى، قىيىن ئىشلارنى ھەل قىلغۇچى

كشوركشا~كشوركشاى [kishwärkush~kishwärkushay] مەملىكەتنى بويسۇندۇرغۇچى، پادىشاھ

چهرهكشا~چهرهكشاى [chehräkusha~chehräkushay] شادلاندۇرغۇچى، خۇشال قىلغۇچى

بال كشاى [bal kushay] قانات يايغۇچى، قانات قاققۇچى

كردار [kirdar]: قىلىق، ئىش، رەۋىش، تەرز، كۆرۈنۈش؛ ئوخشاش، -دەك، -تەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

كافوركردار [kafurkirdar] كاپۇرغا ئوخشاش، ئاپئاق

سهاكردار [suhakirdar] سۇھا يۇلتۇزىغا ئوخشاش، غۇۋا، تۇتۇق كۆرۈنىدىغان

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

هوش كردار	[hushkirdar]	هوشلۇق، هوشيار
ابركردار	[äbrkirdar]	بۇلۇتقا ئوخشاش، بۇلۇتلۇق
ايينەكردار	[ayinäkirdar]	ئەينەكتەك، تىنىق
اسدكردار	[äsäd kirdar]	ئارسلانغا ئوخشاش، شىجائەتلىك
بدكردار	[bädkirdar]	يامان قىلىقلىق، يامان تەبىئەتلىك

كيش [kish] : ئادەت، يول، مەسلەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

ازادەكيش	[azadäkish]	نازۇك تەبىئەتلىك
ورعكيش	[wärä'kish]	پەرھىزكار، تەقۋادار
غدركيش	[ghädrkish]	ئالدامچى، خىيانەتچى، ۋاپاسىز
هرزەكيش	[härzäkish]	بىھۇدە سۆزلىگۈچى
ظلم كيش	[zulmkish]	زۇلۇم قىلىشقا ئادەتلەنگەن
كرم كيش	[kärämkish]	كەرەم قىلغۇچى
جفاكيش	[jäfakish]	جاپا قىلىشقا ئادەتلەنگەن

كاە~كە [gah ~ gäh] : جاي، ئورۇن، ماكان، سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

قبلەكاە~قبلەكە	[qiblägah~qiblägäh]	يۈزلىنىدىغان جاي؛ ھامىي، ئاتا
دركاە ~ دركە	[därgah~därgäh]	ئىشىك، بوسۇغا؛ ئوردا، ساراي
باركاە~باركە	[bargah~bargäh]	پادشاھ سارىيى، پادشاھ قوبۇلخانىسى
بزم كاە~بزم كە	[bäzmgah~bäzmgäh]	بەزمە جايى، سۆھبەتخانا
نزهت كاە~نزهتكە	[nuz'hätgah~nz'hätgäh]	كۆڭۈل ئېچىش جايى، ئەيش-ئىشرەت جايى
نقطەكاە	[nuqtägah]	بىرەر نەرسىنىڭ ئوتتۇرىسى، مەركىزى

كر [gär] : قىلماق، ئەتمەك، شۇغۇللانماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

برزەكر	[bärzägär]	تېرىمچى، دېھقان
بيدادكر	[bidadgär]	زۇلۇم قىلغۇچى، زالىم، ئادالەتسىز
جلوەكر	[jilwägär]	جىلۋە قىلغۇچى، جىلۋە بىلەن كۆرۈنگۈچى
كاركر	[kargär]	ئىشچى، خىزمەتچى
پيغام كر	[päyghamgär]	خەۋەر قىلغۇچى، خەۋەرچى
صيدكر	[säydgär]	ئوۋچى
خنياكر	[xunyagär]	سازەندە؛ غەزەلچى

كو~كوى [go ~ goy] : دېمەك، سۆزلىمەك، ئېيتماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

توركيكوى [türkiygoy] تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى

فارسيكوى [farsiygoy] پارس تىلىدا سۆزلىگۈچى

كرامت كوى [käramätgoy] كارامەت كۆرسەتكۈچى

نكته كو~نكته‌كوى [nuktägo~nuktägoy] مەنىلىك سۆزلىگۈچى، چىرايلىق سۆزلىگۈچى، سۆزمەن

عيبكو~عيبكوى ['äybgo~'äybgoy] چېقىمچى، بىراۋنىڭ ئەيىبىنى يايغۇچى

راستكو~راستكوى [rastgo~rastgoy] توغرا سۆزلۈك، ھەق گەپ قىلغۇچى

كداز [gudaz] : ئېرىمەك، كۆيمەك، ئېرىش، كۆيۈش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

اهن كداز [ahän'gudaz] تۆمۈر ئېرىتكۈچى، تۆمۈرچى

جان كداز [jan'gudaz] جاننى قىينىغۇچى، ئازاب بەرگۈچى

تن كداز [tän'gudaz] بەدەننى ئېرىتكۈچى، تەننى قىزىتقۇچى

سوزكداز [sozugudaz] يېنىش، كۆيۈش، ئېرىش

كستر [gustär] : يايماق، تارقاتماق، يەتكۈزمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

جلوه‌كستر [jilwägustär] جىلۋە كۆرسەتكۈچى، جىلۋە قىلغۇچى

سايه‌كستر [sayägustär] سايە بولغۇچى، ھامىي

جفاكستر [jäfagustär] جاپا قىلغۇچى، ئازار يەتكۈزگۈچى

ظلم كستر [zulmgustär] زۇلۇم كۆرسەتكۈچى، زۇلۇم قىلغۇچى

روح كستر [ruhgustär] روھ بەرگۈچى، روھلاندۇرغۇچى

كون [gun] : رەڭ؛ رەڭلىك؛ خىل، تۈر، ئوخشاش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىلەردىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

نيل كون [nilgun] نىل رەڭ؛ كۆك رەڭلىك

شبكون [shäbgun] قاپقارا

شفقكون [shäfäqgun] شەپەق رەڭ، قىزىل

كوكب كون [käwkäbgun] يۇلتۇزغا ئوخشىغان، چىرايلىق

ارغوان كون [ärghäwan gun] قىزىل، قىزىل تۈس

كونا كون [gunagun] رەڭمۇرەڭ، خىلمۇخىل

كير [gir] : ئالماق، تۇتماق، ئېرىشمەك، ئىگىلىمەك، بويسۇندۇرماق. سۆزلەرگە

www.uyghurkitap.com

قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دست گير [dästgir] ياردەمچى، قوللىغۇچى

افاق گير [afaqgir] دۇنيانى بويسۇندۇرغۇچى، پادىشاھ

قدرگير [qädärgir] ئوق ئاتقۇچى، مەرگەن

شيرگير [shirgir] شىر ئۆلتۈرگۈچى، باتۇر

جام گير [jamgir] جام ئالغۇچى، مەي ئىچكۈچى

جايگير [jaygir] ئورۇن ئالغۇچى، ئورۇن تۇتقۇچى

درگير [därgir] ئۆزگە ئالغۇچى، قوبۇل قىلغۇچى، ئورۇندىغۇچى

ميان گير [miyan'gir] قاتناشقۇچى، ئىشتىراك قىلغۇچى

ارامگير [aramgir] تىنچلانغۇچى، ئارام ئالغۇچى

مند [mänd]: ئەسلىي ياسىغۇچى قوشۇمچە. ئىسىملارغا قوشۇلۇپ سۈپەت سۆزلەرنى ياسايدۇ:

خردمند [xirädmänd] ئەقىللىك، دانا

سودمند [sudmänd] پايدىلىق، مەنپەئەتلىك

هوشمند [hushmänd] هوشيار، ئەقىللىق

دردمند [därdmänd] دەردلىك، قايغۇلۇق، دەردمەن

بهرهمند [bährämänd] بەھرە ئالغۇچى، پايدىلانغۇچى

حاجتمند [hajätmänd] موھتاج، ئېھتىياجلىق، ھاجەتمەن

ناك [nak]: ئەسلىي ياسىغۇچى قوشۇمچە. ئىسىملاردىن سۈپەت ياسايدۇ:

اندوهناك [änduhnak] قايغۇلۇق، غەملىك

عيب ناك ['äybnak] ئەيىبلىك، نۇقسانلىق

خطرناك [xätärnak] خەتەرلىك، خەۋپلىك

غمناك [ghämnak] غەملىك، قايغۇلۇق

اشك ناك [äshknak] ياشلىق، يىغلىغان

دردناك [därdnak] دەردلىك، قايغۇلۇق

عرق ناك ['äräqnak] تەرلىك، تەرلىگەن

نما~نماى [näma ~ nämya]: كۆرۈنمەك كۆرسەتمەك، بىلدۈرمەك؛ ئوخشاش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

قبلەنما [qilblänäma] كومپاس

كيتى نما [giti näma] جاھان ئەينىكى

خودنما~خودنمای [xudnäma~xudnämay] ئۆزىنى كۆرسەتكۈچى، ماختانچاق، شۆھرەتپەرەس

سحاب نما [sähabnäma] بۇلۇتقا ئوخشاش

رهنما ~ رهنمای [rähnäma ~ rähnämay] يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى

مخفی نما [mäxfiynäma] يوشۇرۇن نەرسىلەرنى كۆرسەتكۈچى

معجزەنمای [mu'jizänämay] مۆجىزە كۆرسەتكۈچى

نواز [näwaz] : مەرھەمەت كۆرسەتمەك، ياخشى كۆرمەك، تەربىيە قىلماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

بنده نواز [bändänäwaz] قول ئاستىدىكىلەرگە مەرھەمەت كۆرسەتكۈچى، قول ئاستىدىكىلەرگە ياخشى قارىغۇچى

دلنواز [dilnäwaz] كۆڭۈلنى خۇش قىلغۇچى، يېقىملىق

جان نواز [jannäwaz] ئەركىلىگۈچى، يېقىملىق

رعيت نواز [rä'iyyätnäwaz] خەلقپەرۋەر، پۇقراپەرۋەر

عاشق نواز ['ashiqnäwaz] شەپقەت كۆرسەتكۈچى

مهمان نواز [mihmannäwaz] مېھماندوست

نوش [nush] : ئىچمەك، سۈمۈرمەك. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

دردنوش [därdnush] قايغۇرماق، غەمگە پاتماق؛ قايغۇرغۇچى، غەمگە چۈمۈلگۈچى، غەمگە پاتقۇچى

دارونوش [darunush] دورا ئىچكۈچى، ئىلاج قىلغۇچى

بادەنوش [badänush] مەي ئىچكۈچى

نوشانوش [nushanush] ئارقىمۇئارقا ئىچىش، ئۈزۈلدۈرمەي ئىچىش، سۈمۈرۈپ ئىچىش

نشين [nishin] : ئولتۇرماق، جايلاشماق؛ ياشىماق. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، شۇ مەنىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

خلوت نشين [xilwätnishin] خىلۋەتتە ئولتۇرغۇچى

صحرانشين [sähranishin] سەھرادا ياشىغۇچى

خركەنشين [xirgähnishin] چېدىردا ئولتۇرغۇچى

اسفل نشين [äsfälnishin] پەگادا ئولتۇرغۇچى، خار ـ زار

مسندنشين [mäsnädnishin] تەختتە (مەنسەپتە) ئولتۇرغۇچى، ئەمەلدار

دركەنشين [därgähnishin] قەسىردە ئولتۇرغۇچى، پادىشاھ

وار [war] : ئەسلىي ياسىغۇچى قوشۇمچە. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئوخشاش، كەبى،

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

-دەك، -تەك، …لارچە» مەنىلىرىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

مجنون وار	[mäjnunwar]	مەجنۇندەك، ساراڭلارچە
گردون وار	[gärdunwar]	ئاسماندەك، ئاسمانغا ئوخشاش
عدم وار	['ädämwar]	يوقتەك، يوققا ئوخشاش
خورشيدوار	[xurshidwar]	قۇياشتەك، قۇياشقا ئوخشاش
اشفتەوار	[ashuftäwar]	دىۋانىلارچە، پەرىشان ھال
دشمن وار	[dushmänwar]	دۈشمەنلەرچە
دژم وار	[dizhäm war]	خارلارچە، غەمكىن ھالەت

ور[wär]: ئەسلىي ياسىغۇچى قوشۇمچە. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، بىرەر نەرسىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنى ياسايدۇ:

بهرەور	[bährawär]	بەھرە، نەپ ئالغۇچى
پيشەور	[pishäwär]	ھۈنەرۋەن، كاسىپ
تاج ور ~ تاجور	[tajwär]	تاجدار، پادىشاھ

وش[wäsh]: ئەسلىي ياسىغۇچى قوشۇمچە. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئوخشاش، كەبى، -دەك، -تەك، …لارچە» مەنىلىرىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ. بىلدۈرىدىغان مەنىسى «وار» قوشۇمچىسى بىلەن ئوخشاش:

حوروش	[hurwäsh]	پەرىزاتتەك، ناھايىتى گۈزەل
مهوش	[mähwäsh]	ئايغا ئوخشاش، ئايدەك گۈزەل
پريوش	[päriwäsh]	پەرىگە ئوخشاش، پەرىلەرچە
برق وش	[bärqwäsh]	چاقماقتەك، چاقماققا ئوخشاش
سايەوش	[sayäwäsh]	سايىگە ئوخشاش، سايىدەك
ازادەوش	[azadäwäsh]	ئازادە سۈپەت، ئەركىن

ـين[in]: ئەسلىي ياسىغۇچى قوشۇمچە. رولى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «-لىق، -لىك» قوشۇمچىسى بىلەن ئوخشاش. سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «…ئوخشايدىغان» مەنىسىدىكى سۆزلەرنى ياسايدۇ:

اتشين	[atäshin]	ئوتلۇق، يالقۇنلۇق؛ ئوتتەك قىزىل
زرين	[zärrin]	زەرلىك، زەر بىلەن زىننەتلەنگەن
مشكين	[mushkin]	مۇشك ھىدلىق، مۇشك رەڭلىك
عنبرين	['änbärin]	ئەنبەر ھىدلىق؛ ئەنبەرگە ئوخشاش
اهنين	[ahänin]	تۆمۈردىن ئىشلەنگەن، تۆمۈرگە ئوخشاش
بلورين	[bilurin]	خرۇستالغا ئوخشايدىغان

تۆتىنچى ھەرپ ۋە ھۆسنخەت ئۆرنەكلىرى

1. تەئلىق شەكلى

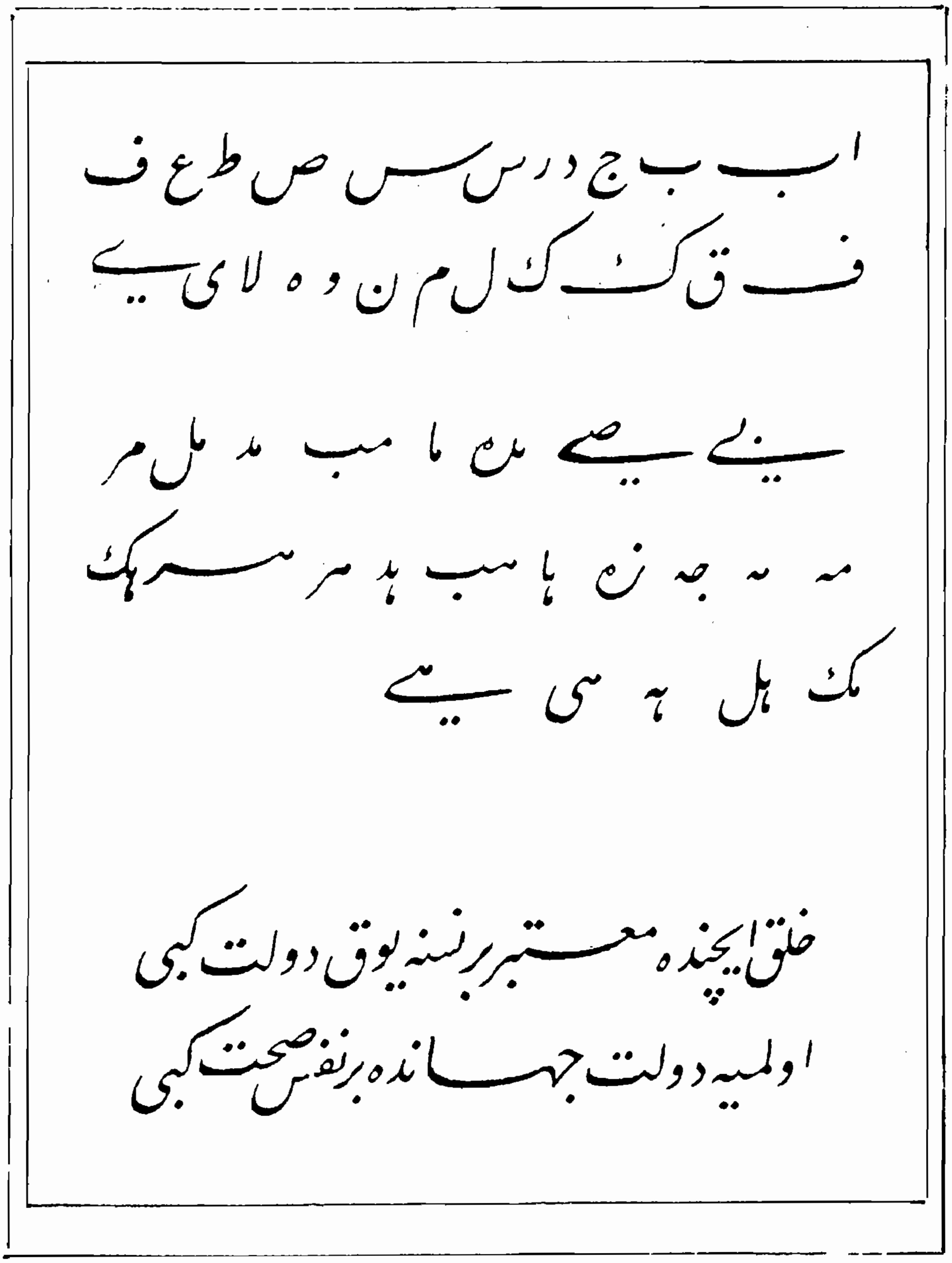

www.uyghurkitap.com

2. نەسخ شەكلى

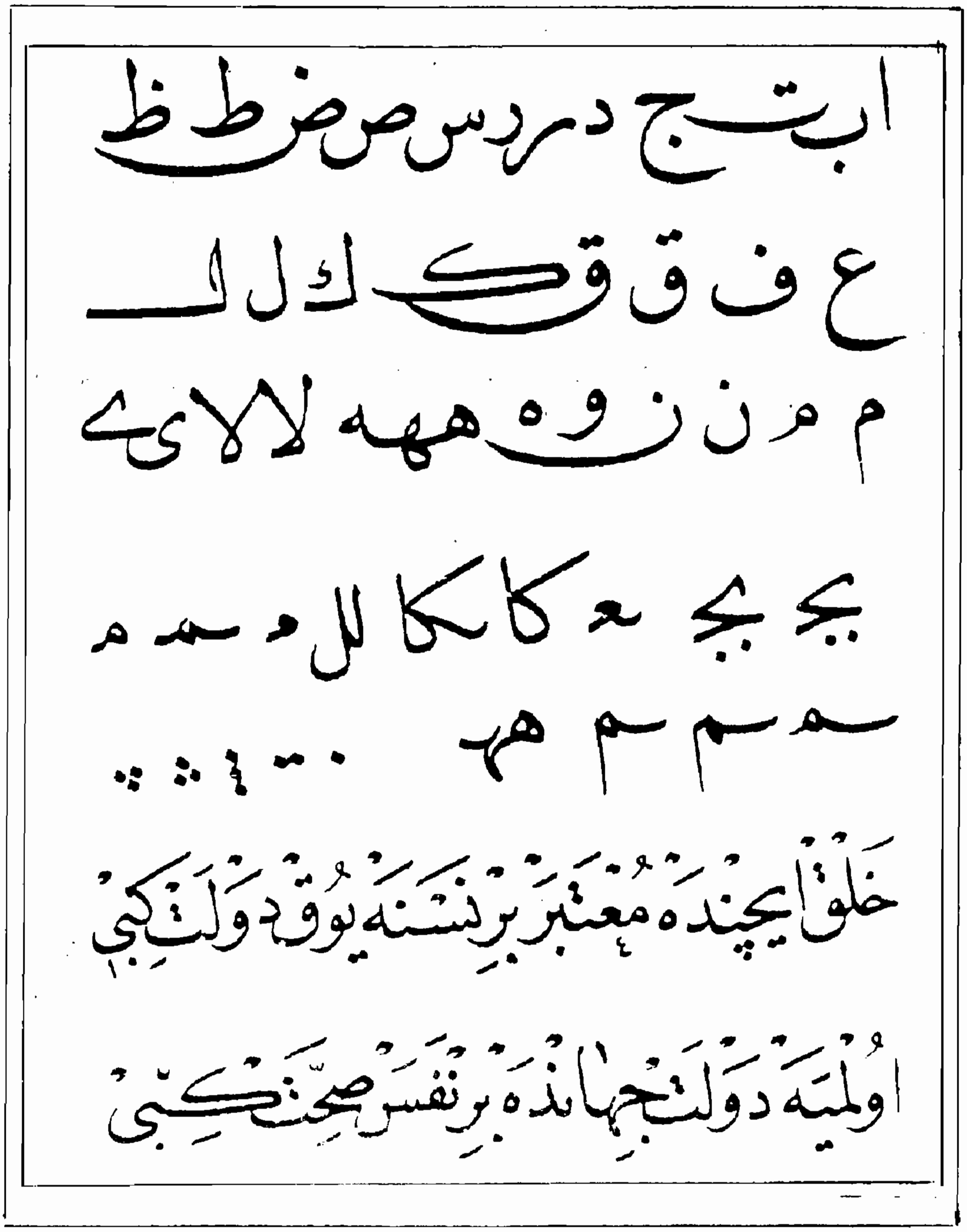

3 . سۇلۇس شەكلى

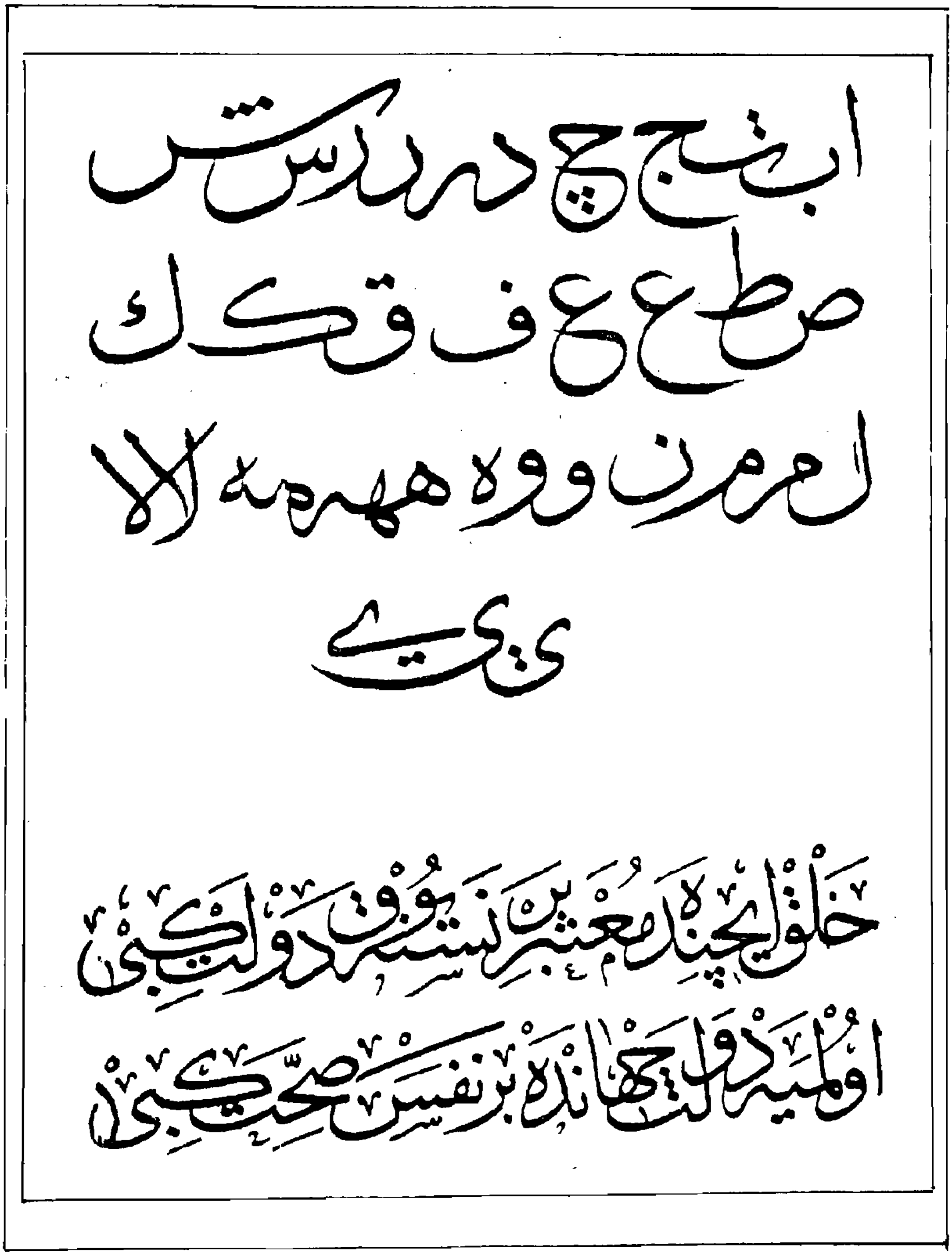

www.uyghurkitap.com

4. دىۋانى شەكلى

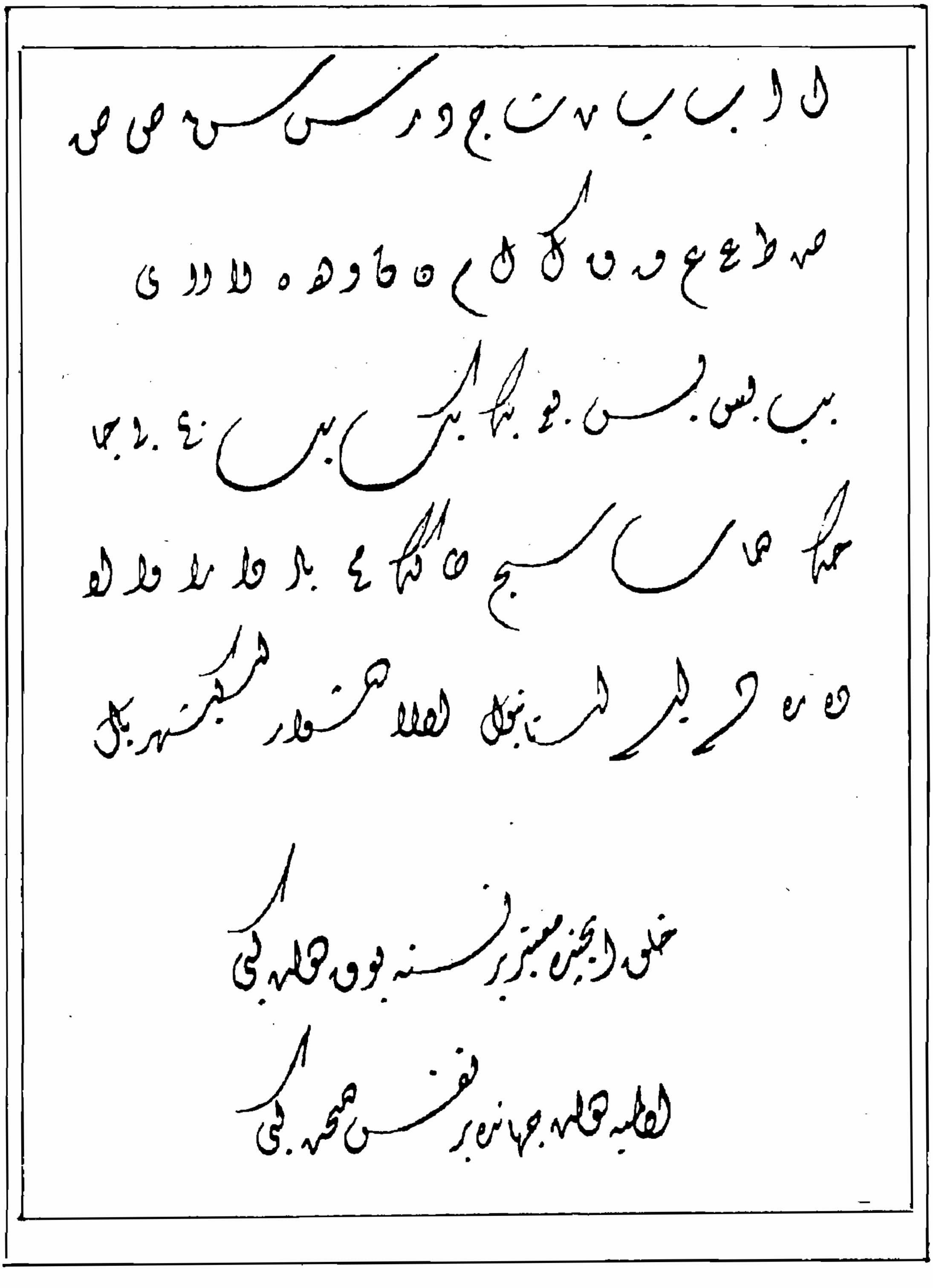

5. جەللى دىۋانى شەكلى

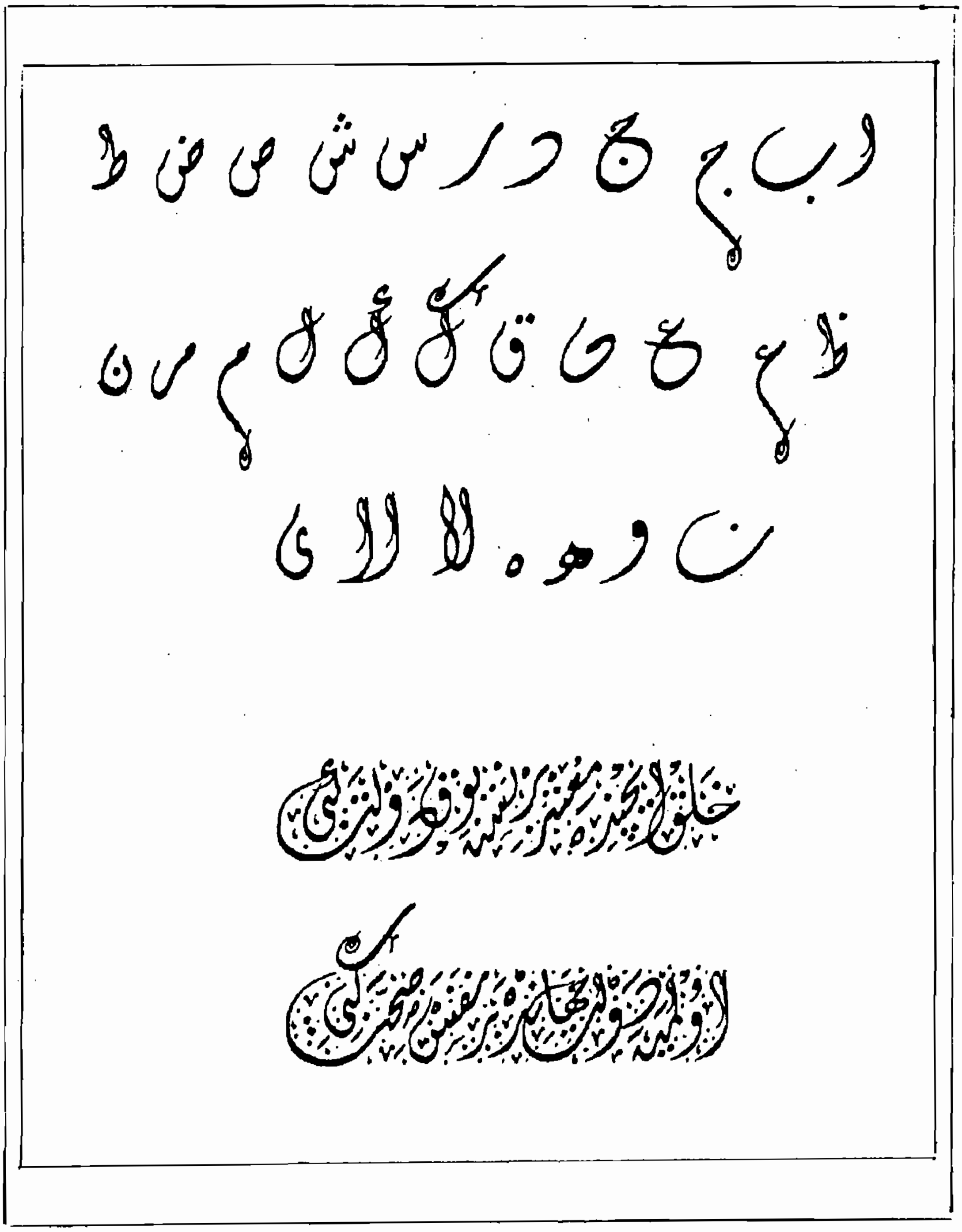

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

6. رىقئە شەكلى

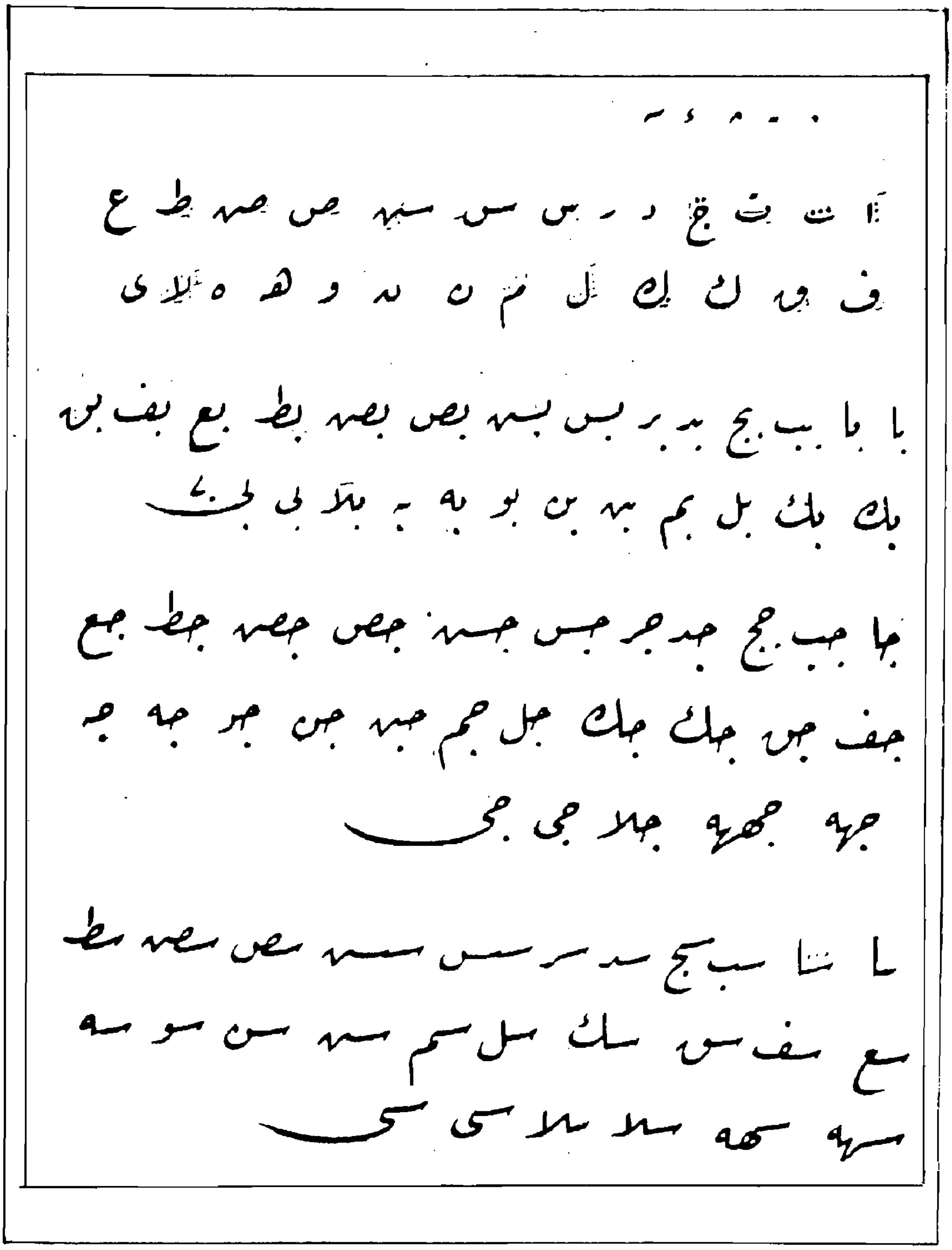

صا صب صج صد صر صس صسه صص صصه صط

صع صف صق صك صك صل صم صمه صن

صو صه صه صهه صهه صلا صی صی

ههه

ط طا طب طج طد طر طس طسه طص طصه طط

طع طف طق طك طك طل طم طمه طن طو

ط طه طهه طهه طلا طی طی

ع عا عب عج عد عر عس عسه عسو عص عصه عط

عع عف عق عك عك عل عم عمه عن عو عه

ع عهه عهه علا عی عی

فا فب فج فد فر فس فسه فص فصه فط فع فف

فق فك فك فل فم فمه فن فو فه فه فهه فهه

فلا فی فی فی

کا کا کب کج کد کر کس کسه کص کصه کط کع

کف کو کك کل کم کمه کن کو که کیه

کهه که کلا کی کی کے

م ما مب مج مد مر مس مسه مح مص مصه

مط مع مف مو ملك مك مل مم مسه

من مو مه مهه مهه مها ملا می می

ها هب هج هد هر هس هسه هح هط هط

هع هف هو هك هل هم هسه هو هه هه

هیه ههه هلا هی هی

خلق ایچنده معتبر برنسه یوق دولت کبی
اولمیه دولت جهانده بر نفس صحت کبی

ئىزاھ:

1. ئەسسەلام سۆزى بىلەن پۈتۈلگەن كەپتەر رەسمى «پارس تىلى» (م ئابدۇسەمەتوۋ: «ئوقىتۇۋچى» نەشرىياتى. تاشكەنت 1977 ـ يىل) دىن نەقىل كەلتۈرۈلدى

2. ھەرپ ۋە ھۆسنخەت ئۆرنەكلىرى مۇھەررەم ئېرگىنىنىڭ «ESKI YAZI» ناملىق كىتابىدىن نەقىل كەلتۈرۈلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

7. كوللېگرافىك مەشق

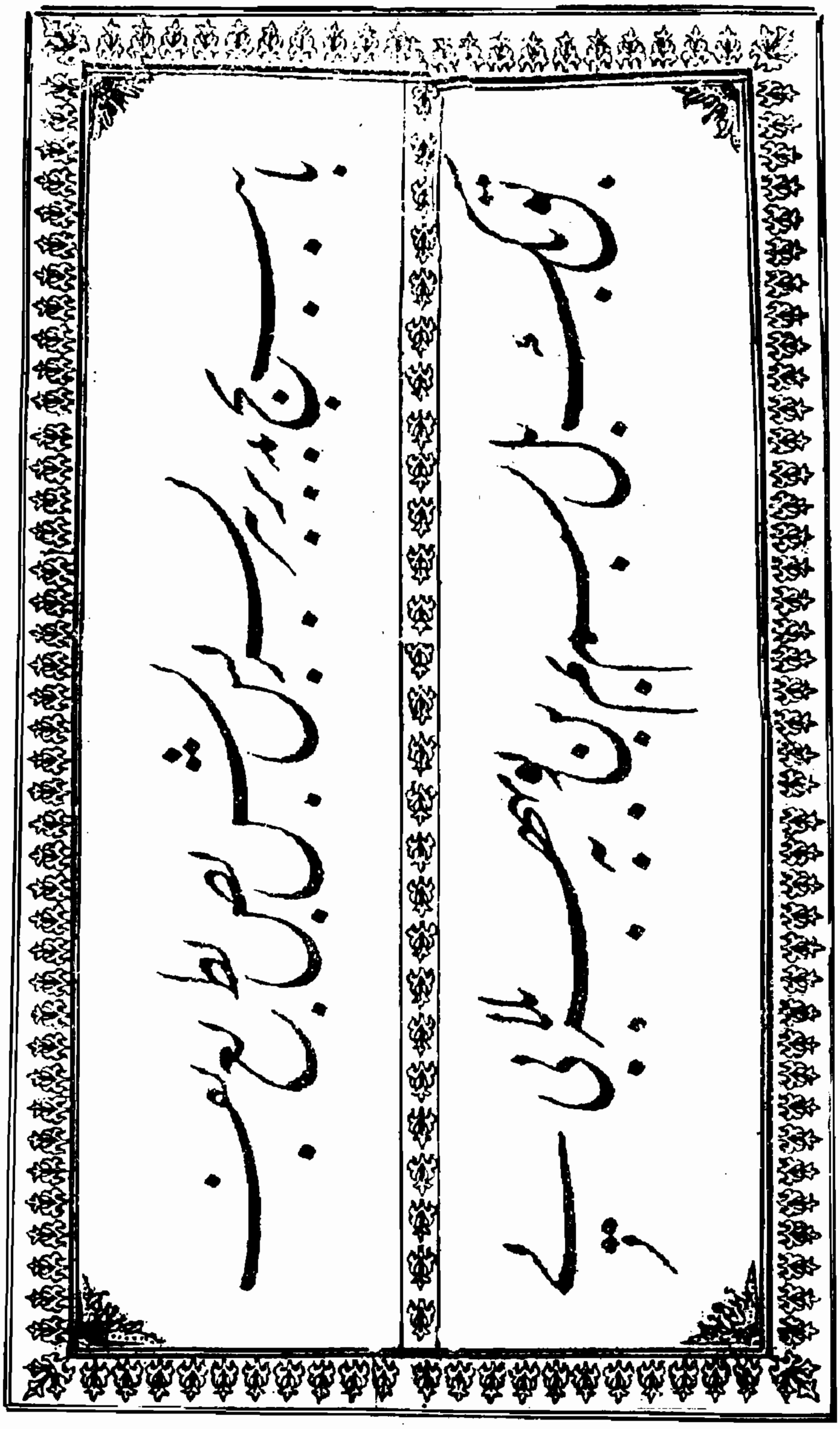

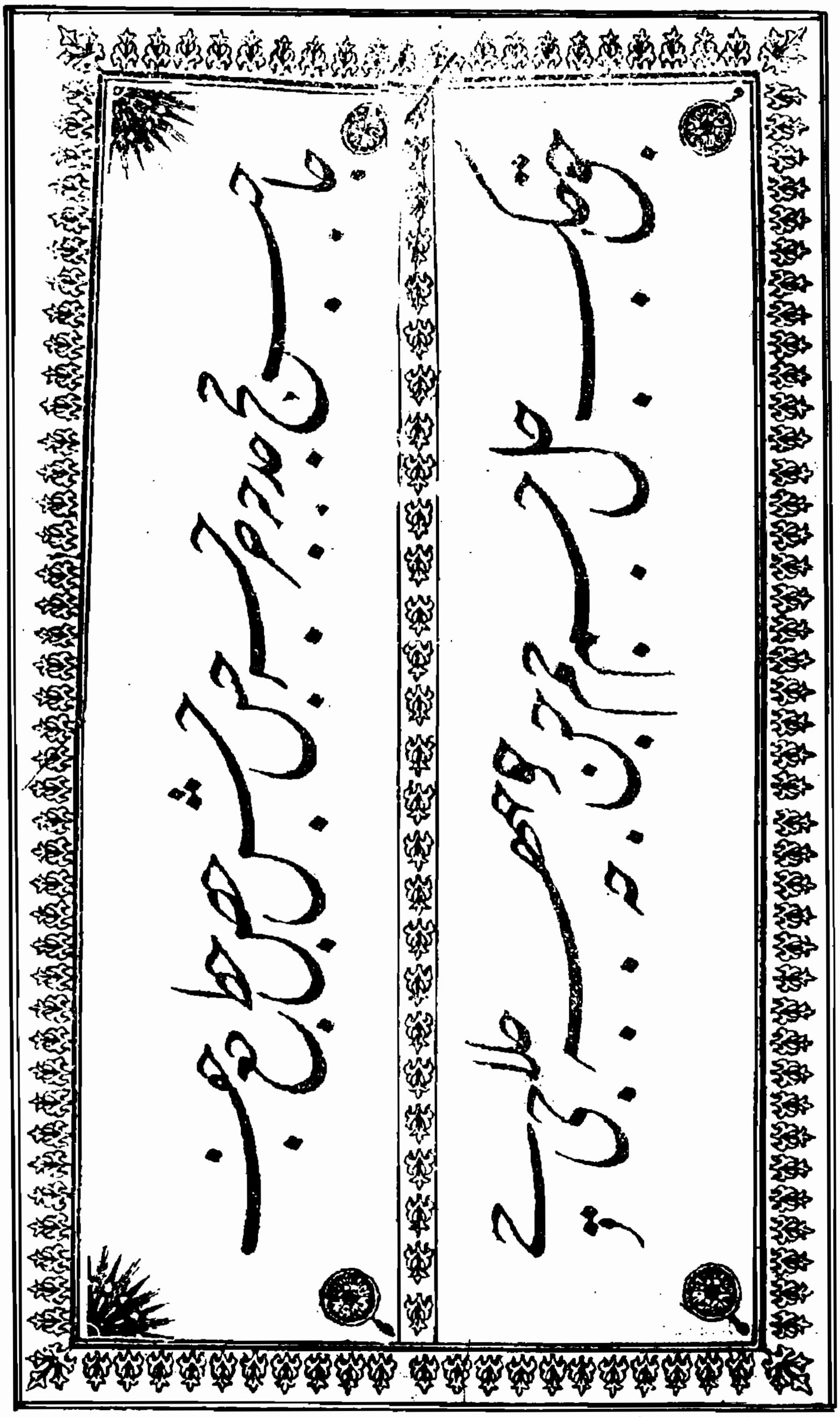

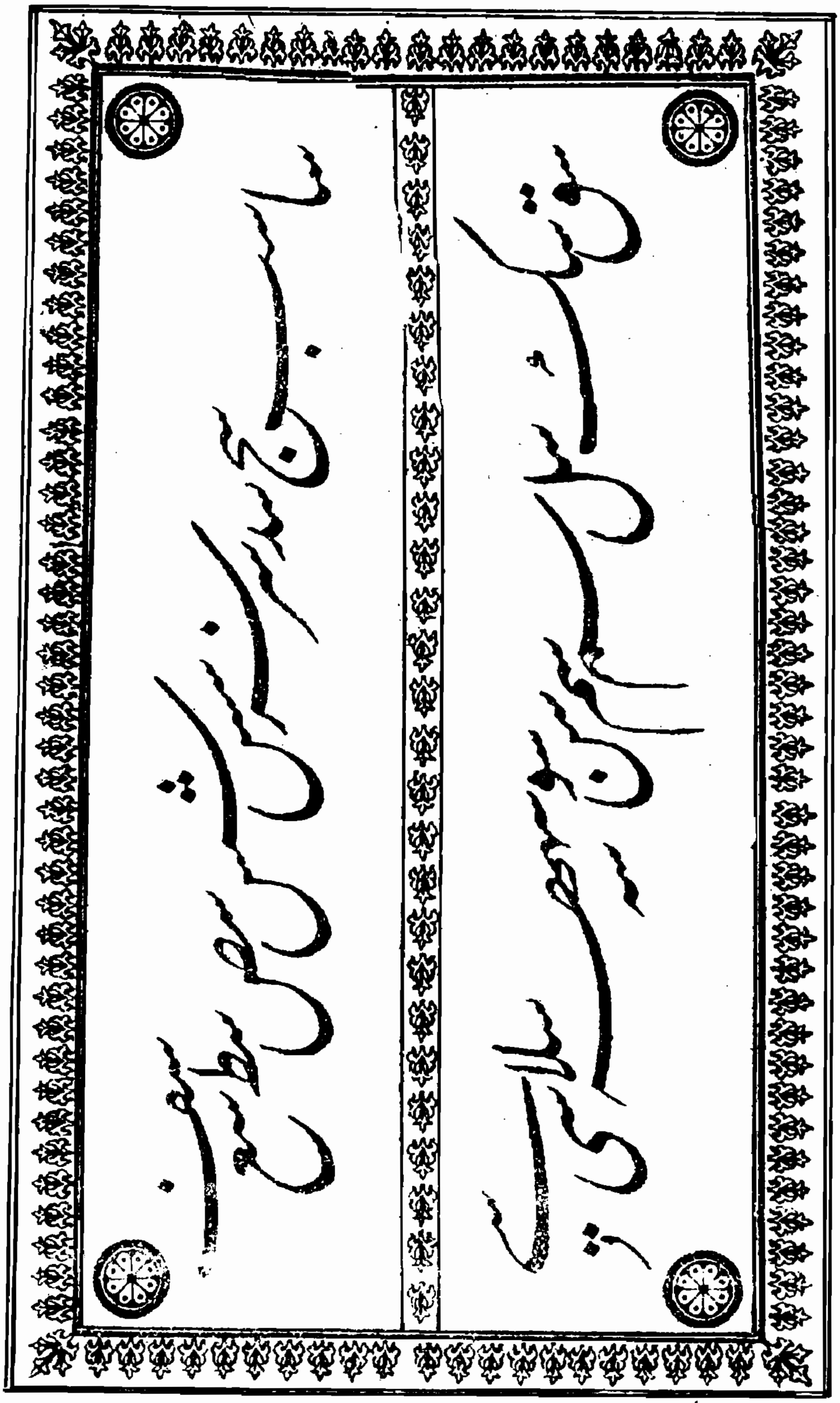

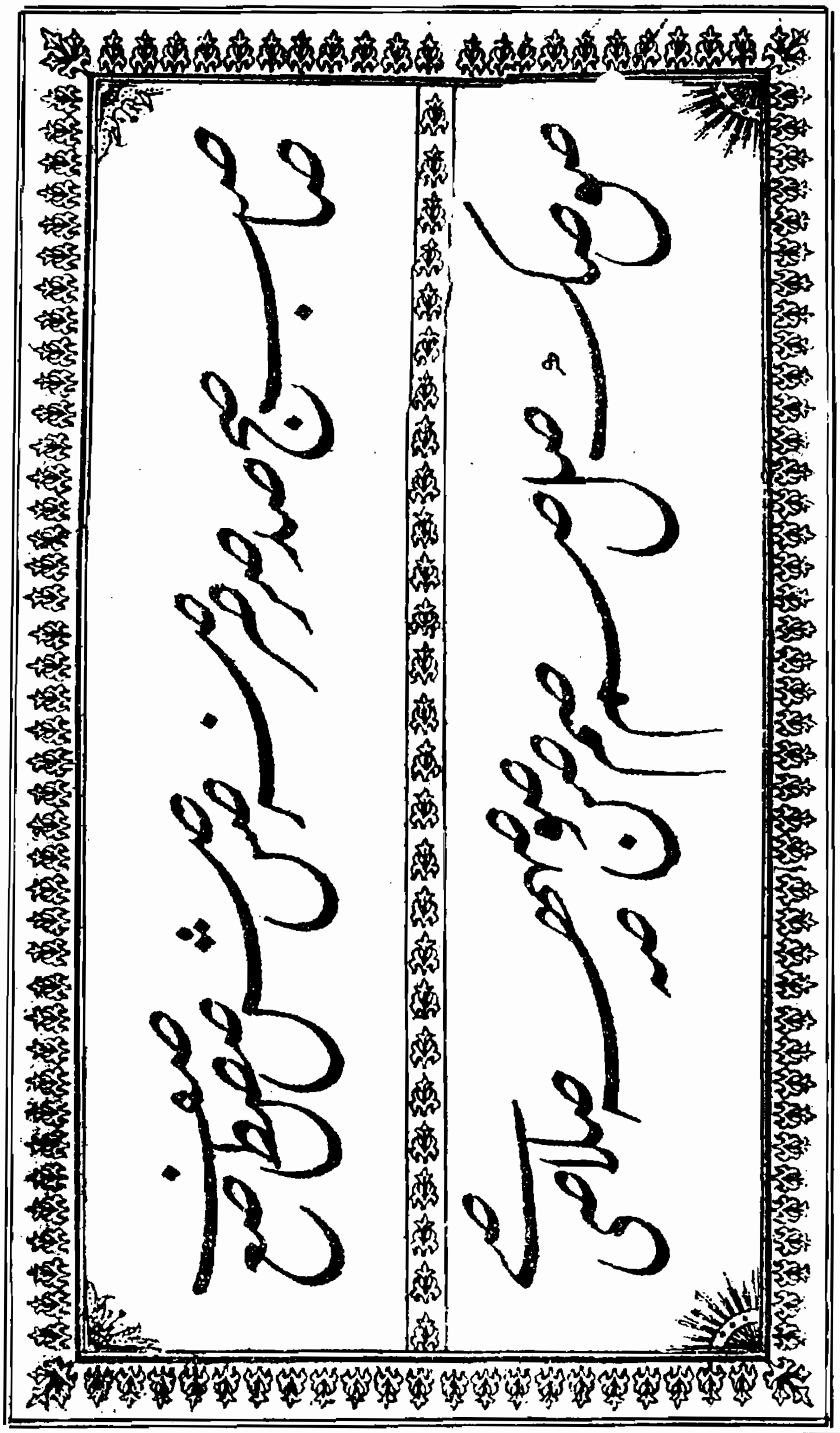

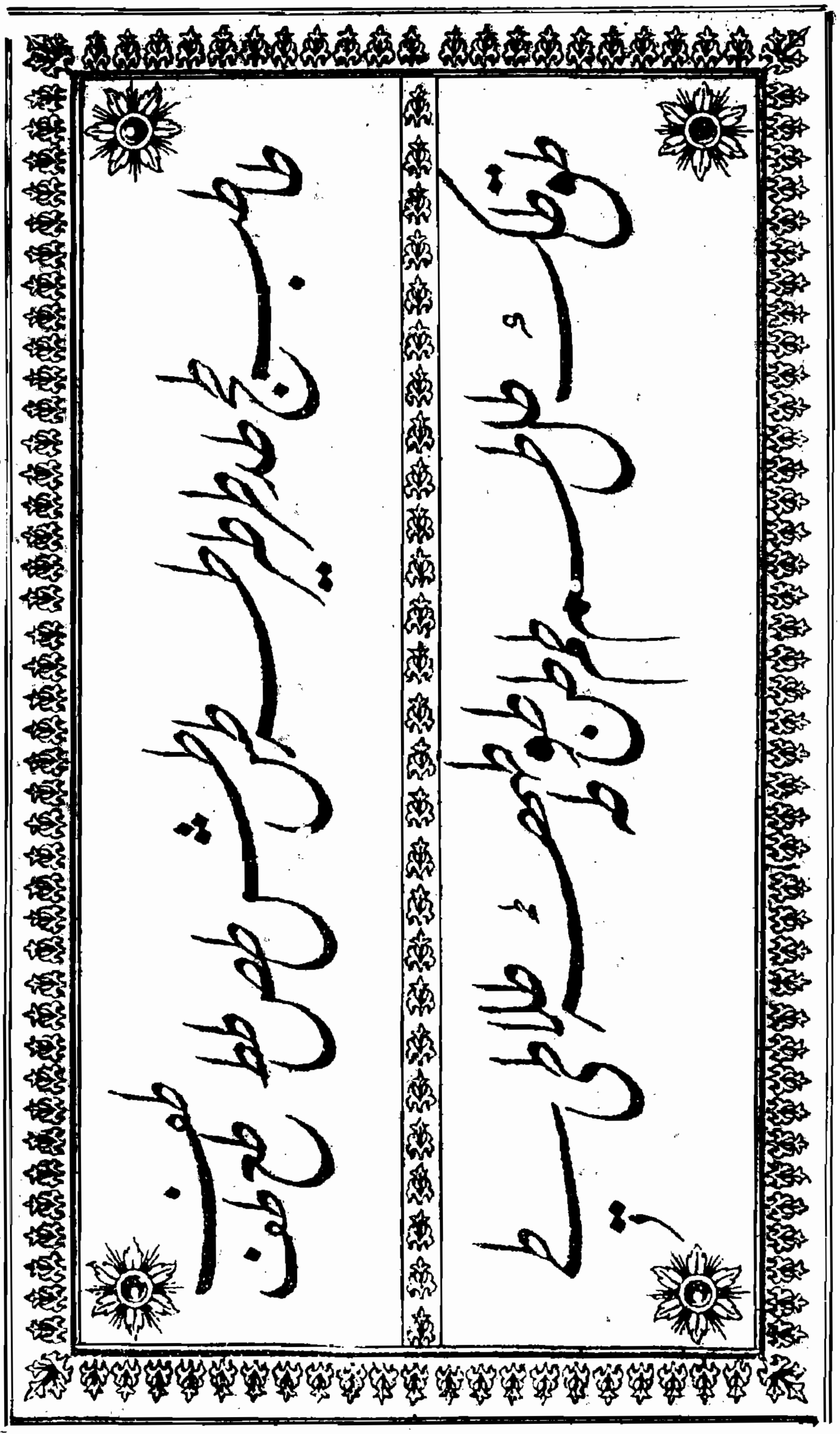

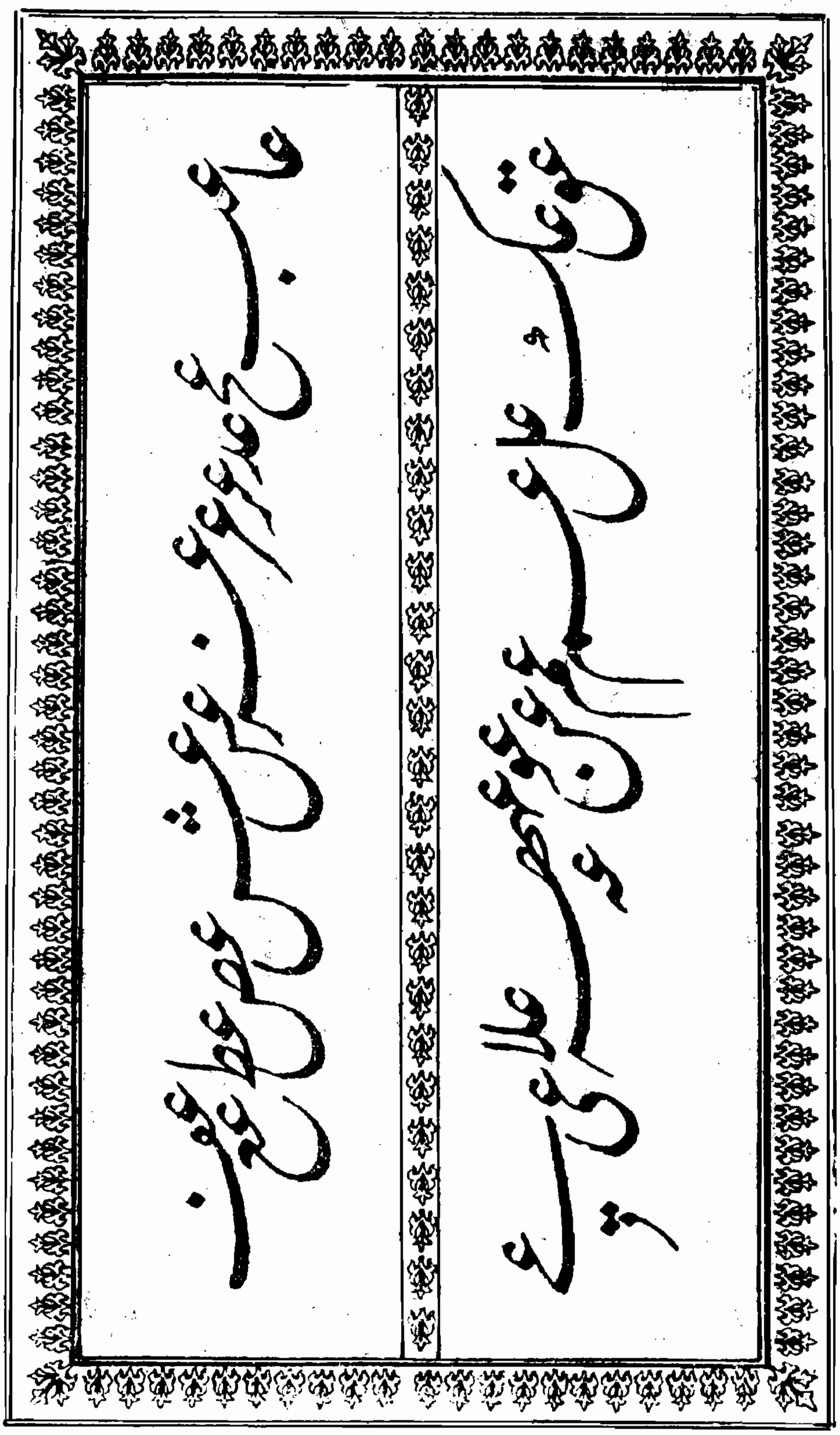

www.uyghurkitap.com

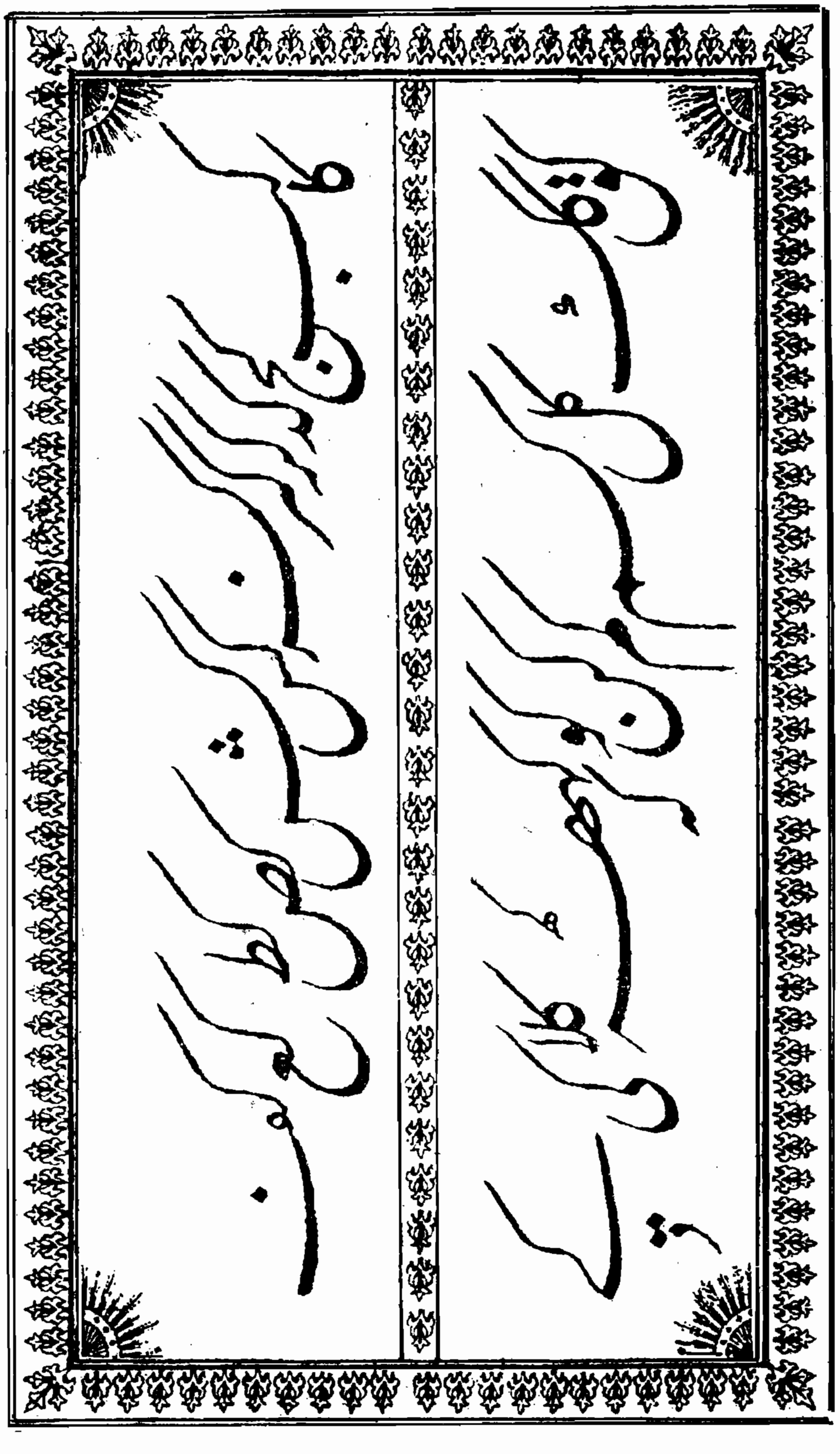

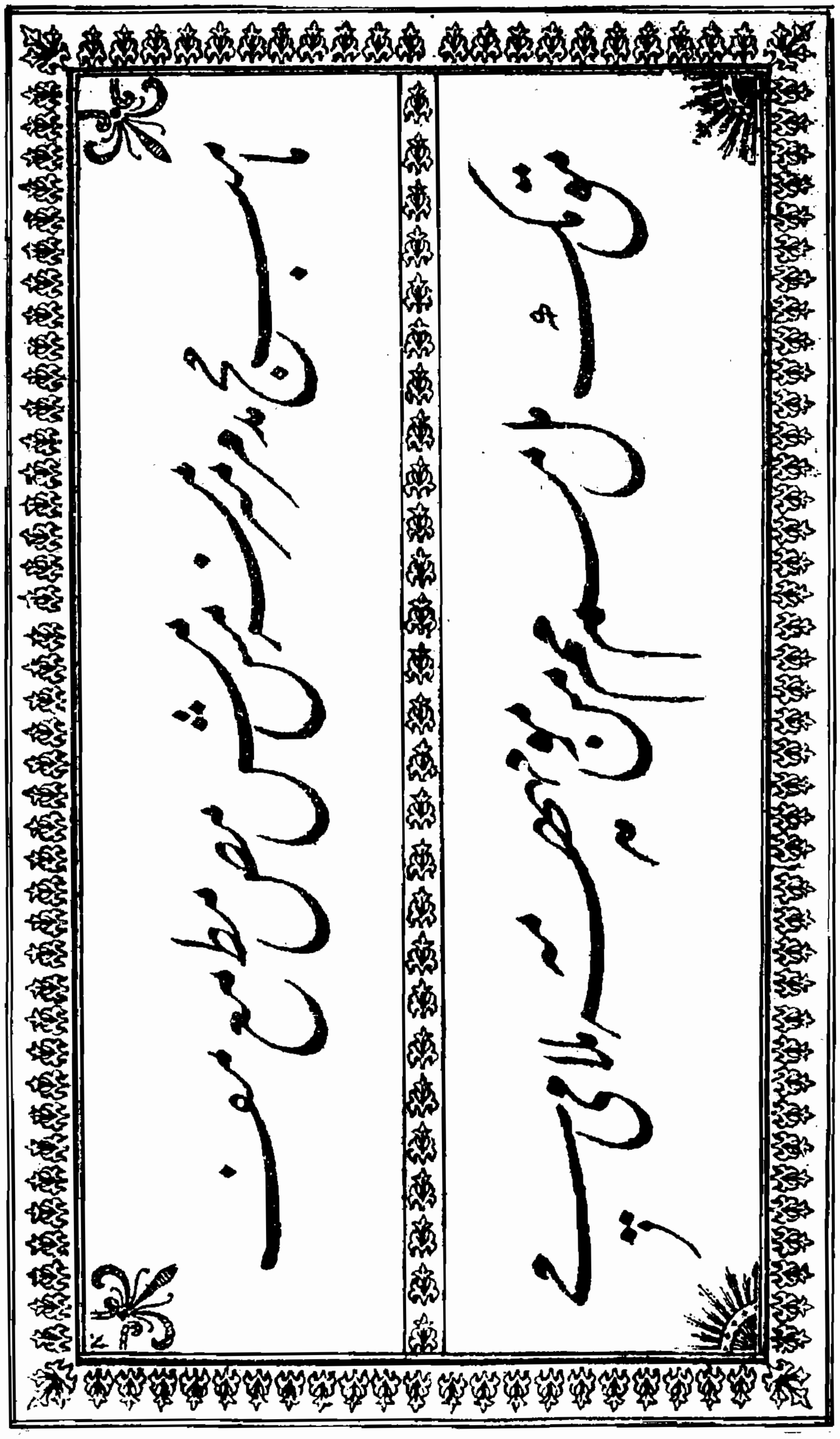

www.uyghurkitap.com

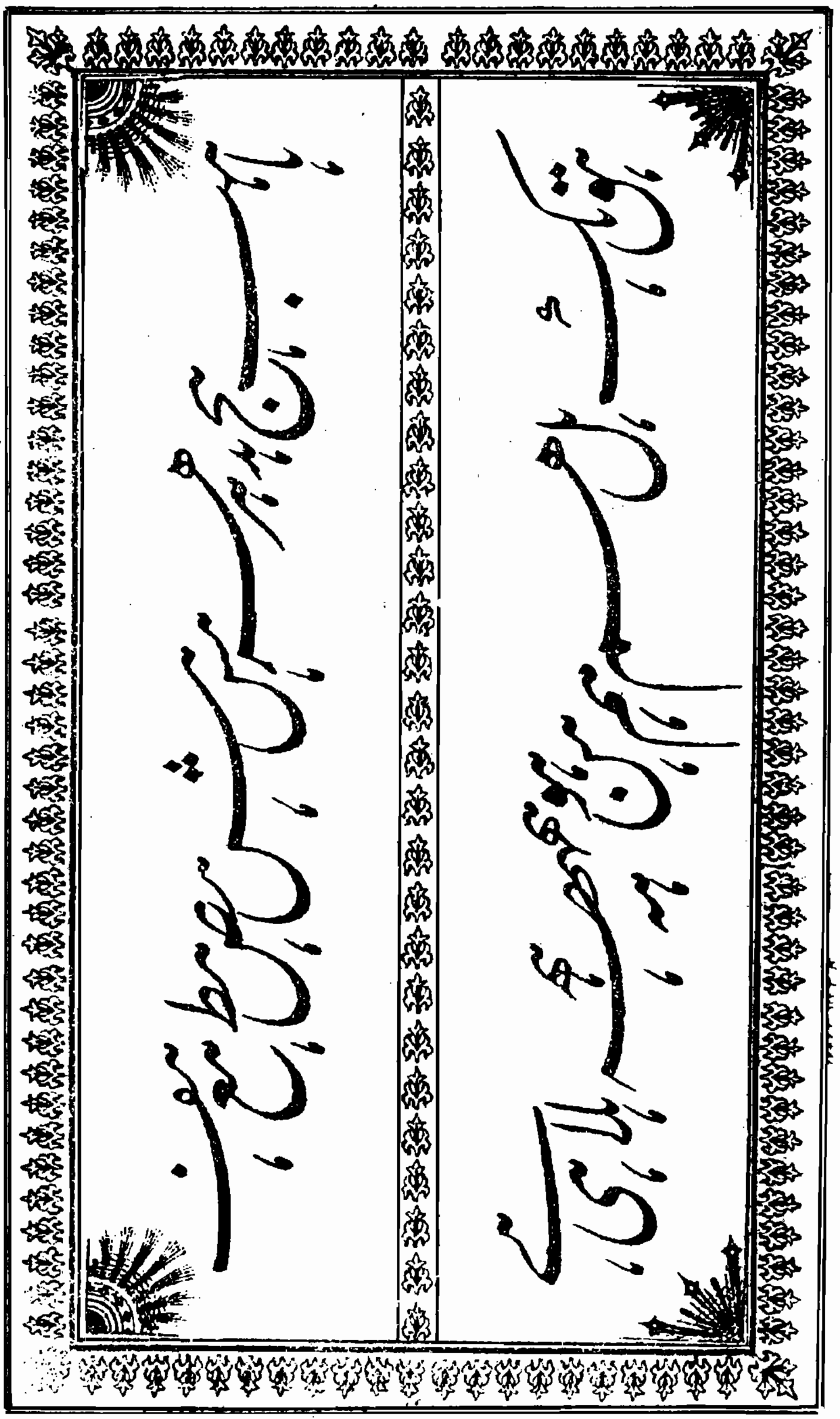

ابجد هوز حطی کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ

فتبارک الله احسن الخالقین و رب العالمین

www.uyghurkitap.com

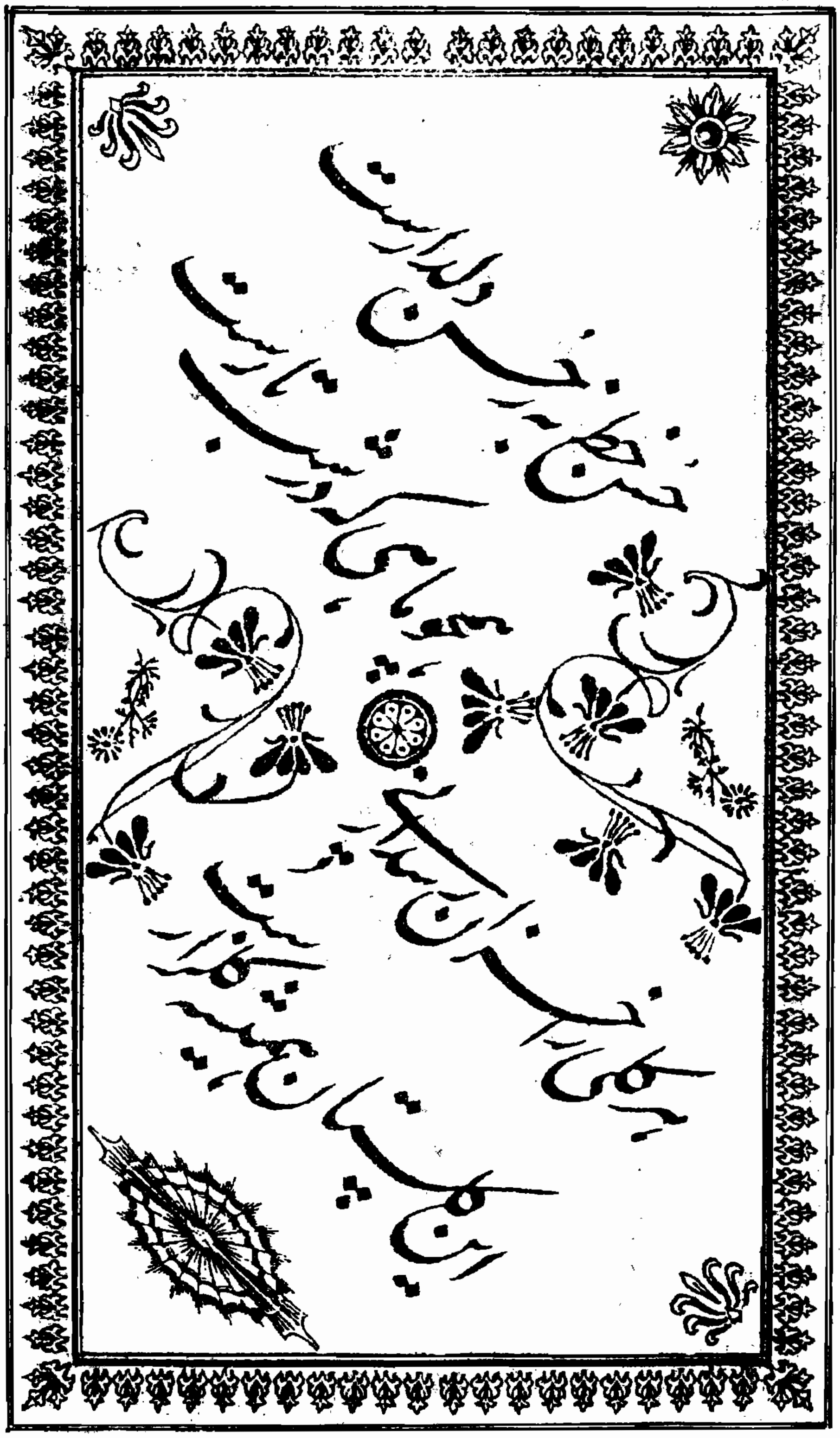

www.uyghurkitap.com

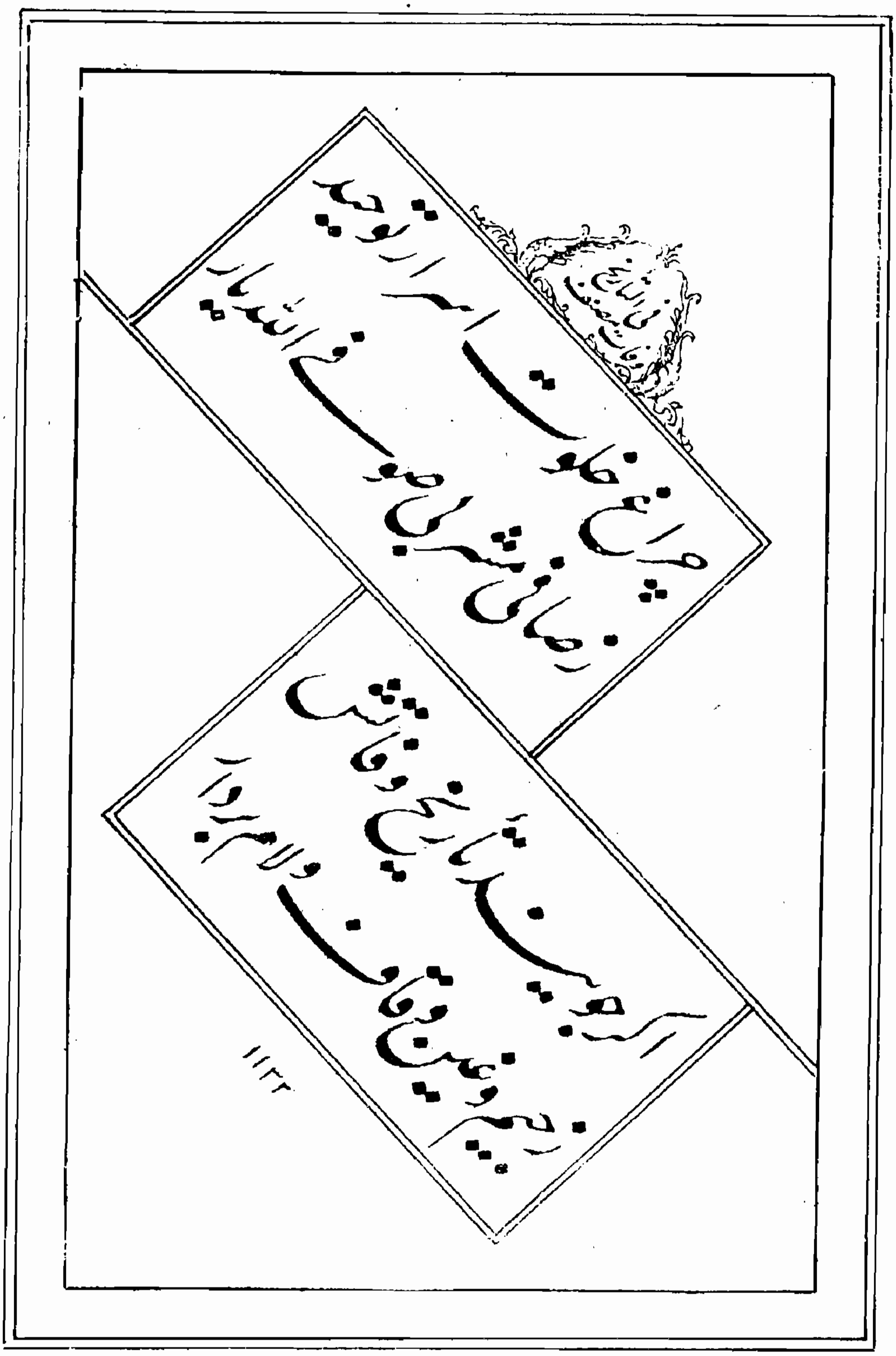

بەشىنچى ئوقۇشلۇق

1. پارچىلار

٥٥ كمبغللیق و بایلیق.

بر كمبغل تول خاتون موسی آخوند اتلیق بلاسی بیلان كچیك كنه بر اویده اولتوروغلوق ایردی. بر كون بلا آچ قالیب نان اوچون یغلادی. اناسی هم آچ قالغان ایردی و اویده یكولوك هیچ نرسه‌سی یوق ایردی. بلاسی هر كیز یغلاماقدین توختامادی. اناسی قایداغ قیلای دیب حیران بولوب تورغاندا كوزلاری اوی نینك بر بولونكیداكی یارغو چاققه توشتی ایچیده اوندنینك یوُقی بارمكی دیب قایلاب باقسه آزغنه اُون تاپیب شونینكدین كچیك كنه بر نان ایتیب اوچاقدا پشوردی. موسی آخوند شونی كوركانده: نان بولادور دیب یغلاماقدین توختادی. نان پشقاندا بای بلالاری ییدورغان حلوادین تاتلیق ایكان دیب یدی.

موسی آخوندنینك یکولوکی آز بولغان برله اوزی پات اوسوب قوتلیك بولدی. اویکا یقین چونك برعالم اولتوروغلوق ایردی. اول موسی آخوندنینك عقل هوشیارلیقی نی کوروب انی اوقوتور ایردی. موسی آخوند اوقوشنی پات اورکانیب بر مدرسه‌کا خطلاندی.

اول مدرسه‌ده بر بای کشی نینك اوغلی هم اوقور ایردی. اتاسی چونك بای بولغان اوچون اول بلا تکبرلوکده قالغان بلالاردین اوزی نی چونك بیلدی. موسی آخوندنینك کییمی پاکیزه بولغانی برله یاماق ایردی. اینك اوچون باینینك اوغلی انکا موسی یاماق دیب لقب قویدی. موسی آخوند کمبغل کورونکانی برله بعضی ایشدا هم سبق‌لاریدین بایراق ایردی چونکه اول یواش و خداغه ایشانادورغان کونکلی توز و صاف بر بلا ایردی. انداغ ایشلار بایلیقدین رواجلیق دور.

بر کون باینینك اوغلی بلالارغه برکالی عیش الغاچ کلکان ایردی. همه بلالارغه اولاشتوروب بردی لیکن موسی آخوندغه هیچ نرسه برمادی. اول نریراق توروب قارلادی. عیش توکوکانده باینینك اوغلی عیش یورکاکان کاغذنی موسی آخوندغه تاشلاب: بو سنینك حصه‌نك دور دیب انی زانکلا قیلیب کولدی.

القصّه موسی آخوند چونکراق مدرسه کا خطلانیب بر
نچه زمان مشقّت تارتیب اوقوب توروب آخر چونك عالم
بولوب منصب تاپیب عزّتلیك بولدی. لیکن بای نینك اوغلی
بوزوغچیلیق قیلیب کمبغل بولوب کتّی.

اوزون وقتدین کین بای نینك اوغلی بر کون موسی آخوندنی
[redacted] تونومای انینکدین پُل تیلادی. موسی آخوند انی حاضر
تونوب: منی تونومسیز دیب سوردی. بای نینك اوغلی: یوق
من سیزلارنی هیچ وقت کورکان ایماس دیدی. موسی آخوند
ایتّی: موسی یاماق نی تونومامسیز دیب سورسه بای نینك
اوغلی انی تونوب تولا خجالت بولوب کتکالی قوپتی. موسی
آخوند انی تحقیریب قورقمانك من سیزدین خفه بولمادیم خدا
منکا مرحمت قیلغاندیك سیزکا مرحمت قیلغوم بار دیب انکا
ایش تاپتوروب اول کوندین تارتیب پرورش قیلدی.

۲ غیرتلیق.

بر چومله بر دانه بغدای تاپیب انی اویکا الیب بارغالی
توردی. بو انکا قورت بر ایش بولدی چونکه بو دانه بغدای انداغ کیچیک
بر چاشورغه اغیر یوك بولادور. یول بعضی یرلارده شاخ و باشقه نرسه
لار برله توساغلیق ایردی. شونداغ نرسه لاردین اوتالمای قورت
ایلک برله چورکولوب اوتار ایردی. آخر چونك بر خادا بار یرکا

تەرەپكە

كلدی. هر طرفكا قایلاب یول تاپالمای توردی. خادادین اوتمای بولمایدور دیب بغدای‌نی الیب چیقتی. خادانینك یریمیدین اوتكانده یوكی‌نینك اغیرلیقی اوچون یركا یقیلیب توشتی. توختامای بغدای‌نی ینه الیب چیقتی. ایكن بالدورقی دیك یركا یقیلدی. شونداغ اتمیش قتیم چیقیب اوتالماس ایردی. چوملە تنكی هارمای اتمیش برنكی مرتبە بغدای دانەسی‌نی الیب چیقیب بو قتیم اوتوب كتتی.

بو واقعەنی تمورلنك دیب بر بلا كوردی. اول بلا چونك بولغاندا پادشاه بولوب همیشە جنكدە غالیب بولور ایردی. هر قچان بر ایش‌نی باشلاغان بولسە شونی تمام قیلماغونچە هرگیز تاشلاماس ایردی. كشی مونینك سببی‌نی سورغاندا پادشاه: من كچیك بلا ایكانیمدە شونی بر چوملەدین اورگاندیم دیب جواب بیرور ایردی.

۳ راستلیق‌نینك اجری.

شهرنینك تاشقاریدا تیكیش و كیر یویماقی برلە تیریكچیلیك قیلیب تورغان كمبغل بر خاتون اولتوروغلوق ایردی.

بر كون قیزینی طیّار قیلغان بر ایش‌نی ایكاسیكا تاپشوروب بركالی شهركا ایباردی. قیز بلا اناسی‌نینك ایشی اوچون بش مثقاللیق آق تنكە اول كشیدین الیب یاغلیقیغە چیكیب قولتوقیغە قیسیب اوی طرفیكا یاندی. اویكا بارغاندا منا قولتوقی‌دا یاغلیق برلە پول یوق. یولدا توشتی مكی دیب یغلاب ایستاكالی چیقتی.

یولدا بر آدم اوچراب: نمه اوچون انداغ خفه بولدونگ دیب سوردی. بلا: یاغلیقیمغه چیکیکلیک بر آق تنکه‌نی یتوردوم دیدی. اول آدم: یغلامانك ای اوكام یتورگان یاغلیقینکلانی من تاپتیم دیب معشوت‌دین ایتکان بر یاغلیققه چیکیکلیک بر آق تنکه‌نی چیقاریب بردی. اول بلا یاغلیق‌نی كوروب ایتّیکه بو منینککی ایماس باشقه کشی‌نینک‌کی ایکان دیب کتکالی قوپتی. اول آدم بر دم توختانك دیب باشقه بر یاغلیق‌نی چیقاریب: شونی تونامسن دیب سوردی. قیز بلا خوش بولوب: هه بو منینککی دور دیدی. اول آدم یاغلیق‌نی انکا بردی. اندین حالاقی معشوت یاغلیق بیلان آق تنکه‌نی هم انکا بریب ایتّیکه بو یاغلیق منینک‌کی ایردی اما سن راست سوزلاکانینك اوچون شونی مو سنکا بردیم اول سنینك راستلیقینك‌نینك اجری بولدی. سنی سیناماق اوچون شونی اوّل کورساتّیم دیدی.

٧ پاقا بیلان بوقانینك چوچکی

بر بوقا ساسلیقدا اوتلاب توردی. اندا بر نچچه پاقا هم ییکان‌نینك ارالیقیدا اولتوروب بوقاغه الایب قارلاب انینك یوغانلیقیغه حیران قالدیلار. اولاردین بری ایتّیکه اول بوقادیك من چونك بولامن دیب ایچچی‌نی یَلکا توشقارغالی توردی. پاقا شونی قیلغاندا اول بوقا برله برابر چونك بولدوم مو دیب اداشلاریدین سوردی. پاقالار انی زانکلا قیلیب: یوق تخی بالدورقی‌دیك کچیك دورسن دیدیلار. اول وقت پاقا اچیغلانیب ایچچی‌نی یَلکا انداغ توشقاردیکه اول متکبّرنینك قورساقی ایتیلیب کتّی.

٨ هر نمه تریسانک شونی اورارسن.

حکایت قیلیب دورلارکه خواجه‌سی لُقمانغه بیورریکه بغدای تریغیل دیب ایردی. لُقمان چیقیب آرپا تریدی. خواجه‌سی ایتّکه من بغدای تریغیل دیسام آرپا تریب سن. لُقمان: آرپا تریسام بغدای اونماسمو دیدی. خواجه: آرپا تریغاندا نچوک بغدای اونار دیدی. لُقمان ایتّیکه انداغ بولسه سیز هم یمانلیق قیلیب یخشیلیق اُمید توتماغایسیز دیدی.

١٢ اتّفاقلیق نا اتّفاقلیق‌نینک مثالی.

اوتکان زماندا بر آدم یته اوغلی بیلان بر یرده اولتورروغلوق ایردی. اوغوللاری همیشه بر بری بیلان جدل قیلیشیب اوررو هور ایردی. اتاسی مونی کورکانده تولا خفه بولور ایردی.

بر کون اتاسی اوغوللارینی قیچقیریب یته تال تیاق‌نی بر باغ قیلیب باغلاغان ایدی. اول باغ‌نی اولارنینک الدیغه قویوب ایتّیکه سیزلاردین هرکیم بونی اوشاتسه انکا بر یامبو برامن دیدی. چونکه اوغلی خوش بولوب باغ‌نی الیب اوشاتماق اوچون تیزیده قویوب کوچی‌نینک یاریچه زور قیلیب باقتی. سیندورالمادی. شونداغ ایککنچی‌سی و اُوچونچی‌سی تا یتنچی‌سیغچه هیچ بر سیندورالمادی. آخری تیاق‌نی اتاسی‌نینک قولیغه یاندورروب بریب ایتّیلار: بونی سیندورغالی هیچ کیم‌نینک کوچی یتمایدور اتاسی ایتّی: بونی سیندورماق تولا اونکای بر ایش ایکان دیب باغ‌نی یشیب تیاقلارنی بردین بردین چیقاریب آسانلیق بیلان اوشاتیب.

تاشلادی. اوغوللاری شونی کورکانده: موندااغ اوشاتماق آسان بر ایش ایکان شونداغ اوشاتماقنی بر کیچیك بلا هم قیلالور ایدی دیدیلار. اتاسی ایتّی: ای اوغوللاریم سیزلار بو تیاقدیك دورسیزلار همه‌نکیز بر تندیك اتفاق بولسانکیز هیچ چلوق بولور سیزلار اکر اتفاق بولماسانکیز پراکنده عاجز بولور سیزلار.

١٥ اوزوم‌نینک چوچکی.

شیطان اوزوم‌نینك اوروغی‌نی اوغورلاب ایردی. هیچ وجهی برله تاپمادیلار. همه حیوانات‌دین سوردیلار. هیچ قایسی بیلمادی. اخری شیطان‌نی توتّیلار. شیطان ایتّیکه اوزوم‌نی منکا تیریغالی رخصت برسانکیز تاپیب برای بولماسه برماسه‌ن دیدی. رخصت بردیلار. اندین شیطان اوزوم اوروغی‌نی تیکتی. اوّل توالکی‌نینك قانیدا سوغاردی اندین یولبارس‌نینك قانیدا سوغاردی اندین تونکوزنینك قانیدا سوغاردی. اول سببدین اوزوم‌نینك سوی همه نمرسه‌دین حرام بولدی. هر کیم ایچسه توالکیدیك حرام‌زاده بولادور هر کمرسه برله دوست بولادور. اندین کین یولبارسدیك قوتّلیك بولادور. اندین کین مست بولغاندا تونکوزدیك بولادور.

١٦ ایکی موشوك بیلان بر میمون‌نینك چوچکی.

کونلارده بر کون ایکی موشوك بر پارچه قوروت‌نی اوغورلاب الیب بولدورماك اوچون بر میمونغه الیب باردی. میمون قوروت‌نی ایکی پارچه قیلیب ترازوغه سالدی. بر پارچه یغه بریدین اغیر

كلدى. تنكشايمن ديب چونكراق پارچەدين بر تيشلاب اغزيغه سالدى. ينه ترازوغه سالسه كچيك پارچه آغير كلدى انينكدين هم بر تيشلاب يدى. منا ايمدى اوّلقى پارچه اغير كلدى انينكدين ينه تيشلاب يدى. توروت توكاكالى آز قالغونچه شو طريقەدا چونكراق كلكان پارچەدين يب تنكشاب توردى. اول وقت موشوكلار: اى اداش بولكاتينكيزكا بيز راضى قوروتنى برينكه ديديلار. ميمون جواب بردى: سيز راضى بولغانينكيز برله عدل راضى بولمايدور ديب قوروت توكاكونچه تنكشايمن ديب چونكراق كلكان پارچەدين يب توردى.

موشوكلار خفه بولوب بر بريكا ايتّيلار: هر قولنينك اوستيده خدانينك قولى بار هر يمانليق قيلغوچىنينك اوستيده يمانراق برى بار ديب خجالت بولوب كتّيلار.

۴۶ اوُى بيلان ايشاكنينك چوچكى.

حكايتده شونداغ كلتوروب دورلاركه دهقان هم سوداكر بر آدم بار ايردى. خداى تعالى انكا تولا مال و مملكت بركان ايردى. هم حيوانلارنينك زبانىنى بيلور ايردى. سوداكر تولا وقت شهرده تورماى صحرا حويليسيدا تورار ايردى.

بر كون باى حيوانلارنينك قاشيغه چيقاندا ايشاك بيلان اوُىنينك كيلاشكانىنى انكلادى. اوُى ايشاككا ايتادور: عجايب دور اى ايشاك سندك دولتمند كيم دور خواجەميز كليب سنى يشيب بر ايكى ساعت مينيب يوروب اندين اليب كليب سنكا يخشى بوغاز و يخشى اوت برادور. سن اولارنى يب راحت

قیلورسن امّا من بیچاره هر کونی ایرته‌کاندین اخشامغچه قوش تارتارمن ینه بعضی وقتدا منی موفانکغه هم قوشارلار. شول سببدین همیشه جبر جفا بیلان عمرومنی اوتکوزورمن دیکانده ایشاک اویغه ایتّی: من سنکا بر ایش اورکاتای انینککا عمل قیلسانك منکا اوخشه همیشه راحتدا بولورسن دیدی. اوی: البتّه اورکاتکیل دیدی. ایشاک ایتّی: ارته سنی قوشقه تاتقالی کیرکانده اغریقدیك بولوب یاتیب اغیناغیل. اوت سمان برسه‌لار الدیراب یماکیل. سنی اغریق کمان قیلیب سنی قویوب کته‌کونچه بر طریقه‌دا قیلیب بر نچه کون‌نی اوتکوزسانك شونینك بیلان بر نچه وقت آرامدا بولورسن دیدی. ایشاک‌نینك بو سوزلارینی سوداکر انکلادی. ایرته‌سی خذمتکارلار اوی‌نی الیب چیقیب قوشقه قوشالی دیب اغیلغه کیرسه‌لار اوی اغریب قالیب‌دور. مونی خواجه‌غه خبر برکانده خواجه: انداغ بولسه ایشاک‌نی الیب چیقیب قوشقه قوشودکلار اوی تورسون دیدی. اول کونی اوی نینك اورنیغه ایشاک قوش تارتیب اخشامدا یانیب کلکانده اوی ایشاککا رحمت اوقوب بو سنینك تعلیمینك بیلان بولدی بوکون امان الیب قالدیم دیدی. شونداغ قیلیب بر نچه کون ایشاک قوش تارتّی هر اخشامدا اوی ایشاککا دعا قیلور ایردی. من سنینك تعلیمینك‌نینك برکاتیدین مونچه راحتدا تورامن دیر ایردی. بر اخشام اوی ایشاککا دعالار قیلغاندا ایشاک اوز اوزیکا من کشیکا مصلحت کورساتامن دیب اوزوم بو مشقتکا قالدیم. اویغه عقل اورکاتیب انینك اورنیدا اوزوم قوش تارتامن دیب خفه بولوب اویغه ایتی: من بوکون خواجه‌مدین انکلادیم‌که خواجه‌م ایتادور: ایمدی اوی ایشقه یارامایدور انی سویوب اوزیمیزکا لازم بولغان کوشتی‌نی الیب قالیب قالغانی‌نی

ساتالی. اوٗی بو سوزنی انکلاغاندا هوش کلّهسیدین کتّی آه اوروب ایشاککا ایتّی: ای رفیقیم بو توغرادا منکا بر ایش اورکاتکیل دیکانده ایشاك ایتّی: خذمتکارلار کلکانده قویروقونکنی کوتاریب سکراب یورکیل ، اوت برسه ییلدام ییلدام یکیل اول وقت سنی ساتقایب دوردیب سویماسلار دیدی. اوٗی بو سوزنی انکلاب بای نینك خذمتکاری قاشیغه کیرکانده اورنیدین قوپوب قویروقینی کوتاریب سکراب یورکالی توردی . خواجه اوییده اولتوروب ایشاك بیلان اوٗی نینك ایشی‌نی بیلکانی اوچون قهقه بیلان کولدی .

۴۸ بوری بیلان تولکی نینك چوچکی.

اوتکان زماندا بر بوری و بر تولکی بربری بیلان دوست بولوب بر یرده توردیلار. بوری اوزینی چونك توتوب تولکی‌نی بر خذمتکار دیك کوروب ظلم قیلدی. بر کون تولکی بوریکا ایتّی: بو خویونكنی تاشلاغیل یوغانلیق قیلماغیل شبو خویونك بیلان تورسانك حقّ تعالی‌نینك غضبی سنکا کلادور. بر آدم اوغلی سنکا غالب کلادور چونکه آدم دیکان نهایت حیله‌کر بر نرسه‌دور. هواداکی اوچار ایق‌نی دریاداکی بلیق‌لارنی حیله بیلان توتادور چونك تاغلارنی کسیب تاشنی الیب باریب خواهلاغان یرکا تاغدیك ایکیز عمارت‌لار یاسایدور. انصاف قیلیب بو یمانلیقینکدین یانغیل دیب نصیحت قیلدی. بوری بو سوزدین تولکیکا اچیغلانیب انی بر مشتلاری تولکی هوشیدین کتیب یاتیب قالدی. هوشیغه کلکانده بوری‌نینك یوزیکا قایلاب کولوب عذر ایتیب: ینه موندااغ اویان کب قیلمایمن توبه قیلدیم دیدی. بوری ایتّیکه منکا ینه شونداغ بیهوده سوز قیلمانك دیدی. تولکی ایتّیکه بر مرتبه طبعیمنکیزنی چیککانیم

بىرلە يىنە سىنىنك اطاعتىنكدىن چىقمايمن چونكە حكمالار ايتىب دور ميش: سندىن سورماغان سوزكا جواب بىرماكىل. بورى كولوب اچيغىدىن توختادى. ليكن تولكى كونكلىدە ايتّى بر ايش قيلغوم دور ديب اويلاب توروب ايتّيكە تكبّرلوكى قاتيقلىقى هر قايداغ بولسە انى هلاك قيلادور، ايمدى وقت تاپيب بو ظالم‌نى يوقاتماق منكا كراك‌دور ديب حيلە بىرلە بوريكا تعظيم قيليب انى الدادى. تولكى شو خيال بيلان فرصت ايستاكاندە بىركون بر باغ‌نينك تامىدە بر توشوك‌نى كوردى. خيال قيلديكە البتّە آدم‌لار بو توشوك‌نى بيهودە قويماغان دورلار البتّە بر حيلەسى بولسە كراك ديب اهستە توشوك اغزيغە باريب قاپلاسە كوردىكە توشوك‌نينك اول طرفيدا حيوان توتادورغان بر اوزا كورلاب قويوب دورلار. تولكى اوراغە توشماكانيكا خوش بولوب بو اوراغە دوشمنيم‌نى توشوردوم اندىن اوزوم آرام تاپامن ديب اويلادى. اندىن بورى قاشيغە باريب اى خواجەم بر يردە بر باغقە كيركالى مشقّت‌سز بر يول تاپيب دورمن ديب مينك حيلە بىرلە بوريني اول توشوك‌نينك اغزيغە اليب باردى. بورى حرصليق‌دين هيچ خيال قيلماى بيلدام توشوكدين كيريب حاضر اوراغە توشتى. اوزادا حيران بولوب يغلاب تورغاندا تولكى يقين باريب اوراغە قاپلاب يغلادى. بورى اچيغلاب منكا رحم قيليب يغلامىسن ياكە خوش بولوب يغلامسن ديدى. تولكى: سن موندين ايلكارى توشماكانينككا يغلايمن و سن موندين ايلكارى سلامت يوركانينككا يغلايمن ديدى. بورى ايتّى: اى رحم‌سز وفاسز يولداشيم ايمدى من سنينك قولونكدا دورمن ايمدى انام قاشيغە باريب احواليم‌نى ايتقيل اول منى قوتقازغالى بر حيلە تاپارمكى. تولكى ايتّى: اى احمق بورى اوراغە توشكاندين كين موندين چيقماقينك ممكن ايماس. اول وقت بورى ينە يغلاب:

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ای امراق اداشیم ایمدی بیلامن‌که سن مندین قورقّاچ منی بو اوراغه توشوردونك ایمدی منکا یارلیق بریب گناهیمدین اوتکیل توبه قیلدیم دیب یالباردی. تولکی ایتّیکه من سنکا شونچه وقت خذمت قیلغان من اول وقت توبه قیلسانک بولور ایدی حاضرقی توبه‌نک خلاصلیقینک اوچون بولور ایمدی اوراغه توشتونك اندا ثالاسن سنینک اوز یمانلیقینک اوچون هیچ بر دوستونک یوقدور ایمدی مندین ئم اُمیدینک‌نی اوزکیل دیدی. بوری ینه ایتی: ای دوستوم منکا حالا عداوت کورمه‌ده باقما مرحمت قیلیب خلاصلیق یولومنی تاپغیل.

تولکی بوریکا ایتّی: ای قباحتلیق بوری سنینک یمان نیتینك قارچیغه ککلیککا قیلغانغه اوخشایدور. بوری ایتّی: اول قایداغ بولدی منکا ایتقیل. تولکی حکایت قیلدیکه بر قارچیغه بر کون بر ککلیك‌نی توتقان ایردی. ییمن دیب تورغاندا ککلیك قاچیب ثاشلار اراسیغه کیریب کتّی. قارچیغه تاشلار یانیدا توروب ایتّی: ای احمق ککلیكم من سنی عاجز دیب مرحمت قیلیب بر نیچه میوه تاپیب سنکا کلتورسام سن قورقوب قاچتینك؛ ایمدی چیقیب میوه‌دین یکیل دیدی. ککلیك قارچیغه‌نینك سوزیکا یوتوب چیقتی قارچیغه انی توتوب یدی. تولکی بوریکا ینه ایتّی: سنینك ایشینك اول قارچیغه‌نینك‌کی‌کا اوخشایدور اندین تولکی اورانینك چورسیدا سکراب یورروب کولوب بورینی زانکلا قیلدی تولکی اورا چوره سیده اوینااب تورغاندا قویروقی اورانینک لبیکا یتّی. بوری بر سکراب قویروقی تیشلاب تولکی‌نی تارتیب اوراغه الدی. اندین بوری تولکیکا ایتّیکه ای رحمسز تولکی ایمدی قولومغه توشکاندین کین سنکا عذاب قیلیب سنی اولتورامن. تولکی بوریکا ایتّی: ای عاقل دانا بوری منی اولتورماسدا سوزومکا قولاق

سالغيل انديين نمه قيلسانك قيل ديدى. من سنينك توبه قيلغانينكدنى انكلاب سنى قوتقارماق اوچون قويرقومنى سنكا سوندوم قويرقومنى تيشلاب چيقسون ديسام سن منى تارتيب الدينك؛ ايمدى سن منى اوچانكغه اليب تورغيل من سكراب چيقاى كين قويرقوم بيلان سنى چيقراى. بورى ايتّيكه من سنينك سوزونككا ايشانمايمن بلا ايچيده تورغان نينك سوزيكا ايشانكالى بولمايدور. تولكى ايتّى: ايمدى تولا سوز قيلماننك منى كوتارينك من چيقيب سنى قوتقاراى. بورى انى كوتاردى و تولكى سكراب اورادين چيقتى. انديين بورى: اى اراشيم ايمدى حيال قيلماى منى چيقارغيل ديدى. تولكى: توبهينكنى سيناب باقماق اوچون اوراغه توشتوم؛ سن يالغان توبه قيليب منى اولتور ماكچى بولغانينكدنى بيلديم؛ ايمدى هركز سنى قوتقارمايمن ديدى. بورى هر قانچه يالباريب احسان قيلامن ديكانى برله هيچ فائدهسى بولمادى. تولكى ايتّيكه سنينك احسانينك يلان نينك احسانيغه اوخشاش دور. بر وقت بر يلان دوشمنيدين قاچيب بر ادمكا اوچرادى اول آدم نمه ايشقه قاچاسن ديسه يلان ايتى: بر دوشمندين قاچنيم منكا پناه برسانك سنكا احسان قيلامن ديدى. اول آدم رحم قيليب يلاننى قوينيغه الدى يلاننينك دوشمنى اوتوب كتكاندين كين اول آدم: من سنى قوتقازديم سن منكا نمه احسان براسن ديب سوردى. يلان ايتّى: قايسى يرينكدنى چيقاشيمنى خواهلايسن منينك قيلادورغان احسانيم چاقماق دور ديب اول آدمنى چاقيب اولتوردى. تولكى بو سوزنى قيليب تورغاندا باغنينك ايكاسى چيقتى. تولكى قاچيب كتّى. بورينى تاش بيلان اوروب اولتوردى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىزاھ:
چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا كېلىش قوشۇمچىلىرى تۆۋەندىكىدەك شەكىللەردە كۆرۈلىدۇ (چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدىكى كېلىشلەرنى پەقەت مۇشۇ ھەقتە تەتقىقات ئېلىپ بارغانلارنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن بىرلىككە كەلگەن تونۇشلىرى ئاساسىدا كۆرسىتىپ ئۆتىمىز):

(1) باش كېلىش. بۇ نۆل فورمىدا ئىپادىلىنىدىغان كېلىش بولۇپ، مەخسۇس قوشۇمچىسى يوق. ئىپادىلىنىشى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى بىلەن ئوخشاش. باش كېلىشتىكى ئىسىم بىرلىك فورمىدا كېلىشمۇ، كۆپلۈك فورمىدا كېلىشمۇ، شۇنىڭدەك تەۋەلەنگەن ياكى تەۋەلەنمىگەن بولۇشمۇ مۇمكىن. باش كېلىش جۈملىدە كۆپىنچە ئىگە ۋە خەۋەر بولۇپ كېلىدۇ.

(2) ئىگىلىك كېلىش. قوشۇمچىسى «نىنگ، نونگ»[—nung /—nüng ،-ning]، بەزىدە كۆپرەك نەزمىي ئەسەرلەردە «ينگ »[ing]، «نى» [ni] «ين» [in]، «ى» [i] شەكىللىرىدە كۆرۈلىدۇ:

مونونگ خوش ھواسى (بۇنىڭ خۇش ھاۋاسى)

بيزينگ	[bizing]	(بىزنىڭ)
سيزينگ	[sizing]	(سىزنىڭ)

[ing] كۆپىنچە نەزمىي ئەسەرلەردە «بيز، سيز» ئالماشلىرى ئىگىلىك كېلىش بىلەن تۈرلەنگەندە، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن كۆرۈلىدىغان شەكىللەردۇر.

دوات نى اغزينى اجيب (دۆۋەتنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ)
درخت لارنى توبيده (دەرەخلەرنىڭ تۆۋىدە)
اتاسين خذمتى غه‌كلكانده (ئاتىسىنىڭ خىزمىتىگە كەلگەندە)
اوقين يراسى (ئوقنىڭ يارىسى، ئوقتىن پەيدا بولغان يارىلار)
باغريمى قانى (باغرىمنىڭ قېنى)
تنكريمى حقيده (تەڭرىمنىڭ ھەققىدە)

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئىگىلىك كېلىش قوشۇمچىسىنىڭ چۈشۈپ قېلىش ھادىسىسى خېلى كۆپ كۆرۈلىدۇ:

ليلى اتاسى مجنون افسانه‌سين اشيتيب،...
(لەيلىنىڭ ئاتىسى مەجنۇننىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ...) — نىزارى.

زلفونگ جريكى جمال ملكين الدى كوزونگ اتفاقى بيرلا.
(چېچىڭنىڭ ئەسكىرى كۆزۈڭ بىلەن ئىتتىپاق تۇزۇپ، جامال مەملىكىتىنى

ئالدى.) — ئاتائى.

(3) يۈنلىش كېلىش. قوشۇمچىسى «قا، غا/قە، غە، كا، كە» [kā ،gā ،qa ،gha//qā ، ghā] شەكىللىرىدە كۆرۈلىدۇ. قولىيازمىلاردا كۆپىنچە «قا، غا» ئورنىغا «قە، غە» قوشۇمچىلىرى قوللىنىلغان:

بوعيبىم اوزوم‌كا هم معلوم (بۇ ئەيىبىم ئۆزۈمگە ھەم مەلۇم)

اوزاسيكه	(ئۇستىگە)	سياست كه	(سىياسەتكە)
عاقل غه	(ئاقىلغا)	بولماققا	(بولماققا)
فرقت كا	(جۇدالىققا)	حسرتكا	(ھەسرەتكە)

بۇلاردىن باشقا يۈنىلىش كېلىش قوشۇمچىسى I ، II شەخس تەۋەلىك قوشۇمچىسىدىن كېيىن «ە، ا» [ā]، III شەخس تەۋەلىك قوشۇمچىسىدىن كېيىن «نە//نا» [nā] شەكلىدە كۆرۈلىدۇ:

فريادىمه	(پەريادىمغا)	باشيمه	(بېشىمغا)
كونكلومه	(كۆڭلۈمگە)	اغزينه	(ئاغزىغا)
فرمانينكا	(پەرمانىڭغا)	احسانينكا	(ئېھسانىڭغا)
اياغينه	(ئايىغىغا)	باغينه	(بېغىغا)

(4) چۈشۈم كېلىش. قوشۇمچىسى «نى» [ni] دىن باشقا، يەنە III شەخس تەۋەلىك قوشۇمچىسىدىن كېيىن «ن، ين» [n, in]، قىسمەن «نك» [ng]، نەزمىي ئەسەرلەردە I شەخس تەۋەلىك قوشۇمچىسىدىن كېيىن «ى» [i] شەكىللىرىدە كۆرۈلىدۇ:

وصلين (ۋەسلىنى) حسنين (ھۆسنىنى)

△ ***جمالين كورساتيبان قيلدى جلوه***

غريب بلبل غا يوزمينك نازوعشوه — صلاحى.

△ ***نچه زنجير ايلاسام كونكلوم اوينينك اشيكين***

نيلايين قاندين كيلور زولفونك خيالى باش اوروب

(كۆڭلۈمنىڭ ئىشىكىنى زەنجىرلەپ مەھكەم تاقىۋەتسەممۇ، قەيەردىندۇر چېچىڭنىڭ خىيالى كىرىۋېلىپ ئارام بەرمەيدۇ.) — ئاتائى.

△ ***اورتاماك وكوز ياشيمى توكماك دورور ايشيم***

بو درد دليم نى كل خندانيمه ايتينك

(مېنىڭ ئىشىم كۆيمەك، كۆز يېشىمنى تۆكمەكتىن ئىبارەت. دىلىمنىڭ بۇ دەردىنى ئۇ كۈلۈپ تۇرغان گۈلۈمگە ئېيتىڭلار.)

— لۇتفى.

△ *سورانکیز ایا دوستلار احوالیمی*
عیب قیلمانک کورسانکیز افعالیمی

(هەي دوستلار، ئەھۋالىمنى سوراپ قويۇڭلار، ھالىمنى كۆرۈپ زاڭلىق قىلماڭلار.) — نەۋائى.

△ *منجم لارنینک طلب قیلیب* (مۇنەججىملەرنى تەكلىپ قىلىپ)
بو حوروش نینک قیسی طریقه برله قولونکغه کلتوردونک
(بۇ ھۆر سۈپەتنى قايسى تەرىقە بىلەن قولۇڭغا كەلتۈردۈڭ؟)
— «چاھاردەرۋىش».

(5) ئورۇن كېلىش. قوشۇمچىسى «دا، دە» [da, dä]، قىسمەن «تا، تە» [ta, tä] شەكلىدە كۆرۈلىدۇ:

اورنیدا	(ئورنىدا)	مجلس دا	(مەجلىستە)
کتاب تا	(كىتابتا)	صحبتیده	(سۆھبىتىدە)

△ *یمانلار صحبتیده بولما هرکز*
الارنینک صحبتیدور فتنهانکیز — صلاحی.

قولىيازمىلاردا بەزىدە III شەخس تەۋەلىك قوشۇمچىسىدىن كېيىن ئورۇن كېلىش قوشۇمچىلىرى قوشۇلغاندا ئارىلىقتا بىر «ن» [n] تاۋۇشى كۆپىيىپ قالىدىغان ئەھۋاللار ئۇچرايدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى قوشۇلغاندىمۇ كۆرۈلگىنى ئۈچۈن، ئۇنى قوشۇمچىنىڭ تەركىبىي قىسمى دەپ تونۇشقا بولمايدۇ، مەسىلەن:

چىقىش كېلىشتە:	ايزيندين	(ئىزىدىن)	قولیندین	(قولىدىن)
ئورۇن كېلىشتە:	قاشیندا	(قېشىدا)	یولیندا	(يولىدا)

△ *نەخوش دور کل ایچینده خوش دورور یار*
ایچیب می عاشق اولسه مست دیدار — صلاحی

(6) چىقىش كېلىش. قوشۇمچىسى «دىن، تىن» [din، tin] شەكلىدە كۆرۈلىدۇ:
یوزونک قویاشیدین (يۈزۈڭنىڭ قۇياشىدىن)
محبت دین (مۇھەببەتتىن) سوزیدین (سۆزىدىن)

△ *محبت دین دم اورمه فاخته سین*
کی عشق اوتیغه پیشمای خام ایرورسین — صلاحی.

ئەمما، بۇ قوشۇمچىلارنىڭ سۆزنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدىكى تاۋۇشقا جاراڭلىق ياكى جاراڭسىز بولۇشى جەھەتتىن ماسلىشىشى ئانچە ئىزچىل ئەمەس.

2 . پارچەلار

٥٢ پادشاەئینینك سوالی

بر پادشاه تمام یورت خلق‌لاریغه ندا قیلدوردیکه منینك یورت سوالیم بار؛ هر کیم جواب تاپسه انکا چونك انعام برامن . بر کون پادشاەئینینك سوال‌لارینی انکلای دیب بر کشی کلدی. پادشاه سوال قیلیب ایتی:

همەدین اغیر نمه دور؟
همەدین ینیك نمه دور؟
همەدین تاتلیق نمه دور؟
همەدین سمیز نمه دور؟

اول آدم: ترسراك سوالغه جواب تاپغان من مونكا هم تاپای دیب همەدین اغیر تموردور، همەدین ینیك پاختەدور، همەدین تاتلیق عسل دور، همەدین سمیز مسکه دور دیدی. پادشاه درغضب بولوب: هیچ جوابینك درست ایماس دیب اول آدم‌نی هیداب چیقاردی. اول آدم خجالت بولوب اوییکا یاندی و همه آدم‌لار انی زانکلا قیلدیلار.

لیکن اول آدم نینک دانا بر قیزی بار ایردی. اول قیز: پادشاه نینک سوالیغه من جواب تاپای دیب پادشاه نینک قاشیغه باریب سوالیغه جواب بریب ایتّی:

همه‌دین اغیر غم غصّه دور،
همه‌دین ینیک آدم نینک خیالی دور،
همه‌دین تاتلیق اویقو دور،
همه‌دین سیمز زمین دور.

پادشاه شونی انکلاب خوش بولوب: ای بلام راست جواب تاپتینک دیب ایتیب چونک انعام بریب انی یاندوردی.

۵۸ امیرنینک سوالی.

بالستان نینک امیری احمد الترک بر کون تختیغه اولتوروب یورتی نینک همه علمالارینی اوز الدیغه بیغدوروب ایردی. لشکرلاری نینک سرداری حسن بر نیچه کون ایلکاری اُرستان نینک اشراف اکابرلارینی اسیر قیلیب امیرکا کلتورکان ایردی. اول ظالم اسیرلارنی هم چیرلاتیب اوز الدیغه قول پوتلارینی زنجیرda باغلاغلیق تورغوزدورغان ایردی. اسیرلارنینک اراسیدا اُرستان نینک پادشاهی نینک اوغلی هم بار ایردی. همه‌سی قورقونچ و تیتراك بیلان امیرنینک قاشیدا توردیلار.

امیر سوز باشلاب ایتی: منینك بر سوالیم بار دور. قسم بیلان بیان قیلامن که هر کیم سوالیمغه توز جواب برسه حاضر الینغان شهرنینك پادشاهلیقی نی انکا برامن. ای علمالار اول سیزلاردین سورامن لیکن هر کیم بولسه توز جواب برسه اُرستان نینك پادشاهی اول بولغای. بر سوز برله منکا جواب برینکلار: بر یوزیده همه‌دین کچیك و همه‌دین اولوغ نه دور؟ اوزی بر زرّه‌دیك کچیك و هم چاغلایالماغودیك چونك دور. بر یوزیداکی همه‌دین چونك دولت و همه‌دین چونك خطردور. نازوك کُلدین باسیلادور لیکن اوزی چونك اوت‌نی جنکل‌لار شهرلار و آدم‌لارنی باسیب خراب قیلادور. بر کون کچیك یولدوزغه اوخشایدور ینه بر کون تاشدیك قاتیق دور. چوره‌لارینکیزده بار بولغانی برله کوز لارینکیزکا ایمدی معلوم بولمایدور لیکن مناره‌لاردین قایلا سانکیز انینك ایاغی‌نی کورمایسیز. ایچینکیزده و چورونکیزده باردور لیکن هر طرفدین سیزنی باسسه اولکالی ناچار دورسیز. قلیچیم نینك دسته‌سیداکی یلوردیك صاف و سوزوك بولوب مسکه‌دیك یومشاق دور. بوکون انی تاعاق اوچون جانلارینکیز نی برور سیزلار ینه بر کون انی اعتبار قیلمایسیزلار. بوسوالیمغه

جواب برینکلار جوابنی برگان کشی منینک برادریم بولوب اونک یانیمدا اولتورسون دیب امیر ایتّی.

امیر نینک دولت سرایدا اسیرلار نینک زنجیرلاری نینک آوازیدین باشقه آواز انکلانمادی. علمالار نینک هیچ بری جواب تاپمادی. اولار نینک علمی هیچ فائده برمادی. همه‌سی شوک بولوب قورقوب توردیلار.

اُرستان نینک پادشاهی نینک اوغلی اوز شهریده تورغاندا هر نرسه خواهلاسه انی حاضر پیدا قیلدورور ایردی. ایمدی آچ اوسوز بولوب زنجیر عذابیدین قینالیب جبر تارتیب توردی. شو نینک توبه‌سیده امیر انینک اتاسی نینک تختینی بر سوز اوچون برکالی وعده قیلغان ایردی. آخر اول بیچاره یکیت دردیکا و اوسوزلوققه چیدایالمای کوچی نینک باریچه امیرکا بر سوز تاشلاب: سو! دیب قیچقیردی. امیر نینک دولت سرایداکی همه‌سی بو سوزنی انکلاغاندا تولا قورقوب: اول ظالم ایمدی بیچاره یکیتکا نمه قیلادور دیب اندیشه قیلدیلار. لیکن امیر تختیدین توشوب پادشاه نینک اوغلیغه اینکیشیب: سو، سو انکلامادینکلارمو سوالیمغه جواب تاپغان اُرستان نینک ینکی پادشاهیغه سو کلتوروب برینکلار دیدی.

۹۱ اتانکغه و انانکغه حرمت قیلغیل.

بر اویده ایر خاتون بلالاری و ایری‌نینك داداسی بیلّه اولتوروغلوق ایردی. چونك داداسی‌نینك سقالی قریلیقدین آقاریب ایردی و قول‌لاری تیترار ایردی. دستور خوانغه اش یکالی اولتورسه قاشوق‌نی اغزیغه توز کوتارلمادی شوربا دستورخوانغه و ایکین‌لاریکا توکولور ایردی. اوغلی و کلینی مونی اوبدان کورماکانی اوچون اش یکانده کچیك بلانینك بوینیغه یاغلیق آرتیب قویغاندیك انکا هم آرتیب قویدی. امّا بو بیچاره قری آدم‌نینك قول‌لاری تولا تیتراکانی اوچون شوربا یاغلیققه توکولور ایردی. اوغلی و کلینی‌نینك کونکل‌لاری قانیق و ناشکر ایردی. اولار کچیك وقتیدا اتا اناسی اولار اوچون تارتقان جبر و کورساتکان هر یخشیلیق‌نی یاد قیلمای بلکه قانیق سوز برله داداسیغه کپ قیلور ایردی. اکر سیز همیشه پاکیزه یاغلیققه شوربا توکوب اتسانکیز سیزنی بولونکدا ایت بیلّه اش یکالی قویامیز دیدی. بو رحم‌سز آدم‌لار بولونکدا انی اولتورغوزوب الدیدا بر تنکاله قویدی. اولار دستورخوانغه اش یکالی اولتورسه بیچاره چونك داداسی بولونکدا یالغوز اولتوروب اش یر ایردی.

قریلیقیدین اوز بلالاری انی اوبدان کورمادی اینینك اوچون بو قری آدم تولا غمکن ایردی. بر یوزیده بار همه‌دین اغیر یوك ناشکرلیك دور.

چونك داداسی بولونکدا اولتوروب هیچ کشی کورماکاز وقتیدا یغلادی و یاشلاری منکزیدین اوتوب آق سقالیغه توشار ایردی. هر نمه‌نی کورادورغان خدا بو قری آدم‌نینك غمکینلیکی‌نی هم کوروب بو قاتیق آدم‌لارنینك کونکل‌لارینی یومشاق قیلغالی اراده قیلدی.

بر کون چونك داداسی بالدورقی‌دیك بولونکدا اولتورغاندا اوغلی و کلینی دستورخوانغه اولتوردی. اولارنینك تورت یاشقا کیرکان اوغول بلاسی بر پارچه یغاچ‌نی قولیغه الیب یونوب اولتوردی. ای بلام نمه یاسایسیز. دیب داداسی سوردی بلاسی: بر تنکله یاسایمن دیب ایتی. داداسی: تنکله‌نی نمه‌کا ایشلاتاسیز دیب سوردی. سیزلار چونك دادامیزنی بولونکدا اولتورغوزغاندیك من هم سیزلار قریغاندا سیزنی بولونکدا اولتورغوزوب بو تنکله‌مده اش بورومن دیب ایتی. ایر خاتون بر بریکا قاراب اوزی‌نینك قیلغان چونك کناه‌لارینی بیلدی. خدا اولارنینك بلاسی‌نینك بو سوزی برله تعییز قیلدیکه هر کمرسه اتا اناسیغه هر نمه قیلسه بلالاری هم

اولارغه شونداغ قیلور. ایر خاتون ایککیلاسی بر بریکا قایلاب یغلاشیب بولونکدا اولتورغان قری داداسی نینك الدیغه باریب انی قوچاغلاب: بیزکا خفه بولماسه‌لار بیز سیزکا یمانلیق قیلدوق بو وقتدین کین سیز همیشه بیز بیله دستورخوانغه اولتوراسیز و همه‌دین اوبدان جای‌نی سیزکا برامیز دیب ایتّی.

اتانکغه و انانکغه حرمت قیلغیل تاکه خدانینك سنکا برادورغان یورتدا اوزون عمر کورکایسن.

٦٧ وقت حسابی.

قدیم زماندین تارتیب آدم‌لار آیغه و کونکا قاراب وقت‌نی حساب قیلیب دورلار. ینکی آی چیقاندین تارتیب ینه بر ینکی آی چیققونچه اوتکان مدت‌نی آی‌دیب حساب قیلیب دورلار. اون ایکی آی‌نی بر یل حساب قیلدیلار.

ایرته یازدا کیچه وکوندوز بر کون برابر بولادور. شو کوندین تارتیب ینه بر ایرته یاز کیچه و کوندوز تنك بولادورغان کونغچه بر یل هم سانادیلار. اول یل‌نی شمسی یلی دیدیلار. بر شمسی یلی ٣٦٥ کون بیلان تمام بولادور. ینکی آی چیقاندین تارتیب ینه بر آیغچه تخمیناً یکرمه توقوز کون بولادور. لیکن آی یکرمه

توقوز كون بولسه اون ايكى آى بر شمس يل بيلان برابر بولمادى. يونانى علمالارى تاپتيكه آى يكرمه توقوز يريم كونده بر چوركواوب بولادور. انينك اوچون بر آى يكرمه توقوز كون ينه بر آى اوتوز كون حساب قيلديكه هر يل نينك ايچيده التە آى يكرمه توقوز كون برله و ينه التەسى اوتوز كون برله تمام بولدى. اون ايكى شونداغ آى بر يل بولوب قمرى يلى اتانيب دور. بر قمرى يلى شمسى يلى بيلان برابر كلمايدور بلكه اينكدين اون بر كون قيسقه بولوب ٣٥٤ كون برله تمام بولور.

اون سكزنجى يكرمه برنجى يكرمه تورتونجى يكرمه سكزنجى و يكرمه توقوزونجى يليغه توشادور. كبيسه يليدا ذوالحجه نينك اوتوز كونى بولور باشقه يللاردا كونلارى نينك عددى بر كم اوتوز بولور.

التە شهرنينك خلقى بر شمسى حسابى نى هم توتوب دور. اول حسابغه موافق يل اون ايكى آى برله تمام بولا دور. مذكور آى لارنينك اتلارى حمل ثور جوزا سرطان اسد سنبله ميزان عقرب قوس جدى دلو حوت دور. تورت آى نينك ٣٠ كونى بش آى نينك ٣١ كونى ايكى آى نينك ٢٩ كونى و بر آى نينك ٣٢ كونى بار. هر تورتونجى يلى

کبیسه یلی بولوب ۳٦٦ کونده تمام بولادور. کبیسه یلی حوت

آی نینك ۳۱ نجی کونی بولور.

حمل نینك اوّلقی کونی یل باشی بولوب تقویم کرغوریوسغه موافق مارچ آیی نینك یکرمه برنجی سیکا توشادور. اول کون کیچه و کوندوز کون برابر بولادور. بعضی خلق کبیسه یلی نی اعتبار قیلمای حساب قیلیب بریب بارا بارا بر ایکی آی ایلکاری کتیب دور.

الته شهرده توتقان شمسی حسابی نی مجال حسابی هم دیرلار. بر مجال اون ایکی یل بولادور. اول یل لارنی مجال نینك اوّلقی یلیدین تارتیب سچقان اوی بارس طاوشقان بلیق یلان اط قوی میمون توخی ایت و تونکوز یلی دیرلار.

بولك بولك خلق اوتكان زماندا بولغان واقعه دین ابتدا قیلیب تأریخ توختاتیب حساب قیاورلار. مثلاً یهودیلار آدم یراتیلغاندین تارتیب مسیحیلار حضرت عیسی مسیح توغولغان دین تارتیب مسلمانلار پیغمبر مدینه کا هجرت قیلغاندین تار تیب تأریخ توختاتیب دورلار. خاقانیلار اعدی میلاد مسیح نینك ۱۹۱۱ نجی یلیدین یعنی مینك کوه نینك اوّلقی یلیدین تارتیب تأریخ الیب تقویم کرغوریوسغه موافق حساب قیلورلار.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرىسى

سۆزلۈك

متكبر	[mutäkäbbir]	كىبىرلىك، تەكەببۇر، دىمىغى ئۈستۈن؛ ئۆزىنى چوڭ تۇتقۇچى
عدل	['ädl]	ئادالەت، توغرىلىق؛ ئىنساپ
حريص	[häris]	ھېرىسلىق؛ ئاچكۆز، تەمەگەر
اشراف	[äshraf]	ئالىي تەبىقە، شەرەپ ئىگىلىرى
اكابر	[äkabir]	ئەڭ كاتتا
شمس	[shäms]	قۇياش، ئاپتاپ
قمر	[qämär]	ئاي
تقويم	[täqwim]	پلانېتىلارنىڭ ھەرىكەتلىرىنى كۆرسەتكۈچى يىللىق جەدۋەل، كالېندار
قرن	[qärn]	ئەسىر (مۇسۇلمان خەلقلەردە كونا ھېساب بويىچە 30 يىل بىر قەرن ھېسابلىنىدۇ.
عدد	['ädd//'ädäd]	سان، ئەدەد
جنوارى	[jänwari]	يانۋار (بىرىنچى ئاي)
فبرەرى	[fäbräri]	فېۋرال (ئىككىنچى ئاي)
مارج	[march]	مارت (ئۈچىنچى ئاي)
اپريل	[aprel]	ئاپرېل (تۆتىنچى ئاي)
مى	[may]	ماي (بەشىنچى ئاي)
جون	[jon]	ئىيۇن (ئالتىنچى ئاي)
جولاى	[jolay]	ئىيۇل (يەتتىنچى ئاي)
اوكست	[awgust]	ئاۋغۇست (سەككىزىنچى ئاي)
سپتمبر	[septämbr]	سېنتەبىر (توققۇزىنچى ئاي)
اوكتوبر	[öktäwbr]	ئۆكتەبىر (ئونىنچى ئاي)
نوومبر	[nowämbr]	نويابىر (ئون بىرىنچى ئاي)
دسمبر	[dosämbr]	دېكابىر (ئون ئىككىنچى ئاي)
عشوراى	['ushur ay]	بىرىنچى ئاي
صفراي	[säfär ay]	ئىككىنچى ئاي
صفرقوشنەسى	[säfär qoshnäsi]	ئۈچىنچى ئاي
تلاش اى	[talash ay]	ئالتىنچى ئاي
دعا اى	[du'a ay]	يەتتىنچى ئاي
براعت اى	[bära'ät ay]	سەككىزىنچى ئاي
روزه اى	[rozä ay]	توققۇزىنچى ئاي

عيداي	['äyd ay]	ئونىنچى ئاي
ارا اى	[ara ay] .	ئون بىرىنچى ئاي
عيدقربان اى	['äyd qurban ay]	ئون ئىككىنچى ئاي
حمل	[hämäl]	(1) قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئون ئىككى بۇرج (قۇياشنىڭ يىللىق دائىرىسىدىكى ئون ئىككى نۇقتىنىڭ ھەر بىرى) نىڭ بىرىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا بىرىنچى ئاي نامى (مارت ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .
ثور	[säwr]	(1) قەدىمكى ئاسترونومىيە چۈشەنچىسى بويىچە ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئىككىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا ئىككىنچى ئاي (ئاپرېل ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .
جوزا	[jäwza]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئۈچىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا ئۈچىنچى ئاي (ماي ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ) .
سرطان	[särätan]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ تۆتىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا تۆتىنچى ئاي (ئىيۇن ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ) .
اسد	[äsäd]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ بەشىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا بەشىنچى ئاي (ئىيۇل ئايلىرىغا توغرا كېلىدۇ) .
سنبله	[sunbulä]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئالتىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا ئالتىنچى ئاي (ئاۋغۇست ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .
ميزان	[mizan]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ يەتتىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا يەتتىنچى ئاي (سېنتەبىر ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .
عقرب	['äqräb]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ سەككىزىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا سەككىزىنچى ئاي (ئۆكتەبىر ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .
قوس	[qäws]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ توققۇزىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا توققۇزىنچى ئاي (نويابىر ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .
جدى	[jädiy]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئونىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا ئونىنچى ئاي (دېكابىر ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .
دلو	[dälw]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئون بىرىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا ئون بىرىنچى ئاي (يانۋار ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .
حوت	[hut]	(1) ئون ئىككى بۇرجىنىڭ ئون ئىككىنچىسى، (2) قۇياش يىلى ھېسابىدا ئون ئىككىنچى ئاي (فېۋرال ئېيىغا توغرا كېلىدۇ) .

www.uyghurkitap.com

ئىزاھ:

پروفېسسور خەمىت تۆمۈر، ئابدۇرۇپ پولات ئەپەندىلەرنىڭ «چاغاتاي تىلى» (قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى. 1987 ـ يىل نەشرى) ناملىق كىتابىدا، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا يۇقىرىقى ئالتە خىل كېلىشتىن باشقا، يەنە ئورۇن ـ بەلگە كېلىش، ئوخشاتما كېلىش، چەك كېلىش، تەڭلەشتۈرمە كېلىش قاتارلىق كېلىشلەرنىڭ بارلىقى كۆرسىتىلگەن.

(1) ئورۇن ـ بەلگە كېلىش. قوشۇمچىسى «داغى (داقى) // داكى» [daghi، daqi، däki] شەكلىدە كۆرۈلىدۇ:

خندک (خندق) یاقاسینداغی (خەندەك ياقىسىدىكى)

تمام سودا کرلاردا‌قی (بارلىق سودىگەرلەردىكى)

قدیم داکی (قەدىمدىكى) ***ایچینداکی*** (ئىچىدىكى)

بۇ خىل كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار جۈملىدە ئېنىقلىغۇچى بولۇپ، ئېنىقلىغۇچىنىڭ ئورۇن، ۋاقىت جەھەتتىكى بەلگىسىنى بىلدۈرىدۇ.

(2) ئوخشاتما كېلىش. قوشۇمچىسى «دک // دیک ، تیک» [däk، täk] شەكىللىرىدە كۆرۈلىدۇ (يۇقىرىقى كىتابتا [dek، tek، tegin] شەكلىدە كۆرسىتىلگەن). بۇ خىل كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار جۈملىدە ئېنىقلىغۇچى ياكى ھالەت بولۇپ كېلىدۇ. ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كەلگەندە، ھەرىكەت ياكى سۈپەتنىڭ ئوخشىتىلما بەلگىسىنى بىلدۈرىدۇ:

قل دیک (قۇلدەك) **کل تیک** (گۈلدەك)

یادین چیقان اوق دیک (يادىن ئېتىلغان ئوقتەك)

△ ***خسته کونکلوم تەبته قان قیلماغونچه غنچه دیک***
اچیلیب مجلس‌دا رخسارینک کل افشان قیلمادینک — كامىل.

(3) چەك كېلىش. قوشۇمچىسى «غچە، قچە، كاچە // کچه» [ghächä، qächä، kächä] شەكىللىرىدە كۆرۈلىدۇ:

△ ***جولیلی اشیکی غجه کام اوروب***
زمان تینماپین یرکا اقدام اوروب — نزارى.

اخشام غجه (ئاخشامغىچە)، ***سمرقندکجه*** (سەمەرقەندكىچە)، ***صبح دین شام غجه*** (سۇبھىدىن شامغىچە)

شمالی روزی اخوندنینک یری‌کاجه (شىمالى روزى ئاخۇننىڭ يېرىگىچە)

چەك كېلىشتە كەلگەن ئىسىملار جۈملىدە ئاساسەن پېئىللارغا بېقىنىپ كېلىدۇ.

(4) تەڭلەشتۈرمە كېلىش. قوشۇمچىسى «چه» [chä] شەكلىدە كۆرۈلىدۇ:

بولماغونجه باغری قان (باغرى قان بولمىغۇچە)

بیرایجه (بىر ئايچە) یرکاجه (يەرگىچە)

△ ***قایسی کلشن کلبنی سروخرامانینکجه بار***
قایسی کلبن اوزره غنجه‌لعل خندانینکجه بار

(قايسى گۈلشەننىڭ گۈل بەرگىلىرى سېنىڭ ئازادە سەرۋىدەك قامىتىڭگە ئوخشىسۇن، قايسى گۈل بەرگىدىكى غۇنچە سېنىڭ كۈلكە.يېغىپ تۇرغان قىزىل لەۋلىرىڭگە ئوخشىسۇن.) — گۇمنام.

بۇ قوشۇمچە يۈلىنىش كېلىش بىلەن تۇرلەنگەن سۆزلەرگە قوشۇلۇپ كەلسە، خەۋەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك چەكنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسىنى؛ باشقا ئورۇنلاردا ئەھۋالغا قاراپ خەۋەرنىڭ ھالىتى سۈپىتىدە مىقدار، تەگلەشتۇرۇش، سېلىشتۇرۇش، مۆلچەر ۋە ھەرىكەتنىڭ ئۇسۇلى قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

www.uyghurkitap.com

3 . «دىۋانى نەۋبەتى»دىن پارچە

«دىۋانى نەۋبەتى» ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىكى مەشھۇر نامايەندە — لىرىك شائىر نەۋبەتىنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بىردىنبىر بەدىئىي مىراسىدۇر.

نەۋبەتى XVIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا (1690—1750) خوتەندە تۇغۇلۇپ، شۇ يەردە ياشاپ ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. بىزگە مەلۇم بولغان — قولىيازما ھالىتىدە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات ئىنستىتۇتى ۋە تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ساقلىنىۋاتقان دىۋاندىكى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، مەزكۇر بەدىئىي مىراس ھىجرىيە 1160- (مىلادىيە 1747 - يىل) يىللىرى يېزىلىپ تاماملانغان.

«دىۋانى نەۋبەتى» دە چوڭقۇر لىرىك ھېسسىيات، ئوبرازلىق تىل شەكلى ئارقىلىق رېئال ھايات ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرگە بولغان كۆزقاراش رەڭدار شېئىرىي تىل بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈلگەن؛ ئادالەت، مۇھەببەت، ۋاپا، ساداقەت ۋە سەممىيەت، ھاياتنى قەدىرلەش، ... قاتارلىقلار ئاساسىي تېما قىلىنىپ، كىشىلىك مۇناسىۋەتتە ئۆزئارا ئىنسانىي مۇھەببەت، دوستانە ياردەم، ئىنسانپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك غايىسىنى ئىلگىرى سۈرۈش مەقسەت قىلىنغان؛ تەڭسىزلىككە قارىتا نارازىلىق ئىپادىلىنىپ، گۈزەل ئارزۇنى رېئاللىقتا ئايلاندۇرۇش يولىدا «پەقەت جاندىن كەچكەن كىشىلا جانانغا يېتەلەيدۇ» دېگەن پىكىر ئىلگىرى سۈرۈلگەن.

نەۋبەتى ئۆز شېئىرلىرىنى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ تارىخىي ئەنئەنىسىگە ئاساسەن ئارۇز ۋەزنىنىڭ كۆپلىگەن بەھرىلىرىدە ياراتقان بولۇپ، «دىۋان»غا 108 غەزەل، ئۈچ مۇخەممەس، 34 رۇبائىي كىرگۈزۈلگەن.

ئومۇمەن، «دىۋانى نەۋبەتى» ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئەنئەنىسىنى ئۆگىنىش، تەسەۋۋۇپ ئىدىيىۋى ئېقىمىنىڭ ئۇيغۇر شېئىرىيىتىگە بولغان تەسىرىنى تەتقىق قىلىش قاتارلىقلاردا بىز ئۈچۈن قىممەتلىك تارىخىي ھۆججەت ھېسابلىنىدۇ.

تېكىست (1)

یار نینگ کوزی بیرله من دیوانه بولدوم عاقبت
خلق ارا رسوایی چیقیب بیگانه بولدوم عاقبت

کلمکای عالمگه نیچوک شاه ای نازنین
اشتیاقینگ کی بیرله مستانه بولدوم عاقبت

ایلیکا عشرت باغی ایرا خرم لیغ دلشادلیق
من غریبنینگ غم بیله همخانه بولدوم عاقبت

بر زمان یوقتور منگا آرام نی صبر قرار
آی یوزلوک نینگ شوقیغه پروانه بولدوم عاقبت

ایکی شهلا کوزلارینگ کونکلوم قوشینی قیلدی صید
جغد ینکلیغ مسکن ویرانه بولدوم عاقبت

ای سیرانلار یارینگ دستیدا تیاری خمار
متصل استانه همخانه بولدوم عاقبت

ساقیا من نوبت منگا جام محبت تولدورو
لوبتی کیم تشنه لب نداننه بولدوم عاقبت

عاقیل ایرسانگ ای برادر قیلمه نادان برله بحث
خاطرینگنی جمع ایلاب قیلمه نادان برله بحث

جهل اهلی اهل دانا برله بولغیل همنشین
اهل دانادین یراق نادان برله بحث

هر نچه مشکل سوال ایکان بولسه دانا دین سورار — بیهوده نینک کیمه قیلمه نادان بیرله بحث

عقل فهم دانشینی عالم دانا بیلور — بیلماکای قدرینی هرگیز قیلمه نادان بیرله بحث

چونکه زرنینک قیمتی ظاهر قیلور زرنینک صحبت — جاهل مثل قرا تاش قیلمه نادان بیرله بحث

اهل دانالار غنی بخشی سوزدری نایاب دور — مختصر قیلغیل سوزونکنی قیلمه نادان بیرله بحث

بو نصیحتنی اوزونکا ایلاکیل ای نوبتی
اوزکا بیرله نی ایشینک بار قیلمه نادان بیرله بحث

فصل نوبهاری کل کبی آچیلغان قیز — مثل کاکل سنبل هر طرف ساچیلغان قیز

بادی اچره تقید امیده عکسینی کوردوم — حسن باغیده تنها اوتو دور خرامان قیز

شوم رقیبلار جهتیدمین بولمادی نوزین کورماک — بولوت اچره آی منظور زلف اچره فهان قیز

کوزلاری بیلان باقیپ تکتی تیره مژگانیم — سینهم اوزره بیکانا زخمم قیلدی ویران قیز

من یتیم کای دلبر لبلارینک کلی احمر — غنچه نهالینغه صدقی الله احسان قیز

غنچه نهالیدا ایکی میوه کوردوم — یا غوسانکغو لاچ آلما یا غوا ایکی انار قیز

قیلدینگیز بیله صحبت بیر صوفی اول ساعت
قزیلیق ایچیدا آلدی خوش ایشراتدا قیز

ناگه بیلدی اول خوب تیزانینگ ایرو غوب
قیلدینگیز بیله صحبت درد ایلیغیدا قیز

رحمه ایلای گومیوش لوتیتی جانمه آتش
لوتیتی ئیمالیغه بولدی عشق هیجان قیز

کونکلومنی آلدی گاهی اول دلربا عیار قیز
آهو کوزلوک شمس طلعت قوز خوش رفتار قیز

ساچلاری مانند سنبل لب لاری مانند گل
سوزلاری قند دیک لذیذ شیرین خوش گفتار قیز

من کبی لیزینگ گداء چیرتیدا کویدو روب
تیر باران ایلاب هجر کالاری خونخوار قیز

کویدو روب هجر او تیدا جسمیم غمناک ایلادی
مرحمت ایتمادی بیتیم کا هر طرف مکار قیز

عشق داد ایلاب ایغلاییدور ابدی روز هر طرف
بو مطاعانی ایلاب فنا الدیم کیلا نکار قیز

بو مساکین دنیاده فانیغه کونکل بنا قیز کوروب
تیر باران ایلابا قیلغانی سینه بیمار قیز

جهد ایلایب لوتیتی قیلغیل جهان دا طاعت
تا نصیب ایلکای سنکا جنت ده حور نا قیز

ئويغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.ayghurkitap.com

نی خطالیق صنمنینگ اوتیدین توشتوم ییراق
نیچه کونلار یانگاقین کورمای تارتادورمن اشتیاق

ای ییراقلیق بیله یوقلیق دردی اولتوردی منی
عشق جامی تولوب قانیغا شرابی اولمادی هجر فراق

مقصدیم اولدور که دور اشیکیده قیلسام خدمتی
نی سلاح ایلا ایشیمنی دنیا دون سالدی ییراق

کوزگا غائب بولسا کیم کونگلوم داغی فرد و تنیک
کیف قیلای بو محبت باده سیغه ایچتیم عراق

تا جمالینگ کورماکا کوزچیقی غائب کیبی خمار
دردمندلارغا قیامت دشتیده آه فراق

تا قمادیم یارینینگ قاپاشیمدین اوزگا کچغه
نیچه کونلار یاد ایلا کونگلیم آقتی کوز بولاق

صبر قیلغیل بو ییراقلیق دردیگا ای نوبتی
نا امید بولمه خدا رحمت قیلور برکاه براق

ناگهان چیقتی چیرایینگ پری رخسارلیق
جلوه ایلاب کونگلوم الدی کافری زنارلیق

سینم اوزره تانگالیکیم لاله سیدیک تیره عشق
ناوک بیداد دین بولدی جراحت دارلیق

نچه کون بولدوم جراحت دردیدین جسمیم ضعیف
الیلا باشام صبا کوییدا من بیدارلیق

تا بیاننت جهه یتما سکا وصل یار
نچه کون کوییدا تاریب اول جهتیدین خارلیق

خلوتی ... عاجز بنده تسلیم | تا تریک ... ایلا سلام الدین خدمت ... لیق
اوتانیب ... دیک شمع جمالینک شوقیدا | استانه یا کوییدا تجرید اگر بیدارلیق

شکر قیلغیل نوبتی یار کوییدا سیک
باشیغه تاج شریعت نی قویوب دستارلیق

ای ... اول دلربا اولتور گوردیک | کوییدا روب فرقت ... اولتور گوردیک
کوزلاری ... باقیب ... اسلادی | اوقی تکلاری باغریمه قیلدی ... اولتور گوردیک
ای ... اوقی باغریم زخملاری اسلادی | ظلم ایلاب دردیمه قیلمادی دوا اولتور گوردیک
... کیب ... قیدا ... | باشیمه عشقیدا اتیلدی مبتلا اولتور گوردیک
حلقه حلقه زلفیدا ... اول ایلاب ... | عاقبت خانمانی ایلاب ... اولتور گوردیک
خواجه ... دریغا ... | حق تعالی رحمت قیلغای ... اولتور گوردیک

نوبتی ... خدا ...
... خدا اولتور گوردیک

www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

مهوش	[mähwäsh]	ئايغا ئوخشاش، ئايدەك گۈزەل، ناھايىتى چىرايلىق
يد	[säyd]	ئوۋ، شىكار، ئوۋ قىلىش
متصل	[muttäsil]	تۇتاش، ئارقىمۇ ئارقا، ئۈزلۈكسىز، دائىم
رندانه	[rindanä]	ئەيش ـ ئىشرەتتىن ئۆزىنى تارتمايدىغان، خاراباتىي، بىغەم، بىپەرۋا؛ باتۇر، قورقماس
جهد	[jähd]	تىرىشىش، ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلىش: جهدايلاماك — تىرىشماق، ئەستايىدىل ھەرىكەت قىلماق
هم نشين / همنشين	[hämnishin]	بىرگە ئولتۇرغۇچى، ھەمسۆھبەت
دانش	[danish]	بىلىم، مەلۇمات
ظاهر	[zahir]	ئوچۇق، ئاشكارا، كۆرۈنۈپ تۇرغان
ناياب	[nayab]	تېپىلمايدىغان، تېپىلماس
مختصر	[muxtäsär]	قىسقارتىلغان؛ قىسقىچە، ئىخچام؛ قىسقىسى
باده	[badä]	مەي، شاراب
منظور	[mänzur]	كۆرۈنگەن؛ نەزەردىن ئۆتۈپ ماقۇل بولغان
زلف	[zulf]	چاچ، ئاياللارنىڭ چېچى
تيره	[tiyrä]	قارا؛ قاراڭغۇ
مژگان	[mizhgan]	كىرپىك
سينه	[siynä]	كۆكرەك، يۈرەك
پيكان	[päykan]	(1) كامان ئوقىنىڭ ئۇچى، ئوق ئۇچىدىكى مېتال باشاق؛ (2) تىكەن؛ (3) كىرپىك
احمر	[ähmär]	قىزىل، قىپقىزىل: كل احمر ـ قىزىل گۈل
نهال	[nihal]	(1) كۆچەت؛ يېڭىدىن كۆكلەپ چىققان نوتا؛ (2) كېلىشكەن بوي، قامەت
صدق	[sidiq]	(1) چىن، راستلىق، توغرىلىق، ھەقىقىي؛ (2) خالىسلىق
نافع	[nafi']	پايدىلىق، مەنپەئەتلىك
مرغوب	[märghub]	يېقىملىق، سۆيۈملۈك
عشق‌پيچان	[ishq pichan]	ھەشقىپىچەك
مانند	[manänd]	ئوخشاش
مانده	[manändä]	ئوخشايدىغان
لذيذ	[läziz]	لەززەتلىك، تاتلىق، شېرىن

گفتار	[guftar]	سۆز، سۆزلەش؛ سۆھبەت: خوش گفتار ـ خوش سۆھبەت، خوش سۆزلۈك
تیر باران	[tiyrbaran]	ئوق ياغدۇرۇش
هجر	[häjr]	ئايرىلىق، جۇدالىق
خاشاك	[xashak]	خەس، خەشەك
مرهم	[märhäm]	مەلھەم، مەلھەم دورا
فانی	[faniy]	يوقىلىدىغان، يوقالغۇچى: دنیافانی ـ يوقىلىدىغان دۇنيا
دون	[don]	پەس، رەزىل، ناكەس
براق	[buraq]	تۇلپار (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام «مېئراج» كېچىسى كۆككە مىنىپ چىققان ئۇچار ئات)
ناوك	[nawäk]	(1) كامانىنىڭ ئوقى (2) كىرپىك
شام	[sham]	كەچقۇرۇن؛ قاراڭغۇلۇق
صبا	[säba]	سەھەر، تاڭ شامىلى
بيدار	[biydar]	ئويغاق، هوشيار
شمع	[shäm′]	قۇياش، نۇر
شوق	[shäwq]	ئارزۇ، ھەۋەس، ئىنتىلىش، ئىستەك؛ ئۆرتىنىش
دستار	[dästar]	سەللە
غارات	[gharat]	بۇلاڭ، تالان، تالان قىلىش
فرقت	[furqät]	ئايرىلىق، جۇدالىق
خانمان	[xanman]	ئۆي ـ جاي ۋە ئۆي جاھازلىرى
پیشه	[peshä]	ھۈنەر، كەسىپ، ئادەت

ئىزاھ:

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا سۈپەتلەرنىڭ قوللىنىلىشى ھەمدە سۈپەت دەرىجىلىرىنىڭ بۇلۇنۇشى ئومۇمەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكىگە ئوخشاش. بۇلاردىن «راق، راك// رك» [raq, räk] قوشۇمچىسى قوشۇلۇش بىلەن تۈزۈلگەن سۈپەتلەر:

(1) سېلىشتۇرۇش دەرىجىسىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

△ *كوكراكيم دور صبح نينك پيراهنى دين چاكراك*
كيرپيكيم شبنم توكولكان سبزەدين نمناكراك

(كۆكرىكىم خۇددى سەھەرنىڭ قۇياش نۇرى تەرىپىدىن بۆسۈۋېتىلگەن ئېتىكىدىن يىرتىقراق، كىرپىكىم شەبنەم چۈشكەن مايسىدىن نەملىكرەك.) — نەۋائى.

△ *نچه اوقلانسه نوائى كونكلى زخمين راق بولور*
كورمادوك زخمىكه تيككان سارى بولغاى چاكراك

(نەۋائىينىڭ كۆڭلى ئوق يېگەنسىرى زەخمىلىكرەك بولىدۇ، لېكىن ئوق تەگكەنسېرى چاك - چاك بولۇپ كەتكەن بىر زەخمىنى كۆرمىدۇق.) — نەۋائى.

(2) بەزىدە سېلىشتۇرما دەرىجە سېلىشتۇرغۇچى بىلەن سېلىشتۇرۇلغۇچى، يەنى سۈپەت-تىن كېيىن كېلىپ سېلىشتۇرۇش ئوبيېكتىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم ياكى ئىسىم بىرىكمىسى بىلەن سۈپەت ئوتتۇرىسىدا «كە، كيم» [ki, kim] باغلىغۇچىسىنىڭ كېلىشى بىلەن ئىپادىلە-نىدۇ:

△ *بوت پرستليك يخشيراقكيم خود پرست*

(ئۆزىگە چوقۇنغاندىن بۇتقا چوقۇنغان ياخشى.) — نەۋائى.

△ *رستەليک يخشيراق کيم بستەليک*

(تۇتقۇنلۇقتىن ئازادلىق ياخشى.) — نەۋائى.

(3) سېلىشتۇرما دەرىجە بەزىدە ئاشۇرما دەرىجە رولىدا قوللىنىلغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن:

△ *حياسی کمراک ايدی*

(هاياسى تولىمۇ كەم ئىدى.) — «بابۇرنامە».

△ *ادمنينک يخشيراغی*

(ئادەمنىڭ ئەڭ ياخشىسى) — نەۋائى.

△ *ايکی ييل نينک ايچيده اعتبارليق راق کته جای دين اويلانديم.*

(ئىككى يىلنىڭ ئىچىدە ناھايىتى ئېتىبارلىق كاتتا جايدىن ئۆيلەندىم)

— «چاھار دەرۋىش».

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا سۈپەتلەرنىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى سۈپەتلەرنى تەكرارلاش ۋە ئاشۇرما رەۋىشلەرنى قوشۇش يولى ئارقىلىق ياسىلىدۇ. سۈپەتلەرنىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى ئۈچۈن تۆۋەندىكىدەك رەۋىشلەر كۆپرەك قوللىنىلغان:

بيحد [bihäd] بسيار [bisyar] غايت [ghayät] اسرو[äsrü]

بيحدقرا [bihäd qara] ناھايىتى قارا

غايت نازوک [ghayät nazuk] بەك نازۇك

اسروملالت دا [äsrü mälalätdä] ناھايىتى زېرىكىشلىك ئەھۋالدا، ناھايىتى ھارغىنلىقتا

بسيار دولت مند كشی ايردی

(تولىمۇ باي كىشى ئىدى) — «چاھار دەرۋىش».

تېكىست (2)

چیقیب شهر و جو ویرین تماشای جهان کلدیم
عنایات الهی بولغان ایرکان روزه اول ده
اولار و قیتیم ایمانیم شست اسرائیل یاران غسل
چیقیب یارکند دیاریدین منازللارنی قطع ایلاب
منه عاجز قولینیه پادشاهیم رحمت انکاری دیب
کیجه کوندوز فراقیدا یوروب من در بدر یاد ایت
منی سبحان عاجز حالیم رحم ایلاگیل یاران
نمازیم قضا قیلدیم که شیطان فنا قیلدیم
یاتیب دور لوتی کیم جذب ایلاب مست لا یعقل

بفرمان الهی قطره سودین نهان کلدیم
محمد اسکه من عاجز محبت خاندان کلدیم
بحق حرمت پیغامبر آخر زمان کلدیم
زیارت قیلغالی سلطان ستوق بغرا خان کلدیم
امام لار هاتمینه توتغالی من باغری قان کلدیم
شهیدلار دین مدد بولغای دیبان خانمان کلدیم
مرادیم نی تیلاب مدد شهی صاحبقران کلدیم
گناهیم شوملوغیدین سارغایب برگ خزان کلدیم
اوزوم دین بیخبر دوت بودرگاه غم قجان کلدیم

بو عالمی فانیده کلیب گذر ایتیم
لوزیت یا شه علم استاکالی من سفر ایتیم

بو علم شریعت یولیدا قالدیم حیرات
بر راه برتا قمای اوزوم دربدر ایتیم

توفیق یولوب کلدیم او استاقا شیخه
بر نچه محل تحصیل علم مختصر ایتیم

یوز شکر الهی غه منکا قیلدیلار انعام
بر ذره علم تحصیل ایتیب بهره ور ایتیم

هر بار که قصد ایتم منکا شکر اعدی
آیات احادیث اوزوم کا دبر ایتیم

هر یرداکی بر عالم خوش فهم تابسام
بر لحظه اننک مجلسیده من مقر ایتیم

گر علم شریعت منکا برسه لار تعلیم
گویا که انی بیر توتوب قدر ایتیم

بو علم شریعت دین ملت شجریده وا
نچند کلمه زبده شیرین ثمر ایتیم

بیهوده کوب سوزلاما اگیل توبتی عاجز
شرع نبی دینی اوزکانه من مختصر ایتیم

یارنینک چهار باغیدین بر دسته گل کلتوردم
باده عشق محبت کا گل کلتوردم

تا که عشق محبت باده سیدین نوش ایتیب
کوزلاریدین قطره قطره اشک نم کلتوردم

جذب ایلار باده‌ء عشق محبت کیفیدا
سجده‌ء شکرانه کلا باشیمنی کل کلتو مشام

خانمانیم یارینک حقیقیدا ایثار ایلاسام
التماسیم یاردین قیلغنی قبول کلتور مشام

شکر لله نوبتی بولدی بو لاینک نبی امتی
بیل غنیمت فرصتی ختم رسول کلتور شام

کلادیب وعده ایلاب کلمادی اول وعده یالغانیم
وفا عهدی وعده ایلاب تورمادی کسرو خدا نم

گرفتاری بولوبمن یارنینگ هجرانی بلا سیغه
کویوب عشق فراقینگ او تیدا ایم اورتانور جانم

دریغا کاشکی بیلسام ایدی تورغان مکانینگ
سینه‌من ایستاسام قایدین تیپای شاه خوبانیم

نه بولغای رحم ایلاب من تو نوکنو بنظر قیلسانگ
منی دیک قول کرکمه سنکا ای شاه خوبانیم

تورر محب منتظر هر کیم بولیدی یار کیلکای دیب
بناگه کلسه ایدی صنما ایلاسام جانیمنی مهمانیم

حبیبنگ حرمتیدین بنده‌ء اوزونگ قیل وصل
خدا وندا اولار وقتیم داهمراه ایلا ایمانیم

اگر عاشق جفا سیز سنه معشوق تحمل قیل
حزینا کونگلوم معمور ایلاگای شاه لیدکه مردانیم

کیل ایمدی تونغی یار مجازی کونکل بره
دریغ عمر اوتوب باردی فانیغا اسیر جانیم

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

استادیم علملار سندیک شهسواری تاپمادیم — دهر ارا بر مشفق همدردیاری تاپمادیم

بولماغای عالمده سندیک مهوش ای نازنین — غنچه خندان لبینکدیک گلعذاری تاپمادیم

نی علاج ایلای غمینک وابسته کونکلوم سنکا — مهرتابان یوزونکدیک لاله زاری تاپمادیم

رحم ایلاب عاشقینکا اوز وصالینکا قیل منی — دلبریم کونکلونکدیک ارتوغراق دیاری تاپمادیم

کیچه کوندوز نوبتی کونکلوم اولدی مبتلا

بو جهانده سندیک روزکا غمگزاری تاپمادیم

خدایا رحم ایلاب اول شوخ کوزی یار کیلکایمو — حزین کونکلومنی شاد ایلاب که اول دلدار کیلکایمو

نچه یللار اوشول عزیزینکه ایلاب اعتقادیم شی — وفا ایلاب اوشول عهدینکه کیم غمخوار کیلکایمو

نچه کوندوز فراقیدا بولوبمن واله و شیدا — مینک حالیمنه پرسش قیلغالی اغیار کیلکایمو

بناگه اول شوخ کوزی شرده اول مهربانیت — حزین کونکلوم کا مهمان خانه ده یار کیلکایمو

جهان نغمه کلمکا هر زمان انینک دیک بری پیکر — انینک حسن جمالیدیک کلی کلزار کیلکایمو

مینکا شور ایله اچولیم اول زار مهرپیلیب — کمینه نوبتی دیک مبتلای زار کیلکایمو

دلبریم سندک ینه آرام جانم یوق منینگ
تال بوینونگدیک یکی بر سروِ رعنام یوق منینگ

بولماغای سندک ینه بر مهوشی ای نازنین
سوزلارینگ قندیدیک لذیذ شیرین زبانم یوق منینگ

رحم قیلغیل من یتیم بیچاره گه ای نازنین
سندین اوزگه هیچ یرده مهربانم یوق منینگ

جورلوب پروانه دیک شمع جمالینگ شوقیدا
کوردی لوب جسمیم ضعیف بر پایم یوق منینگ

آستانینگ آستانیب اول ساتم ارماندور منگا
یا فکریم سندور اوزگه خیالیم یوق منینگ

داخل لیق ایلادیم عرض احوالیم ایتیب
تا ابد سندیس لیک هیچ شهسواریم یوق منینگ

لوتفی تیم یارینگ آستانه سیدا بولدم مدام
تا ترکی من یار دین اوزگه نگاریم یوق منینگ

آلدی کونکلومنی اول دلبری جانانه ء
ای یوزونگ شمعیغه بولدوم من پروانه ء

بولدی جسمیم ضعیف عشق اوتی نینگ تابیغه
دوستلار عیب ایتماغیز بولسام که من پروانه ء

پر بالیم توکالیب دردِ هجریدا اولسام تا دک
کار شد بولدی منگا اول هوش جمخانه ء

ای یرانلار عشق شوری لوتفی تولدور باشمه
وصل نینگ آرزوسیدا کونکلوم اوی ویرانه ء

ای نگارا بو جهان کونگلوده عمارت ایلاگیل
وه نه نخچیده و گر یاری برله بولسه همنشین

صدقه قیلغیل جمالینگ خرمنیدین دانه ء
تبغت ایچره یار سیز اولتورسالار همخانه ء

یارنینگ وصل جمالینغ تیلا یوره لوبتی
دوستی صادیق ایرور منگلم ایرور بیگانه ء

چقتی ناگه هوش طرفه نگاری اوزکا جه
آچیلیب چون لالهٔ احمر گلعذاری اوزکا جه

ایکی شهلا کوزلاری کونگلوم قوشینه قیلدی صید
مبتلا ایلاب منی یادی فکاری اوزکا جه

ایتّی مژگان اوقلاری پیوسته تا شیشه یاغدوروب
تکلادی ناوک اوقلاری قیلدی قراری اوزکا جه

نی علاج ایلای یارنینگلا دردی اولتوردی منی
بارچه زدلار سربسری زخمکاری اوزکا جه

یا مستانیب دوران مانا با چهره سی فنهان اتیب
اژدها یبخلیغ ایکی زلف نگاری اوزکا جه

معدی تو یاکس سنینگ حسنونگ تماشا قیلغالی
ایکی صف لشکر تورور بیرور صد هزاری اوزکا جه

تیرو منتظر دورمن جمالیغه انینگ
رحم اتکالی دیب قیلورمن ناله زاری اوزکا جه

کلمکای عالمکا آنداغ نازنین مکاره ء
بی ترحم ظالمی هر دم شکاری اوزکا جه

کیچه کوندوز جمالینگ شوقیدا بولدوم خراب
کاشکی بو تونتیگا بولسالاری اوزگاچه

بناگه اوچرادی بیر دلربایی کوزی قاشی ایتّه
جزینی کونکلوم غارات ایلادی سر تیغینه قاشی ایتّه

جهانی نوز کیمکا هر نیر سینکدیک بیر پری پیکر
کیچه کوندوز فراقیدا کوزومنی غرق یاش ایتّه

فراقیدا اگر قالدینغ اسلام عیب ایتمانینکز زینهار
مسلمانلار نتای سیجاره کونکلومنی تلاشی ایتّه

حرم صیدمین حقیقت اولادم جلوه ایلاب ماتا بالازیک
کرشمه بیرله منیدیک بینوالارنی اداش ایتّه

مثل سل زلفینی دام ایلابان چون ایلادی قید
جمالینی خرمنه اوزره قراخالینی قاشی ایتّه

نه ارمانی تونبیتی کیم یارینینک کویدا جان بیر
فدا ایلاب اوزینی کوییدا ایثار باشی ایتّه

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

نهان	[nihan]	يوشۇرۇن، مەخپىي
عنايت	['inayät]	مېھرىبانلىق، مەرھەمەت، ياردەم، ئىلتىپات
روز	[roz]	كۈن، كۈندۈز
ايمان	[iman]	ئىشەنچ، ئېتىقاد
منازل	[mänazil]	«مەنزىل» نىڭ كۆپلۈكى، مەنزىللەر، قونالغۇلار
قطع	[qät']	(1) كېسىش، ئۈزۈش؛ (2) بېسىش، يۈرۈش، كې- زىش
صاحبقران	[sahibqiran]	(1) بەختىيار، بەختكە ئېرىشكەن، جاھانگىر؛ (2) كاتتا پادىشاھلارغا بېرىلگەن لەقەب (لەقەم)
لايعقل	[layä'qil]	ئەقلى يوق، ئەقىلسىز، ھوشسىز
گذر	[guzär]	ئۆتۈش، ئۆتۈش جايى، كېچىك
توفيق	[täwfiq]	(1) مۇۋاپىقلىنىش، مۇۋاپىقلىق، ئۇيغۇنلۇق؛ (2) مەدەت
تحصيل	[tähsil]	ھاسىل قىلىش، ئۆگىنىش
بهربر	[bährbär]	مېۋە، ھوسۇل، بەھرە، نەپ
اعدا/اعدى	[ä'da]	دۈشمەنلەر
ايات	[ayat]	«ئايەت» نىڭ كۆپلۈكى: (1) نىشانلەر، بەلگىلەر؛ (2) قۇرئان جۈملىلىرى
احاديث	[ähadis]	«ھەدىس» نىڭ كۆپلۈكى، پەيغەمبەر سۆزلىرى
دبر	[dubär]	دەستۇر؛ مەدەتكار، تايانچ
مقر	[mäqär]	قارار تېپىش ئورنى، توختىلىدىغان جاي، مەنزىل، ما- كان، قارارگاھ
شجر	[shäjär]	دەرەخ
زبده	[zubdä]	بىرەر نەرسىنىڭ ياخشى قىسمى، تاللانغىنى، قايمىقى، ياخشى نەتىجىسى، خۇلاسىسى
ثمر	[sämär]	مېۋە، پايدا، نەتىجە
نبى	[näbiy]	پەيغەمبەر، ئاللانىڭ ئەلچىسى
نوش	[nosh]	سۆز بىرىكمىسىدە «ئىچكۈچى» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: نوش اتماك – ئىچمەك
اشك	[äshk]	ياش، كۆز يېشى
جذب	[jäzb]	تارتىش، سۈمۈرۈش، تامشىش

ايثار	[iysar/isar]	بېغىشلاش، ئىنئام قىلىش، تەقدىم قىلىش
امت	[ummät]	(1) بىر تىلدا سۆزلەشكۈچى كىشىلەر توپى؛ (2) بىر پەيغەمبەرگە تەۋە كىشىلەر
ختم	[xätm]	(1) تۈگەللىنىش، تاماملىنىش، ئاخىرىغا يەتكۈزۈ- لۈش؛ (2) خاس، مەخسۇس؛ (3) قۇرئاننى باشتىن ئاخىرىغىچە قىرائەت بىلەن ئوقۇپ تاماملاش
سرو	[särw]	(1) تۈز، چىرايلىق ئۆسىدىغان، قىش - ياز كۆپكۆك تۇرىدىغان، خۇش پۇراق بىر تۈرلۈك دەرەخ؛ (2) يارنىڭ گۈزەل قەددى - قامىتى؛ گۈزەل يار
خرامان	[xiraman]	ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ، ناز بىلەن يۇرگۈچى
خوب	[xob]	ياخشى؛ چىرايلىق، گۈزەل؛ دۇرۇس، ماقۇل، يېقىم- لىق
منتظر	[muntäzir]	كۈتكۈچى
حبيب	[häbib]	سۆيۈملۈك، دوست
واصل	[wasil]	ئېرىشكۈچى، يېتىشكۈچى؛ ئېرىشكەن، يېتىشكەن
تحمل	[tähämmul]	تاقەت، سەۋر، چىدام
حزين	[häzin]	قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، غەمكىن، ھەسرەتلىك
معمور	[mä'mur]	ئاۋات؛ شاد
مجازى	[mäjaziy]	ھەقىقىي بولمىغان
اسيز	[äsiz/ässiz]	(1) ئىسسىت، (2) بىچارە؛ روھسىز
شهسوار	[shähsäwar]	ئات مىنىشكە ماھىر، ئاتقا ياراشقان؛ چەۋەنداز
دهر	[dähr]	دۇنيا، ئالەم، زامان، دەۋر
مشفق	[mushfiq]	مېھرىبان، شەپقەتلىك، مەرھەمەتلىك
خندان	[xändan]	كۈلىدىغان، كۈلگۈچى، شاد، خۇرسەن، كۈلۈش
كل عذار/ گلعذار	[gul'uzar]	گۈل يۈز، گۈزەل يۈزلۈك، مېھرى ئىسسىق، گۈزەل
وابسته	[wabästä]	باغلانغان، بىر - بىرىگە باغلانغان، ئالاقىدار
مهرتابان	[mehritaban]	تاۋلىنىپ، نۇرلىنىپ تۇرغۇچى قۇياش
مبتلا	[mubtäla]	(1) گىرىپتار، دۇچار بولغان، ئىلىنغان، تۇتۇلغان؛ بەختسىزلىككە ئۇچرىغان، بالاغا يولۇققان، (2) ئا- شىق؛ دەرمانسىز، زەئىپ
واله	[walä]	بېرىلگەن. مەپتۇن
والهشيدا	[walä—i shäyda]	قاتتىق بېرىلگەن، مەپتۇن - شەيدا بولغان

www.uyghurkitap.com

پرشش	[pursish]	سوراش، ئەھۋال سوراش، يوقلاش
مژده	[muzhdä]	خۇش خەۋەر، سۆيۈنچلىك خەۋەر
پری	[päri]	پەرى؛ گۈزەل؛ سۆيگۈنى:
		پری پیکر - پەرى سۈرەت، گۈزەل، چىرايلىق
شوریده	[shoridä]	پەرىشان
پر	[pär]	قانات
پای	[pay]	پۇت، ئاياق؛ تەگ، ئاست، ئاساس
یاستانماق	[yastanmaq]	ياستۇق قىلماق، تەكيە قىلماق
دادخواه	[dadxah]	ئادالەت تەلەپ قىلغۇچى، ئادالەت ئىزدىگۈچى؛ ئەرز - داد قىلغۇچى
مدام	[mudam]	دائىم، ھەرچاغ
تاب	[tab]	نۇر، تاۋلىنىش؛ ئىسسىقلىق، ھارارەت
طرفه	[turfä]	يېڭى، يېڭىلىق، قىزىق، كىشىنى ئەجەبلەندۈرۈدىغان، ئاجايىپ، كەم ئۇچرايدىغان
فکار	[figar]	جاراھەتلىك، يارىلىق
پیوسته	[päywästä]	(1) ھەمىشە، دائىم؛ (2) تۇتاشقان
ناوک	[nawäk]	(1) كامان ئوقى؛ (2) كىرپىك
ماه/مه	[mah/mäh]	ئاي
ماهتابان	[mah—i taban]	پارلاق ئاي، پارلاپ تۇرغان گۈزەل
ینکلیغ	[yängligh]	ئوخشاش؛ -دەك، -تەك
صد	[säd]	يۈز (سان)
هزار	[häzar]	(1) مىڭ (سان) (2) بۇلبۇل
ترحم	[tärähhum]	رەھىم قىلىش؛ غەمخورلۇق، مەرھەمەت
مردم	[märdum]	(1) ئادەملەر، كىشىلەر؛ (2) قارىچۇق
غارت	[gharät]	بۇلاڭ - تالاڭ، تالان قىلىش؛ كۆپلۈكى: غارات
کرشمه	[käräshmä]	جىلۋە، ناز، ناز - كەرەشمە
بی نوا/ بینوا	binäwa]	بىچارە، يوقسۇل؛ بەختسىز، ئۈمىدسىز
مثل	[misl]	مىسالى، ئوخشىشى، تەڭدىشى
قیاد	[qäyyad]	بەند، باغلانغان؛ كىشەن
خرمن	[xirmän]	خامان

ئىزاھ:

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا سان تۆۋەندىكى جەھەتلەردە هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكىدىن پەرقلىنىدۇ:

(1) بىر بۆلەك ئەرەبچە، پارسچە سانلار ئۇيغۇر تىلىدىكى سانلار بىلەن تەڭ قوللىنىلغان. مەسىلەن:

ئەرەبچە

ثالث	[saiis]	ئۈچىنچى
ثلث	[suls]	ئۈچتىن بىر
رابع	[rabi′]	تۆتىنچى
ربع	[rub′]	تۆتتىن بىر
خمس	[xäms]	بەش
خمسه	[xämsä]	بەشلىك

پارسچە

هفت	[häft]	يەتتە
صد // سد	[säd]	يۈز
هزار	[häzar]	مىڭ
لک	[läk]	يۈزمىڭ
صدهزار	[sädhäzar]	يۈزمىڭ

(2) بەزى ساناق سانلار تاۋۇش جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ. مەسىلەن:

ايكى	[iki ~ ikki]	ئىككى
تورت	[tört]	تۆت
التى	[alti]	ئالتە
التميش	[altmish]	ئاتمىش
التيميش	[altimish]	ئاتمىش
توقوز	[toquz ~ toqquz]	توققۇز
اوتوز	[ottuz ~ otuz]	ئوتتۇز
ايليک	[ellik ~ ellig]	ئەللىك

(3) قوشما سانلار ئوتتۇرىسىغا بەزىدە «و» [wä] باغلىغۇچىسى قوشۇلۇپ قوللىنىلغان. مەسىلەن:

اوچ يوز و توقوز	[üchyuzwätoquz]	ئۈچ يۈز توققۇز

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

قيريق ويتى	[qiriq wä yätti]	قىرىق يەتتە

(4) تەرتىپ سانلار ئۈچۈن «نجى، ينجى، ونجى» [ünchi // unchi, inchi, nchi] قوشۇمچىلىرى قوللىنىلغاندىن تاشقىرى، يەنە «لانجى» [lanchi // länchi] قوشۇمچىسىمۇ قوللىنىلغان. مەسىلەن:

ايكينجى	[ikkinchi]	اوچونجى	[üchünchi]
اون توقوزونجى فصل	[on toqquzunchi fäsl]		
بيرلانجى	[birlänchi]	بىرىنچى	
ايكيلانجى	[ikilänchi]	ئىككىنچى	
توقوزلانجى	[toquzlanchi]	توققۇزىنچى	

بەزىدە تەرتىپ سان «بىرىنچى» ئورنىدا «اول» [äwwäl]، «اولغى» [äwwälghi]، «اولقى» [äwwälqi]، «بورونغى» [burun'ghi] سۆزلىرى قوللىنىلغان. مەسىلەن:

اولقى قسم	[äwwälqi qisim]	بىرىنچى قىسىم
اولغى باب	[äwwälghi bab]	بىرىنچى باب
بورونغى طبقه	[burun'ghi täbäqä]	بىرىنچى تەبىقە

△ ***بولار ايدى اول عيبى اوغرى ايكينجى عيبى قاچقاق اوجونجى عيبى ييغلاق ديديلار***

(بۇلار: بىرىنچى ئەيبى ئوغرى، ئىككىنچى ئەيبى قاچقاق، ئۈچىنچى ئەيبى يىغلاڭغۇ دېدى.) —«قىسسەسۇل - ئەنبىيا».

△ ***اولقى فصل عادل سلاطين ذكريدا***

[äwwälqi fäsl, adil sälatin zikridä.]

(بىرىنچى پەسىل، ئادىل پادىشاھلار باياندا.) —«مەھبۇبۇل - قۇلۇب».

(5) كىشىلىك سانلار ئۈچۈن «او» [äw] ياكى «اولا، اولان» [äwlä, äwlän] قوشۇمچىلىرى قوللىنىلغان. مەسىلەن:

براو	[biräw]	بىرەيلەن
ايكو	[ikäw]	ئىككىيلەن
ايكاولا	[ikäwlä]	ئىككىيلەن
ايكاولان	[ikäwlän]	ئىككىيلەن، ئىككىمىز

△ ***كەهربر نفس بيزكا بيرام دور***
قجانكىم براوكا بورنك شام دور —نزارى.

[ki härbir näfäs bizgä bäyramdur, qachan kim biräwgä buräng shamdur.]

△ ***ايكاو جرماشيب عشق پيجان كبى***
برى برسيكاتن ارا جان كبى —نزارى.

[ikäw chirmashib ishqpichan käbi, biri birsigä tän ara jan käbi.]

△ *ایکو بولدی حیرتدا انداغکه لال*
دیدیلار ایکاو توشمو یاخود خیال —نزارى.

[ikäw boldi häyrätdä andaghki lal, dedilär ikaw tüshmu ya xud xayal.]

(ئىككىلەن ھەيرانلىقتىن ئاغزى گەپكە كەلمەي قېلىشتى، ئۇلار بۇ چۈشمۇ ياكى خىيالىمىزمۇ دېيىشتى.)

△ *کیمەکا قویدیلار ایکاولا قدم* — نوائى.

[kimägä qoydilar ikäwlä qädäm.]

△ *نی خوش بولغای ایکاولان مست بولساق وصل باغیدا*

[ne xush bolghay ikäwlän mäst bolsaq wäsl baghida.] —nąwai

(ۋەسلىنىڭ بېغىدا ئىككىمىز مەست بولۇشقان بولساق، نېمە دېگەن خۇشاللىق بولار ئىدى.)

(6) «مىنك» [ming]، «يۈزمىنك» [yüzming]، «يۈزتمن» [yüztümän]، «تمن مىنك» [tümänming]، «يۈزتمن مىنك» [yüz tümän ming] قاتارلىق تاق ۋە قوشما سانلار نەزمىي ئەسەرلەردە كۆپىنچە سان مەنىسىدە ئەمەس، بەلكى «ناھايىتى، كۆپ، ساناقسىز، ھېسابسىز» دېگەندەك مەنىلەردە قوللىنىلغان. مەسىلەن:

△ *یوزتمن برق بلا اوردونک منکا* — نوائى.

[yüz tümän bärqi bäla urdung manga.]

(ماڭا ناھايىتى نۇرغۇن بالا - قازانىڭ چاقمىقىنى چۈشۈردۈڭ.)

△ *یوز تمن مینک قایغودین بیر یولی ازاد ایلاکیل*

[yüz tümänming qayghudin bir yoli azad äylägil.]

(ساناقسىز قايغۇلاردىن بىر يولى ئازاد قىلغىن.) — موللا بىلال.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

4. ئابدۇرېھىم نىزارى: «لەيلى ـ مەجنۇن»دىن پارچە

ئابدۇرېھىم نىزارى مول ئىجادىي مىراسلىرى بىلەن كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزدا ئۆزىگە خاس شۆھرەتلىك ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن نامايەندىلەرنىڭ بىرى. ئۇ 1776 ـ يىلى قەشقەر شەھىرىنىڭ «بۇلاق بېشى» مەھەللىسىدە تۇغۇلۇپ، 1850ـيىلى ۋاپات بولغان①.

نىزارى بالىلىق ۋە يىگىتلىك مەزگىللىرىدە قەشقەر مەدرىسلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلـغان. ئۇ يەردە ئەرەب، پارس تىللىرىنى پىششىق ئۆگەنگەن. پىردەۋسى، شەيخ سەئدى، خۇسرەۋ دېھلەۋىي ۋە جامى قاتارلىق پارس كلاسسىك شائىرلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن پۇختا تونۇشقان. خۇسۇسەن ئۇلۇغ شائىر ۋە مۇتەپەككۇر ئەلىشىر نەۋائى ئىجادىيىتىنى چوڭقۇر ئۆگەنگەن. ئۆزىنىڭ بىر ئۆمۈر ئىجادىي پائالىيىتى داۋامىدا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى گۈلشىنىدە ئاجايىپ رەڭدار گۈللەرنى ئېچىلدۇرغان تالانتلىق شائىر ئابدۇرېھىم نىزارى نەۋائىنىڭ «خەمسە» چىلىك ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ «لەيلى ـ مەجنۇن»، «مەھزۇنـ گۈلنىسا» ۋە «چاھار دەرۋىش» (زىبائى بىلەن بىرلىكتە)… قاتارلىق بىر قانچە يىرىك داستانلارنى ھەمدە ھازىرغىچە مەلۇم بولغان 290 كۇپلېت، 1450 مىسرانى ئۆز ئىچىگە ئالغان 35 پارچە مۇخەممەسنى ياراتقان.

نىزارى كۇللىياتىنىڭ ھازىرغىچە مەلۇم بولغان بىر قانچە قولىيازما نۇسخىسى بار. ئۇنىڭدىن بىرى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيدا ساقلىنىۋاتقان №009 ئىنۋېنتار نومۇرلۇق قولىيازما. يەنە بىرى، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ شەرقشۇـ ناسلىق ئىنستىتۇتى لېنىنگراد بۆلۈمى قولىيازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان نىزارى كۇللىياتى بولۇپ، ئۇنىڭ فورماتى 24×32 س. م.

① «نىزارى لىرىكىلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى. 1995 ـ يىل نەشرى.

تیکست (1)

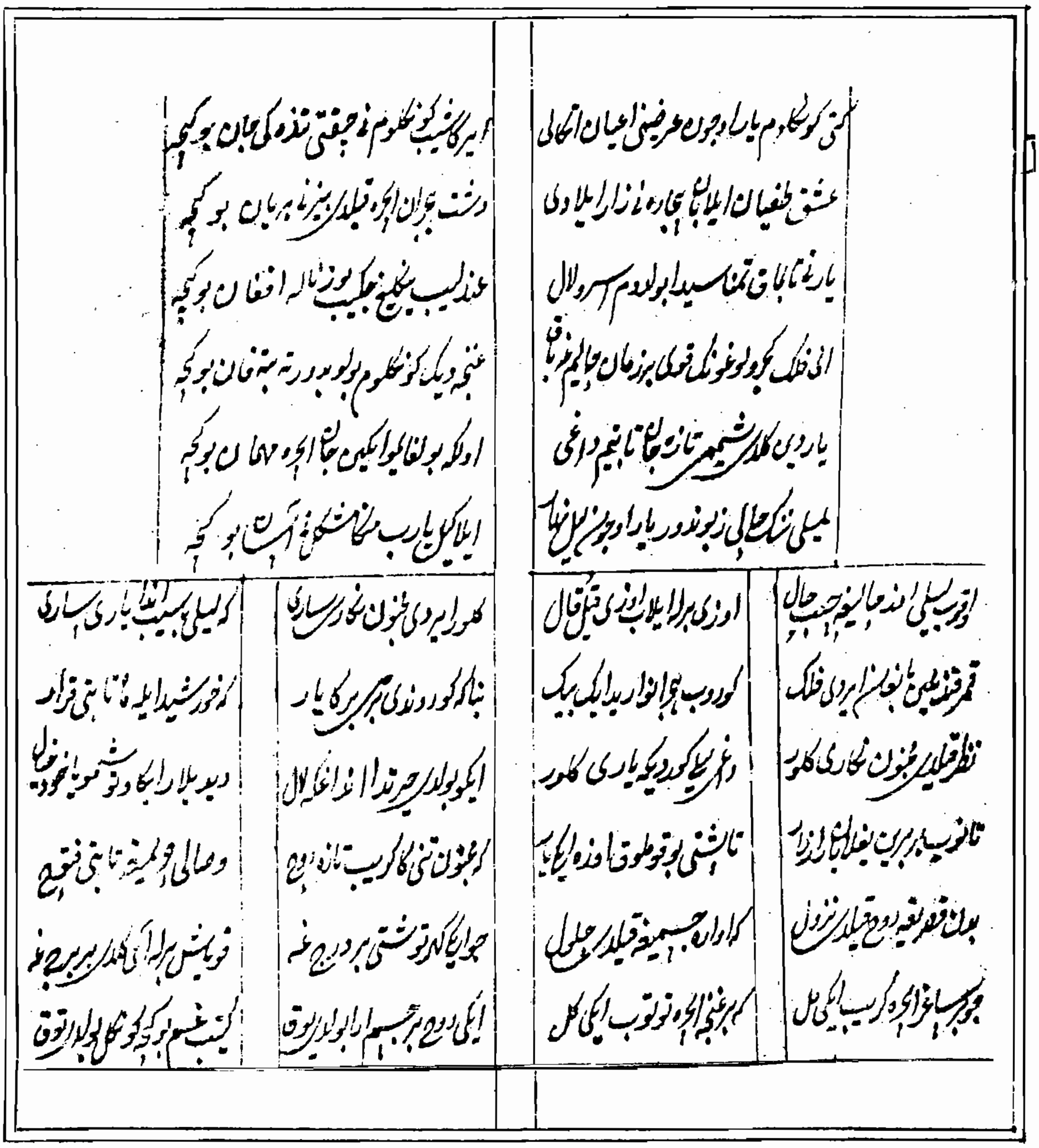

تلختی کونکلدوم یارا وچون عرضی اعیان اتکالی
عشق طغیان ایلایلی بیچاره نی زار ایلادی
یارنی تاپاق تمناسیدا بولدوم سرو لال
ای فلک بحر ولوغونک قعری برزمان جالیم مزباقی
یاردین کلادی شیمی تانک جانا تابیم داغی
لیلی نینک حالی زبون دور یارا وچون لیلی نهال

هیر کاشیب کونکلوم نه جیقتی تنده کی جان بو کیچه
دشت هجران اچره قیلدی بیزنی بیریان بو کیچه
عندلیب بکلیغ چکیب بوز ناله افغان بو کیچه
غنچه دیک کونکلوم بولوبدور رته بته خان بو کیچه
اولکه بولغایمو ایکین جانا اچره مهمان بو کیچه
ایلاکیل یارب منکا مشکلنی آسان بو کیچه

اتورب لیلی اندما لیغیم جیب جال | اوزی برلا ایلاب اوزی قیل قال
قمر قنده ملهن با نعلین ابردی فلک | کوروب هجرا انوار بیدا ایلیک بیک
نظر قیلدی مجنون نکاری کلور | داغی بیلکی کوردیکه یاری کلور
تانوسیا بر ربت نعلدایش ارزار | تاشتی بوتو طوقا وزه ایکایسی
بولان قعر نعیه روح قیلدی نزول | کرا اوره جسمیغه قیلدی حلول
مجوبر سا غز اچره کریب ایکی دل | کیم برغنچه اچره تو توب ایکی کل

کلور ایردی مجنون نکار ساری | کم لیلی هم بیت انکا یاری ساری
نباکه کوروندی برکا یار | که خورشید ایله ماه تاپتی قرار
ایکو بولدی حیرتدا اندا غلال | دیده بیلار ایکا و نتو شمو نا خود خیال
که مجنون تنی کا کریب تازه روح | وصالی جو لمیشه تاپتی فتوح
حیوا ایکا کدر توشتی بردرج غم | قویاشی برله آی کلدی بر برج هم
ایکی روح بر جسم ارا بولدی لیوق | کیب جسم بوکیچه کو نکل بولدی اوق

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

کیم لیلی‌گه الم یتی مسرور لوق
کوروب یارینی رنجور لوق
خوبروب تلبه لیلی ایا غنچه باشن
هر گهر ده یم تکوزوب سونکی یاشن

انکا او هجر شب تا تنز خوب تغلیکشیب
بولوب ناله زاری فلک دین بکر شیب
قیلیب تلبه مجنون فلاک کا خطاب
ایا چرخ بیرگا عالی جناب

ترحم قیلیب هر گاه قیلید نیک کرم
دغی بیو غالیق دا قیلیم ستم
قیلینک تونی بیزگه قیامت مثال
که هر لحظه ایلایسیز نوع سال

جفا تیر کینی بر زمان انکو تونلا
کونکل نی توقف بیله آو تونک
که هر بر نفس بیزگه بیرا دو دور
تجانکیم بیرادگا بورنک اشم معد

تمیم تیلن بیله شکر شکر ایلایین
کونکل جهانی بیله ذکر انکر ایلایین
ایکاوجو ماشیب عشق بیجان کبی
بیری بیر سیکا تن ارا جان کبی

بورسب جالینی اول آندا اوب لایب
دغی بوجکب آه جانکاه لار
توتوب بیری بیرینک الف قلابینی
شتو را بلعلیدین شیره آبینی

بیو هم تیسل اوزنی مایل قالیب
بو یولغه تیرلیبنی جایل قیلیب
اوپوب بیر بیرینی بو بیچاره لار
غمینی بیان ایچره غمخواره لار

کهی لیلی مجنون ایا غیین اوپوب
کهی تلبه بو کل ستی غیین اوپوب
ایکی پاک عاشیق نه بولمیش سرور
بو شب تا بسب وصل بیرله حضور

قیلیب اول شب وفا دار لیق
تلب آفریدا جفا کار لیق
نه رشک رسمینی توتتی فلک
وفا دارلیق نه ادنوته فلک

دغی عاد نینکا فروج ایلادی
نه صبح کاذب عروج ایلادی
بولار ایلادی کیچه کا سیر نیش
قوباش تیغی دینیا نی جان نیغه نیش

ایکی فرقتی کا باقیب چیکتی آه
که آه او تیدین بولادی انجم تباه
بولار جالیغه صبح صادق کوروب
جهان تیری جرنن بشیغه ادیروکوز

قرانکغو بیله نور قیلیدی تلاش
که ظلمت ارا غالب اولدی قوباش
هانا بولار غه یتیب انجه غم
ستم دور ستم در الم دور الم

دغی تانگ قوشی ماجرا باشلادی
بستانده بلبل نوا باشلادی
بولار یغلادی آه وایلا چکیب
فغان قیلدی مجنون که لیلا چکیب

هر بیوشی راغ انچه محزون بولوب
انینک فکری یاد دیدا مجنون بولوب
قیلیب صبح اولدم تیاسینی چاک
کی انوار جون قیلدی ظلمت هلاک

بولارله بولوب بو زریم انشاد — یلیب آلدا هر بر بیله خیر باد
گونکل کیتی ایچا گیلیدین ایرکه شب — قالیب موندا اتن لحکه سینی عماشب
بیابانده قالدیکه مجنون تنب — ارالفرسا لیب جوجه شمر شغب
توپوندیسه بیابانده اسیر گشته دور — که دم دم انکا ایچا بر گشته دور
سوزرای نکته اظهار لغیر بر کلام — جو سیما لیدر اولوب ایرول ابن سلام
نجات ضعف بدین گز اول بولور — هر نوش و صالیغه مایل بولور
جوانکیم تا بیتی انده دماغ — که اسیر زمانی ایکستو فراغ
که اول وصلی لیلی ایله اول گیجه جانا تاب — که ظلمت ارا آبحیوان تا ف‍یب

گیتیب جان بدندین قالیب مرده تن — ایکی جانا مکانی ایدر بر بدن
جو نیله اولیکا نوام ایلادی — بار ییب حجره سیدا مقیم ایلادی
جنون اورلاری قیس بیچاره گا — بنشین اوردی احسر بله بخاره گا
بار ییب نجد تاغین مکان ایلادی — سرشکی بله تاغنی گلزار ایلادی
تانک اتغافی یاندی ونا قیغه ایلا — که تیغ سارای سونا دی اهله قولا
جو لیلی داغی اولدی ایتسکین تو توب — ایزنک نادیدا اوز نافللین تونوب
که درد ایدا بار آنجه قاتیغ لیقی — داغ عشیدا انجا اجینق لیقی
جقیب تاغه اول جیقا مجنون زار — که بر قیلادا تابغان ایردی قرار

تورور آنداکی هر ساری نظر ایدری — که جی بساریدین گوزیکا نورایدی
صدا ارلا ایت تاغدین نالری — که سیلاب بولوب اشک نینک گوزلاری
تورور آنداکی هر نفس اولوب — قولوب آدمی رنگ حیوان اولوب
بو نیکلغ یورور ایردی حیران بولوب — ایچی غنچه دیک ته بته قان بولوب
آنا وانا بولغان ایرمیش غمین — فنا بولغان ایرمیش آتا وانا
اجل خنجریغه قیلادی اوز نی
قلم سرنگون بولوب تیکتی تشیا

مجنون نینک آتا وانا سی بلاسی فراقیدا هلاک بولوب
بو واقعه لاردا مجنون واقعه دا گوروب قبریغه تشنیعه

تورور آنداکی نینک قرکیب کیدورب — گوزیدین یتورماس تورور درد تب
هم وحشی لار انداایردی انیس — که اطرافیدین ایلاب ایردی جلیس
اوزی فاذاتیدین مطلق یوقا خبر — اوزییدین نه اوزگه کیشیدین اثر
سروشی خبر بردی هر حالدین — که دیوانه کا ماتم ذال دین
بو غم بزمیدا تونتی منکا ساقی — حیات ایدکه بولای نیلسا قی
یاتاغی ایچ قشر غنچه بیتیب بست
که اول یاشل ایله قیلدی سرار ایدیکا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

زمانیکه کلجوان اتا دین قاچیب
بولوب ایمدی وادی ارا تنها یوریب
بلا دردیدا ایتی رنجور لوق
اینیکنا یعنی قیلدیلار انجه ملاح
که نقل حیاتی تیغدین توان
ودیعتنی تاپشوردی جسم بیله
قبیله الحی بولادی ماتم سرا
ییتیب هر طرفدین بلا انکا غمی
فلک دین ییتیب انجه تا بلیق
جراوغلی فراقیدا موزین کتیب

ییل دیک ییتیب اتا و انا سیغه ییتیم لیک دردینی
ایتیب تغراغینی کوزیکا سوردوب یانغانی

فلک نینک جفاسیغه مهجور لوق
صحبت کا یوز اورماغی بوزرولغان
اجل قیلغو رکدورنی بدن شان
بلا دردیدا داغ فرقت بیله
هم خلق نیتی سوک عزا
نیه بر بوکیم جفت نینک ماتمی
ابو شغه بیله قیلدی الخواب لیق
که اول روزکار آرقه سیدین ییتیب

ایستما بولوب یاتی بیچاره پیر
جو حکمت ایکا بولوب بیمار قلیب
جکیب کره فرزندا دجول دردیلیه
کیردوجی قوشی جقماق آغاز ایتیب
بو واقعه الالال اولوب بیزال
اوزی پاره پاره قلیب پیره زن
قیغانا اتوانغه جفاکو شلوق
مونینک هم توتوبان عزاسینی داغی

اتاو باری اقربا دین قاچیب
اتا و انا دین اوزلادی امید
انی بولادی عالیم دستگیر
کم اولادی مریضی حرارت قلیب
ایچیک چیچکا تیبب چهاره زردیه
تجا ملک ساریغه پرواز ایتیب
عقوبت بیله تولغانیب لیبلار الال
یا بیب آق ساجینی اوزو بابدن
ایتیب هم ابریکا هم آغو شلوق
کبیابان اوجانغه فراسین داغی

تولوب تعزیت بارچه خورد کلان
جو تکفین تجهیزا یلاب بعیان
خبر سیزایدی زار مخزون دا غم
مونا کوردی تومشدا ایبا ایلا

مصیبت تومتوب قیلدی زار فغان
لورستانغا قیلدی ایکو نه نهان
که ایمدی انکا اندا الوتیغو جاس
اینیک تعبیرینی بیچ ایلا بین

کورستانغا اندا معین ایدی
بولار کا ییدین ایل فراغت نصیب
کوروبا کوروب اوتیغودا باطنی
جوا ایکی کیوتر هوا دین کلیب

کرجی اهلیغه جابی مدفن ایکی
اولار نینک کوربن خال ایرا تیاک
قولوب سکر بیلا اول فسرده تنی
کریب تندور بیرا کیم سماوی دین کلیب

براوبی الکیوا ایلادی آتش ایشتا | اکراول آتشیا نیدا توتد ملکانم
بوجهه هوا قیلماق اغاز ایتب | ایکادین دم غم قاجتی هم وانا تب
تاپاملکی الدینی نومید لیق | که اول جوجه کا یتی تجرید لیق
بوتمادی توز توب تعیز ایکی کما | بولادیکین ایلادیلار نوب
باشینی سالیبان تفکر قیلیب | اتاو انا اولکانینی بیلیب
اوزو کام اندا اولوریبان غم | جلکیب آه تنکو تخرو ویران نجم
قبور ایلی یاتمش بولوب خاکسا | تمنالر الحید اولوب غب
کمان ایلادی بو اتام بو انام | یارب قبرمانیغه قیلیدی سلام
آتا قبر سیکا اوروب باشینی | انا مدفنی اتوکوب یاشینی

بسبب تحنینی جوش جیقاری بلا | هر باب ایلا اول بولوب خوش نما
معلق اوروب بوایکاو واپسینا | بوا اسار هم وار قیلیب عیان
بوایکی کوبتر قیلیب آتشیان | قیلیب آنلا دعادلیق غیان
اجیب اولو بیقودی کوز خیال ایلادی | قیلیب تعبیر اوزنه ملال ایلادی
قوروب تا غدین ایلاب قوی سنبل | ترکوب آتینی توشتی لیوا الیکیل
یتیب اول زمان اول هوا ارتغه | نظر ایلادی هر سوری تماغ
یانکی ایکی قبری بولو بدور پدید | بوالک قبرلاردین توروپ بوده نمید
ادیوب تعز اغلینی فغان ایله بیشلادی | کرمابینی کا اذینی تاسکادی
رجز بس اول مهله ایلادی عزم جا | کراوز جانینی ایلادی قیل قال

ای اجل آیت ره ظلم نمایان ایلادینک | قبله کا هم نه قرا ایر هر لیکسان ایلادینک
جانکا کونکلوم کا توروب مدنی تیمر لیک داغینی | بو تر تکلیک پیر دم لیکو نکلوم نه نیک ایلادینک
اوجرادی باد قرا التغه اکرو بولوم کل لاری | ای قضا بی مروت برک ریزان ایلادینک
نه ایوکی صبر و موم آیردنیک دهر بانلاردین منی | قالبی تن ایجره قاتیغ دردنه جانی ایلادینک

ای آنا بر له آنا آلدینکدا بولادوم شرمسار | بو یتیم لیک عالمیکا تا شلاب حیران ایلادینک
خند منکلا بو المادیم بر دم که عشق آتیو بیدین | آغزینب منذین کیب آتدنکنی پنهان ایلادینک
تا تحکانشکوم دور سینکا آلدینکدا اقل لوق قیلمادیم | مینک خجالت کا سالیب منذین کریزان ایلادینک

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

طغيان	[tughyan]	تېشىش؛ ھەددىدىن ئېشىش، قۇلاق سالماسلىق؛ قوزغىلىش
اسرو	[äsru]	ناھايىتى كۆپ، ئارتۇق، تالاي، غايەت
لال	[lal]	(1) تىلى تۇتۇلۇش، سۆزلىيەلمەسلىك؛ (2) ھاياجانلىنىش
عندليب	['ändälib]	بۇلبۇل
افغان	[äfghan]	قايغۇ ـ ئەلەمدىن نالە قىلىش، پەرياد قىلىش، ئاۋاز چىقىرىپ يىغلاش
كجرو	[käjräw]	مەككار، ھىيلىگەر
تەبتە	[täh — bätäh]	قاتمۇ قات
شميم	[shämim]	خۇش بۇي، خۇش ھىد
زبون	[zäbun]	(1) ئاجىز، ناتىۋان، بىچارە، كۈچسىز؛ (2) مەغلۇپ، يېڭىلگەن.
ليل	[läyl]	تۈن، كېچە، ئاخشام:
ليل ونهار	[läylunähar]	كېچە ـ كۈندۈز
حسب	[häsb]	: حسب حال [hasbihal] (1) ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىش، ئۆز ئەھۋالىنى بايان قىلىپ پىكىر سوراش، ئۆز ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش؛ (2) تۇرمۇش، كۈن كەچۈرۈش دەرىجىسى
قيل	[qiyl]	قيل وقال [qiyluqal] — گەپ ـ سۆز
سارى	[sari]	تەرەپ، تامان
قنديل	[qändil]	نۇرغۇن شام ئورنىتىلغان، بېزەكلىك، ئاسما شامدان
انوار	[änwar]	«نۇر»نىڭ كۆپلۈكى، نۇرلار، روشەنلىكلەر، يورۇقلۇقلار
فتوح	[futuh]	(1) ئېچىش، ئېچىلىش؛ (2) قولغا كىرگۈزۈش، غەلىبە
نزول	[nuzul]	چۈشۈش، يۇقىرىدىن پەسكە چۈشۈش، قونۇش
حلول	[hulul]	كىرىش، داخىل بولۇش؛ ئورۇنلىشىش
درج	[durj]	(1) قىممەتلىك تاشلار سېلىنىدىغان قۇتىچە؛ (2) ئاغىز؛ دىل، كۆڭۈل

برج	[burj]	(1) قەدىمكى ئاسترونومىيىدە: قۇياشنىڭ يىللىق دائىرىسىدىكى ئون ئىككى نۇقتىنىڭ ھەربىرى؛ (2) قەلئە تاملىرىنىڭ چوققىسى؛ مۇنار
ساغر	[saghär]	مەي قەدەھى، مەي پىيالىسى
مل	[mul]	مەي، شاراب
مسرور	[mäsrur]	خۇرسەن، شاد
پركار	[purkar]	كۆپ ئىش قىلغۇچى، ئىشچان، تەجرىبىلىك
داغى	[daghi]	تېخى، يەنە؛ ھەمدە
لمحه	[lämhä]	ۋاقىت، پەيت، كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە ئارىلىق؛ بىر بېقىش (قاراش)
سال	[sal]	يىل
توقف	[täwäqquf]	توختاش، تىك تۇرۇش
قلاب	[qullab]	قاماق، چاڭگا؛ ئىلمەك (بۇدۇرە)؛ ئەگمە
شيره	[shirä]	شەربەت؛ مەينىڭ بىر تۈرى
حمايل	[hämayil]	چىرمىماق، گىرەلەشتۈرمەك
سرور	[surur]	شادلىق، خۇرسەنلىك
شب	[shäb]	كېچە، تۈن
رشک	[räshk]	قىزغىنىش، كۈندەشلىك
خروج	[xuruj]	چىقىش؛ قارشى باش كۆتۈرۈش: خروج ايلاماك ـ قارشى باش كۆتۈرۈپ چىقماق، ھۇجۇم قىلماق
كاذب	[kazib]	يالغانچى، كاززاب
عروج	[ʼuruj]	كۆتۈرۈلۈش، يۈكسىلىش
سرزنش	[särzänish]	كايىش؛ تەنبىھ؛ ھاقارەت
نيش	[nish]	نەشتەر؛ تىكەن
انجم	[änjum]	يۇلتۇزلار
تباه	[täbah]	خاراب، بۇزۇق، ۋەيران
ويلا	[wäyla]	داد، ۋاي
محزون	[mähzun]	غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا
يوم التناد	[yäwmut–tänad]	قىيامەت
خيرباد	[xäyrbad]	خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش
خرام	[xiram]	چىرايلىق يۈرۈش
شور	[shor]	غەۋغا، توپىلاڭ
شغب	[shäghäb]	توپىلاڭ
خاره	[xarä]	تاش
سرگشته	[särgäshtä]	بېشى ئايلانغان، سەرگەردان، ھەيران
برگشته	[bärgäshtä]	ئارقىغا قايتقان، ئاغدۇرۇلغان

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سرشك	[särishk]	ياش، كۆز يېشى
كلام	[kälam]	سۆز، گەپ، نۇتۇق
ابن سلام	[ibn sälam]	مەجنۇننىڭ رەقىبى
وثاق	[wisaq]	ئۆي، تۇرارجاي، تۇرالغۇ
زايل	[zayil]	يوقالغۇچى، يوق بولغۇچى
جراكيم	[chirakim]	چۈنكى، ... كى
ابحيوان	[abihäywan]	هاياتلىق سۈيى
قله	[qullä]	چوققا، تاغ چوققىسى
حى	[häy]	قەبىلە، قىشلاق؛ ھەي قەبىلىسى
سيلاب	[siylab]	سەل، سەل سۈيى، تاشقىن، قىيان
ژاله	[zhalä]	(1) ياش، كۆز يېشى؛ (2) شەبنەم
اينس	[inis/ins]	ئىنسان، كىشى، ئادەم جىنسى
جليس	[jälis]	بىرگە ئولتۇرغۇچى، ھەمسۆھبەت
سروش	[surush]	پەرىشتە، خەۋەر يەتكۈزگۈچى
ذال	[zal]	قېرى، چال، كەمپىر، موماي
نيك	[nek]	ياخشى، گۈزەل
پى	[päy]	(1) ئاياق، قەدەم؛ (2) ئاياغ ئىزى؛ (3) سىڭىر، پەي
محشر	[mähshär]	توپلىنىش، يىغىلىش جايى، قىيامەتتە ئىنسانلار توپلىنىدىغان مەيدان؛ قىيامەت
سرنكون	[särnigun]	(1) ئاستىن - ئۈستۈن، بېشى ئېگىلگەن؛ (2) تەلەيسىز
اسرار	[äsrar]	«سىر»نىڭ كۆپلۈكى، سىرلار، يوشۇرۇن نەرسىلەر، مەخپىيەتلىكلەر
اقربا	[äqräba]	ئۇرۇق - تۇغقان
ناپديد	[napädid]	كۆرۈنمەيدىغان، كۆرۈنمەس، مەخپىي؛ ئېنىقسىز، ناتايىن
مهجور	[mähjur]	ئايرىلىپ قالغان، ھىجراندا قالغان
دستكير	[dästgir]	ياردەمچى، ياردەم قىلغۇچى، قوللىغۇچى
مريض	[märiz]	كېسەل، دەرد، ئىللەت، مەرەز
نخل	[näxl]	(1) كۆچەت؛ (2) دەل - دەرەخلەر
زرد	[zärd]	سېرىق، سارغايغان، سېرىقلىق
اغاز	[aghaz]	باش، باشلىنىش: اغاز اتماك - باشلىماق
سوك	[sug]	ماتەم، قايغۇ؛ دەرد - ئەلەم؛ ھازا، قارىلىق
زن	[zän]	ئايال

ابوشغه/ابوشقه [ābushghā/ābushqā] بوۋاي؛ ئەركىشى

همخواب [hämxab] ياستۇقداش، بىرگە ياتقۇچى، ئەر - خوتۇن

جفاكوش [jäfakosh] جاپا قىلىشقا تىرىشقۇچى، جاپا سالغۇچى

اغوش [aghush] ئارىلاش، ئارىلاشقان، مىلەنگەن، قوشۇلغان

هم اغوش [hämaghush] قۇچاقلىشىش، قۇچاقلاشقان

روزكار [rozgar] (1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك، كۈن كەچۈرۈش؛ (2) دەۋر، زامان

خورد [xord] مۇناسىپ، لايىق، يارىشا

كلان [kälan] چوڭ، زور

مدفن [mädfän] دەپنە قىلىنىدىغان جاي، گۆر، يەرلىك

تكفين [täkfin] ئۆلۈكنى كېپەنلەش

تجهيز [täjhiz] تەييارلاش، ئۆلۈكنى كۆمۈش ئۈچۈن تەييارلاش

باطن [batin] ئىچكى تەرىپى، ئىچ؛ كۆڭۈل

فسرده [fusurdä] (1) سۇلغان، ئۆچكەن؛ (2) كېتىپ قالغان؛ (3) روھى ئۆچكەن

اشيان [ashyan] ئۇۋا، ماكان؛ ئۆي

پربال [pärubal] قانات - قۇيرۇق

خوش نما [xushnäma] ياخشى كۆرۈنۈشلۈك، كۆركەم

هوا [häwa] (1) ئارزۇ، ھەۋەس، مەيل، ئىستەك؛ (2) ئىشق، مۇھەببەت؛ (3) ئۇچۇش، پەرۋاز

تجريد [täjrid] ئارتۇقچە نەرسىدىن خالىي قىلىش، چەتلەشتۈ- رۈش، ئاجرىتىش، يالغۇز قالدۇرۇش

عقاب ['uqab] بۈركۈت

سيل [säyl] سەل؛ قاتتىق ياغقان يامغۇر؛ كۈچلۈك ئېقىم؛ ئاپەت

كام [kam] تىلەك، ئىستەك، ئارزۇ، مەقسەت

سوروك [sürük] توپ، دۆۋە؛ پەيت، بىرپەس

مات [mat] ھەيرانلىق، تاڭ قالماق؛ يېڭىلىش

قبور [qubur] «قەبرە» نىڭ كۆپلۈكى، قەبرىلەر، گۆرلەر

خاكسار [xaksar] تۆۋەن، پەس، خار، كۈچسىز، كەمتەر

پديد [pädid] روشەن، ئېنىق، پەيدا بولغان، كۆرۈنۈپ تۇرغان

جديد [jädid] يېڭى

مابين [mabäyn] ئارا، ئارىلىق

رو [räw] سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يۈرگۈچى، كەزگۈچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: اهيستەرو - ئاستا يۈر- گۈچى

www.uyghurkitap.com

ريز [rez] (1) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تۆككۈچى، چاچقۇ-
چى، تۆكۈلگۈچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: برگ
ريز ـ (1) بەرگ (يوپۇرماق) تۆككۈچى، كۈز؛
(2) پارچە، ئۈزاق، ئۈششاق
جرم [jurm] گۇناھ، جىنايەت، ئەيىب
قالب [qalib] قېلىپ؛ قەپەز
شرمسار [shärmsar] ئۇياتچاق، ئۇيالغان: شرمساراتماک ـ ئۇيالدۇر-
ماق
اشوب [ashub] غەۋغا، توپىلاڭ، ھاياجان
كريزان [gurizan] قاچقۇچى؛ قاچقان، قاچقان ھالدا

ئىزاھ:

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ئالماشلار قوللىنىش جەھەتتىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى ئالماشلار بىلەن ئاساسەن ئوخشاش، پەرقلىق بولغانلىرى تۆۋەندىكىچە:

اول [ol] (ئۇ، شۇ: اول سبب دين-شۇ سەۋەبتىن)
انكا [anga] (ئۇنىڭغا) الار [alar] (ئۇلار)
انينك [aning] (ئۇنىڭ) انى [ani] (ئۇنى)
اندا/انينك دا [anda/aningda] (ئۇنىڭدا)
اندين/انينك دين [andin/aningdin] (ئۇنىڭدىن)
انينك داغى/انينك داقى [aning daghi/aning daqi] (ئۇنىڭدىكى)
انينك ديك [aning däk] (ئۇنىڭدەك)
انچه/انينك چه [anchä/aningchä] (ئۇنىڭچە، مۇنىڭچە)
مۇنينك [muning] (بۇنىڭ) مونكا [munga] (بۇنىڭغا)
مونى [muni] (بۇنى) موندين [mundin] (مۇشۇيەردىن، بۇيەردىن) شول [shol] (شۇ)
بيلا/بيله [buylä] (مۇنچە، مۇنداق، بۇنداق)
ايلا/ايله [uylä] شۇنچە، شۇنداق)
همين [hämin] (شۇ، مۇشۇ) همول [hämul] (شۇ، ئاشۇ)
اوشبو [ushbu] (مۇشۇ، بۇ)
اوشول/اوشال [ushol/ushal] (شۇ، مۇشۇ)
اوشمونچه [ushmunchä] (مۇشۇنچە)
اوشموندا [ushmunda] مۇشۇ يەردە
اوشاندا [ushanda] (ئۇ يەردە)
اوشا [usha] (شۇ) نى/نه [ne/nä] (نېمە، قانداق)
نى ير [neyär] (نە، قەيەر) نيكا [negä] (نېمىشقا)
نيچون [nechün] (نېمە ئۈچۈن، نېمىشقا)
نيدين [nedin] (نېمە سەۋەبتىن)

نيچوك/نچوك [nechük/nächük] (قانداق)

نيچوكدين [nechükdin] (قانداقسىغا، نېمىشقا)

نيلار [nelär] (نېمىلەر) ناغو [naghu] (نېمىشقا)

نيچه/نچه [nechä/nächä/nächchä] (نەچچە)

قاى/قايو/قيو [qayu] (قايسى)

قانى/قنى [qani] (قېنى)

قاندا/قايدا/قانده [qandä/qayda/qanda] (قەيەردە)

قاندين/قايدىن [qandin/qaydin] قەيەردىن، قاياقتىن، نەدىن)

قايان/قيان [qayan] (قاياققا)

قايداغ [qaydagh] (قانداق)

كيمسه [kimsä] (بىر كىم، نامەلۇم ئادەم)

نيمرسه [nemärsä] (مەلۇم نەرسە)

(1) كىشىلىك ئالماشلىرى ئۈچۈن يەنە بىرىنچى شەخس بىرلىكتە «فقير» [fäqir]، «حقير» [haqir]، «بنده» [bändä] سۆزلىرى قوللىنىلغان:

△ *قرى اتام نينك بوحقيرنينك حاليدين هيچ خبرى يوق دور*

(قېرى ئاتامنىڭ مېنىڭ ھالىمدىن ھېچقانداق خەۋىرى يوق ئىدى.)

— «چاھار دەرۋىش».

△ *جان بيروردا بر قولونك يوق بندەدين جالاكراك*

(جان بېرىدىغان چاغدا مېنىڭدىن تېزراق بىرمۇ قۇلۇڭ يوق.) — نەۋائى.

ئىككىنچى شەخس ئالمىشى «سيز» [siz] بىرلىكتە سىپايە تۇرنى بىلدۈرگەندىن باشقا، يەنە كۆپلۈك مەنىسىدىمۇ قوللىنىلغان:

△ *بزم عشرت ايچره سيزمى نوش اتينك ايدوستلار*

(ئەي دوستلار، سىلەر خۇشاللىق بەزمىسىدە مەي ئىچىۋېرىڭلار.) — نەۋائى.

ئۈچىنچى شەخس كۆرسىتىش ئالمىشى «اول» قوللىنىلغان:

△ *اول بلاجوى نينك ارقەسى دين يوكوردوم*

(ئۇ بالا قوزغىغۇچىنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈردۈم.) — «چاھار دەرۋىش.»

(2) كۆرسىتىش ئالمىشى «بو» [bu] نىڭ باش ئۈزۈك تاۋۇشى «ب» بىرلىكتە باش كېلىشتىن باشقا كېلىشلەر بىلەن تۈرلەنگەندە «م» [m] غا ئۆزگەرتىلەشكەن:

△ *مونينك ديك خورشيد سيما قيزلار يوسف لقا اوغلانلار*

(بۇنىڭدەك قۇياش تەلەت قىزلار، يۇسۇپ سۈپەت ئوغلانلار،)

— «چاھار دەرۋىش».

(3) بەزىدە ئۆزلۈك ئالمىشى كىشىلىك ئالماشلىرىغا پارىچە «خود» [xud] (ئۆزى) سۆزىنى قوشۇش ئارقىلىقمۇ ئىپادىلەنگەن:

من/مين خود [mänxud] (مەن ئۆزۈم)

△ *من خود اولدوم اى صبا كونكلومنى كورسانك كوييدا*

چيقمه اندين ديب نصيحت قيلغاسين زنهار انكا

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

(مەن ئۆزۈم ئۆلدۈم، ئەي تاڭ شامىلى، ئەگەر سەن مېنىڭ كۆڭلۈمنى ئۇنىڭ كوچىسىدا كۆرسەڭ، ئۇنىڭغا: مۇشۇ كوچىدىن چىقما، دەپ نەسىھەت قىلىپ قويغىن.)

— نەۋائى.

(4) سوراق ئالماشلىرىدىن «نيچە» [nechä] ئالمىشى سوراق ئالماشلىق ۋەزىپىسىدە كەلگەندىن باشقا، يەنە «قانچىلىك، قاچانغىچە، نېمە، نېمە گەپ» دېگەندەك مەنىلەرنىمۇ بىلدۈرىدۇ:

△ *دورايله دير ارا می ایچالی*
چیکماک نیچه مسجد اراصف

(مەيخانىدا ئايلانما نۆۋەت بىلەن مەي ئىچەيلى، مەسچىتتە سەپ تارتىپ ئولتۇرۇش نېمە گەپ)

— نەۋائى.

△ *ای وای نیچه تارتالی ایت لار مجالینی*

(ۋاي، ۋاي، قاچانغىچە ئىتنىڭ كۈنىنى كۆرەرمىز.) — سەككاكى.

«نە» ئالمىشى «نېمە» دېگەن مەنىدىن باشقا، يەنە «قانداق» دېگەن مەنىنىمۇ بىلدۈرىدۇ:

△ *نه بلاغه اوچرادیم کتیم اوزومدین اول کونی*

(ئۇ كۈنى قانداق بالاغا ئۇچرىۋىدىمكى، ھوشۇمدىن كەتتىم.) — موللا بىلال.

△ *ای دوست لار بو نه واقعه دورکی پادشاه نینک باشیغه بلا کلتورکای*

(ئەي دوستلار، پادىشاھنىڭ بېشىغا بالا كەلتۈرگەن بۇ قانداق ۋەقەدۇر؟)

— «چاھار دەرۋىش».

(5) ئېنىقسىز ئالماشلاردىن پەرقلىق بولغانلىرى:

كيمسه [kimsä] (بىر كىم، نامەلۇم ئادەم)

نيمرسه [nemärsä] (مەلۇم نەرسە)

فلان [fulan] (پالانى)

△ *ایچکاری کریب بویورغان نیمرسه‌لارنی الیب چقتیم*

(ئىچكىرى كىرىپ بۇيرۇغان نەرسىلەرنى ئېلىپ چىقتىم.)

— «چاھار دەرۋىش».

تېكىست (2)

داغ یوزنه بولدی ینکیرلار من غریب نینک دردیدا … ماسوا نه ترک ایتیب بیم خانه ویران ایلادینک

بو یتیم محزون نه قیلدی بو لغو میکم چاره سیز … لاله دیک فرسوده جسمیمنه قزیل قان ایلادینک

جهاندین نه قیلیماد اگر کیتکان اتام … نه عقبی سیر الغه بیتکان اتام

منینک شو ملوغیدین بیت بولکه … منکا عشقیدین یتی یوز مینک شکنجه

قیلا المای دیم خفه مینینک تاقتیم … کیرسام کرک ایردی آلدیغه ایلگاچ

نه یوزیرله مونده ایکیلا ان … نه قیل لار بیله سوز قیلا المام

ایرور قیز کار یاشیندین ایاغ … قیلیب موم آلدیغه آمن تاغ تاغ

اجیب قیلغونی قیلدیم قرا عشقیلار … سبب حبیب یاشین ایلاب …

الهی کرم بیرله قیل مغفرت … اناوانام غم بیرله …

ازیبی سرای معمور قیل … قیبوریغه رحمت بیله نور قیل

الهی بیرکا قیل جنون نه فزون … محبت اوتیغه جانداتا بیو …

بو جاندا اندینک ایلاکیل عشق نه … که جسمیم لحدده … ایلاکیل عشق نه

ادرو باشی بیرکا … بالالی … ایکیزدی توبن کا …

جواکیم انکا … توکوب قالیبان یاشین …

مینینک دیک یتیم یا بیماسانک کاشکی … تمی دردکا قالماسانک کاشکی

محبت اوتیغه قیلدی شیدا منی … ایکینک الدیدا قیلدی رسوا منی

خط لا کار شر مونده کلدیم سنی … اولوکلار کبی زنده قیلدیم سنی

قیامت دا قایدا یارای … که غرق اولنمن …

کرم قیلغنی توتغای قبیلب … رضا لیق بیله …

الهی یتیم زار بیچاره من … کی هجران بلا سیدا اواره من

الهی نصیب ایلا جنت دا جا … کی رضوان ارا ایلاکیل جا بجا

الهی ملک نی انکا قیل رفیق … که تا وقت محشر کا بولسه شفیق

الهی فنا قیل محبت بیله … وجودوم نی تیرکوز شفقت بیله

حضورینکا … لیلا خیالی بیله … یاروتکوز … جمالی بیله

بو وارثه یاد … جسمیغه … که غلاب … قولنی …

قوبالای تنیر … کیتب … تحرکی قیلشدین …

بولوب آنداغ بیچاره انداغ ضعیف — داغ عشق ایرکن داغی قیلدی نحیف
چو بیلدی غمیدا البسی لال ایدی — که هجر اندا سروی قدی نال ایدی
اوزوب کونکلینی دهر اشغالیدین — چکیب آه لائق کیتب حالیدین
تنیکا یتیب اجز رنجوری لوق — زبون قیلدی عقلینی ناجوری لوق
مبارک تنی کا وارسا آسیب — کونکل ترک ایتیب حقیقی اکیدین تاب
اناسی بیلیب قیزدا کی حال نی — تغیر کوروب بارچه اشکال نی
خبردار بولیاب اناسین داغی — یوتوب اللها بار اقرباسین داغی
نه کورکالی کوب اقربا کلیب — بولار بیرله هم بیر اطبا کلیب
کرشرت انکا بولمادی چاره ساز — چو آرند ابولدی وجودی گداز
قونوز اراق بولوب جسمی غلامی انکا — یقین راق بولوب دور وداعی انکا
کهی اوز بیلا ای ارندین کتیب — که ماتم اوزره آنچه ماتم یتیب
چو هوشی کیتی اوده ملک کلام — تنی جامی برایزدی جعل بولدی عالم
ایا قچی انکا جام قیل مرحبا — انی نوش ایتیب اوزنی ایلادی فنا

وه کیم لیلی تار تار ایدی پستیانی — انا ضعف ایتیب ایردی دردی فزا
انکا انکلانیب بیر زمانک فانی — یاوق بولدی ریب عمر نینک خانی
یتیب لیلی با شیفه عمر ازره اه — فنا منزلیکا قوی بیدور قدم
عذار اریدی مهر کل ارغوانا — خزان نینک ییلی ایلادی زعفران
ساعنخ اولار حسکتی دم بدم — کوکسراد یلا سیلای منک خیم
بوله سبا جسمی نعلا وی زرد زرد — خراشی انی تیرناغی بیرله عذار
انا بحسلغین کوروب ملالت بیب — یارگر قویوم غمه لعب خالت نیب
کرسمی انی اول ییلا یکا تکیه قی — علاج ایلادی تا بادی تجلی
که آر تار ایدی ضعف نینک شدتی — شکستی قیلیب عشق نینک حدتی
کوزستاند الحبون قیا — اولوکدیک یاتیب بار آوارۀ
جو اوز ما لقی بیرله رنجان ایدی — یقین دور کی اول بار کنجان ایدی
اجل لا ایغه عمرکشتی یاتیب — کونکل نا اولوم سارقا توردی تابیب
عدم منزل لیا قوم ایلایش — تیر تیلا کلیب انده کا وام ایلایی

لیلی حیات گلشنی نینگ گلینی اجل تند بادی آسیبیدین غانداد
مجنون بیچاره نینگ یانی قاداره نه سرورشی خبر بیرب
بی اختیار لیلی جانی غه یوزین اوروب اول یار
وفاداریغه جان نثار قیلغانی

فلکیم کیدی ماتم لباسین داغی — ورق خیلی توتی غم اسین داغی
بو لوب سر نکون کلک جوش توکتی یا شین — اجل نینک حکا یاتینی قیلدی باشین
چو لیلی بولوب ایردی بیحد ضعیف — اجل زردیدین انجه ایردی نحیف
که تیز ایتمکا توتدی ناز برکی تیغی — که هر هرکا او جهان نینک گلشنی

تیز بیل کلی یوزی بولدی رسیل رنکی
اوزدا الیب کوییا مرک و یک

اناغه خلیبان زسیت سوزین
سیبار شیل قیلیش فم و دلیعت سوزین

نسیمی اجل تیز بولدی یینه
یاتیب ادرنه اسیر بولدی ینه

نهانادر رینی ایلادی کشتی کار
اماسیغه دیب بخم سواردل انکا

فلکادین منکا یینی رنجور لوق
بلادین سنکا تینی معذور لوق

بودم تیی نیلای منکا خیر باد
تا لیب دیدار یوم التناد

جیکشام منکا کو شغان قیل ایل
فکار ایلاب یوزنه قان قیلیب ایل

ینه بر صحبت بود ور ایکلایل
کر جان دلینک بیر اله سوزینکلایل

بو ماتمنه بیلکلای نه خاص عام
خلایق ارا سید الوب کغا کلام

کر شالوق قانغ سیم نشتکان زمان
فدا قیلیغو سید و رکور نقل بیر اله جان

قلور او لا منکا جان فدا قیلغالی
ونادارلیق نه جوکورسا یکالی

کرزنهار قیل اجرا مین اینک
با نیدا ایسا غیل متی مین اینک

عدا و تنی قوی تیل انکا مهر خشت
کر جان با برور سید انکا قیل کغوش

جیو فرزند دیکا انکا اسباب قیل
کر فرزندینکا آغه بخواب قیل

توکاتی سوزین بو مدی ال کوزنی
کر جان نا پیشور روب قیلیب سوزینی

اتا و انا غم تر الکون تو شوب
کر بیرتلیق قراکورنه بلا کور قوغوب

اناسی دغیر بسلی سیده یار تیب
یا سیب جینی نوحه بنیاد تهب

باشید الور و بو و اتا و انا
نجی کر دیدا او لور روب اقربا

بر لغلا شیب با شیدا زار زار
نغا ملار قیلیب مثل ابر بهار

جو لیلی یلیب کنا کینی تیبا
جهاندا الیک یودی تاب منه دنیا

دیبدی ای انا سوز ساتغ بو نکا
قبول ایلایا بلکه قانغ بو بونکا

اکر منکا یل اولسام جهاندا ترکی
که عشقدا زر نم سبام کمینی قیلای شیر یکا

جو حالای پشور ماقفه ایلدی دخل
حیاتیم بر لیبدوررا ولو منکا بدل

سلور من لبو سوزنا و راو لماسنکا
میفیت کا کیم یاور اولماس نکا

بو مالمه اصبر شکیبا قیلنک
دعا بر اله برله روحیم دعا قیلنک

جو صحرا نشین بلارنه نیکای بو سوزن
فغان ایلاکا جمع او لوب مات اوذ

حیاتیم اینک جسمیدا تیکای ایدی
خیالیم دلی اکره نهان ایدی

مبادا کلیب جان دقیلیب نثار
کر بایتپه اولو کسا جسمی زار زار

اینک جسمیدار عشقدا دیم برله باک
یاشینک برله بو سالکا ایا قشن باک

کر جو ماب کنن نه انی بیر منی
براو لنغاد غیر ایکیز ما منی

جو ور جوم غم روحی اولانسه الکر
کر بر نقش و ایا نیو انر دین کو غر

عزیز جانه مجنون دیب التی نثار
لبین تیرا تیب خو شتار نیب باربار

جو بیر وانه وپلکا ادر دلو باشیدا
بار برا قربا ایرودی کوزنه شیدا

تا نیغه کوزین تو توب نغلادی
جو مرنه کانیدا الردین اکر نغلادی

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

سحر تالیین یورلوب تاناسی دانمی   یوزینی اوزروب اتریاسی دانی
اچیلمای جهاندا اتاز رعنا گلوم   که شهباز عرا او قوانعان بلبلوم
اغیرا ولیعو غه سالدینک نه نیتای   بو حسرت بیله من جهاندین کتیای
منی ایلادینک آنچه آشفته حال   داغ توم خیالینک نه قیلدینک ملال
منی هم انه قیلدینک حیران بسی   که اول ناتوان نه برتانکی بسی
ضمیر انکا ایاک ایدی شیشه دیک   وجودی بولوب غم بیله ریشه دیک
دل آینه سیدا ایرو شس ایدی   اجل ایلکیدین اول ضحی کشتا ایدی
قولاغیغه اول وقت تیی فروش   ندا ایلادی بو خبرنه سور و شس
وجود ونکلیا خیلی غم قهر بان   که عشاق لار غه بولوب حکمران
نوان بولدی جرت تازه باغینک دامی   که جرجر که او حراب جراغینک دامی
نکارینک سفر الحرچه مشغوف دور   که هجر و لیغینک انکا موقوف دور
جهود یوار نیلادی بو اسرار نه   قو یوب سکریدی یادا اتیب یار نه
ایب عالی نا قولنغه نثار ایتکالی   که سکر یب بو کوردی سیار ایتکالی
تمامی اوز ولدی کونکلیدین جراک   داغی در دست دشمن نا قیلمای قیاس
تیلیب یه آنردم به مرد تماش   قا جیبان د د وام شیر ژیان
جهاول آستانه غه یتیب ایردی باش   که ریب اوی انچیکا کلوان یدی تماش
انینک فعلیکا خلق حیران بولوب   که بغلابان دیده گریان بولوب

قو شوق قونوب یغلادی زار لاین   سالیب خلق عالم ارا شور شین
دریغا جهاندین کتیب نا تمام   ترکلیک نه بیزلار کا قیلدی حرام
جهاندا منی ایلادینک شرمسار   نه دیرمن اگر کلسه مجنون یار
جو سندین منینک تیلب مجنون تعجاب   سنی سوریسه منیدین نه برکوم جواب
زمانیکه مجنون یاتیب ایردی لال   کوریستان ارا آنکه بیر ژرده حال
تایب مژده الهام هاتف بولوب   که دلداریدین انداق واقف بولوب
کونکل کا تشوب اولاریکا سیج تاب   که رشک بولوب جسمی کوه سیماب
دیدیکیم ایا درد اهلیکا شاه   که عشق اهلی کا شنکیدا ایرپناه
که عشق اهلیغه بوسه قیلوق [illegible]   تحرکی قیل امدی تیار وقت ایچا
اگر بلبل اول لیسانیک پروانه تیل   که پروانه لیک اندا آغاز قیل
وفادار لیغ انکا ظاهر قیلینک   یوق ایرسه اول آیین ساقونک
جا قیین دیکیل بوزار دی قیصه سازی   وصال اولغای اول وصله سیاری
اقیزیب سر شکینی اندا یغ یاغمیین   اوروب بویینه تیغ کو یا قیین
مهابت بولوب [illegible] صلابت انکا   صلابت بولوب بلبله مهابت انکا
جو لیلی آشیکی نجه کام اوروب   زمان تینا ایین بیرکا اقدام
قو یوب بردی مجنون نه قیلمای جدل   جو لیلی سوزی نیکا قیلیبان عمل
جو مجنون کریب یار نینک قاشیغا   که پروانه دیکا دیرد لوب باشیغه

جو لیلی جالیعه سالدی نظر / که تکلیف ایتیب بانیغه سیمبر
جکیب ساوغ آه تا شور ادی جاغ / که معشوق بان بو عشق همان

اوی الحجه کریبان نظاره قلب / اوزینی ادر روب باره باره قلب
بولوب ایکی سی عشق ایجان کبی / بدن الحجه کیر کا عزیز جان کبی

ایکی پاک عاشق جو اولدی مجیب / کرور حجر قوتی خاک اندین کجیب
تنیسیله بولوب داغ حسرت زلال / باری خلق اولوب مصیبت دلال

بو ماتم ده اولوب ایلادی غلغله / که عالم ایلیکا توشوب ولوله
جو دفن ایلا عالم قیلیب مصلحت / برابر توروب بولدیلار مصلحت

جهان ملکیده ایکی ماه ایدی / هر عیب لاردین بولار پاک ایدی
کیم عمر ایله بو عشق نزاکت آتی / انی قیلاین بر نفس خوش دلی

توپوب ایردی هجران ارا غامدین / کر ارجان سیله استغنی دوراندین
اولار روح پاکیغه بولمیش نهان / وصالی بهشت ملکیده جاودان

جو لیلی وصیت لارین یاد ایتیب / بو افسانه دین باربجه شاد ایتیب
ایکی تسمیه ایلادی بر کفن / کریب بر کفن کا بو ایکی بدن

جو بو نقش عماریغه کردی ایکان / کر اول ایکان کلیم براه جان سرکیان
یاپیب نقش لوره جوزیبا متاع / بسی رنکی نقش ایردی زیبا متاع

باسیل ارزه کونار ماکان / که عالم ایلی عزم مدفن قیلیب
کوروستان ارا ایلکو روب نعش / قو یوب یر ازره اول

ایکی دلربا نغمات ایلادی / که آی برله کون نه قران ایلادی
لحد برابر ایدی قبر هم بر بولوب / خلایق یا نیشتی بولار تا قو یوب

اوحو شب شمع امید بیرا النعم / قرا کوان توشوب نیک الملیغه
جو عشق الحجه فانی نه شاه و کدا / قیلور عشق آخر وجود ین فنا

قیلور عقل الماس تا راج عشق / که اول دور کبی دم اوکار تاج عشق
قالیب عشق الیکا بیدا اولیق / زمانه انکار برابین شادلیق

جهان داور وصال ایله برنامرار / دواتی قیلیب عمر لارینی زیباس
نحبه سرو قدنه هجران ایلادی / بریافت دل آزرده جان ایلادی

فنا عاملید الحجه عشق جای / براحت سان ایله قیلیب دور کرار
اکر ایله ایلا اول دغا دار لیق / که باد اشبی الولمیش جفا کار لیق

قولو لانعه توغه یاریبابو / سبب اوتی الحجه یاندی لیکا
جو لیلی اتاسی اناسی بیله / هم خیلی قوم اقر باسی بیله

کورستانده عا قیلیب ... دفن / تقاع نیر ایلاب ادروب آه اشخ
اناو انا ناله ایلار ایدی / سو کوب یو نیله هر کاه ایلار ایدی

ندامت دلی بولاین سود منلد / اشتی ایله تیغ جانه کرند
بلا جین نهانی قضا کا دیغه / کو نکلا نه قوید بر رضا کا ریغه

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

ماسوا	[masiwa]	···دىن باشقا، ··· دىن تاشقىرى
فرسوده	[färsudä]	(1) كونىرىغان، تىتىلغان؛ (2) ھارغىن، ھالسىزلانغان؛ ئېزىلگەن
عقبه	[ʹuqbä]	دەرىجە، مەرتىۋە
شكنج	[shikänj]	(1) پۈكۈلۈش؛ (2) ئازاب ـ ئوقۇبەت
زنده	[zindä]	تىرىك، جانلىق، ھايات
معاف	[mäʹaf/muʹaf]	ئەپۇ قىلىنغان، گۇناھى كەچۈرۈلگەن
مغفرت	[mäghfirät]	كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش
امنيت	[ämniyät]	تىنچلىق، ئامانلىق
جا	[ja]	جاي، ئورۇن، ماكان، يەر
رضوان	[rizwan]	(1) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ (2) جەننەت
جابجا	[ja — bäja]	ئۆز ئورنىدا، تۇرغان جايىدا
شفيق	[shäfiq]	شەپقەتلىك، مەرھەمەتلىك
فزون	[fuzun]	ئارتۇق، زىيادە، كۆپ
نهان	[nihan]	يوشۇرۇن، مەخپىي
تحرك	[tähärrük]	قىمىرلاش، ھەرىكەتلىنىش
نهيف	[nähif]	ئازغان؛ ئىشتىن چىققان
نال	[nal]	تارشا؛ قىلتىرىق
ياووق	[yawuq]	يېقىن
دهر	[dähr]	دۇنيا، ئالەم، زامان، دەۋر
اشغال	[äshghal]	مەشغۇلاتلار، ئىشلار
عذار	[ʹuzar]	يۈز، بەت، چىراي
ارغوان	[ärghäwan/ärghuwan]	باھاردا ئېچىلىدىغان قىزىل گۈللۈك دەرەخ
تغير	[täghäyyur]	ئۆزگىرىش، باشقا تۇسكە كىرىش
اشكال	[äshkal]	«شەكىل» نىڭ كۆپلۈكى، شەكىللەر، تۈرلەر، سۈرەتلەر، جىنسلار
خراش	[xärash]	يونۇش، تاراشلاش، تىرمىلاش، تاتىلاش
اقربا	[äqräba]	يېقىنلار، يېقىن كىشىلەر، قېرىنداشلار، تۇغقانلار
صعب	[säʹb]	قىيىنچىلىق، مۇشەققەت، ئازاب
احبا	[ähibba]	دوستلار
اطبا	[ätibba]	تېۋىپلار، ھېكىملەر
سعى	[säʹy]	تىرىشىش، تىرىشماق

صحت	[sihhät]	ساقلىق، سالامەتلىك؛ ساغلاملىق
گداز	[gudaz]	(1) ئېرىگۈچى، كۆيگۈچى؛ (2) ئېرىش، كۆيۈش
حدت	[hiddät]	تېزلىك، كەسكىنلىك؛ قىزغىنلىق؛ غەزەپ
رنجان	[ränjan]	رەنجىگەن، قىينالغان
تارك	[taräk]	باشنىڭ تۇپە قىسمى؛ چوقا؛ باش
مهلك	[muhlik]	هالاك قىلغۇچى، ئۆلتۈرگۈچى، يوق قىلغۇچى
عام	['am]	ئاما، كۆپچىلىك؛ ئومۇمىي
عدم	['ädäm]	يوق، يوقلۇق؛ نابۇت، ئۆلۈم
تندباد	[tundbad]	قاتتىق شامال، بوران
سروش	[surush]	پەرىشتە؛ جىبرائىل
جانب	[janib]	تەرەپ؛ جەھەت
پويه	[poyä]	يۈرۈتۈش، ماڭدۇرۇش
نثار	[nisar]	چېچىش؛ چاچقۇ
خيل	[xäyl]	گۇرۇھ، توپ
كلك	[kilk]	قومۇش قەلەم
صرصر	[särsär]	سوغۇق، كۈچلۈك ۋە قاتتىق شامال
مرگ	[märg]	ئۆلۈم، ئەجەل
گرد	[gird]	ئەتراپ، قىرغاق، چۆرە
سپارش	[siparish]	(1) تاپشۇرۇق، هاۋالە؛ (2) هۆرمەت، مېھرىبانلىق
وديعت	[wädi'ät]	ئامانەت، ئامانەت قويۇلغان نەرسە
ابر	[äbr]	بۇلۇت: ابربهار - باهار بۇلۇتى
نسيم	[näsim]	مەيىن (يېقىملىق) شامال، تاڭ شامىلى
سامع	[sami']	ئاڭلىغۇچى، تىڭشىغۇچى، ئىشىتكۈچى
قانع	[qani']	قانائەت؛ بارىغا رازى بولۇپ، ئارتۇقچە نەرسە تەلەپ قىلمىغۇچى
رنجور	[ränjur]	كېسەل، كۈچسىز، ئېزىلگەن
معذور	[mä'zur]	ئۆزرىلىك، ئەپۇ قىلىنغان، كەچۈرۈلگەن
باور	[bawär]	ئىشىنىش، ئىشەنچ
ياور	[yawär]	ياردەمچى، مەدەتكار
شكيبا	[shikiba]	سەۋرلىك، چىداملىق
نشين	[nishin]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئولتۇرغۇچى»، «ياشىغۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: خلوت نشين - خىلۋەتتە ئولتۇرغۇچى، ياشىغۇچى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نزار	[nizar]	بوش، زەئىپ؛ ئازغان جسم نزار ـ بوش (كۈچ-سىز) ۋە ئازغان گەۋدە
باك	[bak]	قورقۇنچ، خەۋپ؛ زەرەر
فن	[fän]	بىلىم، ئىلىم ـ پەن، ھۈنەر ـ سەنئەت
مأمن	[mä'män]	ئامانلىق جايى، قورقۇنچسىز جاي، تىنچ جاي
اسباب	[äsbab]	سەۋەبلەر، كېرەك ـ ياراغلار
بیخواب/بی‌خواب	[bexab]	ئۇيقۇسىز، ئويغاق
نعش	[nä'sh]	تاۋۇت
نوحه	[näwhä]	ئاۋاز چىقىرىپ يىغلاش، مۇڭلۇق يىغلاش، نالە
بنیاد	[bunyad]	ئاساس، نېگىز؛ تەرتىپ: بنياد اتماك ـ يۈزىگە كەلتۈرمەك، پەيدا قىلماق
گرد	[gärd]	چاڭ، توزان، غۇبار
والدین	[walidäyn]	ئاتا ـ ئانا
شهباز	[shähbaz]	لاچىن
اشفته	[ashuftä]	پەرىشان، غەملىك
پژمرده	[päzhmurdä]	سولغۇن؛ غەمكىن
ضمیر	[zämir]	ئىچ، يۈرەك، كۆڭۈل، دىل
ریش	[resh]	يارا، جاراھەت؛ ھەسرەت
هاطف	[hatif]	تاۋۇش چىقارغۇچى، غايىبتىن ئاۋاز (خەۋەر) بەرگۈچى
پیچ وتاب	[pechu tab]	تولغىنىش، ئىزتىراپ؛ سىقىلىش
رعشه	[rä'shä]	تىترەك
خروش	[xurush]	قىچقىرىش؛ پەرياد، پىغان، شاۋقۇن، غەۋغا
تحرک	[tähärrük]	قىمىرلاش، ھەرىكەتلىنىش
مشعوف	[mäsh'uf]	ئاشىق، مەپتۇن
موقوف	[mäwquf]	توختىتىلغان، توختىتىپ قويۇلغان، باغلىق، باغلانغان
سپار	[sipar]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تاپشۇرغۇچى، بېغىشلىغۇچى، بەرگۈچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: جان سپارايلامك ـ جاننى بېغىشلىماق
هراس	[häras]	قورقۇنچ
مهابت	[mähabät]	ھەيۋەت، سۈلەت؛ قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈش
صلابت	[sälabät]	(1) قاتتىقلىق، مۇستەھكەملىك؛ (2) سۈلەت، شەۋكەت، سالاپەت
مردمان	[märduman]	(1) ئادەملەر، كىشىلەر؛ (2) قارىچۇق

دو	[däw]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يۈرگۈچى، چاپقۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ: تيزدو - تېز يۈگۈرگۈچى، چاپقۇر
دام	[dam]	(1) توزاق؛ (2) تۈرلۈك هايۋانلار (ئۆي هايۋانلىرى ۋە ياۋايى هايۋانلار)
شير	[sher]	شىر: شير ژيان - يىرتقۇچ، غەزەپلىك شىر
كام	[gam]	قەدەم: كام اورماق - يۈرمەك، قەدەم قويماق
اقدام	[äqdam]	«قەدەم» نىڭ كۆپلۈكى، قەدەملەر
بى تحاش	[bitähash]	قورقۇمسىز، پەرۋاسىز، قورقماستىن
فعل	[fe′l]	ئىش، هەرىكەت، قىلىق، ئادەت
ديده	[diydä]	كۆز: ديده كريان - يىغلاپ تۇرغان كۆز
سيمبر	[siymbär]	كۈمۈش بەدەن، ئاپئاق، گۈزەل
خاكدان	[xakdan]	دۇنيا، ئالەم
ولوله	[wälwälä]	توپىلاڭ، شاۋقۇن - سۈرەن
يكجهت	[yäkjihät]	كېلىشىش، بىللىلىك، ئاجرالماسلىق
ملك	[mulk]	مەملىكەت، ۋەتەن؛ دۆلەت، پادىشاھلىق؛ دۇنيا، ئالەم
غمناك	[ghämnak]	غەملىك، غەم چەككەن
جاودان	[jawidan]	ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۈ، دائىم
عمارى	[′ämari]	كاجۇۋا (ئادەم توشۇش ئۈچۈن تۆگە ياكى پىل قاتارلىقلارغا ئارتىلغان كاجۇۋا)
متاع	[mäta′]	مال، ئەشيا، ماتا
ديبا	[deba]	نازۇك ۋە نەپىس نەقىشلەر سىلىپ توقۇلغان يىپەك ماتا (رەخت)
عزم	[′äzm]	بىرەر ئىشقا قەست، نىيەت قىلىش، ئىنتىلىش، يۈرۈش، جۇنەش
رخش	[räxsh]	يۈگۈرۈك ئات، چىپار، چىرايلىق ئات
قران	[qiran]	(1) يېقىنلىشىش، بىرلىشىش؛ (2) ئىككى سەييار يۇلتۇزنىڭ بىر بۇرجدا توقۇنۇشۇشى
بيداد	[bidad]	جەبىر، زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك
ازرده	[azurdä]	ئازار چەككەن، رەنجىگەن
مجاز	[mäjaz]	ھەقىقىي ئەمەس، ھەقىقىي بولمىغان
پاداش	[padash]	مۇكاپات، بەدەل
سخط	[säxt]	قىيىن؛ ئاچچىق، غەزەپ
پركاله	[pärgalä]	(1) پارچە - پارچە، بۆلەك؛ (2) يىرتىلغان، تىتىلغان، پارچىلانغان
سودمند	[sudmänd]	پايدىلىق
كزند	[gäzänd]	زەرەر، زىيان - زەخمەت، ئاپەت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ئىزاھ:

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى رەۋىشلەردىن پەرقلىق بولغان تۆۋەندىكىدەك رەۋىشلەر قوللىنىلغان:

(1) ۋاقىت رەۋىشلىرى ئۈچۈن:

بورنا	[burna]	بۇرۇن، ئاۋۋال
بسا	[bäsa]	ئارقىدىن؛ شۇ چاغدا
تونله / تونلا	[tünlä]	كېچىچە
ايرتەچاغدا	[ertächaghda]	بۇرۇنقى زاماندا
تون وكون	[tünukün]	كېچە - كۈندۈز
هنوز	[hänuz]	تېخىچە، ھېلىغىچە
حالا / حالان	[hala/halan]	ھازىرمۇ
هردم	[härdäm]	دائىم، ھەر ۋاقىت

(2) ئورۇن رەۋىشلىرى ئۈچۈن:

اينغارو	[in'gharu]	قارشى تەرەپكە
قوى	[quyi]	تۆۋەن، تۆۋەنگە، تۆۋەندە
اوترو	[utru]	ئۇدۇل، ئۇدۇلى

(3) دەرىجە رەۋىشلىرى ئۈچۈن:

اسرو	[äsru]	ناھايىتى، بەكمۇ
بغايت	[bäghayät]	ئىنتايىن، ناھايىتى
بسى	[basi]	بەك، ئىنتايىن
بسيار	[bisyar]	ناھايىتى؛ كۆپ
غايت	[ghayät]	ناھايىتى، ئىنتايىن
بيحد / بى حد	[bihäd]	ھېسابسىز، چەكسىز

(4) ھال رەۋىشلىرى ئۈچۈن:

اتفاقا	[ittifaqän]	تۇيۇقسىزدىن، كۈتۈلمىگەندە
مقررا	[muqärrärän]	قايتا - قايتا
فيل حال/فيلحال	[filhal]	دەرھال
بالحقيقت	[bilhäqiqät]	ھەقىقەتەن، راستتىن

(5) يۇقىرىقىلاردىن باشقا [a, ä] قوشۇمچىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ياسالغان تۆۋەندىكىدەك سۆزلەرمۇ رەۋىش ئورنىدا قوللىنىلغان:

بولا	[bula]	كۆزدە تۇتۇپ
باقا	[baqa]	قاراپ
اوتا	[ötä]	قارشى تەرەپكە
كورا	[körä]	قارىتا، قارىتىپ

....

5. بەش پارچە هۆججەت

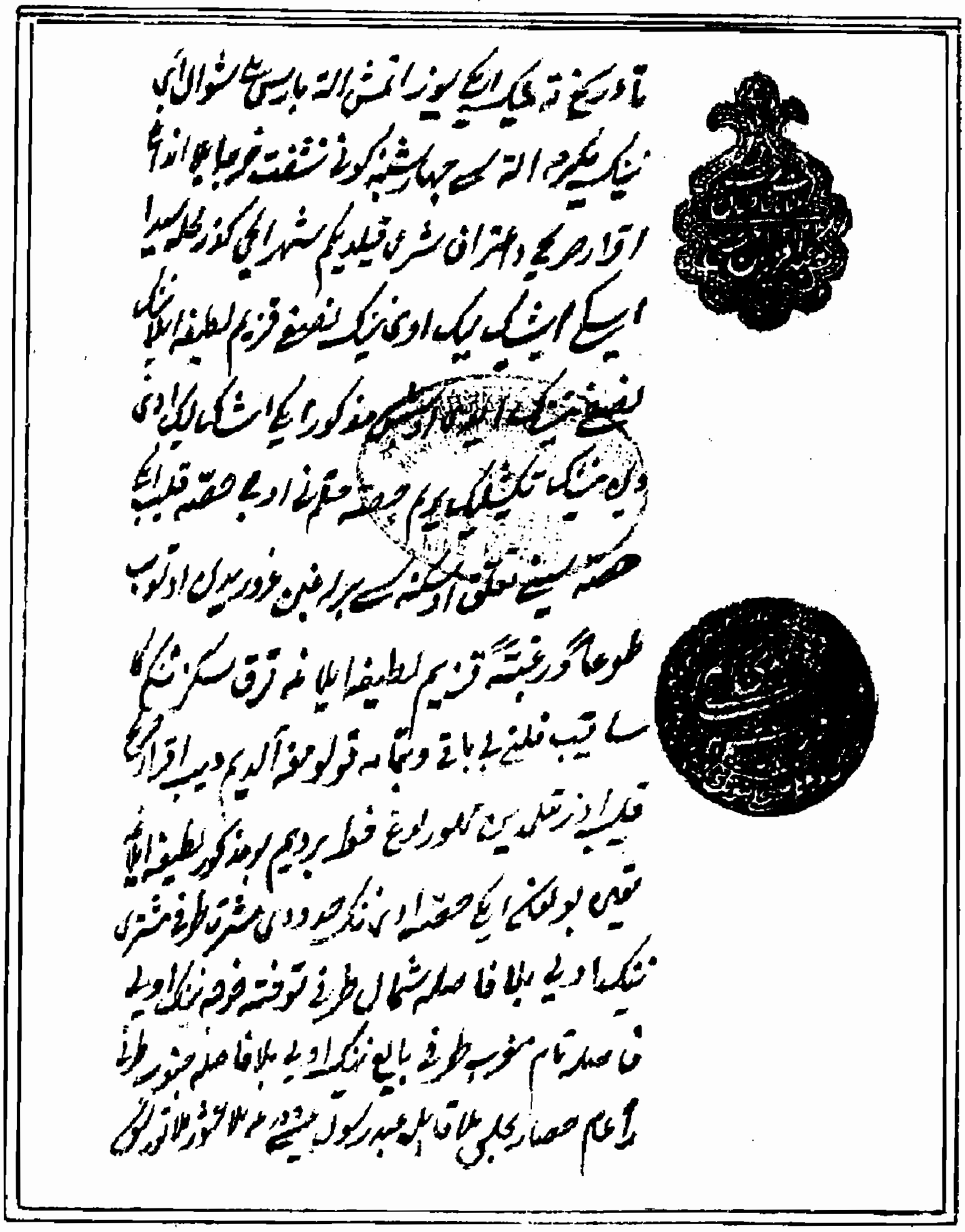

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

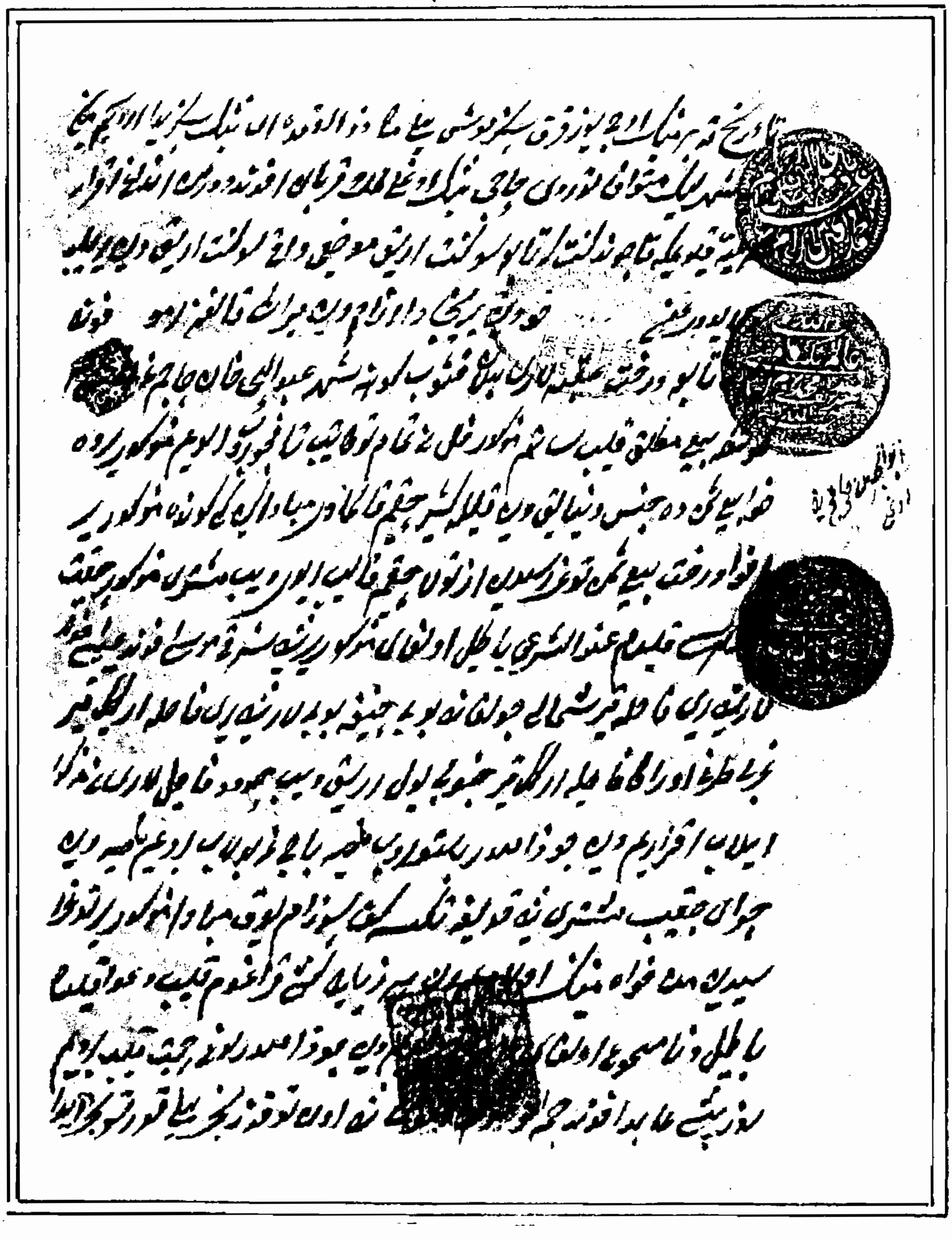

تاریخ تمم بر مینگ اوچ یوز اوتوز بر قوی ییلی ماه جمادی الاول نینگ اون ایکیده

بزلار که حجت ... لیک سلطان خوجه نینگ اوغلی ملت صدیق آخوند

... اعجه لار دیبز اندیغ اقرار شرعیه قیلدیلار حیاتلیق موضعی دائی حیاتلیق

... سولا یوددی علمی برنجی ایلی ریم مودا ریمیزه تابع دوحت لاری بیلان فتوح

... دین جهار ریت بیره لاریمز عنبر خان دولت خانه عبد الهی خان

... تیاغ کی برابر قیلیب بردی تحریر ... ملکیت لاری شرعیه ملا قربان نینگ یری

فاصله قبر شمالی ملت صدیق آخوند نینگ بایبع یری فاصله قبر غربی ملا قربان باقی نینگ

یری فاصله قبر جنوبی روزی آخونبیک یری وبعض توختار شاه وبعضه وقف یری فاصله قبر دیر

... تمه نینگ ایجیده جمله موضعی دائی جمیع اجبل ارتق بیلا سولا یود دعلمی برفا

... راوی زمین نته استکلیک اون لار ملت نینگ رجام ملت صدیق آخوند نینگ

ریاقیز تیاغ برابر حقیمز نینگ ایجیدین اوز رجمنی ملت صدیق آخوند اوز ملکیت لیک

جهار ریت بیره لاریم عنبر خانیم دولت خانیم عبد الهی خان لار تیاغ برابر قیلیب بردیم تحریر

... ماکلیک لدی بلد مراوی زمین لار نینگ چهار شرعیه بایبع نینگ یری وبعض اقلاه

فخ تمام شمالی یاقوب آخوند نینگ یری فاصله تمام غربی اوقلاق بای وبعض ملت

... آخوند نینگ باغ تمام جنوبی کول نینگ نصف لیسی وبعض یول دیب مهو یوغ

خطونی قیلماسدر ...

www.uyghurkitap.com

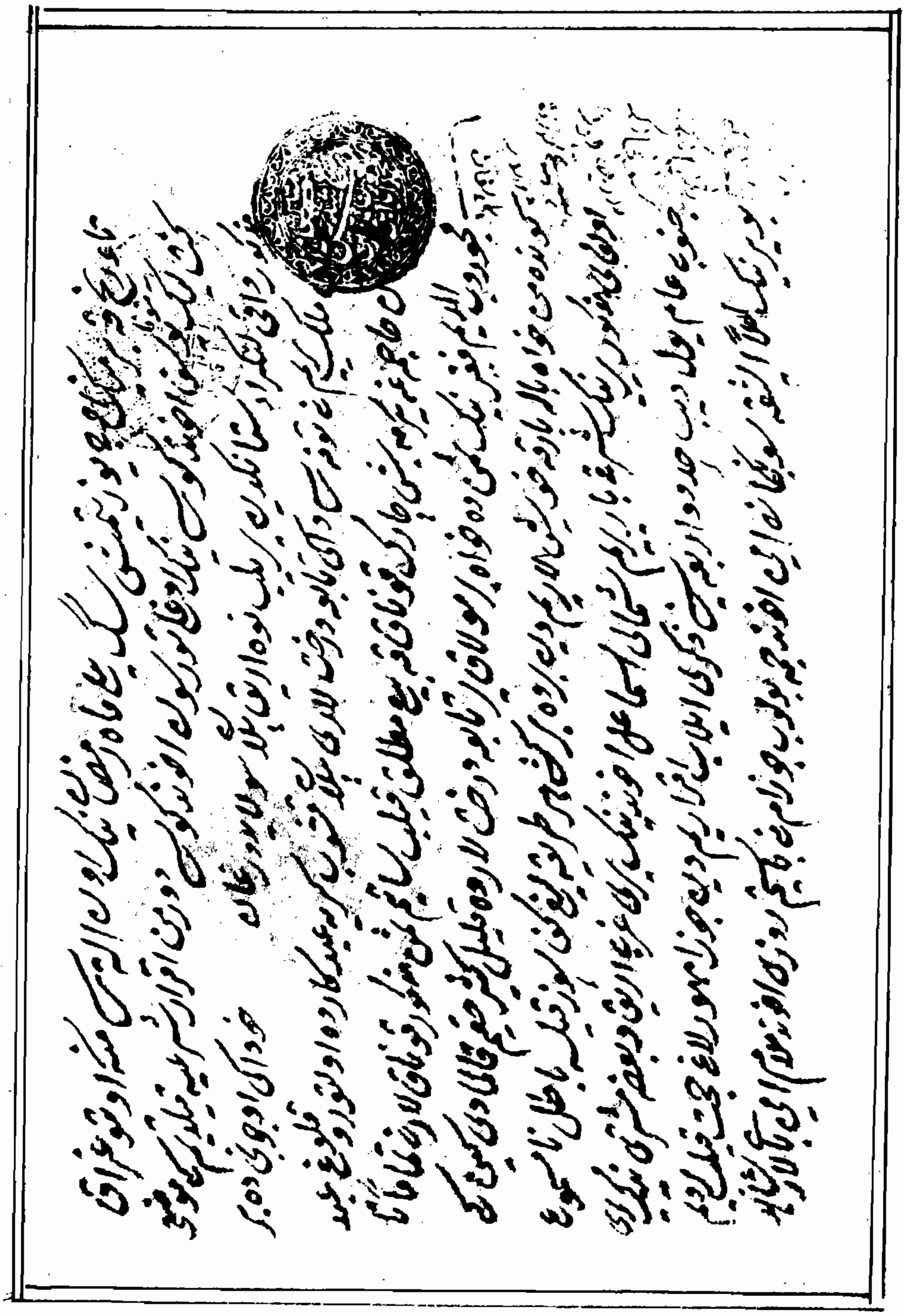

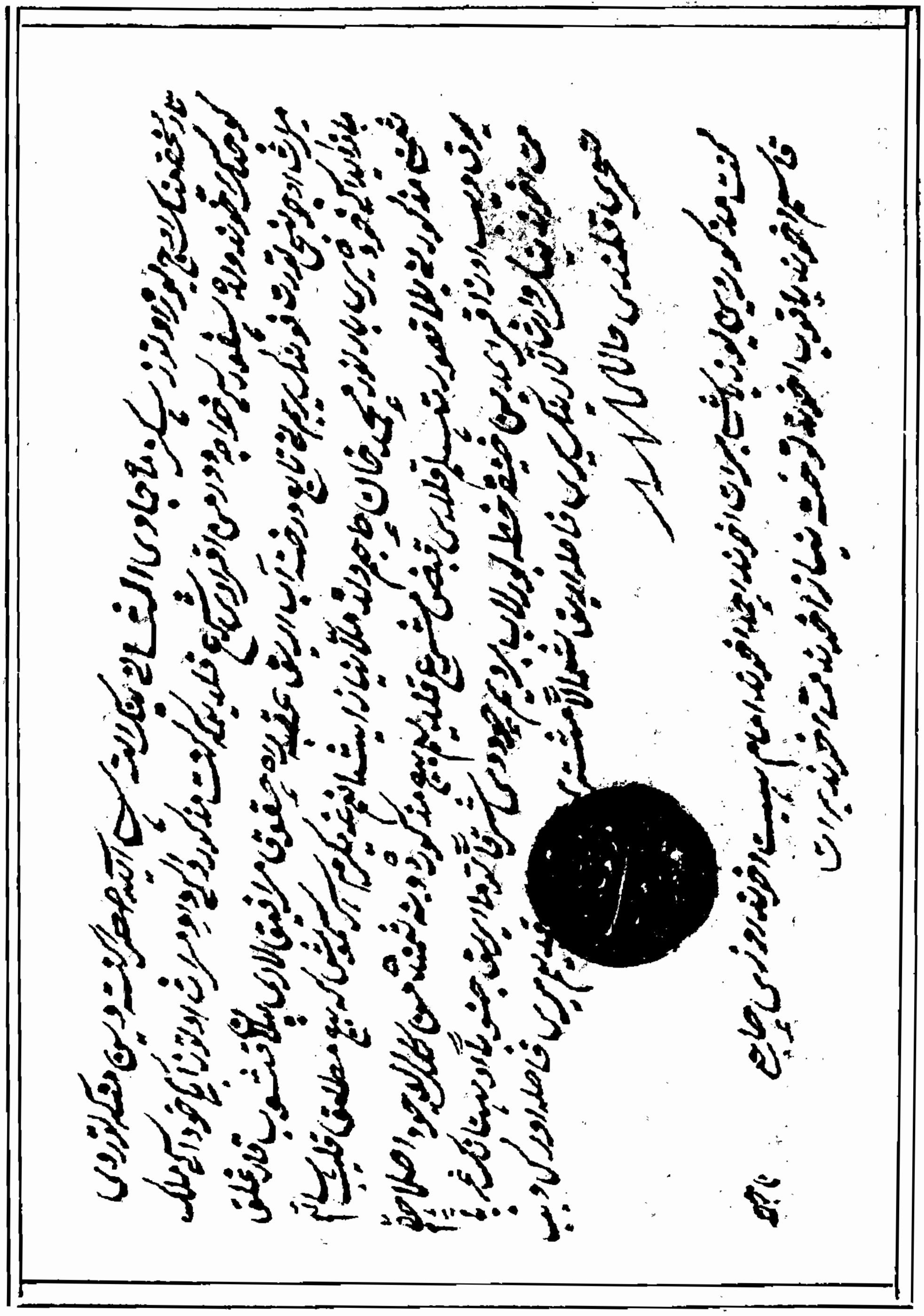

سۆزلۈك

بارس	[bars]	يولۋاس؛ قاپلان
صريح	[sārih]	ئوچۇق، ئېنىق، روشەن، ئايدىڭ
شرعى	[shär'iy]	شەرىئەتكە (دىنىي قائىدىگە) تېگىشلىك
غبن	[ghäbn]	ئالداش، ئالدام، ساختىلىق
غرور	[ghurur]	«غبن»گە قاراڭ
طوعا	[täw'än]	ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن، ئۆز رازىلىقى بىلەن، ئۆز خاھىشى بويىچە
حدود	[hudud]	چېگرالار
مشرق	[mäshriq]	شەرق، كۈنچىقىش
مشترى	[mushtäriy]	سېتىۋالغۇچى، خېرىدار
مغرب	[mäghrib]	غەرب، كۈن پېتىش
بايع	[bayi']	ساتقۇچى، سېتىپ بەرگۈچى
راه	[rah]	(1) يول؛ (2) مەسلەك، ئۇسۇل
حضار	[huzzar]	«هازىر»نىڭ كۆپلۈكى، هازىرلار، هازىر بولغان كىشىلەر
موش	[mush]	چاشقان
موضع	[mäwzi']	جاي، ئورۇن، يەر
عقبه	['äqäbä]	يول
بيع	[bäy']	سودا؛ سېتىش
ثمن	[sämän]	نەرخى، باھاسى؛ پۇل
عند	['indä]	بويىچە، بىنائەن، ئاساسەن:
عندالشرعى	['indäsh—shär'iy]	ـ شەرىئەت بويىچە، شەرىئەت ئالدىدا
باطل	[batil]	بۇزۇلغان، بىكار قىلىنغان، ئاساسسىز
سدر	[sädr]	ھوقۇق، كاتتا مەنسەپ؛ تامغا
حواى	[häway]	قارارسىز، توختامسىز؛ دەرھال
قراغ	[qaragh]	قارىچۇق، كۆز قارىچۇقى: قراغوم قيلماق ـ كۆز تىكمەك، كۆز سالماق
نامسموع	[namäsmu']	ئاڭلانماسلىق، قۇلاق سالماسلىق
تصرف	[täsärruf]	(1) ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىش، ئىگىلىك قىلىش؛ (2) ئۆزگەرتىش (شېئىرىيەتتە)
مالك	[malik]	ئىگە، ئىگىلىك قىلغۇچى

وقف	[wäqf]	مەسچىت، مەدرىس ۋە باشقىلار ئۈچۈن بەلگىلەپ قويۇلغان دارامەتلىك يەر، دوكان، ساراي، تۆگ-مەن قاتارلىقلار
حد	[häd]	(1) دەرىجە، مەرتىۋە؛ (2) چەك، چېگرا؛ (3) ھەق، ھوقۇق، ئىختىيار؛ (4) تەرەپ
سک	[säg]	ئىت
قليل	[qälil]	كەم، ئازغىنە
كثير	[käsir]	كۆپ، مول
خويش	[xiysh]	قېرىنداش، يېقىن كىشى
اربعه	[ärbä′ä]	ئەتراپ، چېگرا
ذكر	[zikr]	سۆزلەش، تىلغا ئېلىش، بايان قىلىش
ولد	[wäläd]	بالا، پەرزەنت، ئوغۇل
خواجه	[xajä]	(1) باشلىق؛ ساھىب، ئىگە، خوجايىن؛ (2) سودىگەر
اب	[ab]	سۇ
مرافق	[murafiq]	...ۋە باشقىلار، ... قاتارلىقلار
قبض	[qäbz]	ئېلىش، تۇتاملاش، تۇتۇش
مشرع	[mäshrä′]	(1) سۇ كىرىش ئېغىزى، تاقاق؛ (2) بېرىش، تاپشۇرۇش، «قبض»گە قاراڭ.
من	[min]	...دىن، ...تىن
خنيق	[xäniq]	بېكىتىش، مۇقىملاشتۇرۇش

ئىزاھ:

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكىدىن پەرقلىق بولغان تۆۋەندىكىدەك ياردەمچى سۆزلەر قوللىنىلغان:

1.	بيكين	[begin]	بيكى	[begi]
	ديكين	[degin]	تيكين	[tegin]
	ديک	[däk]	تيک	[täk]
	ينكليغ	[yängligh]	كبى	[käbi]
	مثل ليک	[mäsällik]	مثل	[misl]

بۇ سۆزلەر ئىسىم ياكى ئىسىم رولىدىكى سۆز ۋە بىرىكمىلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئوخشاش، كەبى» سۆزلىرىنىڭ ياكى «-دەك، -تەك» قوشۇمچىسىنىڭ رولىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

سوبيكين	[suwbegin]	سۇدەك، سۇغا ئوخشاش
شمع بيكى	[shäm′begi]	شامدەك، شامغا ئوخشاش
كوزونک كبى	[közüng käbi]	كۆزۈڭدەك

△ *بلند پرواز بول هرکلغه باقمه*

سووینکلیغ هرشجر تحتیکا اقمه — صلاحی.

(ئېگىز ئۇچ، ھەرقانداق گۈلگە قارىغۇچى بولما؛ سۇغا ئوخشاش ھەربىر تۈپ دەرەخ تۈۋىگىچە ئېقىپ كىرىۋەرمە.)

△ *یوقتور ای ساقی می وحدت مثل لیک غمزدا*

(ئەي ساقى، بىلىلىك شارابىدەك غەم باسىدىغان نەرسە يوق.) — نەۋائى.

△ *پسته اغزینک مثل افسونکر ایکاننی بیلمادیم*

(پىستىدەك ئاغزىڭنىڭ ئەپسۇنچىغا ئوخشايدىغانلىقىنى بىلمىدىم.) — گۇمنام.

«تيكين» بەزىدە چەك كېلىش رولىدىمۇ كېلىدۇ①. مەسىلەن:

كيچه تيكين	[kechä tegin]	كەچكىچە
ياريم يولغه تيكين	[yarim yolghä tegin]	يېرىم يولغىچە

2. ايچره/ايچرا [ichrä]

بۇ سۆز ئورۇن كېلىش ياكى «ئىچىدە، ئىچىگە» مەنىلىرىدە قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن:

باغ ايچره	[bagh ichrä]	باغ ئىچىدە
كونكلوم ايچره	[könglüm ichrä]	كۆڭلۈمدە

△ *کلستان ایچره ناکه کیردی بلبل*

تیکان بیرلا ایکاولان اولتوروب کل — صلاحى.

△ *لبینکغه بهشت ایچرا کوثر فدا*

سوزینکغه صدف ایچرا کوهر فدا — كامل.

3. اوكون [ögün] اوزكا [özgä] ايرو [ayru]

بۇ سۆزلەر چىقىش كېلىشتىكى ئىسىم ياكى ئىسىم رولىدىكى سۆز ئىبارىلەرنىڭ ئاخىرىغا قوشۇلۇپ «بۆلەك، باشقا، ئوخشىمايدىغان» دېگەن مەنىلەردە قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن:

ياردين ايرو	[yardin ayru]	ياردىن بۆلەك
بيزدين ايرو	[bizdin ayru]	بىزدىن باشقا
كويماكدين اوزكا	[köymäkdin özgä]	كۆيۈشتىن باشقا

△ *مقدمینک دا ساچقالی یوزدین اوکون یوق التونوم*

(ئاياق ئاستىڭغا چاچقىلى يۈزۈمدىن باشقا ئالتۇنۇم يوق.) — لۇتفى.

4. اوزره [üzrä] اوزا [üzä]

بۇ سۆزلەر ئورۇن كېلىش ياكى «ئۈستىدە، ئۈستىگە» مەنىلىرىدە قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن:

اسمان اوزره	[asman üzrä]	ئاسماندا
افلاك اوزا	[āflak üzä]	پەلەكتە

---

① خەمىت تۆمۈر، ئابدۇرۇپ پولات: «چاغاتاي تىلى» (قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى. 1987 ـ يىل نەشرى، 77 ـ بەتكە قاراڭ.)

دلدل اوزره [duldul üzrä] دۇلدۇل ئۈستىدە

△ *يوز اوزا سالسانک قاراب مشکين ساچينک نی ناز ايله*

کل اوزه بورقه سالورسين سونبول تردين لطتف

(خۇش پۇراق تارقىتىپ تۇرغان چاچلىرىڭنى تاراپ ناز بىلەن يۈزۈڭگە تاشلىساڭ، گويا يېقىملىق سۇنبۇلدىن گۈل ئۈستىگە پەردە ياپقاندەك بولىسەن.) — ئاتائى.

△ *تانوب بر برين يغلابان زار زار*

تاپشتی بوقوملوق اوزەايکی يار — نزاری.

5. ساری [sari]

يۆنىلىش كېلىش ياكى «تەرەپكە» سۆزىنىڭ رولىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

هرساری [här sari] هەر تەرەپكە

قای ساری [qay sari] قاياققا، قايسى تەرەپكە

△ *تیکانغه سالمه کوزنی کل ساری سال*

تیکاندین رنج یتسه کل بیرور بال — صلاحی.

△ *کلور ایردی مجنون نکاری ساری*

کەلیلی باسیب اندا یاری ساری — نزاری.

6. چاغليغ [chaghligh] جاغليق [chaghliq]

بۇ سۆز تۇرغۇن سۆزلەرنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ، مەلۇم شەيئىنى ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى سۆزگە تەڭلەشتۇرۇش مەنىسىنى بىلدۈرۈپ، تەڭلەشتۈرمە كېلىش رولىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

المه جاغليغ نيمرسه (ئالمىچىلىك بىرەر نەرسە)

اسمان چاغليق (ئاسمانچىلىك)

7. سايين [sayin]

«غان، قان، كان» [ghan, qan, gän/kän] بىلەن ياسالغان سۈپەتداشلاردىن كېيىن كېلىپ، هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى كۆچەيتكۈچى قوشۇمچە «سىرى» نىڭ رولىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

بارغان سايين [barghan sayin] بارغانسېرى

كولكان سايين [külgän sayin] كۈلگەنسېرى

8. تيكرو ~ تكرو [tegrü ~ tägrü]

بۇ سۆز رەۋىشلەرگە ياكى يۆنىلىش كېلىشتىكى سۆزلەرگە قوشۇلۇپ، چەك كېلىشىنىڭ رولىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

تانكغه تيكرو [tan'ghä tegrü] تاڭغىچىلىك

كيچه تيكرو [kechä tegrü] كەچكىچە

△ *نيچەكا تكرو مينی زارو مبتلا قيلغونک*

(مېنى قاچانغىچە زار ـ زار قاقشىتىسەن؟) — لۇتفى.

9. بابيندا [babinda]

بۇ يارەمچى سۆز «توغرۇلۇق، توغرىسىدا، ھەققىدە» مەنىلىرىدە كېلىدۇ. مەسىلەن:

نظم بابيندا [näzm babinda] نەزمە (شېئىر) توغرىسىدا

ميويلار بابيندا [mewilär babinda] مېۋىلەر توغرىسىدا

10. بيلا ~ بيله [bilä] بيرلا ~ بيرله [birlä]

بيلان [bilän] بيرلان [birlän] ايله [ilä]

بۇلار قوللىنىش جەھەتتىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «بىلەن» سۆزى بىلەن ئوخشاش، پەقەت فونېتىك شەكلى، يەنى يېزىلىشى جەھەتتىلا پەرقلىنىدۇ. مەسىلەن:

△ *جكيب اه فرزند اوجون درد ايله*
كچيك چونك تينيب جهره زرد ايله — نزارى.

△ *ايا بلبل تيلار بولسانك وصاليم*
سوغار غيل كوز ياشينك بيرلا نهاليم — صلاحى.

11. داغى [daghi] تخى [täxi]

بۇ سۆز ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «يەنە» ، «ھەم» سۆزىنىڭ مەنىسىدە قوللىنىلغان. مەسىلەن:

△ *نظر قيلدى مجنون نكارى كلور*
داغى ليلى كورديكى يارى كلور — نزارى.

6. زەلىلى: «تەزكىرەئى خاجە مۇھەممەد شەرىف بۇزۇرگۋار» دىن پارچە

مۇھەممەد سىددىق، تەخەللۇسى «زەلىلى». تەخمىنەن 1670 ـ يىلى يەكەندە تۇغۇلۇپ، خوتەندە ۋاپات بولغان. زەلىلى يەكەن مەدرىسلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇزاق ۋاقىت شىنجاڭدىكى كۆپلىگەن شەھەرلەرنى كېزىپ، ئۆز دەۋرىنىڭ ئوقۇمۇشلۇق، ئۆلىما زاتلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئەينى دەۋرنىڭ زور ئىجتىمائىي مەسىلىلىرى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە بولغان. ئۆمرىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىنى خوتەندە ئۆتكۈزۈپ، مول ئىجادىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن. ئۇنىڭ ئىجادىي مىراسلىرىدىن «دىۋانى زەلىلى»، «سەپەرنامە»، «تەزكىرەئى خاجە مۇھەممەد شەرىف بۇزۇرگۋار» قاتارلىق لىرىك ۋە ئېپىك ئەسەرلىرى جامائەتچىلىككە تونۇش. بۇ ئەسەرلەرنىڭ بىر قانچە قولىيازمىلىرى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. زەلىلى ئۇيغۇر تىلى ۋە پارس تىلىدا غەزەللەر يازغان ئىككى تىللىق لىرىك شائىردۇر.

زەلىلى ئەسەرلىرىدە ئىشق ـ مۇھەببەت تېمىسى مەركەز قىلىنغان ھالدا ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقچىلىق، گۈزەل ئىنسانىي پەزىلەتلەر ئالاھىدە كۈيلىنىپ، شائىرنىڭ تەرەققىيپەرۋەر ئىدىيىسى مۇئەييەن بەدىئىي شەكىللەر بىلەن روشەن ئىپادىلەنگەن.

زەلىلى شېئىرىيىتى تىلىدىكى پاساھەت، پىكرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئوخشىتىشلىرىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبقا ئىگە[1].

---

① «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (جۇڭگو قامۇسى نەشرىياتى، 1997 ـ يىل نەشرى 2 ـ توم).

کیم تلاوت برله کاهی انتظار　ایشنه و آچ پریشان روزگار

اول اختتام ایردی فخر مصطفی　گوهر ختان بحریای صفا

روضه دین شول حین پیدا بولدیلار　شمس دین روشن هویدا بولدیلار

لیلة القدر ایردی آیا اول کیچه　خواجه غه تلقینی قیلدیلار نچه

ایدیلار سلطان بیز نینک فرزندیمیز　تو تمیل امریمیزنی داغی دلبندیمیز

هر نه سلطان ایتور انداغ ایلاکیل　امر سلطاننی خدا امری دیکیل

بیرگر سندین رضا دیبیز رضا　تا رتماغونکدور ایکی عالم دا ایزا

بعد رخصت بردیلار غیب ایلدیلار　خواجه دریادیک لبالب بولدیلار

خواجه بزرگوار مدینه دین یوروب بندری صورت توشوب

هندوستان بیلان یارکند زمین کلکان لاری

خلق عالم برله ایلاب خیر باد　گردیلار یولغه مثالی برق باد

ایکی باره سیر اتیب بونالوان　بندری صورت بیله هندوستان

نجه ای اوتتی و کنجد کلدیلار　بشتۀ حقانیت دین شیر

اولتورماین کنجده ابو مرآت نوش | یوردیلار منزل بمنزل تا دادر
انداداورنینک زمینی تا ایدی | اولتوردغ اوق برجماعت بار ایدی
حضرت بزرگوارنی کوردیلار | بیر مسافر حاجی بر خوردین حج
ل کا یا غلاب برکنه کولباری بار | ایلیک نعیدا: درسیمین باری بار
خلق کلتوردی قاتیق آش نان | آشنا نینی یب بولوب سیر جوان
اویلاریکا تارقاشیب کتی هم | خواب خورالیوا نیغه یتی هم

خواجهء بزرگوار داورنیکه کلیب بر علام نینک حالی مشغول لوق
مزارا تینی تعمیر قیلیب ایلکا نشان برکوزیتیم برتول
خاتون یرینی بوزما غیل دیب ماجرا قیلیب فریاد قیلغانی

قوندیلار القصه موندا بو کیچه | آکوردیلار باطن داسرار ازکیچه
یاتیاین اولتوردیلار بوله بهیر | رو برو دین برعزیزی کلدیلار
خواجه غه قیلدی سلام اکرام ایتیب | بار ایجا جوانانینی اعلام ایتیب
ایدی ای مرد خدا خوب کلدینکیز | بولدی اوچ یوز ییل سیلینک زندانینز

جمله عالم لارغه من اعلم ایدیم
قطرت دانش در عالم ایدیم

ناگهان بر لفظ فتوی دین غلط
بولغانیدین بیر دمن بر کوندا لت

قبر الجیده حق جزا بردی منکا
سهو قیلغاندین اذا بردی منکا

اونک کوزدمدین اندی براز غان زور
یورکا شیبانی تیغه ماران کور

هر محلیکیم چیقاراندین شمال
تبره یورار غانینی ای اهل کمال

اول سبب دین بار ها ازرده من
قوتیم یوق تبرا اورکا مرده من

تنجی یماس دور من منکا آرام یوق
گویا ازغان کوزومکا تکان اوق

نی بولور ازغانی یولغه سالسه لار
هیچ ریشینی یولوبان آلسه لار

قبر میز بو پرده دیب کورکاتی لار
کوزلاریدین غیب اولوبان کتسه لار

بو عزیز ننک کراماتینی یاد
ایلابان بعد از نماز بامداد

کنت الجیدین خواجه صاحب نظر
اوج یورت کیتماکچی نی کلتوردیلار

ایدیلار کیتماندا ای کیتماکچی لار
باره بو یرنی قیل زیر و زبر

توروب ایردیلار بولار یرنی چاپیب
اولیانینک جایکاهینی تاپیب

او شبو حالت دا ایدی بر تون خانتون — ایلکیما اوت اوجا سیدا اوتون

قبحو تیب کلدی یریمنی یوزماغیل — خانقاهی صوفیلار مویا اغیل

خواجه ایدیلار کرچه اکیل ماما — من برای تا واینی کوب یغلاما

قیلمادی هرگیز قبول یوتون خانتون — تاشلادی یرکا اوجا سیدین اوتون

خانتون عرض ایلارم دیب بولدی روا — قارغالیق داتا بتی خانی ناکهان

یورتی معمور ایردی خلقی بسیار ایدی — اول محل عبدالرشید خان ایدی

بونی کوروب کلدی فریاد ایلادی — ایکی تیزینی یوکوب داد ایلادی

ایدی ای سلطان عالم داد داد — ظلم قیلدی صوفی بیداد داد

قطعهٔ آب زمینیم بار ایدی — نفع بر سیلدا منکا بسیار ایدی

صوفی پیدا بولوبدور کچ قورتون — ایلینی آلداب یرکا سالوش برون

جمع اولوبدور صوفیلار مکر ایلا کاج — خرقه اکنیدا باشیدا سبیج

نجه کتمانجی سالیب بوزدی یریم — صوفیغه سوزلارکالی یوقتور اریم

عاجز آواره من داد ایلادیم — حضرتینکغه مونجه فریاد ایلادیم

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دیب بو سوزلارنی حرام زاده قری — فعل شاشیب بیر خو یوزی قاره جری

عبد الرشید خان اول خاتون غه یساول قوشقانلاری

رحمتی خان بر یساول قوشتیلار — یرلیغیم یتکورسانک اول یردین کتار

صوفی مو دریش مو دورنی یسون — بیهوده کیش نینک یرینی بوزماسون

کلدی بکیمه یساول حکم الیب — خواجه نینک قاشلاریغه غوغا سالیب

یتکوردی خان نینک یارلیغینی ات ایله — توشمادی یرکا توروبان اطایله

کور باطن ایردی و ظالم ایدی — بی ادب لیک بیرلا تعدی ایلادی

حضرت خواجه بولوبان در غضب — اسمان ساری باقیب تیبراتیب لب

ظالم ته دان یقیلدی آطیدین — مینک بیشتان یقیلدی قیلغان اطیدین

برقوی اسندی شوق قول بیرلا اول — اویکا یتکا سو بیکلدی توبی یول

هر نه کوردی اشکارا و نهان — قیلدی خان قاشلاریغه بربر عیان

خان ایکنچی یساول یوبورگانلاری

خان یوبوردیلار یساول دیکر — انکلاغیل صوفی نه یردین کلدیلار

سین نعدی قیلماین هسته بلا بی ادب لیک قیلماغیل سین زینهار

کلدی ایکنچی یساول بیم ایله بس سلامی یلادی تعظیم ایله

سوردی ای بزرک نه یردین کلدیلار بیلمادوک قیسی شهردین کلدیلار

خواجه اوتکان نه تقریر اتی لار کاه دلاغا ریزه انکا کورساتی لار

ایلکاری کلدی یساول تیز تیز کوردی تربت نینک ایچیده بر عزیز

اونکه کوزیدا برتوب ازلی پرتیکان موندا اوچ یوز ییل ایرور یاتقان ایکان

خواجه الدیلار یولوبان شاخ تسامیش قریتی عالم غرق قیلدیلار فراش

ایدکا بواسرارنی کورکاتی لار اوغ تکیب بخششی مراتی لار

یانری ایکنچی یساول یوق ایلان تانش ادرو بان سینه سی کا توق ایلان

باردی خانغه حکایات ایلادی ایدی او بیکیغ کرامات ایلادی

صورتی صوفی و اهل الله دین پر نفس غافل ایماس الله دین

جهره سیدین پرتو انوار دور هم ولی صاحب کشف قبور

خواجه نینک حقیقت لاری بیلیب عبد الرشید خان یا ربّ قول برکانلار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

انکلان با عبد الرشید خان اولوغ خان
یارچه بیک لار برله بولدیلار روان

یوکلاتیب اطلارغه کوب نذر نیاز
یوردیلار سرعت بیله روزی دراز

وقت پیشین ایردی یتیلار داود
حضرت خواجه نماز ایلاب ترور

فوج فوج بیک لار کلیبان توردیلار
خان توجه ایلابان اولتوردیلار

فارغ اولدیلار نماز ایلاب خواجه
حق تعالی برله راز ایلاب خواجه

ایرکاتیب کلکان سپاه بیک لار
خان عادل برله تقصیر قویدیلار

بربرین اوتکاردیلار نذر نیاز
جمله نینک کونکلیدا یوز سوز گداز

هر بریکا لطف ایتیب بزرکوار
صحبتی کرم ایلادیلار آشکار

خان بن خان امیرلار مونینک کبین
ییلاین بورکوت شونکغار چین

اتفاق ایلاب هم قول بردیلار
قالمادی قول برمکان بیک نوکر

کل کل اولدی خواجه بیر توفشان
راست یولدین کوزکوزوب الکانشان

که شریعتدین سخن سنج اولدیلار
که طریقتدین درکنج اولدیلار

خانقاهی سالدیلار اول یرده هم
حضرت بزرکوار خوان بهم

عبدالرشید خان خواجهٔ بزرگوارنی شهرکا تکلیف قیلغانلاری

ایلادی تکلیف خانی هوشمند
ایمدی سیر اتسون که یورت یارکند

بو مغولستان ایچیده شهرلار
چارباغ جویبار و نهرلار

خلق نینک جوش و خروشی چون فراوان
هر طرف مسجدده اوازان

حضرتینکغه قیلدیلار بو تاج کمر
بای تختی رختی اول سکندر شهر

بی توقفلیغ لسولارا طقوز سوار
پاک ایلاب شهردین گرد و غبار

خواجه اولدم داسوار ابولدیلار
لشکر خان یول اچیکا تولدیلار

سیر ایتیبان خان بیلان بزرگوار
قارغلیق نینک لبتی کا توشتی گذار

کوردیلار کیم کنتلار هر یان ایرور
اوتراسی میدان خارستان ایرور

طرفه میدانیکه قوم و تاشلیغ
اولماکی ان ادل یرده هرکیز اشلیغ

خانقه ایدیلارکه بو منزلنی شاه
ایلاسام بر قریهٔ یا خانقاه

وقت تانک دور خانقاه اکی کرک
دین اصلاح ایلکا اورکاتی کرک

خواجهٔ بزرگوار قارغالیق موضعیدا خانقاه سالدورغونجه

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

بر عزیزیدین اسرار لطفی مشاهده قیلغانلاری

چون ایشارت قیلدیلار بزرگوار — جمع بولدی بنجه صوفیء بیکار

بریسی بالچیق آتی قویدی بر خشت — جمع بولدیلار اوی پرده خوب زشت

تورت تامینی قوپاردی صوفیلار — کیچه یاتیب ارته سیکا کوردیلار

بر تامی یاشیدین ایاغ ویران ایرور — صوفیلار ایدی کشتی قیلغان ایرور

تام قوپاردیلار ینه تا وقت شام — تنک قیلیب اوج تامغه بالای تام

باقتیلار بعد از نماز بامداد — بر تامی اوچ تامدین ایمیش خراباد

اوچ مرتبه تام قوپاردی صوفیلار — کیچه قیلدیلار کلیب زیر و زبر

خواجه تو دینچی کیچه اولتوردیلار — باعثی نیدورکه الغایلار حجر

نی کورارلار و بوردین نیم شب — اشتری مست یتیب کلدی عجب

تیشقی بیله تامنی ویران ایلادی — خشتلارنی هر کا یکسان ایلادی

خواجه فریاد ایلادیلار ای شتر — تامنی یوق قیلدینک جان سیدین موندا تور

اشترا صلیکا کلیب قیلدی سلام — ایدی ای ملا شیخی نیک نام

سۆزلۈك

تلاوت	[tilawät]	قۇرئاننى مەخسۇس ئاھاڭدا ئوقۇش
مصطفى	[mustäfa]	(1) تاللانغان، تاللىۋېلىنغان؛ (2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپىتى
كوهر	[gäwhär]	(1) گۆھەر؛ ئۈنچە، ياقۇت، ئالماسقا ئوخشاش قىممەت باھا تاش؛ (2) ئەسلى، نەسەب، كېلىپ چىقىشى؛ (3) ئاساسىي خۇسۇسىيەت؛ (4) ماھىيەت، ئاساس
رخشان	[räxshan]	يالتىراق، پارلاق؛ تاۋلانغۇچى
صفا	[säfa]	يورۇقلۇق، روشەنلىك، پارلاقلىق؛ خۇرسەنلىك؛ مەئىشەت
روضه	[räwzä]	(1) باغ؛ (2) جەننەت؛ (3) مۇقەددەس جاي، قەبرە
حين	[hin]	ۋاقىت، پەيت، زامان
هويدا	[huwäyda]	ئاشكارا، ئايان، زاھىر، روشەن
ليلةالقدر	[läylätul—qädr]	قەدىر كېچىسى (رامزاننىڭ 27 ـ كېچىسى بولۇپ، بۇ كېچە قۇتلۇق ھېسابلىنىدۇ)
تلقين	[tälqin]	تەلىم، بىرەر مەسىلىنى باشقا كىشىگە ئېنىق قىلىپ چۈشەندۈرۈش
بعد	[bä'd]	كېيىن، سۈڭ
بزركوار	[buzurgwar]	ئۇلۇغۋار، ھۆرمەتلىك، ئاتاقلىق
بندر	[bändär]	پورت، ماتۇ
برق	[bärq]	(1) چاقماق، چېقىن، يېشىن؛ (2) ئوت، ئاتەش
باد	[bad]	شامال، يەل
باره	[barä]	مەرتەم، قېتىم
ناتوان	[natäwan]	كۈچسىز، بوش؛ زەئىپ؛ تاقەتسىز
بيشه	[beshä]	توقاي، ئورمان، جاڭگاللىق
شيرنر	[sheri när]	ئەركەك شىر
مرات	[mirat]	ئەينەك، كۆزگۈ؛ روشەنلىك، سۈزۈكلۈك
داور	[dawur]	جاي نامى
كولبار	[kulbar]	خۇرجۇن
جوان	[juwan]	يىگىت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

خواب	[xab]	ئۇيقۇ: خواب وخور [xabuxor] ـ يېيىش ـ ئىچىش ۋە ئۇيقۇ .
علامه	['ällamä]	ئالىم، كاتتا ئالىم
مكشوف	[mäkshuf]	ئېچىلغان، كەشىپ قىلىنغان؛ ئوچۇق: مكشوف بولماق ـ ئېچىلماق
مزارات	[mäzarat]	مازارلار، قەبرىلەر، «مازار»نىڭ كۆپلۈكى
تعمير	[tä'mir]	ئىمارەت قىلىش، بىنا قىلىش، بۇزۇلغان جاينى تۈزىتىش، رېمونت قىلىش
باطن	[batin]	ئىچكى تەرىپى، ئىچ، كۆڭۈل
روبرو	[rubäru]	يۈزمۇ يۈز، ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل، ئۇدۇل
عزيز	['äziz]	ئەزىز، ھۆرمەتلىك
اكرم	[äkräm]	كەرەملىك، ھۆرمەتلىك
اعلام	[ä'lam]	(1) قوشۇن ـ لەشكەرلەرنىڭ بايراق ۋە نىشانلىرى؛ (2) ئاتاقلىق ئىسىملار
جمله	[jumlä]	ھەممە، بارچە، پۈتۈن، بارلىق
اعلم	[ä'läm]	بىلىملىك، كاتتا ئالىم؛ شەرىئەت قانۇنلىرى بويىچە قانۇنشۇناس
فطرت	[fiträt]	يارىتىلىش، تۇغما
دانشور	[danishwär]	بىلىملىك، دانىشمەن، ئوقۇمۇشلۇق، دانا
لفظ	[läfz]	سۆز؛ ئىپادە
فتوا/فتوى	[fätwa]	پەتىۋا (دىنىي قانۇن يۈزىسىدىن بىرەر مەسىلە ياكى دەۋا توغرىسىدا بېرىلگەن پىكىر)
غلط	[ghälät]	خاتا، يېڭىلىش، سەۋەن
لت	[lät]	ئۇرۇش، يەنچىش، زەربە
سهو	[sähw]	خاتا، يېڭىلىش، سەۋەن؛ ئۇنتۇش
ماران	[maran]	يىلان
بارها	[barha]	تەكرار ـ تەكرار، نەچچە رەت
بعداز	[bä'daz]	«بعد»گە قاراڭ.
زيروزبر	[zeruzäbär]	ئاستىن ـ ئۈستۈن، ئاغدۇرۇلغان
اغيل	[aghil]	ئالغاي، كور، قارىغۇ
توان	[täwan]	قۇۋۋەت، تاقەت، كۈچ، قۇدرەت، چىدام
بيوه	[bewä]	بۇۋى
قطعه	[qit'ä]	پارچە
بسيار	[bisyar]	كۆپ، مول
سالوس	[salus]	بويامچىلىق، ئالدام، ھىيلە
خرقه	[xirqä]	شەيخ ۋە دەرۋىشلەرنىڭ ئۈستى كىيىمى؛ جەندە

سپج	[säpäch]	سەللە
بات	[bat]	تېز، تېزلىك، ئىتتىكلىك
كورباطن	[korbatin]	دۆت، ئەقىلسىز، ئىقتىدارسىز، بىلىمسىز، نادان؛ يىراقنى كۆرەلمەيدىغان، نەزەر دائىرىسى تار
تعدى	[tä'äddi]	زۇلۇم، تاجاۋۇز، تەھدىت: تعدى ايلاماك ـ تەھدىت سالماق، تەھدىت قىلماق؛ ھەددىدىن ئاشماق
ديكر	[digär]	ئۆزگە، باشقا

ئىزاھ:

12. بلكى [bälki] بلى [bäli] بل [bäl]

«بلى، بل» — «بلكى» نىڭ قىسقارغان شەكلى بولۇپ، رولى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «بەلكى» سۆزى بىلەن ئوخشاش. مەسىلەن:

△ *بلى عشق ايچره عاشق بولسه صادق*
بولور معشوق عاشق هم موافق — صلاحى.

△ *تيش اويغاق لخشيكير بل قارجى دزمال*
جوموج كفكى اياق سيز اش اوسالماس — كتاب عبدالله.

13. ليكين [lekin]، وليكين [wälekin]، ليک [lek]، وليک [wälek]، ولى [wäle]
رولى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «لېكىن» سۆزى بىلەن ئوخشاش. مەسىلەن:

△ *جهان ايچره كرفتار يم تولادور*
ولى توشتى سنكا مهر خياليم

(جاھاندا ماڭا مەپتۇن بولغانلار كۆپ بولسىمۇ، لېكىن مېھىرى خىيالىم ساڭىلا چۈشتى.) — صلاحى.

△ *عشق نينک كون ومكان ايچره مكانى يوق تورور*
ليک باقسانک جان كوزيدا عشق سيز يوقتورمكان

(ئىشقىنىڭ دۇنيادا تۇتقان ماكانى يوق، لېكىن جان كۆزى بىلەن قارىساڭ، ئىشقىسىز ماكان يوق.) — گۇمنام.

14. كە/كى [ki] كيم [kim]
رولى ئاساسەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «كى» باغلىغۇچىسى بىلەن ئوخشاش بولۇپ، ھەرخىل مەنىدىكى بېقىندى جۈملە بىلەن باش جۈملىنى باغلاش رولىدا كېلىدۇ:

(1) ئىگە بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *قبرى معلوم ايماس كى قيدادور*

(قەبرىنىڭ نەدە ئىكەنلىكى ‹ئىگە بېقىندى جۈملە›، مەلۇم ئەمەس ‹باش جۈملە›.) — نەۋائى.

(2) خەۋەر بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *حاجتيم بودور خداياكيم كرامت قيلغاسين*

(ئەي خۇدا، ھاجىتىم شۇكى ‹باش جۈملە›، بىركارامەت كۆرسەتسەڭ ‹خەۋەر بېقىندى جۈملە›.) — نەۋائى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

(3) تولدۇرغۇچى بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *بند زلفونکدین نوائینی خلاص ایتکیل دیسام*
درکه بولماس بولماغونچه حکم سلطاندین خلاص

(چېچىڭنىڭ باغلىقىدىن نەۋائىنى بوشىتىۋەت دېسەم، دەيدۇكى ‹باش جۈملە›، پادىشاھ ھۆكۈم قىلماي تۇرۇپ مۇمكىن ئەمەس ‹تولدۇرغۇچى بېقىندى جۈملە›.) — نەۋائى.

(4) سەۋەب بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *قاشینک کورکاج نجوک ایلانماىین کیم قبلهگاهیم دور*

(قېشىڭنى كۆرگەندە ئۇنى نېمىشقا ئايلانماي ‹باش جۈملە›، چۈنكى ئۇ مېنىڭ قىبلىگاھىم ئەمەسمۇ؟ ‹سەۋەب بېقىندى جۈملە›.) — گۇمنام.

(5) مەقسەت بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *عزم دیر اتیم که ایچکایمن صبوحی ساغری*

(ناشتىلىققا بىر ئىچەي دەپ ‹مەقسەت بېقىندى جۈملە›، مەيخانىغا بارماقچى بولدۇم ‹باش جۈملە›.) — نەۋائى.

(6) ۋاقىت بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *خوجند هم مدت مدید ایدیکیم عمر شیخ میرزا دیوانیغه تعلق ایدی*

(ئۇزاق ۋاقىت بولغانىدى ‹ۋاقىت بېقىندى جۈملە›، خۇجەندمۇ ئۆمەر شەيخ مىرزا ئىدارىسى ئاستىدا ئىدى ‹باش جۈملە›.) — «بابۇرنامە».

(7) دەرىجە بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *نوائی می بیله کونکلومکا اوت سالکیم زمان اهلی*
ساوغ لوغ انجه قیلمیش لارکه کونکلومنی ساوتمیش لار

(نەۋائى، مەي بىلەن كۆڭلۈمگە ئوت سال، چۈنكى زامان ئەھلى شۇنچىلىك سوغۇقلۇق قىلىشتىكى ‹باش جۈملە›، كۆڭلۈمنى سوۋۇتىۋەتتى. ‹دەرىجە بېقىندى جۈملە›.) — نەۋائى.

(8) ئورۇن بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *قايو طرفکی قویاش ینکلیغ اول نکار بارور*
سونکیچه سایه مثل لیک بو خاکسار بارور

(خۇددى قۇياشقا ئوخشاش ئۇ نىگار قايسى تەرەپكە ماڭسا ‹ئورۇن بېقىندى جۈملە›، خۇددى ئۇنىڭ سايىسىدەك كەينىدىن بۇ خاكسار بارىدۇ. ‹باش جۈملە›.) — نەۋائى.

(9) شەرت بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *جنون بو بولسه کیم یاغدی پروش طفل لار تاشی*

(ئەگەر سارالىڭ مۇشۇ بولىدىغان بولسا، پەرىگە ئوخشاش بالىلار ئۇنىڭغا تاش ياغدۇرىدۇ.) — نەۋائى.

(10) قارشىلىق بېقىندى جۈملىنى باش جۈملىگە باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *ساریغ چهرهم کوروب رحمی کیلور دیب ییغلاب ایردیم من*
که تاثر قیلمادی بو کوز یاشم سین بدگمانیم غه

(سارغايغان چىرايىمنى كۆرۈپ، رەھمى كېلەر دەپ يىغلىغانىدىم، لېكىن بۇ كۆز يېشىم سەن گۇمانخورۇمغا تەسىر قىلمىدى.)[1] — موللا بىلال.

---

① بۇ مەزمۇنلاردا تەتقىقاتچى مىرسۇلتان ئوسمانوۋنىڭ ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن سۆزلىگەن لېكسىيە خاتىرىسىدىن پايدىلىنىلدى.

7. مۆجىزى: «تەۋارىخى مۇسىقىيۇن»دىن پارچە

مولla ئىسمەتۇللا بىننى مولla نىمەتۇللا مۆجىزى 19 ـ ئەسىردە ياشىغان ئۇيغۇر ئەدىبى، مۇزىكشۇناسى ۋە تارىخچىسى. ئۇ خوتەندە تۇغۇلغان بولۇپ، ئۆز دەۋرىدە ئەدەبىيات، تارىخ ھەم مۇزىكا ئىلمىدا يۇقىرى ئىختىساسقا ئېرىشكەن، ئۆز ئانا تىلىدىن باشقا ئەرەب، پارس تىللىرىنىمۇ پۇختا ئىگىلىگەن ئىلىم مۆتىۋەرلىرىدىن بىرى ئىدى. مۆجىزى «تەۋارىخى مۇسىقىيۇن» (مۇزىكچىلار تارىخى) ناملىق بۇ رىسالىنى 1855 ـ يىللىرى ئەتراپىدا شۇ ۋاقىتتىكى خوتەن ھاكىمى ئەلىشىر ھېكىم بەگنىڭ تەۋسىيە قىلىشى بىلەن قەدىمكى تارىخىي مەنبەلەردىن ئىشەنچلىك دەلىل ـ پاكىتلارنى توپلاپ يېزىپ چىققان.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ئاساسى بولغان مۇقاملارنىڭ ۋە ئۇيغۇر خەلق چالغۇ ئەسۋابلىرىنىڭ كەشىپ قىلىنىشى ھەققىدىكى بۇ تارىخىي ئەسەردە فارابى، لۇتفى، نەۋائى، مەلىكە ئامانىسا، قىدىرخان، ... قاتارلىق ئەدىب ۋە مۇزىكا ئۇستازلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ھايات پائالىيىتى توغرىسىدا قىسقىچە مەلۇمات بېرىلگەن.

ئومۇمەن، «تەۋارىخى مۇسىقىيۇن» رىسالىسى ئۇيغۇر ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنىڭ 18 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپ، 19 ـ ئەسىردە يۇقىرى پەللىگە چىققان تەرەققىيات دولقۇنىنىڭ سەمەرىلىرىدىن بولۇپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە سەنئىتىنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىكى قىممەتلىك مەنبەلەردىن بىرىدۇر.

چقاردیلار اوز زمانه لاریده معروف مشهور
موسیقیون لاردین بولوب ایردیلار تاریخ
نینک سکز یوز سکسان بردا حصار دارایتیدا
مدفون بولدیلار بیتینچی پیری حضرت
مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی ایردیلار
بو عزیز نینک خصلت فضیلت لاری نوع نوع
کتاب لاردا مشهوردور فضلای انکدین
اوتماسیکی امیر نظام الدین علی شیر نوایی دیک
عالیمغه بتمام علم و عمل ده اوستاد دورلار
نوایی دیک ذات بولگوسی نی اوستادیم مرشدیم
دیمکی بو عزیز نینک توصیف تعریف لاری
اوچون کفایه دور کیم نوایی حضرت لاری
اوز خمسه لاریده بیش جایدا بو عزیزنی
نیم دیب تعریف قیلیبدور کیم کورگانگا سزلار

بس بو عزیز بیتمه علمیده حضرت فارابی دیک
اوستادکل ایردیلار شاعر عالیم بولغاندین بیلکه
مجذوب لیق لاری قوت لیک راق ایردی بس
طنبور سه تار قانون قاتارلیق پارچه نغمه
نی اوزلاری قول لاریده ترنم قیلیب ایردیلار
عجم دیگان بر مقام نی اننگ ایکی له مرغوله لاردینی
اختراع قیلیب ایردیلار کوب شاگرد پرورنده
مکمل قیلیب ایردیلار رساله دوازده ملیق
بر کتاب بو فن خصوصیدا تصنیف قیلیبدیلار
حضرت علی شیر امیر حضرت لاری بو فن نی هم
حضرت جامی دین تعلیم الدیلار حضرت جامی
تیمش توقوز یاشلاریدا تاریخ نینگ سکز یوز توقوز
سکزیده خراسان نینگ هرات شهریده وفات
بولدیلار سکزنچی پیری حضرت امیر نظام

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

الدین علی شیر نوایی دور بو عزیز نینک عموم
فضل شرافت لاری اوز لاری یوتکان شعر
کتاب لاریدین معلوم دور کلیات چهار دیوان
لاری خمسه لاری بولاردین باشقا ایلگری
کین کوب از بولوب یوتکان اوتوز التە خارجه
کتابلاریدین ۷ اوز لاریدیکی خصلت و عشق
محبت لارینی معلوم قلدیم بو یوسونلوغ شریف
عالم لارینینک اوستیگه قیر اوستاد لاری حضرت
جامی دیکن موسیقی فننی نی خوب اورگاندیلار
برکیچه برکیچه سه تار طنبور لارینی چلیب اوز
لاریگه ایتقان غزل لارسیلان حمد ایتیب
بیهوش بولوب ایردیلار نوا دیگان بر مقام نی
اختراع قیلیب عالم گه شایع بولدی لار
بو عزیز تاریخ نینک [illegible]سکز یوز قرق اوچی

سۆزلۈك

معروف	[ä'ruf]	تونۇلغان، مەشھۇر؛ مەلۇم
مدفون	[mädfun]	كۆمۈلگەن، دەپنە قىلىنغان
نوع نوع	[näw'—näw']	توپ - توپ؛ خىلمۇ خىل
فضل	[fäzl]	(1) ئارتۇقچىلىق، ئۈستۈنلۈك، يېتۈكلۈك؛ (2) ئىلىم، پەن، ھۈنەر، تالانت
مرشد	[murshid]	يول باشلىغۇچى، توغرا يولغا سالغۇچى، پىر
توصيف	[täwsif]	سۈپەتلەش، ماختاش
مجذوب	[mäjzub]	(1) قىزىقتۇرۇلغان؛ بېرىلگەن؛ (2) ھەيرەتتە قالغان
ترنم	[tärännum]	كۈيلەش، ناخشا (قوشاق) ئېيتىش، گۈزەل سۆز-لەش
تصنف	[täsnif]	تۈزۈش، بارلىققا كەلتۈرۈش، يارىتىش؛ تۈپلەش، تۈرگە ئايرىش
شريف	[shärif]	شاراپەتلىك، شەرەپلىك، ئەزىز، قەدىرلىك
شايع	[shayi']	يېيىلغان، تارقالغان، مەشھۇر؛ ئاشكارا

ئىزاھ:

15. تا [ta] تاكه [taki]

بۇ ياردەمچى سۆز كۆپىنچە قوشما بېقىندى جۈملىلەردە بېقىندى جۈملىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، بېقىندى جۈملىنى باش جۈملىگە باغلايدۇ.

(1) ۋاقىت بېقىندى جۈملىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، ۋاقىت بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ ***يوزونك تاپردين ظاهر بولوبدور***
صنملار حسن دعواسين قويوبدور

(يۈزۈڭ پەردە ئىچىدىن چىققاندىن بۇيان، سەنەملەر ھۆسن دەۋاسى قىلمايدىغان بولدى.) — ئاتائى.

△ ***تاكى سن باردينك قلندر قالدى زار***

(سەن كەتكەندىن كېيىن، قەلەندەر زار يىغلاپ قالدى.) — قەلەندەر.

(2) شەرت بېقىندى جۈملىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، شەرت بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ ***محبت اهلينى ايستارام تا اياغيم بار***

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

(پۈتۈملا بولىدىكەن، مۇھەببەت ئەھلىنى ئىزدەۋېرىمەن.) — زەلىلى.

(3) مەقسەت بېقىندى جۈملىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، مەقسەت بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ *تاكە يتكورسام ركابيغە باشم نى كاشكى*
قيلسە شخصيم نى منينك ايت شكلى بيرلا اشكار

(ئۇنىڭ ئۈزەڭگىسىگە بېشىمنى تەگكۈزگەن بولسام، مېنى ئىت ئورنىدا كۆرگەن بولسىمۇ مەيلىتى.) — نەۋائى.

(4) «ئاخىر، نەتىجىدە» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

△ *هميشە هفت ايقليم سيرو تماشاسيدا عمرمنى صرف ايلاب تاكى سياهليق تا مشهور بولدوم*

(ھەمىشە يەتتە ئىقلىم سەيلە ـ تاماشاسى بىلەن ئۆمرۈمنى ئۆتكۈزۈپ، ئاخىر سەيياھ دېگەن ئاتاققا ئىگە بولدۇم.) — «چاھار دەرۋىش».

(5) ئىسىم ياكى ئىسىم بىرىكمىلىرى ئالدىدا كېلىپ، چەك كېلىش رولىنى ئوينايدۇ. مەسىلەن:

△ *تاقيامت ييغلاسام يتكايمو افغانيم منينك*
(قىيامەتكىچە يىغلىسام، ئاھۇ ـ پەريادىم ساڭا يېتەرمۇ؟)

(6) بەزىدە «ئەگەر» مەنىسىدە كەلگەن. مەسىلەن:

△ *اى ذليلى كيچە كوندوزدور ايشيم ديوانەليغ*
تاجنون ايقليميدين ملك مسخر بولماسا

(ئەگەر مەجنۇنلۇق ئىقلىمىدىن بىر يۇرت ئىگىلىمىسەم، مەن زەلىلىنىڭ كېچە ـ كۈندۈز قىلىدىغان ئىشىم بىخۇتلۇق بولۇپ قالىدۇ.) — زەلىلى.

16. ايلە [uylä] بيلە ~ بويلە [buylä]
ايلەكيم [uyläkim] بويلەكيم [buyläkim]

بۇ يارەمچى سۆز «خۇددى» سۆزىنىڭ مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ. بەزىدە ھەر خىل رايدىكى جۈملىلەرنىڭ ياكى سۆز ۋە سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ ئالدىدا كېلىپ، ئۆزىدىن كېيىن كەلگەن تەركىب بىلەن قوشۇلۇپ، ئوخشاتما ھالەت ياكى ئوخشاتما جۈملىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن:

△ *عارضين يابقاج كوزومدين ساچيلور هرلحظە ياش*
بويلەكىم پيدا بولور يولدوزنهان بولغاج قوياش

(ئۇ يۈزىنى يېپىۋېلىشى بىلەن خۇددى قۇياش پاتقاندا ئاسماندا يۇلتۇزلار پەيدا بولغىنىدەك، كۆزۈمدىن ھېلىدىن ھېلىغا ياش قۇيۇلىدۇ.) — نەۋائى.

△ *ايلە رسوامن كەكوى وكوچە دا حاليم كوروب*
بعضى ايل كريان وبعض خلق خنداندورمنكا

(مەن شۇنداق بىر رەسۋا مەنكى، كوچا ـ كويلاردا مېنى كۆرگەن كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى يىغلىشىدۇ، بەزىلىرى كۈلۈشىدۇ.) — نەۋائى.

17. نيچوككە [nechükki] نيچوككيم [nechukkim]

(1) جۈملە بۆلەكلىرىگە قوشۇلۇپ «خۇددى، دەك» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

△ تاپیلمای اودو سندل ایچره نجار
نیچوککیم کیرسه دوکان ایچره تجار
(ئۇ ۋە سەندەل ئارىسىدىكى ياغاچلارنى خۇددى دۇكان ئىچىگە كىرىپ كەتكەن سودىگەر-لەرنى تاپقىلى بولمىغاندەك تاپقىلى بولمايتتى.) — نەۋائى.
△ بوجنت لارغه قیلغایلار خرامان
نیچوککیم روضه ایچره حرو غلمان
(ئۇلار بۇ باغچىلاردا خۇددى جەننەتتىكى ھۆر ۋە غىلمانلاردەك جىلۋىلىنىپ يۈرسۇن.) — نەۋائى.
(2) «چۈنكى، شۇڭا» سۆزلىرىنىڭ رولىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:
△ خوجندنینک اناری یخشیلیققه مشهوردور نیچوککیم سیب سمرقند اناری خوجند دیرلار.
(خوجەنتنىڭ ئانىرى ياخشىلىقتا داڭق چىقارغان، شۇڭا «سەمەرقەنتنىڭ ئالمىسى، خوجەنتنىڭ ئانىرى» دېيىشىدۇ). — «بابۇرنامە.»
△ بو خاره تیشه بیرلا بولماس افکار
نیچوککیم تیشه‌میتین ایلاماس کار
(بۇ تاشلار كەكە بىلەن چېپىلمايدۇ، چۈنكى ئۇنىڭغا كەكە، مىتىن كار قىلمايدۇ.) — نەۋائى.
(3) تەڭداش قوشما جۈملىلەرنى ئۆزئارا باغلاش، تۈرلۈك بېقىندى جۈملىلەرنى باش جۈملىگە باغلاش قاتارلىق روللاردا كېلىدۇ. مەسىلەن:
△ بولوبدور تشنه جانیم اب کوثر برسه‌هم قانماس
نیچوککیم تشنه‌لیک دفعیغه‌لعلی نینک خیالیدور
(جېنىم تەشنا بولدى. كەۋسەر سۈيى بەرسىمۇ قانمايدۇ ‹باش جۈملە›، چۈنكى تەشنا-لىقنى بېسىش ئۇچۇن لەۋلىرىنى خىيال قىلىدۇ ‹سەۋەب بېقىندى جۈملە›.)
— گۇمنام.
△ عشق دشتی موریدین ایلار هزیمت اژدها
اژدها بیرلا نیچوککیم موراینا الماس مصاف
(ئىشق دەشتىنىڭ چۈمۈلىسىدىن ئەجدىھامۇ قورقۇپ قاچىدۇ ‹باش جۈملە›، ۋەھالەنكى چۈمۈلىنىڭ ئەجدىھا بىلەن تەڭ تۇرالماسلىقىغا قارىماي ‹قارشىلىق بېقىندى جۈملە›)
— نەۋائى.
18. نیچه [nechä] هرنیچه [härnechä] هرنیچه‌کیم [härnechäkim]
بايان رايىدىكى جۈملە ۋە خەۋەرلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ، كۆچەيتىلگەن توسقۇنسىز قارشى-لىق بېقىندى جۈملىنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:
△نیچه زنجیرایلاسام کونکلوم اوینینک اشیکین
نیلایین قاندین کیلور زلفونک خیالی باش اوروب
(كۆڭلۈمنىڭ ئىشىكىنى زەنجىرلەپ مەھكەم تاقىۋەتسەممۇ، قەيەردىندۇر چېچىڭنىڭ خىيالى كىرىۋېلىپ ئارام بەرمەيدۇ.) — ئاتائى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

△ نیچه اول شمع بار ایردی دل افروز
ولی کوب شعله تارتار ایردی جان سوز

(ئۇ چىراغ قانچىلىك دىل تارتقۇچى بولسىمۇ، ئۇنىڭ شولىلىرى جاننى تولا كۆيدۈرگۈچى ئىدى.) — نەۋائى.

△ هرنیچه کیم سیزکا زخمتدور ذکات حسن اوجون
التفاتی لطفی ساری کاه‌کاه ایلاب اوتونک

(سىزگە ھەر قانچە زەخمەت يەتسىمۇ، ھۆسنىڭىزنىڭ زاكاتى ئۈچۈن لۇتفىغا ئاندا-ساندا ئىلتىپات كۆرسىتىپ قويۇڭ.) — لۇتفى.

19. باوجود [bawujud] باوجودی [bawujudi] باوجودکیم [bawujudkim] باوجودی کیم [bawujudikim]

بۇ ياردەمچى سۆز بايان رايىدىكى جۈملىلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ، توسقۇنسىز قارشىلىق بېقىندى جۈملىنى باش جۈملىگە باغلاش رولىنى ئوينايدۇ. مەسىلەن:

△ باوجودی مونچه نادانلیغ مرید ایلار اوجون
کوب اوزیدین مونچه نادانلیغ نی پیدا قیلدی شیخ

(شەيخ ئۆزىنىڭ شۇنچە نادانلىقىغا قارىماي، يەنە كىشىلەرنى مۇرىت قىلىش ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ نادانلىقلارنى قىلدى.) — نەۋائى

△ باوجودیکیم بیلورسین یارصادق من سنکا
هرزمان دیرسن منی اغیار تقصیریم نەدور

(ساڭا سادىق يار ئىكەنلىكىمنى بىلىپ تۇرۇپ، يەنە ھەر دائىم دۈشمەن دەيسەن، مېنىڭ زادى كەمچىلىكىم نېمە؟) — ئاتائى.

8. «دىۋانى گۇمنام» دىن پارچە

مۇھەممەتئىمىن ئىبنى خاجەمقۇلى گۇمنام («گۇمنام» لىرىك شېئىرىيەتتە قوللانغان تەخەللۇسى) ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتقان ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە مەشھۇر شائىرلاردىن بىرى. ئۇنىڭ «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» ناملىق ئېپىك داستانى ۋە «دىۋانى گۇمنام» قاتارلىق ئەسەرلىرى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇ ئېپىك شېئىرىيەتتە «ھىرقەتى» تەخەللۇسىنى قوللانغان. «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» ناملىق داستانىدا كۆرسىتىلىشىچە، شائىر قەشقەرنىڭ تازغۇن يېزىسىدىكى باغچى كەنتىدە تۇغۇلغان. ئافاق خوجا دەۋرىدە ياشاپ، ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا باغۋەن، چىراغچى، كاۋاپچى مەنسەپلىرىدە بولغان. شائىرنى مىلادى 1634 ـ يىلى تۇغۇلۇپ، 1724 ـ يىلى ۋاپات بولغان دېگەن قاراشلار بار.

داستاندا شائىر «مۇھەببەت — جاپا ـ مۇشەققەت دېمەكتۇر. مېھنەت قىلماي، رىيازەت چەكمەي تۇرۇپ، ۋىسالغا يەتكىلى بولمايدۇ» دېگەن مەزمۇننى ئىلگىرى سۈرىدۇ. گۇمنام مەيلى داستاندا، مەيلى دىۋاندا بولسۇن «سابا»، «گۈل»، «بۇلبۇل»، «مەشۇق»، «ساقى»، «مەي» قاتارلىق سىمۋولىستىك ئوبرازلار ۋاستىسى ئارقىلىق ھايات ۋە تۇرمۇشقا، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرگە بولغان كۆز قاراشلىرىنى، ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتىنى ئۆزىنىڭ ئاجايىپ پاساھەتلىك تىلى بىلەن روشەن ئەكس ئەتتۈرىدۇ[①].

---

① «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى، 1997 ـ يىل نەشرى 4 ـ توم).

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

چقعه یاشیغه تاج تاقیب کویدورور دیلنی اوتیاقیب   هر ساریغه قاراب باقیب برقی تشرینا کورونک

عشق اسیرلارین یغیب اولتوروشی نیشانیدور   تازه نهالی اوشنیده لاله کبی قبا کورونک

کونکلوم اوقی یار اسیدین لالهلار آچتی چون چمن   نمکین ایسانک قیلورغه بوکولسوم آچیب یرا کورونک

کمنام ایتنی ایتلاری تیشلاشیبان تالاشه دور

یاراتشکیده عشق اهلی اسر کونکلی ماجرا کورونک

دلبرا حسنونک شکاری نقش تاپیدور فلک   عیش خلوت ایچره هماننک ایمس ایردی ملک

میوه اوزمک ای پری قدینکدین اتیم التماس   یتماس ایلکیم لطف ایتیب ای طوبی قد شاخینکنی ایک

بزم آرا کلشن یوزونکا عیب ایمس قیلسام نظر   باغ آرا کیرسه برابر دور فقیر و شاه بیک

مهر دیک قیلسانک طلوع ارم ایت منی تابنینک بیله   میوه پیشسه یرکا توشه طعمه ایلار مش و بیک

هیچ عضوییم خالی ایرمس غنچه لعلینک فکریدین   هر شجر تحتیکا ینه سیر بولغای شاخ رگ

یادکاری التماسی ایتیم صبادین یادغه   یولغه ایردیم منتظر مژکان اوقی کلدی یورک

ناکهان توشتی قولومغه اوچتی تجنیدور چنیک   ایندشام ایلکیم کا قونماس بایمری قاتیق تالاش تولک

گمنام کوزونک تیغی بیله تاپتی شهادت
قانلیغ تنیکا عشق لباسین کفن ایتتیم

کوردوم یوزونکنی دیوانه بولدوم   عقل هوشوم دین بیگانه بولدوم
تا ترتیب جفانینک اولسام ییرلوزونکدا   یانماسهم هرگز مردانه بولدوم
بولدوم جهاندا رسوایی عالم   نخشی یمانغه افسانه بولدوم
کوثر شرابی یادیمغه کالماس   لعلینک غمیدین مستانه بولدوم
کوردوم توشومده شمع جمالینک   کویدوم اوروب چرخ پروانه بولدوم
یومدوم کوزومنی سندین بولکدین   کیتیم باریدین رندانه بولدوم
عشقینک میکه پور بولدی جسمیم   هم ساقی الکم می پیمانه بولدوم
بر قطره ایردیم چوکتوم تنکیزکا   کیردیم صدفکا دردانه بولدوم
کویدورمیسه اوت بولماس یغاچ چوغ   عشق اوتی بیله همخانه بولدوم
بولدوم فنا من تفراغ ایچیده   بر دانه ایردیم مینک دانه بولدوم

هر قیان باقیب سینینگ چهره نگا حیراندور کوزوم　　تیغی مژکان نینگ ضرب بیله غرقه قاندور کوزوم

کیچه وکوندوز ایمس غایب کوزوم دین کل یوزونگ　　یوموب آچسا قویاش نوریغه یکساندور کوزوم

کلمی کوزیمکه تیکن لار الچره آچیلغان کبی　　تیره مژکانلار آرا خورشید تاباندور کوزوم

سیل کبابی اوتغه سالغاندیک آقیزغای یاشلار　　لعل مرجان یوق یورک قانین آقیزغاندور کوزوم

آفتابدین تاماغه لعل دریاد اکوهر یوتاد ...　　بو مثل اول یوزکا کونکلومدین یول آچقاندور کوزوم

عشق طوریدین وجودوم قطره لار جذب اتماسا　　نه اوچون عشاق الچیده آبر کریاندور کوزوم

عشق اهلی نینک کونکلیده ذکر هر بو تکاکالی　　عشق نینک دریای نینک درجیده پنهاندور کوزوم

آسمان کوکلت شیغه چیرماغاندیک مهرنی　　برقرار نکلین الچیده درّ پنهاندور کوزوم

دردمحنت قوشلاریني جانیم ایتی پرورش　　دانه وسودا اوزیغه دایم درفشاندور کوزوم

انتظار لیق یولیدا دیر ایل اقارده کوزلاریم　　کلماکاچ بو یانغه چیکیب تیدین قاراغاندور کوزوم

اعتقاد اتماکل لاله اونوبدور دشت ارا　　عشق زخم اتکان یورک قانین تامزغاندور کوزوم

بو بلالار آی یوزیدین ییلماکان دور کلمشین　　وصلیدین عشرت قیلور دیب یا منیغاندور کوزوم

نوح طوفانی جهان غرق ایتی بولکاچ ناپدید   آشتی کوکدین لحظه‌ئی پاس موج طوفاندور کوزوم

قاش مژگان یوق یانا کوز توتقماسون دیب چینیغه   پاس ایتار کاساغه اقین یانیغه آستانه‌دور کوزوم

خاکپای ینیلغه چون کمنام کورسا چیمالسون
مهر تابان کوزی توشگان معدن کان دور کوزوم

چول مهرای‌دا جنوننگ ینکلیغ بیقرار اولدوم   یالشوندی سالکه هجران ظلمتینی دلفکار اولدوم

طلوع ایت مشرق کوینونک سارین روشن ایت ظلمت   یوزونک خلدیغه دوزخ اهلی ینکلیغ انتظار اولدوم

غمینگ نینک کثرتیدین جون کبوتر خانه‌دور کونکلوم   کر اوچا قایدین ایزداب کوز قانیدین دانه‌زار اولدوم

قرا زولفونگ خیالی چرماشه باشیدین ایاغیم نی   فلک بر عنکبوت تیغه ملکس یک صید تار اولدوم

ایاغینگ اوپماکین قیلدیم تمنا بولماداچ حاصل   تیلاب خیرشینک ایاغین یولونک اوزره خاکپا اولدوم

تن زاریم بلا اطفال تاشی نینک نشانیدور   تیشیب صحرا یا اقیب قان قتیل دشت لاله‌زار اولدوم

اولوم دور فخر اق ایدل ترنکلیک دولتیدین کیم   آسیلیب خرش فتراکیغه صید شهسوار اولدوم

سلیمان لیق ایرور تاپتیم که الیق آستان الحمره   نچه تحقیر ایسام بولدوم گدای اعتبار اولدوم

دیدهٔ اغیاردین کمنام اوزلیل رشتهٔ مهر نینک
وفاسیز سنگ دل دیکان سارتین استوار اولدوم

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

یا شبستان ایچره آی دور شمع یا فانوس ارا   کونکلوم ایچره کون یوزونک نینک اوتیدین یاندورمایم

بیوفالیق سندین اوتنکا دیب کمانیم یوق ایدی   جرم ایکان سندیک وفاسیزغه کونکل الدورمایم

سین نچه بدعهدلیک ایلاسین من جفابرور عهد ایله   مندکا مشکل دور بو نقض عهد ایلاسینده دور ماغیم

من لبولبولدین یانماغوم یوزلانسه هجر تورار کرک بلا   قیلماغیل هرگز خیال ای زاهدا یازغورمانیم

عشق اوتیغه توشتونک ای کمنام توشکاندیک خلیل

ایش تمام اولسه کیلین بیهوده دور قایغورماغیم

کوز توتوب سهر جیماآلیک کورونک ایچره یانیمغیم   مهر سینکلیغ آچقدور کوزلاریم یوق تاپماغیم

کهف ایلی ینکلیغ یاتیب عشقدین برجام الحبیب   اول اویاندمینک قیامت بولسه یوق اویغانمانیم

ذهدایلی دیک ایکی ترلماسام ایرسیس عجب   خالیا پینکلغه باشیمنی قویدوم یوق آلماغیم

قعده عشقینکده اوتیرو کوزلاریم نظاره‌ی   نی قیام نی رکوع یوق اونک سولغه باقماغیم

یورسام تورسام ایرور سین سایه ینکلیغ همرهیم   وصل بولور ایرسه ایمیش مشکل سنی من تاپماغیم

وحدت ذاتینک محیط سوریله تفراغیدیک   کیم سیلور بولور ایش بولایسه سندین آیرالماغیم

سۆزلۈك

برقیشررنما	[bärqi shärärnäma]	چاقماق چاقتۇرۇپ، ئۇچقۇنلار كۆرسەتكۈچى
برق	[bärq]	(1) چاقماق، چېقىن، يېشىن؛ (2) ئوت، ئالاۋ
شرر	[shärär]	ئۇچقۇن، يالقۇن
نما/نمای	[näma/nämay]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «كۆرسەتكۈچى، بىلدۈرگۈچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.
نهال	[nihal]	كۆچەت؛ كېلىشكەن قامەت
نقش تاب	[ṇäqshitạb]	ئاپتاپ
عيش خلوت	['äyshi—i xilwät]	خالىي جايدىكى خۇشال تۇرمۇش
همتا	[hämta]	تەڭداش، باراۋەر
طوبى قد	[tubiqäd]	قەددى تۇبى دەرىخىگە ئوخشاش «ئىنزاھ» قاراڭ.
كرم	[gärm]	قىزغىن؛ يېقىملىق، ئوچۇق چىراي
ميش وسك	[mishu säg]	قوي ۋە ئىت
عضو	['uzw]	ئەزا، گەۋدە بۆلەكلىرىدىن بىرى (قول، پۇتقا ئوخشاش)
سير	[siyr]	تويۇنۇش، قېنىش
رك	[räk/räg]	تومۇر، قان تومۇر
شهادت	[shähadät]	شاھىدلىق، گۇۋاھلىق
پيمانه	[päymanä]	مەي پىيالىسى قەدەھ
جذب	[jäzb]	تارتىش، مەھلىيا قىلىش
ابركريان	[äbr—i giryan]	ياش تۆككۈچى بۇلۇت
درج	[durj]	قىممەت باھا تاشلار سېلىنىدىغان قۇتىچاق
نيسان	[näysan]	باھار ئېيى
لت	[lättä]	لاتا، رەخت
پاس اتماک/اتمک	[pas ätmäk]	قورۇقدىماق، ساقلىماق
خلد	[xuld]	جەننەت؛ ئەبەدىيلىك، دائىملىق
كثرت	[käsrät]	كۆپلۈك، نۇرغۇنلۇق، جىقلىق
عنكبوت	['änkäbut]	ئۆمۈچۈك
مكس	[mägäs]	چىۋىن
خاكسار	[xaksar]	تۆۋەن، پەس، خار، كۈچسىز
اطفال	[ätfal]	«طفل» نىڭ كۆپلۈكى، باللار

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

فتراك	[fätrak]	غانجۇغا
جرم	[jurm]	گۇناھ
يازغۇرماق	[yazghurmaq]	خاتالاشتۇرماق
خليل	[xälil]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
كهف	[kähf]	غار؛ كەھف ئېلى ـ غاردا ياشايدىغانلار
ايكريي و	[igriyu]	تىك تۇرالماسلىق
اولماغيم/الماغيم	[olmaghim]	ئالماق، كۆتۈرمەك
ذهد ايلى	[zuhd eli]	دۇنيادىن ۋاز كېچىپ ئىستىقامەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى

ئىزاھ:

20. جون [chun] چو [chu]

(1) ئىسىم ياكى ئىسىم بىرىكمىلىرىنىڭ ئالدىدا كېلىپ «خۇددى، دەك، تەك؛ كەبى، ئوخشاش» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

△ ***كونكلوم اوقى يراسيدين لالەلار اچتى چون جمن***

(ئۈنىڭ ئوقىنىڭ يارىسىدىن كۆڭلۈم خۇددى چىمەنزارلىقتىكىدەك لالىلەرنى ئېچىلدۇردى). — گۇمنام.

△ ***توروب محبوب اليده محبيغه***
چوكل چاك گريان وقتى بولدى

(ئاشىقلار يار ئالدىدا تۇرۇپ، گۈلگە ئوخشاش ياقا يىرتىدىغان ۋاقىت بولدى)
— ئاتائى.

△ ***چو اژدرهايى اتش دود سالور هربيشه كا اهيم***

(چەككەن ئاھىم ئوت چېچىپ تۇرىدىغان ئەجدىھادەك جاڭگالغا تۇتۇن تارقىتىدۇ)
— زەلىلى.

(2) بايان جۈملە ياكى خەۋەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ، ئۆزى قوشۇلغان جۈملىنىڭ باش جۈملىگە سەۋەب، ۋاقىت، شەرت قاتارلىق مەنىلەردە بېقىنىپ كەلگەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

△ ***بس دور يراق اكر يوروب كل يوزيكا قراماقيم***
كوزكا سالور چو تيرەليك كون يوزيكا نظارەدور

(گۈل يۈزىگە يىراقتىنلا قاراپ يۈرسەم بولدى ‹باش جۈملە›، چۈنكى كۈنگە قارىساڭ كۆزنى قاراڭغۇلاشتۇرىدۇ ‹سەۋەب بېقىنىدى جۈملە›) — گۇمنام.

△ ***چون جمالينك جلوەسى عالم كاسالدى رستخيز***
قيلماغاى ايردى كوزوم انى تماشا كاشكى

(جامالىڭنىڭ جىلۋىسى بىلەن ئالەمدە قىيامەت بولۇپ كەتتى ‹سەۋەب بېقىنىدى جۈملە›، كۆزۈم ئۇنى كۆرۈپ قالمىسا بولاتتى ‹باش جۈملە›.) — نەۋائى.

△ چودنیا اوجون قیلسانک عرض ونیاز
قیلاي سیزنی دنیا بیله سرافراز

(ئەگەر دۇنيا ئۈچۈن موھتاج بولىدىغان بولساڭ ‹شەرت بېقىندى جۈملە›، مال ـ دۇنيا بىلەن سېنىڭ قەددىڭنى كۆتۈرۈپ قوياي ‹باش جۈملە›.) —نىزارى.

(3) «چۈنكى» سۆزىنىڭ رولىدا كېلىدۇ. مەسىلەن:

△ چون یوق قاشینک غه بیتارکا حدیم
قاشینک غمیدین ایکیلدی قدیم

(قېشىڭنىڭ غېمىدىن قەددىم ئېگىلدى، چۈنكى يېنىڭغا بېرىشقا ئۆزۈمدە ئىختىيار يوق.) — نەۋائى.

(4) بەزىدە سۆزلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ تەكىت مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

△ چوحکم ایلادی اول شه حکمران
خیالینک داکی ایشنی قیلغیل عیان

(ئۇ ھۆكۈمران شاھ، خىيالىڭغا كەلگەن ئىشنى ئاشكارىلىغىن، دەپ ھۆكۈم قىلدى) —نىزارى.

△ چو سوز بیرله انینک اسرارین ال

(سۆز بىلەن ئۇنىڭ سىرلىرىنى بىلگىن). —نىزارى.

21. اکر / اگر [ägär] کر / گر [gär]

اکرچه [ägärchä] کرچه [gärchä]

بەزى شەرت، قارشىلىق ۋە سەۋەب بېقىندى جۈملىلەرنى باش جۈملە بىلەن باغلايدۇ. مەسىلەن:

△ اکر کشتی لب دریا قیلورسن
کوزومکا کیلکی عمان حاجت ایرماس

(ئەگەر دەريا لېۋىنى بويلاپ تاماشا قىلماقچى بولساڭ ‹شەرت بېقىندى جۈملە›، كۆزۈمنىڭ قېشىغىلا كەل، دەريا ھاجەت ئەمەس) — ئاتائى.

△ کیشیکیم یوقتور مهرو وفاسی
اکر خورشید دور اندین نهحاصل

(مېھىر ـ ۋاپاسى يوق ئادەم قۇياش بولۇپ كەتسىمۇ ‹قارشىلىق بېقىندى جۈملە›، ئۇنىڭدىن نېمە نەپ ھاسىل بولىدۇ؟) — لۇتفى.

△ منی دردیمغه ایمدی ایلا درمان
کراولسام قالماغای کونکلومدا ارمان

(مېنىڭ دەردىمگە ھازىرلا داۋا قىل ‹شەرت بېقىندى جۈملە›، ئەگەر ئۆلۈپ كەتسەم كۆڭلۈمدە ئارمان قالمىسۇن) — صلاحى.

△ ای نوائی خلق دیرجان بیرو یاکیج عشقدین
کرچه بودشوار ایرورلیکین اول اساندورمنکا

(ئەي نەۋائى، خەلق يا ئىشقتىن كەچ، ياكى جان بەرگىن، دەيدۇ، گەرچە بۇ تەس بولسىمۇ ‹قارشىلىق بېقىندى جۈملە›، لېكىن ئۇ ماڭا ئاسان ‹باش جۈملە›)

— نەۋائى.

www.uyghurkitap.com

بۇ خىل ياردەمچى سۆزلەرنىڭ «كر/گر» [gär]، «ار» [är]، «ارچە» [ärchä]، «كرچند/گرچند» [gärchänd] شەكىللىرى كۆپرەك شېئىرىي ئەسەرلەردە قوللىنىلغان. مەسىلەن:

△ *پای بوسین کرتاپار ارتوق تمنا ایلاماس*

(ئايىغىغا سۆيۈشكە ئېرىشسىلا ‹شەرت بېقىندى جۈملە›، باشقا نەرسە تەلەپ قىلمايدۇ (باش جۈملە)). — نەۋائى.

△ *اول یول ار باغلاندی اچوقدور بو یول*

(ئەگەر ئۇ يول توسۇلغان بولسا ‹قارشىلىق بېقىندى جۈملە›، بۇ يول ئوچۇق ‹باش جۈملە›) — نەۋائى.

△ *فلک بیدادیدین کرچندمن خاک وغبار اولدوم*
تیلاب کیم تابماغایلار توتیالیقغه غباریم نی

(پەلەكنىڭ ئادالەتسىزلىكىدىن مەن چاڭ - توپا بولۇپ كەتتىم (قارشىلىق بېقىندى جۈملە)، ئەمدى تۇتىيالىقىمۇ چاڭ - توپامنى تىلەپ تاپالمىسۇن ‹باش جۈملە›) — نەۋائى.

22. مكر [mägär] مكركه [mägärki] مكركيم [mägärkim]

جۈملىلەرنىڭ ئالدىدا كېلىپ، شۇ جۈملىدە ئىپادىلەنگەن ئوي - پىكىرنىڭ پەرەز، مۆلچەر، تەئەججۈپلىنىش تەرىقىسىدە ئېيتىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

△ *توكار غمزنک دمادم لطفی قانین*
مکر کوز اوچیدین ایما قیلیب سن

(سېنىڭ غەمزەڭ لۇتفىڭنىڭ قېنىنى دائىم تۆكىدىغان بولدى، بەلكىم سەن كۆزۈڭنىڭ ئۇچىدىن ئىما قىلىدىڭ بولغاي.)

△ *کیشی جهاندا رضا بیرلا ترک جان ایتماس*
مکرکه سندین ایریغاي بیکیم قضا بیزنی

(كىشى دۇنيادا ئۆزلۈكىدىن جاندىن كەچمەيدۇ، خانىم مېنى سەندىن قازا ئايرىۋېتىدىغان ئوخشايدۇ.) — ئاتائى.

△ *ای نوائی هیچ بیلمان کیم تابیب من وصلینی*
یامکرکیم جملهٔ عالم مسخردور منکا

(ئەي نەۋائى، بىلەلمىدىم، يارنىڭ ۋەسلىگە يەتتىممۇ؟ ياكى پۈتۈن ئالەم ماڭا بويسۇنىدىغان بولۇپ قالدىمۇ؟) — نەۋائى.

بۇ ياردەمچى سۆز بەزىدە «ئەگەر» سۆزىنىڭ رولىدا كېلىپ شەرت مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

△ *مکر پادشاه بولماسه ادمیلار بربرینی نابود قیلورلار.*

(ئەگەر پادىشاھ بولمىسا، ئادەملەر بىر - بىرىنى نابۇت قىلىدۇ) — «ئەخلاقۇل - مۇھسىنىن»

بۇ ياردەمچى سۆز بەزىدە ئۆزى قوشۇلغان جۈملىنى قارشىلىق بېقىندى جۈملىگە ئايلاندۇرىدۇ. مەسىلەن:

△ *فراقينک نينک مکرکيم جانی يوقتور*
مينی سينسيز تيريک مونداغ توتوبدور

(گەرچە پىراقىڭنىڭ جېنى بولمىسىمۇ، مېنى سېنىڭدىن تىرىك ئايرىپ مۇشۇ ئەھۋالدا قويدى .) —لۇتفى .

※ طوبي [tubi] : رىۋايەتلەرگە كۆرە، جەننەتتىكى تولىمۇ چىرايلىق بىر دەرەخ، جەننەت دەرىخى؛ كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ كېلىشكەن قەددى ـ قامىتىگە سىمۋول قىلىنىدۇ .

※ خليل [xälil] : ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام، يەنى ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام خەلىلۇللاھ (خەلىل ـ دوست؛ خەلىلۇللاھ ئاللاھنىڭ دوستى) . ئۇ پەيغەمبەرلەرنىڭ بوۋىسى دېيىلىدۇ . ئىشەنچلىك رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام 175 يىل ئۆمۈر كۆرگەن[1] .

① «قۇرئان كەرىم» (مىللەتلەر نەشرىياتى، 1986 ـ يىل نەشرى، 628 ـ بەت) .

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

9. ئىبراھىم ئىبنى يۇسۇپ خوتەنى: «مەنتىقۇت ـ تەير»دىن پارچە

«مەنتىقۇت ـ تەير» (قۇشلار تىلى) XVIII ئەسىردە خوتەندە ياشاپ ئۆتكەن ئۇيغۇر شائىرى ئىبراھىم ئىبنى يۇسۇپ خوتەنىنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن شېئىرىي ئەسىرى. ئۇ ئۆز زامانىسىنىڭ ئىدېئولوگىيە سىستېمىسىدا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلىگەن تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى مەزمۇنىدىكى مۇھىم ئەدەبىي يادىكارلىق.

ئىبراھىم ئىبنى يۇسۇپ خوتەنى بۇ ئەسىرىنى ئىران شائىرى پەرىدىددىن ئەتتار (1145 — 1229)نىڭ «مەنتىقۇت ـ تەير» ناملىق ئەسىرىدىن ئىلھام ئېلىپ يېزىپ چىققانلىقىنى ئەسەرنىڭ كىرىش قىسمىدا قەيت قىلىپ ئۆتىدۇ. بۇ جەھەتتىن شائىرنىڭ بۇ ئەسىرىنى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ ئەسىرى «مەنتىقۇت ـ تەير»دىن كېيىنكى ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان يەنە بىر قىممەتلىك نامايەندە دېيىشكە بولىدۇ.

«مەنتىقۇت ـ تەير» دە ئاپتور سىمۋوللۇق خاراكتېرىدىكى بىر قانچە قۇشنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش ئارقىلىق ئىجتىمائىيەت، ئەخلاق، ھايات ھەققىدىكى پەلسەپىۋى چۈشەنچىلىرىنى بەدئىي ئۇسۇلدا ئىپادە قىلغان؛ قائائەت، سەۋر ـ تاقەت، يەكدىللىق، شەخسىيەتسىزلىك قاتارلىق ئەنئەنىۋى تېمىلارنى ئۆز نۇقتىئىنەزىرى بويىچە چۈشەندۈرگەن. ئاپتورنىڭ «مەنتىقۇت ـ تەير»نىڭ ئاخىرىدا «لوقمان ھېكىمنىڭ يۈز نەسىھىتى»نى ئەرەب تىلىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇنى شېئىرىي ئۇسۇلدا بايان قىلىشىمۇ ئۆزىنىڭ ئەخلاقىي كۆز قاراشلىرىنى بىۋاستە ۋە ئەمەلىي تەشەببۇس قىلىش ئىكەنلىكى ناھايىتىمۇ ئېنىق. شائىر كىتابىنىڭ بۇ قىسمىدا لوقمان ھېكىم تىلىدىن بېرىلگەن ئويلاپ سۆزلەش، نادانلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولماسلىق، دانىشمەنلەرنى دوست تۇتۇش؛ ئالىملارنى، ئۇستازلارنى، ئاتا ـ ئانىلارنى، دوستلارنى ھۆرمەتلەش، ئەۋلادلارنى ياخشى خۇلقلۇق قىلىپ تەربىيىلەش، ياشلىقنى قەدىرلەش قاتارلىق پەند ـ نەسىھەتلەرنى چىرايلىق ۋە يەڭگىل تىل بىلەن ئىپادە قىلغان.

1. تېكىست (1)

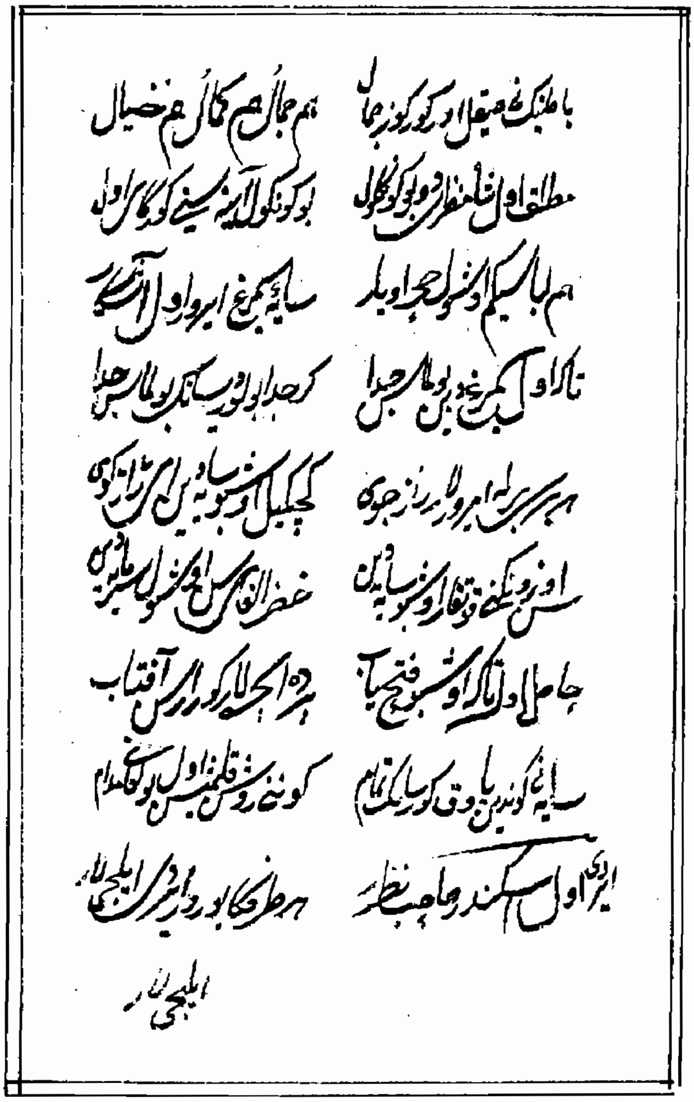

www.uyghurkitap.com

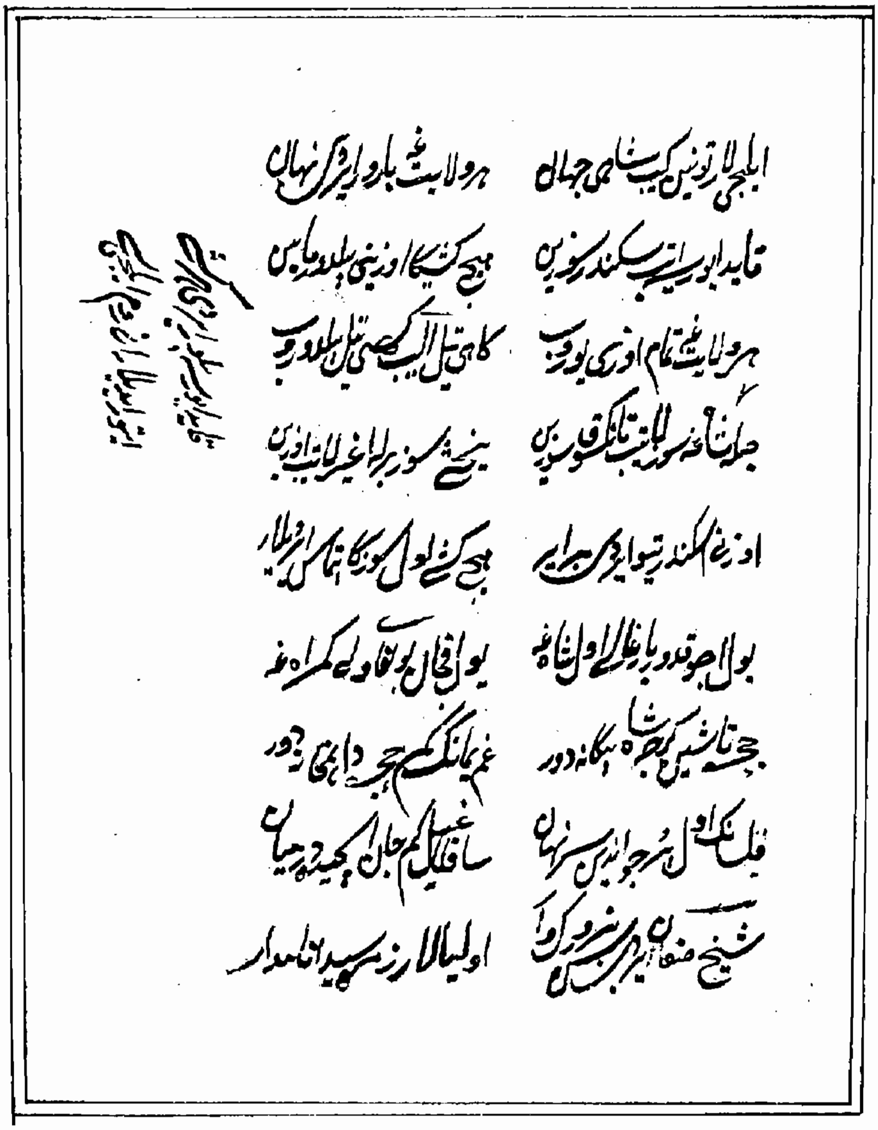

بزده بر ایردی کوجه ایجا بیال — تورت یوز اچی عجب صاحب کمال

هر بیری ایدیلار مردی عجب — تاتار ایردیلار ریاضت روز و شب

هم علم هم علم ایچنده معتبر — هم عمل هم کشف ایچنده راهبر

قلمبش ایردی فرق ایلیک کبی کنار — عمر بیک ... پیدا اول شیخ کبار

کیجه‌لار دایم قلورایدی قیام — صایم الدهر ایردی اول ابدال تمام

کمکه اول جسم و روح بهاست — تولو ایردیلار و میدان اندرست

بر کیجه توشنده کوردی اول شیخ جوان — بت غیره سجده قیلور ایردی اول زمان

بت نه سجده قلدی اول روح غم باین — شیخ غمکین بولدی اول لم اودینا

شیخ ایتدی نیک قیلام جان نه — بخشی راقدر بر کجه ایمان نه

ایدی

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

ایدی اصحابیغه اول شیخ جهان — روم ایلیگا عزم ایتالی بو جهان

بیلالی نیدور بو توشنینگ تعبیرین — بو نه مشکل ایش ایرور بولدی یقین

تبرادی تورت یوز مریدی عنبر — بادیه‌لار رهنوردی الالیدیب خبر

کردی روم شهریگا اول دانا کار — کوردی بر قصری بلند زرنگار

کوردی بر ترسا قزینی ماه‌روی — اولتورور تختیده زنجیری مشکبوی

شیخ انگا باقتی حیران قالدی زار — واله شیدا و مست بیقرار

شیخ مونداغ کوردی اول ماه‌روی — برقع آلدی اول زمان کورگوزدی روی

اوشتو تاپتی شیخ بیرک جانیغه — باقتی قالدی اول پری رو جانیغه

نه تفکری قالدی نه جانیدین — علم زهد طاعت ایمانیدین

یعنی

قیلدی شیخ ترسا بونی اختیار گیتدی ایماندین اوشول شیخ کبار

باقتیلار بونی بو مریدی معتبر مست حیران نیچه اوزیدین بی‌خبر

کوردیلار ایش هیچ انکا یوق اوشبو دردنه چارهٔ درمانی یوق

روز و شب توتدیلار عین انتظار تا بولا ایس دری زره آرام قرار

قالدی یا رب تیمدا اوزه نم بند بند بیه کره قلدی بیغم

عقلیکه صبرکه بیقرار بونه عشق دور بونه درد دور دشوار

همنشین ایتکیم ای شیخ کبار غسل قیل وسواسلی ایروز نهار

شیخ ایتی هر کیچه خون جگر ایله قیلدیم غسل ای بیخبر

بر کسه ایتدی ای پیر کهن بو کونیدین توبه قیلغیل سن بو کون

شیخ ایتی

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

شیخ ایتی تو بو دین ناموس دین   دلق عزت خرقۀ سالوس دین

بر کمر ایدی ای دانای راز   سن اوزونکنی جمع ایتیب قیلغیل نماز

ایدی محرابم ایرور رویی نگار   تا ابد سیز قیلماغامن هیچ کار

براو ایدی غفلت ایله بو نیک سر   سجده قیل جعفر نگار بیل عذر خو

ایدی اول بت روی کورگوزدی وصال   سجده قیلماق اذکا بولنای محال

بکلر ایتی ای شیخ زمان   هیچ فرقیمان نه معبود بیل عیان

ایدی فرشته نام دُ سولدو بیلادیم   من بو رونق‌نینکا عاشق بولمایم

براو ایدی دیو الیب دور سینه   شیخ ایتی نوشلا انوذ دیوانه

براو ایدی بار یار قدیم   شیخ ایتی سن داغی بار غنیم

براوایلر جمع فیل اصحابنی	ایزالله اول کعبه محرابنی
شیخ ایتدیکم زیارت کعبه‌نی	سن گزیب کلیسا و شول بتخانه‌نی
هیچ کرشمه‌نک یندی قالمادی اثر	جمله عالم اینک سوزیدین بیخبر
شیخ انک مستانه‌سی‌لا باشن قویوب	کیجه کوندوز عشقلا ایردی اولتوروب
کوردی بر کون شیخ نه زیبا نگار	سودیکیم تا بوله سن انتظار
ایدی عشقنک قلندر کوشیدا اوست	اول بت دین قلدیم الیکنه شکست
یا منکا کونکلونکنه برای کارساز	بو نیازیمنی کورب کویب قیلیم ناز
یا باشیمنی کس منکا یا بر مراد	جون سنکا یشنکا کیم توکشتی ابر زبرداد
سن منینک جانم اولتوریلما براتاتن	مقصودم اولدور بیل ای شاهی جهان

قیراتی

قیز ایتی یا نبیل ای شیخ کبیر اوشبو دعوانگیز بیر ایرماس دلپذیر

بو سن من عزم سوز قیلیب قیل روان چونکه قصد بیرله قیلور قصد جان

شیخ ایتی قیزغه ای زیبا نگار عاشقینگ من کیچه کوندوز انتظار

عشق بولیدا اوبو شغلم جوان عشق بولمای بوس لاف در میان

قیز ایتی بول دعوا افکار خوار یوق ایرور اسلام دین ای بیکار

شیخ ایتی نه دیسانگ حکمونگ بیلا امر ایلیک بیتیب لدوم ای جانم جهان

قیز ایتی چونکه بولدونگ مرد کار قیلغیل ایمدی ترک اشیا اختیار

سجده قیل بت غه مصحف اوتغه سال ترک قیلغیل ایمدی بو ناموس حال

کیل شراب ایچ ترک قیل ایمان نی جونکه تابای دیدار یوق جانانمنه

شیخ ایتی

شیخ ایتی خملی بجایین ای نگار ‏ ‏ ‏ ‏ اوز کاسینی قیلمانگیز اختیار

قیز ایتی قلقیل المیز خمر نوش ‏ ‏ ‏ ‏ خم ایچیب قوپاسن اندین کین کورونک خروش

التی لار اولدیم ای بتخانه حکم ‏ ‏ ‏ ‏ دزبان شیکو دیلار خمخانه گا

سرودیلار بتخانه شیخ اول زمان ‏ ‏ ‏ ‏ جمله ایچیب لار کورتادیلار فغان

قیز بیله بتخانه دا ایچیب قوروب ‏ ‏ ‏ ‏ خم بیله ایچیلار ایکوال اولتوروب

صبح بولدی عمر بر اعشق یار ‏ ‏ ‏ ‏ بر هوس بولدی اول شولدیم صد هزار

قیز ایتی چو بکا بولدینک همدم ‏ ‏ ‏ ‏ یا قیل ایمانیدین منکا کیلیب بودم

چون بو سوزکا قیلدی اریش ملک اقتدا ‏ ‏ ‏ ‏ قوتیلدی ال الغیل عجابره را دا

شیخ ایک اعتقید ابرادی انتها ‏ ‏ ‏ ‏ الیب ابرادی کا قیلدی صبر قرار

ابدی عالیم

ایدی عالم قالماغای نیکخوی | تقصیرمنی سیز دوایت ای ماه روی
بولمادیم آگاه مست اولدوم مست | کویدوروب مصحفنی آلدوم بت پرست
قیلدیم ایتیچ ھیچ بولون تنگ مجرمیم | خوش او بولغایلار منینگ کبی محرمیم
عشق بولیدا اولماس ایرکان خام خام | خوش بولوب کیل پخته بولدونگ والسلام
جمله ترسالار غربتی یوق خبر | شیخ ترسا بولدی ایتیشور ایردیلار
مست بولوب شیخ کونگلی یارنی | بر دیلا باغلانگ تیوز زنارنی
شیخ الوب باغلادی زنارنی | او تونسالار خرقه و دستارنی
او دلکیم خمر قیلدی اختیار | بشکل او ایمان اسلام ایلی جفا — قلم یرال
اجماعانکه چون ایرور شیخی دار | جمله مرداریشی تمام ایرور توفار

سال

جمله یاروغلار زانلری در جعفر | جمله یاروقلار تیاریسین اندین جعفر
شیخ اینی قیدیغی ای معشوق جان | ایمدی نه قالدی ایست من قلمادن
خمر الجنیم بولدوم آخری هر ست | کویدوروب مصحفنی بولدوم ابت
شیخ ایدیم حب نت ابتجاله | قیلدی عشقنک جو نسخه دولت نازل
جونسنک عشقینک بیان وصل ابدی | هر نکم قلدیم امدیم وصل ابدی
قیزاتی شیخ قیامی اپلر سبر | من اغیر حقلیغ ایدیم سن برفقر
کاهینیم نه کوب کیرکت ودیسیم زر | سیم زر بیز یوقار سن کرشای انجبر
تا بماسانک سن سیم ز شیخ کبیر | بول اوزرو قونکنه هر ای لولنکه کبیر
شیخ اتی قیدیغکم امی سیم تن | کوزلنوب روبرل او کشل عهد نکنو من
ایکیه قلدینک

ایکه قیلدینگ سن منی خوش انتظار　　ای منینگ کرشمه که بیر کیل قرار

اولتورمان قیلیم سنگا من اقتدا　　توت یوزا حجاب بولدیلار جدا

اول فراق بیرله فراق من تن هلای　　کویدی بو جان جگر من نه قیلای

قیلدی عشقینگ کوز یاشیم نه بهره بر　　اوشبو اثری معقودوم ای سیمبر

من سنگا کویدوم ابا کوهر سرشت　　سن سنین اولدونگا دوزخ بهشت

قیزاتیب بولماس شیخ کبار　　قل توکوز کوتاکی بر سیل اظهار

اوشبو خفت اقی انکیم تولسیل　　مقصودینگ حاصل بولیب قال قیل

شیخ خوب تی اولتورمان فرمان توبه　　بر سیل آلیب کیت تونکوزلار سن کوتوب

هرکیشی نیک کونکلیدا بر خوبی بار　　کیم کونا ابا اوستا دیدار یار

سن فغان ایلاکه ای یار بوالهوس　　بو خطرلار شیخقا اوق توشتی بس

هر کیشی اوز خودیدین آگاه ایماس　　سخت غافل دور اگر مرد راه ایماس

هر کیشیگا بار دور اوشبو خطر　　ایلگیل ای نحس و افلام سقر

دیگر مثل

بولسانگ اول مردانه لار عقلی مکار　　هم بت هم خوک گویدا رس صدهزار

خوک بتخانه گویدور ای دانای کار　　شیخ خوک بولغالی بولدی اوستوار

کوربلار شیخنی کم غمتار خراب　　یاری برما قلدی اصحاب اجتناب

بر مریدی یار ایدی شوخ جفت　　شیخ فسق ایدی بو لا فعل نهفت

اول ایتی فلان لا غم بی جان　　نه بولوردی آشکیل او سوزار

صبح امیز ترسا بولانالر بوله　　صبح بولوب ایندی والی تیز کیله

بجوزنکم

www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

باطن	[batin]	ئىچكى تەرەپى، ئىچ؛ كۆڭۈل
صيقل	[säyqäl]	پەردازلاش، پارقىرىتىش: صيقل اورماق ـ پەردازلىماق، پارقىراتماق
منظر	[mänzär]	كۆرۈنۈش؛ نەزەر تاشلىنىدىغان
رازجوى	[razjoy]	سىر ئىزدىگۈچى، سىرداش
خضر	[xizr]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
فتح	[fäth]	(1) ئېچىلىش؛ ئېچىش؛ (2) بويسۇندۇرۇش، قولغا كىرگۈزۈش
باب	[bab]	(1) ئىشىك، دەرۋازا؛ (2) كىتاب بۆلۈمى
مدام	[mudam]	(1) دائىم، ھەرچاغ (2) مەي، شاراب
اسكندر	[iskändär]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
درميان	[därmiyan]	ئوتتۇرىدا، ئارىدا
زمره	[zumrä]	جامائەت، گۇرۇھ
پنجاهسال	[pänjah sal]	ئەللىك يىل
گذار	[guzar]	ئۆتكۈزگۈچى؛ ئۆتكۈنچى؛ يول
صايم الدهر	[sayimud—dähr]	يىل بويى روزا تۇتقۇچى
ترسا	[tärsa]	خرىستىئان دىنىدىكى
واله	[walä]	بېرىلگەن، مەپتۇن
برقع	[burqä']	پەردە، نىقاب
روحانى	[ruhaniy]	روھقا مەنسۇپ، جىسمانىي بولمىغان
زهد	[zuhd]	دۇنيادىن ۋاز كېچىپ تائەت ـ ئىبادەت بىلەن شۇغۇللىنىش، ئېتىقاد
دشوار	[dushwar]	قىيىن، ئېغىر، مۇشكۈل
دلق	[dälq]	دەرۋىشلەر كىيىمى
سالوس	[salus]	رىياكارلىق
محال	[muhal]	مۇمكىن بولمايدىغان ئىش
ايلتماك	[eltmäk]	ئېلىپ بارماق، ئېلىپ كەتمەك؛ ئازدۇرماق
نشست	[näshäst]	ئولتۇرۇش، تاۋاپ قىلىش
اوستوار	[ustuwar]	چىدامىلىق، مەھكەم
پيكار	[päykar]	ئۇرۇش، جەڭ؛ جېدەل
مصحف	[mus'häf]	كىتاب، قۇرئان
ردا	[rida]	دەرۋىشلەر كىيىمى

نیکخوی	[nek xuy]	ياخشى خۇي، گۈزەل قىلىقلىق
ماەروی	[mahroy]	ئاي يۈزلۈك، گۈزەل، چىرايلىق
محرم	[mähräm]	قېرىنداش؛ ئۈلپەت، دوست، سىرداش؛ خۇسۇسىي خىزمەتچى
اويوماق	[uyumaq]	ئۇخلىماق
مىردار	[murdar]	ناپاك، هارام
يازوق/يازۇغ	[yazuq/yazugh]	گۇناھ؛ ئەيىب
سرکشته	[särgäshtä]	بېشى ئايلانغان، سەرگەردان، ھەيران
سیمبر	[siymbär]	كۈمۈش بەدەن؛ ئاپئاق، گۈزەل
اوق	[oq]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: خۇددى، ھامان، شۇ زامان، پەقەت، ...لا، قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.
نحس	[nähs]	تەلەيسىز، بەختسىز، تەتۈر پېشانە
اجتناب	[ijtinab]	چېكىنىش، ئايرىلىش

ئىزاھ:

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا پېئىللارنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكىدىن پەرقلىق بولغان تۈۋەندىكىدەك شەخسلىك شەكىللىرى كۆرۈلىدۇ:

(1) I شەخس بىرلىك تۈرى

«ورمن» [urmän/ürmän]، «ادورمن» [adurmän]، «ادورمن» [ädürmän]، «ارمن» [armän]، «ارمن» [ärmän]، «غوم - غومدورور» [ghum—ghumdurur]، «قوم» [qum]، «كوم» [güm/küm]، «غايمن» [ghaymän]، «كايمن» [käymän/gäymän]، مەسىلەن:

بارورمن	- بارادورمن	- بارىمەن
كورورمن	- كورادورمن	- كۆرىمەن
اوچارمن	- ئۇچىمەن	
فرياد ايتارمن	- پەرياد قىلىمەن	
الغوم	- الغوم دورور	- ئالىمەن
بارغوم	- بارغوم دورور	- بارىمەن
اچقوم	- اچقوم دورور	- ئاچىمەن
بارغايمن	- بارىمەن، ساقلاغايمن	- ساقلايمەن
كوركايمن	- كۆرىمەن	

كۆپلۈك تۈرى

«دوك» [dük]، «ادورميز» [adurmiz]، «ادورميز» [ädürmiz]، «اورميز» [urmiz/ürmiz]، «غايميز» [ghaymiz]، «كايميز» [gäymiz/käymiz] مەسىلەن:

چيقدوك - چىقتۇق

بارورميز - بارادورميز - بارغايميز - بارىمىز

www.uyghurkitap.com

كورارميز ـ كورادورميز ـ كوركايميز ـ كۆرمىز

I شەخس كۆپلۈك شەكلى «مىز» بەزىدە «بيز» [biz] فورمىسىدىمۇ كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن:

باراربيز ـ بارمىز، باردۇق

كيلوربيز ـ كېلىمىز، كەلدۇق

△ ***شاەفرنك قاشيندين كيلوربيز*** (پەرەڭ شاھى قېشىدىن كەلدۇق)

(2) II شەخس بىرلىك تۈرى

«ورسن» [ursän]، «ورسيز» [ursiz]، «ارسن» [arsän]، «ارسن» [ärsän]، «ادورسن» [adursän]، «ادورسيز» [adursiz]، «ادورسن» [ädursän]، «ادورسيز» [ädursiz]، مەسىلەن:

بيلورسن — بىلىسەن، بيلورسيز ـ بىلىسىز

نەاوچون بوزارسن — نېمە ئۈچۈن بۇزىسەن؟

نيكا كيتارسين — نەگە كېتىسەن؟

نيمه قيلا دورسن — نېمە قىلىسەن؟

كيلادورسن — كېلىسەن

قيدين كيلادورسيز -- قەيەردىن كەلدىڭىز؟

كۆپلۈك تۈرى

«ورسيزلار» [ursizlar]، «ارسيزلار» [arsizlar]، «ارسيزلار» [ärsizlär]، «ادورسيزلار» [adursizlar]، «ادورسيزلار» [ädursizlär]، مەسىلەن:

قيدين كيلورسيزلار — قەيەردىن كەلدىڭلار؟

عقل بيلا اعش قيلارسيزلار — ئەقىل بىلەن ئىش قىلارسىلەر.

مونى نيمه قيلادورسيزلار — بۇنى نېمە قىلىسىلەر؟

سوئال شەكىللىرى بەزىدە II شەخس ئالمىشىنىڭ ئالدىغا «مۇ» قوشۇلۇپ ئىپادىلەنگەن، مەسىلەن:

انى بيلورموسن — ئۇنى بىلەمسەن؟

II شەخس بىرلىك سىپايە شەكلى «سىز» چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا كۆپ ھاللاردا II شەخسنىڭ ھەم بىرلىك، ھەم كۆپلۈك سىپايە تۈرى سۈپىتىدە ئوخشاش قوللىنىلغان. مەسىلەن:

الينك	[aling]	ئېلىڭ، ئېلىڭلار
اليسيز	[alisiz]	ئالىسىز، ئالىسىلەر
الدينكيز	[aldingiz]	ئالدىڭىز، ئالدىڭلار
السانكيز	[alsangiz]	ئالسىڭىز، ئالساڭلار

△ ***سيزلار مونى السانكيز الينك***

(سىلەر بۇنى ئالساڭلار ئېلىڭلار.) — «چاھار دەرۋىش».

(3) III شەخس بىرلىك ۋە كۆپلۈك تۈرى ئۈچۈن كۆپرەك «ديلار» [dilar/dilär]

شەكلى قوللىنىلغان. مەسىلەن:

كيلديلار [käldilär] كەلدى، كېلىشتى

بارديلار [bardilar] باردى، بېرىشتى

* خضر [xizr]: رىۋايەتلەرگە كۆرە، ئابىھەيۋان (تىرىكلىك سۈيى) نى ئىزدەپ تاپقان ۋە ئۇنىڭدىن ئىچىپ، دائىمىي تىرىك يۈرگەن بىر پەيغەمبەرنىڭ نامى. كىشىلەرگە ياردەم بېرىش، دوستلۇق ئىزھار قىلىش بىلەن مەشھۇر.

* اسكندر [iskändär]: ئىسكەندەر زۇلقەرنەين؛ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەمسە» تەركىبىدىكى «سەددى ئىسكەندەرىي» ناملىق داستانىنىڭ باش قەھرىمانى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تېكىست (2)

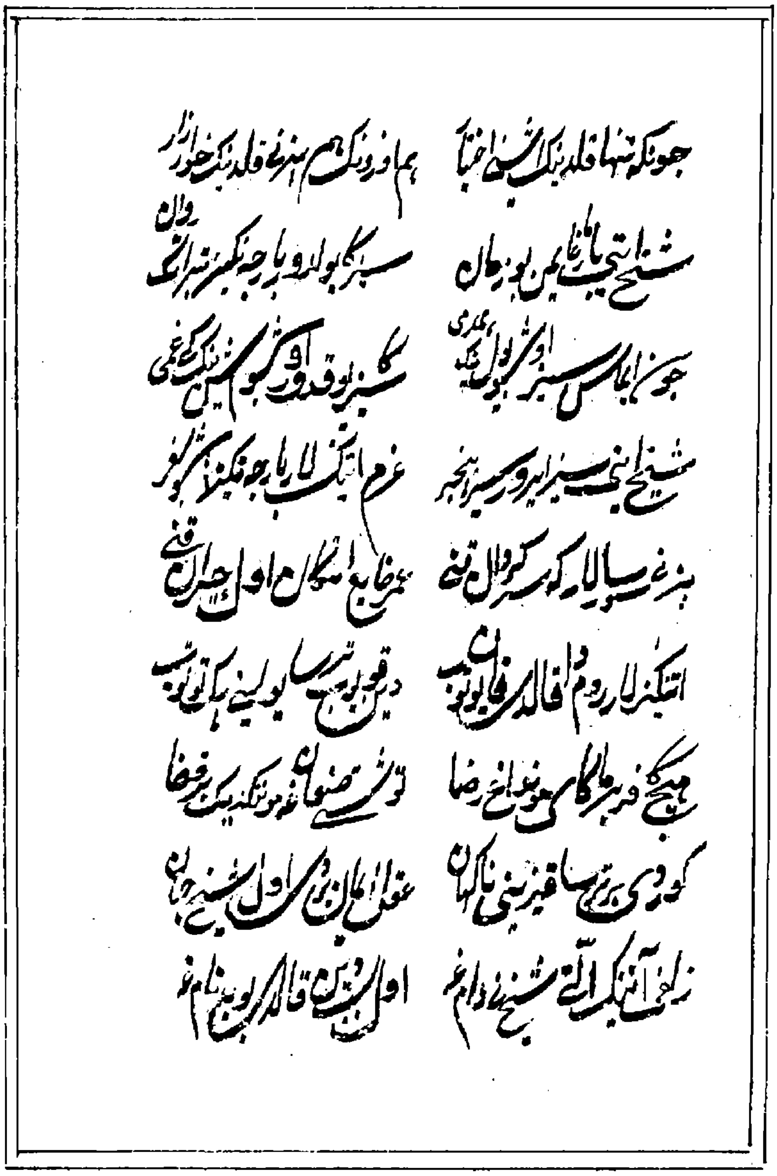

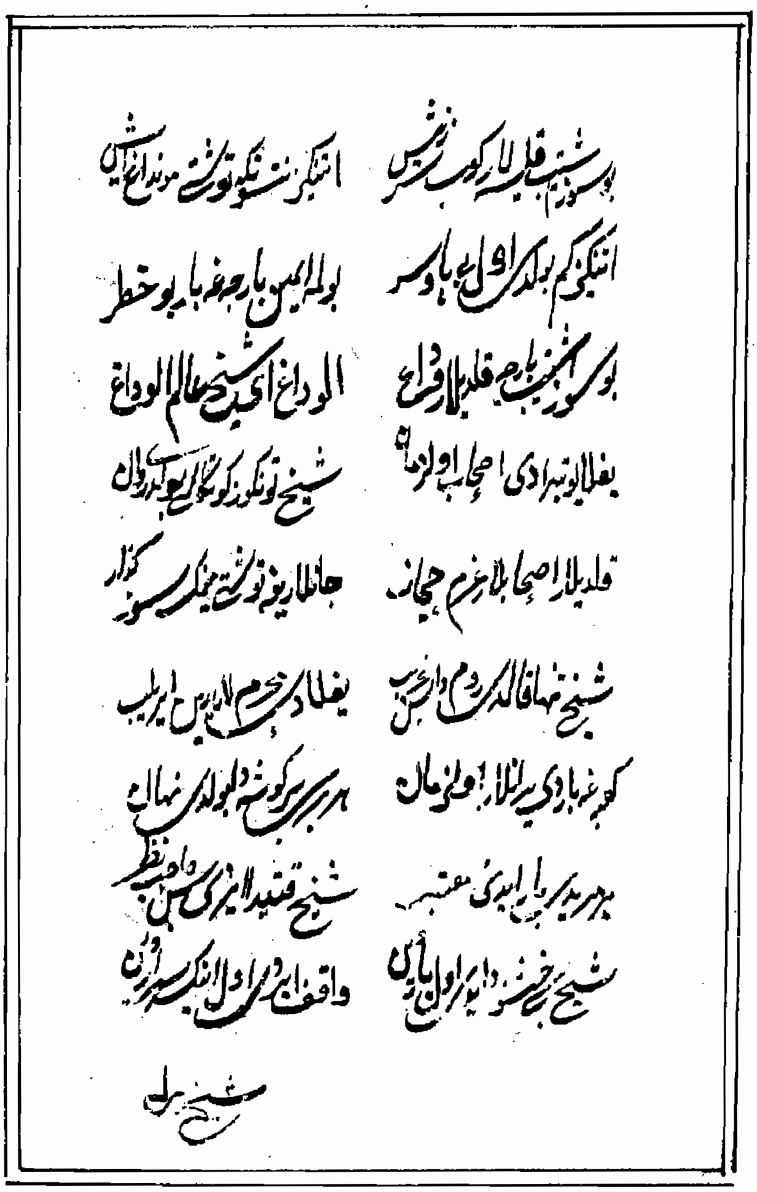
الوداع ای شیخ عالم الوداع
قلدیلار اصحابلار عزم حجاز

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

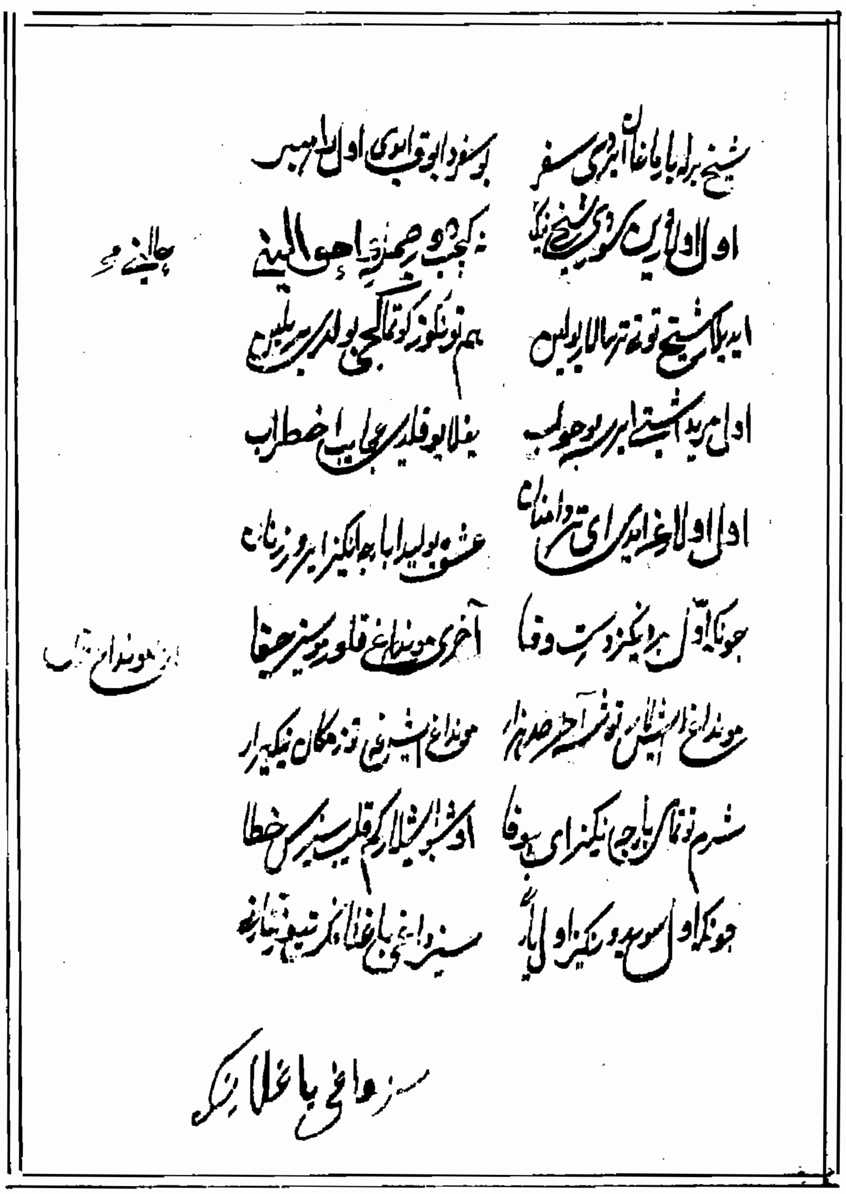

شیخ برله بارماغان آیری سفر | بو سفرده بو تاب ایدی اول راهبر
اول اولادی کوردی شیخ ننگ | نی کیجب و صفرده اهوالینی
ایدیلار شیخ توننه ترسالاری بیلین | هم توتولغوز کوتماکلیکی بولدی بیلیب
اول مرید ایستی ایرو بوجولب | یغلابو قلدی عجایب اضطراب
اول او لاغ ایدی ای تیرد امناع | عشق بولیدا ابا جانیکیز ایر ورزنان
جونکی اول ایرداب کز دست وفا | آخری مونداغ قیلور سیز جفا
مونداغ ایش لار توتسه آخر صد هزار | مونداغ ایش نی تزمکان نیکی یار
شرم توتمای باری نیکیز ای بیوفا | اوشبو ایش لار کیم قیلیب سیز سیز خطا
جونکه اول سوزینی نیکیز او لیار | سیزدا انی یانغالیکز تیز تیزارغه

چالینی مع

مونداق

سیزدا انی یانغالیکز

شیخ ترسا کیم داعی ترسا گرک	شیخ نیچوک بولور مریدانیغ گرک
بو شیخ کیم ناموفق ایراس ایرور	بو صفت ایرمکس هم منافق ایرور
شیخ قیلور کشتی عجایب کارینک	سیز انگا نیز قیلو سیز عارینک
شیخ نینگ شیوه‌سی بو نام دور	کیمکه توقیر تخته ایرمس خام دور
ایدیلار سیز هم ایتوق صد هزار	قیلالی سیز هم بو یولنی اختیار
هر نیچه آیدیم اول نو چراغ	بارچه نینگ تیمر اینگ تیو کوزی یراغی
بیز اینگ کی حکمی برله کلدیمیز	بیز ایکی سار ایلیکالم اتیش قلدیمیز
او ایر انلارغه ایتی اول مرید	چون تانکلا بیلک ایرمس بیر مرید
ساقه انی ایر فننک لا ازال اوکتادچوق	سیز کاتلماس ایری ایر ایرتوسنق

هر بیر تنیک

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

هر بیرینینگ مونگ کوز قلمسانکه ده آ

هر بیرینینگ کوب قلیبانگ آشنا — تیلاسانگلار ایدی عشق بیله آه سوز

بولغای ایدی هر دعانگیز مستجاب — کلگای ایدی مرحمت بیرله خطاب

شیخدین خوب قیلدینگیزلار احتراز — تنگریدین هم تاندینگیز مولای مجاز

معتکف بولدی تمامی اول زمان — بولدیلار شرمنده لیکدین بی نشان

برادیدی اول توبه سوز قیلماک کیم — اسقی یوق قتوم یوق قیلماک دین

جمله اولونگلار ایزد الی رکار نی — ایزد الی اول شیخ مرد راه نی

جمله سیز عزم قیلالی بو زمان — عزم ایتالی شیخ تبعه جاوال

جمع بولوب قیلالی روم سفر — معتکف بولدی تمامی سربسر

کوکیل آخر اول مرید پاک کیم — ایتور ایدی خلوت خلوتده دراز

جمله شب روز صدق ایله انک ایاغ　　چیقدی روزنی قلبی اول چراغ

مقصدی دین تانیجه اول ساعت نشان　　آخر اول ایرکم اولانه باشلاغان

صبحدم الکان بوی مشکبار　　بولدی اول اسرار معانی آشکار

مصطفینه کوردی اول اثنای راه　　اوشنی اوسنور ایکی کیسوی سیاه

سایه چیق ظاهر آنینک نوریدین　　عالمی بر معطر انینک بر مویدین

مصطفی قلدی تبسم اول زمان　　اول مرید بولدی عجایب شادمان

ایدی ای عالم پناهی دستگیر　　بو تیلاکسه اولتوروب سن منتظر

سن امر کرسن همه خلق خدای　　شیخ منزغه بولغیل انک رهنمای

مصطفی ایدی انکا ای حق شناس　　اول بلادین شیخنی قیلدوق خلاص

توتونک

تورتونکا ایرسه بولوب نه بلند　　دفع بولدی شیخ دین تو قفل بند قفل

دم بیان ایدی وجه شیخ روزگار　　تورتیمس ایردی ذره گرد غبار

هنز کوتادیم ایردی بو غبار　　شیخ نینگ خبر تبدا اناتی اعتبار

سینی تعین هلکیک که عالم صد گناه　　بولغای اول تیر توبه برله گرد راه

بحر احسان بولناکه موج زن　　محو بولغای اول گناه بیل مرحله

شاه بولغا اول جنیدنی بو مرید　　تا انینگ لار مقصد ایشکیدین کلید

جمله اصحابه غم بری خبر　　شاد لیک بیلمتیر اول ایلار

باردیلار اصحاب گریان و نالان　　کوردیلار شیخ نینک یوزینی دیب حال

کوردیلار کیم ناقص بنا یوق　　شیخ دا ازسا بو یه آثار یوق

نوبت بولسا صحابینگ کوردی اول بهره ور — اوز اوزیدین سعادت اول قیلدی عبور

کر خجالتدین ملیب اول جام چاک — که ندامتدین ییلوب اول شیخ پاک

که بو کار ایری کوزیدین قان ره — که تنادین سبب ایتور جان ره

حکمت قرآن اسرار خبر — ظاهر ایدین کمترین ابن ... سیر

جمله صحابه بیلا دیلار اوز زمان — قیلدیلار شکرانه اوجوماقنشان

یاد بولغلار تمامی اول زمان — بو ناغی دیک بولدی اول شیخ جهان

شیخ فخر ایدیلار ای دانای کار — شکر کیم بولدین کمو تاپدی غبار

آخر سندین کینی ایمان تاپتی جای — حق سنی دایم شکر ایتیب اول آزمای

تا که اول هیچ اوری ریای قبول — بو شمرزدا شفیع بولگای رسول

منت اول

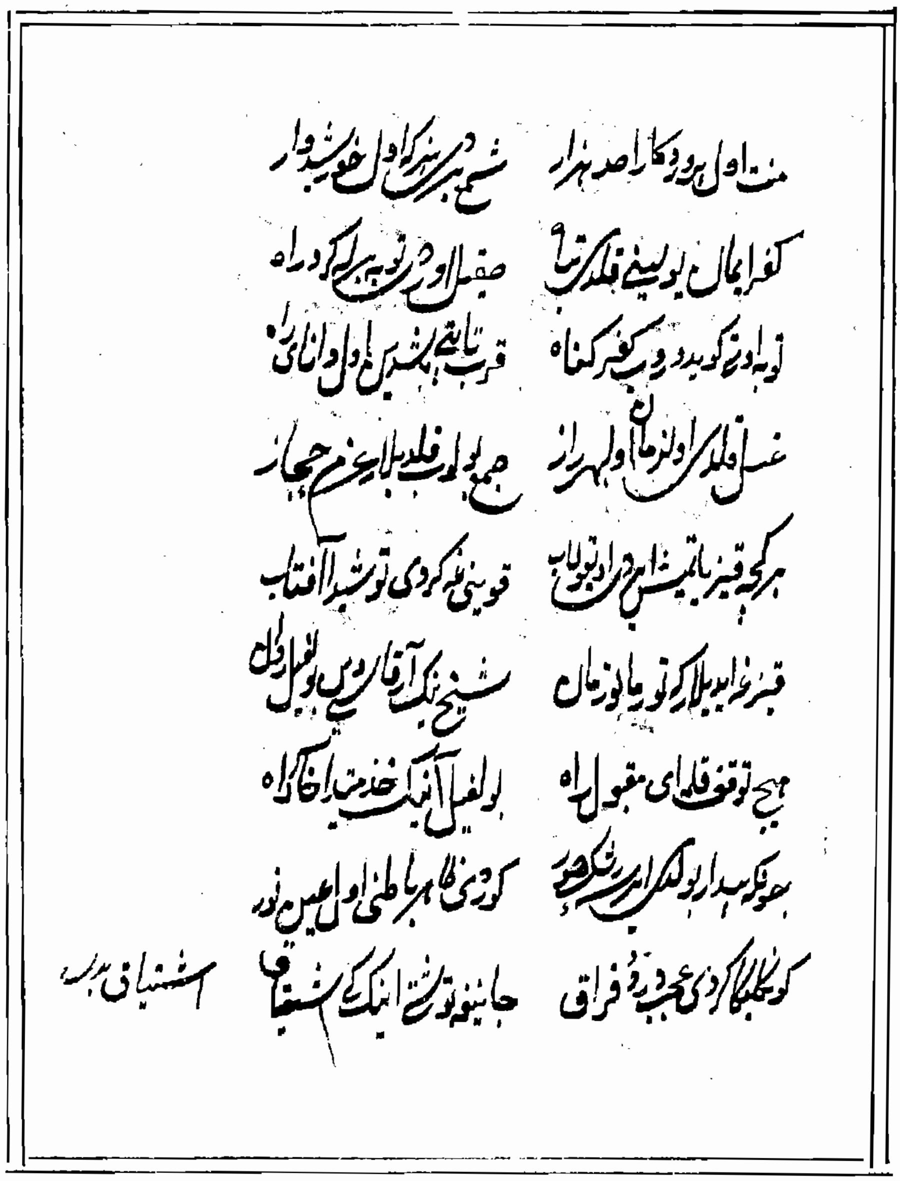

منت اول پروردگارا صد هزار　شمع دین بزرگوار اول خورشیدوار

کفر ایمان یوسینی قیلدی تباه　صیقل اولدی توبه بیرلا گرد راه

توبه ادر کوییدورور کفر گناه　قرب تاپتی بهشتین اول دانای راز

غسل قیلدی اولتورمای اولبهر راز　جمع بولوب قیلدی بلا عزم حجاز

هر کیچه [illegible]　[illegible] کوردی [illegible] آفتاب

[illegible] زمان　شیخ نینک آقادین [illegible]

هیچ توقف قیلدای مقبول راه　بولقیل آنینک خدمتیدا آگاه

چونکه سیدا بولدی [illegible]　کوردی ظاهر باطنی اول عین نور

کونکلیکا کردی عجب دردِ فراق　جانینی توتتی اینککی اشتیاق

اشتیاقی بر [illegible]

یغلادی باشلادی اولدم زار زار	فرقت اودینه کوکسوب پروانه وار
عشق بحریدر که بولدی موج زن	آه او دریا جانك قلبی مهین
ناله فریاد برله اولزمال ح	تبرادی اول شیخ ز ابن ادهم
فرق قلماس ایردی اول دریاده شست	عاجز کشته شهیدا و مست
یوز بنی بیکا قوبوب اول ماه روی	هیچ کسنکا قلماس ایردی کفت کوی
ایتو ایردی ای کرم کارساز	وردیمه درمان بر دانای راز
سن بی گمراه انکا من بلمادیم	لطف برله عفو قیلغل ای کریم
الماس قیلدیم اگرچه کوب جفا	سن کرم برله منکا قیلغل وفا
روزی قیلغیل عاشق بیچاره نی	اول دلی ماوقی بیراز نی

روان مح

شیخ تاهر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

شیخ تاپتی ایرسه تعبیرین خبر — معشوقونگ کویی هم هدایت بیرگیلار

اول واقعی ایچره بیکس لیغ تربیت — کیتتی اندین اول ضلالت علتی

یانغیل اول مسکین بولوب دور خوار و زار — عشق ادین ایدا اول بولوب دیوانه وار

یانتالی اوغرادی اول شیخ جهان — قیلدی اصحابی بیله آه و فغان

جمله اصحاب ایدیلار ای پاکباز — عهد پیمانینگ قنی اوای ایل انه

شیخ اولاغه دیدی قیز جالبن چر — شار بیرسین جمله اندین بیلدیلار

شیخ اصحابی هم بولدیلار روان — اوجرادی الدیدا اول ماهی جهان

زعفران دیک بولدی اول زیبا نگار — گل یوزیدا اول تور روب گرد و غبار

سر برهنه تن برهنه چاک چاک — شیخ کورگاچ آه اوردی دردناک

یغلادی شیخ کوروب اول زار — اغلادیم حالینه گلدی ای کرشمه یار

شیخه ایا عزیز والا قویدی شین — جو بیارت کوزیدن قان یاشین

ابدی اول ساعت اوکسکین جواب — شیخ انکله بو زنگه قیلدی دیده آب

گرچه فرقت برله کوبردی بلا جفا — آخرت عهدینه قیلدی یار وفا

شیخه ایدی چاره قیلغیل کوردی جان — من سنک عشقنکده ایلدوم بی نشان

برله گر گوز کیبل ملکا ای رهنمای — عرض قیل سلامم مؤمن بولای

عرض قیلدی شیخ انکا اسلامنی — شرح قیلدی هر کم اعلامنی

عرض قیلدی شیخ

چونکه بولدی ایرسه اول اهل ایمان — کشف بولدی انکا آنکا اونهان

ذوق ایمانغه تاپتی ایرسه برقرار — بر محبت بولدی اول ادام صد هزار

منجم لارکه

سنجه‌لار کابری دُر داو سندا ریج　　نیچه‌لار کابری کنج او سندا گنج

تبنده دیدی ای شیخ طلعت بولدی کاف　　طاقتیم یتتی تونالی دردِ فراق

قویدی او شو خاکدا هر چراغ　　الوداع ای شیخ عالم الوداع

رحم ایت مندین کیچور ای هر راه　　بولمینگا محشر کوندا عذر خواه

او شبو سوزنی ایدیکیم قیلدی روحی جان　　بولدیلار کول مجروح و خسته نشان

بو دیکا اول لقا تارتی نقاب　　گوییا کردی بولوتغه آفتاب

قطع ایدی اول حقیقت بحر یدین　　تا مدی اول دریاغه بو دیک زمین

اولیچو گیم قویدی بو فانی جهان　　هر کیم آخر قویغوسی دور بو مکان

او شبو دیکاه بس عجب دیرکا ایدور　　اولکی شکیم الهک اول الگه ایدور

سۆزلۈك

سرزنش	[särzänish]	كايىش؛ تەنبىھ؛ ھاقارەت: سرزنش قىلماق — كايىماق؛ تەنبىھ بەرمەك
ايمن	[imn]	تىنچ، خەۋپسىز، خاتىرجەم
اصحاب	[äs'hab]	سۆھبەتداشلار، ئۈلپەتلەر، دوستلار
عزم حجاز	['äzm—i hijaz]	ھەج سەپىرى
سوزكداز	[sozugudaz]	كۆيۈش، ئۆرتىنىش، يېنىش
كعبه	[kä'bä]	مەككە شەھىرىدىكى زىيارەتگاھ
كوشه	[goshä]	خىلۋەت، چەت جاي؛ بۇلۇڭ
قات/قت	[qat]	يان، ھۇزۇر، ئالدى، تەرەپ
تردامنان	[tärdamänan]	ئىپلاسلىق، بۇزۇقلۇق؛ ئەخلاقسىز
زنان	[zänan]	ئايال؛ ئايالدەك
ننك/نينك	[näng]	ئار، ئۇيات، نومۇس
مستجاب	[mustäjab]	تەلىپى قوبۇل ئېتىلگەن، قوبۇل بولغان
خو	[xo]	: خوقىلماق ـ ئادەتلەنمەك
اهتراز/احتراز	[ihtiraz]	ساقلىنىش، ئېھتىيات قىلىش
معتكف	[mu'täkif]	ئىبادەت ئۈچۈن خىلۋەتكە چېكىنگەن؛ ئىبادەت قىلغۇچىلار
اسيغ	[asigh]	پايدا، نەپ
اسيق	[asiq]	«اسيغ» قا قاراڭ.
سربسر	[särbäsär]	پۈتۈنلەي، باشتىن ـ ئاياغ
پاكباز	[pakbaz]	يېقىملىق؛ ساداقەتمەن ئاشىق، چىن ئاشىق
مشكبار	[mushkbar]	ئىپار ياغدۇرغۇچى
مصطفى	[mustäfa]	(1) «تاللانغان، تاللۇۋېلىنغان» دېگەن مەنىدە؛ (2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى
كيسو	[gisu]	چاچ
منتظير	[muntäzir]	كۈتكۈچى؛ كۈتمەك، ساقلىماق
قفل	[qufl]	قۇلۇپ
حق	[huqqä]	قىممەت باھا تاشلار سېلىنىدىغان قۇتىچە
موج زن	[mäwj zän]	مەۋج ئۇرغۇچى، دولقۇنلانغۇچى
محو	[mähw]	يوقىلىش، كۆتۈرۈلۈش
ناقص	[naqis]	نۇقسان، كەمچىلىك

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى www.uyghurkitap.com

قرب	[qurb]	يېقىنلىق، يېقىن بولۇش
توقف	[täwäqquf]	توختاش
بيدار	[bedar]	ئويغاق، ھوشيار
پيرهن	[pirähän]	كۆڭلەك
هاتف	[hatif]	غايىب
هدايت	[hidayät]	توغرا يول كۆرسىتىش؛ توغرا يول تېپىش، توغرا يولغا كىرىش
ضلالت	[zälalät]	ئادىشىشلىق، ئاداشقانلىق، گۇمراھلىق
دردناک	[därdinak]	دەردلىك، خەستە
جويبار	[joybar]	دەريا، ئېرىق
اعلام	[ä'lam]	ئاتاقلىق ئىسىملار
بحر	[bähr]	دەريا؛ دېڭىز

ئىزاھ:

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكىدىن پەرقلىق بولغان «دورور» [durur]، «تورور» [turur]، «ايرور» [erur]، «ارسا ~ ايرسه» [ärsä/ersä]، «ايسه ~ ايسا» [esä]، «اردى ~ ايردى» [ärdi / erdi]، «ايرميش» [ermish]، «ايركان» [erkän]، «ايرماس ~ ايرمس» [ermäs]، «ايماس ~ ايمس» [emäs]؛ «اولماق» [olmaq]، «ايلاماک ~ ايلماک» [äylämäk] قاتارلىق شەكىللەردە كۆرۈلىدىغان بىر قىسىم ياردەمچى پېئىللار ~ ھۆكۈم ياردەمچىلىرى قوللىنىلغان.

بۇلاردىن «ارسا ~ ايرسا؛ ايسه ~ ايسا» شەكىللىرى كۆپىنچە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى «بولسا» ھۆكۈم ياردەمچىسىنىڭ؛ «ايرميش، ايركان» شەكىللىرى «ئىكەن» ھۆكۈم باغلامچىسىنىڭ؛ «ايكين ~ ايركين» شەكىللىرى مۆلچەر، پەرەز ئۇقۇمىدىكى سۆزلەرنىڭ (مەسىلەن: بارغانمۇ ايكين ـ بارغانمىكىن، باردىمىكىن)؛ «اولماق» پېئىلى «بولماق»، «ايلاماک ~ ايلماک» پېئىلى «قىلماق، ئەتمەك» پېئىللىرىنىڭ رولىدا كېلىدۇ.

10. موللا سىدىق يەركەندى: «نەسرىي خەمسە نەۋائى»دىن پارچە

«نەسرىي خەمسە نەۋائى» ياكى («نەسرىي مىرزا مۇھەممەد ھۇسەيىن بەگ») ئۇيغۇر كلاسسىك فروزىچىلىقىدىكى مۇنەۋۋەر ئەدەبىي مىراسلاردىن بىرى. بۇ ئەسەر ئەلىشىر نەۋائىدىنىڭ «خەمسە»سى ئاساسىدا XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان تالانتلىق ئەدىب ۋە يازغۇچى موللا سىدىق يەركەندى تەرىپىدىن ھىجرىيە 1228 ـ (مىلادى 1813 ـ) يىلى نەسرىيلەشتۈرۈلۈپ ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن①. ئاپتور بۇ ئەسىرگە ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە»سىنى نەسرىيلەشتۈرۈش ئارقىلىق مەيدانغا كەلگەنلىكى ئۈچۈن «نەسرىي خەمسە نەۋائى»؛ ئەسەرنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشى ئۈچۈن ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلغان، ئەينى ۋاقىتتىكى يەكەننىڭ ھاكىم بېگى مىرزا مۇھەممەد ھۇسەيىن بەگكە بولغان ھۆرمەت يۈزىسىدىن «نەسرىي مىرزا مۇھەممەد ھۇسەيىن بەگ» دەپ ئىككى خىل ئىسىم قويغان.

«نەسرىي خەمسە نەۋائى»غا نەۋائى «خەمسە»سى ئىچىدىكى «بەھرام ۋە دىلئارام»، «پەرھاد ۋە شېرىن»، «لەيلى ـ مەجنۇن» ۋە «سەددى ئىسكەندەرىي» ھەمدە نەۋائىنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئەسىرى «مەنتىقۇت ـ تەير» (قۇش تىلى) قاتارلىق داستانلار نەسرىيلەشتۈرۈلۈپ كىرگۈزۈلگەن.

بۇ كىتابقا موللا سىدىق يەركەندى نەسرىيلەشتۈرگەن «نەسرىي خەمسە نەۋائى» ئىچىدىكى «سەددى ئىسكەندەرىي» ۋە «پەرھاد ـ شېرىن» داستانىدىن پارچە كىرگۈزۈلدى.

«سەددى ئىسكەندەرىي» داستانىدا تارىخىي شەخسلەر ۋە تارىخىي ۋەقەلەر ئاساسىي تېما قىلىنغان بولۇپ، مىلادىدىن بۇرۇنقى 356 ـ يىلىدىن 323 ـ يىلىغىچە ھايات كەچۈرگەن، قىسقىغىنە 13 يىللىق پادىشاھلىق ھاياتىدا نۇرغۇنلىغان دۆلەت ۋە رايونلارنى ئىستېلا قىلغان، ئۆز دۆلىتىنى مىسلىسىز قۇدرەت تاپقۇزغان ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ سىياسىي ۋە ھەربىي ھەرىكەتلىرى، ئاجايىپ ـ غارايىپ سەرگۈزەشتىلىرى، تارىخىي ۋەقەلەر، تارىخىي شەخسلەر، رىۋايەت، ئەپسانىلەر تارىخىي پاكىتلار ئاساسىدا سۈرەتلەپ بېرىلگەن.

«نەسرىي خەمسە نەۋائى» ئىچىدىكى بىرقەدەر زور سالماقنى ئىگىلىگەن «پەرھاد ۋە شېرىن» داستانىدا بولسا، خوتەن شاھزادىسى پەرھاد بىلەن ئەرمەن مەلىكىسى شېرىن ئوتتۇرىسىدىكى پاك ۋە گۈزەل مۇھەببەت رىۋايىتى ئاساسىي لىنىيە قىلىنىپ، ئۇلارنىڭ سۆيگۈ ـ مۇھەببەت يولىدا باشتىن كەچۈرگەن سەرگۈزەشتىلىرى نەسرىي تىل بىلەن ئىنتايىن تەسىرلىك بايان قىلىنغان.

بۇ ئەسەر ئىنسانىي سۆيگۈ ـ مۇھەببەت، مېھىر ـ ۋاپا، دوستلۇق ۋە ساداقەت، مېھنەت ۋە ئىجادكارلىق ئىشتىياق بىلەن كۈيلەنگەن ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە قەھرىمانلىق داستانىدۇر②.

① موللا سىدىق يەركەندى: «سەددى ئىسكەندەرىي» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 ـ يىل نەشرى).
② موللا سىدىق يەركەندى: «پەرھاد ـ شېرىن» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى. 1995 ـ يىل نەشرى).

www.uyghurkitap.com

«سەددى ئىسكەندەرىي» دىن پارچە

هم بیلمان ایردی تا همه ایشانلارا اسکندرنینگ سوزینی کینکتکو تیلور ایردی ایتور ایردی
اگر پادشاه حکم قیلیب بیرسه بیز همه انگا کفایت تیلور ایردوک دیر ایردی بر ایتور ایردی
قرامیزنی کوروب تا چقوسید ور بر ایتور عذرلار ایتیب تتول غوسید ور دیر ایدی اما
اسکندر طرفیدا کیم همه لار اریشتور ایردیکه تا انگلا اولکونیم جنگ قیلمات کیرک مونداغ
قوتلیک دشمن که تماقیقه ضرب بیرمکونچه شکست بیرمک ممکین ایماس دیب کوزلا
ریدینا اویقوا سایشنی کیتب ایردی اوز لشکریکی کریم دینا بخشش وعده لار وقیچی اودر
تمانلار بغه قورغونیچ لار قیلدور ایردی لشکرلا هم هیچ یشما یراقجا بورت تیلوما ایردیلا
اوشبو یوسوندا تا صبح نورانی کوننی یوزینی یوردتدی قضایی ایکی دریایی لشکرکه
جوش بیرالدی لشکرینینک پهلوانلاری هیبت لیک نعره لار تارتیب یر یوزینی لرزه لارچه
شوروشی قیامت کوننی ظهور قیلدی پیرلار تیغ اورکا همه پهلوانلار باشیدین اوتاغ
تموزکه غرق بولوب اطلالاریغه کیتوانلاریغیب زلاریغ بیاب سولاریغه با
دیلار چون دارا اطلالانیدی اسکندرنینک سرابریدا سپاه لاریغه توزاتیشی اتداغ
حملار توزدیکه مشرقدین مغرب بخه یتار ایردی تیره میدان یری ارایسته

تیلیب‌ها پرده توتوز حسنا توزدیلار ادنک قول بخه مشریقتا زمین نینک بخاق آسمر
قند تاچین شهریغچه تولوب توردی بینه یوزمینک ازبک مغول لشکر بیله توردی
بینه بر یوز ایلینک مینک تاماما تا الته یوز مینک کشی چاپن لشکری ازلار یش بهشت
دیک ریشاها ایردی بیته قسم پهلوانلار بیته رنک لباس‌ها لار کیب ایردی دیبا و پای اطلس
لار بخه کهستوانلار یاتیب ایردیلار قویاق و اولغاق‌ها ادیکه چین تواریلار یانیب

ایردیلار و قالماق نینک خانی هم انواع نیهال لار توزوب ایردیکه گویاکه دوزخ شعله سیدین
نشان لار کورکوزوب ایردی دیول غالاری و قویاق و دوزخ شعله سیدیک شعله
درد را ایردیلار قالماق لار نینک خانی توغرات خان ایردی غایت سهمناک پهلوان
ایردی و بینه مغول نینک شیر بکر پهلوانلاری اوت بالین دیک سیبت بیله سجد و یجیانا
ایردی مغول نینک خانی منکو خان ایردی اینک قاشیدا ازبک لاری کرده کرده ایردی
هملاری کموش دیک کرلا رکیب توردیلار اول لار نینک پایندا ماوراء النهر نینک ایلی توردی
هملاری پهلوان لقیدا ایلغان ایردی و تیبرانداز دیق دابه‌ها تا ایردی اینک قشیدا
ثمرقند خلق توردیلارکه ثمرقند شهرینی حضرت رب کندربنا قیلغانتور رسول
تولیدا مغرب زمین نینک خلق توردیلار برطاسلایق و بربریغ هملاری نینک قالقان

لاری داولغاق لار ہمہ سپاہ یساغ ایردی عرب اردکو سپاہ ہیبت تیریق مینک چہ نیزہ بازلار

علملاری نیزہ لار قیرا ایردی دستوانلاری ہم قیرا ایردی عرب پادشاہی وکیبع ایردی

مداین شہریدین یوز مینک لشکر پیدا ردی پادشاہ علمی کوک داولغاق لاری وکیتوانلاری کوک

ایردی بحرین دین وبغداد دین کہ سپاہ سپہبدلاری کوک تمور رکاغ رق کوک اطلس لاری کیب تورور دی

لارا ولاری ہم اتہ یوز مینک ایردی یتہ مدد لشکر یا قیپاسی کالماسی ایردی مینہ یتہ یوز مینگ کشی سپاہ

سپاہ داولار رہبر لاری ینکلار ولغاق لاری اق ایردی لار بو لار قپچاق وخوارزم نینک لشکری ایردی

ہم لاری کافور رنک اق لباس لارکا کیب ایردی لار یتہ یردہ میدان وغول لشکر ارا ستہ بولدی

ہر جنی یوز مینک لشکر ایردی علم لاری ہم سنبل ایردی البتہ سالار ہمہ یا سنبل ایردی داراب

نی ایلیق تیلیب لشکردہ قرار تاپتی مونداغ سپاہ اولاق لشکر بلہ حضرت اسکندر طرفینکہ قصد

قیلدی حضرت اسکندر لشکرینی ارا ستہ قیلدی اونک قولیغہ فرنک لشکرینی بیر دیکہ ہمہ لاری

شیر دل پہلوان لار ایردی شوندانک کہ دارا نینک ہمہ لشکرینہ کوز یکا ایلماس ایردی لار سپہبدلار

ہمہ لاری پہلوان ایتی ودار ستم زال ایردی ہمہ ہر کوہ بیلہ مکمل تیلغان البتہ سلاح یتہ رنک بیجمل

کیب ایردی علم لاری یتہ رنک زربفت دین ایردی یوز مینک سوار ایردی اما ہر بری شیر غران

دیک بہ پہلوان ایردی لار سول قول لارینہ اروس لشکر یا رجہ لاری عادی اطلادغہ مینب ایرد

بلارنینک دنیز توردەلا ییردیلار توبروک و یکی نیزه لار قول لاریغه توتوب ایردی هم اطلاریغه کیستو
انلار یغیب ایردیلار و دبولغالاریغه و تنغات لار تجیب ایردیلار ولار هم یوز منینک کیشی ایردیلار
اونغا تاتارینی هم توردین یساب ایردی و خولاتدین کیم کیب ایردیلار و ردیم لشکریاعولدە
توروپلا لاریونلادی تیزیل و شیر یولباس لار اژدها جنسی کیب ایردی هر بایی لاری تابیر خبران دیا
ازدرهای ومانندیک ایردی حضرت اسکندر پادشاه اتیق تلیب لشکر ده قرار تافتی باشید
شبحیو رقالیک علمنی کوتریب ایردی
داراطرفینیکه یوزلاندی ایکی طرفیغه جنک طبل لاری ورددی عالمنی کوش نقاره نینک اوزی لندلالا
کوباکه یوزنیرده یوشنیر یوقیلغانیدیک جهاننی غوغا باستی وکیرنای لار چالدی علم لار شمال دین
جلوه بردی پهلوان لارنینک اطلاری نینک کیشنه کان لاری تو اتملاریدین چقان اوتلار
جابقیدین دیک تیر انکلغو توغ دراسیدا کوررونندی اوتشیو یوسوندا ایکی لشکرنینک راسیدا گمبرولوغا
سیپی عالم ایچکا قیامت توشتی عالم خلق قوزغالدی جون سپاهی عتی اوتتی میدان ایرا
ارابسته بولدی جون ایکی طرفدین قیامت نینک جنیدیک صف لار آراسته بولدی تا قایسی طرفینه
عیان و بیان قیلای نا کاه اسکندر پادشاهنینک جنیدین بیر پهلوان اطانی معرکه میدانیغه
سوردی جولان نا بازلیق لار قیلدی اندا غ میلانشورلوق هنرلار قیلدیکه دوست دشمن انیریانی
قیلدیلار بار دپای اهن خای اطی تغه تیزیل لعل ویکاستوان یغیب و جوش ادیکه جر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

سپهسالار	[sipähsalar]	باش قوماندان
سپه~سپاه	[sipäh~sipah]	(1) ئەسكەر، قوشۇن؛ (2) ئەمەلدار
سالار	[salar]	رەئىس، باشلىق
كفتكو~كفتكوى	[guftugo~guftugoy]	سۆزلىشىش، سۆھبەت، گەپ تالىشىش؛ گەپ = سۆز
دارا	[dara]	«ئىزاھ»قا قاراڭ.
باد پاى	[badpay]	يەل تاپان، چاپقۇر
قوياق	[quyaq]	قەدىمكى جەڭ كىيىملىرىدىن بىر خىلى، ساۋۇت دەپمۇ ئاتىلىدۇ.
دبولغا	[dubulgha]	تۆمۈردىن ياسالغان باش كىيىم
سهمناك	[sähmnak]	قورقۇنچلۇق، خەۋپلىك، ھەيۋەتلىك
اوت بالين	[otbalin]	سەپرا، ھازىرلا پارتلايدىغاندەك قىياپەت (اوت - سەپرا؛ بالين - كىشىنىڭ باش تەرىپى).
ايلغان	[ilghan]	تاللانغان، خىللانغان
بى همتا	[bihämta]	يەككە - يېگانە، تېڭى، ئوخشىشى يوق
كس	[käs]	كىشى
سپهبد	[sipähbäd]	باش قوماندان
رستم ذال	[rustäm zal]	«ئىزاھ»قا قاراڭ.
سوار	[säwar]	ئات مىنگەن، ئاتلىق
شيرغران	[shirighurran]	ھۆركىرەپ تۇرغان شىر
عادى	['adiy]	(1) ئادىي، ئادەتتىكى، ئادەتتىكىچە؛ (2) ئادەتلەنگەن، كۆنگەن
تند	[tund]	شىددەتلىك، غەزەپ؛ جاسارەت: تندوتيز — جاسارەت بىلەن، قاتتىق سۈر-ئەت (تەييارلىق) بىلەن
اژدرهاى دمان	[äzhdärhayidäman]	قورقۇنچلۇق، ھەيۋەتلىك ئەجدىھا
طبل	[täbl]	كاتتا ناغرا، دۇمباق
اهن	[ahän]	تۆمۈر
خاى	[xay]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «چاينىغۇچى، چىش-لىگۈچى» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

ئىزاھ:

(1) چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا بۇيرۇق ـ تەلەپ رايىنىڭ II شەخس بىرلىك ئاددىي تۈرى بۇيرۇق پېئىللارغا «غيل» [— ghil]، «قيل» [— qil]، «كيل» [— gil/ — kil] قوشۇمچىلىرى قوشۇلۇش بىلەن ئىپادىلەنگەن. بۇ قوشۇمچە ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا «ـ غىن، ـ قىن، ـ گىن، ـ كىن» شەكلىدە كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن:

ايتغيل	[aytghil]	ئېيتقىن
انكلاغيل	[anglaghil]	ئاڭلىغىن

△ *ياوق كيلكيل كورار بولسانك جماليم*

(جامالىمنى كۆرمەكچى بولساڭ، يېقىن كەلگىن.) — صلاحى.

(2) بۇيرۇق ـ تەلەپ رايىنىڭ II شەخس كۆپلۈكى ئۇچۇنمۇ، بىرلىك سىپايە تۈرى ئۇچۇنمۇ بەزىدە «ينك» [—ing]، «نكيز» [—ngiz]، «ينكيز» [—ingiz] قوشۇمچىلىرى ئوخشاش قوللىنىلغان. مەسىلەن:

تارتينك	[tarting]	تارتىڭ، تارتىڭلار
ايتينكيز	[aytingiz]	ئېيتىڭ، ئېيتىڭلار
دينكيز	[dängiz]	دەڭ، دەڭلار
ايستانكيز	[istängiz]	ئىزدەڭ، ئىزدەڭلار

△ *ايستاكانلار بيزنى صحراى بلادا ايستانكيز*
وادى هجران ايله دشت فنادا ايستانكيز

(بىزنى ئىزدىگەنلەر بالانىڭ سەھراسىدىن ئىزدەڭلار، ئايرىلىق ۋادىسى بىلەن يوقلۇق دەشتىدە ئىزدەڭلار.) — نەۋائى.

△ *پند ايشتينك دوستلار هيچكيم بيله يار اولمانكيز*
كيم منينك باغريمنى تيغ هجر بيرله تيلدى يار

(دوستلار نەسىھەتىمنى ئاڭلاڭلار، ھېچكىم بىلەن يار بولماڭلار، چۈنكى يار مېنىڭ باغرىمنى جۇدالىقنىڭ تىغى بىلەن ياردى.) — نەۋائى.

(3) بۇيرۇق ـ تەلەپ رايىنىڭ I شەخس بىرلىكى بەزىدە پېئىلنىڭ ئەسلى I شەخس بىرلىك بۇيرۇق ـ تەلەپ رايى شەكلىگە يەنە «ين» [—in/—yin] قوشۇمچىسى قوشۇلۇپ ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

ديين	[däyin]	دەي، ئېيتاي

عرض حاليم ديين (ئەرز ـ ھالىمنى ئېيتاي)
نيچوك بارمايين (نېمىشقا بارماي!)

△ *قاشينك كوركاج نيجوك ايلانمايين كيم قبله كاهيمدور*
اياغينكغه نيدين باش اورماغايمن سجده كاهيمدور

(قېشىڭنى كۆرۈش بىلەن نېمىشقا ئۇنى ئايلانماي، چۈنكى ئۇ مېنىڭ قىبلىگاھىم. ئايىغىڭغا نېمىشقا باش ئۇرماي، چۈنكى ئۇ مېنىڭ سەجدىگاھىمدۇر.)

— گۇمنام.

(4) بۇيرۇق ـ تەلەپ رايىنىڭ I شەخس كۆپلۈك شەكلى بەزىدە «لى» [li] «الى» [äli/ali] «لىنك » [ling] «الىنك » [äling/aling] قوشۇمچىلىرى قوشۇلۇپ ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

سودرالى	[södräli]	سۆرەيلى
اولتورالى	[ölturali]	ئولتۇرايلى
كورالىنك	[köräling]	كۆرەيلى
بيان قىلالىنك	[bäyan qilaling]	بايان قىلايلى
طلب ايلالىنك	[täläb äyläling]	تەلەپ قىلايلى

(5) چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا پېئىللارنىڭ I شەخس بىرلىك بولۇشسىز شەكلى پېئىل ئۆزۈكىگە «مان» [man] ، «مام» [mam] قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەنمۇ ئىپادىلەنگەن: مەسىلەن:

قويمان	[qoyman]	قويمايمەن
اونوتمان	[ynutman]	ئۇنۇتمايمەن
بيلمان	[bilman]	بىلمەيمەن
ايستامان	[istäman]	ئىزدىمەيمەن
بيلمام	[bilmam]	بىلمەيمەن
بيلالمام	[bilälmam]	بىلەلمەيمەن

△ *سنينك ساريغه هركيز تيغ اوزاتمام*

(سەن تەرەپكە ھەرگىز تىغ ئۇزاتمايمەن.) — «ئەخلاقۇل ـ مۇھسىنىن»

* خمسه [xämsä]: مەسنەۋى شەكلىدە يېزىلغان بەش ئەسەر دېمەكتۇر. بۇنداق ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەنلەر «خەمسە نەۋىس» ياكى «خەمسەچى» دېيىلىدۇ. شەيخ نىزامى گەنجەۋى، ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىي مەشھۇر خەمسە نەۋىسلەردۇر[①].

* دارا [dara]: ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «سەددى ئىسكەندەرىي» ناملىق داستانىدىكى قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرى بولغان مۇھىم پېرسوناژ. ئۇ جاھاننى قولىغا كىرگۈزگەن قۇدرەتلىك جاھانگىر سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا شاھلارنىڭ سەلتەنىتىنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسىنى كۆرسىتىشتە سىمۋول قىلىنىپ: «دارايى زەمان» — زامان پادىشاھى؛ «دارا» — پادىشاھ؛ ساھىب، ئىگە مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ[②].

* رستم [rustäm]: فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە» ناملىق ئەسىرىدە تەسۋىرلەنگەن قەدىمكى ئىران پالۋانلىرىدىن بىرى. بەدىئىي ئەدەبىياتتا باتۇر، پالۋانلارنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە «رۇستەمچە» ، «رۇستەم سۈپەت»··· دېگەن ئوخشىتىشلار قوللىنىلىدۇ.

① ② «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى، 1997 ـ يىل نەشرى، 1 ـ توم)

«پەرھاد - شىرىن»دىن پارچە

بیته بر کورکلار و بر کیمنا کالتا فیب فرهاد دین یخشی کورسه فرهاد موننی کورکماس اکر فرهاد
کورسه بیله پرهوش بولوب بیقیلیب هر نی آشکارا بولور دیب خیال قیلور ایردی اما مهین
بانو همیشه فرهاد قا شیفته بارور ایردی اینکه اچوالین سورار ایدی با آن التفات لار
قیلیب اینکه بیرمان غنی دین سوار ایردی اما هر نیچه اچوالین یخشی باقیبه هنر دین بیرکه
لار ایردی هیچ عیب تاپیلماس ایردی مهین بانونینک مهر محبتی کوندین کونکه زیاده بولدی
کونکلیدا اکیچور دیکه مونداق هنرمند پاک اصلی لیق یکیت منکا فرزند بولسه یخشی بولور ایردی
دیر ایردی شیرین اینکه فراقیدا زار و حیران ایردی کیچه تا تانکه اتقونچه تا قیماس ایردی اینکه دردیغه
همدم بولغادینه ایرسه آخشام طعام ییکالارنه هیچ همدم یوق ایردی کیم انکلادوردینی آشکارا قیلیب
ایستکلین تامغا فرهاد نینک قاشیغه بارالی دیسه اول بیطاقت لیک بولالماز دیب ایلاندیک
تولغانور ایردی اما فرهاد کیچه کوندوز دل ارستی قازور ایردی اول امید بیلانکه
که بو ایش تمام بولسه اول آی یوزلوک کورکلیکلور اینکه جمالینی بیر مرتبه
کورسم اکر اینکه جمالینی بیر مرتبه کوروب خوشنود وقت لیق دین جان بیرسام جهاندا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ارمانیم قالمادی غازی اکبر بعد ظفر تنگه کلماب ایهم بولایشنی فوتکار ماکلا قولار آرزوسی بار دور
بو منصوبی حاصل بولماغونچه کوتکالا قولار نجد اتیرور دانینک آلیدا بو ایش نهایتده مشکل تورور
دیمکنه بو ایشنی فوتکار سام اول آی یوزلوک مونی ایشیتکاچ نهایتده خوشحال
بولغوسیدور صبح دین شام غچه ایشلار ایردیلار طریقه بیله اریق نینک ایکی یانیغه
جدول تارتقور ایردی اریق نینک ایکی لبی نینک اراسی اوچ قاری تیرپانکا ایکی قاری ایردی
ولیکن هر جدول تارتقاندا بر مینگ قاری یرکه تارتقور ایردی اول مینگ قاری یرنی
قازیب کتیب بیله مینگ قاری یرکه تارتقور ایردی هر مینگ قاری قازغاندا تاپین بیله پاره

پاره قیلور ایردی ایلکارکه ایکی یوز تاشچی اوستادلار فرهاد دیک کوه تاشنی اریق
الحدینا تولتوب چقار ایردی لار اریق نینک الحق خالی قیلغونچه بیله مینگ قاری بیرلیکا قاز
در ایردی اریق نینک ایکی یانیدا کی تاشلاردین یولتوب چیقلاب آیینه دیک قیلور ایردی
شونداق که کوزکو دیک آدم یوزینی کورار ایردی تاشلارنی بیاب بیر بیرلیه بیوند
قیلور ایردی بعضی سرده تاش تولکاب سنغراقلیق یرکه یتیشسه لا منقدت تارتقور ایردی تاشلارنی
سخت بیساب اولارنی تاشلار بیله جوار قیلور ایردی هم اول جدول بیله بیر کاریز تنک
تلیب اچالارغه اوخشیه سخت بیسار ایردی ایکی تخته تاش نینک راستی ودقی زره ده
هیچ کشی کوز الماس ایردی اکر آلیغ تاغ کلمشینه الله بر له جانیب قسطره قسطره قیلدر

ایردی پارچه تاغلار شیشه خرده و هستی بیرله کیم تاشلار ایردیلار پاره پاره بارچه اوشبو تاشلار
یوتیلور ویک سیا چیلور ایردی تاش کیسکاج اریغ‌نی هندیدین معجزه کورگازدیکی ایشلار
قیلور ایردیلار ادلیق بیرکار عقیلکور دیسا تینک قلیب کیچه و کوندوز جهد قیلور ایردی تا که اریغ
نینک باشی ادیردا عقیلکوردی اوردا الیدا تاشلا کول پیدا دی اول کول نینک هر طرفی
آتش کیزدین ایردی ادل اوردا الیدا بر تاش بار ایردی دیکیز لیکی فلک کا اولاشور ایردی اول
تاشنی توکروک پیدا دی اینک چورسی بیش یوز گیز ایردی فرهاد آنینگ تامینی ادرا
باشلادی اینک اطرافینی ایذاغ پیدا یوندیک بر تاشیدین اوردا ایپیدا دی کول نینک
طرفیکه تاشدین طاقلار و تونکلوکلار قیلدیلار اندا کنبذی پیدا دی آنینگ ایوانی
و دهلیزلاری تاشدین هر ادارلاری نینک رواق و دریچه‌لاری همه تاشدین صیقل بیرسا صافی
لطافت لیک قیلدی و ایوان و اعجایب صورتلار بتورندا اما که شیرین نینک صورتینی
تخت اوستونیدا اولتورغوزیب و پری‌وش قیزلارنی اینک خدمتیدا تورغوزدیب

شیرین صورتی الدیدا اوز صورتینی بیهوش بولغان صورتدا قیلیب ایردی هر طرفدا
شیرین نینک صورتنی قیلیب اینک برابریدا اوز صورتینی بیهوشانه انکا قراب تور
غانینی قیلیب ایردی و صورتها بیسرما قیدا تا شاخوز آنینکا یار میندچلیک بیردی شیرین
نینک صورتینی تارتکا توردا آه و فغان کوکگه یتار ایردی کا اوشبو تکلیف اوردا اینه

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

زیب و زینت لار بیله بیزادی اوردا اوتماش کول نی تمام تیلدیکا کول نینگ هر طرفیدین اریغ
لار چقاردیلار شوندا قیلکه سو اریغ لار نی کیریب اوردا اینی چوروب لوب بنه اوردا اینینگ الدیغه
اریک کیلیب آلدین شهر طرفیکه قویولوب اقار ایردی ایکی مینگ قاریچ الکیز تاغ وین تول
اریغ التوتوب اول یرده بر باغ بوستان یاساب عالی عمارت لار انداغ چون بنا بو ایش همه تمام
بولدی فرهاد بونینگ باشیغه یوردی تا بو نی اجب بو اریغ نی کیکوزگالی شهر خلق ایچکه
نیریلوب کالاغ غالتوشتی تماشا قیلغالی انداغ قولا خلق اول تاغ طرفیکه یوردیلار اکر نینگ
تماشالاری ادم نینگ باشیغه توشتی ایردی تاغ دچیرالار آدم غه توتولدی فرهاد اریغ قاسیدا
شاپور بیله یاردور ایردی شیرین نینگ خیالیدا کوزیدین یاشی اقیزور ایردی کا امید توتار ایردیکه
اول آی یوزلوک کلور مکین دیب فکری قیلور ایردی اکر اول آی یوزلوک کلسه اول لار رمن
الکلمیز زاریلیق دا ادا ایمن ملمین بالنز اینینگ ارقه سیچه بیبانیب کاورایکلین فرهاد
نینگ باشیغه هر قدم دا انقدلار بیباجور ایردی لعل مرد ایدا دنیاق تماشا و نیک بیبا جور ایردی
و یا محمد یان اطلار فرهاد [illegible] نینگ میدانادلور ایرانی تا اول سواره بولقا فرهاد اول
اطینیک ایاشیغ اد فوب زار زار یغلار ایردی هم خلق فرهاد نینگ چالیغه رحم کلیب ییغلاشور
ایردیلار اوشبو لوسهوندا همه خلایق فرهاد نینگ ارقاسیدیا بارور ایردی تا بو باشیغه یتیب فرهاد
زمان تیشغالی رهانه قیلدی غرض اول که شیرین کورکالی کلکالی و بیبا اما هر طرفیدین شیرین

تیز قیلدیلکه فرهاد اریغ نینک تمام قیلدی نقش چندان ایش لارنی یاد قیلدی تا قیلدی نی واقع بیاد
ایلکه جالاری بیلکه اولاشتور آنداق صورتلار بیرور دیکه عالم دا مونداق اوزی ایسا ماقی
اودم فرهادنینک تولیدین کلمار آنداق اورداللار قیلیب دورکه هر کیم کورسه کونکلی اهلیب تشاد
بولور الحال فرهاد سهو آچقالی کیتتی دیدیلار شیرین بو خبرلارنی ایشتیب حیرت قیلور زنک ایدیکه در
حال برتیلار ایب ملکنینک لارد دیدیلار درحال بیلدام یور سلوک ایلا کلتوروردی شیرینی سواره
بولدی رسول زنان مهین بانوغه کیتتی یا منتور دیکه شیرین تماشا اتیقانی کا دیر زمانه توقتا
غانار فرهاد هم من بار غوبجه اریق سو آچقانی دیدی مهین بانو خوش حال بولوب فرهاد
نینک ماشیقه کلیب لولا عذرلالار ایستی کم ای بکت بیزدین اسنکار شیخ دین اوزکه
نیمه نیشماوی بر ساعت غمینه تیشفیل که تولار شیخ لار تیارتینک و شیرینا هم کونکلی کلور ایرمیش
سبب لولا اعذار اکرام قیلدی فرمان قیلدی تا اول یرده مسند توشیدیلار مهین بانو
مسند اوزره اسیط قرار تافتی فرهاد و نه هم زیلجه سالدورلار فرمانلادی تا فرهاد
اندا اولتورغای فرهاد دیراد خوب زار زار ییغلاب اولتوردی مهین بانو لولا اعزازلاب
نوازیش بیله سوزلار ایردی فرهاد و ادیاتیب یرکه باقیب اولتوردی اما اینکه بیت دحلا
جهت لکی دین حیرت تا لورایردی مهین بانوغه ادب برله جواب بردا ایردی سوز دینا
تعقل دراکی مبهم ایردی بیلیب تورار ایردی لو سوزدا ایردی شهر طرفدین طوطیارنک

توغ چقتی توغ ارا سیدین عاشق لار چراغی عاشق لارنینگ ایسیدیک چاک بولدی
خلق ایشیتیلارکه همانا که اول خوبلار سلطانی ییتیب کلمیش دیب خلایق نی
اسونینگ پاسبانلاریدین هر طرفکه سوروبلار یینه فریاد ییتیب اماک سونتی مهمانی باتقانی
کوروب فریادغه نصیحت قیلدی شیرین نینگ اطیدین توتوب آت بیر دیکان بیر زیندیر محفظ

اوزو نینگ یسا نلا خیال کونکلو نینگ اوزونکدا توتقیل بو یا علتدا ایشکیدین
کتانینگ بیجه یل دین تارتقان رنجینگ ضایع بولغوسیدور اگر هم سن بیرهوش بو
لساینگ اول پری پوش بی هوش بولغاسیدور ربردم غنیه اوزونینگ اسرا غیل که
زمانه خلقی عیب تاپقاغالار هم اوزونینگ هم بیزنی رنجور قیلما غیل اول چوتونکنی
هم پریشان قیلما غیل دیب توتلانمقلار قیلدی توتلاشی طالار بردی فریاد اوزینی
توتتا التعجب شیرین ییتیب کلدی زخ لاری اوتیدین عالم غه اوت یا لدی عاشق لار
هسمند دیک اول اوتتا ارا سیدا قالدی عنبر دیک سا چلاری اول اوتتا نینگ ایسیدیک

چرمالدی رخی نینگ اوتی جهاننی اورتادی ساچی نینگ قرا ایسی خانه مانی تراداتی
یوز یداکی قرا خالی کلزار ایچیدا قار غه قونغان دیک ساچ لاری کوباکه اسکندر نینگ ظلمانه
یوزینه نقاب اتتیدا یمان تیلیب ایشه بلوت ایشتغه آلتاندیک ییتیب کلدی یمانی
باله فریاد غه ایدی ای یمدی ایشنکونه قدم قویقیل اول پریپوش غه قرا شدین اوزونینگ

بهسا ملا شغیل اگر ایشکا بو سوز شاد رکا تکانا پیله بولماسا جالا مصلحت ار شبو تردد فرهاد
مهین بانو آلیدا ایرو منق شادور بیله روانه بولدی مقتی نه قولیغه الیب سونه آجقالی
قصد قیلدی شیرین هم اول یرکه یاتیب کلدی کورلو سوب هردم تعجب دین باشینی ایرغاتور
ایردی پی در پی آفرین لار قیلور ایردی فرهاد تاشنی پاره پاره قیلیب سونه اریقا غه
آچتی سو تکور کنا قورشی قیلو لنادیلار یتاغه روانه بولدی خلایق ار آسیدا غوغو
غا فلک که یتیشتی اریق نینک ایکی طرفیدین خلایق لار غلغله قیلیشیلار خروش آواز حافظ
لار ایکی طرفیدین ادسو نینک آوازیغه کاتوردب سازلاریدین چالیب نخچیر سهوا
نچه دیلار مهین بانو بیله شیرین آطلاریغه چاقور ایردی تا سو دین ایلکاری اوردا غه

یتکایلار ولیکین سو انتهاسی ایتک یا دینا چقان ادقا دیک بارور ایردی احا جانیب
یتیماس ایردی خلایق لار یوکورشوب بربری نینک دهیتک یتیلور ایردیلار فرهاد
خلق نینک آرقه سیدین بارور ایردی اما جان کونکلی شیرین دا ایردی کاشکی شیرینا
ادنا فیرسنک یول دین اجا یوکورتوب کلیب ایردی کا بینه یانیب یته بیلکی
فرسنک تاشی ادسیدا یوکورتوب آطی یاریب لتو قتادی بر بیردین قدم کوتر
مدی اگر قدم کوتربسه شیرین غه چهره ما شیب یقیلماق نینک قورقونچی لوتشتی فرهاد

بو چاینی کوردیکا شیرین نا یرکه یقیلیب و یک در حال بو کوردیکا شیرین نینک آلدیدا ایر
اوفتیب شیرین نانی اطلی برله بازوسی اوستیکه الیب کوتردی بر قولی برله آطی نینک
ایکی قولینی ینه بر قولی برله ایکی قوتیسینی توتوب بوینیغه کوتریب شامالدیک روانا
بولدی مهین بانو عجایب قالدی تا اوچ فرسنگ یرکه کوتریب باردی تا که اوردانه
و حوض غه یتی اطنی سلامت اول یرکه یتکوروب قویدی اوزی زار زار ییغلاب
یرادقوب یاندی تا اخشام اوستکه چقیب اولتوردی زار زار یغلاب ایردی بو بهانه سه
یغلار ایردیکه اریق دین اول سو حوض غه یتیب کلدی اول کول لبالب تولوب
ینه اریقلار رحم بیر بولوب سوادار دانی ایرکیب آقیب بیابان طرفیکه کیتتی اریق
غه بحر و النجیات اط قویدیلار حوض نی بحر و النجیات آتادیلار مهین بانو بیله
شیرین بو چاینی کوروب بشاد خرم بولدیلار مهین بانو شیرین فرمانلادی تا اول
اوردانه زربفت دیباچه دین بساطلار یایدیلار مجلس آراسته قیلدی عیش نشا
ط قیلدیلار والله اعلم بالصواب
الجب بلوش بولغانلاری خسرو پرویز شیرین جمالین سینتب ایلچی ایرکانی
مهین بانو برماس بهانه لار قیلیب جواب ایتقانی خسرو آچیغلانیب لشکر
تارتیب آرمنه که کلکانی خسرو کلیب فرهاد ولتور غانی قورغانی کوروب
فرهاد غه قصد قیلغانی فرهاد غالیب کلیب خسرو نینک باشیدین ادلوبینی

عالم نینک یاشیدین پانیکی تنه ادر ودب توشورکانی خسرو پرویز تولا مکر حیله لار بیله

فتنه لار و لار اسوشتا بریب تولتغانی راوی ایتور برچون اوردا اهتمام بولوب آندا

مجلس قوروب لار مهین بانو شیرین نینک صحبتی نی هم بیله واریردی خیال قیلور ایر

دیکه برایش قیلیب فرهاد پیکریه شیرین نی تا بریرده اولتورغوزغای ایکاکه مهین بانو

شیرین نی که ایدیکه ای جانیم سینینک سیوندی بولشید ایکت تولا رنج لار تارتتی اینک قیلغاننیغه

یوز گنج برسانک آز ایردی ویکاین گنج که چاچتی یوقاترد والبته سخنی سیوزلار بیله

اینک کیم نکلیکه قوتتا برماک کرک انی مهمان قیلیب بیز ایکولانا اینکا مهربانلیق

قیلماق کرک بیاد شاهانه مجلس قیلیب انی چرلاتماق کرک انی صندل اوزره ایسدا او

لتورتیب ساقا انی بخشی اعزاز لار کونکلینی خوش قیلیب قیل اینینک ایمدا

خه هم بیزدین وضع بولور دیدی بو سوز ایشیتیب شیرین نا کلدیک آچیلدی هر نی

تیلیانکیز بیلور سیز دیدی مهین بانو فرمان لا اوپاد شاهانه مجلس قیلالی

کوزرزنه ایوان نینک ایچیدا می ایچالی دچرخ نینک سیوزنی تماشا قیلیب

اولتورالی دیتیکه کون آخشام بولوب جهان قرانکغو بولغانده داچیدا ا

ارام تاپالی بذا مجلس قورالی ویب بخجندد انشمندلار فرمایدا ایردا انی تاپیب

ارام تاپالی بذا مجلس قورالی ویب بخجندد انشمندلار فرمایدا ایردا انی تاپیب

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

كمين كاه	[kämin'gah]	پاناھ بولغىدەك جاي، يوشۇرۇنىدىغان جاي، دالدا جاي
قارى~قرى	[qari ~ qäri]	بىر مېتىر چامىسىدىكى ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى
پيوند	[päywänd]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ ئۇلاش، كىرىشتۇرۇش، جىپسىلاش مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: پيوند قىلماق ـ ئۇلىماق، كىرىشتۈرمەك
صيقل برماك	[säyqäl bärmäk]	پەردازلىماق، يالتىراتماق
مسند	[mäsnäd]	تەخت، شاھانە ئورۇندۇق
رخ	[rux]	يۈز، بەت؛ چىراي، چېھرە
فرسنك	[färsäng]	ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى، بىر فەرسەڭ تەخمىنەن 6.24 كىلومېتىرغا تەڭ.
بحرالنجات	[bährun — näjat]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
بحرالحيات	[bährul — häyat]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
واللهاعلمبالصواب	[wällahu ä'läm bissäwab]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
خسروپرويز	[xusräw pärwiz]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
راوى	[rawiy]	ھېكايە، قىسسە ئېيتقۇچى، خەۋەر، مەلۇمات بەرگۈچى، رىۋايەت قىلغۇچى

ئىزاھ:

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى رەۋىشداش ياسىغۇچى قوشۇمچە «ـپ، ـىپ، ـۇپ، ـۈپ» چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا «ب، يب، وب» شەكلىدە كۆرۈلۈپ، شۇ مەنىنى بىلدۈرگەندىن باشقا، كۆپرەك ياردەمچى پېئىل «ايدى» [idi]، «ايردى» [erdi] قوشۇلۇش بىلەن سۈپەتداش قوشۇمچىسى «ـغان، ـ قان، ـ گەن، ـ كەن» نىڭ رولىدا كەلگەن. مەسىلەن:

يوكوروب ايردى (يۈگۈرگەنىدى)

تولماب ايدى (تولمىغانىدى)

قاچيب كتيب ايردى (قېچىپ كەتكەنىدى)

ياوق باريب ايردى (يېقىن بارغانىدى)

شكارغه چيقيب ايردى (شىكارغا چىققانىدى)

* بحرالنجات [bährun — näjat]: «پەرھاد ـ شىرىن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى پەرھاد تەرىپىدىن شىرىن ئۈچۈن قېزىلغان كۆلنىڭ نامى (ئەسلىي مەنىسى قۇتۇلۇش دەرياسى، نىجادلىق كۆلى)

* بحرالحيات [bährul — häyat] : «پەرهاد ـ شىرىن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى پەرهاد تەرىپىدىن شىرىن ئۈچۈن قېزىلغان ئېرىقنىڭ نامى (ئەسلىي مەنىسى هاياتلىق دەريا- سى، تىرىكلىك سۈيى)

* واللهاعلم بالصواب [wällahu ä'läm bissäwab] تەڭرى توغرىسىنى بىلگۈچىدۈر.
«واللهاعلم» ـ تەڭرى بىلگۈچىدۈر.

* خىسروپرويز [xusräw pärwiz] : ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سى ئىچىدىكى «پەرهاد ـ شىرىن» داستانىنىڭ مۇھىم پېرسوناژلىرىدىن بىرى؛ پەرهادنىڭ رەقىبى.

www.uyghurkitap.com

11. «دىۋانى زوھورى»دىن پارچە

«دىۋانى زوھورى» 1830 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن 1850 ـ يىللارنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەردە ھاكىم بەگنىڭ مەنسىپىدە بولغان مەرىپەتپەرۋەر شائىر — يۈسۈپ زوھورىدىن (ئەدەبىي تەخەللۇسى زوھورى)نىڭ شېئىرىي يالدامىسىدۇر. دىۋاندىكى 1530 مىسرادىن ئارتۇق غەزەل ئۆزىنىڭ بەدىئىي ساپاسى ئارقىلىق يۈسۈپ زوھورىدىنىنىڭ شائىر زوھورى سالاھىيىتى بىلەن XIX ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ گۈللىنىش دەۋرىنى ئېچىشتا ئا. نىزارى، زىيائى، غەرىبى، سەبۇرىلار قاتارىدا زور رول ئوينىغان يېتۈك شائىر ئىكەنلىكىنى دەلىللەيدۇ.

«دىۋانى زوھورى» دىكى غەزەللەرنىڭ كۆپچىلىكى ئىشق ـ مۇھەببەت تېمىسىغا بېغىشلانغان. بىز زوھورى غەزەللىرىنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئۇنىڭ كۆپچىلىك غەزەللىرى يارنىڭ گۈزەل سىماسىنى سۈرەتلەش، سۆيگۈ ۋە ۋىسال ئارزۇسى، جۇدالىق قايغۇسى، ۋاپاسىزلىققا نىسبەتەن قېيداش، رەنجىش ۋە تاپا ـ تەنىلەر، ئۈمىد بىلەن ئۈمىدسىزلىك گىرەلىشىپ كەتكەن مۇرەككەپ تۇيغۇلار، بىھۇدە ئۆتكەن ئۆمۈرگە ئېچىنىش، ئەجەل ئەندىشىسى، توۋا ـ ئىستىغپار قاتارلىق مەزمۇنلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن لىرىك شېئىرلاردىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

زوھورى ئۆز غەزەللىرىدە سۆيگۈ ئوبيېكتىنىڭ خىياللاشتۇرۇلغان، رومانتىك تۈستىكى سەنئەت شەكلى بولغان «يار» نىڭ سىمۋوللۇق ئوبرازىنى يارىتىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ دۇنيا ۋە ھايات توغرىسىدىكى قاراشلىرى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ۋە تۇرمۇش بىلەن بولغان رېئال مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى يەكۇنلىرىنى، بەزىدە بولسا ئاللاغا بولغان ئېزگۈ ئېتىقادىنى ئۇستىلىق بىلەن ئىپادە قىلىپ بەرگەن. ①

① «دىۋانى زوھورى» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى. 1995 ـ يىل نەشرى).

تېكىست (1)

می منی قیلدی خمار مبتلالیق دین خلاص
کیمنی چون ایلاکاچ هم خودنمالیقدین خلاص

حمد لله قاچتی مندین مست کورکاچ زهد ایلی
بولمادیم جهد ایتیب کوب تشنالیقدین خلاص

تا که مسجد ترک ایتیب میخانه ساری بارغالی
شکر کیم تاپتیم ریایی پارسالیقدین خلاص

دیر پیری ایلکیدین تا تتماسم لکشی کیم جرعه
اولماغای اوزلوک بیله فقر غنالیقدین خلاص

ساقیا بر مژده تالدیم ده خمار هجر ارا
قیلغاینی بر جرعه بیرله بی‌نوالیقدین خلاص

مظهری کیم دیر ارا توتساق ایکولان بر بهوا
بولغاییمز نفس بهوا اردی ریالیقدین خلاص

میر نوایی بیرله جامی دین ظهوری توتتی امید
قیلغوسی بر جام بیله بی‌نوالیقدین خلاص

عشق منی ایلادی ننک حیا دین خلاص
تلبه ایتیب خلق آرا تلبه گدا دین خلاص

عشق آرا خام دورت کیشی نام و ننک
کیم تیلاسا هجر ارا رنج عنا دین خلاص

عاشق ایسانک کوب چیکیل جفا توتسکن جفا
گرچه تقرالکوزلوکونک بولسه جفا دین خلاص

عشق کیبی زنک دور زنک بیز یرا و لماغیل
فقر لباسینی کی آتی فقرا دین خلاص

عشق مریضیغه گر قیلغالا طون علاج
مینک دا ایتر بولماغای اسر دوا دین خلاص

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

زهد ایلیدین قچان طاعتنی بولغای قبول
کونکل انینک بولماسا عجب و ریادین خلاص

تا فنی ظهوری نوایدین ایتیب ایلتماس
عشق یولیغه کیریب نفس هوادین خلاص

ای صبا جانیمنی قیل سرو خرامانیمغه عرض
هجر ارا جان چکانیمنی ایلا جانانیمغه عرض

زلفی نینک هر تاری ایجانیمنی برباد ایلاغان
کت دین پرواسی یوق اول نامسلمانیمغه عرض

کیمی جانیم وعده‌ء وصلیغه یتمای ای صبا
قیلغونی تا قیسانک اول عهد یالغانیمغه عرض

هر کیچه بیدارلار و لوسا اول کیچه بیدار زار تکا
ایلاسانک تیتیک منینک باک جانانیمغه عرض

عرض قیلسانک قیل صبا کر قیلماسانک یوق قیدیم غمیم
حاجت ایرماس کاشف اسرار پنهانیمغه عرض

دستکار او نهان هر نوع تیل بیرله دیکوم
نجه مونک کلسا باشیمغه اول سنی خندانیمغه عرض

جان و دل بغلا ظهوری حالینی اتتی بیان
رحم ایتیب قیلغیل صبا اول لعل خندانیمغه عرض

ایستاماس کم وصلینیک دین اول لعل شکر باریغیمغه عرض
صبح لار کوزنی تماغیم دینا مهر رخساریمغه عرض

اینه روزن قیدیب دور من رویم دیوارغه
کورکامن دیب جهره عکسی دین نمودارینکه عرض

بخشی بخشی خوبلر آلدیناکه جو کونکلوم کشتدرین
من یمان کونکلوم بر ورکه بخشی کمر داریغه عرض

ای کونکل غم لاینغه یاتیسانک تنغی منینک شکر قیلا
کلدی بو بارکا بلا دین جسمم افکار ایکنیغه عرض

یوق عجب کیم چهره م زردیم باشیدورسه کاسه نی
دهر ارا یوقتور منکا جز درد آزار ایکنیغه

هر کیشی بار ایشده اوز مطلوبیغه مایل بولور
بو ظهوری خسته کا هو فی الجمله دیدار ایکنیغه عرض

بولدی جانیم غم وصالینک دین خبردار فیض
تاقتی کونکلوم نی زینک اولیسی یادینک بیدا نوا فیض

مژده کلکاچ بو شام غمده وصلینک صبحیدین
تاقتی محزون خاطریم بو مژده دین اظهار فیض

فیض لار تیپسه سنکا سن نیز منکا مقصود ایکانسن منکا
کرچه ایتور زهاد اهلی هردم منکا اسرار فیض

ایلاسه رحیم ابتلاسی ده منکا فیاض رحیم
غنچه ناقابل ابتسام کیم قیلیغوسی زنگار فیض

کر خزان هجر ایتوتسا مهبار دیدیش امید
یوز کل آچیلسه نیتانک تیکورسه کل رخسار

کنکلدا لال اوصلیده کرایستا نکا نخاق فتوح
کر سوز دیدیش تیماسه تیکما اوز دیدیش بار فیض

ای ظهوری دیرکی دیش نصیحت آنکلا غیل
تیکور در هر دم سنکا اول شکر بار فیض

بوترور اودم کیم [illegible] اوتکونجه قیلیب کوب احتیاط ‏‏— اوتکارور هر دم یانکی مهمانی بو اسکی رباط

طبل ینکلیغ گنبذ ایلاب توم بیله پر قویدین — بارمودور آندا ثباتی تنکا لار عیش نشاط

مستلاردیک ذوق جامی دین ایچیب [illegible] سرور — یوز غم اندوه ایرور کیم قیلیب تشویش انبساط

دم غنیمت دور بو کون بردم سنی ضایع ایلامه — هر دمینک بر کوری فقرا اهلیغا قیل انبساط

مات بولدی بو فلک شطرنجیده شیشاکدا — دانشی یوز سنجه بی کوب تیکور بیده دور بو بساط

ما سوا الله نینک بیلکای بو فتور و [illegible] — ایستاکیل هر بر کامل ایتمانسانک [illegible] ارتباط

بیل ای فسق ایچره بولدونک ابعدی یا نیغل ای ظهور

ایلاکیل لا تقنطوا من رحمة الله دین نشاط

تابی بو عمرو تیره کونکل نینک [illegible] — بولدی صبحیم شامی زلفونک برله قیلغاچ اختلاط

خرقت ایچره صبر [illegible] محال — کیم بار ور او چماقغه دوزخ دین [illegible] صراط

فخر رختی برله عمر نقدینی برباد ایتور — تاج زری قیبور باشینکیدین تا فهمانکا [illegible] بوساط

فخر ادب [illegible] عیبی عقرب ای کونکل — بو جهان رعنا سیدین کیم قیلمایان [illegible] احتلاط

دم غنیمت [illegible] شکر قیل [illegible] حال — اوتکارور [illegible] اسکی رباط

والضحی تفسیرین آنینگ عارضینگ کیردی خط / خط اوزره توشتی متمیز خال مشکینینگ نقط

عنبرین زلفونگ سوادیدین توشوب دور آیتی / عشق ایلی معراجیغه واللیل اذا یغشی فقط

قامتینگ مسکینی توتوب ساکینی بولوبدور خار زار / انگلامیش بو رمزنی خیر الامور فی الوسط

خط خالینگ دین منور دور کوزوم نینگ مردمی / روشن ایلار کوزنی آری بولسه نسخه‌سی حسن خط

راستدور زیبا نهالینگ جلوه‌سی تعلیم باغ ارا / سروغه آنوادیغ نسبت ایرور سهو و غلط

یتکورسه‌ندین منگا پیغام نام بولوقی عجب / کوز یاشیم بولسه روان مندین بور روان اندا که شط

ادینای آلماس ای ظهوری عشق ازهار دل اتیلاک / ایلاماس پرواز ویک شهباز و جوب سوی الحرم بط

اینگلادیم یار لبیدین بهم شیرین الفاظ / شیرین الفاظیده یوق ایرد بو تحسینی الفاظ

آتشین لعل او ذره خط خوش سبز زنگ / طوطی‌نینگ طبیغ ایتارم و صفید رنگین الفاظ

عشق پری بو کیچه آید منگا بستری / بیچ عاشیق ایشتیب دیو رمو بو ایاینی الفاظ

بورن وابسته لیکسه حیرت غفلت دیب / ساغینیب بو بیتنی مقبول ایلادی چندان الفاظ

ثنا ایسپار سنی علیلیقی قاقیب ای نشانی / سنکا نه ایردی بو دیراندا دیبانی چین الفاظ

ایلادینک عمر تیر بارانی ایلا کوکسوم شکاف / رحم ایتیب کوکسوم شکافی اوتونکو ایلا ساتنک نیتی خلاف

جست جابک اندا ایرور ایکی کوزنک / کوز یوموب آچقو نچه ایلا نظار دل ایکی معاف

کوز یاشیم دوردانه لیغی ظاهر اولماس تن / توشماکا یوسوغه یوز عکسی قچان کیم بولسه صاف

تاغ ایکیلی یوق عجب دردیم یوکیدین کرتمنک / کور ایکیلانینک نجوک دور عشقینک آتیداف

عاشق اولدوم دیب سیر اورا تغه ایتیب بالی جبه / کورماس عشق اوتینی توتمیش کرک آنه معاف

کیم که عاشق اولدی دوزخ اوتیدین نی باک / عشق اوتی نابود تبار دوزخ اوتی قیلغو دیر خلاف

ای ظهوری کیمایی جاندین دم اورمه عشقیدین

ورنه دم اورسانک یای زهد ایکیدیک بار جبه لاف

کیچتی عمروم فسق برله نامسلمان ایلیقدا حیف / اوتتی ضایع وقت غفلت برکنادا ایلیغدا حیف

اکثر عمروم اوتوب نفس هوا و حرص ایله / قالغان حرفی اولاری اندوه پشیمان ایلیقدا حیف

نعمتیم نارتیب نعماری رعایت برمایین / اوتکاریب من دشمنی کلکینی آسا ایلیغدا حیف

حیف دیر کیم سو جهانلاندا تیدین اوزجانی کونکول / کتیب جانیم نی خیر بو نوع حیران ایلیقدا حیف

هر سحر فرید دم یوزدمنی کوز منی کونکلومنی / ده عزیز عمروم اوتوبدور بو پریشان ایلیقدا حیف

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

خودنماليق	[xudnämaliq]	ماختانچاقلىق
رياى پارساليق	[riyayi parsaliq]	يالغان تەقۋادارلىق
ديرپرى	[däyrpiri]	مەيپۇرۇش، مەي ساتقۇچى
جرعهٔ	[jur'äi]	بىر يۇتۇم
مژده	[muzhdä]	خەۋەر، خۇش خەۋەر
مظهرى	[mäz'häri]	«ئىزاھ»قا قاراڭ.
دير	[däyr]	ئەسلىي: بۇتخانا؛ كۆچمە: مەيخانا
نفس هوا	[näfsihäwa]	نەپسانىيەتچىلىك
روى ريا	[roy—i riya]	ئىككى يۈزلىمە: روى رياليق - ئىككى يۈزلىمىلىك
ننک	[näng]	ئار، ئۇيات، نومۇس
تلبەراتمک ~ تلبەراتماک	[tälbärätmäk]	تەلۋىلىككە سالماق، تەلۋە ھالەتكە كىرگۈزمەك
نام ننک	[mamu näng]	ئار، ئۇيات، نومۇس
هجر	[häjr]	ئايرىلىق، جۇدالىق
عنا	['äna]	مۇشەققەت، قىيىنچىلىق؛ ئازاب، ئوقۇبەت
پزير	[päzir]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «قوبۇل قىلغۇچى» مەنىسىدە كېلىدۇ: رنک پزير - رەڭگە ئىنتىلمەك، رەڭگە ئامراق بولماق
فلاطون	[flatun]	«ئىزاھ»قا قاراڭ.
اسرو	[äsru]	ناھايىتى كۆپ، ئارتۇق، تالاي، غايەت
ذهد ~ زهد	[zuhd]	دۇنيادىن ۋاز كېچىپ تائەت - ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغانلار
عجب	['ujb]	مەنمەنلىك، شەخسىيەتچىلىك، شۆھرەتپەرەسلىك
سروخرامان	[särwi xiraman]	گۈزەل يۈرۈشلۈك (نازىنىن)، سۆيگىنى
بی‌باک ~ بیباک	[bibak]	قورقماس، ھېيىقماس، تارتىنمايدىغان، بەڭۋاش
کاشف	[kashif]	كەشپ قىلغۇچى، ئاچقۇچى

www.uyghurkitap.com

سخندان	[suxändan]	سۆز ئۇستىسى، چىرايلىق سۆزلىگۈچى، ناتىق
لعل	[lä'l]	قىزىل رەڭلىك تاش، قىپقىزىل لەۋ: لعل خندان - كۈلۈپ تۇرغان لەۋ
شكربار	[shäkär bar]	شەكەر ياغدۇرغۇچى؛ شېرىن سۆزلۈك: لعل شكر بار - شەكەر ياغدۇرغۇچى قىپقىزىل لەۋ
روزن	[räwzän]	تۈڭلۈك، دېرىزە
نمودار	[nämudar]	كۆرۈنىدىغان، كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان
كردار	[kirdar]	ئىش، رەۋىش، كۆرۈنۈش، قىلىق
افكار	[äfgar]	يارىلانغان، جاراھەتلەنگەن، مەجرۇھ
مطلوب	[mätlub]	تەلەپ قىلىنغان، ئارزۇ قىلىنغان، ئىز-دەلگەن نەرسە
فى الجمله	[filjumlä]	مەسىلەن، مىسال ئۈچۈن؛ ئازغىنە؛ بىرلا قېتىم
فى المثل	[filmäsäl]	«فى الجمله» گە قاراڭ.
اثار	[asar]	ئەسەرلەر، نىشانلەر، بەلگىلەر
فيض	[fäyz]	بەرىكەت؛ مولچىلىق؛ ئىنئام - ئېھ-سان؛ بەھرە
محزون	[mähzun]	غەملىك، قايغۇلۇق، خاپا
ابتلا	[ibtila]	مۇپتىلالىق، گىرىپتار بولۇش
فياض	[fäyyaz]	پەيزى بەرگۈچى؛ لۇتف ۋە كەرەم قىلغۇ-چى
كنك	[gung]	ئاڭلىماس، قۇلىقى گاس
لال	[lal]	تىلى تۇتۇلۇش
فتوح	[futuh]	قولغا كىرگۈزۈش؛ غەلىبە
رباط	[räbat]	كارۋان ساراي، قونالغۇ، مۇساپىرخانا؛ بېكەت: اسكى رباط — دۇنيا
طبل	[täbl]	كاتتا ناغرا، دۇمباق
ثباط~ثبات	[säbat]	تۇرغۇنلۇق، بەرقارارلىق، مەھكەملىك
عيش نشاط	['äyshu näshat]	شاد - خۇراملىق؛ راھەت - پاراغەت
سرور	[surur]	شادلىق، خۇرسەنلىك، سۆيۈنچ
اندوه	[änduh]	غەم، قايغۇ
انبساط	[inbisat]	شادلىق، خۇرسەنلىك
اختلاط	[ixtilat]	ئارىلىشىش، باردى - كەلدى قىلىش

كورى فقر	[kurifäqir]	نامرات، يوقسۇل
سنجه	[sänjä]	بىلگۈچى، بىلەرمەن، ئوقۇمۇشلۇق
ماسوالله	[masiwällah]	خۇدادىن باشقا
ارتباط	[irtibat]	باغلىنىش، ئۇلىنىش، بىر - بىرىگە باغلاش
فسق	[fisq]	گۇناھ
لاتقنطو	[latäqnätu]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
صراط	[sirat]	كۆۋرۈك؛ يول؛ دوزاخنىڭ ئۈستىدىن جەننەتكە ئۆتىدىغان ئىنچىكە كۆۋرۈك
فقررختى	[fäqr räxti]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
قرب	[qurb]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
والضحى	[wäzzuha]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
كرد	[gird]	ئەتراپ، ئايلانما؛ يۇملاق
مميز	[mumäyyiz]	ئاجراتقۇچى، ئايرىغۇچى
مشك	[mushk]	قارا رەڭلىك، خۇش بۇي نەرسە
نقط	[nuqät]	نۇقتا، چېكىت
عنبرين	['änbärin]	خۇش بۇي؛ قارا تۇسلۇك
سواد	[säwad]	(1) قارىلىق، قاراتۇس؛ (2) قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق
معراج	[mi'raj]	يۇقىرىغا (كۆككە) كۆتۈرۈلۈش؛ «ئىزاھ» قا قاراڭ.
والليل	[wälläyl]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
مسكن	[mäskän]	تۇرارجاي، ماكان، ئورۇن؛ ئۆي
رمز	[rämz]	ئىما، ئىشارەت
خيرالامورفىالوسط	[xäyrul—umuri filwäsät]	ھەر ئىشنىڭ ئوتتۇراھال ئۆتكىنى ياخشى؛ «ئىزاھ» قا قاراڭ.
خط	[xät]	(1) سىزىق، ئىز، زىناق؛ (2) يېزىق، خەت؛ (3) بۇرۇت، يېڭىدىن خەت تارتقان بۇرۇت
مردم	[märdum]	(1) ئادەملەر، كىشىلەر؛ (2) قارىچۇق
پيغام نام	[päygham—i nam]	خەتنىڭ (نامىنىڭ) خەۋىرى
شط	[shät]	دەريا
ازهر～اظهر	[äz'här]	ئوچۇق، پارلاق، كۆرۈنەرلىك
شهباز	[shähbaz]	لاچىن
بط	[bät]	ئۆردەك

www.uyghurkitap.com

وصف	[wäsf]	تەرىپلەش، ماختاش
ايين	[ayin]	تەرز، تەرتىپ؛ ئۇخشاش
شاهين	[shahin]	ئۇۋ قۇشى، قارچىغا
شكاف	[shikaf]	تۆشۈك، ھۆتمە تۆشۈك
جست جابك	[chustu chabuk]	چاققان، ئەپچىل
قادر	[qadir]	قۇدرەتلىك، كۈچلۈك؛ ئۆتكۈر
مصاف	[mäsaf]	جەڭ مەيدانى، ئەسكەر سېپى
رود	[rod]	ئېرىق، دەريا
قاف	[qaf]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
معاف	[muáf~mäáf]	ئەپۇ قىلىنغان، گۇناھى كەچۈرۈلگەن: معاف قىلماق ـ ئەپۇ قىلماق
نى باك	[nebak]	نېمە قورقۇش
بى باك	[bebak]	قورقۇمسىز، ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان
حيف	[häyf]	ئىسست، ئەپسۇس
نفسيمه	[näfsimä]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
لذات	[läzzat]	لەززەتلەر

ئىزاھ:

(1) مظهری [mäz'häri]: زۇھۇرى بىلەن زاماندىش ۋە يېقىن دوست بولۇپ ئۆتكەن مەزھەرىدىن (مەزھەرۋىددىن) ناملىق ئۇيغۇر شائىرى (مظهر [mäz'här] — چىقىش، پەيدا بولۇش، كۆرۈنۈش، پەيدا بولۇش ئورنى).

(2) فلاطون ~ افلاطون [filatun ~ äflatun]: مىلادىدىن بۇرۇنقى مەشھۇر يۇنان پەيلاسوپى (پىلاتون).

(3) ***ايلاكيل لاتقنطو من رحمةاللەدين نشاط***

(... «تەڭرىنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدىڭلارنى ئۈزمەڭلار» دېگەن ئايەتتىن شادلان /خۇشاللىق تاپ).

(4) ***فقررختى برلەغم تورينى برباد ايتور***
تاج زرنى قوى باشينكدين تافماق اولسانك بوبساط

(پېقىرلىق مېلى بىلەن غەم بايلىقىنى بەرباد قىل، بىساتقا / يەنى روھىي بايلىققا / ئېرىشمەكچى بولساڭ، بېشىڭدىن ئالتۇن تاجنى ئېلىۋەت)

(5) ***قرب اولور ترك ايلاسه عينى عقرب اى كونكل***
بوجهان رعناسى دين كيم قيلماس اولسه احتلاط

(ئەي كۆڭۈل، كىمكى بۇ جاھان رەنالىرىدىن / گۈزەللىرىدىن / ئۆزىنى تارتمىسا، خۇددى «عقرب» [äqräb] ـ چايان دېگەن سۆزدىكى «ع» [äyn] نى ئېلىۋەتسە، «قرب» [qurb] — دوست، يېقىن دوست دېگەن سۆزگە ئۆزگىرىپ قالغاندەك ئىش بولىدۇ.)

* بۇ مىسرالاردا ئاپتور ھەرپ ئويۇنى ئىشلەتكەن. ئۇ ئەرەب ئېلىپبەسى بويىچە

«عقرب» ـ چايان دېگەن سۆزدىكى «ع»نى ئېلىۋەتسە، «قرب» ـ دوست بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئەسكەرتىپ، ئېھتىيات قىلمىساڭ دۈشمەننى دوست دەپ تونۇپ قالىسەن دېگەن مەنىنى بىلدۈرمەكچى.

(6) والضحى ـ چاشگاھ ۋاقتى بىلەن قەسەمكى:

والضحى تفسرين اتكان عارضينک کردیده خط
خط اوزه توشكان مميز خال مشكينک نينک نقط

(يۈملاق يۈزۈڭدىكى خەتلەر «ۋەززۇھا» / چاشگاھ ۋاقتى بىلەن قەسەمكى / ئايىتىنىڭ تەپسىرىدۇر؛ ئايرىلىپ تۇرغان ئىپاردەك قارا خالىڭ ئاشۇ خەت ئۈستىگە چۈشكەن چېكىتتۇر.)

(7) معراج — مىئراج كېچىسى «لەيلەئى مىئراج» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھىجرىيە كالېندارى بويىچە رەجەپ ئېيىنىڭ يىگىرمە يەتتىنچى كېچىسى. مۇشۇ كېچىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر مىئراجغا چىققان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

(8) والليل ازايغشى ـ قاراڭغۇلۇقى ئەلەمنى قاپلىغان كېچە بىلەن قەسەمكى («قۇرئان كەرىم» 92 ـ سۈرە 1 ـ ئايەت):

عنبرين زلفونک سواديدين توشوبدور ايتى
عشق ايلى معراجيغه والليل ازا يغشى فقط

(ئاشىقلارنىڭ مىئراجغا چىقىشى ئۈچۈن، ئەنبەر پۇرايدىغان قارا چاچلىرىڭدىن «ۋەللەيل ئىزا يەغشا» / قاراڭغۇلۇقى ئەلەمنى قاپلىغان كېچە بىلەن قەسەمكى / دېگەن ئايەت نازىل بولۇپتۇ.)

(9) ***قامتينک مسكن توتوب ساكين بولوبدور خارارا***
انكلاميش بو رمزيني خيرالامور فى‌الوسط

(قامىتىڭ تىكەنلەر ئارا ماكان تۇتۇپ ئورۇنلىشىپتۇ، بۇ ئىشارەتتىن «ھەر ئىشنىڭ ئوتتۇراھال ئۆتكىنى ياخشى» دېگەنلىك مەلۇم بولىدۇ.)

(10) ***كورايكيلكان نينک نجوک دور عشقنينک استيدا قاف***

(... ئېگىلىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى «ئىشق» دېگەن سۆزدىكى «ق»نىڭ شەكلىدىن كۆرۈۋالغىن.)

(11) ***نفسيمه تارتيب شمالى رياضت برمايين***
اوتكاريب من دوشمنى كلينى اسانليغ داحيف

(نەپسىمگە بېرىلىپ، رىيازەت شامىلىنى تۇسماي، بارچە دۈشمەنلىكلەرگە ئاسانلا يول قويۇۋېتىپتىمەن، ئىسىت!)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تېكىست · (2)

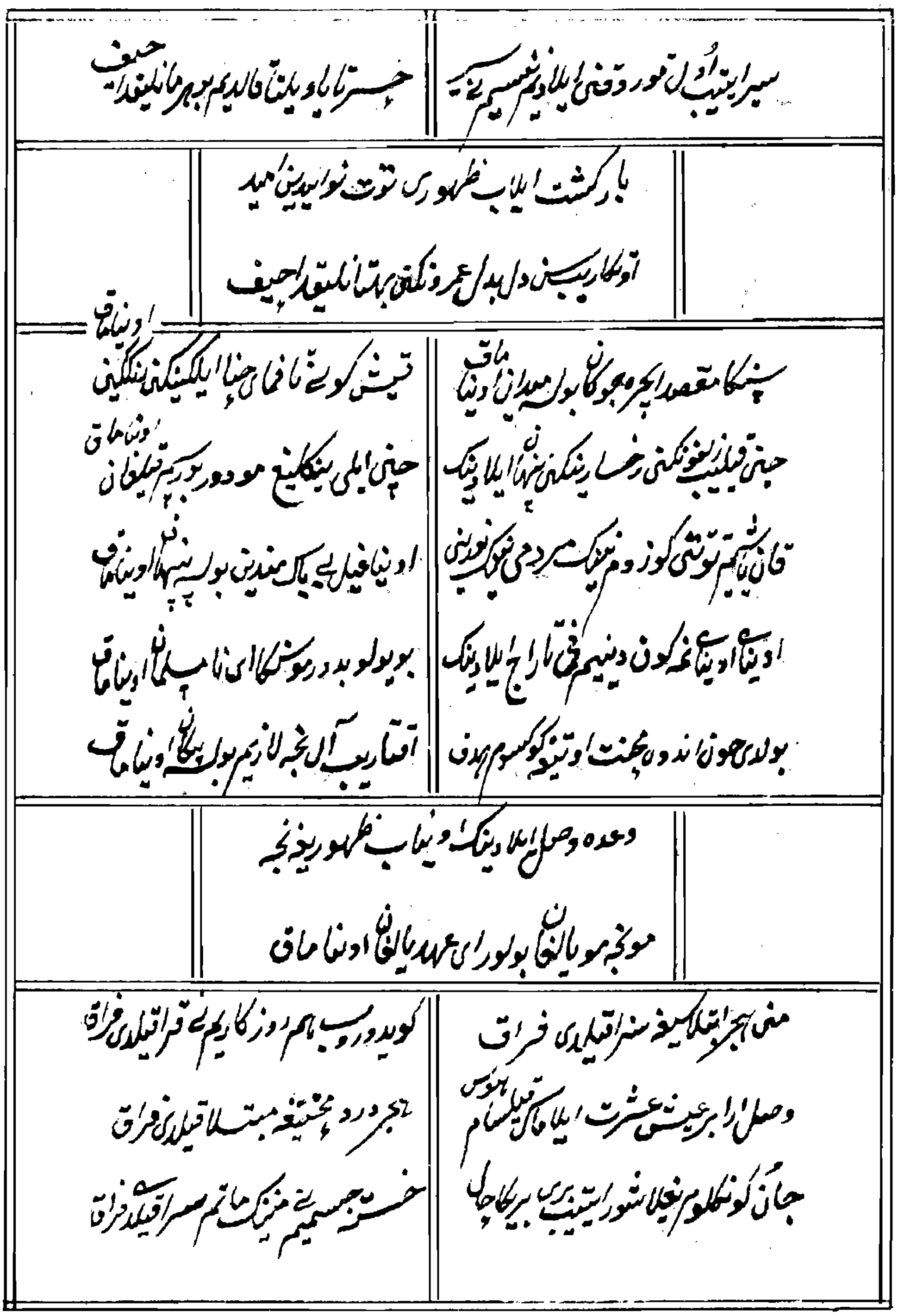
سیر ایتیب اول تور وقتی ایلادیم تسلیم ییه
حسرتا یا ویلتا قالدیم بو بهرا مانلیغدا حیف

بازگشت ایلاب ظهوری توتت نوایدین امید
اوتکاریبسن دل بدل عمرونکنی بهتانلیغدا حیف

سینکا مقصد ایچره مجنونکا بولون میدان ادیناماق
تیبش کوینه نافهامی جنا ایلکینکه ننکگینی ادیناماق

حیتی قیلیب یغو تکنی رخسارینکنی پنهان ایلادینک
چینی ایلی بینکلیغ مو دور بو بریم قیلغانی ادیناماق

قانی یا نیم توتتی کوزوم نینک مردمی تیوک نورینی
ادینا غیل لیی پاک منیدین بولسه پنهان ادیناماق

ادینا ادینا نمه کون دینیم قینی تاراج ایلادینک
بو یولو بدر موشکالای نا مسلمان ادیناماق

بولدی چون اندوه محنت اوتینکو کسوم هدف
اقتاریب آل نیچه لازیم بولسه پنهان ادیناماق

وعده وصل ایلادینک ونیاب ظهوری نیچه
موبخه مو یالغان بولورای عهد یالغان ادیناماق

منی هجر ابتلا کیغه سنز اقیلدی فراق
وصلدا ابر عیش عشرت ایلا مایل کیلسام هوس
جانی کونکلوم نغلا شوراتیب بریکا چال
کوییدور وسب هم روزکاریم نی قرا قیلدی فراق
هجر درد محنتیغه مبتلا قیلدی فراق
خسته جسمیم نی منکنک ماتم سرا قیلدی فراق

انسیز نی یوز قیلا قویدی جسمیمغه داغ اوزره داغ
وه منکا بو صعب حالتنی روا قیلدی فراق

بر قدم حیالیق قویماق خیال ایتسام انکا ایقتاب وصال
اینتها سیز جور دور کیم ابتدا قیلدی فراق

وصل نوشیدین ایتیب دور اوزکالارنی بهره مند
هجر نیشیدین منی بس خوار قیلدی فراق

یا ر سیز هر کونده اولماکدور ظهوری جانیغه
نه خوش اولکیم بر اولوم بر له دوا قیلدی فراق

سنکا مقصد منکا عشقینکدا ز ابتلا قیلماق
منکا همراز بو جان جهانیم نی فدا قیلماق

نیچه کوندور تیلایسن بر کوروب یاد ینکدا کونکلنی
نه لازیم غیر دیکرینکنی منکا نشانم صبا قیلماق

یوروب عالمنی کزدیم تاپمادیم همدم دستاسیغی
کونکل نینک ناله سی بو دور یا غیبت الیجا قیلماق

عجب مشکل دور بو بوز قرا عزمین بیان اتماک
سینکا ایسان دور دور بیوز جاجیم بوله روا

زهی دریای عشقونک آق تیتور بیوز منینک کوزلارینی
انی پیلکاج منکا ایتیش بو کله ردم بوز قرا

میسر بولکسه تیغ بخشی سنینک یاد ینکدا بو قیلماق
کرکاس دم دورور عشق طرز ایدا بو قیلماق

الهی بو ظهوری نی یراق توت زهد تقویدین
کشی کیم زهد ایتار آندین یراق بولماس ریا قیلماق

کر قدری ایلاسه یاشینی لار آرا بزم آرالیق
بولماغای اندا ایکیت لارکا نشاط افزالیق

طفلی دور کونکلی اولوس ایچره ستغان باج
کلپ اطفال ستغالیغه زهی رسوالیق

کیم یکیت لیک چاغیدور خدمت طاعت
قری غه یا نماق تا یماق بهانه پروالیق

یر اشوریاشلیغیدا انجو کبی ایستالار ایشنه
خوش تندا یاتسور قریغه تیلک قدح پیمالیق

کیم خدا یادیدا بولمای قریبان باده ایچار
بخشی بو نوع مسلمانلیغیدین ترسالیق

اول عمر جهالت بیله اوتتی آ خضر
تنکری یادی بیله اوتتی بوزنچه دانالیق

سار زغاریب تعب تبتی ظهور ربتینک ایمک خو ستور
ایلاماسانک تبرک هوس ایلاماسانک بزنالیق

قدینک دیک باغ ارا سرو روانی یوق
رخونک دیک گلشن ایچره زعفرانی یوق

لبینک دیک هیچ یوقتور لعل سیراب
کوزونک دیک شوخ آشوب جهانی یوق

قاشینک دیک یوق جهاندا آفت دراز
آنا رغه بر منینک دیک ناتوانی یوق

نه جدا غرینکنی بلور ویوق دیماکیلکا
انینک رمزینی بیلور کیم نکته دانی یوق

ذایملاندو کیرتی باغ ایچره کیرماک
انکا یول کیم رسا تورکه باغبانی یوق

منینگ یار ایماغیم گلرخ اوچوندور
قیلور موزناله بلبل گلستان یوق

همه بخشی خوبونگلی حرف ایتور کا
جهان اچره منینگ تیکورکه دک پریشان یوق

بولوب من خلق اچیده انجه بدنام
منینگ یانه رسوای زمان یوق

الهی کونگلیدور کیم بس پریشان
منگا ای رحم قیل بر دلستان یوق

قاشیمدا آنا منینگ لیلی کبی بر گلعذاریم یوق
انینگ هجریدا مجنوندک ایشیم خزاه یاریم یوق

خزان هجر ارا سارغارمیشام نیز اغدکده کیم
نه تینگلیغ غنچه دک خندان بولور نوبهاریم یوق

یوروب گلزار خوم شوخیدا بلبل دک ایتیب فریاد
عجب بیچاره لیک دور کیم منینگ بر لاله زاریم یوق

نجه کیم جور چکتیم کورمادیم یاریمدا بر انصاف
نجوک ایلاغ منینگ سیز لحظه صبر و قراریم یوق

بو کونلار تا رقیب یوز منینگ یار دا هم یار بیجه بلا
فغانکیم یار سیز دور من تمام عمر یاریم یوق

کشیکیم یار وصلیدین منگا بر مژده بر
ساچارغه باشیدین باشین دینی بولگانیق نثاریم یوق

الیب سینغان سفال ایلکیمگا اوچیا نه کیم سیام
منگا جم جامیدین ارتوق قتعو زندانیق عاریم یوق

ترحم ایلا سانک جامیم کورب ای ساقی گلرخ
منی مست ازل قیل سندین اوزکه غمگساریم یوق

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

منی مظهر کیبی بر یولدا اچکم ایلا سانک یا رب
ظهوری دک بو یولدا جان بریب هرگز یناریم

غنچه ینکلیغ آچیلور یم دقت نوروز کیرگ — سیاچقالی باده تخزان مندک سیه دوری گیرگ

سنی سبزین بولدی منینک یوزی پاره گونگلوم هر طرف — جمع ایتورکه پاره نی بر تسیر دلبر دوز گیرک

کوب منینک دردیم علاجیم یوق مگر جوداغ دین — یاغنتکالی باغریم غه ادت آه جگر سوزی گیرک

کیرماک ایستارمن می ایچماک بر بر عشرت خانه غه — بزم گه مطرب بیله بر مجلس افروزی گیرک

یوقدر رونقی جهان اندا موندین بولک عشق جوشی — ایتار ایرسانک آینه آه درد ایله سوزی گیرک

عشق درسینی پیر کامل دین آلور لار اهل درد — اورگانورگا نی هم بر دانش آموزی گیرک

نخشی گورد ونگ یمان یول ایستاسانک تکلیل ظهور
هر طرف لا بار غالی مندک تیل اوزی گیرک

قیا بارینی جاالو گوزلاری قراغ باقینک — بو در حیات ابد لعل جانفزا غه باقینک

رخی زلفیدین ایستا نشانه گوز توتسام — دید کواه انکا تغیر دل فجی غه باقینک

بو ایکی کوزی نیوموب ایکی عالم ایشلاری بدین — دحال آرا کوزا حبیب نور مصطفی غه باقینک

فراق تونلاری سینمده چاک آه آتی
آنگا اینانماسانگیز صبحدم صباغه باقینگ

اینینگ توقیاشیغه کیتم تاب کملکور آلغای
قولیدا اوق سنانه قانینی دیاغه باقینگ

بو غمزه اوقلاری تیکانی تنیمه آغریغینه
حسابینی ایستاسانگیز کوکلداکی سهامغه باقینگ

نه جلوه‌لار بیله دور بلبکا پری تیکلیغ
لبی فسونی کوزی سحریغه تماخه باقینگ

جانیم بریب جانان آلادی بیلیب سارباقسام
تلاشوررینی ایکی یانیدا اژدهاغه باقینگ

نه عشوه‌لار بیله آلدی ظهوری کونکلینی
سنمه نازاوزه ادل جابک بلاغه باقینگ

کیم جمال ایستار فنا کوی تمام ایتمیش کرک
کال امیدی بار ایسه خار یغیه رحم ایتمیش کرک

کر وجودونک دین سنکا بر ذره یوق باز خوش
دین و دنیا بار جهتینی ترک تمام ایتمیش کرک

اصل مقصد بو ایماس که بار ایلگیه یار بسیز
بی وجود بی عدم وصل مدام ایتمیش کرک

دام نه پنهان ایته تر قوشلر کوزیدین صیادلار
دانه‌لار کوزدین سباب بو قیلو قد دام ایتمیش کرک

قوش بو دام دانه لارینی والله خیر الماکرین
بار یوق حق غه سالیب بشنی تمام ایتمیش کرک

ای ظهوری یار وصل یار گیتیق تدبیر ایله
ترک سعی ایلاب توکلنی امام ایتمیش کرک

پرده دار ئاه و آه نالاریم غه فلک تیمشی کرک
بو فلک سقفینی تشبیب مقصودیغه تیمینی کرک

بو فلک دین یوتقاری باردور تمیز توز یوک فلک
هر فلک کا ییتسه تحکیمی ایلاماتوتمق کرک

بو فلک معراجیغه چیقیب تاوزلوک بیله
لاجرم بر پر یول ئازی کورساتمیش کرک

سعی کورسیتیش غه تو یوب بعضه لار بو یولیغه
بعضه لار ییتور تو کلتی امام ایتمیش کرک

عشق پیری نینک کونکل طفلیغه تعلیمی بوددر
مکتب ئارا نود اخاموشلوقنی ادراک ایتمیش کرک

ای ظهوری طبل سینی قیل ابجد عشق اختیار
ورنه محروم ابجد میراثیدین ایتمیش کرک

من قالیب هجر ییده قان یوتیتوم کیتیب یاریم منینک
هیچ بالتقا اینتضار ایتی دل آزاریم منینک

هجر بابیدین جدا قیلغانی ناله نینک حیوریدیا
هیچ یرکه تیماس افغانی ایله زاریم منینک

آرلیب
نالک بوق ایر جیقام جهان خلقی اجیدینیا
بیت الاحزان ایچره تا تینلا کی غمخواریم منینک

یا الهی ئاروتی کوریده درد جانیم نی عجب
وصلیغه ییتکوریل ای سن یوق تاپیم منینک

هر کیچه پرواز ایتور کونکلوم قوشی وصلینک تیلاب
بو غرض دین دورنکا هر کیچه بیداریم منینک

تاکی
من ظهوری دیک انینک هجریدا زار اسام
بلبل آشفته نینک کلزاریم منینک

سۆزلۈك

هرمان～حرمان	[hirman]	مەھرۇم، ئۈمىدسىز
بازكشت	[bazgäsht]	مۇراجىئەت؛ قايتىش
چين قيلماق	[chin qilmaq]	بۇدۇره قىلماق؛ «ئىزاھ» قا قاراڭ.
هدف	[hädäf]	نىشان، نىشانغا ئېلىش جايى
ابتلا	[ibtila]	مۇپتىلالىق، بالاغا قېلىش، گىرىپتار بو-لۇش
سزا	[säza]	(1) جازا؛ (2) لايىق، مۇناسىپ، سازا-ۋەر: سزا قيلماق ـ جازالىماق؛ سازاۋەر قىلماق
ماتم سرا	[matäm sära]	ماتەم ئۆيى، قايغۇخانىسى
قتله～قاتلا	[qätlä～qatla]	مەرتەم، قەۋەت
صعب	[sä′b]	قىيىن، ئېغىر، مۇشەققەتلىك: صعب حالت — قىيىن ھالەت، مۇشەققەتلىك ھالەت
خواقيلماق	[xa qilmaq]	كەمسىتمەك
دلستان	[dilistan]	كۆڭۈلنى ئۆزىگە ئەسىر قىلغۇچى، دىلبەر
زهى	[zihi]	ياخشى، پاك، گۈزەل؛ تېخىمۇ
بزم ارا	[bäzm ara]	بەزمىنى، مەجلىسنى قىزىتقۇچى: بزم ارالیق — بەزمىنى جانلاندۇرۇش، بەز-مىنى قىزىتىش؛ ئەيش ـ ئىشرەت
نشاط	[näshat]	شادلىنىش، خۇرسەنچىلىك: نشاط افزا ـ خۇرسەنلىك پەيدا قىلغۇچى، شادلاندۇرغۇچى
طفل	[tifl]	گۆدەك، ياش بالا؛ «ئىزاھ» قا قاراڭ.
اطفال	[ätfal]	«طفل» نىڭ كۆپلۈكى؛ گۆدەكلەر
قدح پيما	[qädäh päyma]	قەدەھ كۆتۈرۈپ يۈرۈش، مەي قۇيۇش
برنا	[bärna]	(1) ياش، گۈزەل، چىرايلىق؛ (2) يىگىت
رخ	[rux]	يۈز، چىراي، بەت
قادرانداز	[qadirändaz]	مەرگەن، ئوق ئېتىشقا، نىشانغا تەگكۈزۈشكە ماھىر
رمز	[rämz]	ئىما، ئىشارەت
كلرخ	[gulrux]	گۈل يۈزلۈك، گۈزەل، مېھر ئىسسىق

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

حرف	[härf]	(1) بەلگە، نىشان؛ (2) سۆز
غمكسار	[ghämgusar]	غەمخور، مېھرىبان
دلدوز	[dilduz]	دىلغا، كۆڭۈلگە ئازار بەرگۈچى، قىيىنغۇچى (ئەسلى: كۆڭۈلنى تىككۈچى): تىردلدوز ـ كۆڭۈلگە ئازار بەرگۈچى، قىيىنغۇچى ئوق
كو	[ku]	بۇ يەردە؛ قەيەردە؛ يول، كوچا، كوي
مطرب	[mutrib]	سازەندە، چالغۇچى
مجلس افروز	[mäjlis äfruz]	بەزمىنى، سورۇننى نۇرلاندۇرغۇچى
اموز	[amuz]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۆگەنگۈچى، بىلگۈچى، بىلەرمەن» مەنىلىرىدە كېلىدۇ: دانش اموز ـ مۇئەللىم، بىلىم ئۆگەتكۈچى
قيل	[qil]	گەپ: قيل اوزى ـ گەپ ئىگىسى، گەپكە، دوق قىلىنىشقىلا لايىق
جانفزا~جانفزاى	[janfiza~janfizay]	جاننى قۇۋۋەتلەندۈرگۈچى، جانغا راھەت بەرگۈچى، يېقىملىق
تفسيروالضحى	[täfsiri wäzzuha]	«ۋەززۇھا» ئايىتىنىڭ تەپسىرى
سنانه	[sinanä]	نەيزە ئۇچى؛ ئۆتكۈر نەيزە
سها	[suha]	ئەڭ يۇقىرىدىكى يۇلتۇزلار توپلىمى
فسون	[fusun]	ھىيلىگەر
مەلقا	[mähläqa]	ئاي سۈرەتلىك، گۈزەل
عشوه	['ishwä]	ناز ـ كەرەشمە، نازلىق، تاتلىق قىلىق
سمند	[sämänd]	يورغا، يورغا ئات
جابك	[chabuk]	تېز، چاققان
رم	[räm]	قورقۇش، ئۈركۈش، چۆچۈش
مدام	[mudam]	دائىملىق، ئەبەدىيلىك
واللهخيرالماكرين	[wällahu xäyril—makirin]	ئاللا ئەڭ ياخشى تەبىر بەرگۈچى
امام	[imam]	پېشۋا، يېتەكچى
سقفين	[säqfin]	گۈمبەز، گۈمبىزى
تمكين ايلاماك	[tämkin äylämäk]	تەمكىن بولماق، توختىماق
باوزلوك	[ba özlük]	ئۆزلۈكتىن خالى، ئۆزىنى بېغىشلىغان، ئۆزىنى ئۇنۇتقان
لاجرم	[lajäräm]	چارىسىز، نائىلاج
سعى كوشيش	[sä'yi koshish]	تىرىشىش، غەيرەت قىلىش
مكتب زانو	[mäktäb—i zanu]	مەكتەپتىلا، مەكتەپتىكى چاغدىلا (زانو — تىزىق، تىزما، يېقىن)

اب جد~ابجد	[äbbujäd~äbjäd]	ئەبجەد ھېسابى، باشتىن باشلاش، ئېلىپبە
ھجرناب	[häjrnab]	ھىجران كەلتۈرگۈچى، ھىجرانلىقتا سالغۇچى، ئايرىلىق ئازابىغا قويغۇچى (يار، مەشۇق)
ناب	[nab]	سۈزۈك، تىنىق، ساپ
بيت الاحزان	[bäytul—ähzan]	غەم ئۆي، غەمخانا
عسر	['usr]	ئېغىر ئەھۋال، مۇشەققەتلىك، قىيىنچىلىق، ئازاب
اشفته	[ashuftä]	(1) پەرىشان؛ (2) بىرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق، شەيدا

ئىزاھ:

(1) *جين قيليب زلفونكنى رخسارينكنى پنهان ايلادينك*
جين ايلى ينكليغ مودور بورسم قيلغان اويناماق

(چېچىڭنى بۇدۇرە قىلىپ، چىرايىڭنى يوشۇرۇپسەن، بۇنداق ئويۇننى ئوينىشىڭ ئۆزۈڭنى چىن ئېلىدىكىلەرگە ئوخشاتقىنىڭمۇ؟)

(2) *طفلي دور كونكلى اولوس ايچره سقال ساج بير*
كلسه اطفال سقاليفه زهى رسواليق

(گۆدەكلەر كۆڭلىدە جامائەت ئىچىدە ئولتۇرغانلارنىڭ چاچ - ساقىلى ئوخشاش دەپ قارايدۇ / يەنى چوڭ - كىچىك ھەممىنى ئوخشاش دەپ قارايدۇ / ناۋادا گۆدەكلەر چوڭلارنىڭ ساقىلىغا ئېسىلسا / چاقچاق قىلسا /، ئۇ ھالدا تولىمۇ رەسۋالىق يۈز بەرمەمدۇ؟)

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

12. «دىۋانى ئەرشى» دىن پارچە

«دىۋان»نىڭ ئاپتورى خوجا ياقۇپ بولۇپ، ئۇ تارىختا «خوجا جاھان» نامى بىلەن مەشھۇر. «ئەرشى» ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسىدۇر. تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، خوجا جاھان «قارا تاغلىقلار» گۇرۇھىغا مەنسۇپ خوجا شۇئەيبىنىڭ نەۋرىسى، دانىيال خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، مىلادىيىنىڭ 1685 ـ يىلى تۇغۇلغان. 1730 ـ يىلدىن 1756 ـ يىلىغىچە ئالتە شەھەرنىڭ خانى بولغان. 1756 ـ يىلى «ئاق تاغلىقلار» گۇرۇھىغا مەنسۇپ مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى بولغان بۇرھانىددىن خوجا تەرىپىدىن يەكەندە پۈتۈن ئەۋلادى بىلەن قوشۇلۇپ قەتل قىلىنغان.

خوجا جاھان ئەرشى يالغۇز دۆلەت ئەربابى بولۇش سۈپىتى بىلەنلا ئەمەس، بەلكى ئىستىبدادلىق لىرىك شائىر بولۇش سۈپىتى بىلەنمۇ كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزدا سالماقلىق ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭ قانچىلىك ئەسەر قالدۇرۇپ كەتكەنلىكى ھازىرچە مەلۇم ئەمەس. پەقەت «ئەرشى» تەخەللۇسىدىكى قولىيازما دىۋانى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

ئەرشى ئىجادىيىتىدە مۇھەببەت تېمىسى ئاساسىي ئورۇندا تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۆز ئۆۋىتىدە رېئالىست سۈپىتى بىلەنمۇ مەيدانغا چىقىپ، خەلقپەرۋەرلىك، ۋەتەنگە مۇھەببەت، تەرەققىيپەرۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇ «ھىممەت ئەھلىنى تۇتقۇن قىلىپ، رەزىللەرنى ئازاد قىلغان ۋاپاسىز، تەتۈر زامان»دىن شىكايەت قىلىپ، ئەينى دەۋردىكى مەۋجۇت ئىجتىمائىي رېئاللىقنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

ئەرشىنىڭ ياراتقان شېئىرلىرى مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تەپەككۇرىنىڭ ئوبرازلىقلىقى، تەسەۋۋۇر كۈچىنىڭ يۇقىرىلىقى، ھېسسىياتىنىڭ بايلىقى، تىلىنىڭ راۋانلىقى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ.

خوجا جاھان ئەرشى ئۇلۇغ سەنئەتكار ئەلشىر نەۋائىنىڭ ترادىتسىيىسىنى ئۆز ئىجادىيىتىدە ئىزچىل جارى قىلىپ، نەۋائى مۇقامى بىلەن ناۋا چەككەن لىرىك شائىردۇر.①

① «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى، 1997 ـ يىل نەشرى، 2 ـ توم)؛ «دىۋانى ئەرشى» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 ـ يىل نەشرى).

تېكىست (1)

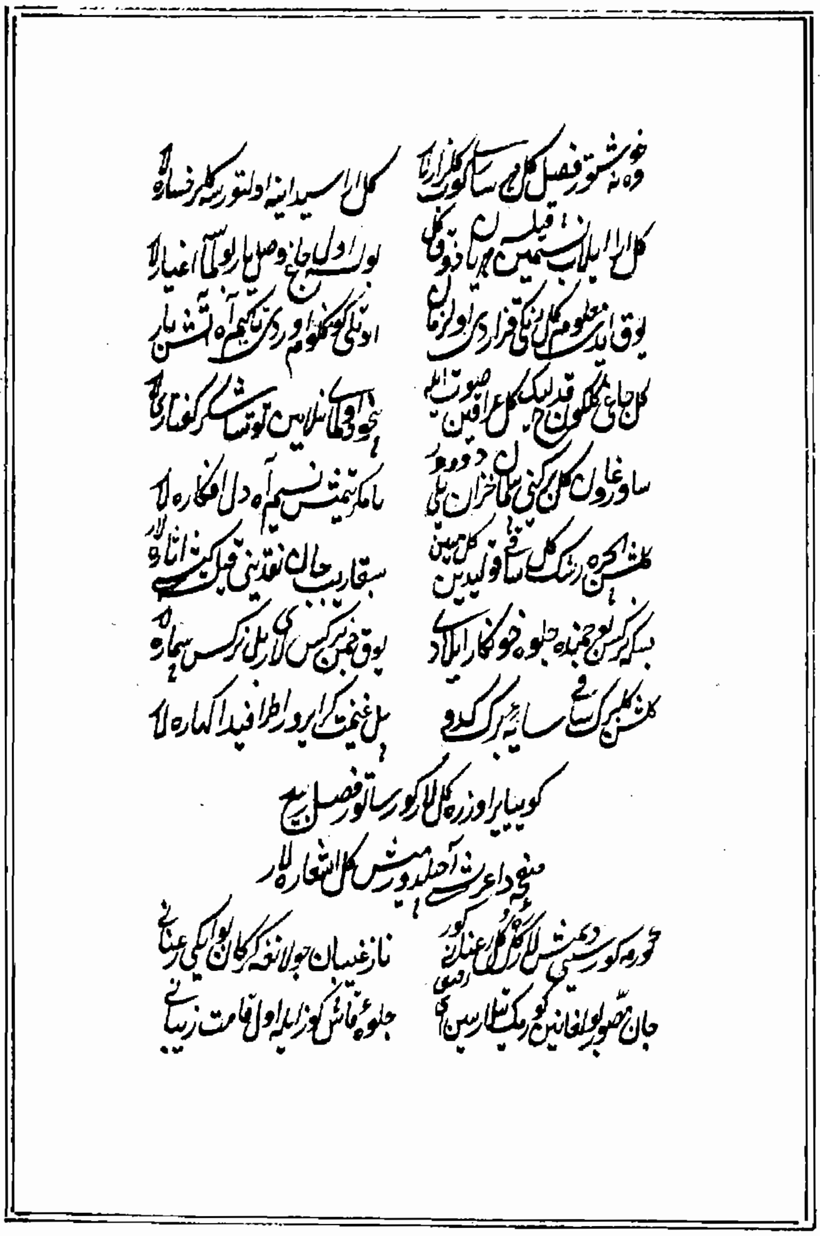

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

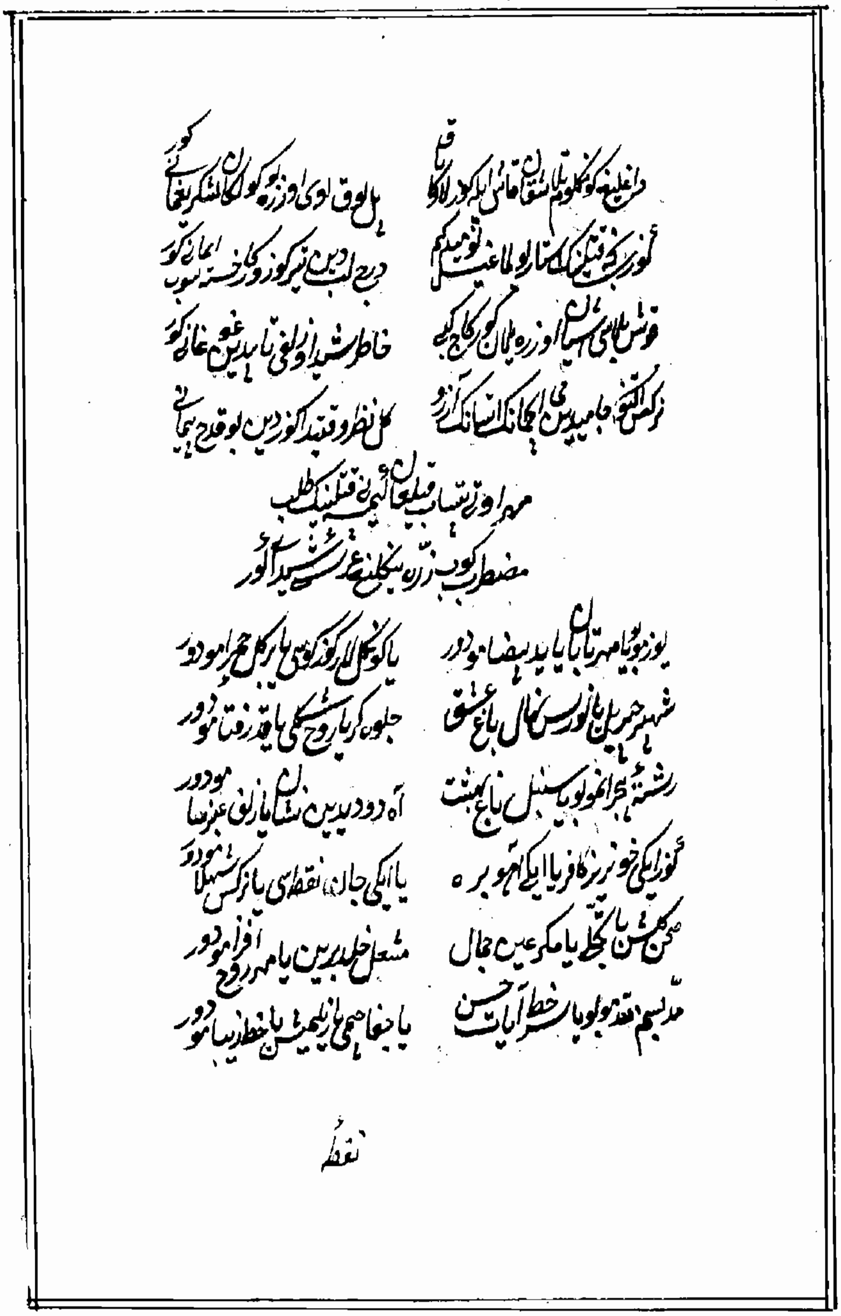
داغلیغ کونکلوم تیلاشتی قامتی ایلا کوزلار اوقی — یل بوق لوی اوز زیبا کونکل لشکر یغمانی کور
کوزلارینک قیلدی کیتاریو لماغیل توتوم کیم — درج لبدین تیر کوز کیم خسته سوب ایمانی کور
قوش یاسی سایه اوزره یلان کورکاج کبی — خاطر شیدا زلفی یادین غمی غازی کور
نرگس الوغ جامیدین ایچکانک ایسانک آرزو — کل نظر و قیدا کوزدین بو قدح یمانی

مهر اوزره تساب قیلماغ الیمنی قیلدینک طلب
مضطرب کوب ذره یانکلیغ رشید آکور

یوز مو یا مهر تابان یا ید بیضا مودور — یا کونکل الی کوزکوسی یا رکل حمرا مودور
شهپر جبریل یا نور سنمال باغ عشق — جلوه کر یا روح مشکلی یا قد رعنا مودور
رشته هجرانمو بو یا سنبل باغ بهشت — آه دود یدین نشانیا زلف عنبرسا مودور
کوز ایکی خونریز کافر یا ایکی آهو بره — یا ایکی جادو نقطه سی یا نرگس شهلا مودور
صحن گلشن یا تجلی یا مکرر عین جمال — مشعل خلد برین یا مهر روح افزا مودور
مد بسم الله مو بو یا خط آیات حسن — یا جفا همی زلیمیش یا خط زیبا مودور

نقطه

جانم سجود ایلر گورور آفتاب عالمین　　جلوه‌گر رخسار سید الوریده دور مگر

بو قتور روز فرزند آدمده بو رنگ جمال　　دیرمه بو شکل شمایل دین فرشته دور مگر

چشم گریانم وجودوم نی قیلور [illegible] خیال　　جلوه‌گر دایدین تو شکلان [illegible] دور مگر

[illegible] تا بو زیبا دیر بو　　جلوه‌گر شمع تجلی کاه پیکر دور مگر

عرشی نینک باشی فرح دار حسن دین اوکو رسید دور

گرد سیاه کلبه‌سی [illegible] خاک در گه دور مگر

اول صنم آشوب لب جانی گوکول خرم ایماس　　بو قالیق قیلغانی اول جانیم نینک [illegible] ایماس

بو صحرا او غم [illegible] ذین داغی [illegible] دور　　بو جهان [illegible] جانان [illegible] ایماس

[illegible] انقلاب او　　[illegible] اهل جهان گوکان [illegible]

خوش [illegible] کون اگر [illegible]　　[illegible] فردوس آدم ایماس

قان یوتوب شام سحر لعل لبنک ارمان [illegible]　　[illegible] ایماس

عالم ارا [illegible] سرو بولماغای جلوه‌گر　　بوستان‌لار بوستان عالم [illegible] عالم ایماس

عرشی

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

عزتی مهجوردین اوتی تکوک تقصیرلار

وصلینکا ای شاه خوبان زرمانچه محرومیم ایکانمن

دریغ اول کونکلوم حجره پاره قیلغان یاره تیغینک سلمینس
اوکوت جانیم ارا پاره غمین افکار ایلیب سلماس

اونینکدر دلبریدا طرزه جاطرکیم بولماس
بولور موش املیدین کر و لطف اشپار ایتمامس

نچه کوندور کیم شوخ ستمگر عشق زور ایلن
عجب مین جرمیم دین کرم حرمت دارینغ

ربیت کونکلوم دلبر دیبان ایتکان مشهور ازمین
غلط دلبر دیماک لیک ایس دل ازار ایلنه بیلماس

تغافل دین یا حق ایلینغید مو سلام الیکم
الیب وقتی ندین لحظه بیدار الیسنغ

بولوب هرکونکا یارنی موکه دل ازار بولغان
منی نیز اعمروم دین قیلیب زار ایلسنغ

کوزدیم ایلا تماشا سیدا کرا ست لیق
کوزین فهم ایلا ایسام خرشیوه نکارینغ

اگر اول خورشید خوش دارایه خبر و شام
ایرور لوطرفه عزتی غیردل افکار ایلینغ

جان ایرماس کی دم ایچره جانیم بولوبس
مهر کونکلوم ایچره نکا مهربانیم بولنس

گرچه کوبدور دلبر بالالر وصلین اتمام آرزو   دهر ارادلیه بولیوق انکا دلستانم تن بولسه بس

مهر اکر بولوز دور چرخ ادجیدا سانکا خطا   کلبه‌م جلوه‌گه ماهی جهانم بولسه بس

حور وصلی برله اوجماغ و قیشلارین نعمتلرین دیکا   کاکای شیوه‌ٔ شیرین عزبانیم بولسه بس

تیغه اقلیم اوزره کوب شالار منکا منظور ایماس   کشور حسن ملاحت اعذره جانم تو بولسه بس

تنکونک ای جان آرده سنا تابلار امینک سنکا   رام اولغای تودین اوق ارام جانیم بولسه بس

سلماکان قدریم نکیت لیک جاغی اعدی کیم ملود

عرش تا تلاب اوذکا نه لو قدر دانیم بولسه بس

کلی بیلا گلشن الحجه لوک کلرخسار بس   شیوه‌ٔ حسن ملاحت جلوه‌ٔ دیدار بس

زلفینه بیجدمکا کو هتاب سالی قنسط   تازلغی یادبرله ابلا سامم دیدار بس

دولتنه تا ابتالی مادد توشنکه سایه   تیک رکول کوی سار سایه‌ٔ دلوار بس

اهل جفا حوزینی نه کرایلار فروشم   سین وفا و مهر سمین قیلا غیبل زنهار بس

گرچه کوبدور جمنده جلوه چو بریکی   بولسه دائم کلبه‌م بحره بر بری رخسار بس

کوزنو

کوزوم کونکلوم خوشلوغیدین خال الیدین ایستمان   هجر ایله کونکلوم کا داغ و دیده خونبار بس

اوید دوروب جانو تخل قامتین ای کل رخ   لعل تیشابا ایله اول کزین خونخوار بس

توزلغیدین نیازغه توبه قصدین قیلماکیم   ایم یوسینکلیغ توبادین قیلیم استغفار بس

سایر لسانینک کوبیدا ایبد قیلسام ایل الدین صریح

عرش عرضینک قوش تیل ایله ایلاماسانک اظهار

ای یوزی جانغلیق بغانیکام تجلیوه رفتار اوزره بس   رشک لعل لبینک کا معجزه گفتار اولسه بس

قردیسنکیم باقی تنکلدیککا کوزدین یخ اوزره کادر   قیمت جسنوکا منککا هم خریدار اولسه بس

یوز یوزدغلوق توشکونکلوم کا یوز یوز استغو سیدین   استاباهر تینیر یوزونلوک قابخه انکار اولسه بس

موکجهیم کولیش غرور حسن تیدا طرزیکیم   دیمکاکا سیدین سایدین یوز کرفتار اولسه بس

کلش وصلینک تماشاسی دا سایر اجاغوتکه   عمر باقی کوزکا سندین محو دیدار اولسه

نیکه کیس قیلارینک جفا سیمین وفا آیین اولتو   من قیجان دیدیم قوی ایدیت موبخار اولسه

قیم لیک تاعرشی قیلغیکا یا لیوسندین طمع   زار کونکلوم کا خیال الغنینک یار اولسه بس

گوز لعلی بک سرین سلکک انسانک الماس　　اورتا مالک دو جهان لعلینه علی هذا القیاس

خلعت زر کوزلچ انکنیده اکو گلکوم کا حسن　　بولدی اندن اکلم زربافت خلعة خز الکباس

زلفی سوداسی حلب دین کوکل الیجه کیم　　گوزگا مانک اولدی سحر کاری گلوندین یاس

عاشق سوزیدین قوتو قوب قچار لیها اوق　　نیکر گوردیکنک یوق عجب کیم کو لکیا بولور اهراس

قیلماش کوکلوم داقم فترقیلماکا معامبر دین شغلی　　مجیبد بولغا کوکوم عدم کا دعویدین حکم داعس ساپین

خانوقه شیخی و ماحبس محکم یوق ایمدی سجود　　ساقی ایمدی جام می ایچ بولا اهولدم حق

گوز قاشی نور یوزی لعلیدین اول لسیع لوب　　الذی منه دین جلوه لا الباب تو بس حسن دو تلبس

خانوته طوفینی قیلسام فرض شیخ ایماس قبول　　مرحبا دیر دیر بیت دین گر استام التماس

عرش کری رند فناسین گی لباس نعیم کیم

زرقا شیکین ترجیح کلدر فقر احیجه لباس

عارضین جانان تدور احیب مهر نولدوزا الماس　　نوشش بکلی کرم قیلدی شا صهبا التماس

اعتناسین کلدار معشوق تماشاغه یر بولو　　ایکلیک کلیک جلوه قیلغا بر کلی بغا لباس

تماشین

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

قاشینگ ایلکیش حسن اوجی اوزره قیوتور قزح   کاکلینگ قیلدی پریشان خاطر شیدا ایماس

ضرب عشقیم قاشینه کونکلیکا داغ بولدی نقش   ضعف فرهاد کیبی نوم قاشین اوزره پیدا ایماس

آیدا کوکیاج داغ تمنالین دیماکنگ عشق اهلیدین   دود آهیم قیسراریب دور یلوز سودا ایماس

تیغ نینگ کیم مهرهای کونکلیدا افلاطس سکول   صدق الطوار یندا اول جیون جنج یا ربا

باغ لار سرو صنوبر قد کرموز ونیم ایرور   نونهال قامتینگ تیکلیغ ولی زیبا ایماس

قامتی موزون لوننگ اوزره عارضینگ گلگونه سی   سرو بیدا اهلیغ ابر گلی حمرا ایماس

عشق جامیدین آچیلغان مست بیخود بولغایل
عرشکه جادین قرقم سیندک ولی رسوا ایماس

منکا بر کوشه فقر فنا بس   فراش اورنیدا ایرتوق بوریا بس

اولوس وصلیمی نوشین تیلار ده   منکا فرقت جامی غمخار بلا بس

بوز وعلو قدور ازلده اوق سرشتیم   توزوکلوک غیری ایت ای کهبار سابس

جمنده نیلانین آچیلیوز کل   ارا اول جلوه گلگون قبا بس

منی کویدور سکرا اوتدک توتشیب — نگارینک قسیغه میل ای دلربا بس

ثبوت وصلیدا اقبالش شکرا اوزره سکر — انکا یوز حسرت لجه ابتلا بس

سرشت اول جوهریکا شورش عشق — یجوک قسلغایمیز اندین ماجرا بس

نثار حبّت دالول لیوزه یمن جوهر — جهان باغیدا بر جوهر لقا بس

جیک ایمدی عرش انوار لوک نوازن

نوای صوتیدا حیکسا یکن نواسی بس

ای حریمینگ نما خبرسین انکا محرم ایماس — لی مع الله کلدی شاهد دیسکه بو مبهم ایماس

در لعینک فیض دین اول طیش یارجه غم قرب کمال — قرة العینینگ ذکرین قیلماغای آدم ایماس

جشم سار سر نینک هر یان قیلور تور لوک ظهور — اول لوکدین کوکلداکو ثر برا اوزه زمزم ایماس

مهر آیین شرعینگ الی ارنخ قیلما آرزو — مهر اوجلین سکن اتکان عیسی مریم ایماس

فتح الابواب قیع صانکیدین ایرور عز جاه — مایه بیخ سلیمان ایلکیدا خاتم ایماس

الماین ای نسیم خلعتینگ انوار دین — جانشه لله بر کلی لو باغ ارا خرم ایماس

نردبان

نردبان اولغاندا عرشینک توقوز چرخ کیم (چاغی)
پایه لار دین پایه یی بردی نبی اعظم ایماس

ای کی الیاسنینک اوغا قصد ایدا چرخ اوکردو
شیخ لیق دعوا سین ایلا قدرینی فهم

قیونینک ایچره یوکرا ایلکیدا ابر کیلکول کیم
سلکیدا اولماقده اننینک عکس جام جم ایماس

رحمة للعالمین رسلکا مختص اوچون
گرچه سرور سن دیک سرور عالم ایماس

تورماک ستانایی کورماکلیک زد انسنی کیم
ماه فنک ابری حو کیم سر یغمه ملوم ایماس

مقدم صورت بیلا نز گیم فوبید ونک مقدم
شهر روح الامین هم لال ولو عیسی مریم ایماس

عرش اعظم توحید ایماس حق بکیم ابر و در لطفونک عمیم

بار جرم اهلیدین اوننگ جرمی کوپ کم ایماس

چرخ زالیدین کورکه لوز رنگ مکر نیشا ایلامیش
یوز جهان نیشا اطلاسی ردمدانا نیشا ایلامیش

قولداکی عافیت دین دهر ایلی خرم بیغیق
شاد لیغ مجموع سینی فتنه آباد ایلامیش

مکر بار دین یلو یبکا سالیبا توز لوکا
اوزیکا آزاده لار قید غم معتاد ایلامیش

فتنه ایکا بیس رو کار دانه ایچم تنا حسب
ایکنه سین غمخوره سین نیکا کا اوزا

وسعت کونکلومی ایسترسا الم غمدین نشا — فتنه‌لر ایلاب دمادم جمله برباد ایلمیش
بونه طالع کیم مسلّالار بنی بخت ولزکون — همت اهلی بند لیت ده فلاکت آزاد ایلمیش
یوز جفا و جور ساهی بین توزر اکوز کیم بو دهر — خاطریم خرم غمدین لحظه کیم یاد ایلمیش
بهانه‌چی یک جهاندین بیک اوریدو عصر — مدحتی دیو ایلاب یان سلب برباد ایلمیش
باجه غه ایلاب ستم بیم ایلاب تو عزاق منکا — ظلم کش لیک بابد اغیشنی اوستاد ایلمیش

نه عنبر بوی خط او کل خساره بیتمیش — که دود آه عاشق لالا الوار بیتمیش
دیکه کو بید ایه بیسکا اچلغای نرکس شهلا — سرسر رخسندارین نیک نظاره بیتا بیتمیش
کوزم اوچید افیا باقا کوب ای شوخ بی پروا — سر کوی نک بیل لار عاشق بیچاره یا بیتمیش
منی حیران بانیغه سایه توتب عیب ایرس — نتانک خورشید شوکر سر دلوار یا بیتمیش
قیان بیکان بلار ینک یاد کیتر مجروح کونکلوم — که کوبا مرهم کافور بیدکار باره یا بیتمیش
سلو منصور بلار ینک کی تو حید الکیلا لار — حقیقت دار غنا غه در که جباره بیتمیش

لوماره

اوتار ماس سوداسی یاردین عشق | جوهر کیم بولسه عاشق دردی دلوار نیمیش

می توتوب ساقی قوین کونکلوم طربناک ایلامیش | باده ایچکان نی خلار دیک داغی چالاک
کیم جهان کونکلوم نی تنسا قیلدی قیسلوب | غم سپاهی زور تیب غمناک
بو کونکل آینه سینی ایرده توتتی زنگ و غم | باده صافین زیر تیب اولتور عکیم پاک ایلامیش
اوزعالیم صبح چاغی باده کلگون | کوکلی تعالی صبح دمدا اول چالاک
اویدور کاد تیبین می بیرلا اول | حجرا او یانیدا خار خاشاک ایلامیش
ایلامیش دم تیب سرکج مستی | ساقی اول می اینک فعیکار زنکال

قانع اولغیل ای ردیغ کیم عرش ساکر بیردیر
جرعه غم صافدین برما کالمساک ایلامیش
فوتیش

تون کونی غم آیلا اول عالم‌کا بو لعل کوز | خجلت ایلای ارک وزالیق لوکد ساز عاکر
حسی ایکوز کیم قیلیب دین قصیده نغمه کوز لار | عاریت ایکان نیهین یا ماقیه قوشلار کویندا نیش

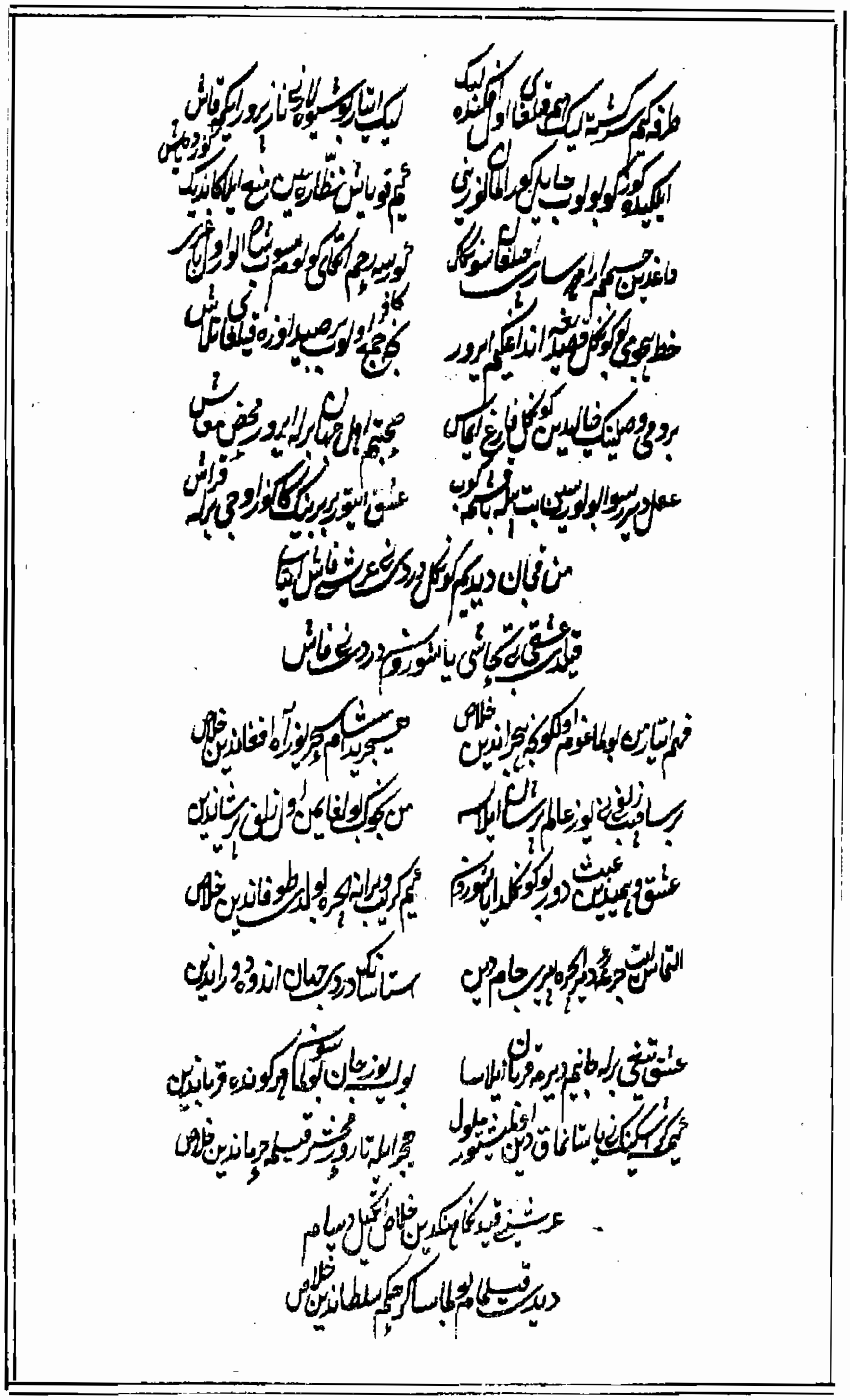

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

نسيم~نسيمين	[näsim~näsimin]	مەيىن شامال، تاڭ شامىلى
اتش‌بار~اتشبار	[atäshbar]	ئوت ياغدۇرغۇچى، ئوتلۇق
كلكون	[gulgun]	گۈل رەڭ، قىزىل
صوت	[säwt]	ئاھاڭ، كۈي، مۇقام
اثار	[asar]	نىشانلار، بەلگىلەر
كدو	[kädu]	قاپاق، ئاشقىلار قاپىقى
كناره	[känarä]	(1) قىرغاق، چەت؛ (2) قۇچاق، قۇچاقلاش
ربيع	[räbi']	كۆكلەم، باھار: فصل ربيع — باھار مەۋسۇمى، باھار پەسلى
مصور	[musäwwär]	سۈرەتلەنگەن، تەسۋىرلەنگەن
مضطرب	[muztärib]	ئىزتىراپتا قالغان، قارارسىزلانغان، تىنچسىزلانغان
يدبيضا	[yäd—i bäyza]	ئاپئاق قول
شهپر	[shähpär]	قانات، قاناتنىڭ ئۇزۇن پەيلىرى
نورس	[näwräs]	يېڭى ئۆسۈۋاتقان، ياش: نورس نهال — يېڭى ئۆسۈۋاتقان كۆچەت
قدرفتا	[qäd — i räfta]	چىرايلىق يۇرۇشلۇك، گۈزەل
عنبرسا~عنبرساى	['änbärsa~'änbärsay]	ئەنبەر تۇسلۇك، خۇش بۇي
كافر	[kafir]	رەھىمسىز، رەھىمسىز يار؛ ئىنكار قىلغۇچى
تجلى	[täjälli]	كۆرۈنۈش، جىلۋىلىنىش؛ «ئىزاھ» قا قاراڭ
خلدبرين	[xuldibärin]	جەننەت
افزا~افزاى	[äfza ~ äfzay]	ئارتتۇرغۇچى، ئاشۇرغۇچى
سرخط	[särxät]	ھۆسنخەت ئۆرنەكلىرى
سجود	[sujud]	سەجدىلەر
شمايل	[shämayil]	تۇغما خاراكتېر، خۇلق، ئەخلاق، شەكىل، سۈرەت.
كه	[käh]	سامان، سېرىق
برقع	[burqä']	پەردە، نىقاب
پيكر	[päykär]	ھەيكەل، گەۋدە؛ سۈرەت
فرح	[färäh]	خۇشال، خۇشاللىنىش، شادلىنىش

اشفته	[ashuftä]	پەرىشان؛ چېچىلغان؛ بىرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق
پشتپااورماق	[pushtipa urmaq]	تەرك ئەتمەك، كەچمەك، ئېتىبارسىز قال- دۇرماق
محجور	[mähjur]	ئايرىلىپ قالغان، ھىجراندا قالغان، مەھرۇم
افكار	[äfgar]	يارىلانغان، جاراھەتلىك، مەجرۇھلۇق
افكارەليغ	[äfgaräligh]	«افكار» غا قاراڭ:
طرفه	[turfä]	يېڭى، يېڭىلىق، قىزىق، ئاجايىپ، نادىر
ستمكر	[sitämgär]	«ستم كار» غا قاراڭ.
ستم كار	[sitämkar]	زالىم، ئەزگۈچى، ئازابلىغۇچى
تغافل	[täghaful]	بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسلىككە سېلىش
شيوه	[shiywä]	(1) ئادەت، ئۇسلۇب، يوسۇن؛ (2) ناز، كەرەشمە:
		شيوۀمكار ـ مەككارلىق، ھىيلىگەرلىك ئا- دىتى
محو	[mähw]	يوقىلىش، يۇتۇش، ئۆزىدىن كېتىش:
		محو بولماق ~ محواولماق - يوق بولماق، يوقالماق
دلجوى	[diljoy]	كۆڭۈلگە تەسەللى بەرگۈچى، كۆڭۈل سورى- غۇچى، ئەركىلەتكۈچى
دلستان	[dilistan]	كۆڭۈلنى ئۆزىگە ئەسىر قىلغۇچى، دىلبەر
منظور	[mänzur]	كۆرۈنگەن؛ نەزەردىن ئۆتۈپ ماقۇل بولغان
ملاحت	[mälahät]	گۈزەللىك؛ ھۆسن؛ يېقىملىق
اوق	[oq]	(1) ئوق، كامان ئوقى؛ (2) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: خۇددى، ھامان، شۇ زامان، شۇندىن بېرى؛ (3) پەقەت، ...لا، مەنىلى- رىنى بىلدۈرىدۇ.
فزون	[fuzun]	ئارتۇق، زىيادە، كۆپ
ديده	[diydä]	كۆز
خون بار~خونبار	[xunbar]	قانلىق ياش تۆككۈچى، ئاچچىق يىغلىغۇچى:
		ديدۀ خونبار — قانلىق ياش تۆككۈچى
استغفار	[istighfar]	گۇناھىنى كەچۈرۈشنى، ئەپۇ قىلىشنى سو- راش
		استغفاراتماك، قيلماق — توۋا قىلماق، ئەپۇ سورىماق
صريح	[särih]	ئوچۇق، ئېنىق، روشەن، ئايدىڭ، ئاشكارا
رفتار	[räftar]	يۈرۈش، يۈرمەك

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كفتار	[guftar]	سۆز، سۆزلەش؛ سۆھبەت
ايين	[ayin]	(1) ئادەت، تەرتىپ، ئۇسۇل؛ (2) كەبى، ئوخشاش
وفاايين	[wäfaayin]	ۋاپا ئادىتى؛ ۋاپادار
على هذالقياس	[ʼälahazäl—qiyas]	شۇنىڭغا قىياسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش، قىياسەن
خارا~خاره	[xara ~ xarä]	تاۋلىنىپ (يالتىراپ) تۇرىدىغان، قىممەت باھا يىپەك توقۇلما
پاس	[pas]	(1) كېچىنىڭ بىر قىسمى؛ كېچىنىڭ سەككىزدىن بىرى؛ (2) ساقلاش، كۈتۈش
شوريده	[shoridä]	پەرىشان: عاشق شوريده ـ پەرىشان ئاشىق
اهل ورع	[ähliwärä']	تەقۋادارلار، پەرھىزكارلار
معاش	[mä'ash]	تىرىكچىلىك، ياشاش؛ تىرىكچىلىككە كېرەكلىك نەرسىلەر
نكون	[nigun]	ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن؛ تۆۋەن
داس	[das]	ئورغاق
سود	[sud]	پايدا، نەپ
طوف	[täwf]	ئايلىنىش؛ يۈزىنى سۈرتۈش، زىيارەت، تاۋاپ
رندفنا	[rindifäna]	خاراباتى، بىغەم، بىپەرۋا
قماش	[qumash]	توقۇلما، رەخت، ماتا
مرجح	[muräjjäh]	ياخشىراق، ئوبدانراق، بىرقەدەر ياخشى
كرم	[gärm]	(1) ئىسسىق، قىزىق، قىزغىن؛ (2) يېقىملىق، ئوچۇق چىراي
نشاء~نشئه	[näsh'ä]	كەيپ، ھۇزۇر ـ ھالاۋەت
صهبا	[sähba]	قىزىل مەي: نشاءصهبا ـ ھوزۇرلاندۇرغۇچى قىزىل مەي
قوس قزح	[qäwsiquzäh]	ئوقيا، كامالەك؛ يامغۇردىن كېيىن ئاسماندا كۆرۈنىدىغان ھەسەن ـ ھۈسەن
ضعف	[zä'if]	كۈچسىز، ھالسىز، ماغدۇرسىز
سودا	[säwda]	(1) قارا ئوت (خىلىت) — ئادەم مىجەزىدە بولىدىغان ئۆزگىرىش؛ (2) بېرىلىش، ئىشق، شەيدالىق؛ (3) ئىستەك، ھەۋەس، ئارزۇ؛ خىيال
چرخ پابرجا	[chärxipabärja]	بىر جايدا قىمىرلىماي تۇرۇش، مۇستەھكەم ئاياغ بېسىپ تۇرۇش: چرخ پابرجاايماس ـ جايىدا جىم تۇرالماسلىق، مۇستەھكەم ئاياغ بېسىپ تۇرالماسلىق

موزون [mäwzun] كېلىشكەن، چىرايلىق

كلكون [gulgun] گۈزەل رەڭ، قىزىل

كلى حمرا [gul—i humra] قىزىل گۈل

حمرا [humra ~ hämra] قىزىل: بادەٴ حمرا ـ قىزىل مەي

فراش [färrash] خىزمەتچى، مۇلازىم؛ مازار، مەدرىسەلەرنى سۈپۈرۈپ تازىلىغۇچى؛ بورا ـ پالاس توشۇغۇچى

بوريا [borya] بورا (قومۇشتىن توقۇلغان)

ازل [äzäl] باشلىنىشى، ئېپتىداسى نامەلۇم ئۆتكەن زامان

سرشت [sirisht] يارىتىلىش، تەبىئەت، خۇلق

پارسا [parsa] ساقلانغۇچى، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى تارتقۇچى، خۇداجوي

قبا [qäba] تون، تون چاپان: كلكون قبا ـ قىزىل كىيىم، گۈل رەڭ تون

نگاه [nigah] قاراش، بېقىش

ابتلا [ibtila] مۇپتىلالىق، بالاغا قالغان، گىرىپتار بولغان

شورش [shorish] غەۋغا، توپىلاڭ: شورش عشق ـ ئىشق غەۋغاسى

صوت [säwt] (1) قامچا؛ (2) تاۋۇش، ئاۋاز، شاۋقۇن؛ ئاھاڭ، كۈي، مۇقام

حريم [härim] «حرم» گە قاراڭ.

حرم [häräm] خاس جاي؛ كەبە

جز [juz] باشقا، ئۆزگە، بۆلەك

محرم [mähräm] قېرىنداش؛ ئۈلپەت، ھەمدەم، سىرداش؛ خىزمەتچى، خاس مۇلازىم

لى مع الله [liymä'ällah] «ئىزاھ» قا قاراڭ.

مبهم [mubhäm] يوشۇرۇن، بېكىك، نا ئېنىق

دركه [därgäh] (1) ئىشىك، ئاستانە، بوسۇغا؛ (2) پادىشاھ قەسرى، ساراي

فيض [fäyz] بەرىكەت، مولچىلىق؛ لۇتۇق ـ كەرەم، ئىنئام ـ ئېھسان؛ بەھرە

قرب [qurb] يېقىنلىق، يېقىن بولۇش

قرةالعين [qurrätul — 'äyn] كۆز نۇرى، كۆزنىڭ روشەنلىكى، كۆز قارىچۇقى؛ پەرزەنت

كوثر [käwsär] جەننەت بۇلىقى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ايين	[ayin]	ئادەت، تەرتىپ، ئۇسۇل؛ ئوخشاش، كەبى
اوج	[äwj]	يۇقىرى، پەللە، يۇقىرى پەللە، يۇقىرى تەرەپ
مسكن	[mäskän]	تۇرار جاي، ئورۇن، ئۆي
عيسى	['iysa]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
فتح الابواب	[fäthul — äbwab]	ئىشىكلەرنى ئېچىش
فيوضات	[fuyuzat]	بەرىكەتلەر، مولچىلىقلار؛ لۇتۇف ـ كەرەملەر، ئىنئام ـ ئېھسانلار، بەھرىلەر
عزجاه	['izzujah]	قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت ۋە مەرتىۋە
مايه	[mayä]	(1) ماھىيەت، ئاساس، نىگىز، بىرەر نەرسىنىڭ ئەسلى؛ (2) ئوغۇت، ئېچىتقۇ؛ (3) دەسمايە، مەبلەغ: مايهٔ معجز ـ مۆجىزىنىڭ ماھىيىتى، ئاساسى
خاتم	[xatäm]	مۆھۈر، تامغا؛ ئۈزۈكنىڭ كۆزى: خاتم السلطنت ـ سەلتەنەت (پادىشاھلىق) مۆھۈرى، تامغىسى
بوىي نسيم	[buy—i näsim]	مەيىن، تاڭ شامىلىنىڭ ھىدى
خلعت	[xil'ät]	ھەشەمەتلىك كىيىم، تون ـ سەرۇپاي
حاشەلله	[hashälillah]	ھېچقاچان، ھېچبىر؛ خۇدا ساقلىسۇن!
نردبان	[närdban]	شوتا
پايه	[payä]	ئاياق؛ مەرتىۋە
نير	[näyyir]	پارلاق، نۇر چاچقۇچى، نۇرلۇق: نيراعظم — قۇياش
الباس~البس~البيس	[älbas~älbäs~älbis]	لىباسلار، كىيىملەر
دوتاه ~ دوته	[dutah ~ dutäh]	پۈكۈلگەن، پۈكۈك، ئېگىلگەن؛ غەمدىن قامىتى ئېگىلگەن
خم	[xäm]	ئېگىلگەن، پۈكۈلگەن: خم اولماق — ئېگىلمەك، پۈكۈلمەك، خم اتماك ~ خم قيلماق ـ ئەگمەك، پۈكمەك
كچكول	[kächkul]	قەلەندەرلەر يانلىرىغا ئېسىپ يۈرۈيدىغان قاپاق
سلك	[silk]	(1) يىپ، رىشتە؛ (2) قاتار، تىزىق
رحمتەللعالمين~ رحمتاللعالمين	[rähmätänlil'alämin]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
مختص	[muxtäs]	ئالاھىدە، مەخسۇس، پەۋقۇلئاددە؛ ئالاھىدىلىك
ندا	[nida]	چاقىرىق، ئۈندەش، ۋارقىراش
كليم	[kälim]	سۆزلىگۈچى؛ ھەمسۆھبەت؛ «ئىزاھ» قا قاراڭ:

ماعرفنك~ماعرفناك	[ma'ärāfnäk~ma'ärāfnak]	سېنى ئۆزۈڭگە خاس سۈپەتلىرىڭگە لايىق تونۇيالمىدۇق، دېگەن مەنىدىكى ئىبارە.
ملهم	[mulhäm]	ئىلھاملانغان
ملهم	[mulhim]	ئىلھام بەرگۈچى، كۆڭۈلگە سالغۇچى
مقدم	[mäqdäm]	قەدەم قويۇلغان جاي ۋە پەيت؛ قايتىش، قەدەم قويۇش؛ بېرىش
شهپرىروح‌الامين	[shähpäriruhul—ämin]	جىبرائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈپىتى؛ «ئەزاھ» قا قاراڭ.
همدم	[hämdäm]	ئۈلپەت، بىرگە يۈرگۈچى؛ ئورتاق، دوست
عميم	['ämim]	ئومۇمىي، ھەممىگە يېيىلغان
جرم	[jurm]	گۇناھ، جىنايەت: جرم اهلى ـ گۇناھكارلار
جرخ ذلين	[chärx—i zalin]	ھىيلىگەر پەلەك
بنياد ايلاماك	[bunyad äylämäk]	بارلىققا كەلتۈرمەك
بنياد اتماك	[bunyad ätmäk]	بارلىققا كەلتۈرمەك
عافيت	['afiyät]	ساقلىق؛ تىنچلىق: عافيت اهلى — ساغلام، پاكىز كىشىلەر
معموره	[mä'murä]	ئاۋات شەھەر، مەملىكەت؛ دۇنيا
قيد	[qäyd]	بەند، باغلانغان؛ كىشەن: قيد قيلماق — بەند قىلماق
معتاد	[mu'tad]	ئادەتلەنگەن، ئۆگەنگەن
احكام	[ähkam]	«حكم» نىڭ كۆپلۈكى؛ ھۆكۈملەر، قانۇنلار، پەرمانلار، بۇيرۇقلار
انجم	[änjum]	يۇلتۇزلار
وسعت	[wus'ät]	كەڭلىك، كەڭرىلىك، يېيىقلىق: وسعت كونكل ـ كۆڭۈلنىڭ كەڭلىكى
واژگون	[wazhgun]	تۆۋەن، پەس
مدحت	[midhät]	ماختاش، مەدھىيىلەش
سلب	[sälb]	تېنىش، ئىنكار، يوققا چىقىرىش: سلب ايلاماك ـ يوق قىلماق، ئىنكار قىلماق
عنبر	['änbär]	خۇش پۇراق نەرسىلەر ئارىلاشتۇرۇلۇپ تەييارلانغان خۇش بۇي ماددا؛ خۇش بۇيلۇق
كل رخسار	[gul—i ruxsar]	گۈزەل يۈز، جامال
ياستاماق~ياستانماق	[yastamaq~yastanmaq]	تەكىيە قىلماق، ياستۇق قىلماق، تايانماق، يۆلەنمەك؛ باش قويماق
مه‌انوار	[mäh—i änwar]	پارلاق ئاي، نۇرلۇق ئاي
نركس شهلا	[närgis—i shähla]	چىرايلىق ۋە قارا كۆز، شەھلا كۆز

سراسر	[sära — sär]	باشتىن ئاياق، پۈتۈنلەي
رەكذار ~ رهكذار	[rähguzar]	كاتتا يول؛ ئۆتكۈنچى
لشكر	[läshkär]	(1) لەشكەر؛ (2) غالىب، يەڭگۈچى
نظاره	[näzzarä]	(1) نەزەر تاشلاش، كۆز سېلىش، قاراش؛ (2) تاماشا
سر	[sär]	باش، چوققا
كوى	[koy]	(1) كوچا، يول؛ (2) مەھەللە سركوى ـ كوچىنىڭ بېشى، مەھەللە بېشى
شوكر ~ شوكار	[shäwkär]	: خورشيد شوكر ـ نۇۋەتچى، كېچىلىك نۆۋەتچى؛ قۇياشقا قارىغۇچى، قۇياشنى ساقلىغۇچى (قۇياشقا تەلمۈرگۈچى)
پيكان	[päykan]	ئوق؛ كىرپىك (كىرپىك ئوقى)
مرهم	[märhäm]	مەلھەم، مەلھەم دورا
كافور	[kafur]	ئاق ۋە خۇش بۇي ماددا؛ ئاپئاق تۈس
مى توحيد	[mäy—i täwhid]	ھەقىقەتكە يېتىش شارابى
توحيد	[täwhid]	كىشى روھىنىڭ ئىلاھى، ئىلاھىي روھ بىلەن قوشۇلۇپ كېتىشى (سوپىلىقنىڭ يۇقىرى پەللىسى)
دارفنا ~ دارالفنا	[darifäna~darul—fäna]	پانىيلىق ئۆيى؛ بۇ دۇنيا
جبار	[jäbbar]	قۇدرەتلىك (تەڭرىنىڭ سۈپىتى)
سجود	[sujud]	«سجده» نىڭ كۆپلۈكى؛ سەجدىلەر
طربناك	[täräbnak]	خۇرسەن، خۇرسەنلىك بىلەن
جالاك	[chalak]	تېتىك، چاققان
دفع	[däf′]	قايتۇرۇش، رەت قىلىش، كەتكۈزۈش
غمناك	[ghämnak]	غەملىك، قايغۇلۇق
زنك غم	[zängughäm]	غەم ۋە غۇبار
زنك	[zäng]	چاڭ، كىر، غۇبار
بادهصافين	[badäsafin]	ساپ، تىنىق مەي
ريزاتماك	[rez ätmäk]	تۆكمەك؛ قۇيماق، چاچماق
نوع	[näw′]	تۈر، خىل
باك ايلاماك	[bak äylämäk]	قورقۇتماق، قورقۇتۇش
سرد	[särd]	سوغۇق
جرخ	[chärx]	پەلەك، تەقدىر
مستغنى	[mustäghna]	تارتىنىش، ئۇمىدسىزلىك
ترياك	[täryak]	زەھەرگە قارشى دورا
پيردير	[piridäyr]	مەيپۇرۇش، مەي ساتقۇچى

امساك	[imsak]	بېخىللىق
عزم	[ʹäzm]	بىرەر ئىشقا قەست، نىيەت قىلىش، ئىنتىلىش، مېڭىش، جۈنەش: عزم ايلاماك ~ عزم قيلماق ~ عزم اتماك — بىرەر ئىشقا نىيەت قىلماق
تاش	[tash]	(1) تاش؛ (2) تاشقىرى، سىرت؛ (3) مۇساپە
ستز	[sitiz]	(1) خۇسۇمەت، دۈشمەنلىك؛ (2) زۇلۇم؛ جاڭجال، ماجىرا، غەۋغا
غارت	[gharät]	تالان قىلىش، بۇلاش ، بۇلاڭ ـ تالاڭ
سرگشته	[särgäshtä]	بېشى ئايلانغان، سەرگەردان، ھەيران
افكنده	[äfkändä]	تۆۋەن، پەس، تاشلاندۇق، يىقىلغان
نازپرور	[nazpärwär]	نازلىق، نازلانغۇچى
حايل	[hayil]	توساق
محض	[mähz]	خالىس، ساپ؛ پەقەت، يالغۇز
بى تحاشى	[bitähashi]	قورقۇمسىز، ھېيىقماستىن، پەرۋاسىز
عبث	[ʹäbäs]	بىھۇدە، بىكارغا، پايدىسىز
اندوه	[änduh]	غەم، قايغۇ
ملول	[mälul]	قايغۇلۇق، غەملىك، غەمكىن: ملول اولماق ـ غەمكىن بولماق، غەمگە پاتماق
حرمان	[hirman]	مەھرۇملۇق

ئىزاھ:

* تجلى [täjälli]: سەيد ھۈسەيىنخان (تەخەللۇسى تەجەللى) ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بىرى. ئاتاقلىق شائىر، خىمىك ۋە تېبابەت ئالىمى. ئۇ 1848 ـ يىلى قاغىلىقتا تېۋىپ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. دېھلى مەدرىسىدە ئەرەب، پارس، ھىندۇ تىللىرى بويىچە ئىلىم تەھسىل قىلغان. تېببىي ئىلىم ۋە خىمىيە ئۆگەنگەن. ئەرەب، پارس، ئۇيغۇر ۋە ھىندۇ تىللىرىدا كۆپلىگەن لىرىك شېئىر ۋە قەسىدىلەرنى يازغان. ئۇنىڭ يۇقىرىدىكى تۆت خىل تىلدىكى شېئىرلىرىنىڭ دەسلەپكى توپلىمى «بەرق تەجەللى ۋە سەبەق مۇجەللى» نامى بىلەن 1969 ـ يىلى قەشقەر شەھىرىدە تاش مەتبەئەدە بېسىلغان. «دىۋانچە تەجەللى» 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بۇلغارىيىدە ئۇيغۇر تىلىدا نەشر قىلىنغان. تەجەللى 1927 ـ يىلى قاغىلىقتا ۋاپات بولغان[①]

* لىي مەئەللاھ — «مەن ئاللا بىلەن بىللە» دېگەن مەنىدە (لىي مەئەللاھ — دىنىي چۈشەنچە بويىچە ئەۋلىيالىقنىڭ بىر دەرىجىسى).

① ھاجى ئەخمەت: «دېڭىز ئۈنچىلىرى» (قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1990 ـ يىلى نەشرى).

* عیسی [ʹiysa] : «قۇرئان کەریم» دە نامی کۆرسىتىلگەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى. رەبغۇزىنىڭ «قىسسەسۇل ـ ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە: ئىيسا پەيغەمبەر بى بى مەريەم ئانىنىڭ ئوغلى بولۇپ، بىر نەپەس بىلەن ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەلەيدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولغانلىقىدىن «رۇھۇللاھ» دەپ ئاتالغان[1] كلاسسىك شېئىرلاردا كۆپىنچە ئۆلۈكنى تىرىلدۈرگۈچى كۈچ دەپ سۈپەتلىنىدۇ.

* رەھمەتەن لىلئالەمىن — «سېنى ئالەملەرگە رەھمىتىم سۈپىتىدە ئەۋەتتىم»[2] (مۇھەممەد پەيغەمبەرگە قارىتىلغان).

* كليم [kälim] : «قۇرئان كەريم» دە نامى ئاتالغان پەيغەمبەرلەردىن بىرى — مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقەبى. دىنىي رىۋايەتلەرگە كۆرە، تۇر تېغىدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ.

* شەھپەرى رۇھۇل ـ ئەمىن — جىبرىئىل (جەبرائىل) ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى. «قۇرئان كەريم» دە بايان قىلىنىشىچە، ئاللانىڭ يېقىن پەرىشتىلىرىنىڭ بىرى. ئۇ «رۇھۇل ـ قۇدۇس» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دىنىي رىۋايەتلەرگە كۆرە ئاللاتائالانىڭ ۋەھيىسىنى پەيغەمبەرلەرگە يەتكۈزىدىغان پەرىشتە[3].

---

① «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» (جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى، 1997 ـ يىل نەشرى 6 ـ توم).
② «قۇرئان كەريم» (مىللەتلەر نەشرىياتى، 21 ـ سۇرە، 107 ـ ئايەت).
③ «ئىسكەندەر نامە» (مىللەتلەر نەشرىياتى، 1990 ـ يىل نەشرى).

تېكىست (2)

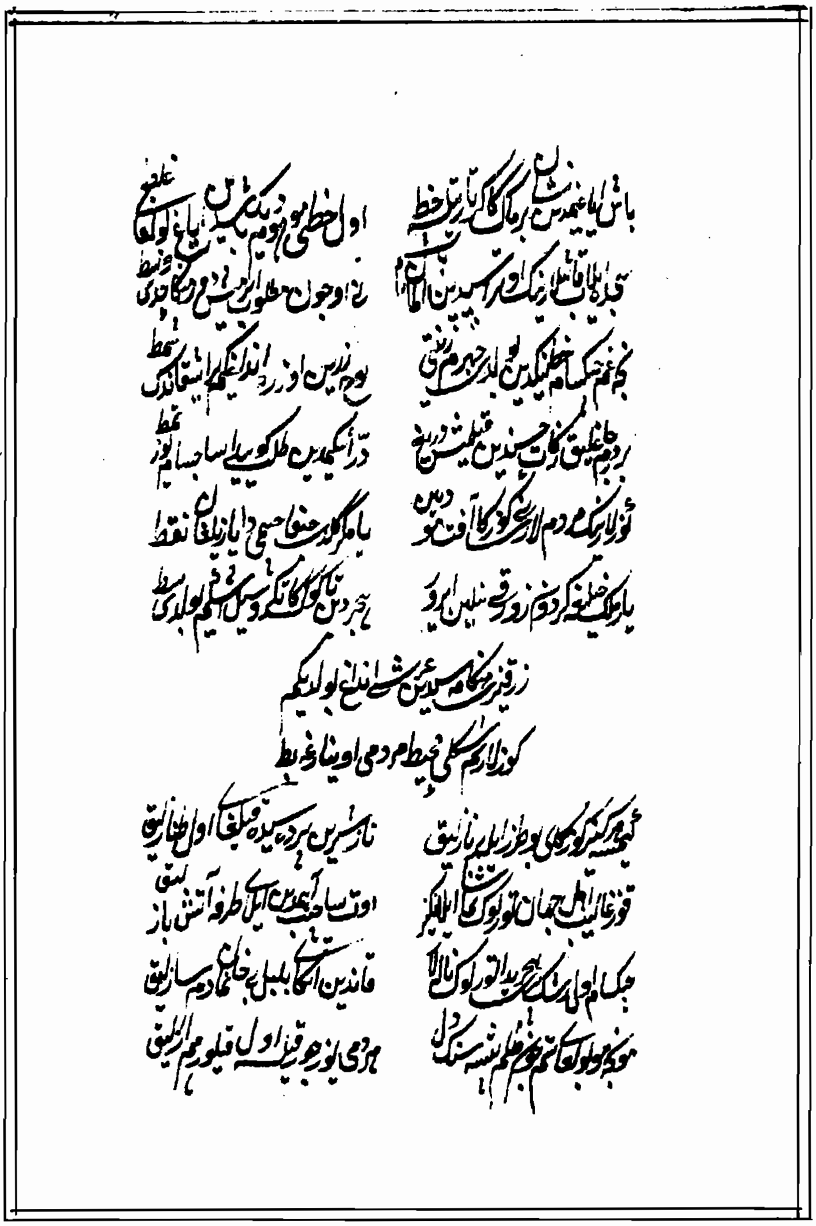

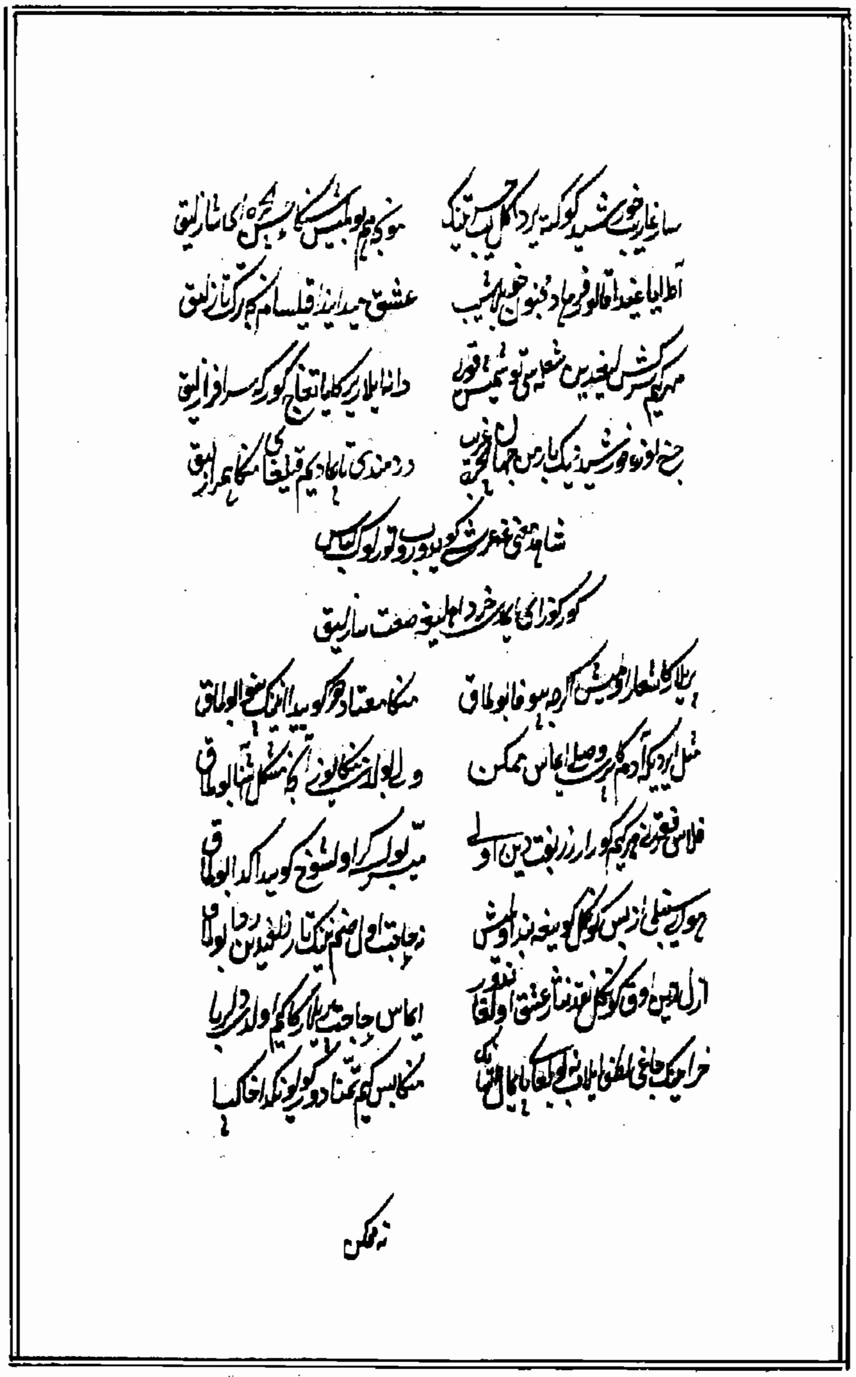

ساغر بر خورشید گوکته یر دا کل حسن تنگ — هونیم هم بولمیش کا بیشکنی اشارلیق

آطلیا غیدا قالو فرهاد و مجنون غریب — عشق میدانیده قیلسام کیم برکتارلیق

مهر کیم سرکش لیغیدین شعاعی توتیمیش قورن — دانه یلار برکلیا تعاج کورکه سرافرازلیق

چرخ لونو خورشید نیک بارمن جهان ارا غربی — دردمندی تاپادیم قیلغا منکا همرازلیق

شاه غنی غمزه سی کوربود روتورلوک کیتابی

کورکوزانی یکان خرد اهلینه صنعت سازلیق

بیلا کیم اشعار و میلش آرده سوفا بولماق — منکا معتاد ذکر کویدا انیک نتیج بولماق

تمل ایردی کیم آدم کا رسته وصل ایماس ممکن — ولی بولار منکا بونده کیم مشکل تنها بولماق

فلاس نقع ترنی هر کیم کور ار زر بیت دین اوت لی — میتی بولیسه کرا ولسونه کوییدا کدا بولماق

هوکر تفیلی ازبس کوکل کوبیغه بنداوشی — ز جانب اول صنم نینک تا زلفیدین رها بولماق

ازل دین اوق کوکل نقد تماشا عشق اولغا نقدیر — ایماس حاجت ملامت بیلا کیم اولدر دلربا

خرامینک جانقی لطف ایلاب نینه لعل ایجیمال — منکا بس کیم تمنا دور کوزینک آکا خاک بولماق

نه ممکن

نه ممکن جان قوشی یاماق یالیغ عمریمنی بس کیم — کره بشیدین اوق انکا قسمت همیشه دور ملال

بو جان باشینه کیم ظالم دی تیغینک تمناغه — زیس جان باشیغه معراج تیغیغه فدا بولغای

جوهر توت بحری بالغیل سالماپ ایرا او تیغنه یار — بسی مشکل دور معشوق عاشقدین جدا بولماق

اگرچه بی نشان بولماق انکا مطلوب هر عزیزنی

ولی مرغوب دور مهرو بیلا عشقدا نشان بولماق

کوردیم عالمدا اونداق قاتیغ یکیا سوواق — زینت روی تندخوی کیت بی همتا ساوق

فیتنه لار اطفالیغه تونکرو یاق بی تعلم اتیب — درس کردارلار کا لو فتور لوک بی منتها

برغنم دیک ایچ تاشنین یلار اول اوز جالیدیکه — بولیبه یوز مینک عالم ایچره سروکر نا ساوق

کوربو دیم کیم جانی ساوق زاهدکه — یحیامدز لار تونکلبا تانکلی سر تا پا ساوق

دلو جانغی حیدجانغی جلوه کر دوز بولالیغی — بو قدر روز دوزخدا اوبدیلغ هم بناجانا

کیم سنگ کهسارلار کوردیم ساوقلارکیم بسی — کورمادیم موندیغ ساووق دیمیتینغ یا اصلا ساووق

کلیبا ایماک لیکیدین کیم کا غم سیل کیلسی — سودلوق یدالیغدین بولنیابید اساووق

یوق ساوراق بو جهان ایچره ساوق یلدین بورک

عرشی نادان بولب تغیل لعجایل ساوق

یوز کره ورندین اولغای ایلابس تکلم قلق — شاید انکا دفع بولغای کل الاریم رب الفلق

من محبّ اوزلوکدین ایتیم حبّ جاه اولدین اوق — قسمیم تلمیس زبس می ار کنیو المتّق

امنک دین تینغای جسیم زره کورلار حکمتی — تو بیلکوک بسا چلغای ایلان ایرا وز زوی ضیق

بیماکاوز جدین تقیم تعلیغا هوس تصویر عشق — مرنکول ایلوز نمار ایچیم بولوب یوز بدیم نیک شوق

ارکلی لعل کاوزیرده جلوه کلکول ایلاتیس — اول یاشو نغاج حبیب لولغا اشلانقی زرنه شوق

توزنکالت کل کیونا مکیالیدین کلرکن کیم — میل رفتار ایلات ظالم قیلوب یوز دا عرق

ذکر ایلادی عشق عمر ایچره بو کلیم برمادی — عشق ار عیب منبین قافدین اوزکا سبق

اوتغلوتشا جولغا انکونی نیکا قیل — قایدا اماتسیم سوزش عشق ایچره بو ملایک رمنی

کربیر الیع من بسیار ازاق بولانکیم عرشی منیک

قسمیمی تلمیس زبس می ارکنیو للتّق

سیرنغ

سرنی کلا بیله اول شوخ کل قبا باقینک / کلاهی اوزره سیاه چیلغا داغی جلا باقینک

سنانی ایلکیدا کافر ارسور اغنه سنیر / قرا قرا قره برکه کورر قراغی باقینک

ظهور قیلدین ایلاب کیچه کاکلی / یوز رنک موزسیله ضعیفی قداغ باقینک

یانیدا برکه قاتل اوزریدا ور خونخوار / هجوم مارسیله کاکل اژدهاغه باقینک

نموذنی یوزیکا نیل ایلابسنر تشبیه / قراتون اوزره توقولوبان سحر صباغه باقینک

بو شیوه بیله کیم غارت جهان قیلمان / خلایق ایچره بسی شور اسلاغه باقینک

صداغی اوچیدا اسرایند کولوک لیک قاتل / جهان خرابیغه اول کافر بلاغه باقینک

وفا ایلیکا اوراردم بدم جفا تیغین / فلک شیوه کورونک شوخ بیوفاغه باقینک

نوایی کرچه نوا ایما یمایین او کوسنرذین
کلیک کایمدی سنر غیرتی بیوافه باقینک

نه ممکن سعی ایله کوی یاریغه یورسام / بولاغیم جنون تقلید ایدیب

اولوب جیلید اچیم بریلا ساغار جاغلیغیم کویا / ابر و کیکیا نتا ا وفا نسترانکا تعغدین

[illegible]

علو دیکینک غه تکلانیب بیردیم بقا ملکی — اتینک سنغان الیدین بیناسی کوزومه بیرک

الف نهالی کیم جابلار اراسیدین یاسادین الیغ — خدنک تا مرکان یاره سیدو دیمانکیز باروک

محبت غیره کیلکوی حریرین قیلمیش ایناغ رفیع — توان افسانه لوکه جبیغه کر حکم ایرور ایلیک

نه جدور لغونک بوسه آب قیلغالی لوزهستا بان کونلا — اینک لوی نی ملنامید الای زنار دجون اوکیک

لبنک دا ابتین اوتوم ایکی خالینک جا ایکی داغ نغم — نه امکان اولغالی العل سعی ایله ایکی نقطه سیدیک

بولو باجمع جالبت بولماغا هجران بلاسیدین — خوشا ایکی کونکل لوک بولیع وصل قیشا سیدار دیک

لبی لطفی بیله اونلوغ عذار سبوه سین بولام — بر کا قصد تیر کوزونک کانه دیک کا کوندور جاک

فراقی اندوه بیدین عمر بحر یحیم بولماس فارغ — لیجک دین اوق تکلور نیش اکان جانی کلمای توب

فراق اندوه بیدین عمر یحیه بردم بولمادیم فارغ

بیهم بعلاس کسکلیار کو بیدا لوینک اولدیک

ساقیا کو هرسی کاسه جیسه دیو اول تمان نمک اندر کین — تو نه فاتحسی جبابا اهلین علج نه اکیا

فلر غ اول النه دین مرحان لو یکیم با کلی اکیا — نوا او تنک نو اسیو اجیو ریسو کر نی نوک

خوا.

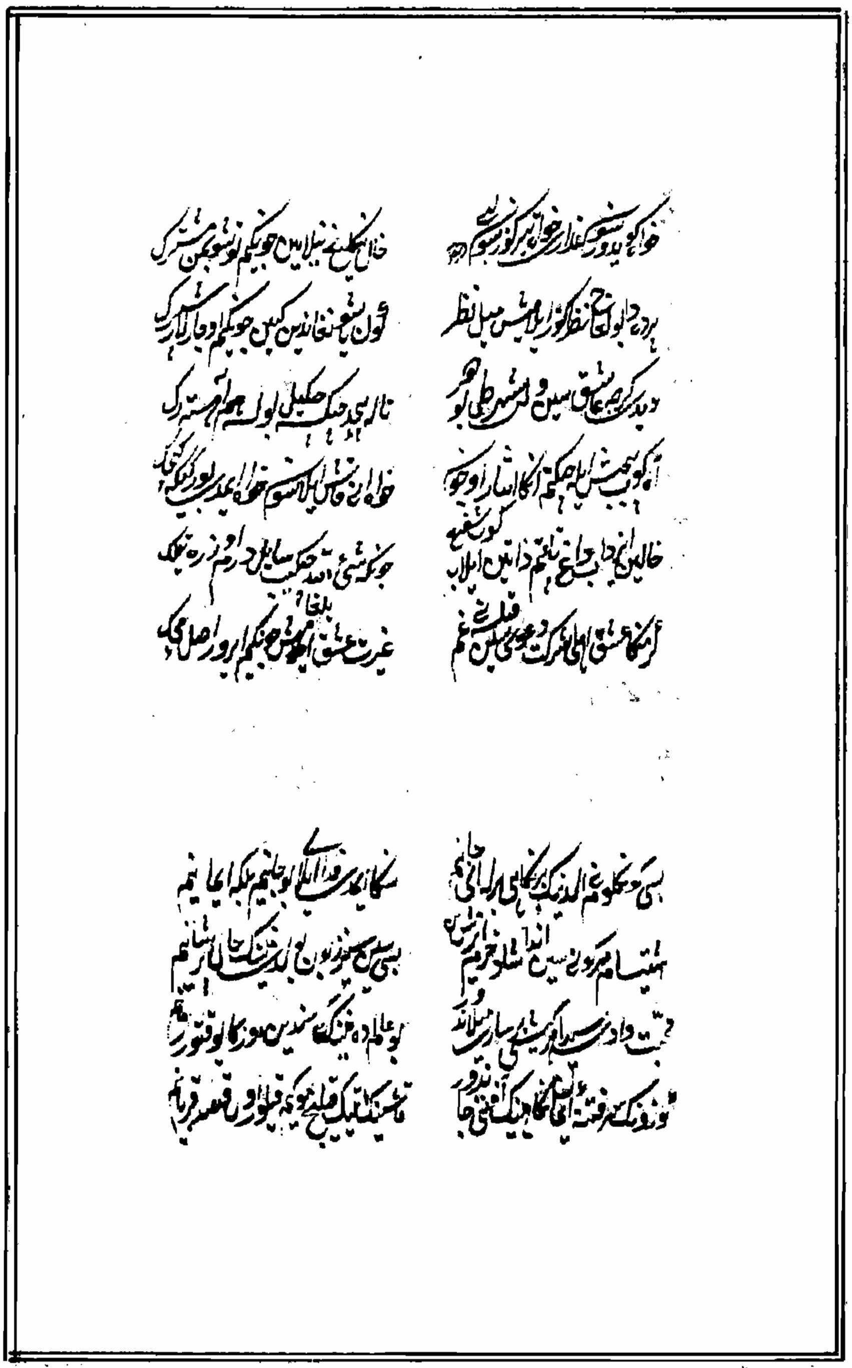

تیشینگ گویا دُر و لبینگ یاقوت احمردور — ساچینگ گویا سنبل ارا یوزونگدور ماه تابانیم

کوزونگ شوخ و قاشینگ یا ملکا اوقلار کیرپیکینگ — جمالینگ کورگوزور کونگول قیلیب سوزانیم

منگا بس کوب قیاغلار اوردلر تنها خوبانلار — عجب ایرمس اگر عشق اهلی یوزیده قربانیم

قرینگ چون ناوک جان دوزی تنگ غنچه دین آغزینگ — بلینگ خود غنچه گل دور قدینگ سرو خرامانیم

طالع اولور کی عرشیده اولتورکا یاد اکل

بسی کیم کلونیم الدینک نکاهی برله ای جانیم

وادریغا عالم ایچره تنهای تاپمادیم — بر یاقیب کونگلوم الوغ دلربا تاپمادیم

من وفا قیلغاسار ارتار جفا یارینگ — دردیمه یونوش السدین بر دوای تاپمادیم

مهستانیار منکا یوک یوکسه بهم — انیلار ینکه بیدا لو غا جای تاپمادیم

سرکوتیم ایرکو یا ظالیم ینک دو نلوغی — لو بیم مهرومیلار دین بر دوای تاپمادیم

علم ایچره تورت یار عناصرنی کرنیب — یار خلایق کوهر بیدار جلای تاپمادیم

بلبل ساجیار باغ ایچره وادریغ — یوز نوا قیلدیم ولی بر کونوای تاپمادیم

دانه

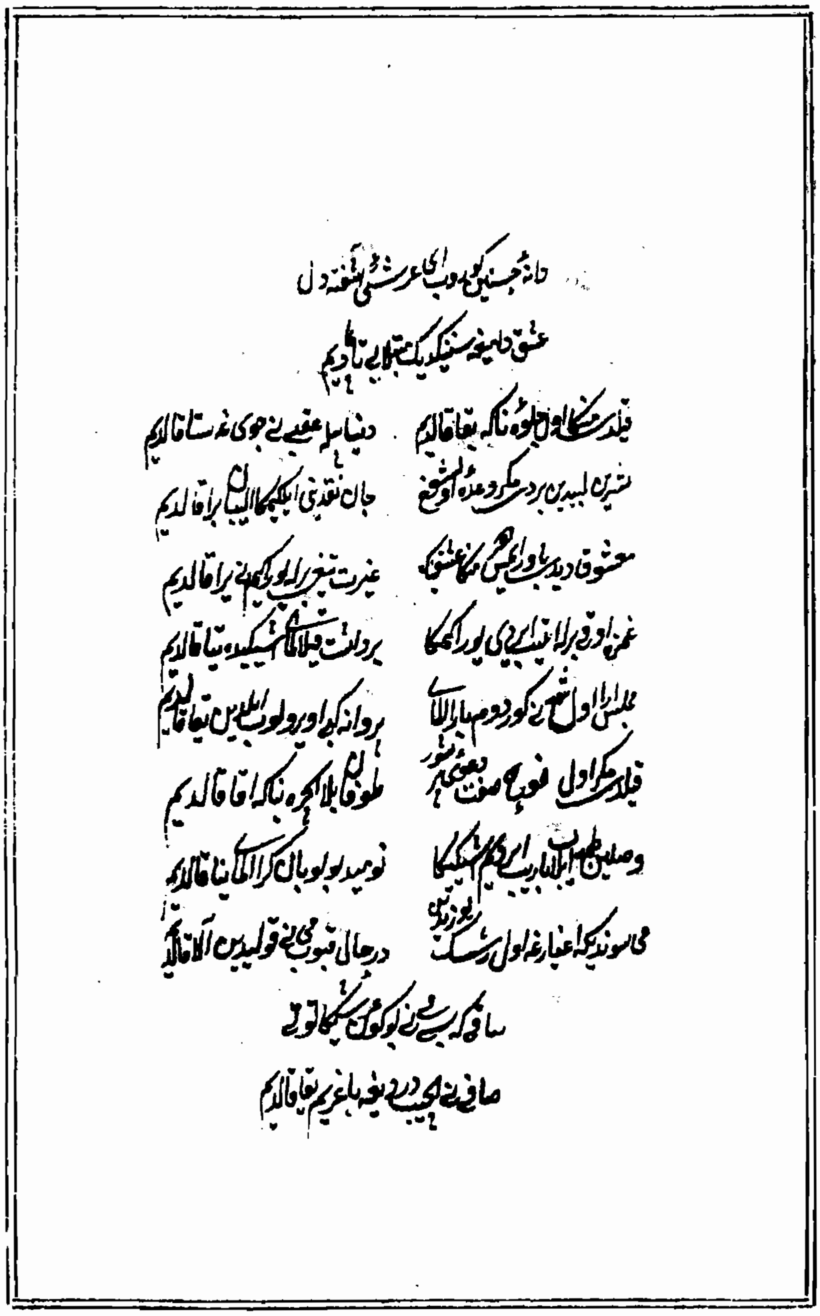

جانه حسنیکوه وب ای عرشی آشفته دل

عشق دامنده سنکله یک مبتلا یاد ادیم

قیلدی مسکن اول جلوه ناکه بقا قالدیم دنیا سله عقبیه نه جوی غم ستا قالدیم

شیرین لبیدن بردی مکر وعده اول شوخ جان نقدنی ایلکمه الیبان یرا قالدیم

معشوقه دیده باور ایمیش مهکا عشوه غیرت تیغ ایله بولکه‌نی یرا قالدیم

غمزه اوقی برله نیست ایردی یوراکیمکا بر دولت قیلاماس کیسه یتا قالدیم

مجلسی ارا اول شمع نه کوردم صهبا الا پروانه کبی اوریلوب ایلیمدین بقا قالدیم

قیلدی مکر اول قوبچه صفت دیده شور ملوفا بلا اکره ناکه اقا قالدیم

وصلیدن طلب ایلابان یب ایرکیم ایشیکیکا نومید بولوبان کرا الکی نیا قالدیم

می سوندیکه اغیاره اول رشک یوز زیره درحال قیوب منی نه قولیدین آلا قالدیم

ساقی که بیرسه نه لوکوکون سیکالوتی

صافی نه ای حبیب درد دیغه یا عزیم بقا قالدیم

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

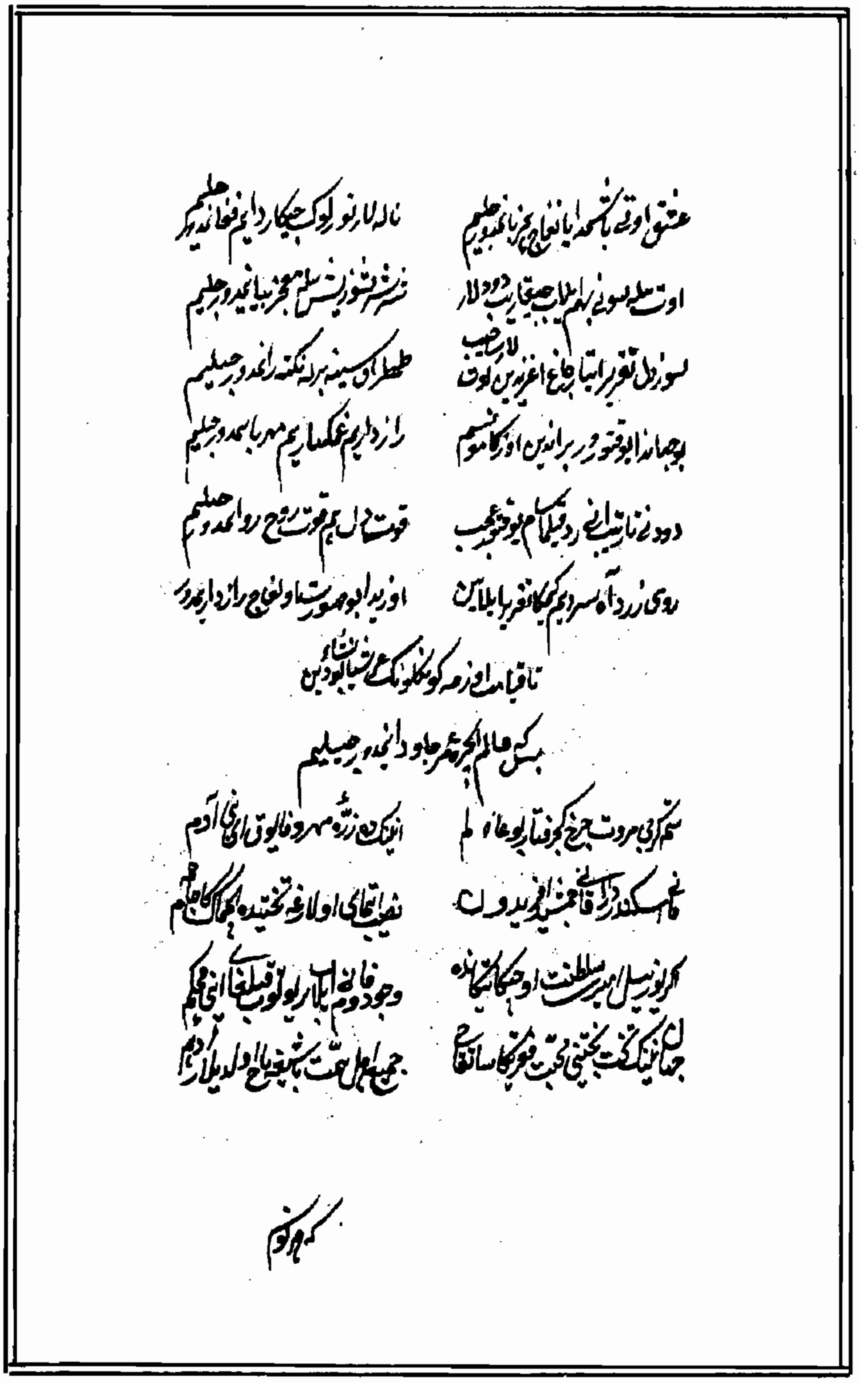

کوهر نظم نازره بو قیل زال لکهاره　　یوریتکی بو رسالت کوکلین عمر برینه تیلینکا کیم

اکر سأل اولدی ناظمی ایلب او شبو عام لن　　یوریکا النطقی معانیی تیلغا قطره شبنم　　ساجقلامر

الهی رحم ایت غریب شی دعاسین کتاب التکمیل

رحیمی رزاق سین مکانی قیل حضرت رحیم

کردکار الطف ایت قیلمغیل کناهیمنی کرم　　توب یا ربنو قلالار ایلاکان فعل تباهیمنی کرم

غفلت ایله بو زمانی یاد ایتمکنی مینکا قیلغیل دعم　　ما تعال عشق مجاز لیک آهیمنی کرم

بر جهنمنک آتشی کین ایت قهر ایله عالی ایمدی ایلاکیم　　قیلغان اول شبو جرم دین روسیاهیمنی کرم

ایلا یا رب ضعیف لیکیم لذتین یلدور حاصل　　ایلکان کونکلوم انداغ عزجاهیمنی کرم

کوزلاما حسن نظر سین ... اتیا حرم　　غیر یکا سالغان نظر قیلغیل کناهیمنی کرم

یارب التکمیل ختمنه عمر شریف دم کرا او ماهین

مغفلت لیکه اوتکان اوشبو سال ماهیمنی کرم

دهر دیریک الحره مو ندانغ فایدا برینا صنم　　کوی یا ابو الحسن خلاقیغه نظهر دور

انجم

کاشکی الامر ایریق ظاهر قیلور ترکیب کار   احسن التقویم اینینک شانیکا مخصوص قم
قامتینک کورکوزیمادی یاقیلمادی موزون خرام   خیر تکلم فهم اولماس انکا خسار الحکم
باوریتمان اسلمدیس کیم دیدیلار انجیار قسل   ممکن ایرماس کمالی تعریف غیر نوع عدم
نوش لب رالغیز شهدین موردی کیم برین سلکی   یالعلی حیوان سو بیدو آب زمزم ضم
نور ایرسلی ملال اوستیدا مزگان اینوقی   مصحف الحیر کلمه سینی یا نیدایم بار دور
بو تجاشی حکمه اول ذکر یدا عزت لثوب مرور   حق کلامی نیته زیب مرغوب ایکیشی صوت نغم

گر فرصت یکم ملین تیلا آه حنند مع اقلیم   عور روب تازه گل زوق ایلا بلبل دیک نوا قیلدیم
جهان اشوب بربشوخ جاجو جلوه کر ادلکی   نظر منعیین قیلالا اخیب بوجان نه جالابدیم
قوطلماس دیم تیغ وجعاید لعلنکا ذیب   فریبکل غرالین هو عند لالیلا تیا قیلدیم
حیا ما نو هستا لعلینک ارمانین کیم خیکتم   نه عمر قوت قیلدیم نه دردیم کادوا قیلدیم
عذاریم کشو قید انو نلار کا حیرت   نوالا ریلکا کونه لیلا کی ایکی تا صبا قیلدیم

بلند

بلند و پستی اورماق اولیریغه یوق اوچ مرغوب　　حزین نالیشی ایله‌لی باغ عودیدین اندک صدا

کیبل ایمدی عشقی اوز کونکلونک صلاح پارسا التقدین

کوکیم پاره ایلا خرقه تاریب دین رد اقلیدیم

کمال حسنونکا الحمد ایله دعا قیلایین　　یوزونک صفاتینی والشمس ایله ادا قیلایین

سواد سایهٔ سرو قدینک اگر توشه　　ایکی جهاندا ایکی یوز روضه قرا قیلایین

هوای کاکل عنبرینکنی ایلابان زنار　　ساچینک سوادی خیالیدین رد ا قیلایین

بو دیر حجره کیم بو کهنه جام خمار آلود　　شراب شوق و طرب ذوقنی رسا قیلایین

ذی الیدین اگر ایلا اسار و الحاکیم　　که نقد جان جهاننی انکا فدا قیلایین

بو شورش ایله سکا عالم ایچره یوز غوغا　　که بیر آه ایله کوک کوکسینی یرا قیلایین

نماز علو صد ریا نی مسجد ایچره ملام　　یار بت صنمکده کا ذکر و ثنا قیلایین

میان اهل کرامات لاف نیک آنی زبین او کماک　　او بوت کوزو دهکا عبارت نظوطیا قیلایین

بو نظم یاریغه معنی دردین ترتیب عرشی　　سخن بسر اله یوزبین مثل گهربا قیلایین

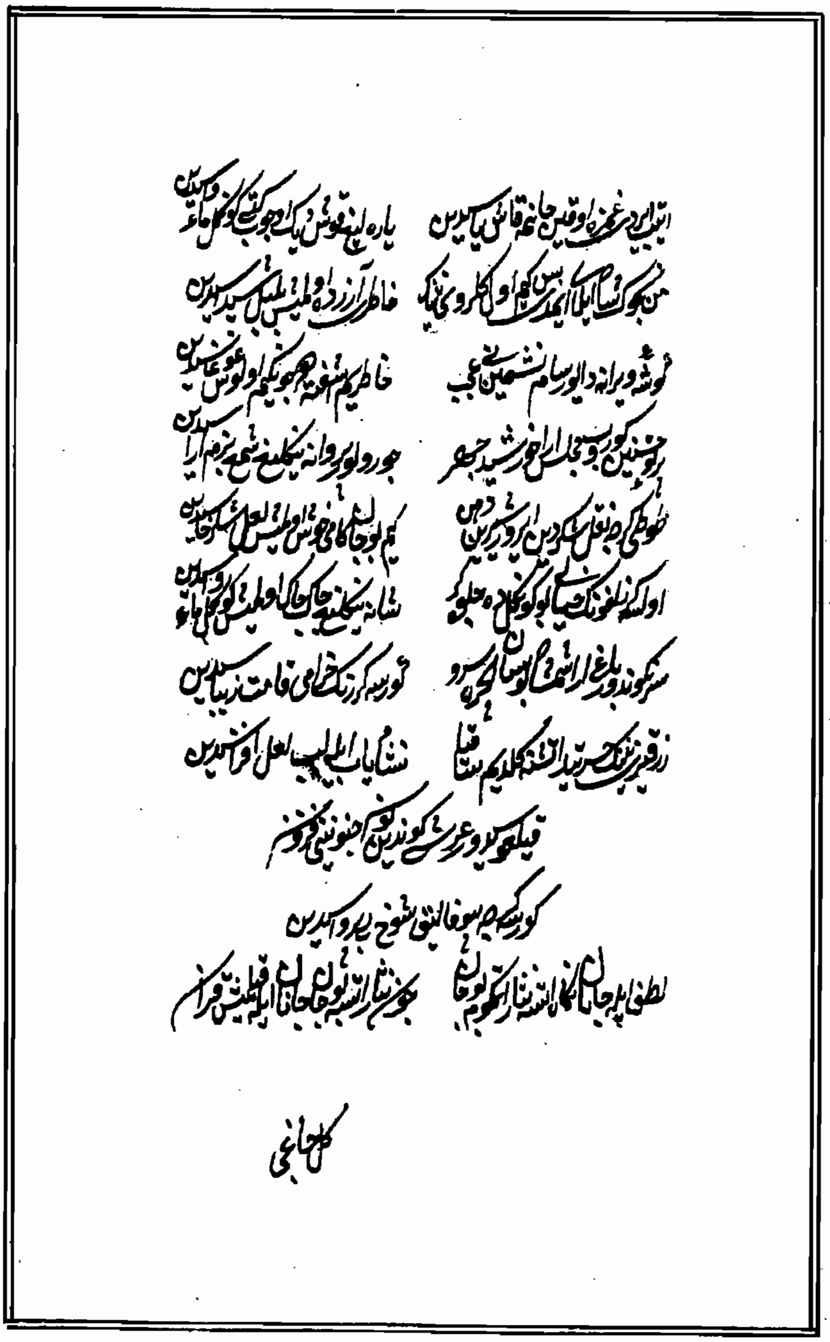

سۆزلۈك

موهوم	[mäwhum]	خىيالى، خىيالدىكى
غلط	[ghälät]	خاتا، نۇقسان، يېڭىلىشكەن؛ يالغان
مطلوب	[mätlub]	تەلەپ قىلىنغان، ئارزۇ قىلىنغان نەرسە، ئىزدەلگەن نەرسە
وسط	[wäsät]	ئوتتۇرا، ئوتتۇرىلىق: حدى وسط - ئوتتۇرا دەرىجە
لوح	[läwh]	(1) تاختا، يېزىق تاختىسى؛ (2) روشەنلىك؛ مۇلايىملىق
زرين	[zärrin]	زەرلىك، زەر (ئالتۇن) بىلەن زىننەتلەنگەن: زرين تاج — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تاج لوح زرين — زەر بىلەن زىننەتلەنگەن تاختا، زەر بىلەن زىننەتلەنگەن يېزىق تاختىسى
شمط	[shämät]	نەقىش
درم	[diräm]	كۈمۈش تەڭگە
ذكات	[zäkät]	مۇسۇلمانلار ھەر يىلى ئومۇمىي بايلىقىنىڭ قىرىقتىن بىرى (يەنى قىرىقتىن بىر ئۈلۈشى) بويىچە تاپشۇرىدىغان سېلىق (بۇ ئىلگىرى ئومۇمەن نامراتلارغا تارقىتىپ بېرىلەتتى).
ذكات حسن	[zäkat—i husn]	ئازغىنە چىراي كۆرسىتىش، چىرايىنى غىل- پاللا كۆرسىتىپ قويۇش
دراشك	[durriäshk]	كۆز يېشى
در	[durr]	ئۈنچە، مەرۋايىت
اشك	[äshk]	ياش
تمط	[tämät]	ساناقسىز، ھېسابسىز
مردم	[märdum]	قارىچۇق، كۆز قارىچۇقى؛ ئادەملەر
نقط	[nuqät]	(1) نۇقتا؛ (2) خال
زورق	[zäwräq]	قېيىق
نيلين	[nilin]	نىل رەڭلىك، كۆك
تكرو~تيكرو	[tegro]	... غىچە، قەدەر
سط	[sät]	تاقاشماق، تۇتاشماق
زرقيزى	[zarqizi]	مەلىكە، خان قىز

www.uyghurkitap.com

هنكامه [hän'gamä] (1) يىغىن، بەزمە، توپلىنىش؛ (2) ۋەقە، ھادىسە

محيط [muhit] زور دېڭىز؛ ئوراپ تۇرغان، ئەتراپ

بط [bät] ئۆردەك؛ ئۆردەك شەكىللىك مەي ئىدىشى؛ غاز بويۇن مەي شىشىسى

طناز [tännaz] قىزىقچى، چاقچاقچى، يۇمۇرچى

اتش باز [atäshbaz] ئوت ياغدۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى

ساز [saz] (1) پايدا، مەنپەئەت (2) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: قىلغۇچى، ياسىغۇچى، ئىشلىگۈچى مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ.

خوب [xob] ياخشى، چىرايلىق، گۈزەل، دۇرۇست، مۇۋاپىق، ماقۇل؛ ھەيران بولۇش، ھەيران قېلىش

ترك تاز~تركتاز [türktaz] ئات سېلىپ توساتتىن باستۇرۇپ كېلىش، تالان قىلىش، ئات سېلىپ ھۈنەر كۆرسىتىش:

تركتاز ايلاماك ـ تالان قىلماق

سركش [särkäsh] تۇتۇق بەرمەس، ئىتائەتسىز

قوى [qäwiy] كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك

سرافراز [säräfraz] يۈكسەك، يۈكسەلگەن، ئۈستۈن؛ خۇرسەن

همراز [hämraz] سىرداش

خرد [xiräd] ئەقىل، پىكىر، زېھىن:

خرد اهلى — دانالار، ئاقىللار، ئەقىل ئىگىلىرى

صعت [si'ät] ھەقىقىي، راستلىق:

صعت سازليق — كارامەتلىك، راستچىل، راستچىللىق

شعار [shi'ar] ئەسەر، بەلگە؛ ئادەت

معتاد [mu'tad] ئادەتلەنگەن، ئۆگەنگەن

بينوا~بى نوا [binäwa] بىچارە، يوقسۇل؛ بەختسىز، نائۈمىد

مثل [mäsäl] مىسال، ئوخشاش؛ ماقال ـ مەسەل؛ نەقىل

اولى~اولا [äwla] ياخشىراق، تۈزۈكرەك، ئارتۇق

ازبس~ازبسكه [äzbäs ~ äzbäski] چۈنكى، شۇنىڭ ئۈچۈن

ردا [rida] چاپشاپ؛ دەرۋىشلەرنىڭ ئۈستى كىيىمى

پايمال~پامال [paymal~pamal] ئاياغ ئاستىدا قالغان، ئېزىلگەن:

		پايمال اتماك ، ايلاماك، قىلماق ـ ئاياغ ئاستى قىلماق، ئەزمەك، دومىلاتماق
تمنا	[tämänna]	تىلەك، ئىستەك، ئارزۇ
خاكسا~خاكسار	[xaksa~xaksar]	توپا، تۇپراق؛ تۆۋەن، پەس، خار، كۆچسىز
دم	[däm]	(1) نەپەس، دەم؛ (2) قان؛ (3) ئۇرۇش، ئۇرماق، ھۇجۇم
مرغوب	[märghub]	يېقىملىق، سۆيۈملۈك؛ ماقۇل، ياقتۇرۇش
يكتا	[yäkta]	يەككە، تەڭدىشى يوق، بىردىنبىر
زشت	[zisht]	خۇنۈك، يامان: زشت روى ـ خۇنۈك چىراي
تند	[tund]	ئاچچىق، غەزەپ، غەزەپلىك؛ باشباشتاق، شوخ
تند خوى	[tundxuy]	ئۇسال مىجەزلىك؛ نازۇك تەبىئەتلىك، تەرى سۆرۈن
سخت	[säxt]	قاتتىق، قېتىپ قالغان، مۇستەھكەم؛ قوپال
بى همتا	[bihämta]	يەككە، يېگانە، تېڭى، ئوخشىشى يوق
اطفال	[ätfal]	گۆدەكلەر، باللار
برنا	[bärna]	ياش، گۈزەل، چىرايلىق؛ ياش، مەرت يىگىت
اشجار	[äshjar]	بىرلىكى «شجر»؛ دەرەخلەر؛ ياغاچلار
سرتاپا	[särtapa]	باشتىن تا ئاياغىچە، باشتىن ئاياغىچە
دلو	[dälw]	12 بۇرجنىڭ بىرى، يەنى 12 بۇرجنىڭ 11 ـ سى، قۇياش يىلى ھېسابىدا 11 ـ ئاي، يانۋارغا توغرا كېلىدۇ
حاشا~حاشه	[hasha~hashä]	(1) ھېچ، ھېچبىر، ھېچقاچان؛ (2) ئەلۋەتتە؛ (3) ساقلىسۇن
حاشەالله	[hashälillah]	خۇدا ساقلىسۇن!
سود	[sud]	پايدا، بەھرە، نەپ
قلق	[qäläq]	خاتىرجەمسىزلىك؛ خاتىرجەمسىز، تىنچسىز، بىئارام
شايد	[shayäd]	ئېھتىمال
ربالفلق	[räbbil — fäläq]	«سۇبھىنىڭ پەرۋەردىگارى» دېگەن مەنىدە.
جست جو	[justujo]	قىدىرىش، ئاختۇرۇش، ئىزدەش
زبس	[zibäs]	چۈنكى، شۇنىڭ ئۈچۈن، پەقەت، پەقەتلا
كيفالمتفق	[käyful — muttäfäq]	«بىرلەشمە كەيىق» دېگەن مەنىدە
متفق	[muttäfäq ~ muttäfiq]	بىرلەشكەن، ئىتتىپاقداش، دوست

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

حكمت	[hikmät]	(1) بىلىمدانلىق، دانىشمەنلىك؛ (2) پەلسەپە؛ (3) سىر، مەخپىيەتلىك؛ (4) قىسقا سۆز، مەسەل؛ (5) تەدبىر؛ (6) سەۋەب
كوكب	[käwkäb]	يۇلتۇز؛ كۆپلۈكى: «كواكب» [käwakib]
طبق	[täbäq]	(1) تۇۋاق، قاپ؛ قاپلاش؛ (2) قەۋەت
سرنكون	[särnigun]	(1) بېشى سېلىنغان، ساڭگىلىغان؛ (2) ئاستىن ـ ئۈستۈن؛ (3) شەرمەندە، تەلەيسىز
شق	[shäq]	يېرىلىش، يىرتىلىش
كافور	[kafur]	ئاق ۋە خۇش بۇي ماددا؛ ئاپئاق تۈس
كلكون	[gulgun]	گۈل رەڭ، قىزىل
محو	[mähw]	يوقىلىش، تۈگەش: محواولماق، بولماق — يوق بولماق، تۈگەمەك
سوزش	[sozish]	كۆيۈش، ئازاب
رمق	[rämäq]	ئاخىرقى نەپەس، جان چىقىش ئالدىدىكى تىنىق
قبا	[qäba]	تون، تون چاپان
جلا	[jila]	روشەنلىك، پارلاقلىق، پارقىراق
سنان	[sinan]	نەيزە ئۇچى، ئۆتكۈر نەيزە
رموز	[rämuz]	ئىما، ئىشارەت، يوشۇرۇن بەلگە
نمود	[nämud]	(1) قورۇنۇش؛ (2) ئوخشاش
تشبيه ~ تشبيه	[täshbih]	ئوخشىتىش: تشبيه اتماك ـ ئوخشاتماق
تك	[täk]	يۈرۈش، يۈگۈرۈش: تك اورماق ـ يۈرمەك، يۈگۈرمەك، چاپماق
علو	['uluwwiy]	ئالىي، يۇقىرى، يۈكسەك: علوهمت ـ ئالىي ھىممەت
خدنك	[xädängg]	ئوق، كامان ئوقى: خدنك اورماق ـ ئوق ئاتماق
ناوك	[nawäk]	(1) كاماننىڭ ئوقى؛ (2) كىرپىك
حرير	[härir]	يۇپقا ۋە نازۇك توقۇما، نېپىز رەخت
رفع	[räf']	كۆتۈرۈش، يۈكسەلدۈرۈش، يوق قىلىش: رفع حجاب ايلاماك ـ ئۇياتنى ئوتتۇرىدىن (ئارىدىن) كۆتۈرمەك، پەردىنى كۆتۈرمەك، ئېچىپ تاشلىماق

جيب	[jiyb]	(1) يانچۇق، چاپاننىڭ يانچۇقى؛ (2) ياقا، كىيىمنىڭ ياقىسى.
حك	[häk]	گۈل چېكىش، ئويۇش، تاراشلاش، يونۇش
صعب	[sä'b]	قىيىن، ئېغىر، مۇشەققەتلىك
ورزش	[wärzish]	مەشىق، كۆنۈكۈش، ئادەت
بهم	[bihäm ~ bäham]	(1) ئورتاق؛ بىللە؛ قارشى، ئەكسى؛ (2) جاراھەتلىك، دىلى سۇنۇق، دىلى ئازار يېگەن
اندك	[ändäk]	ئازغىنە، كىچىككىنە، كۆپ ئەمەس، ئاز مىقداردىكى
نمك	[nämäk]	تۇز
على هذلقياس	['älahazäl — qiyas]	شۇنىڭغا قىياسەن، شۇنىڭغا ئوخشاش
مشترك	[mushtäräk]	ئومۇمىي، ئوتتۇرىدىكى، ئورتاق
شب پرك~شپرك	[shäbpäräk~shäpäräk]	شەپەرەڭ
پيچش	[pichish]	تولغىنىش، ئۆرتىنىش
كچك	[kächäk]	ئىلمەك ياكى كاماللەككە ئوخشايدىغان نەرسە
شفيع	[shäfi']	ۋاستىچى، ھىمايىچى
شئى الله	[shäyullah]	«ئاللانىڭ يولىدا بىر نەرسە بېرىڭلار» دېگەن مەنىدە
محك	[mähäk]	كۆمۈش ۋە ئالتۇنلارغا سۈرتۈپ، ئۇلارنىڭ راست ياكى يالغانلىقىنى ئاجرىتىدىغان تاش
ميلان	[mäylan]	خاھىش، يۈنىلىش؛ ئۆز مەيلىچە
سرفتنه	[särfitnä]	پىتنە باشلىغۇچى، پىتنە قوزغاتقۇچى، پىتنىچى، ئارىنى بۇزغۇچى
احمر	[ähmär]	قىزىل، قىپقىزىل: يافوت احمر - قىپقىزىل ياقۇت
سنبل	[sunbul]	(1) خۇش بۇي قارا رەڭلىك ئۆسۈملۈك؛ (2) چاچ، قىزلارنىڭ تاشلىنىپ (يېيىلىپ) تۇرغان چېچى
سارا	[sara]	ھەقىقىي، تازا، ساپ: سنبل سارا — ھەقىقىي سۇمبۇل؛ تازا، ساپ سۇمبۇل
تابان	[taban]	يورۇق، پارلاق، يالتىراق: ماه تابان — پارلاق ئاي؛ گۈزەل
شوق	[shäwq]	(1) ئارزۇ، ھەۋەس؛ ئىنتىلىش، كەيپ، ئىستەك؛ (2) ئۆرتىنىش

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

خاطر	[xatir]	(1) ئوي، پىكىر، خىيال، ئەس؛ (2) كۆڭۈل: كوشەئخاطر — كۆڭۈل ئۆيى، خىيال ئۆيى
خفچه	[xifchä]	نازۇك ۋە ئىنچىكە ئۆسىدىغان بىر تۈرلۈك دەرەخ؛ تاغدا ئۆسىدىغان تاش ئالما دەرىخى
سرنوشت	[särnäwisht]	تەقدىر، پېشانە، ئالدىن بەلگىلەنگەن
عناصر	['änasir]	ئۇنسۇرلار، ئېلېمېنتلار (سۇ، ھاۋا، تۇپراق، ئوت)
جلا	[jila]	روشەنلىك، پارلاقلىق
اسا	[asa]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ (1) راھەتلەندۈرگۈچى؛ راھەتلىك؛ (2) كەبى، ئوخشاش مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ.
اشفته	[ashuftä]	پەرىشان، توزغان؛ بىرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق، شەيدا: اشفتەدل ـ پەرىشان كۆڭۈل
عقبى	['uqba]	كېلەچەك، كەلگۈسى
جوى	[joy]	سۆز بىرىكمىسىدە «ئىزدىگۈچى، قېدىرغۇچى، ئاختۇرغۇچى، قازغۇچى» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.
باور	[bawär]	ئىشىنىش، ئىشەنچ
پرشور	[purshor]	شاۋقۇن ـ سۈرەنلىك؛ توپىلاڭچى، شاۋقۇن ـ سۈرەن قوزغاتقۇچى
همزبان	[hämzäban]	سۆھبەتداش
فغان	[fighan]	نالە، ئاھۇزار، داد ـ پەرياد
بهم	[bähäm]	بىرلىكتە؛ قوشۇش، بىرىكتۈرۈش؛ تەڭشەش
شوريش	[shorish]	غەۋغا، توپىلاڭ؛ شوراش، تارتىش
تقريراتماك	[täqrirätmäk]	گەپ قىلماق، زۇۋانغا كەلتۈرمەك
طمطراق	[tumtäraq]	تەنتەنە، دەبدەبە، شاۋقۇن ـ سۈرەن
نكتەران	[nuktäran]	چىرايلىق سۆزلىگۈچى، مەنىلىك جاۋاب قايتۇرغۇچى
مونس	[munis]	ئۈلپەت، ھەمراھ، دائىم بىللە بولغۇچى
رازدار	[razdar]	سىرداش، ئىشەنچلىك
غمكسار	[ghämgusar]	غەمخور، مېھرىبان، قايغۇدىن خالاس قىلغۇچى
تقريرايلاماك	[täqrir äylämäk]	زۇۋان سۈرمەك، ئېغىز ئاچماق، سۆزلىمەك
نشئه	[äsh'ä]	كەيپ، ھۇزۇر، ھالاۋەت
جاودان	[jawidan]	ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۈ

بى مروت	[bimuruwwät]	نامەرد، ئادەمگەرچىلىكنى بىلمەيدىغان؛ گەرىيلىك، پىخسىقلىق.
مروت	[muruwwät]	مەردلىك، ئادەمگەرچىلىك، سېخىيلىق
چرخ	[chärx]	(1) چاق؛ (2) ئايلىنىش؛ (3) ئاسمان، كۆك، پەلەك؛ (4) تەقدىر، تەلەي
كجرفتار	[käjräftar]	مەككار، ھىيلىگەر، تەتۈر: چرخ كجرفتار — تەتۈر ئايلانغۇچى پەلەك، مەككار، ھىيلىگەر پەلەك؛ تەتۈر پېشانە
بنى ادم	[bäni adäm]	ئادەم باللىرى، ئادەم ئەۋلادى، ئىنسانلار
بنى	[bäni]	ئەۋلاد، باللار
ادهم	[ädhäm]	«ئىزاھ»قا قاراڭ.
زال	[zal]	(1) كەمپىر، مەككار؛ (2) بۇ دۇنيا
نيسان	[näysan]	باھار ئېيى؛ باھار پەسلى
مستجاب	[mustäjab]	تەلىپى قوبۇل بولغان
مغفرت	[mäghfirät]	كەچۈرۈش، گۇناھىدىن ئۆتۈش
ارحم	[ärhäm]	ناھايىتى رەھىملىك، ناھايىتى مېھرىبان؛ «رحيم»نىڭ ئاشۇرما دەرىجىسى
كردكار	[kirdigar]	ياراتقۇچى، تەڭرى
كرم	[käräm]	ياخشىلىق، ئېھسان، مەرھەمەت، ئىلتىپات
مجازى	[mäjaziy]	ھەقىقىي ئەمەس: عشق مجازى — ھەقىقىي بولمىغان، كۆرۈنۈشتىكى ئىشق، شەكلەن ئىشق
ايلتماك	[eltmäk]	ئېلىپ بارماق، ئېلىپ كەتمەك
عزجاه	['izzujäh]	ئىززەت ۋە مەرتىۋە
دهر	[dähr]	دۇنيا، ئالەم، زامان
دير	[däyr]	بۇتخانا، مەيخانا
خلاق	[xällaq]	ياراتقۇچى، خۇدا
خالق	[xaliq]	ياراتقۇچى، ياراتمىش
خلق	[xälq]	يارىتىلغۇچى، يارالمىش، خەلق
اتم	[ätäm(m)]	بارلىق، پۈتۈنلەي، تامامى؛ مۇكەممەل، نۇقسانسىز
كاشف الاسرار	[kashiful — äsrar]	سىرلارنى، مەخپىيەتلىكلەرنى ئاچقۇچى
كاشف اسرار	[kashif — i äsrar]	«كاشف الاسرار»غا قاراڭ.
نركس	[närgis]	گۈلنىڭ بىر تۈرى؛ بوتاكۆز، كۆز
احسن التقويم	[ähsänut—täqwim]	ئەڭ چىرايلىق كۆرۈنۈشلۈك، ئىنسان سۈرىتى
احسن تقويم	[ähsän—i täqwim]	«احسن التقويم»گە قاراڭ.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

احسن	[ähsän]	ناھايىتى ياخشى، ئەڭ گۈزەل
تقويم	[täqwim]	سۈرەت، كۆرۈنۈش؛ جەدۋەل، كالېندار
مختص	[muxtäs]	ئالاھىدە، كەم ئۇچرايدىغان
رقم	[räqäm]	يېزىق، پۈتۈك
موزون	[mäwzun]	ئۆلچىنىدىغان، قامەتكە يارىشا پىچىلگەن: موزون خرام ـ قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، چىرايلىق؛ ئەسلى: چىرايلىق ماڭىدىغان، چىرايلىق يۈرۈشلۈك
باور	[bawär]	ئىشىنىش، ئىشەنچ
اخبار	[äxbar]	خەۋەرلەر
نوع	[näw']	تۈر، جىنس
عدم	['ädäm]	يوق، يوقلۇق
شهد	[shähd]	ھەسەل، بال
هلال	[hilal]	يېڭى كۆرۈنگەن ئاي؛ قىزلارنىڭ يېڭى كۆ- رۈنگەن ئايغا ئوخشاش ئېگىلگەن قېشى
مشكين	[mushkin]	مۇشك ھىدلىق، خۇش بۇي، قارا رەڭلىك
مصحف	[mus'häf]	كىتاب، رىسالە
بى تحاشى	[bitähashi]	قورقۇمىسىز، پەرۋاسىز، ھېيىقمايدىغان
مرور	[murur]	ئۆتۈش، ئۆتكۈزۈش: مرورايام ـ كۈنلەر ئۆتۈش
زبس	[zibäs]	مۇۋاپىق، لايىق، مۇناسىپ
مرغوب	[märghub]	يېقىملىق، سۆيۈملۈك
صوت	[säwt]	تاۋۇش، ئاۋاز، ئاھاڭ، كۈي، شاۋقۇن: صوت غنم ـ يېقىملىق، غەنىيمەتلىك كۈي، ئاھاڭ
رفعت	[rif'ät]	يۈكسەكلىك، يۇقىرى مەرتىۋىلىك
قوجماق	[quchmaq]	قۇچاقلىماق، سۆيمەك
پيوند	[päywänd]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئۇلىنىش، باغلى- نىش» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: پيوند ايلاماك — ئۇلىماق، باغلىماق پيوند اولماق — ئۇلانماق، باغلانماق
قبا	[qäba]	تون، تون چاپان
عود	['ud]	(1) خۇش بۇي جىسىم، كۆيدۈرگەندە خۇش پۇراق ئىس چىقارغۇچى ياغاچ؛ (2) بىر تۈرلۈك چالغۇ ئەسۋابى

صلاح	[sälah]	(1) ياخشىلىق، تۈزۈكلۈك؛ بىرەر ئىشنىڭ ياخشى تەرىپىنى ئىزلەش، ياخشىلىققا جورۇش؛ (2) ئاۋاتلىق، ئاسايىش
پارساليق	[parsaliq]	پەرھىزكارلىق، يامان ئىش ۋە يامان يوللاردىن ساقلىنىش، تەقۋادارلىق
خرقه	[xirqä]	دەرۋىشلەرنىڭ ئۈستى كىيىمى، جەندە
ردا	[rida]	دەرۋىشلەرنىڭ ئۈستى كىيىمى، بوغۇمچە
والشمس	[wäshshäms]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
سواد	[säwad]	1) قارىلىق، قاراتۇس؛ قاراڭغۇ، قاراڭغۇلۇق؛ (2) خەت - ساۋاد؛ يېزىق
مودام	[mudam]	(1) دائىم، ھەر چاغ؛ (2) مەي، شاراب
كده	[kädä]	ئائىلە، جاي، ئۆي
ربنا	[räbbäna]	بىزنى تەربىيىلىگۈچى ئاللا
سخن سرا	[suxän särä]	تەسىرلىك سۆزلەش، چىرايلىق، تەسىرلىك گەپ
كهربا	[kähräba]	(1) بىر تۈرلۈك سېرىق تاش؛ (2) سېرىق
ماءوا	[mä′wa]	باش پاناھ؛ تۇرار جاي، ماكان
ازرده	[azurdä]	ئازار چەككەن، رەنجىگەن
نشيمن~نشمين	[nishimän~nishimin]	(1) قۇش ئۇۋىسى، ئىن، تۇرار جاي؛ (2) مەجلىس، ئولتۇرۇش
دهن	[dähän]	ئاغىز
نقل	[nuql]	زاكۇسكا، شىرنىلىك، تاتلىق - تۈرۈم
شانه	[shanä]	تارغاق، چاچ تارايدىغان تارغاق
ياب	[yab]	تاپقۇچى، ئالغۇچى
نشاءياب	[näsh′ä—i yab]	ھۇزۇر - ھالاۋەت تاپقۇچى
افزا~افزاى	[äfza ~ äfzay]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: ئارتتۇرغۇچى، ئاشۇرغۇچى مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ.
قران	[qiran]	يېقىنلىشىش، بىرلىشىش

ئىزاھ:

ادهم [ädhäm]: ئىبراھىم ئەدھەم — ئەسلى بەلختە ناھايىتى باي ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، پۇل - مال، دۇنيادىن ۋاز كېچىپ ئۇزۇن مۇددەت تاغ - غارلاردا يېگانە سەجدە - ئىبادەت بىلەن شۇغۇللانغان كىشى.

والشمس — «قۇياش بىلەن قەسەم» («قۇرئان كەرىم» 91 - سۇرە 1 - ئايەتنىڭ 1 - سۆزى.)

www.uyghurkitap.com

13. موللا مۇسا سايرامى: «تارىخى ئەمنىيە»دىن پارچە

موللا مۇسا سايرامى، يەنى موللا مۇسا بىننى موللا ئەيساخاجە سايرامى يېقىنقى زامان ئۇيغۇر تارىخ ئالىمى ۋە شائىرى.

موللا مۇسا سايرامى 1836 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ باي ناھىيىسىگە تەۋە سايرام رايونى ئاناقىز يېزىسى توغايلا مەھەللىسىدە ئۆلىما ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ مەلۇماتنى ئۆز يۇرتىدىكى سايرام مەدرىسىدە تاماملىغاندىن كېيىن، ئەينى دەۋردە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ ئىلىم يۇرتلىرىدىن بىرى بولغان كۇچادىكى «ساقساق» مەدرىسىگە بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلىپ، قۇرئان، ھەدىس، تارىخ، ئەدەبىيات، تەقۋىم (كالېندارشۇناسلىق)، ئىلمىي نۇجۇم، ناباتات (ئاگروبىئولوگىيە)، جۇغراپىيە، ئەرەب ۋە پارس، ئوردۇ تىلى قاتارلىقلار بويىچە ناھايىتى يۇقىرى نەتىجە قازانغان. 1854-يىلى بايغا قايتىپ، ئانا مەكتىپى — سايرام مەدرىسىسىدە مۇدەررىسلىك قىلغان. 1917-يىلى 4 ـ ئايدا يۇرتى سايرامدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

موللا مۇسا سايرامى ئاقسۇدا ئومۇمەن 40 يىلغا يېقىن ۋاقىت يېزىقچىلىق ۋە تەتقىقات ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان. شۇ جەرياندا ئۇ «تەزكىرەتۇل ـ ئەۋلىيا» (1885 ـ يىلى يېزىلغان)، «تارىخى ئەمنىيە» (1903 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 2ـ كۈنى تاماملانغان)، «دىۋانى مەسنەۋى» (1907 ـ يىلى يېزىلغان)، «تارىخى ھەمىدى» (1908 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى تاماملانغان)، «سالامنامە» (1916 ـ يىلى 9ـ ئايدا يېزىلغان)، «قەسىدەئى سىدىق»، «غەزەلىيات» قاتارلىق كۆپلىگەن تارىخىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان.

«تارىخى ئەمنىيە»دە ئومۇمەن موغۇل ـ چىڭگىز ئىستىلاسىدىن كېيىن ئوتتۇرا ئاسىياغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغاتاي خان ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭ رايونىدا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت ـ ئوبلاستلاردىكى ھۆكۈمرانلىق تارىخى، ھاكىمىيەت تالىشىش ئۇرۇشلىرى، كېيىنكى دەۋرلەردىكى خەلق قوزغىلاڭلىرى قاتارلىقلار توغرىسىدا ئىزاھات خاراكتېرلىك مەلۇمات بېرىلگەن. بۇ ئەسەر شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرا ئەسىر ۋە يېقىنقى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ناھايىتى يۇقىرى ماتېرىياللىق قىممەتكە ئىگە[①].

---

① موللامۇسا سايرامى: «تارىخى ھەمىدى» (مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 ـ يىل نەشرى).

بو حدودده ایچکاری اوزون زمان حکمران بولوب کیلدیلار و اسلام امیرلاری یعنی امیر خدایداد بن امیر بولاجی دوغلات
نینگ قصه و واقعات لاری و سرگذشته مقالاتی و فرزند نبیره لاری احوالاتی و بو تیمه شهزاده ای حکایت
قیلیب اوتکان میرزا ابابکر لاری یه یا لاتی و عاقبت کاری مال اقر تقریری و بیانی یاران طبع سلیم و برادران
ذهن مستقیم لاری نینگ ذهن چالاک و طبع ادراک لاری غه خفی و پوشیده قالماغای کیم تاب داغ خان نینگ نبیره لاری بن
امیر تولک دوغلات کاشغر داو امیر بولاجی دوغلات اسودا حکمران ایکانلار چنگیز خان نینگ التنجی نبیره سی
ایسن بوغا خان خانلیق تختی ده اولتوردی خان نینگ ایکی خاتونی بار ایدی جونا خاتونی ترغاس ایدی کیچیک خاتونی
خاندین حامله بولوب قالدی شونکولار خان مذکور جونغه بایکه یوغه جلاندی اوزدین تاخیر بولدی بول اراده و دو خطوی
قوم دین شیر اول لوغ امرالا یدی توقسان تارتیق الگوردی نوشکا کیلدی برنچه کون توردی خان کیلمادی اما
خان نینگ جونا خاتونی کیچیک خاتون نینگ حامله بولغانی نینگ بیلیب کمالی رشک دین مذکور شیر اول نه انعام قیلیب
جواب بردی اما مغول نینگ رسمی جونا خاتونی کیچیک خاتونی خوالاسا قلر ایدی مبادا خوالاماسه بر کیسوینه
بورار ایدی حاصل الکلام بو رسم خان بیردین بایکه عودین کیلدی کیچیک خاتون نینگ مشکلیاتی ایدی قیان کیتی
دیب سورادی جونا خاتونی ایتی دو خطوی شیر اول تارتیق الیب الکان ایکان مشکلیک تو دو خطوی غه انعام قیلیب
جواب بیردیم ایدی خان مشکلیک سندین حامله ایدی سماتن بولوب دور دیدی یاده تعرض قیلمادی چراکه خان نینگ
فرزندی یوق ایدی تا فرصت دا خان بو جهان بیرله وداع کاشتی ایرسه مغول اولوسی خان سیز قالدی چراکه معنای
اوروغی تولوی اولادی بیرله جنگ قتال لار تولا واقع اولغان سبب باعث لار بیرله نیت تابع بولوب کیتکان ایدی
اما قسوداکی امیر بولاجی دوغلات امرالارنی جمع قیلیب مصلحت قیلدیلار کیم خان اولادیدین برلارنی تا قیب امر
اطاعت لاری ید ابولیق تا که خان اوروغی بولمای فقرا و رعیه لاری هیاش و یورت ده امنیت لیک مشکل دور دیلار

تمرغیر قبچاق لفظی برله ایل بیکی واولوس بیکی قیلدی اما امیر بولاجی برا تادین تورت اوغول ایدی بو طریقه بریم
امیر توکلک امیر بولاجی امیر قمرالدین امیر شمس الدین اما امیر قمرالدین خانغه عرض قیلدیکم اکام نینک اوغلی امیر خدایداد
ینه یاش دور الحکه ایمیر اکام نینک اورنیدا بو منصب نی من لایق منم اوارا ایدیم مرحمت قیلیب الله حق جایی میرگزیده
قرار و حسپوندا مافقو سیدور دیب عرض نه تیکوردی خان التفات قیلیب دیدیلار کیم اتا قیلور اوغول اوچون دیب امیر
بولاجی نینک خدمات سابقه لارینی بر بیان قیلیب امیر خدایداد کچیک توروسه موابا واجدادلاری منصبینی مرحمت
قیلدیم دیدیلار هیچ نیمه جواب بیرالمادی اما کونکل لاری تغییر و تبدیل بولوب کینه و رنجش لار پیدا قیلدی آز فرصت خان
مغفور اول حی غفور رحمتی کا سزاوار اولدی امیر قمرالدین وقت مو ریدی غنیمت ایدی مخالفت کوستی برلا نه
سوقیتی اوان لشکر شهزاده نه دست بیرکنه امرالاری بولوق قیلدی خان نینک اوروق تا خزینه و دفینه لاری جمیع بیک ویلکی براغ
لاریغه مالک بولدی دوری با وزمانه لاری اوزن ایکی ییلده اتمام و اختتام غه یتی امیر کبیر تیمور کوراکان برله معصیر ایدیکی
یته مرتبه لار ایداقاتیغ جنک مصاف واقع اولدی تولا آدم لار اولدی توکولدی هر احدی نینک غضبی بو وقعه نه
رغبت بولسه الله کتاب روضة الصفا غه نظر سالغایلار القصه اولوق قاتیم خان مغفور رحلت قیلدی خضر خواجه
خان دین باشقه اوغلی یوق ایدی اما ایکی یاشدا کچیک ایدی امیر خدایداد نینک والده سی میرآغا دیکان با دولت و مصلحت
لیک و تدبیرلیق تاره مظلوم ایدی خان نینک نسلی منقطع اولماسون دیب اون آدم قوشوب خضر خواجه خانغه چاجور
مذکور آدم لار خضر خواجه خان نی الیب قاچیب بر نچه زمان الای اکنده و بر نچه یل سیرنغ تولان جزیره لاریدا بر نچه
مدت بولوب جون مضافات لاریدا عمر کوچوردیلار قمرالدین تحقیق تفتیش قیلدی تعالا مادی اول اونکی یلدا
قمرالدین امیر کبیر تیمور کوراکان نینک قهر سیاستیدین قاچیب تاغ جزیره لاردا نابود بولدی بو وقت امیر خدایداد
خضر خواجه خان نی تاپیب الیب کلیب اتا لاری نینک تختی دا بر قرار قیلدی بو قتلغان خدمت لاری برابر نه دینه

اول وقتدا فرغانه ولایتی و ماوراءالنهر و خراسان و فارس و آذربایجان مملکتلاری میرزا الوغ بیک نینک تحت تصرفی
ایدی مغولستاننی مقصدی و تسخیری کونکل لاریدا کا النقش فی الحجر ایدی اول وقت معیاری تیغ تفاول ایدی
امیر خدایداد میرزا الوغ بیککا مخفی کشی یباردیکیم میرزا تاشکنددین توقوز منزل مغولستان طرفیگا قدم رنجه
قیلسالار مغولستاننی یورتینی میرزا الوغ بیککا تابع قیلیب برسام دیب بو خبر بهجت انگیز میرزا الوغ بیک نینک قولاغیغا
یتقاندا تاشکنددا اولسیکا لشکر ترتیب بیردی و مغولیه یورتیدین خان و امیر خدایداد تابلیغ لوزغون چریک تاشکند
طرفیکا عازم بولدی عاقبت الامور بو ایکی دریای لشکر خون آشام لارلار رسیده بر منزلدین زیاده مسافت
قالمادی بو اثناءدا امیر خدایداد خانغه عرض قیلدیلار کیم میرزا الوغ بیک الدیغه من اجررددم الجی بولوب باریب رای
انورلارینی قایتاریسام تا خونلار توکولماس دیدی خان معقول توتوب امیر خدایدادنی میرزا الوغ بیک الدیغه
ایباردی ملاقات اولوب دیدیلارکیم ای میرزا مدعا حاصل اولدی فرخنده لار نیغه یاسنولارمن تدبیر میرزا ولایتی امید
کلیب ایدیم تا اوزلاری بوریکا کیلمای مینینک مطلب و مدعالاریم حاصل بولماس ایدی صورت واقعه نی بر بیان و
عیان قیلدی تسلیم لار قیلیب اوز تختگاه سمرقند فردوس مانندغه نزول اجلال قیلدیلار امیر خدایداد بو بهانه بیرله اوز
لاریمی خان نینک قلمرویی دین اینتقال قاری اندی اما میرزا الوغ بیک کوراکان امیر خدایدادنینک استقبال لاریغه
حقیقت رنجه قدم جلو و یدا ماکیب و قولتوقلاریدین کوتاریب آطدین توشاریب زیاده عزت و حرمت لاری یجا
کلتوردی هر وقت اوزلاریدین اوسترون اولتورغوز و قدمینی ایلکری قویمادی بر نجه کون خدمت لاریدا ابو ادی
و حکومت دالیش توغراسیدین تولا سوزلار سورادی بریکی کوکیم پادشاه چنگیز قاآن نینک قاعده قانون یسق
و حساب یوسون و توره لیکی دین سورادیلار امیر خدایداد جواب بیلارم الحمد لله والمنه کیم اسلام دولتیغه مشرف
بولغانیمیزدین کیین خانلار قاعده قانون لاریغا بارله عمل اشیم بولمادی میرزا الوغ بیک نی قسم سوز سوراتکانلاریغه

www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

حدود	[hudud]	چېگرالار
اميرالامراء	[ämirul—umära']	ئەمىرلەرنىڭ ئەمىرى، بەگلەرنىڭ بېگى
بن ~ ابن	[bin/binni~ibn/ibni]	ئوغۇل، ئوغلى: ابن سلطان ـ سۇلتان ئوغلى احمد بن عبدالله ـ ئابدۇللا ئوغلى ئەھمەد
قصه	[qissä]	ھېكايە، تارىخ؛ تەرجىمىھال
واقعات	[waqi'at]	«ۋاقىئە» نىڭ كۆپلۈكى، ۋەقەلەر
مقالات	[mäqalat]	«ماقالە» نىڭ كۆپلۈكى
اميرخدايداد	[ämir xudaydad]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
تقرير	[täqrir]	بايان، ئاغزاكى تەپسىلات
كارمالى	[kar — mali]	ئىش ـ ئوقەتلىرى
ياران	[yaran]	دوستلار؛ «يار» نىڭ كۆپلۈكى
برادران	[buradäran]	«بۇرادەر» نىڭ كۆپلۈكى
جالاك	[chalak]	پاراسەتلىك، ئەقىللىق؛ چاققان
خفى	[xäfiy]	يوشۇرۇن، مەخپىي
پوشيده	[pushidä]	يېپىق، يېپىقلىق
اسين بۇغاخان	[äsin bugha xan]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
حامله	[hamilä]	ئېغىر بوي، ئېغىر ئۇستىخان
دوختوى	[duxtuy]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
قوم	[qäwm]	قەبىلە؛ مىللەت؛ قېرىنداش
رشك	[räshk]	كۈندەشلىك، كۈنلەش: كمالى رشك ـ قاتتىق كۈنلەش
لامقام	[lamäqam]	مەرتىۋىدە تەڭدىشى يوق
تعريض~تعرض	[tä'riz]	(1) كىنايە بىلەن سۆزلەش، تاپا قىلىش؛ سۈرۈشتۈرۈش (2) قارشى چىقىش، ئېتىراز بىلدۈرۈش
جراكى	[chäraki]	چۈنكى؛ سەۋەب
اولوس	[ulus]	جامائەت، قەبىلە، خەلق
تولوى	[tuluy]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
قتال	[qital]	ئۇرۇش، جەڭ

نسبت	[nisbät]	(1) نەسەب، جەمەت، قېرىنداشلىق (2) مۇناسىۋەت: نسبت نابود بولماق ـ قېرىنداشلىق بۇزۇلماق؛ مۇناسىۋەت يېرىكلەشمەك
اسايش	[asayish]	تىنچلىق، ئامانلىق
امنيت	[ämniyät]	تىنچلىق، ئامان ـ ئېسەنلىك
استوار	[ustuwar]	چىدامىلىق، مەھكەم؛ توغرا: استوارتافماق — مۇستەھكەملەنمەك
اباواجداد	[abawuäjdad]	ئاتا ـ بوۋىلار
سابقه	[sabiqä]	ئىلگىرىكى، ئاۋۋالقى، بولۇپ ئۆتكەن
تغير	[täghäyyur]	ئۆزگىرىش، باشقا تۈسكە كىرىش
تبديل	[täbdil]	ئالماشتۇرۇش، ئۆزگەرتىش، يۆتكەش
كينه	[kinä]	ئۆچ، ئاداۋەت
مغفور	[mäghfur]	كەچۈرۈم قىلىنغان
حى	[häy]	تىرىك، جانلىق
حى غفور	[häyyi ghäfur]	كەچۈرگۈچى، شەپقەت قىلغۇچى، كەچۈرۈم قىلغۇچى؛ تەڭرىنىڭ سۈپىتى
منتظر	[muntäzir]	ئىنتىزار، تەقەززا
موريد	[mäwrid]	(1) پايدا، مەنپەئەت؛ (2) ئەمەلىي ئەھۋال، ھالەت
مخالفت	[muxalifät]	قارىمۇ قارشى، قارشىلىشىش
علانيه	['älaniyä]	ئاشكارا
اسلحه	[äslihä]	ھەربىي ئۈسكۈنە، قورال ـ ياراق
اتمام	[itmam]	تاماملاش؛ تامام بولۇش، تۈگەش، ئاخىرلىشىش
اختتام	[ixtitam]	تامام بولۇش، تۈگەش، ئاخىرلىشىش
كوراكان	[koragan]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
احد	[ähäd]	بىر
رغبت	[räghbät]	قىزىقىش، ئارزۇ، ھەۋەس
راغب	[raghib]	ھەۋەسكار، قىزىققۇچى
القصه	[älqissä]	ھېكايە، قىسسە
رحلت قيلماق	[rihlät qilmaq]	(1) سەپەر قىلماق؛ (2) ۋاپات بولماق
منقطع اولماق	[munqätä'olmaq]	ئۈزۈلمەك
الاى ايچينده	[alay ichindä]	خەلق ئىچىدە، پۇقرالار ئارىسىدا
مضافات	[muzafat]	ئەتراپ، ئەتراپلىرى، بويلىرى
كاالنقش فى الحجر	[kännäqsh filhäjär]	تاشقا ئويۇلغان نەقىشتەك
كا (ك)	[kä]	ئالدى قوشۇلغۇچى: دەك/تەك

فى الحجر	[fil häjär]	تاشتا، تاشتىكى
فى	[fi]	ئالدى قوشۇلغۇچى: دا، دە، تا، تە
ميعاد	[miy'ad]	ۋاقىت، چاغ، پەيت
وقت ميعاد	[wäqt—i miy'ad]	مۇۋاپىق چاغ، پەيت
خبربخت انكيز	[xäbär—i bäxt än'giz]	خۇش خەۋەر
اشام	[asham]	ئىچىش، ئىچمەك
مطلب	[mätläb]	نىشان، مەقسەت
نزول	[nuzul]	چۈشمەك، قونماق
اجلال	[ijlal]	ھۆرمەتلەش، چوقۇنۇش
جلاو	[jilaw]	تىزگىن

ئىزاھ:

ئەمىر خۇدايداد — تۇغلۇق تېمۇرنىڭ باش ۋەزىرى.

ئەسەن بۇغاخان — تۇغلۇق تېمۇرنىڭ دادىسى.

دوختۇي قەۋمى — موڭغۇللارنىڭ بىر قەبىلىسى.

تولۇي — چىنگىز خاننىڭ كىچىك ئوغلى.

ماۋەرا ئۇننەھر — ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئامۇ دەرياسى بىلەن سىر دەرياسىنىڭ ئارىلىقىدىكى جايلارنىڭ ئومۇمىي نامى.

ئەمىر تېمۇر كوراگان — تېمۇر لەڭ. ئاقساق تېمۇر دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ مىلادى 1370 ـ يىلىدىن 1500 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان تېمۇر خاندانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى.

مىرزا ئۇلۇغ بەگ — تېمۇرلەڭنىڭ نەۋرىسى (تېمۇرلەڭنىڭ ئوغلى شاھرۇھنىڭ ئوغلى). مىلادى 1445 ـ يىلى تېمۇرلەڭ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئوغلى شاھرۇھ ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققان.

14. نەۋائى: «داستانى پادىشاھ ئىسكەندەر» دىن پارچە

غىياسىددىن كىچىك ئوغلى ئەلشىر نەۋائى (1441—1501) زامان ۋە ماكان چەمبىرىكىدىن ھالقىغان ئۇلۇغ شائىر، مۇتەپەككۇر ۋە جامائەت ئەربابى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا ئىنتايىن يۈكسەك ۋە پەخىرلىك ئورۇن تۇتقان شانلىق نامايەندە، مەدەنىيەت تارىخىمىزدا يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن كېيىنكى يەنە بىر ئۇلۇغ مەنىۋى خەزىنە ئىگىسى. نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن شائىرلىرىمىزنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بۇ ئۇلۇغ سەنئەتكارنى ئۆزلىرىنىڭ پىرئۇستازى دەپ بىلىپ، ئۆز ئىجادىي ئەمەلىيىتىدە ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالدى؛ نەچچە يۈز يىلدىن بىرى ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئۇيغۇر مەدرىسە ـ مەكتەپلىرىنىڭ مۇھىم بىر دەرسلىكى بولۇپ ئوقۇلدى؛ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كلاسسىك مۇزىكا قامۇسى بولغان ئون ئىككى مۇقام ناخشىلىرىنىڭ تولىسى نەۋائى تېكىستلىرى بىلەن ياڭرىدى.

نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ مىقدارى، ھەجمىنىڭ كۆپلۈكى، تېماتىك مەزمۇنىنىڭ كەڭ ۋە خىلمۇخىللىقى، بەدىئىي جەھەتتىكى مەپتۇنكارلىقى كىشىنى تاڭ قالدۇرىدۇ.

نەۋائىنىڭ «خەزايىنۇل ـ مەئانى» (مەنىلەرخەزىنىسى) ۋە «خەمسە» سىدىن باشقا تەزكىرىلىرى، ئىلمىي نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى، ئەخلاقىي ئەسەرلىرى، تارىخىي ئەسەرلىرى، بىئوگرافىك ئەسەرلىرى ۋە ۋەسىقىلىرى بولۇپ جەمئىي 29 پارچە ئەسەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كوللىياتى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ دىۋانلىرى، خەمسەلىرى ۋە يەككە ئەسەرلىرىنىڭ قوليازمىلىرى خەلقىمىز ئارىسىدا ئىنتايىن كۆپ تارقالغان. «داستانى پادىشاھ ئىسكەندەر» ئەلشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر «خەمسە» سى تەركىبىدىكى بەشىنچى داستان بولۇپ، ئۇ مۇندىن ئىككى مىڭ يىل مۇقەددەم ئۆتكەن يونان — ماكدونىيىلىك جاھانگىر ئالېكساندىر ماكدونىسكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن) نىڭ ھاياتىي پائالىيەتلىرى ۋە تارىخىي يۈرۈشلىرى تەسۋىرلەنگەن تارىخىي داستاندۇر.

تېكىست (1)

ولی دهرکا بین روا قیلمادی / انکا داغی عالم وفا قیلمادی
نیه شاه ایلیق قیلدی افراسیاب / ولی قیلدی عالم نی ظلم خراب

زمانیدا اگرچه ایردی آباد کم / انی قویمادی چرخ آباد هم
بولوب راب طهماسب نینک نوبتی / فلک دین اوتوب چتیری نینک رفعتی

مسلم انکا ایردی اورنک تاج / که باغتلادی تیغ ایل اوزره خراج
جو عالم تهی بولدی طهماسب دین / زمانه زیب قویماسی کرشاسب دین

فلک توسنین کرچه رام ایلادی / جو وقت اولدی اول هم خرام ایلادی
باری دهرنینک سرفراز ایدی / ولی دهردین باره بازی یدی

کیتور ساقی اول جام جمشید ساز / که قیلغای جهاندین منی بی نیاز
جو بولسا لیق رسمی آگاه لیق / ایرور مرد دین تکیه کا لیق شاه لیق

مغنی عجم الحانی توتغیل نغم / سیغون انداکر ملوک عجم
اولار بیله اد ایرکانین یاد قیل / مغنی داغی ترک بیداد قیل

نوای عجب بیرکا تیمیش سوزونک / زایل و بولار خود دیلکوردین اوزونک

ادب بیله شاهانه ساغر سومور / دماغینک جو کرم اولدی افسانه سور

ایکنچی طبقه کیانی لار دور لار اولارنینک تخت لاری
کیانی تاج لارین باشی دین ایاغیغچه دیماک

بورکیم بو سوز ایلادی ابتدا / قیلور بورنش شاه ریخی بو نوع ادا
کیم ایردی ایکنچی کیانه کروه / که عالم دا ایردی اولار دین شکوه

بولاردین بوروننغی ایکن کیقباد / که ایردی خردمند عالی نهاد
مکر رستم اول وقت ایدی نوجوان / که بولدی انینک تک ایلا پهلوان

یانا انی کی اوس آفاق نی / طمع ایلادی چرخ نه طاق نی
سپهدار کودرز ایردی طوس / سپاه وش غم یا ره بار محبوس

یانا بولدی کیخسرو پاک رای / جهان اهلینه رای ایلاکد خدای
سپهدار انکا طوس کودرز کیو / فرامرز ایلار رستم زال نو

یانا بولدی لهراسب ملک اوزره شاه / کوب بلخ ایردی انکا تخت گاه
یقین دا انکا تیر بولدی بصیر / که انکا کنی بولدی بخت النصیر

یانا ملک اوزره قیلادی کشتاسب حکیم / نجوم کیم قیلیب ایردی لهراسب حکیم
دلی توتیب زردشت آیینی اول / مجوس اولدی استاب اولاد دینی اول

یانا ملک اوزره توندی بهمن قرار / اوجوردی ضلالت یوزین بیر شرار
اگر زابلستانغه سالدی فتور / ولی بیت مقدس غه بردی قصور

جو اول ایلادی ملکینی بیر خدای / ترنغه کبار ایردی آتی همای
جو توفیق انکا بولدی آموزکار / بنجه ییل انکا توتتادی روزکار

وفا قیلمادی اول عالم ارا غه ملک / یانا منتقل بولدی دارا غه ملک
شهی ایردی اول نفسی عالی نژاد / بو ایردی جهان اهلینه انقیاد

انینک اوغلی دارای دارا ایدی که اندین سونک عالم اول ارا ایدی
وزیرینه شاه ایلادی خشمناک انینک قصدیدین نوعی بولدی هلاک

سکندر که دونه چیکتی نوا انینک عهدیدا بولدی فرمان روا
اوزاو نیدا ذکری تاپتی وقوع ولی قیلماغوم قصه سیغه رجوع

کیانیلار ایردی بو توقوز کیشی که چیکتی اولارنینک فلک گردشی
ولی ایلاکیم کوککا چیکتی بلند قرار اوزره سالدی آخر شر مند

ایاقچی قه دوستکانی کیتور تولا ایا جام کیانی کیتور
که دوران کا آنینک بولمیش جفا نیکی کانی داغیغه ایلار دفا

مغنی توزوب نغمهٔ بهلوی سرودی انینک برلا چنک مغنوی
بونشه لار کر نظم الکه قیلدیم سُود سرودونک آرایی داغی ایلا یاد

نوایی نی ایچ بیل داغی ره شناس بونشه لاردین ایت اوز نشکنگی قیاس
جهاندارلارنی جهان آفت تاپا آلماغایمو گدالار غه دست

مؤرخ که باردی ملوک عجم بو تکلیف قیلور داستانی رقم

اوچونچی طبقه اشکانی لار دورلار اولارنی ملوک طوایف
هم دیب دورلار اولار حالاتیدین داستان سورماک

که اول توقوز ایردی اوچونچی سلوک که بار ایردیلار عالم اچره ملوک

ملوک طوایف که مشهور ایردور بولار دور که دفترده مسطور ایردور
که اسکندر کاردان ایتی نصب ممالک آرا حکم ران ایتی نصیب

اولاردین بری کیم دارا ایدی که کوب شوکتی آشکارا ایدی
نجوکیم قیلیب ظلم یا عدل داد جهان ملکینی ایلادی خیرباد

چو اشکان دارا غه بولدی جهان قیلیب ظلمنی آشکار نهان
جهان اهلی اشکا غه بولغاچ مقام ظهور ایتی عیسی علیه السلام

چو بهرام شاپور غه قالدی دهر باری دهر ایلی عدلیدین تاپتی بهر
یلاش ابن بهرام سوردی سمند فلک برجیغه محکم ایتی کمند

چو آلدی جهان هرمز ابن یلاش عدالت اوقی ماده هر اقیلدی نقاش
یانا نرسی ابن یلاش آلدی تخت بخی کون انیکا کامران ایتی بخت

یانا قالدی فیروز هرمزغه تاج اوکونتی تاج ولادین آلدی خراج
یلاش ابن فیروز چون بولدی ملک تفاخر انینک ملکیدین قیلدی ملک

یانا خسرو ابن یلاش آلدی شاه انکا یوزین توتتی خیل سپاه
یانا نرسی لیق انی ابن یلاش کشی کا انینک کورولمای تلاش

یانا اردوان بلاش اولدی تند انینک تیغی نی هم فلک قیلدی کند
یانا اردوان ابن اشغان بولوب زمانه انینک عذرینی هم قولوب

جهان آلدی کودرز اشغان یانا انی هم جفا قیلدی دوران یانا
یانا شاه بری کودرز ایدی که منزل کهی بوکهن دزد ایدی

یانا بولدی کودرز تیری اولوغ   انی هم زوال ایلادی قاپغولوغ
یانا توزدی عالم یوزین ابر دوان   که چیکتی انی چرخ اخضر دوان

بو لاغه داغی باقی اولدی حیات   فلک ملکینی بردی الدی مات
کتور ساقیا اول ساغر لعل رنگ   انکا دور بیدا ظاهر اتمای درنگ

جو بو قدر دزنکی فلک جا مبغه   اونحل تویه آغاز ایجا مبغه
مغنی بو شه لار که چیکتیم طراز   اولا یاد بیغه نغمه چنک دلنواز

که نغمه نینگ سلابه تدریج نوش ایتیای   دمی نکته دین تیل نی خاموش ایتیای
نوای بوشه لار که کوردی جهان   بو کونلار ده تغرغ ارادو نهان

جو باریغه اولتی عزیمت دورور   زمانی خوش اول لماق غنیمت دورور
نوا سازدنیا آندر بست   بو نوع ایتی سوز رشته سین ماربست

که تورتونجی خلق الجنت ایردیلار   فلک قدر انجم سپاه ایردیلار

که حالا عدم دورا ولا غه مقر   یکرمه دوردداغی توقوز نفر

تور تونجی طبقه ساسانیلار ایردیکیم جهان ملکیدا جهانبانلیق دویع مسکون ممالکنی

بری اردشیر ابن بابک ایدی   که بعضی انی دیر ولی هم دیدی
یانا ایردی شاپور دین اردشیر   که شاهی ایدی کاردان دلیر

اول ایتی تقاضا ملک ساری خرام   تو یوب قرغلا هرمز نی قایم مقام
یانا تیکدی بهرام هرمز غه تاج   جهانانگه عدلیدین اولدی خراج

یانا قیلدی بهرام بهرام جهد   که دهر ایتی تاز انینک برله عهد
یانا اوغلیغه دهر ارا کام آیدی   که بهرام بهرام بهرام ایدی

یانا قیلدی نرسی دهر ارجمند   هم آخر عدم ساری سوردی سمند
یانا هرمز نرسی ایتی غلو   که قدری فلک دین اشوردی غلو

یانا تاپتی شاپور هرمزغه زور   که سالدی سپه برلا عالمغه شور
یانا اردشیر ابن هرمزغه کون   ینشتی چو اول لشکر بیرین تاپتی عون

یانا قیلدی شاپور شاپور کین   که آفاق ارا بولدی بذیر نکین
یانا توزدی شاپور بهرام جشن   که ایلکا الدی تولا جام عیش

یانا الدی فیروز بن یزد خرد   جهاندا قیلیب عدل انصاف ورد
یانا تیکتی بلاش ابن فیروز ایدی   عدالت بیلا عالم افروز ایدی

قباد ابن فیروز هم توزدی بزم   بو کاخ ایچره لیکن تو یوب قیلدی عزم
یانا بولدی جاماسب سورستان   جهان بولدی انصافیدین بوستان

جو تخت الدی نوشیروان قباد   اول ایتی یانا دهر ارا عدل داد
یانا هرمز ابن انوشیروان   اتولدی جهان حسی چرخ دوان

جو برودهر هرمزغه چرخ اولدی یار   زمانیدا شاد اولدی ملک دیار
جو شیرویه آغاز کین ایلادی   عزیز ابنی خوار ازلوک ایلادی

یانا بولدی کودرز تیری اوچو | انی هم زوال ایلادی قایتولوغ | یانا توتی عالم یوزین اوددان | که چیکتی انی چرخ اخضر دوان
بو مدتغه کیمکین کرکاتا ایدی | که کشورکشا ایل جهاندار ایدی | تاپیب سن بوزیلکه منینک ییل امان | بو مدتدا حکم اهل زمان
قلیب خاطریغه کلکانچه ایش | اولاریغه نصیب اولدی انچه ایش | که از وقت اراشا یزدان پرست | سکندرکا آفاق ایردی دست
بیلنکای نبیلکاندا هر باریشی | که خلق اتمادی تنکری اغلاق خشی | بو جمله که وصف ایلادیم ذاتینی | تیلادی ایمدی یاری ننک اثبات تینی
هم اول توت خیلی که یازدیم سطور | ایکی دین سو ننک سکندرغه ظهور | کیانی لار اولغاندا بر بر نهان | که دارای بهمن غنی والی جهان
مباحات ایب تخت ایلتماج انکا | بر و لار ایدیش لاع انکا | بو فرقت ارا والی روم مردوس | شهی ایردی اته ملک فیلقوس
ملک دیش کلیب صفاتی اننک | ملک دیش ولی بارکه ذاتی اننک | نظامی که نظم اهلیغه شاه ایدی | بو سر کشف ایدین آگاه ایدی
کتابیدا درج اتتی تاپین اننک | بو تکلیغ دیدی داستانین اننک | که نسل اجلیغه یوق ایردی یوندا انکا | مراد ایردی عالمدا فرزند انکار
بو سودا اسیب حسیمغه پیچ پیچ | که اولکاس ایلادی اول تمنای هیچ | مگر کون اودین تاپیب کونکلی بهر | طرب بیلا ایلاب ایدی عزم شهر
کوزی دوشتی یولی اوزرا ویرانه | بو بوکاندا فلک ظلمی کاشانه | تاپتی خسته لار کونکلی تنکلیغ سیوق | ایچی مامیلاردیک بوزوق
بو ویرانه ایچره نه بختیار | صباکسرنی سودی بی اختیار | کوراکیم قویوب حمل بر حامله | زمین قالیبن روح انکا جسم ایله
یاتیب الدیدا طفلی زار و زبون | جیکمکبار غمی سیغلاتقان تنکلیغ اون | بولوب شام رحلت انانینک کولونی | کلیب کاه کویوق اوغلی ننک اوینی
او دیشکا بو کیم ییغلاماق تاپتیب | اناسو کی انی که ییغلاتیب | سالیب چون اولارغه نظر فیلقوس | دیکیل یوشتی که کونکلی کا بار مجوس
بو لیو بکیم محرم و خوش ایتی چلار | اولوکز نه هستان بر داد فن انتیلار | اوزی طفلنی آلدی اغراز ایله | قیلوردی پرورده یوز ناز ایله
سکندر اتابت علی سیلدی انی | اولار دار اولی عهد قیلدی انی | مورخ یانا نوع هم سوردی سوز | که نسبت دارا غه تیکوردی سوز
که دارا غه بردی قیزین شاه روم | یاسان ساز تیغ ابلا کیم نخل موم | بر آیش بولدی کیم بی مدارا انی | اناسیغه قایتاردی دارا انی
هامانکه سوزنون ایلاکاس سجب | [illegible] تولوب ایردی درخوشاب | جو وقت اولدی کنه فاش ایلادی اول صدف | دری کیم جهان تاپتی اندین شرف

یانا ایله سوز داغی فکور ایردور / که تاریخ ذوقیدا مسطور ایردور
که عالمدا ایکی سکندر ایمیش / که ایکی سی هم دور ارا داور ایمیش

بری اولکه دارا ایله قیلدی رزم / بری اولکه سیر باغلاقلیب قیلدی عزم
ولیکن بو فرصتکه دانای دهر / بو وادیدا بو قصه دین ایلکا بهر

که جام صفا اودی ایلکا صلاح / که جامیغه کوزکو ایرسون حق بلا
سکندر ایشی ایردی منظوم انکا / باری حالتی ایردی معلوم انکا

مخاطم چو مشغول ایرور بو ایدی / تواریخ الیدا ادترو ایدی
بو یردا منی جهلکه عجز ایتی لال / او بونیکه دارادین انیم سوال

سکندرکا ایکی ایکانینی عدد / چو الیدا تحقیق ایدی قیلدی رد
اول ایشلار دیدی هر کا واقع دور / تواریخ انینک نقص قاطع دور

انینک دیمک اصلین نظامی دیدی / همول نوع فرزانه جام دیدی
کیم اول فیلقوس اوغلی ایردی یقین / ایماس ایمدی تاریخ الیدا جبین

قیلندی چو تحقیق تدقیق ایلا / قیلای ایمدی تدقیق تحقیق ایلا
بو نکته بیان ایتی تاریخ نسخ / که چون باد ایدر دیسرلی نسخ

سکندر زمانی ملک فیلقوس / یاسابکین اندا نکه زیبا عروس
انجیب بخشش ایلی نوابی نی / توزاتی باری سور اسبابی نی

ملوکانه ترتیب آیین سیله / یاروتی کوزینی اول جهان بین سیله
قیلیب حفظ ایجره کوندوز قیام / توزوزتی قیلیب دم بدم اهتمام

بریتیب ورتیشین مناسب خورش / منابت خورشی دین تاپیب پرورش
انی اهلی ماهی کافی ایوان ارا / یاساب لیک کوکل ایچره یل جان ارا

نجه گیم تنکز قورستانه سین / تنکز نوکیرکا لعل یکدانه سین
انکا نکره دیکیم بولدی لفظی درست / تعلم ایشی واجب اولدی نخست

نقوما حسن الدیدا استوار ایدی / که حکمت فن عالمدا مشهور ایدی
سپهر اوجی چغه فکر عشرت نمای / فلک سیر یدین رای مشکل کشای

نظر جاییکین جو قیلیب تیز بین / بولوب ناظر وه عین الیقین
اتنی یوق جهان ایجره مانند انکا / ارسطوی فرزانه فرزند انکا

جو تدبیر ایلا دفع آفات ایتیب / انینک رایی نی شه مباهات ایتیب
سکندرنی داناغه تابجوردی جیب / که دانش انینک ایلا قیلغای درست

باری علم ارا ایله صاحب کمال / که کامل انینک دیک تاپیلمای حال
اوزی کیم شرف بیلدی دانا مونی / که اول واقف ایردی و لات کونی

باقیب چرخ نینک یاره جالاتیغه / کواکب نینک اقبال آفاتیغه
کوروب مستقیمین یمان راجعین / یازیب ایردی مولودی نینک طالعین

قیلیب حکم لار انجه آفاقیغه / رقم قیلیب تویوب آب احکامیغه
عجم اول طفل فرخ پی پاک ذاد / شهی تونکو سانکیغه فرخ نهاد

یتی کوکب ارا تونی بیتکوسی — یوروب ربع مسکون فتح اتکوسی
گر ایتشاه لار قول لاری سانیغه — بولوب قونیوسی طوف فرمانیغه
سپهر وجیغه تیکوروب همتین — فلک طاقیدا جالغوسی نوبتین
جو تیهاد الطبع جدن قیلغوسی — فلک مشکلاتینی حل قیلغوسی
حکیم نیتیسن ایردی جون بارچه حال — بو اقبالیدا بولغای عبرت سکال
مرتب قلیب لوح ارشادینی — انکا قیلدی تعلیم بنیادینی
قایو فنی تعلیم قیلغان زمان — اشتماک بله ان ایری بیلماک همان
بیلیب بولکاس ایردی توقف انکا — قیلیب ایردی تورلوک تصرف انکا
بو یکلیغ که تعدلو بولدی صفات — هماناکه اون ایکی نی کیچتی یات
بیلماکنی قیلدی تا جانی بار — هنر بیلدی انچه که امکانی بار
جو توتی مسلم کمالاتین ایلن — دلاورلیق امریغه کسب ایتتی سیل
نی ایش کیم سپاهیغه نفع ایلاکای — کم اندین عدوسینی دفع ایلاکای
ایمی مرکب اوزرا سلاح تیورلیدی — یایا غلیق داکوز ربنشی زدو ایدی
دیمای کیم اوقی اجتی تار زره — کتار تخیل دین اجتی گره
سنانی بیله تیکتی اختر کوزین — نه اختر کوزین چرخ اخضر کوزین
اینکا تیغی خارانی قیلدی شکاف — که کیمخا غبارین اتی غلاف
کمندیکه جین جین قیلیب تاشلادی — فلک قلعه سی برجیغه تاشلادی
قنجا گرزینی قیلدی خاره بزد — قاتیغ خاره دین کوج کا تیکوردی گرد
جو میدان ارا زور ایسین تورتوب — جو روکاب کیبی اردهانی اورتوب
و گر رایی برلا بولوب جاودسان — دلاورلیق کوچ کرا بولمای نیاز
باری انیدا ابرازیتی ایشی — که مکین ایماس انداق اولماق کیشی
اناسی فراغی جون سوروب ایردی عمر — وداع تنکالی تیکورب ایردی عمر
قدری نیک فهمیغه بیلیب ایردی خیل — که جسمیغه تورلوغ ساری بولغای میل
قوا سیغه ضعف الکان جاغ ایدی — سکندر بولوب ایردی شه لیغ دا جهت
اوزی بولکه تنکری نکا یوزلنیب — سکندر گا باشیدوری تاج سریر
جو اوغلیغه تختنی قیلدی مقام — اوزی ایلادی تخته ساری خرام
همانا اکی شاخ بردی درخت — برین بولدی یلار تخته ر بی تخت
نه نوبتن عمر که برشاخ مسکن دو دور — یا نا تنا شاخی سو کرا نشیمن دو دور
سکندر جو کوردی اتا مرکینی — یقین ایردی بیلغانی جهان ترکینی
جو سلطان بولدی بونیت انکا — اتا قیلغان ایردی وصیت انکا
که ملکیکو مدا ایکانزنی تو غسل — شبستان زبان زنی تو تیما غسل
حریم ارا کیرما سونی هیچ یات — که بولغای انکا پرده در لیکدا آت
الستی ایان تا بغا میری مراد — بولدورکیم قوبان ایلایام حسیریاد
سین ای ساز کیچ جو ایم نغامین منکا — بیاد اول الفان نشان نغمه منکا

سۆزلۈك

سيدالمرسلين	[säyyidul—mursälin]	پەيغەمبەرلەر خوجىسى
سيد	[säyyid]	يېتەكچى، باشلىق؛ پەيغەمبەرلەر ئەۋلادى
مرسلين	[mursälin]	ئەلچىلەر، پەيغەمبەرلەر
رسالت	[risalät]	پەيغەمبەرلىك، ئەلچىلىك
مسندنشين	[mäsnädnishin]	يۇقىرى ئورۇنغا ئولتۇرغۇچى، تەختكە ئولتۇرغۇچى
مسند	[mäsnäd]	تەخت، يۈكسەك ئورۇن
نشين	[nishin]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئولتۇرغۇچى، ياشىغۇچى» قاتارلىق مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.
مابين	[mabäyn]	ئارا، ئارىلىق، ئوتتۇرىسى
واقع	[waqi']	يۈز بەرگەن، پەيدا بولغان
ملك	[muluk]	پادىشاھلار
سلوك	[suluk]	يول تۇتۇش، ياخشى يولغا كىرىش
ملك عجم	[mulk—i 'äjäm]	ئەجەم پادىشاھلىرى
عجم	['äjäm]	ئەرەب خەلقلىرى ۋە مەملىكەتلىرىدىن باشقىسى (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقلىرى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.)
معاف	[mu'af — mä'af]	ئەپۇ قىلىنغان
امتداد	[imtidat]	سوزۇلۇش، ئۇزىراش
		امتدادزمان ـ زاماننىڭ ئۆتۈشى، ئۇزىرىشى
وصف	[wäsf]	تەرىپلەش، ماختاش
فتور	[futur]	(1) ۋەيرانلىق، خارابىلىك (2) كۈچسىزلىك، زەئىپلىك
فهرست	[fihräst]	كىتاب مۇندەرىجىسى، كىتاب مۇقەددىمىسى
ثبت	[säbt]	يېزىش، تۇرغۇزۇش
كيانى نژاد	[kiyani nizhad]	كىيانىلار تەبىقىسى (سۇلالىسى)
اشكانى	[äshkani]	ئەشكانى سۇلالىسى
ساسان	[sasan]	ساسانىلار سۇلالىسى
ايين داد	[ayini dad]	ئادالەت تەرتىپلىرى، يوسۇنلىرى
وحشى	[wähshiy]	ياۋايى، يىرتقۇچ
زيبنده	[ziybändä]	كېلىشكەن، يارىشىملىق
اورنك	[äwräng]	تەخت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

خردمند	[xirädmänd]	ئەقىللىق، دانا
جاودان	[jawidan]	ئەبەدىي، مەڭگۈ، دائىمىي
خرد	[xiräd]	ئەقىل
طهمورس	[tähmuräs]	ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرى
پديد	[pädid]	پەيدا بولۇش
رخش	[räxsh]	ئات
انتفاع	[intifa']	مەنپەئەت، پايدا
غريب	[ghärib]	ئاجايىپ، قىزىق
دهر	[dähr]	زامان
دارا	[dara]	(1) ئىگە، ساھىب؛ (2) شاھ، پادىشاھ؛ (3) قەدىمكى ئىران پادىشاھلىرىدىن بىرى
ضحاك	[zähak]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى، زالىم ۋە قانخور پادىشاھ
ثبات	[säbat]	مەھكەملىك، تۇرغۇنلۇق، مۇستەھكەملىك
افاق كير	[afaqgir]	جاھاننى ئالغۇچى، تۇتقۇچى، جاھانگىر
افاق	[afaq]	دۇنيا، جاھان
كير	[gir]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئالغۇچى، تارتقۇچى، تۇتقۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ.
بذير	[päzir]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «قوبۇل قىلغۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: فرمان پذير ـ پەرماننى قوبۇل قىلغۇچى، پەرماننى ئاڭلىغۇچى
درفش	[diräfsh ~ däräfsh]	چاقماق، پارلاق، پارلاپ تۇرغان
كاوياني	[kawyaniy]	(1) چاقماق، پارلاق، پارلاپ تۇرغان؛ (2) بايراق: درفشى كاويانى ـ قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن زەھاكقا قارشى خەلق قوزغىلىڭىنى تەشكىل قىلغان ئىسپاھانلىق مەشھۇر تۆمۈرچى كاۋەنىڭ تېرە بايرىقى (تېرە پەرتۇقتىن ياسالغان بايراق).
منوجهره	[mänuchährä]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى.
ولى عهد	[wäliy'ähd]	ئىز باسار
كهن طاق	[kuhäntaq]	قەدىمىي دۇنيا، كونا دۇنيا (جاھان)
فرات اريقى	[furat ariqi]	فۇرات دەرياسى
نودر	[nudär]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى

نوا	[näwa]	(1) ئاۋاز، سادا؛ (2) كۈي، ئاھاڭ؛ (3) بايلىق؛ (4) پايدا، مەنپەئەت
ملك	[mulk]	(1) دۆلەت، مەملىكەت، ۋەتەن؛ (2) پادىشاھلىق؛ (3) مال - مۈلۈك، بايلىق؛ (4) دۇنيا، ئالەم
دهركامى	[dähr—i kami]	مەقسەت ئالىمى؛ تىلەك، ئىستەك
افراسياب	[äfrasiyab]	ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ 9- پادىشاھى
ولى	[wäli]	لېكىن، ئەمما، بىراق
زاب	[zab]	ئالاھىدە، ئالاھىدىلىك
طهماس~طهماسيب	[tohmas~tohmasib]	ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدا دىيان سۇلالىسىنىڭ 10 - پادىشاھى
رفعت	[rif'ät]	ئېگىزلىك، يۈكسەكلىك
مسلم	[musälläm]	تەسلىم بولۇش، تاپشۇرۇلۇش: مسلم توتماق - تەن ئالماق، قايىل بولماق
زيب	[ziyb]	بېزەك، زىننەت؛ گۈزەللىك، ھۆسن
تهى	[tihi]	خالى، بوش
فرياسى	[färyasi]	مەدەت بېرىشى، ياردىمى
كرشاست~كرشاسيب	[kirshast~kirshasib]	ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پىشدادىيان سۇلالىسىنىڭ پادىشاھلىرىدىن بىرى.
توسن	[täwsän]	شوخ ئات، توسۇن ئات
سرفراز	[särfäraz]	يۈكسەك، ھەممىدىن ئۈستۈن، ئۇلۇغۋار
بازى بيماك	[bazi yemäk]	ئالدانماق
بى نياز	[biniyaz]	ئېھتىياجسىز، موھتاجسىز، ئازاد، ئەركىن
نغم	[nghäm]	نەغمىلەر، سازلار
بيداد	[biydad]	جەبىر، زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك
كرم	[gärm]	ئىسسىق، قىزىق، قىزغىن
شكوه	[shukuh]	ھەيۋەت، قورقۇنچ
نهاد	[nihad]	خاراكتېر، خىسلەت، تەبىئەت
كاووس	[kawus]	كەيكاۋۇس (كى كاووس)، ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى كىيانىيان سۇلالىسىنىڭ پادىشاھلىرىدىن بىرى («كى» [käy]: ئۇلۇغ پادىشاھ، ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك)
سپهدار	[sipähdar]	قوماندان، سەركەردە
كودرز	[gudärzä]	كەيكاۋۇس قوشۇنىدىكى مەشھۇر بىر پالۋان، سەركەردە

www.uyghurkitap.com

طوس	[tus]	«كودرز» گە قاراڭ.
سياوش	[siyawush]	كەيكاۋۇسنىڭ ئوغلى
كيخسرو	[käyxisro]	ئىراننىڭ رىۋايەت دەۋرىدىكى پادىشاھلىرىدىن بىرى
پاك راى	[pakray]	ياخشى پىكىرلىك؛ بىلىملىك، ئاق كۆڭۈل
كدخداى	[kädxuday]	ھۆكۈمران، پادىشاھ
لهرست~لهرسيب	[luhräst~luhräsib]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى.
بصير	[bäsir]	كۆرگۈچى، ئۆتكۈر كۆزلۈك
لشكركش	[läshkärkäsh]	لەشكەر باشلىقى، قوماندان
بخت النصير	[bäxtun — näsir]	زالىم بىر سەركەردە (ئىسىم)
زردشت اينى	[zärdusht ayini]	ئوتپەرەستلىك دىنى
مجوس	[mäjus]	ئاتەشپەرەست، ئوتقا چوقۇنغۇچى
بهمن	[bähmän]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى
ضلالت	[zälalät]	ئاداشقان، يولدىن چىققان، گۇمراھلىق
شرار	[shärar]	ئۇچقۇن، ئوت ئۇچقۇنى
زابلستان	[zabulistan]	ئىراندىكى بىر ئۆلكىنىڭ نامى.
فتور	[futur]	(1) ۋەيرانلىق، خارابىلىك (2) كۈچسىز-لىك، زەئىپلىك
بيت مقدس	[bäyti muqäddäs]	ئىرۇ سالىم
هماى	[humay]	ئىران شاھى بەھمەننىڭ قىزى
توفيق	[täwfiq]	مەدەت، ياردەم
اموزكار	[amuzgar]	ئۇستاز
روزكار	[rozgar]	(1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك؛ (2) دەۋر، زامان
منتقل	[muntäqil]	ئۆتمەك، كۆچمەك
شيبهسى	[shibäsi]	ئادىتى، يوسۇنى
عدل داد	['ädlu dad]	ئادالەت ۋە ئىنساپ
انقياد	[inqiyad]	بويسۇنۇش، باش ئېگىش
داراى دارا	[darayi dara]	دارانىڭ ئوغلى
خشم ناك~خشمناك	[xäshmnak]	ئاچچىقلانغان، غەزەپلىك: خشم ناك ايلاماك ـ ئاچچىقلانماق، غەزەپلەن-مەك
وقوع	[wuqu']	يۈز بېرىش، پەيدا بولۇش
رجوع	[ruju']	(1) قايتىش؛ (2) مۇراجىئەت؛ (3) يۈك-لەش، تاپشۇرۇش

كردش	[gärdish]	(1) چەمبىرەك؛ (2) ئايلىنىش، ئايلانما؛ (3) ئايلىنىپ يۈرۈش، سەيلە قىلىش
نژند	[näzhänd]	غەملىك، غەم پەيدا قىلىدىغان؛ پەس، خار
دوستكانى	[dostganiy]	دوستلۇق قەدەھى، كۆڭۈل قەدەھى (باشقىلارغا تۇتۇلىدىغان ياكى تەقدىم قىلىنىدىغان قەدەھ)
بهلوى	[pählä wiy]	قەدىمكى پارس تىلى
سرود	[surud]	قوشاق، كۈي، مۇزىكا
ملوك طوايف	[mulukitäwayif]	ئەشكانىلار سۇلالىسىنىڭ يەنە بىر خىل ئاتىلىشى (نامى).
مسطور	[mästur]	(1) بېكىتىلگەن، يوشۇرۇنغان، پەردىلەنگەن؛ مەھكەم، بېكىك؛ (2) ئۇنتۇلغان، چەتتە قالغان؛ (3) يېزىلغان، كۆچۈرۈلگەن
كاردان	[kardan]	ئىش بىلىدىغان، بىلەرمەن؛ تەجرىبىلىك
ممالك	[mämalik]	مەملىكەتلەر
خيرباد	[xäyrbad]	خەيرلىشىش، ۋىدالىشىش
بهرام	[bähram]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى
شاپور	[shapur]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى
يلاش ابن بهرام	[yälash ibn bähram]	بەھرامنىڭ ئوغلى
يلاش	[yälash]	ئىران شاھى
سمند	[sämänd]	يۈگۈرۈك ئات، چاپقۇر ئات
هرميزابن يلاش	[hurmiz ibn yälash]	يەلاشنىڭ ئوغلى ھۇرمىز (ئىران شاھى)
نرس	[närs]	ئىران شاھى يەلاشنىڭ ئوغلى
كامران	[kamran]	(1) ئۆز مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك؛ (2) ھاكىم، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى
فيروز	[firuz]	(1) بەختلىك، تەلەيلىك؛ (2) غالىب
اوكوش	[öküsh]	كۆپ، نۇرغۇن
تاج ور~تاجور	[tajwär]	پادىشاھ
تفاخر	[täfaxor]	پەخىرلىنىش: تفاخر قيلماق - پەخىرلەنمەك
اردوان	[ärdäwan]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى
تند	[tund]	(1) شىددەتلىك، قاتتىق؛ (2) ئاچچىق، غەزەپ
كند	[kund]	ئۆتمەس، ئۆتمەيدىغان
درز	[därz]	چاك، يېرىق
اخضر	[äxzär]	كۆپكۆك، يېشىل:

www.uyghurkitap.com

		چرخ اخضر ـ (1) كۆك، ئاسمان، پەلەك؛ (2) تەقدىر، تەلەي
درنگ	[däräng]	(1) توختاش، تۇرۇپ قېلىش، تەخىر قىلىش، كېچىكىش؛ (2) پۇرسەت، ۋاقىت
دلنواز	[dilnäwaz]	كۆڭۈلنى سۆيۈندۈرگۈچى، يېقىملىق، سۆيۈملۈك
عزيمت	['äzimät]	بىرەر ئىشقا قەست، نىيەت قىلىش، ئىنتىلىش
ازرپرست	[azärpäräst]	ئوتپەرەس، ئوتقا چوقۇنغۇچى
بارست	[baräst]	ئىجازەت، رۇخسەت، ئىجازەت بويىچە
روبع مسكون	[rub' — i mäskun]	يەر يۈزىنىڭ ئىنسان ياشايدىغان ئاۋات قىسمى
حالا	[hala]	هازىردىن، شۇ پەيتتە
عدم	['ädäm]	يوق، يوقلۇق؛ نابۇت، ئۆلۈم
مقر	[mäqär]	قارار تېپىش ئورنى، توختىلىدىغان جاي، مەنزىل، ماكان، قارارگاھ
اردشرابن بانگ	[ärdäshir ibn bang]	ساسانىيلار تەبىقىسىگە ئائىت ئىران شاھلىرىدىن بىرى.
دلير	[dälir]	يۈرەكلىك، شىجائەتلىك، جەسۇر، باتۇر
قايم مقام	[qayimmäqam]	ئورۇن باسار، نايىب
نرسى	[närsi]	ساسانىيلار تەبىقىسىگە مەنسۇپ ئىران شاھى
ارجمند	[ärjumänd]	ئەزىز، ئىززەتلىك، قەدىرلىك، ھۆرمەتلىك، دانىشمەن
غلو	[ghuluw]	غەلۋە، قىيا ـ چىيا، توپىلاڭ، ھۇجۇم، ھەددىدىن ئېشىش
كون	[käwn]	بارلىق، مەۋجۇدلۇق؛ دۇنيا
عون	['äwn]	ياردەم، كۆمەك
كين	[ken]	كېيىن، ئارقا
زيرنكين	[ziyrunigin]	تەۋە، قارام
جش	[jäsh]	ئويۇن، كۈلكە، مەجلىس، بەزمە
ورد	[wärd]	ئىران شاھلىرىدىن بىرى
كاخ	[kax]	قەسىر، كاتتا بىنا؛ ئاسمان
اثار	[asar]	نىشانلار، بەلگىلەر
يزدان پرست	[yäzdan päräst]	خۇداغا ئىشەنگۈچى
سطور	[sutur]	يول، يېزىشنىڭ بىر خىل تەرتىپى
مباهات~مباحات	[mubahat]	پەخىرلىنىش، ماختىنىش
والى روم روس	[wali—i rum—rus]	رۇم، رۇس مەملىكەتلىرىنىڭ ۋالىيسى

فیلقوس	[fäyläqus]	قەدىمكى رۇم پادىشاھى (ئىسكەندەر زۇلقەر- نەيننىڭ ئاتىسى. مىلادىدىن بۇرۇنقى 359 - 336 - يىللار)
رزم	[räzm]	ئۇرۇش، جەڭ
منظوم	[mänzum]	تۈزۈلگەن، تەرتىپكە سېلىنغان؛ نەزمە (شې- ئىر) ھالەتكە كەلتۈرۈلگەن
نص	[näss]	ھۆكۈم؛ ئېنىق دەلىل
قاطع	[qati′]	كەسكىن، قەتئىي
تاٴریخ سنج	[tä′rix sänj]	تارىخ تەكشۈرگۈچى، تارىخچى
سرای سنج	[särayi sänj]	ساراي تەكشۈرگۈچى، ساراي سالغۇچى
عروس	[′ärus]	كېلىن، كېلىنچەك
بذل	[bäzl]	ئىنئام، ئېھسان، ھەدىيە
ابواب	[äbwab]	ئىشىكلەر، بۆلەكلەر، قىسىملار، كىتاب بابلىرى (بىرلىكى: باب [bab]): بذل ابوابى - خەير - ئېھسان ئىشىكلىرى
جهان بين	[jähanbiyn]	جاھاننى كۆرسەتكۈچى، يىراقنى كۆرەلىگۈ- چى
حفظ	[hifz]	(1) ساقلاش؛ ساقلىنىش؛ (2) ئەستە تۇ- تۇش: حفظ قىلماق — ئېسىدە تۇتماق، ياد- لىماق، ساقلىماق، ئاسرىماق
اهتمام	[ihtimam]	ئەھمىيەت بەرمەك، كىرىشمەك
خورش	[xorish]	يېيىش؛ يېمەك، يېمەك - ئىچمەك
كاخ ايوان	[kaxu äywan]	كاتتا قەسىر
نخست	[nuxust]	بىرىنچى، بىرىنچى مەرتەم، بىرىنچىدىن، ئالدىن
تعلم	[tä′ällum]	ئۆگىنىش، بىلىم ئېلىش
لقوماحسن	[läqumahsin]	كىشى ئىسمى (تومۇر تۇتۇپ كېسەل كۆرگۈ- چى مەشھۇر تېۋىپ)
سپهر	[sipehr]	ئاسمان، ئاسمان گۈمبىزى؛ پەلەك
سرعت نما(ى)	[sur′ätnäma(y)]	سۈرئەت كۆرسەتكۈچى، چاققانلىق قىلغۇ- چى؛ ئۆتكۈر: فكرسرعت نماى - ئۆتكۈر پىكىرلىك
مشكل كشاى	[mushkilkushay]	مۈشكۈللۈكنى ئاچقۇچى، مۈشكۈلنى ئاسان قىلغۇچى
نظرجابكى	[näzär chabuki]	چاققان، شوخ، ئويناق
تزيين	[täzyin]	زىننەتلەش، بېزەش

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

عين‌اليقين	['äynul — yäqin]	بىرەر نەرسىنى ماھىيىتى بىلەن ئېنىقلاش ۋە كۆرۈش
دفع افاق	[däf'afaq]	ئاپەتلەر، بەختسىزلىكلەرنى يوق قىلماق
مباهات	[mubahat]	پەخىرلىنىش، ماختىنىش
حمال	[hämmal]	(1) كۆتۈرۈش، كۆتۈرۈپ تۇرۇش؛ (2) يەلكىسىدىكى يۈك
ولادت	[wäladät]	تۇغۇلۇش: ولادت كونى ـ تۇغۇلغان كۈنى، تۇغۇلۇش كۈنى
مستقيم	[mustäqim]	(1) توغرا، راست؛ ھالال؛ (2) بىر جايدا تۇرغۇچى
راجع	[raji']	(1) قايتقۇچى؛ (2) تېگىشلىك
مولود	[mäwlud]	تۇغۇلغان، دۇنياغا كەلگەن؛ تۇغۇلۇش ۋاقتى
ارقام	[ärqam]	(1) رەقەملەر، سانلار؛ (2) يېزىقلار، ياز- مىلار (بىرلىكى: رقم [räqäm])
فرخ	[färrux]	گۈزەل، يېقىملىق؛ قۇتلۇق، بەختىيار
نهاد	[nihad]	خاراكتېر، خىسلەت؛ تۈزۈلۈش، تەبىئەت، ئوخشاش: فرخ نهاد ـ فەررۇخقا ئوخشاش
نوبت	[näwbät]	ناغرا
سكال	[sigal]	خۇلق، ئادەت، يۈرۈش ـ تۇرۇش: عشرت سكال ـ خۇشۋاق، شات، شاتلىققا مايىل
مرتب قىلماق	[murättäb qilmaq]	تەرتىپلىمەك، تەرتىپكە سالماق
ارشاد	[irshad]	توغرا يول كۆرسىتىش
بنياد	[bunyad]	ئاساس، نېگىز؛ تەرتىپ
توقف	[täwäqquf]	توختاش، تىك تۇرۇش
تصرف	[täsärruf]	ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىش، ئىگىلەش
تعداد	[tä'dad]	ھېساب، ھېسابى؛ ئادىتى
مسلم	[musälläm]	ئىشەنچلىك، ساغلام
سلح شور	[silähshor]	قورال ئوينىتىشقا ماھىر
ورزيش	[wärzish]	مەشىق، ئادەت
تارزره	[tari ziräh]	ساۋۇت، ئوق ئۆتمەيدىغان كىيىم
تارتخيل	[tari täxäyyul]	خىيالغا كەلتۈرۈش، خىيالچە
سنان	[sinan]	نەيزە ئۇچى، ئۆتكۈر نەيزە
جرخ اخضر	[chärxi äxzär]	كۆك ئاسمان، پەلەك
خارا	[xara]	تاش

شكاف	[shikaf]	يېرىق، دەز، تۆشۈك: شكاف قىلماق ـ تەشمەك، يارماق
كيمخاب غبرا	[kimxab—i ghäbra]	يەر شارى، يەر شارىنىڭ كىمخابى
خارانبرد	[xara näbärd]	جەڭ قورالى
ايب	[ip]	يىپ
قواس	[qäwwas]	ياي، كامان، كامالەك
پوزش پذير	[pozish päzir]	(1) ئۆزرىنى قوبۇل قىلغۇچى؛ (2) ئۆلۈمگە بويسۇنغۇچى
تاج سرير	[taju särir]	تاج ۋە تەخت
نشيمن	[nishimän ~ näshimän]	(1) قۇش ئۇۋىسى، ئىن، تۇرارجاي؛ (2) مەجلىس، ئولتۇرۇش
مرك	[märg]	ئۆلۈم، ئەجەل
مستولى	[mustäwliy]	(1) ئىستىلا قىلغۇچى، بويسۇندۇرغۇچى؛ (2) يېيىلغان، تارقالغان
شبستان	[shäbistan]	(1) كېچىلىك ياتاقخانا، ئىچكى ھەرەم دائىرىسى؛ (2) قاراڭغۇ كېچە، قاراڭغۇلۇق
بباد اولماق	[bäbad olmaq]	شامالغا، ھاۋاغا ئۇچماق، سورۇلماق، يوقالماق

تېكىست (2)

کاداول یاغی وروب ابدا احسانینی　ارم دیک قیلیب ملک بستانینی　عدو خیلین آشفته حال ایلاسون　صنم زلفیدیک تاپسون حال ایلاسون

بنجه شعلهٔ فتنه یاقسه عدو　قلیج سیلی دین اوچورسون اول اوت غه سو　رعیت غه قیلسه قلمزن ستم　قلمزن بنانیغه تیکنه قیلسون قلم

مسافر یولی رشته سین اوزماسون　قراقچی قراسینی کورکوزماسون　قیلیب ضبط ایلا حکم اوغری یولین　اوکوس مایده قسقه قیلسون قولین

عدم ایلاسون ظلم تعلیمی نی　لم اجرا ایتیب لام ایله میمی نی　عدالت قیلور نیتک تاپیب حالتین　فزون قیلسون ایلکی عدالتین

نیکیم حق بو نوبت سین بولوب بیروی　حق ایتو اوکوس ایلکین اتسون قوی　برین ملک ستمزغه فرسوده لیق　رعیت غه تیکورسون آسوده لیق

توکای تاج سوزین شاد و دشمن اسیر　اوکوس حیکنی لازم قدین نفیر　کم ای خسرو عادل داد گیر　نیچا ایلادینک بیزنی فریاد گیر

تیارجا عدالیک دین ایلکی نوا　بو یکلغ بیلان ظلم کوردونک روا　نه سوزلا ایدیکیم بیتا ایلادینک　که بو خلق باغرینی قان ایلادینک

بو سوز نیدیکو بنجه اقیز قانمیز　که بولسه یولون سنکا فدا جانمیز　سینی اوغلو نجه بولکای شه دین براق　یراق ای الله رحمانیدین بخیراق

سخن کرم جان بخش کلدی کلام　یقین بیردیکیم ایلاکای قتل عام　سن سلطنت ترکی سوزمو بولور　بد نشکنی کورکوچی کوزمو بولور

بو کون عالم ایچره سین اوز شاه سین　کیم افلاک سیریدین آکاه سین　جهان ایچره سین بیلما کای توق علوم　بیلور عالم ایسکیم اهل روم

فلک شمعی رای منیرینک سینینک　ملایک چراغی ضمیرینک سینینک　جهان کوزکوسی سین کی خسروی　قویاش طلعتی مشتری پرتوی

قیلیب عدل اینیکدین انداق ظهور　کم گل بر خورشیدین عطر نور　بیلور بیرکه بو ملک ایرور سینکا　امیدیم کی بولغای جهان هم سینکا

فلک سیریدین آکاه جهان　کم حکمی بار ایرمیش سینکا دور جهان　یانا کیم فرمان روا قیلغا ایل　جهان اهلینی بی نوا قیلغا ایل

اگر سین بو نشینی قبول ایتماکونک　بو ملک اهلی فریاد دیغه تیما کونک　تو بوب ملک … یانه نی　روا کورسانک اوی ایچره بیگانه نی

قیلاالماین بو بلا اختیار　بار … قیلور منیر جلا اختیار　جو توشاک کدالیق هر ملک آرا　خدا سوزغوچی سیندین اول ماجرا

بو سوز دیب اوکوس بولدیلار اشکریز　باش ایلا بیلا یک حیکتی لار ستیخیز　سکندر کو موندا ق علامات کورو　علامت دیماکیم قیامت کورو

فشیمه بولوب دیکانکی اقبالیدین　بو زدولدسی کونکلی ایل حالیدین　سالیب اول صفت صدق آیین صفات　دیکاندین انک کونکلی ایچرا …

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

هم اتباعی نینک بخشی نیت لاری / یانا هم اناسی دقیت لاری
عیان ایتی بو نوع تأثیر انی / که بر ماک محال اولدی تعبیر انکا

بولوب خاطری خدین آرتوق ملول / اولوس التماسینی قیلدی قبول
رضا ظاهر ایتکاچ شه نوجوان / ارسطوی فرزانه توتتی روان

الیب جبه ایلابان ارجمند / اینینک باشی دین ایا دبستر بلند
روان توتتی ایتیب ثنا بر تولین / بلیناس دانا یانا بر تولین

ایکی کنج حکمت انی بولدابان / چیقاردیلار اوزیکا زانو لدابان
تاهیب مقعد مدین بریک پایه تخت / توباشن تاتی اوزرا سالیب سایه تخت

نثار اولقدر ساجتی بخشی یابان / که قیلدی نجوم آرضی تا آسمان
عدد سیز سر اهلی طبع بولدی سور / اینینک دیکر سوی لطفی ایلغا سرور

جو اسکندر مهر اولوب پرده نوش / شفق باده سی یاتی قیلماقه نوش
طربدین فلک قدی خالی انکا / یاتیکی ای جام هلالی انکا

قدح پرتوی کیم دمادم توتوب / شبستان خورشیدیک یاروتوب
دیبان سوز دیکاچ شاه کردون جناب / جوابین ارسطوی حکمت مآب

سوروب نکته هر یاندا انشوری / ملک ایک علامه کشوری
نه حکمت دین ایرد قدح کردشی / نه حرم علم حکمت تکلم ایشی

نکته کیم شهی کامیاب ایتیبان / انکا نکته اهلی جواب ایتیبان
ظهور ایتیبان کره عیش طرب / ولی بسر محفل علم ادب

جو علم دین بولدی گفت و شنید / دماغی شه نینک تیزیتی نبید
تولوب جیقالی میل کوزدی خیل / توزی شاه نینک اوتقوغه قیلدی میل

بولوب اوتقوغه جو انجه مطلوب اولوب / یاریم کیجه سجده مرغوب اولوب
عبادت اونی حمد شاه یزدان پرست / اوزن حس کیتی قیلدی تفراق غریب

ایشی بیعلا یو عذر فنا ایدی / انکا ما نینک غنچه سی یلا اوقات ایدی
قویاش جون قیلیب اوج آهنکنی / یاروتی یانا شمعی اورنکه سنی

کواکب نا فنا ایلابان قدین ضرر / باری ادجتی لار اول صفت کیم شرر
سکندر یانا تختین ایلاب مقام / خلایق غه حکم ایلادی بار عام

اولوس قیلدیلار خدمتیغه هجوم / قویاش نکره سید انجه کیم نجوم
بیغلغاچ اولوس تیلیب ابتدا / خلایق غه سوز مونداق ایتی ادا

که بردی منکا دادکر ایک آلیس / بارین خلایق ارادا دخواه
کلیب الدیمه عرض حال ایلاسون / اوذ احوالینی قیل قال ایلاسون

فاش شیم دا سوزین عرض ایلا زمان / منی باوذی تکلیغ ایتسو کمان
نه تختیم دین اولتوا انکا دیشتی / نه تاجیم دین اولتوا انکا دوشتی

نه شدت دیب منیه ایلاسون اضطراب / نه مقصد ادا سید قیلسون شتاب
عیانی ایلاسون ریش درد غمین / یا قای ادبر ماک سله مرهمین

اولوس تاپتی لار دیب غرض حال ایلاماک　سکندر بیله قیلیق قال ایلاماک
سحر دین انکا تا که کیم استوا　سورب خیللوق دیب قیلدی دوا

کیشی قایتی توکلکان تیغ بوینین اوزوب　تولکین تورور زینهار قولین کسنورب
برید داد مظلوم غمخواره غه　قیلیب رحم مرحوم بیچاره غه

قیب ظلم اهلین قرار کاه بست　اولار غیکه مظلوم ایرور زیردست
خوش اول تیکه ظلم اهلین ایلاب نکون　جفاکش جفاکار کورکای زبون

بو یکلیغ قویوب عدل بنیاد نی　یاریم کون غه بردی ایل دادینی
انا سی زمانیدا هر نوع ایش　که اندین خلایق غه آزار ایمیش

تمامین اول ایسن تاپشی دین قیلدی دفع　یتیشولک دیب اندین خلایق غه نفع
یاماتشالا بدعت اسکان رسوم　که بیدا ایمیش خلق ارا بو عموم

اولار طرحینه بوزدی بنیاد دین　خلایق نی قوتقاردی بنیاد دین
عدالت طریقینی ماتش ایلادی　سیاست انکا دو پیش ایلادی

رعیت غه معلوم ایتیب احتیاج　ایکی ییل لار دین کوتاردی خراج
عمل اهلیغه قیلدی مشغول لوق　یمانلار غه تیکوردی معزول لوق

ولی بخشی لار تقویت ایلادی　یانا یخشی لار تربیت ایلادی
یانا نرخ لارغه قلیب اشتغال　اغرسا تنوجی غه بریب کوشمال

توز ایلاب برنی و ایکی باشینی　تموردین یاساب مهر اتیب تاشینی
قاری هم تموردین انکا بوی کید خاص　که ایل کوکدیلکم کز الوردین خلاص

فنای جسم اول اختراع ایلادی　قیاس ایچره رفع نزاع ایلادی
یانا توزلوک اظهاریغه توزدی کیل　که ایل قیلماغای ایکریلیک ساری میل

یانا توزدی التون ترازوسینی　قوی ایلابا عدل بازوسینی
مراسل التوبدی بیدار لار　یول اهلین خطردین نکهدارلار

عدالت قولین توتی انداق بیرک　که تاپتی امان ارسلاندین کیک
کرک خیلی غه قارچیغای درمیان　اولار جوجه یکلیغ بولار پاکیان

یاریم کون غنجه عدل ایلیه داد ایدی　یانا سونکغی کون بخشیش یغ ایدی
بویکلیغ جو ازدوقت توزدی رسوم　غنی بولدیلار عدلیدین اهل روم

کینور ساقیا تولدوروب جام عدل　که کوکوزدی اسکندر ایام عدل
تعادل بیله توت انی بی همال　الجار کا منکا کرم بیوق اعتدال

معنی نوایی توزوب معتدل　نواساز ایتیق قیل منکا متصل
قولاغیمغه دلکش صدا یتور　منی بو نواغه نوایی یتور

نوایی تعادل دین ایت مه عدول　قبول اهلیدین کر تیلارسن قبول
جو عادل شه ایلکیدا ایچکونک ایاق　نجه اعتدال اسراسانک یخشیراق

نجوم کیم ایرور عدل شه لار غه زیب　ایرور هم کدا لار غه زیب

عدالت عینی تعریف دا کیم سلاطین ینکا ظلمات ظلمی ارا اسیدا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

شهی کیم عدالت دور آنینگ ایشی | **عین الحیات جاودانی دور دور دادگر لار کا زلال زندگانی تیکورور** | تیلاب ایرسه آنکا شاد لادین کیشی

نی اسماکه اول حق صفاتیغه دور | اینینگ ذکری نیدایب ایتیغه دور | نی امریکه بولغای صفت داخلی | حق آتی دور اول امر نینگ فاعلی

کرم فرطیدین کریم اولماغی | ترحم کوپیدین رحیم اولماغی | اگر واحد و با حدایت اعتبار | اگر حی و قیوم بر حسبی بار

ولی آتی اسمادا عادل ایماس | اوتوچاغدا ایل آنی عادل دیماس | عدالت غه ینگلاندا قیلمش خدا | اوز آتینی العدل ایلا ادا

بو آتیغه کوپراک اوچون اهتمام | اینیب براله عالم غه بردی نظام | نی تنگ کیم آنینگ عدل اسراریدور | دیسام کیم عجب یوق خدا باریدور

بو معنیدین ایرکین عالم دا شاه | کیدیرلار آنی خلق ظل الله | کرا فعال مردود و مقبول ایماس | بولاردین قیامت دا مسئول ایماس

ایرور عدل کیم قادر ذو الجلال | قیامت کونی ایلاردین سوال | اگر عدل اولوق ایشکار نهان | یقین بیل کی زیر و زبر دور جهان

انوشیروان گر چه کافر ایدی | ولی عدل ذاتیدا ظاهر ایدی | اوزین گر چه فرقه دوزخ دور | انینگ عدلیدین اوتی بر رخ دور

اگر کفر سوان ساری تو بادی | ولی عدل نیران ساری قویمادی | اول اوکیم نیکین بو میزان ایل انداز دور | عدالت دین آوازه سی تازه دور

ایرور طرفه بو کیم سلاطین ارا | قالیب عدل ایلا کشور دین ارا | قیلور صفت عدل اوصافینی | نهایت یتیب تیکور انصافینی

دیمک کلیک ایماس حکمران زمان | دیماک دور انوشیروان زمان | عجب راق بو کیم بو صفت آتی بار | بو تشبیه لا مباحاتی بار

نی سوزدین اوتیر ایرور بو عجب | که کونین شاهی رسول عرب | شهی کیم رسل کلدی طفیلی آنینگ | باری آفرینش طفیلی آنینگ

قیلور چاغدا حق شکر اظهارینی | که بو صفت سوزی کفتارینی | که سلطان عادل زمانیدا دهر | وجودوم بیله بردی عالم غه بهر

مینکا بو ولادت زمانی ایدی | اولوغ عدالت زمانی ایدی | حدیثی ابو هم بشارت دور دور | که عدل اهلی ساری ایشارت دور دور

که عدل ایلا اوتکان نسخ بر ساعتی | ایرور به کیم یوز بشر طاعتی | یا نامه حدیثی دور و ربو صحیح | که ایلاب دیدی آنی روان فصیح

قالور کفر ایله ایل آباد ملک | بولور ظلم اگر بولسه برباد ملک | شاه کفر اوز عدلی ایل تیر روان | توزار ملکین اندا که نوشیروان

وگر دین ایله ظلم بیران قیلور | بو تشلاردیک از چاغدا ویران قیلور | شهی کیم قیلور خیل انسان غه ام | حق ایتمیش آنکا عدل احسان غه امر

سۆزلۈك

كذارش	[guzarish]	(1) ئۆتكۈزۈش؛ (2) ھېكايە قىلىش، نەقىل ئېيتىش؛ ھېكايە، نەقىل
ملول	[mulul]	قايغۇلۇق، غەمكىن، خاپا
اشفته	[ashuftä]	(1) پەرىشان، تۇزغان، تارقاق؛ (2) بېرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق، شەيدا
محن	[mihän]	مېھنەتلەر، مۇشەققەتلەر، زەخمەتلەر؛ بىرلىكى: محنت [mihnät]
شريف وضيع	[shärifu żi′]	چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى
سرفراز	[särfäraz]	(1) يۈكسەك، يۈكسەلگەن، ھەممىدىن ئۈستۈن، ئۇلۇغۋار؛ (2) خۇرسەن
سرافكنده	[säräfkändä]	بېشى ئېگىلگەن، ئۇياتقا قالغان، خىجالەت چەككەن؛ بويسۇنغان، ئىتائەت قىلغان
ازرده	[azurdä]	ئازار چەككەن، رەنجىگەن
بكس	[bikäs]	ھېچكىمى يوق، يېگانە، يالغۇز
نسق	[näsäq]	تەرتىپ، ئىنتىزام؛ تەرز، رەۋىش
توانا	[täwana]	كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قۇدرەتلىك؛ ساغلام
فيروز	[firuz]	(1) بەختلىك، تەلەيلىك؛ (2) غالىب
فايق~فائق	[fayiq ~ faiq]	ئۈستۈن، يۇقىرى
ضمير	[zämir]	(1) ئىچ، يۈرەك، دىل، كۆڭۈل؛ (2) يوشۇرۇن پىكىر، ئوي
اشهب	[äshhäb]	ئېقىش، كۈل رەڭ تۈس ۋە شۇ رەڭدىكى ئات؛ بوزئات
خصم نواز	[xäsm] [näwaz]	دۈشمەن، رەقىب؛ مۇقابىل، مۇخالىپ سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «تەربىيە بەرگۈچى، مەرھەمەت كۆرسەتكۈچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ: رعيت نواز ـ خەلقپەرۋەر
مزين	[muzäyyän]	زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن: مزين ـ قيلماق ـ زىننەتلىمەك، بېزىمەك
اشفته حال	[ashuftä hal]	پەرىشان ھال
پايمال	[paymal]	ئېزىلگەن، ئاياغ ئاستى بولغان
قلم زن	[qälämzän]	يازغۇچى، كاتىپ، مىرزا
الت	[alät]	قورال، ئەسۋاب

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

گستر [gustär] سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «يايغۇچى، تارقاتقۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ.

اسوده [asudä] تىنچ، تىنچلانغان

نفير [näfir] (1) كارناي، ئاۋاز؛ (2) نالە، پەرياد، يىغا؛ (3) جامائەت، گۇرۇھ

منير [munir] نۇر بەرگۈچى، يورۇتقۇچى

مشترى [mushtäri] (1) سېتىۋالغۇچى، خېرىدار (2) يۇپىتېر پىلانېتىسى

موروث [mäwrus] مىراس بولۇپ قالغان نەرسە، مىراستىن تەگكەن ئۈلۈش

اقبال [iqbal] دۆلەت، بايلىق؛ ئامەت

اتباع [ätba'] تەۋەلەر، پۇقرالار

سرور [särwär] شادلىق، خۇرسەنلىك

سور [sur] توي، بەزمە، شاتلىق يىغىنى

حكمت ماب [hikmät mäab] دانىشمەن، ھەكىم، پەيلاسوپ

محض [mähz] خالىس، ساپ، پەقەت؛ يالغۇز

شنيد [shunid] ئىشىتىش، ئاڭلاش:
كفت وشنيد ـ گەپ ـ سۆز؛ سۆزلىشىش

نبد [näbid ~ nubid] مېۋە شارابى

يزدان [yäzdan] خۇدا، تەڭرى

مافات [mafat] يوقالغان، قولدىن كەتكەن:
عزرمافات ـ نېمىلىكى بولسا، نېمىلا بولسا

اوقات [äwqat] ۋاقىتلار، كۈنلەر، پەيتلەر؛ «وقت» نىڭ كۆپلۈكى

استوا [istiwa] چۈش پەيتى، قىيام ۋاقتى (ئەسلىي: باراۋەرلىك، تەڭلىك)

معذول [mä'zul] (1) بوشىتىلغان، بوشالغان؛ ئىشىدىن ئازاد قىلىنغان؛ (2) يوقىلىش، كېتىش

تقويت [täqwiyät] قۇۋۋەتلەش، قۇۋۋەت بېرىش، ياردەم بېرىش

اشتغال [ishtighal] شۇغۇللىنىش، مەشغۇلات

كيل [käyl] چارەك، غەللە، ئاشلىق ئۆلچەيدىغان ئىدىش

مراسل [märasil] ئەلچى، ئەلچىلەر

تعادل [tä'adul] باراۋەرلىك، تەڭلىك

بى همال [bihämal] شېرىكسىز، شېرىكى بولمىغان

اعتدال [i'tidal] نورمال، ئوتتۇرىچە

متصيل [muttäsil] تۇتاش، ئۈزلۈكسىز، دائىم

عدول	['udul]	يولدىن چىقىش، قايتىش، چېكىنىش
فرط	[färt]	ئارتۇقلۇق، چەكسىزلىك
واحد	[wahid]	يەككە، يېگانە
اهتمام	[ihtimam]	تىرىشىش، ئەھمىيەت بېرىش، دىققەت قىلىش
ظل اله	[zulli ilah]	ئىلاھنىڭ سايىسى، ھىمايىچىسى، پادىشاھى
ذوالجلال	[zul — jälal]	بۈيۈكلۈك ئىگىسى
برزح	[bärzäh]	ئارىلىق، جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئارىلىقى
تشبه	[täshbih]	ئوخشىتىش
مباحات~مباهات	[mubahat]	پەخىرلىنىش، ماختىنىش
افرينش	[afärinish]	يارىتىلىش، ۋۇجۇدقا كېلىش
ولادت	[wäladät]	تۇغۇلۇش
صحيح	[sähih]	ساغلام، توغرا، دۇرۇس، خاتاسىز
فصيح	[fäsih]	ئوچۇق، روشەن، راۋان، ؛ پاساھەت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

15 . نەۋائى: «مەھبۇبۇل ـ قۇلۇب»تىن پارچە

«مەھبۇبۇل ـ قۇلۇب» (كۆڭۈللەر سۆيگۈنى) — ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ۋە بۈيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋائى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئىجاد ئەتكەن يېرىك نەسرىي ئەسەر بولۇپ، ئۇ ھىجرىيە 1906 ـ يىلى (1500—1501) يېزىلغان.

نەۋائى پۈتكۈل ئۆمرىدىكى تەجرىبە ۋە بىلىملىرىنىڭ يەكۈنى بولغان بۇ ئىجادىي ئەمگىكىدە رېئال ھاياتتىكى زور ئىجتىمائىي مەسىلىلەر ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ، ئەينى دەۋردىكى تۈرلۈك ئىجتىمائىي گۇرۇھ ۋە تەبىقىلەرگە قارىتا ئۆز كۆز قاراشلىرىنى، تەھلىللىرىنى، ھۆكۈم ۋە خۇلاسىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

«مەھبۇبۇل ـ قۇلۇب» مۇقەددىمىدىن باشقا ئۈچ چوڭ قىسىمغا بۆلۈنىدۇ: بىرىنچى قىسمى 40 پەسىل (باب) دىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭدا جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىنى تەشكىل قىلغۇچى ئىجتىمائىي تەبىقىلەرنىڭ ۋە ھەر خىل كەسىپكە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى، خاراكتېر ـ خۇسۇسىيەتلىرى ھەققىدىكى پىكىر ـ مۇلاھىزىلەر بايان قىلىنغان؛ ناچار ئىللەتلەر قاتتىق ئەيىبلەنگەن.

ئەسەرنىڭ ئىككىنچى قىسمى ئون پەسىل (باب) دىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ بابتا ئومۇمەن ئەخلاقىي مەسىلىلەرگە ئائىت مۇلاھىزىلەر بايان قىلىنغان.

ئەسەرنىڭ ئۈچىنچى قىسمى «تۈرلۈك پايدىلىق مەسلىھەتلەر ۋە ماقالىلار» دىن ئىبارەت تۇرمۇشنىڭ ھەممە ساھەلىرىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان پەلسەپىۋى خۇلاسىلەر، ھېكمەتلىك سۆزلەر، چوڭقۇر ئىجتىمائىي ئەخلاقىي بىلىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 120 دىن ئارتۇق «تەنبىھ» ئاستىدا بايان قىلىنغان. بۇ قىسمىنى پۈتكۈل ئەسەرنىڭ جەۋھىرى دېيىشكە بولىدۇ.

ئومۇمەن، نەسرىي بايان شەكلى ھەمدە 110 پارچىدىن ئارتۇق مەسنەۋى، بېيىت، رۇبائىي ۋە قىتئەدىن ئىبارەت چوڭقۇر شېئىرىي پىكىر، گۈزەل، ئوبرازلىق شېئىرىي تىل، رەڭدار ۋە خىلمۇخىل ئىپادىلەش ۋاستىلىرى ئارقىلىق بىر لىرىك داستان دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن بۇ ئەسەر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە مۇجەسسەملەنگەن بارلىق بەدىئىي ئىپادىلەش ۋاستىلىرىنى پروزىدا نامايان قىلىشنىڭ نادىر ئۈلگىسىدۇر.

تېكىست (1)

بسم الله الرحمن الرحیم

حمد انکا کیم ذاتیغه و ثنا انکا کیم احسانیغه

حمد انجه کیم سزاوار دور انینک بولماس و ثنا انجه کیم یری

باردور نیته بولماس ذاتی جمیع کمالات صفات

برله موصوف و صفاتیدین مجموع کمالات کشف

اهلیغه مکشوف تنزیهی تیل برله شرح قیلوردین

مبرا التقدیسی ایل وصف ایتاردین معرا عظمتی

باعیدا سپهر دوار بر نیلوفردین کم و قدرتی لیدا

نجوم ثابت سیاره ول نیلوفر اوزیدا بیر کیچه قطره شبنم

نیلوفر

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

نیلوفر نوریکا شبنم سا جقوجی هم اول و شبنم
سو سیدین نیلوفر زار بلکه گلستان ارم آجقوجی
هم اول بی نیازلیغی جبینی دا جوخ تکون برکدای
نیازمند و چاره سازلیغی الیدا بود هر قلمون
هر بیچاره عجز سیوند وجودی ملاحظه سیدا آفرینش
نا موجود و ذاتی مطالعه سیدا اولین و آخرین
بودی نابود خوان احسانی تکرا سیدا عالیشان لار
زرقیقه سایل تعقلی دا عالی مکان آگاه لار
اوجوروغه
جملیغه قایل فقارلیغی حرحری تابت سیار
نسترن نینک اچلغان یفراغلاری جبارلیغی
قیونی اوجوروغه دهر عذاریت الحزن نینک

توکولکان تفراغلاری یوق نی بار و بارنی یوق قیلماق
اینیک غه اتیغه آسان و باریوق اینیک حسنی
دین امیدوار و قهریدین هراسان بر آوج توفراغنی
ملکوت خلیدا خلافت تختی غه اولتورتماق انکا
یراشوروییلار ملایکهٔ مقربین غه پیشوا قیلدقانینک
بوبینیغه لعنت طوقی اول سالالور نظم قادریکیم
قدرتیدین مونجه بوزام غریب بولیر ساعت دا
موجوداندین ایرماس و عجیب اون مینگ زمینک
عالم ادم یراتیب ایلاماک برکشینی آفرینش دین فریدین
عجیب اول قیلیا الور انکا کلدی مسلم بو امور
کراوزی ایردی مسبب لیک بولدی سبب

بجان

سبحان ذالملك والملكوت سبحان ذالقدرة

والجبروت جلت آلائه وعمت نعمائه ولا اله غيره

نعت سيد المرسلين درود نامعدود اول

محبوب علی مبت محمود غه کیم حق سبحانه وتعالی انجه قرب

ومنزلت بردیکیم و عالم و آدم وجودیدین مقصود

اننک وجودی ایردی خجسته طینتی روح پاکدین

طاهر و فرخنده طینتی عناصر ترکیبی دین ظاهر عناصر

ننک بیلی مسیح انفاسی و تنزاغی یعقوب کوزی ننک

طوطیاسی و سویی خضر چشمه سی ننک زلالی

عناصرنی و اوتی کلیم درختی ناری ننک اشتغالی و بو

روح پاکدین نیریکی بار و روحیغه روح فداک دیبان

سزاوار طایر سدره نشین براق برق کانی

وسایر روح الامین پیک علوی خرامی افلاک

شبستانی یوزی بهاریدن روشن و ملائکه‌لار

ایوانی رخشی غباریدن کاشن کلام شانیده وما

ینطق عن الهوی و نطق بیانیده ان هو وحی یوحی

اسرار الهینه ذاتی امین عنایت نامتناهینه

الی رحمة للعالمین نظم ایکی گیسوی ایکی لیلة القدر

بو کلع ایکی لیل الحجه یوزی بدر بو لیل بدر اولوب

شمع شبستان عذاریدن خوی اندا کوکبستان

بو کوکب للالی ذایلاب سری موجود نبوته معشرینه

در مقصود نبوت سپهریدا قوپشی ایرکانی معلوم

مصاحب

مصابیحلاری شایدا اصحابلاری کالنجوم صلوات

الله علیه و علی آله و اصحابه الی یوم الدین اما بعد

فقرا اننک گدایی و غرایب سوره‌لارنینگ چهره‌گشایی

الفقیر الحقیر علیشیر ملقب بالنوایی غفر ذنوبه و ستر

عیوبه مونداغ عرض قیلور و اداسین اوزیگا فرض

بیلورکیم بو خاکسار پریشان روزگار شباب

اوانی‌نینگ بدایتی‌دین کهولت زمانی‌نینگ

نهایتی‌غچه دوران واقعاتیدین و سپهر گردان

حوادثاتیدین و هر فتنه انگیز بوقلمون تولغونیدین

و زمانه رنگ آمیز گوناگون تولغونیدین مدتی

مدید و عهد بعید و هر نوع شق و صورتدا [اوردوم] اقدم

وهر طور وهر سلوککه کوتدا یوکوردوم داوزدنی
یخشی یمان خذمتیغه و صحبتیغه تیکوردوم وگاه ذلت
وفنا ویرانه‌یدا اشیدون کور کوزدوم وگاهی عزت
وغنا بوستانیدا انجمن توزدوم نظم کهی تاتیم
فلک‌دین ناتوانلیق کهی کوردوم زمانه‌دین
کامرانلیق لبی آسیغ ساوق کوردوم زمانه‌دا
لبی آچیغ چوچوک تاتیم جهاندا افلاس ناتوانلیق
هنکامیدا لبیه خلاکت نامرادلیق ایامیدا وگاه
علم مداره‌سیدا صف نعال یرتوتتم وعلما
مجالسیدا اولار قدتی بیلکان یرکا قدم اوروب
علم نوریدین کونکلومنی یاروتتوم گاهی اتقیا
مساجدیدا

مساجدیدا اولار قدمی میکان یرکا یوز قویدوم
دسجده کثرتیدین مانکلایم تره سیین سیدوم
کاهی صفا خانقاه اهلی ابریقیغه سو قویماق برله
برله ارجمند بولدوم و کاهی فنا دیر سبوکش
لیکیدین سربلند بولدوم کاهی لئیم لار الیدا
خارلیق و کاهی اراذل لار الیدا بی اعتبار
لیق دست بردی کاهی عشق کویی وادی بابک
لیق وادی نشین بری حجره لار کا هلاکت
لیک دست بردی و کاهی جنون مجلسیدا
اراذل لار لوحی مغه سیلی اوردیلار و احقا
لار باشیمغه تاش یاغدوردیلار کاهی شیدایم

ایلی ستمدیدین غربت کا توشتوم و غریب جلایوغه
توشولدوم کاهی جبال قایسی آرام کاهیم بولدی
و کاهی صحرا ایتاکی بناهیم بولدی کاهی بوشدت
لاردین عزم وطن قیلدیم و خمول زاویه سیدا
نشیمن قیلدیم و کاهی غربت وا علیل و غریب ایلکا
ذلیل بولدوم کاهی عزیزلار خدمتیدین آدرو منی
بهره مند قیلدیم و سوروم منی دلبند تاپتیم
نظم گردون مکا گر جفا دونلوق قیلدی بجتیم
کیبی هر ایشدا ز بونلوق قیلدی که کام ساری
راه نمونلوق قیلدی القصه بیسی بوقلمونلوق قیلدی
اما شغل و کام ازلنق جا عیدا و خلق بیچوره

اولنی عیدا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

کونکل لاری بو خیر شردین اثر سیز نظم
نه بیلکای اول کیشی کیم شهدینی تاتماس دور که هجر
وصلکه اول جوجوک و زهر بولا جنع هلو زلیل
مسافر که بو یه ایلار دا قوم توزانکی و یومشاغ
خاره و دا تیغ و ادوا اصحاب عیب واحباب لارغه
اشتباه قیلماق اولارنی بو حال لاردین آگاه قیلماق
واجب کورونیدی که هر طائفه خصال دین و توقلار
و هر طبقه احوال دین شعور لاری بولغای که
نا مناسب خلق صحبتیغه شتاب قیلمغایلار
و نا مناسب ایل خدمتی دین و صحبتیدین اجتناب
قیلمغایلار بلکه واجب بیلکالار و باری ایل بیله

سۆزلۈك

كمالات	[kämalat]	يېتۈكلۈك، يېتىشكەنلىك، مۈكەممەللىك، نۇقسانسىزلىق؛ تالانت؛ پەزىلەت؛ بىرلىكى: «كمال» [kämal]
صفات	[sifat]	سۈپەتلەر، خۇسۇسىيەتلەر؛ بىرلىكى: «صفت» [sifät]
موصوف	[mäwsuf]	سۈپەتلەنگەن، ماختالغان
مكشوف	[mäkshuf]	ئېچىلغان، كەشپ قىلىنغان، مەلۇم بولغان
تنزيه	[tänzih]	(1) نۇقسانسىز، پاك؛ (2) يامانلىق ۋە يارىماسلىقلاردىن پاك قىلىش ۋە تازىلاش
مبرا	[mubärra]	خالىي، ئازاد، پاك
تقديس	[täqdis]	پاك، مۇبارەك ۋە قۇتلۇق ھېسابلاش، مۇقەددەس ساناش، ئەزىز ۋە ھۆرمەتلىك دەپ بىلىش
معرا	[mu'ärra]	(1) بوش، خالىي؛ (2) يالىڭاچ، ئوچۇق
سپهر	[sipehr]	ئاسمان، پەلەك: سپهردوار — ئايلىنىپ تۇرغۇچى پەلەك، ئاسمان
جنب	[jänb]	يان، يان تەرەپ
نكون	[nigun]	ئېگىلگەن، كۆمتۈرۈلگەن؛ تۆۋەن: جرخ نكون — تەتۈر، كاج پەلەك
بوقلمون	[buqälämun]	رەڭمۇ رەڭ، رەڭگارەڭ؛ ئۆزگىرىشچان، سۆزىدە تۇرمايدىغان: دهر بوقلمون - رەڭۋاز، ئۆزگىرىشچان زامان
بودى نابود	[budi nabud]	بار - يوق، بار ئىدى، يوق ئىدى
عاليشان	['aliyshan]	يۈكسەك دەرىجىلىك، ئەڭ قەدىرلىك، شانۇ - شەۋكەتلىك
تعقل	[tä'äqqul]	ئەقىل يۈرگۈزۈش (چەكسىز ئەقىل ئىلمى پەقەت ئاللا ئۈچۈن، ئاللاغىلا خاس بولغان)
غدار	[ghäddar]	ئالدامچى، ھىيلىگەر؛ زالىم
بيت الحزن	[bäytul — häzan]	غەم ئۆيى، غەمخانا، قايغۇ ئۆيى

www.uyghurkitap.com

هراسان	[härasan]	قورققۇچى؛ قورققان؛ قورقماق
ملكوت	[mäläkut]	(1) پادىشاھلىق؛ (2) ئىگىلىك، تەسەررۇپ
ملايك	[mälayik]	پەرىشتىلەر؛ بىرلىكى: «ملك» [mäläk]
مقربين	[muqärräbiyn]	يېقىن تۇرغانلار، دوستلار
طوق	[täwq]	چەمبىرەك، ھالقا
منتخيب	[muntäxib]	تاللىۋالغۇچى؛ تاللاش، تاللىماق
مسلم	[musälläm]	قارشىلىق قىلماي ماقۇللانغان؛ تەسلىم بولۇش، تاپشۇرۇلۇش
مسبب	[musäbbib]	سەۋەبچى
سبب	[säbib]	سەۋەب
نعت	[nä't]	پەيغەمبەرنى مەدھىيىلەش، ياخشى سۈپەتلىرىنى ئېيتىپ ماختاش
نامعدود	[namä'dud]	ھېسابسىز، سان ـ ساناقسىز
سيدالمرسلين	[säydul—mursälin]	پەيغەمبەر، ئەلچى
قرب	[qurb]	يېقىنلىق
خجستهطينت	[xujästä tiynät]	ياخشى زات
طاهر	[tahir]	پاك، نۇقسانسىز
فرخنده	[färxundä]	قۇتلۇق، سائادەتلىك، بەختلىك
مسح	[mäsih]	ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى (ئىيسانىڭ ئۆز نەپىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۇرۇشى)
انفاس	[änfas]	نەپەسلەر؛ بىرلىكى: «نفس» [näfäs]: مسح انفاسى — ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپىسى، تىرىلدۇرگۈچى نەپەس
كليم	[kälim]	مۇسا پەيغەمبەرنىڭ لەقىمى
نار	[nar]	(1) ئوت؛ (2) دوزاخ
اشتعال	[ishti'al]	پارلاپ تۇرۇش، يالتىراش، چاقناش
سدرەنشين	[sädränishin]	يەتتىنچى ئاسماندا تۇرغۇچى
براق	[buraq]	مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام كۆككە مىنىپ چىققان (مېئراج كېچىسى) ئۇچار ئات، دۇلدۇل
برق	[bärq]	چاقماق
ساير	[sayir]	سەيلە قىلغۇچى
روح الامين	[ruhul — ämin]	جىبرائىل ئەلەيھىسسالامنىڭ لەقىمى
علوى خرام	['ulwiy xiram]	يۇقىرىدا يۈرگۈچى؛ ئەلچى
عيون	['uyun]	كۆز، بۇلاق

مايه	[mayä]	(1) ماھىيەت، ئەسلى؛ (2) ئوغۇت، ئېچىتقۇ؛ (3) دەسمايە، مەبلەغ
عن الهوى	['änäl — huy]	ھەقىقىتى، ماھىيىتى
ان هو-انهو-انهى	[änhu ~ änhi]	خەۋەر، مەلۇمات
وحى	[wähyi]	جىبرائىل پەرىشتە ئارقىلىق مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا خۇدادىن يەتكۈزۈلۈپ تۇرغان خەۋەر؛ خۇدانىڭ سۆزلىرى
نامتناهى	[namutā nahiy]	چەكسىز، چېگرىسىز، پۈتمەس - تۈگىمەس
رحمةللعالمين	[rähmätän—lil'alämin]	پۈتكۈل ئالەم ئۈچۈن رەھمەت
كيسو	[gisu]	ئۆرۈلگەن چاچ، كوكۇلا: ايكى كيسوى سياه - ئىككى تال قىلىپ ئۆرۈلگەن قاپقارا چاچ، قاپقارا ئىككى تال كوكۇلا
ليلةالقدر	[läylätul — qädr]	قەدىر كېچىسى (رامىزاننىڭ 27 - كېچىسى) «ئىزاھ» قا قاراڭ.
بدر	[bädr]	تولۇن ئاي
شمع شبستان	[shäm'—i shäbistan]	كېچىنى يورۇتقۇچى شام
كوكبستان	[käwkäbistan]	يۇلتۇزلىرى چاقناپ تۇرغان سۈزۈك ئاسمان
كوكب	[käwkäb]	يۇلتۇز؛ كۆپلۈكى: «كواكب» [käwakib]
نبوت	[nubuwwät]	پەيغەمبەرلىك، ئەلچىلىك
مصاحب	[musahib]	ھەمسۆھبەت، دوست، ئۈلپەت
اصحاب	[äs'hab]	سۆھبەتداشلار، ھەمسۆھبەتلەر، ئۈلپەتلەر، دوستلار
فقرا	[fuqära]	كەمبەغەل، موھتاج، بىچارە؛ «فقير» «fäqir» نىڭ كۆپلۈكى.
مستوره	[mästurä]	مەخپىي، بېكىك؛ ئۇنتۇلغان
جهره كشاى	[chehräkushay]	چىرايىنى ئاچقۇچى، شادلاندۇرغۇچى
الفقيرالحقير	[älfäqirul — häqir]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
غفر	[ghäfärä]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
فرض	[färz]	قەتئىي قىلىشقا تېگىشلىك ۋەزىپە، بۇرچ
خاكسار	[xaksar]	تۇپراققا كۆمۈلگەن، توپىدا بۇلغانغان
روزكار	[rozgar]	ھايات، تۇرمۇش، ئائىلە؛ زامان
شباب	[shäbab]	ياش، ياشلىق
اوان	[äwan]	چاغلار، ۋاقىتلار
بدايت	[bidayät]	تا …قەدەر

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

كهولت	[kähulät]	ئوتتۇرا ياشلىق چاغلار، قىرانلىق دەۋر
واقعات	[waqi'at]	ۋەقەلەر
سپهر	[sipihr]	ئاسمان، پەلەك
كردان	[gärdan]	ئايلانغۇچى، دەۋر قىلغۇچى
حوادثات	[hadisat]	ھادىسىلەر
رنك اميز	[rängamiz]	رەڭ ئارىلاشقان، رەڭۋاز: زمانهٔرنك اميز ـ رەڭۋاز جاھان
كوناكون	[gunagun]	رەڭمۇرەڭ، خىلمۇ خىل
مديد	[mädid]	ئۇزۇن: مدتى مديد ـ ئۇزۇن مۇددەت، ۋاقىت
عهد بعيد	['ähdu bä'id]	قەدىمكى زامان
شق	[shäq]	يېرىلىش، يىرتىلىش؛ بەختسىز، ئامەت- سىز؛ تەشۋىش، مۇشەققەت
طور	[tur]	تۇر، شەكىل
سلوك	[suluk]	مەلۇم پائالىيەت يولى، سوپىلىقتا تەڭرىگە يېتىشىش يولى
كسوت	[kiswät]	كىيىم، ئۇستىۋاش
مذلت	[mäzällät]	خارلىق، خورلۇق
شيون	[shuyun]	چوقان كۆتۈرمەك، ھەرىكەت قىلماق
عنا	['äna]	مۇشەققەت، قىيىنچىلىق، ئازاب، ئۇقۇبەت، كۈلپەت
كامران	[kamiran]	مەقسەتكە يەتكەن، دۆلەتمەن
هنكام	[hän'gam]	چاغ، ۋاقىت، پەيت
ايام	[äyam]	كۈنلەر
صف نعال	[säf — i nä'al]	ئاياغ، پەگا، كەش ئورنى
اتقيا	[ätqiya]	تەقۋادارلار، يامان ئىشلاردىن ساقلانغۇچىلار
كثرت	[käsrät]	كۆپ، جىق
صفا	[säfa]	خۇرسەنلىك، مەئىشەت؛ پاك: صفا اهلى ـ پاك كىشىلەر
ارجمند	[ärjumänd]	ھۆرمەتلىك، مەرتىۋىلىك
سبوكش	[säbukäsh]	شاراب كوزىسىنى توشۇغۇچى
سربلند	[särbäländ]	مەرتىۋىلىك، يۈزلۈك، ئابرۇيلۇق
لئم	[läim]	پەسكەش، بېخىل
ارازل	[ärazil]	رەزىللەر، پەسكەشلەر
بى باك~بيباك	[bibak]	يولدىن چىققان، باشباشتاق
ادمى كش	[adämikush]	ئادەمخور

سيلى	[silli]	كاچات، شاپىلاق: سيلى اورماق — كاچاتلىماق، شاپىلاق ئۇرماق
اطفال	[ätifal]	ئۆسمۈر باللار، ئۆسمۈرلەر
جبال قلەسى	[jibal qulläsi]	تاغلار، تاغ ئۇستى، تاغ چوققىسى
عزم وطن قيلماق	['äzmi wätän qilmaq]	ۋەتىنىدىن باش ئېلىپ چىقىپ كەتمەك
خمول	[xumul]	نام - نىشانسىزلىق
زاويه	[zawiyä]	بۇلۇڭ - پۇچقاق، چەت
نشمين	[näshimin]	ئولتۇرۇش
عليل	['älil]	كېسەل، ئاغرىق، قاقشال
زليل	[zälil]	خار، ئېتىبارسىز
دون	[dun]	پەس، پەسكەش
زبون	[zäbun]	ناچار، خار، كۈچسىز
كام	[kam]	مەقسەت
راەنمون	[rahnämun]	يول باشچى، يېتەكچى
شغل	[shughl]	مەشغۇللۇق، شۇغۇللىنىش، ئىش - ھەرد-كەت
خير	[xäyr]	ياخشى، ياخشىلىق
شر	[shärrä]	يامان، يامانلىق
شهد	[shähd]	ھەسەل، قەنت؛ تاتلىق
پويه	[poyä]	يۈگۈرۈش، ئىزدەش؛ سوكۇلداش
انتباه	[intibah]	ئويغىتىش، ئاگاھلاندۇرۇش
خصال	[xisal]	سۈپەت، خۇسۇسىيەت، ئادەت، خاراكتېر
وقوف	[wuquf]	ۋاقىپ، خەۋاردار
شعور	[shu'ur]	تۇيغۇلار، ھېسلار
شتاب	[shitab]	چېچىلىش، ئاچچىق، غەزەپ
اجتناب	[ijtinab]	ساقلىنىش، ئۆزىنى تارتىش، ئېھتىيات قىد-لىش

ئىزاھ:

* ***لەيلەتۇل - قەدر*** — مىئراج كېچىسى «لەيلەئى مىئراج» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھىجرىيە كالىندارى بويىچە رەجەب ئېيىنىڭ يىگىرمە يەتتىنچى كېچىسى. مۇشۇ كېچىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر مىئراجغا چىققان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

* ***ئەل — فەقىرۇل — ھەقىر ئەلىشىر ئەل - مۇلەققەب بىن — نەۋائى*** — ئاجىزلارنىڭ ئاجىزى نەۋائى لەقەملىك ئەلىشىر

* ***غەفەرە زۇنۇبەھۇ ۋە سەتەرە ئۇيۇبەھۇ*** — ئاللا ئۇنىڭ گۇناھلىرىنى كەچۈرگەي ۋە ئەيىبلىرىنى ياپقاي.

* ***كەلامى شەئنىدە ۋە مايە نۇتق ئەنەلهۇي ۋە نۇتق بەيانىدا ئەنهۇ ۋەھيى يۇھى*** — ئاللا ئۇنىڭ سۆزلىرى توغرىسىدا: «ئۇ (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام) ئۆز نەپسى خاھىشى بويىچە سۆزلىمەيدۇ، پەقەت ئۇنىڭغا نازىل قىلىنغان ۋەھيىنىلا سۆزلەيدۇ» دېگەن («قۇرئان كەرىم» مىللەتلەر نەشرىياتى. 53 ـ سۈرە نەجىم 3 — 4 ـ ئايەت).

تېكىست (2)

باغلىق دور تنبه مظلوم كا نجات ليش كوركوزكيل كي ظالم

لاردين آسايش كوركاي سيلين زبيردستلار غم

نفع تيكوركيل اگر سلايسا نكر زبردستلاردين

ضرر تيماكاي خردمند مخالفتدين قاچاك

و موافقتكه ملايمت ايلكين آچار زنبور

غوغاسيدين نيش متصوردور و عسل سودمند

نوش ميسردور تنبه سعادتمند بولكدور كه

شهوتنينك ميل قيلغاني بي سعادتقه قري بيلك

ايلكيدين خود هيچ ايش كلماس هر نيكيم بي

بقا دور كونكل باغلاماق خطادور اول كه

اندين بار يغه معرض زوال دور انينك عشقيدين

برك توت

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

برکدوت اول حالتی اوزکا بار فنا ذلالتی اوکوت
اننک عشقینی برک توتماق کرک ینه بار یوقنی
اوتوتماق کرک مجازی عشق که بر محبوب توتغانی
اننک عشقی دا الجوک مغلوب حقیقی عشق بیقراری
وانینک تخیلاتی خدمتی سناتی اختیاری
خلق وا اضطرابدا انکا یراشا کرک بولغانی
وغلبات جذباتی هم انکا یراشا لولغانی
نظم سهانینک عاشقی حین ناله انکانی
توبتین ننک حالیغه کورکم نه تیکای تنبه دوست
وصالین تیلار بولسا تا عاشق بول اکراوز
لوکونکه برله بولا المسانک عاشق لا تیکرا سعیه

اور دل اول اوت نینک شغلسی سنغا بولدور
بر شرر سنینک ساری یوزلانسه دور براوتنی
دور او لکه انینک شغلسیدین بر شرر توشسه کردونه
پرده سیغه اورتاکان انداغ مکر سن حسمینک
تاریدین انداغکه بولغای سین تحف توشسه
اول برکلخ جاقین توزکا یمواول تا ضعیف
نظم ایا انلار خدمتینغا ولکه عمر ز انفاق
اگر چه عمر کتار اما جاوید عمر یکا بیتار اوز ونکنه
بورمزدین توتمه باشینک بار سه بوعملدا
اوتونمه عمر فانیدور بیوفا اما باقی حیات
وجب بقا نظم ایرا انلار خدمتیدین حکم ایل
باش اگر باشینک ده گردون دین منغا تاش

ارا او

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

اکراول تاشنی بیلا یا شینکا اوشانداغی سعادت
حطیدور کرز خمی قانداغی تنبیه یا رشه دین هم
لطف مرغوب دور هم سیاست مطلوب
امام بری اوز محلیدا خوب دور بس ایکاکا دوست
دین دشمن نی فرق ایتارکا کوب ملاحظه
کرک و فراست و بیلا نی اغیار دین تانورغه
کوب تجربه کرک و کیاست تیجول اندین
باری غه هم امید ضرورت لور کوزکاکای واو
زین بنده وار بولغو نیچه مرتبه نیکا حقیقی
حالی مناسب امور تنبیه ازدیاک حکمت کا
باعث از یماک صحت کا باعث ، اغز یغه

کمکانی ویماک نادان سنک ایشی الدیغه کلکا
یماک حیوان سنک ایشی نظم کوب ویماک برله
بولغایو نادان کوب یماک برله بولغای حیوان
غالب دشمن زبون بولسه بولسه شاد بولغای انینک
اندیشه سیدین آزاد بولغای سیاستی دا
تمکن واجب دور رعایتی دا تأمل نظم
دشمن رجا و خوف دین ایمین کیم فن اولماغای
انداغ تریکلیک قیلسه دشمن اولماغای
تتبع عالم که تا اهل فن قابلیغه کلتوروب التزام
قیلماق هوس بولغای ایلکا اوشبو اعمال
اوق بسی بولغای عالم لار اکی اوز علمینک

بابه مدارز

پایه و مقداریغه اسراغای و گوهرینغه امتحان

اوچون تاشقه اورماغای نظم خارهغه

هر کیشیکیم درّ ثمین نی اورغای خزفلارغه قیو

بیریسی سیندورغای تیشه گوهرپاچیققه

توشکان پربهاسیدین تاکیم قیمتی

اوشالدین و ایشاک شونجا قیلین تاجغه

تیکان برله فیروزه بیرین توتماس و تحکیم مثل

کم بهالیغی اوتونماس نظم زیوری بله شکل

خوب بولماس هر قیزکا پرورشلار تقالیغ هر

نجه قرانغو بولسه حجره شمع اندا بولور زو

ضیالیغ تینه قابلغه تربیت قیلماق خام دور

و نا قابل غم حیف از عدم تربیتی ایله ضایع تعلیم
اولمشکاهم تربیتنک ضایع تعلیم نظم تا ابدی
تربیه ولنمز عکس وری توشمه تیا ست
اکرچه بو مالی کیمسه ازباک کرابیت اوزره کا
کشی فی ازله برسه بو تربیت ایله تیلا
المغالبو ازتاک تنبیه هزل نشر و عیدین به
حرمت لیاک تار هزل نیک نما نی حدی
کوب بو سهو حیا پرده سن چاک ایتار
وادب حرمت اهلین به باک تیلا المواجهه
تعظیم وادب بناسلین تقه حیا وادب
خلوتدن جتمه نظم ایمانغه ایر و حیا

برله

برله اوسه حرمت بیله تعظیم سعادتیغه نصیب
حتی ... اگر کیم بولسه اقتضای مقصود
کیم بیتیب عجب انکلا عجب تنبه سهو خطا بشریت
لازم میدور خطا و سهودین انقلاب تنبه
بولغان سعادت دور میدور کیم خطاسین
زاید قیلورلار و لیکن اعتراف ساری قاتیغ
و مصاحفه قیلورلار و لیکن دلیل اجوا اهلیغه
اتیغای هر کیم نینک مبالغه سی کوبراک سهو
بیدا اراق و مکابره سی ایکی بار ارتوغراق
اوزی ایلکان رسوا اراق نظم خطاغه تدارک
بیردور بی خلاف عیان اتا اوز سهویغه اعتراف

وکر قیلسه بو یغماجا دلیل که بخشش دور ابلار ایکی
الجه بیل تینبه هر غنی که احساندین کونکل لارنی
شاد قیلماغای اولکاندین کین کیشی اندین دعا
یاد قیلماغای احسان ترک ایلیکدا یخشی
آت دور اولکاندین کین دوزخ اوتیدین
نجات دور نظم کشیدا بار بو اخلاق حمیده
جمع اولدی قویارلار آنی احسان باری
اندین ایسنی بری مروت بو کرم بو قنور حسام
بو قنوران قنبه بخیل نینک اغزا اغیله بو کون تا ...
ذخیره بولکی تا رکلا قبریسی بو کون که معاش
ویدیکی ... ابولکای ذهر تقوی بار جه وقت دا

ولیسمذراق

دلپسندراق ولیکین بکت ایکاندا دلپسندراق
جرم معصیت هر جا غدا ناشایسته آتاقی
لیغدا ناپسندراق و بخیللیق و یامانلیقی
کیم قیلدی جزا کورادی و صلاح فانجرین
کیم ایکتی کیم اورنادی نظم بخیلیق تخمینی بناخبر
کیم بو دوردنیغا نغمه سوزیکم قایو دانه آلمیناس
عجره توت کیم انی کوز یتیم لار غمه دوقرا لار غمه
رحم قیلماق نه غنمت بیل ایلکینک دین
کلکلکنجه انکا احسان قیل بکت کیدا که
بیل اورانور نی پلورا و توتون تاشتو ماغ پرله
او قاتیلیپ قیلور انکا نیم بر کاز خدا ما لیم قیلور

زربفت کسوتلیغ دنیا کرزین نجاست اوستیدا کی

التون اوق حیوان متقی پاک روسجده دا

ست کافر اونداقی جانغی مصحف ورقی ارسیدا

اینی ایراغی نظم بری بیت الحرام العزه ورشته

بری دیر الحرم شیطان بارچه ایشدا نه جاه.

شرح قیلدی غلق تفاوت که بیت آیدا ایل

دور فرق ثابت تنبه سلماکان ز سوراب

اورکانکان عالیم و عارلانیب سورا ماغان

اوزیکا ظالم آزآزا اورکانیب عالیم بولور

قوراه قعرا سیغلیب دریا بولور اورکانور رین

تا جقان لوند اوزیکا پانه اشکلین اچقان

تغنند

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تننده وا مکاک تا رتیب علم اورکانکان خردمند
نظم علمدین عاری اولوس هنک حالی خود
کامه سی اورکا نوزکا جهد جید اکتان جهان
علامه سی تنبیه کلدازاده فرزمندا اکا هر مزا
غنی دا ده لوند ارازل ومسازی اول
علم دانش لوزیدین سلاطین تقلیب
حاجتمند بو جهل غنا فرطیدین خلایق غه
نافسند لب رکیانه مفلس کم ملک سلطان
علوم مسئله سیدا انکا محتاج ایرور جهالت
بی باکلیکدین غنی نه که سلطان اوز ملکی
دین اخراج قیلور نظم تیغ کوتکل برله قاتیغ سیر

ادماج به که برومنتی برله کلاج تنبه اسکی جبانکه

فارغ البال تغرا قدا اولتورغان تخشراق که

نیقبت خفتان کیب وابیدا اولتورماق دین

نظم اندا ایغ بوریاسی اوزره مسکین که خاطر فارغ

اولغای هر طرفدین تنبه کشی هر قوم نیاک مسلوکه

اهلکین تونتار هر کیم کا که بی روی لبق ایتار اول

متابعت دین اول بیکان یرکا تیار اگر لوسوز

نور ولنسه خیال اصحاب کهف اینلار ندین

یاد آل نظم بنی اوغلی تموغ غه قیلدی مسکن

تموغ اهلی گروهی جون ایر اشتی ولیکن جنت

اهلی بی روی ایت بیتشتی قایداکیم اول هم بیتشتی

تنبه ادمی

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تنبه آدمی شریف الکونین دور روایت نجس العین
اما حق ناشناس جفا ادم حق شناس وفا لغ
ایت دن کم وفالیغ قیتو است بخشراق وفاسیز
حق ناشناس بر کیت دین تطم سو فا حق شناس
ایلدین را غلق ایستا کیم کاماکای هرگز اولا
دین غیر سیدا جفا ایت غه ایت لیق استاماک
جان کوزکل زله بولور حق شناس اج لسه اول
ایت کیم انذا آیمن وفا تنبه نفس ورن
هنر کلماس یماک دن اوزکا نفس پرست دین
نفع نیماس دیماک دین اوزکا اول بری داوام
دین بو بری تعریف نفس کلامدین اول

سۆزلۈك

بخشايش	[bäxshayish]	بېغىشلاش، مەرھەمەت: بخشايش كوركوزماک ـ بېغىشلىماق، مەرھەمەت كۆرسەتمەك
زيردست	[ziyrdäst]	بىراۋنىڭ قول ئاستىدىكى؛ بويسۇنغان، تەۋە، تەۋە بولغان
خردمند	[xirädmänd]	ئەقىللىق، دانا
مخالفت	[muxaläfät]	قارشىلىشىش؛ كېلىشەلمەسلىك
موافقت	[muwafäqät]	(1) كېلىشىش، بىرەر ئىش توغرىسىدا بىراۋنىڭ رازىلىقىنى ئېلىش؛ (2) ماسلىق، مۇۋاپىقلىق
زنبور	[zänbur]	ھەرە: زنبور نيشى ـ ھەرە نەشتىرى
نيش	[nish]	(1) نەشتەر؛ (2) تىكەن
متصور	[mutäsäwwär]	تەسەۋۋۇر قىلىنغان، زېھنىگە كەلتۈرۈلگەن، سۈرەتلەنگەن؛ كۆرۈنگەن
نوش	[nush]	(1) تاتلىق، شېرىن تەم؛ (2) ھەسەل، بال؛ (3) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئىچكۈچى» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ: نوش ايلاماک ـ ئىچمەك نوش حيات ـ ھايات لەززىتى
معرض	[mä'räz]	(1) بىرەر نەرسىنىڭ كۆرۈنۈش جايى، كۆرسىتىلگەن جايى؛ (2) ھالەت
غلبات	[ghäläbat]	غەلىبە، ئۈستۈنلۈك
جذبات	[jäzbat]	تارتىش، جەلپ قىلىش؛ بىرلىكى: «جذبه» [jäzbä].
سها	[säha]	ھۈكەر توپلىمىدىكى يۇلتۇزلارنىڭ ئەڭ خىرەسى، سۈھا يۇلتۇز
تكرا~تيكرا	[tägrä]	ئايلانما، ئەتراپ
شرر	[shärär]	ئۇچقۇن، يالقۇن
سارى	[sari]	تەرەپ، تامان
كردون	[gärdun]	ئاسمان، پەلەك، كۆك

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

جاويد	[jawid]	ئەبەدىي، دائىمىي، مەڭگۈ
رمز	[rämz]	ئىما، ئىشارەت؛ بەلگە
موجب	[mujib]	سەۋەب؛ سەۋەبچى، تۈپەيلى
مرغوب	[märghub]	يېقىملىق، سۆيۈملۈك، ماقۇل
مطلوب	[mätlub]	تەلەپ قىلىنغان، ئارزۇلانغان، ئىزدەلگەن نەرسە
كياست	[kiyasät]	زېرەكلىك، هوشيارلىق؛ پاراسەت
باعث	[ba'is]	سەۋەب، باھانە؛ سەۋەبچى
صحت	[sihhät]	ساقلىق، سالامەتلىك، ساغلاملىق
زبون	[zäbun]	(1) ئاجىز، بىچارە، كۆچسىز؛ (2) مەغلۇپ، يېڭىلگەن
تحمل	[tähämmul]	تاقەت، سەۋر، چىدام
تامل	[täämmul]	چوڭقۇر ئويلاش، دىققەت بىلەن پىكىر قىلىش، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش
رجا	[räja]	ئۈمىد، تىلەك
التزام	[iltizam]	مەجبۇرىيەت، بىرەر ئىشنى بېجىرىشنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىش: التزام قىلماق — لازىم كۆرمەك
اهانت	[ihanät]	كەمسىتىش، خورلاش
پايه	[payä]	(1) ئاياق؛ (2) مەرتىۋە
ثمين	[sämin]	قىممەت باھا
فروزه~فيروزه	[firuzä]	كۆكۈش رەڭلىك تاش
بشريت	[bäshäriyät]	كىشىلىك، ئىنسانلىق
زايل	[zayil]	يوقىلىدىغان، ئۆچىدىغان: زايل قىلماق - يوق قىلماق
مكابره	[mukabärä]	ئۆزىنى چوڭ تۇتۇش، ھاكاۋۇرلۇق، چوڭچىلىق قىلىش
تدارك	[tädaruk]	(1) ئورۇنسىز (ناتوغرا) كەتكەن نەرسىنى ئورنىغا كەلتۈرۈش، تۈزىتىش؛ (2) ئىلاج، چارە
سخا	[säxa]	سېخىيلىق، قولى ئوچۇقلۇق، مەردلىك
مروت	[muruwwät]	مەردلىك؛ ئادەمگەرچىلىك، سېخىيلىق
ذخيره	[zäxirä]	زاپاس نەرسىلەر، ئېھتىيات ئۈچۈن ساقلانغان نەرسىلەر
معصيت	[mä'siyät]	گۇناھ

صلاح	[sälah]	(1) ياخشىلىق، تۈزۈكلۈك؛ (2) ئاۋاتلىق، پاراۋانلىق؛ ئاسايىش؛ (3) پەرھىزكارلىق
فساد	[fäsad]	(1) بۇزۇلغان، بۇزۇقلۇق؛ (2) بۇزۇقچىلىق؛ تەرتىپسىزلىك
غبره~غبرا	[ghäbrä ~ ghäbra]	يەر، يەر يۈزى
اوقات	[äwqat]	ۋاقىتلار، پەيتلەر؛ كۈنلەر
كسوت	[kiswät]	كىيىم، ئۇستۋاش
دنياكزين	[dunyaguzin]	دۇنيانى (بايلىقنى) خالىغۇچى
متقى	[muttäqiy]	تەقۋادار، پەرھىزكار، گۇناھلىق ئىشلاردىن ساقلانغۇچى، ھالال ئىش تۇتقۇچى
معتكف	[mu'täkif]	كىشىلەردىن چېكىنگەن، ئىبادەت ئۈچۈن خىلۋەتتىن ئورۇن ئالغان
مصحف	[mus'häf]	(1) كىتاب، رىسالىلەر توپلىمى؛ (2) قۇرئان
بيت الحرام	[bäytul — häräm]	مەككە شەھىرىدىكى مەشھۇر زىيارەتگاھ، كەبە
تفاوت	[täfawut]	ئايرىما، پەرق
بيت الله	[bäytullah]	خۇدانىڭ ئۆيى؛ «بيت الحرام»گە قاراڭ.
ثابت	[sabit]	(1) بىر جايدا قىمىرلىماي تۇرۇش؛ بەرقارار، تەۋرەنمەس؛ (2) ئىسپاتلانغان، ھۆججەتلەنگەن
لوند	[läwänd]	بوش؛ بىكارچى، ھورۇن؛ باشباشتاق
تنند	[tänänd]	ھورۇن، قولىدىن ئىش چىقماس
خردمند	[xirädmänd]	ئەقىللىق، دانا
خودكامه	[xudkamä]	ئۆزىنىلا ئويلىغۇچى، ئۆز مەقسىتىنىلا ئىزدىگۈچى
علامه	['ällamä]	ئالىم، كاتتا ئالىم
همراز	[hämraz]	سىرداش
اراذل	[ärazil]	رەزىللەر، پەسكەشلەر
سلاطين	[sälatin]	سۇلتانلار، پادىشاھلار
غنا	[ghina]	بايلىق؛ مالدارلىق؛ ئېھتىياجسىزلىق
فرط	[färt]	ئارتۇقلۇق، چەكسىزلىك
بسا	[bäsa]	كۆپ؛ شۇنچىلىك، كۆپىنچە
مفلس	[muflis]	كەمبەغەل، بىچارە؛ كەمبەغەللەشكەن
اخراج	[ixraj]	چىقىرىش، ھەيدەش، سۈرگۈن
كلاج	[kulach]	ھالۋىغا ئوخشاش بىر تۈرلۈك شىرىنلىك؛ شەربەت

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

فارغالبال	[farighul — bal]	خاتىرجەم، كۆڭلى تىنچلانغان
خفتان	[xäftan]	تون، ھەشەمەتلىك ئۈست كىيىم
سلوك	[suluk]	(1) يول تۇتۇش، ياخشى يولغا كىرىش؛ (2) سوپىلىقتا— خۇداغا يېقىنلىشىش يولى، دەرۋىشلىك ھاياتى
پيرو ~ پى رو	[päyräw]	ئەگەشكۈچى، ئىزىدىن، يولىدىن بارغۇچى
متابعت	[mutabä'ät]	بىراۋنىڭ كەينىدىن ئەگىشىش، ئىزىدىن بېرىش
مسكن	[mäskän]	تۇرارجاي، ئورۇن؛ ئۆي
كونين	[käwnäyn]	ئىككى دۇنيا (ئۇ دۇنيا بۇ دۇنيا)

16. نەۋائى: «غەرايىبۇس ـ سىغەر»دىن پارچە

«غەرايىبۇس ـ سىغەر» (ياشلىق لىرىكىلىرى ياكى باللىق غارايىبلىرى) بۈيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋائى ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ يىرىك ۋە مەشھۇر نەمۇنىلىرىدىن بىرى، 22450 بېيىت، 44901 مىسرادىن تەركىب تاپقان زور ھەجىملىك ئەسىرى «خەزايىنۇل ـ مەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى ياكى «چاھار دىۋان») ناملىق دىۋانىنىڭ بىرىنچى دىۋانى.

«خەزايىنۇل ـ مەئانى» («چاھار دىۋان») نىڭ تولۇق نۇسخىسى غەزەل، مۇستەھزات، مۇخەممەس، مۇسەددەس، مۇسەممەن، تەرجىئبەند، مەسنەۋى، قەسىدە، ساقىينامە، قىتئە، رۇبائىي، تويۇق، فەرد، ... قاتارلىق 16 خىل لىرىك ژانىردا يېزىلغان تۆت دىۋاندىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭ بىرىنچى دىۋانىغا «غەرايىبۇس ـ سىغەر»، ئىككىنچى دىۋانىغا «نەۋادىرۇش ـ شەباب» (يىگىتلىك لىرىكىلىرى ياكى يىگىتلىك نادىرلىقلىرى)، ئۈچىنچى دىۋانىغا «بەدايىئۇل ـ ۋەسەت» (ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى ياكى ئوتتۇرا ياشلىق لىرىكىلىرى)، تۆتىنچى دىۋانىغا «فەۋائىدۇل ـ كىبەر» (قېرىلىق پايدىلىرى ياكى قېرىلىق لىرىكىلىرى) دەپ نام بېرىلگەن.

«غەرايىبۇس ـ سىغەر»نى نەۋائى سەككىز ياشلىرىدىن باشلاپ 20 ياشقىچە بولغان ئارىلىقتا (1449—1461) يارانقان بولۇپ، بۇ دىۋان 650 غەزەل، بىر مۇستەھزات، ئۈچ مۇخەممەس، بىر مۇسەددەس، بىر تەرجىئبەند، بىر مەسنەۋى، 50 قىتئە ۋە 133 رۇبائىيدىن ئىبارەت 840 شېئىر، يەنى 11437 مىسرادىن تەركىب تاپقان.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تېكىست (1)

بسم الله الرحمن الرحيم

اشرقت من عکس شمس الکاس انوار الهدی
یار عکسین میده کوردوم جام دین حقیقت صدا

غیر نقشدین کونکل جامی ابولسه نک غم
یوقتور ای شاهی وحدت مثلک غم زدا

جام جم کر بلیه دور اول جام اوچون قیلیق بولور
یوز جهان بهره م نثار اول می اوچون منکین فدا

ار خوش اول میکم اناکا ظرف اولسه سفال
جام اولور گیتی نما جمشید فی الحال کدا

دهر ارا خوش ایلیک سوا بولغالی ای مغبچه
جام می تک تشنه دیوانه دین قیل ابتدا

تا که اول می دین کونکل جامی بولغاچ جلوه گر
چهره مقصود محو اولغای هم اولدم ماعدا

وحدتی

وحدة بولغای میسر می بیله جام اکره کیم
جام می لفظین دیکان بو اسم ایله قیلدی ادا

سن کمان قیلغانیدین اوزکا جام می موجود ایرور
بیلا بین نفی ایجابو معنی نه ایلدن ار جدا

تشنه لب اولمه نوائی چون ازل شاهسی دین
اشربوا یا ایها العطشان کیلور هر دم ندا

زهی ظهور جمالینک قویاش کبی پیدا
یوزونک قویاشیغه ذرات کون اولوب سیدا

یوزونک ضیاسیدین ار صبح عینی اکره بیاض
ساجنک قراسیدین ار شام تابیدا سودا

ظهور حسنونک اوچون ایلابان مظاهرنی
بو کوزکولاردا انی جلوه کر قیلیب عمدا

چو جلوه ایلادی حسن استیبان نه عاشیق
صلای عشقین ایتیب آفرینش اکره ندا

بری قبول ایتا آلمای آنی مکر کیم مسن
قلیب ایمینه ظلوم وجهول برله ادا

دیما انکه من اوزنی معشوق اولوب اوز عاشیق
که تیغ عزت اولوب انکا نقش غیرزدا

نوائی اول دوتوحید کفتکو بیله فهم
مکر که ایلاکا سن تیل غ قطع جان نی فدا

ای گدا ایشیکینگ گدای بارچه اهل تخت تاج

کیم گدا ایشیک دورانکا یوق تخت ایله تاج احتیاج

ایکه کونگلومنی نوروزوب

گر صنوبر تو تمامیش سرودین خلافین کونگلی دود

یل جنبار ایلکی بیله ینچون اوردار هر لحظه کیم احتیاج

ایکه کونگلومنی بوزروب دیر سین خیالیم ششقا

هیچ کیمتی ویرانه یردین استاماس هرگز خراج

تابجر دین داد استادیم دیدنیک صبو اول دانم تنکیم

تازه داغیم غم بنیار اوت برله ایلار سین علاج

کوزلا دنیک از جرم او جون قیلمه عطا عجب ایرماس

بار معلین کیم بولور یمالا نازک مزاج

جون جفا کردی ینا فی سو تخت جا هنگا

کوکرنیک انجمیدین مکلل اطلسیدین قیلسانکیز دیباج

سین جفا قیلغانکه کونگل جانیم بربر کیم یوتیلا

بولسه ظالیم ایل لجره مظلمغه ایرمیش رواج

تا گدا ایشیکده دور نوایی تخت ایله تاج استاماس

ای گدا ایشیکینگ گدای بارچه اهل تخت تاج

کونگل لار ناله سی زلفونگ کمندین ناگهان کورگاچ

ایروانیدا کرونگل تجوشقا یلدایلان کورکاچ

کونکل چاکین کوزومدا اشک کلکون ایلکی فاش اتتی بالیق زخمی نی فهم ایلار ایل دریاداقانی کورکاچ

کوزوم قانین یاش توکا نسبت کونکل زخمین یا شورایکیم یپالاییرده زخمین صیدتیندین نشانی کورکاچ

خدنکلنیک زخم ایچیدین بلالانی یوزغا یایشیم ایرور طفلیکه الغای قوش بلاین تن آنینکا کورکاچ

بو یانغاقانی ارا جان بردهسی ینکاغ غمنی هجرنینک کونکل باغیدا ابر کیدورکیم آل اولمیش حزانی کورکاچ

بو رنکین زلف ایچره تا کوردوم اولوب صیلیقه نیشیمن غلط اورمیش یوزی اوزرا مگر قاچه اوتنی هر قیان

ایرور چون جانفانی عالم ایچره بخشی آت باقی سین ایلکامین روا ایلا اورونکنی کامران

نوایی خرده نظمینک نی انداغ ایلادنیا تحریر
که ساچقای خرده باشینک اوزره شاه خردهنی کورکاچ

زهی تلینک انا افصح تکلمی دا فصیح سین املح اولدونک اکرچه دلبرلار املح اولدی

طلوع صبح سعادت یوزونک صباحتیدین زهی کمال صباحت زهی جمال صبیح

خمیرمایه جسمینکدین ارتقانی قضا ایکی بدنداقیلیب روح آتادی خضر مسیح

خانقهدا حلقهٔ ذکر ایچره غوغا قیلدی شیخ
اهل دل لار نقد اوقاتینی یغما قیلدی شیخ

اول پری دام ایردی بو پروانه اهل صید اوچون
هر قیانیکم عزم تسبیح مصلا قیلدی شیخ

تا خیالینگ باوجود خانقه فکری ایدی
هر کراماتی مقاماتیکه افشا قیلدی شیخ

کف ساجیب فریاد ایتیب سکراب پریوشلارغه صید
قیلغالی دیوانه لیغ لار آشکارا قیلدی شیخ

توق چیقیب خلوتدین اوزنی روزه دیب جهالدین
اسرکوب نادانلی اونطوریوز شیدا قیلدی

باوجود مسخ نادانلیغ مریدایلار اوچون
کوب اوزیدین مسخ نادانراغ نه پیدا قیلدی شیخ

ویر پیری نینک مرید منکه فیض نام ایرور
خانقهدا فیض نام ایلدین تمنا قیلدی شیخ

ویرار ایتیندی قولاغیم را بها ذکرینک بجز
کیم سحر ذکر ایتیور ریداکوب علالا قیلدی شیخ

ای نوایی خرقه سین بردی کرامات ایلادی
کیم ترتیبده رهن صهبا قیلدی شیخ

قانی سننیک کبی محبوب عاقبت محمود
کر ظل عاطفتنک بولسون اوزه ممدود

شکرکا غدوبت دین لطفونگه عجب کولسه
یوق بولدی کلامینگ دین اسفا سما باره

کم ایرنیکا اریش بولیمنی اخلاف ارا شکرسند
اسفا سما ویدین بولغان کبی یوق ماننده

نی کلمه نوایی نحو سندین یوز اورماسیکیم
اول ذره دورورسین مهر اول سین بندو خاوند

قاشینگ محرابینی وصل اهلی آمیش قبله مقصود
الجمده عشق دین یوز برق دم اورماقیم نه یوق هرم
جو ویدو داغ تنیدور دو کونگل ده درد استاره دین
یا آتاشیوقانیکاج یا غین یا تقاندکر ساقی ای دُن
تون الجم دیمه کیم دو را نوه راحت قیلی سوندیب میل
جنون بولولدیکیم با غدیی پریوش طفل لاری تاشیی
تو کولدیکل نقابن قیلدین بلبل شکر کیم باری

باشیم یوزقا تله اورسام یرکا هجرنکیدین مکانی مسعود
اولی الجره اوت سنابیس مشکل ایرمش ایا تمیین اسیر دود
درم برله کدا ایلکیم قیلغای کینی خرسند
یا غنا تیمغور دیک اشکیم حجو بولو لعلینگ شراب الود
قضا کلمختلاری تاقیمش قیلیک دونی قراندو
منا شویب بوتا تملا قیلغای عقل اشکلین مسدود
سینک حسنو منک عشقی تمدا القصا بولمادی مجود

اوزین شکر دیبه لعلینک غه مانند — قیلای تیشلاب انی پرکند پرکند

لبینک اوبماکه حدیم یوق اولوب من — تخیل برله اوبماکلیک کی خرسند

منی چون اول پریوش تلبه راقی — نه سود ای ناصح ایمدی تلبه کا بند

مکر دستکری کا آدم خلقی تی دین — مراد ایردی سنینک دیک طرفه فرزند

لبینک نینک شکری ایلاب تبسم — کلی خندان غه کورکوردی شکر خند

جهان رعناسی غه برمه کونکل کیم — انکا الدورمامیش کونکلین خردمند

نوایی نیلا بان سین اورولکای
بو تاپتینک رشته ء جانی غه پیوند

چکار اون کونکلومه اور سانک تیغ بداد — نتانک سوقوییاج اتماک شعله فریاد

کونکل سین سیز تپار غم شادلیغ دین — غمنیک یتکاج دلی ایلار انی شاد

نتانک مجنون لوغوم میکم جلوه ایلار — کوزوم کا لحظه لحظه بر پری زاد

کوکلم نی ساقیا می دین قیلیب خوش	بوزوق نی سیل ایله ایلارسین آباد
منی سن شاد ایلا کیل بو جرعه برله	که غم دین جان غه یتی جان ناشاد
صنم آلیدا می دین باش کوتارمان	که قیلدی دیر پیری موندا غ ارشاد

سنینگ یادینگ بیله اولدی نوایی
تریکه بول کره آنی قیلما دینگ یاد

ای قیلیب زلفونگ کمندی وحشی برصحرا نی صید	یوز من فرهاد ایله مجنون کبی شیدانی صید
یوق عجب فرهاد ایله مجنون نی خود صید اتماکینگ	طرفه دور ربودیکیم قیلیب شیرین بیله لیلی نی صید
ده بو نی صیاد لیق دور کیم ابرو دیکیم دم ارا	حسن ایله عالم نی صید ایلابسن ایلابنی صید
کورکوزوب جون دام زلف و آنه خال ایلابان	بلبل و قمری دیمایکیم بیشه تا عنقانی صید
بربرآجب دام زلفین تارتماق برله قیلیب	یوز تمن قدسی طیورکا گلشن خضرانی صید
بیلمن ای صیاد قیسی دام ایله قیلدینگ بولور	اول نه ذره دل کش اول طاوس بزم آرانی صید

کرزایی خوبلا کیدیدور اما قیلی مینش
سندین اورنکا کیمسه اول آشفته و رسوانی صید

سن فردوس ایچیدا کوثر و حور ای زاهد
من مینی نه ارا باده توتغای شاهد

تلبه کونکلوم یرا و یار ریا ر قاتی الیدا
مست محراب ارا اول نوع که بولغای ساجد

ای کونکل هر کیمکه عشق اهلینی منع ایلاب ایدورکی
کورکاچ اول آی نه باری نرکا اوتی اولدی عابد

من من مغبچه لار دیر ایچیده و دستی
موندین اوزکا کیشی بت دا بولسه عابد

من که دامست خرابات ارا ایلکیمدا سفال
باقسه جمشید بو اقبالیمه بولغای حاسد

بیله فرهاد ایله مجنون جز آنکا ییلادایدی
عشق بلبیدا دیدین اولیچه منکا بولدی وارد

ای نوایی بو چمن ایچره وفا استاما کیل
اول متاع اولدی بو بازاردا ییچ کیمکا کاسد

قضا نه حکم که ایلار جهان غه دور نافذ
جهان غه لس دیمیه کیم انینک نجا غه دور نافذ

سۆزلۈك

اشرقت	[äshräqät]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
من	[min]	···دىن، ···تىن
زنگ	[zäng]	چاڭ، كىر، غۇبار؛ غەشلىك: زنگ غم - غەم غەشلىكى
وحدت	[wähdät]	بىرلىك، يەككە - يىگانىلىك، تەنھالىق: مى وحدت - ۋەھدەت شارابى
غم زدا~غمزدا	[ghämzuda]	قايغۇنى كەتكۈزگۈچى، تازىلىغۇچى
گيتى نما	[giti näma]	جاھاننى كۆرسەتكۈچى؛ «ئىزاھ» قا قاراڭ.
جمشيد	[jämshid]	«ئىزاھ» قا قاراڭ.
مغبچه	[mughbächä]	مەي توشۇغۇچى بالا
ماعدا	[ma'äda]	··· دىن باشقا، ···دىن تاشقىرى
اشربوايا ايها العطشان	[ishräbu ya äyyuhal-ätshan]	«ھەي تەشنالار، ئىچىڭلار!» دېگەن مەنىدە
زهى	[zihi]	ياخشى، جايىدا، گۈزەل
ار	[är]	«ئەگەر» نىڭ قىسقارتىلمىسى
بياض	[bäyaz]	(1) ئاق، ئاقلىق، ئاقتا كۆچۈرۈلگەن نۇسخا؛ (2) ئاق قەغەز؛ (3) شېئىرىي توپلام
مظاهر	[mäzahir]	بىرەر نەرسىنىڭ كۆرۈنىدىغان، پەيدا بولىدىغان جايى؛ كۆرۈنۈش
عمدا	['ämda]	قەستەن، ئەتەي
زدا	[zäda]	سۆزلەرگە قوشۇلۇپ «ئېرىتكۈچى، كەتكۈزگۈچى، تازىلىغۇچى» مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ.
توحيد	[täwhid]	(1) سوپىلىقتا — يەككە دەپ بىلىش، يالغۇزلۇققا ئىشىنىش، يېگانە دەپ ھېسابلاش؛ (2) تەسەۋۋۇپ تەلىماتىدا - ھەقىقەتكە يېتىشىش، كىشى روھىنىڭ ئىلاھ، ئىلاھىي روھ بىلەن قوشۇلۇپ كېتىشى.
صنوبر	[sänäwbär]	(1) قارىغايغا ئوخشاپ كېتىدىغان خۇش قامەت دەرەخ؛ (2) كېلىشكەن قامەت
نى سود	[nesud]	نېمە پايدا
مكلل	[mukälläl]	(1) تاجلىق، تاج كىيگەن؛ (2) بېزەلگەن، يالتىرىغان، پارقىرىتىلغان
خدنگ	[xädäng]	ئوق، كامان ئوقى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كامران	[kamran]	(1) ئۆز مەقسىتىگە ئېرىشكەن، بەختلىك؛ (2) ھاكىم، ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچى
خرده ~ خورده	[xurdä]	پارچە، بۆلەك
خردەدان~خوردەدان	[xurdädan]	پارچە (ئىنچىكە) ۋە نازۇك نەرسىلەرنى بىلگۈچى، نازۇكپەم
انافصح	[änä äfsäh]	مەن ئەڭ پەسە مەن، مەن ئۆتكۈر ناتىقمەن.
تكلم	[täkällum]	سۆزلەش، سۆزلىشىش
املح	[ämläh]	ئەڭ گۈزەل، ئەڭ شېرىن، ئەڭ يېقىملىق
مليح	[mälih]	(1) گۈزەل، چىرايلىق؛ (2) شېرىن
صباحت	[säbahät]	گۈزەللىك، ھۆسن
صبيح	[säbih]	گۈزەل، لەتىپ، شېرىن
مسخ	[mäsx]	شەكلىنىڭ (سۈرىتىنىڭ) ئۆزگىرىپ، خۇنۈك قىياپەتكە كىرىشى
علالا	[ʼälala]	شاۋقۇن - سۈرەن، غەۋغا
خرقه	[xirqä]	شەيخ ۋە دەرۋىشلەرنىڭ مەخسۇس ئۈستكىيىمى؛ جەندە
رهن	[rähn]	گۆرۈ، رەنە:
		رهن ايلاماك - گۆرۈ قويماق، رەنىگە قويماق
صهبا	[sähba]	قىزىل مەي
ظل	[zil (l)]	(1) كۆلەڭگە، سايە؛ (2) ھىمايە، ھامىيلىق
عاطفت	[ʼatifät]	مېھرىبانلىق، شەپقەت، مۇرۇۋۋەت
اسفا~اصفا	[isfa]	ئېشىتىش، ئاڭلاش
سماوى	[sämawiy]	ئاسمانغا تېگىشلىك؛ ھاۋارەڭ
مسدود	[mäsdud]	توسۇلغان، باغلانغان، چەكلەنگەن
پركند	[pärkänd]	پارچە، بۆلەك
		پركند پركند - پارچە - پارچە، بۆلەك - بۆلەك
تخيل	[täxäyyul]	خىيالغا كەلتۈرۈش، خىيال قىلىش
ناصح	[nasih]	نەسىھەتچى، نەسىھەت (ئۈگۈت) بەرگۈچى
خلقت	[xilqät]	يارىتىلىش
طرفه	[turfä]	يېڭى، يېڭىلىق؛ قىزىق، كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان، كەم ئۇچرايدىغان، ئاجايىپ
ارشاد	[irshad]	توغرا يول كۆرسىتىش
قدسى	[qudsiy]	پاكلىققا مەنسۇپ
طيور	[tuyur]	(1) ئۇچۇش؛ (2) قۇشلار

طاس ~ تاس	[tas]	لىگەن؛ جام
فردوس	[firdäws]	باغ، جەننەت بېغى
عابد	['abid]	ئىبادەت قىلغۇچى
حاسد	[hasid]	ھەسەتچى، كۆرەلمىگۈچى
نافذ	[nafiz]	نوپۇزلۇق، تەسىرى كۈچلۈك، تەسىرلىك
انس	[ins]	ئىنسان، كىشى، ئادەم جىنسى

ئىزاھ:

* ***بىسمىللاھىر ـ رەھمانىر ـ رەھىم***— ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن.

* ***ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل ـ كەئسى ئەنۋارۇل — ھۇدا***— «قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھىدايەت نۇرى چاقنىدى» دېگەن مەنىدە.

* گىتىنەما — جاھاننى كۆرسەتكۈچى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەين ئىختىرا قىلدۇرغان، دۇنيادىكى مەۋجۇت نەرسىلەرنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان) جام.

* جەمشىد — (1) ئۇلۇغ پادىشاھ، ئالىي ھۆكۈمدار، مەلىك؛ (2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسقارتىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

تېكىست (2)

خلاصی استاساڭ عیان قیل اخلاصینگ
که یوق کیشیگا خلاص اتمایین عیان اخلاص

عوام ظاهریدیک قیلغان غه ظاهرنی
میسر اولمادی باطن ایچی نجوک خواص

بروکر خاص عنایت بو یولدا عام اولدی
که عام صورتی برله اوزینی ایلادی خاص

سماع وجد ایله کر بولیسا موی تنرایماس
که کونگلی باعشق دور قیلیسه قیل اوزین رقاص

بقا دُرین تیلاسانگ بار که غرقه لیغ فنی اسیغ
بوو رتبا رغه فنا بحری ایچره بول غواص

نوایی استاسا تیلنینگ حبیب سین نیه اول
که عشق تیغی شهیدیغه بیله کلدی خلاص

می منی قیلدی پارسالیقدین خلاص
پارسالیق یوق که عجب خودنمالیقدین خلاص

خانقه اهلی بولوقسمت لیقدین تاپیمان
شکر کیم بولدوم اولارغه آشنالیقدین خلاص

عشق خلوت کنجیدین سالدی منی منیاغه
قیلدی زندان کوشه سیدا مبتلالیقدین خلاص

دیر پیری جرعه سین تا بجای کیم اولدورشنالیق
دیر ارا کر آرزو قیلسام گدالیقدین خلاص

ای جفاکر بروفا قیل کیم ایکولن بولغامز
من جفا چکماکدین سین بینوالیقدین خلاص

ساقیا هجر خمارا یچره نتیب من جانیمه
بر قدح برله منی قیل را لیقدین خلاص

ای نوایی بینوا استاب سنی دلدارسین
کر نوا استارسین اولمه بینوالیقدین خلاص

عارضینکدور آفتاب عالم آرادین غرض
جان نفزا لطفونکدور انفاس مسیحادین غرض

آچماغای من کوزمنی دیوانه حسنونک بولماسا
هر پری پیکر جمالیدین تماشادین غرض

اوق تیکلسون کوزلاریم کا بولماسا اوقدینک قدینک
باغ ارا هر دم هوای سرو رعنادین غرض

شام هجرینک زلف مشکلینکدین اوتسون تیره راق
کر ایماس کونکلوم دا زلفونک مشکبار یدین غرض

جان بریب لعلینک استادیم غرض نیدور دیمه
کیم بسی ظاهر دور جانا بو سودادین غرض

درد محنت چکماکیم دین قصدیم آنینک کویی دور
کعبه دور سالککه قطع کوه صحرادین غرض

ای نوایی یار زینک مهر وفا سین ایزدما
قیلغان ابلسانک نه کونکلی ظلم بیدادین غرض

کربولدور قامت رعنا بیله زیبا عارض
سرو بولدی چکاس آچماس گل رعنا عارض

عارضیم سبزه‌غه هر گلشن آرا سورتار من
سنگا تا سبزهٔ تر ایلادی پیدا عارض

طاقتیم یوق انکی اوت برله منی اورتارگا
آتشین لعل سنگا ایله عیان یا عارض

پرده یاپیغیل که خطینگ ایلادی پیچان منی
من نچوک اولدوم قیلا الماس غه تماشا عارض

عارضیمنی برآیاق برله قرارت ایساتی
بخه سورتای ایاغینگ غه من رسوا عارض

آی غه گلگونه مگر سورتادی مشاطهٔ چرخ
یا سنگا حی دین ایرور گل کبی حمرا عارض

ای نوایی تیلاسانگ دولت باغی تاپماق
الماغیل ویرفنا بولیدین اصلا عارض

ای توباننگ وصفین دیماکدین نار رخسارنگ غرض
آب حیوان ذکریدین لعل شکربار نگا غرض

اولکه دیب دور لایبن بستانیدا روح روان
اهل معنی آلیدا قد برله رعنا رنگ غرض

جلوه گر کوثر زلالی دین توباننگ نی لموسی
کوزکو ایچره چهره عکسیدین نمودا رنگ غرض

ایکو

ایکونکل فرهاد تاغی مستین زخمی دین
درد محنت شدتیدین جسم افکارینک غرض

اولقوباش عمره ای فلک بر ذره دا ایتکانینک
ذره مقصود یوق جز بزلکا آزارینک غرض

ای نوایی عمر بابیدا وفا سیزلیق سوزی
کیم بولور منکوزا بروز شکر شکربارینک غرض

جانوز زلفونک تابیدین اول لعل خندانغه دور غرض
خضرغه ظلمت تیلاردین آب حیوانغه دور غرض

تیرق ادتیغه اور اسام سوکویدور کونکلومنی یا ک
استانکدین اوقلارینک کونکلوم دا پیکانغه دور غرض

ینجولن ای هجران عذاب ایلا کاسا انشیر جانیمه
استاکیل تا یاشورای کزخود سکا جانغه دور غرض

آل اتیار بولمسا ینکا کفنیکنی وهشت اتمه تیغ سو
من بحیل قیلدیم سنکا کر آوج قانغه دور غرض

عالم آدم غه انکا اولسونکه بارسین ای حبیب
سین غرض انسان دین ار عالم دین انسانغه دور غرض

ای نوایی واقف اول حالینکغه کیم یارالیدا
بس فراوان دور غرض والله دیراندور غرض

تا ایتقیل نوای آشوب و شیونیکنی لجاج ایله
کیم تاپت اولدی فقر و امطون من قرع

اولکا ایلارمن غم هجرینک داجان برله وداع	کاش جاندیک ایل سابونا توان برله وداع
گر جهان جان ایله قیلماق وداع اسان ایرور	لیک بس مشکل دور اول جان جهان برله وداع
گر وداع اتسام زمانی یوز منیک آشوب بلا	نیلای انگا یمن اول آشوب زمان برله وداع
خانمانیمغه وداع اتیم غمیدین وه انگا	کیم دی آلما یکیم قیل اول نجانمان برله وداع
من اولوب دولت بختی لار سلطانینک ناجرا بیدا	اول تاپیب جان ایلاکا ندامن یمان برله وداع
ایلادیم کوب مهربان برله وداعی اولمادیم	آه اولارمن قیلسام اول نامهربان برله وداع
دهر بستانیدا مغرور اولمه کوب ای باغبان	آخرا انگوکه جون گل سرو روان برله وداع
گر وداعینک وقتی اولسام باریب نا عجب اوزدین	کیم ایرور کوب صعب سیندیک دلستان برله وداع
ای نوایی خیر باد وقت خلوه استاکیم	ایلاکونکا آشوب فریاد و فغان برله وداع

منه

مینگ جرم ایله بیروکه قیلور عشق دین رجوع
قیلماق رجوع دور ایشی انگا قیلمای نی شروع

برکاندا پیر دیر می ایلیکا دیب ایدی
آلیمنی هر نه مغبچه لاردین تبار و قوع

تونقار غای ایردی کفردین اولسه حق الی و
بت سجده سیدا الجه که من ایلادیم خشوع

عشق ایرمیش اصل علم فنا درس گاهی دا
اهل اصول هر نه که دیر بر بسر فروع

ایلار خمار شاید ایوز نیره لیک نی رفع
ساغر تو باشی قیلدی جو کوب چرخدین طلوع

عشق ایچره سرخ رو اولالمن جو سعنا سانک
رخسار زعفران اوزه لاله گون دموع

گر عشق دین رجوع نوایی قیلور ایدی
ایمدی رجوع قیلغانیدین ایلادی رجوع

لب لار سیکیدین هر نفس جانی تیلار من منقطع
منقطع بولمای نفس بولماس امیدیم منقطع

کوزلیو موب اچقونچه یوز قتل قیلماق یوق ایدی
بیله صنعت لار دا مهوشلار دا سین سین مخترع

کوکده دور آهیم قوروق تندین نیتب موکلوی کونگل
شعله دفع اولمای او توندین دود بولماس مرتفع

عشق درد شوق کونکلوم ایچره دورلار ای کیم
تانی قیلغایلار بولوب مونداغ بلالار مجتمع

عشق ایلی غوغاسیدین درویش دیسام مفهوم ایماس
خاصه کیم اولکیم انکا دیرمن خود اولماس مستمع

استانکا دیر فنا مصریغه بولماق اطلاع
مست لیغ بولماغیل دوران اشیکا مطلع

ای نوایی قیل فنا علمینی تحصیلی کسب کیم
ایلاکای سینی دفع اکر تقوی بولور مبتدع

زهی براقینکا ایزیدین قمر عذاریدا داغ
معین ایکی قرانینک غه سرمه ما زاغ

جو یاروتوب نورینک واوتی فلک شبستانین
اویاتیدین اوچوروب هر طرف نجوم چراغ

نسیم کیم سا جیبان زلف عنبرافشانینک
بولوب صوامع قدسی ایلیکا عطر دماغ

اولتوب چو قدر عذارینک سپهر اخضرینی
بو نوع سرو ایله کل تا بماین نیه اول باغ

اولوسته ظلمت کفر ایچره اضطراب ایردی
نورینک فروغیدین اولدی موبجه فراغ

کتابینک اداکا تتبعیدین که بار دور دور ابلاغ
برا فرزنک محمد سعید ایتمیش ابلاغ

بزرگ کمه

بو بسکه عین عنایت بیرله کوزونک توشه
تموغ او تیغو نوایینی سوددراب ایلتور چاغ

کلدی یار و بولدی الیدا ایدامیتر قاشلیغ
اول قویاش دین تا بتوق آخر منصب خفاشلیغ

ایکلاماس بلبل ایچیم یکانیلارین کیم کل ایماس
ناوک انسه تیره مژکانیلیق مقوش قاتلیغ

انیکا بیله
کوزدادور اول طفل اورنی و استاریو کورتاج
کوییاکیم بار الکا ماعش بو ایشکا یاشلیغ

عشق دستیدا ایاغ را آواره لا باشیغه تاش
بو جهت دین بولمیش اول صحرا انا تاشلیغ

عارضینک نقشیدا چین صورتگری بولدی زبون
چین بوودیریم کیلمکا صنع ایتمیش انی نقاشلیغ

شوخ مغنی شوقیغه تارون کنجی بوکسام قدر یوق
بیرنی مینکا نه کدای قیلدی اول قلاشلیغ

ایلیکی
باشلاردین کیچتیلار عشق ایچرا هجران دستیدا
وامق و فرهاد ایله مجنون نوایی باشلیغ

بیل انی دیر دا مست مدام من تکلیغ
کیمی کدا الیغ اتیار صبح شام من تکلیغ

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

او جام داعی توتولغان داغ دیک تالدر اتشر گویا
اولوغ اریمیش فتیله اسرتوب کوکسوم توتقان داغ

یو رندین مهر کیم نا که یوزلکا مهر یدین یوق کیم
حرارت یمانسو دیب کیم سالور هر یاردین تالان ع

کوزی اولشوخ نینک کیم بولدی بیجا هم اسرو ک
تولا توب دور ایاغین ای کونکل کیم منهم اولمای ساغ

کوز اچ اشک ندا مت سناح اوزا جوا لیکن غنچه کیم بار دور
تونونک تیره کوز رنک و خیره یولونک تاییغا اطیکنی اقساغ

قدم قویمه ادب سبز یوزن خزان کورکان چمن ایچره
که بر کلر نینک یوز رو صفحه سی دور هر ساری یفراغ

مگر کیم کوییدا یالنیک ایاغ اول ای خرام اتمیش
نوایی ریب کوزلارینکه سر یولمیش اول قورتقاغ

او تار توین کیجه لا هجر نینکدا اندا عکیم چراغ
روشن ایلار رشته جسمم دا دور کونکل اوت اشکی یاغ

سرو سنبل لاله دیک قد زلف یوز وینک هجریدین
هم الف هم لعل کسمتم کودور و بو زیرده داغ

بر کوز و منکا سنر او قد و بر کوزوم کا کل یکان
سین سیزین ای سرو کلرخ نا که اتسام کشت باغ

جانیم ایچره او قد و دور بر لعل میکون هجریدین
ساقیا نوبت منکا ییکاج لبالب توت اایاغ

ساغ

ساغ یول دیوانه کرا ئیتیک منی حی برله کیم
اهتادم اغزین قیلیب لعل خط حالینی وصف
اول فراغ بو تردد ایتی مقصود اوزادا
روزکاری تیره نطقی لال بلبل دور مکر

هجریدین دیوانه من بولدوم ایسه هم لحظه ساغ
حاق غایبدین نشانلار ایتیب ایتکاندک سراغ
کیم بولوب مقصود ایتی هم تردد هم فراغ
کیم خزان فصلیدا ایلالار تصور اتی زاغ

تلبه دیب قیلمه نوایی نینک علاجین ای حکیم
کیم مشوش دور انکا براورکا سودادین دماغ

عارضینک خورشیدی کلدی اختر برج شرف
واقعه اتفاق اوقوینک کر تکماسه جسمم ده دور
اولکه یوب کیماس قولیدین بسکه ناحق توکتی قان
کرانا یوسف انا بولسه زلیخا فی المثل
کیمدور ای کلرخ معنی حسن صوتونکنا جنکیدا

دوریدا خط شام مشک اسا یوز اورمش هر طرف
اوقینی بندایلارکا دور تغراق اوزه قوینغان هدف
وه نه حاجت کیم جفا برله بینه رنک التسه کف
ممکین ایرماس ای حسین جبینم کبی کلماک خلف
یانکی ای برله قوباتش جرمیدین اولسه چینک دف

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

تیلبه‌لار دیک سوزلانشور مین اوزا اوزوم برله مدام
چون اوزوم دین اورکانیپ‌توق عالمدا هم دردیم منینک

تفراق اولسام کوبیدا ای ابر رحمت یامغور
قیل مدد انجه کیم اندین چقمغای گردیم منینک

چیقتی جان بیلان مقامین مژدهٔ برای مسیح
کیم قیو مجلسدا او ز شمع جهان گردیم منیناک

هر نجه کونکلوم ساوغ آهی دین ایتور آه کیم
یار غه باقماس نیکم ایتور بودم سردیم منینک

رزق چون مقسوم ایرور بر قرص اوچون هر کون تندور
جز خود کرگشته لیک کوبیدا ناوردیم منیکنا

ای نوایی آه کیم اوردی مهر نقشین طاس چرخ
بو بساط ایچره عجب ششدر دوران نردیم منینک

نی لطف ایدیکیم منی نامه برله یاد اتینک
نی نامه ایردی که غمگین کونکول نی شاد اتینک

تیلیم قلم تیلیدینک شکری دین ایرور عاجز
بو نامه برله که بو ناتوان نی یاد اتینک

اوقوردا اقتی یاشیم اختیار سیز کو یا
که هجر دوده سیدین نامه غه مداد اتینک

تیتور روی جسمم روح ای تو یابش نکرکه مسیح
معلم ایردی دمی کیم بتیکی سواد اتینک

جواهرنکیه

جواهر بیگا ایبار دنیک بو نامرادنیک او جون
کونکول خزانه سینی مخزن مراد ایتنیک

نی سود بولسه عمل نامه سی کرشته اگر خود
ایتنیک نشان اوزا جمشیدکی قبادا ایتنیک

نوایی جسمیغه روح اول قوپاش حدیثی او جون
مسیح نطقی غه یوق یردا عمق دا ایتنیک

گر جفا قیل گر وفا کیم دلستانیم سین منینک
گر منی اولتور وگر تیرگوزگه جانیم سین منینک

خواه رعنا قد بیله باد غیل یا نمدین جلوه گر
خواه گل قاشیمغه کیم سرو روانیم سین منینک

کونکلوم ایجره سین سین عشقینکدادی حالیم سنکا
جون بو کلیغ محرم راز نهانیم سین منینک

جلوه ایلاب هر زمان افغان ایم قیلما عیب
هم سین اوق جون باعث آه فغانیم سین منینک

لعلیدین ایکی سوز مذکور قیل ای خسته جان
بادی بو بر ایکی دم کیم مهمانیم سین منینک

تلبه لار دیک گر صبر د قیلدینک منی لیک انکلا غیل
کیم پیری دخسارلار دین تانلاغانیم سین منینک

اولدی مهرینکدین نوایی بیوفا دیب سین انی
ایرتاکی نازک مزاج بدگمانیم سین منینک

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سۆزلۈك

عام	['am]	ئاما، كۆپچىلىك، ئومۇمىي
وجد	[wäjd]	ھاياجان، شوخ - زوق ھالىتى
موئثر	[muässir]	تەسىر ئەتكۈچى، ئەسىر قىلغۇچى؛ يېقىملىق؛ تەسىرلىك
پارسا	[parsa]	ساقلانغۇچى، يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى
جرعه	[jur'ä]	بىر يۇتۇم، بىر ئوتلام (ئىچىملىك)
انفاس	[änfas]	نەپەسلەر، دەملەر: انفاس مسيحا - جان بېغىشلىغۇچى نەپەسلەر، ئۆتكۈر نەپەسلەر
پری پيكر	[päri päykär]	پەرى سۈپەت، گۈزەل، چىرايلىق
سالك	[salik]	سوپىلىق مەسلەكىگە مەنسۇپ؛ سوپىلىق يولىنى تۇتقۇچى
مشاطه	[mäshshatä]	بېزىگۈچى، بېزەندۈرگۈچى، پەردازچى
خشوع	[xushu']	ئۆزىنى تۆۋەن تۇتۇپ يالۋۇرۇش: خشوع ايلاماك - يالۋۇرماق، يېلىنماق
اهل اصول	[ähl—i usul]	فىقھ ئىلمىنىڭ ئاساسلىرى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار
فروع	[furu']	شاخچىلار، تارماقلار
رفع	[räf']	(1) كۆتۈرۈش، يۇكسەلدۈرۈش؛ (2) يوق قىلىش
ساغر	[saghär]	مەي قەدەھى، مەي پىيالىسى
طلوع	[tulu']	چىقىش، كۆرۈنۈش، بالقىش (قۇياش، ئاي)
منقطع	[munqäti']	ئاجرالغان، كېسىلگەن، ئۈزۈلگەن: منقطع قيلماق — ئۈزمەك، كەسمەك
مرتفع	[murtäfi']	يۇكسەلگەن، كۆتۈرۈلگەن؛ يۈكسەك، يۇقىرى
مجتمع	[mujtämi']	توپلانغان، بىرلەشكەن، جەم بولغان
مفهوم	[mäfhum]	پەملەنگەن، چۈشىنىلگەن مەنە، مەزمۇن:
ديرفنا	[däyrifäna]	پانىي بولغانلار (ئۆزلۈكىدىن كەتكەنلەر) دۇنياسى

وصف [wäsf] تەرىپلەش، ماختاش

لمعه [läm'ä] يالقۇن؛ شولا؛ پارلاقلىق، روشەنلىك

والله [wäillah] بولمىسا؛ ئەمما

لجاج [läjaj] بىرەر ئىش ۋە تەلەپ ئۈستىدە قاتتىق تۇرۇش؛ جاھىللىق

فقر [fäqr] (1) كەمبەغەللىك، يوقسۇللۇق؛ (2) دۇنيادىن كېچىش

قرع [qär'] قېقىش، تاقىلدىتىش (ئىشىكنى)

رجوع [ruju'] (1) قايتىش؛ (2) مۇراجىئەت؛ (3) يوقلاش؛ تاپشۇرۇش:
رجوع قيلماق— (1) قايتماق (2) مۇراجىئەت قىلماق (3) يوقلىماق؛ تاپشۇرماق

شروع [shuru'] كىرىشىش، باشلاش

وقوع [wuqu'] پەيدا بولۇش، يۈز بېرىش

مفهوم [mäfhum] پەملەنگەن، چۈشىنىلگەن مەنە، مەزمۇن:
مفهوم ايلاماک - پەملىمەك، ئاڭلىماق

خاصه [xasä] (1) مەخسۇس، ئايرىم تەبىقىدىكى؛ مۆتىۋەر؛ (2) خۇسۇسەن؛ خۇلاسە

مستمع [mustämi'] ئاڭلىغۇچى، ئىشىتكۈچى

اطلاع [ittila'] ئاگاھلىق، خەۋەردارلىق:
اطلاع بولماق — خەۋەردار بولماق، چۈشەنمەك، بىلمەك

مطلع [muttäli'] خەۋەردار، ئاگاھ

مبتدع [mbtädi'] بىدئەتچى؛ دىندا يېڭىلىق ياراتقۇچى

مازاغ [mazagh] مازاغ پەيغەمبەرنىڭ كۆزى ۋە يۈزىنى مەدھىيىلىگەن ئايەتنىڭ باش سۆزى.
(«مازاغ البصر» [mazaghäl — bäsär])

شميم [shämim] خۇش ئىس، خۇش ھىد

اخضر [äxzär] يېشىل، كۆپكۆك

ابلاغ [iblagh] خەۋەر قىلىش، ئۇچۇر بېرىش، يەتكۈزۈش

خفاش [xuffash] قارىغۇ شەپەرەڭ

www.uyghurkitap.com

ئالتىنچى ئىندېكس

(A a) ئا

5.	ab	اب
13.	abawuäjdad	اباواجداد
16. (1)	'abid	عابد
4. (1)	abihäywan	ابحیوان
1. 2.	aprel	اپریل
12. (1)	atäshbar	اتش بار
12. (2)	äatashbaz	اتش باز
16. (1)	'atifät	عاطفت
15. (1)	adämikush	ادمي كش
10.	'adiy	عادى
1. 2.	ara ay	ارا اى
14. (1)	azärpäräst	ازرپرست
4. (2) 12. (2) 14. (2)	azurdä	ازرده
12. (2)	asa	اسا
11. (1) 12. (1) 14. (1)	asar	اثار
13.	asayish	اسایش
14. (2)	asudä	اسوده
9. (2)	asigh	اسیغ
9. (2)	asiq	اسیق
13.	asham	اشام
4. (1)	ashub	اشوب
4. (2) 11. (2) 12. (1)(2)	ashuftä	اشفته
14. (2)	ashuftähal	اشفته‌حال
4. (1)	ashyan	اشیان
4. (1)	aghaz	اغاز
4. (1)	aghush	اغوش
6.	aghil	اغیل
14. (1)	afaq	افاق

14.(1)	afaqgir	افاق كير
14.(2)	afärinish	افرينش
12.(1)	'afiyät	عافيت
13.	alay ichindä	الاى ايچينده
14.(2)	alät	الت
15.(1)	'aliyshan	عاليشان
4.(2) 16.(2)	'am	عام
11.(2)	amuz	اموز
14.(1)	amuzkar	اموزكار
10.	ahān	اهن
1.2.	awgust	اوكست
3.(2)	ayat	ايات
11.(1) 12.(1)	ayin	ايين
14.(1)	ayinidad	ايين داد

(Ä ä) ئه

12.(1)	'äbäs	عبث
11.(2)	äbjäd	ابجد
4.(2)	äbr	ابر
8.	äbr—i giryan	ابركريان
4.(1)	äbushghä	ابوشغه
4.(1)	äbushqä	ابوشقه
14.(1)	äbwab	ابواب
12.(2)	ätäm	اتم
14.(2)	ätba'	اتباع
15.(1)	ätqiya	اتقيا
8.11.(2) 12.(2)	ätfal	اطفال
4.(2)	ätibba	اطبا
14.(1)	'äjäm	عجم
12.(2)	äxbar	اخبار
14.(1) 16.(2)	äxzär	اخضر
1.2	'ädäd	عدد
4.(2) 12.(2) 14.(1)	'ädäm	عدم
1.2.	'ädl	عدل

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

14. (1)	'ädludad	عدل داد
12. (2)	ädhäm	ادهم
3. (2)	ä'da	اعدا
16. (1)	är	ار
15. (1) 15. (2)	ärazil	اراذل
5.	ärbä'ä	اربعه
14. (1) 15. (1)	ärjumänd	ارجمند
14. (1)	ärdäwan	اردوان
4. (2)	ärghäwan	ارغوان
14. (1)	ärqam	ارقام
12. (2)	ärhäm	ارحم
14. (1)	'ärus	عروس
12. (1)	äzäl	ازل
12. (2)	äzbäs	ازبس
4. (2)	'äzm	عزم
9. (2)	'äzm—i hijaz	عزم حجاز
11. (1)	äz'här	ازهر
6	'äziz	عزيز
14. (1)	'äzimät	عزيمت
1. 2.	äsäd	اسد
4. (2)	äsbab	اسباب
4. (1)	äsrar	اسرار
4. (1) 11. (1)	äsru	اسرو
13.	äslihä	اسلحه
9. (2) 15. (1)	äs'hab	اصحاب
3. (2)	äsiz	اسيز
12. (2)	äshjar	اشجار
1. 2.	äshraf	اشراف
16. (1)	äshräqät	اشرقت
4. (2)	äshghal	اشغال
3. (2) 12. (2)	äshk	اشك
4. (2)	äshkal	اشكال
14. (1)	äshkani	اشكانى
14. (2)	äshhäb	اشهب
12. (1) 12. (2)	äfza	افزا
12. (2)	äfzay	افزاى

4.(1)	äfghan	افغان
12.(1)	äfkändä	افکنده
11.(1) 12. (1)	äfgar	افکار
5.	'äqäbä	عقبه
4.(2)	äqdam	اقدام
1.2.	'äqräb	عقرب
4.(1)	äqräba	اقربا
1.2.	äkabir	اکابر
6.	äkräm	اکرم
16.(1)	'älala	علالا
13.	'älaniyä	علانیه
12.(2)	'älahazäl—qiyas	على هذالقياس
12.(1)	älbas	الباس
15.(1)	älfäqirul — häqir	الفقيرالحقير
13.	älqissä	القصه
6.15.(2)	'ällamä	علامه
15.(1)	'älil	علیل
4.(2)	'ämari	عماری
16.(1)	'ämda	عمدا
16.(1)	ämläh	املح
4.(2) 13.	ämniyät	امنیت
13	ämirul—umära'	اميرالامراء
12.(1)	'ämim	عميم
11.(1) 15.(1)	'äna	عنا
12.(2)	'änasir	عناصر
16.(1)	änäáfsäh	اناافصح
15.(1)	'änäl—huy	عن الهوى
12.(1)	'änbär	عنبر
12.(1)	'änbärsa	عنبرسا
11.(1)	'änbärin	عنبرين
4.(1)12.(1)	änjum	انجم
12.(2)	ändäk	اندک
4.(1)	'ändälib	عندليب
11. (1) 12.(1)	änduh	اندوه
15.(1) 16. (2)	änfas	انفاس
8.	'änkäbut	عنکبوت

www.uyghurkitap.com

15.(1)	änhu	ان هو
15.(1)	änhi	انهى
4.(1)	änwar	انوار
3.(2)	ähadis	احاديث
13.	ähäd	احد
15.(1)	'ähdubä'id	عهدبعيد
12.(2)	ähsän	احسن
12.(2)	ähsänut — täqwim	احسن التقويم
12.(1)	ähkam	احكام
16.(2)	ähl—i usul	اهل اصول
12.(1)	ähl—i wärä'	اهل ورع
3.(1) 12.(2)	ähmär	احمر
4.(2)	ähibba	احبا
15.(1)	äwan	اوان
12.(1)	äwj	اوج
14.(1)	äwräng	اورنك
14.(2) 15.(2)	äwqat	اوقات
12. (2)	äwla	اولى
14.(1)	'äwn	عون
6. 9.(2)	ä'lam	اعلام
6.	ä'läm	اعلم
15.(1)	äyam	ايام
1. 2	'äyd ay	عيداى
1. 2	'äydqurban ay	عيدقرباناى
11.(1)	'äysh	عيش
8.	'äysh—i xilwät	عيش خلوت
14.(1)	'äynul—yäqin	عين اليقين

(B b) ب

9.(1)	bab	باب
6.	bat	بات
5.	batil	باطل
4.(1)6. 9.(1)	batin	باطن
6.	bad	باد

3.(1)	badä	باده
12.(1)	badäsafin	بادهصافين
10.	badpay	بادپای
6.	barä	باره
14.(1)	baräst	بارست
5.	bars	بارس
6.	barha	بارها
11.(2)	bazgäsht	بازكشت
14.(1)	baziyemäk	بازى ييماك
4.(2)	bak	باك
12.(1)	bak äylämäk	باك ايلاماك
11.(2)	baözlük	بااوزلوك
4.(2) 12.(2)	bawär	باور
15.(2)	b'ais	باعث
5	bayi'	بايع
14.(1)	bäbad olmaq	ببادا ولماق
11.(1) 12.(2)	bät	بط
14.(1)	bäxtun — näsir	بخت النصير
15.(2)	bäxshayish	بخشايش
15.(1)	bädr	بدر
1.2.	bära'ät ay	براعت اى
14.(2)	bärzäh	برزخ
6.8.15.(1)	bärq	برق
4.(1)	bärgäshtä	بركشته
11.(2) 12.(2)	bärna	برنا
14.(1)	bäzl	بذل
11.(2)	bäzm ara	بزم ارا
15.(2)	bäsa	بسا
14.(1)	bäsir	بصير
15.(2)	bäshäriyät	بشريت
6.	bändär	بندر
12.(2)	bäni	بنى
12.(2)	bäni adäm	بنى ادم
12.(2)	bähäm	بهم
9.(2)	bähr	بحر
14.(1)	bähram	بهرام

www.uyghurkitap.com

3.(2)	bährbär	بهربر
10.	bährul—häyat	بحرالحيات
10.	bährun—näjat	بحرالنجات
14.(1)	bähmän	بهمن
6.	bä′d	بعد
6.	bä′daz	بعداز
16.(1)	bäyaz	بياض
11.(2)	bäytul—ähzan	بيت الاحزان
15.(2)	bäytullah	بيت الله
15.(2)	bäytul—häräm	بيت الحرام
15.(1)	bäytul — häzän	بيت الحزن
14.(1)	bäytimuqäddäs	بيت مقدس
5.	bäy′	بيع
12.(1)	borya	بوريا
15.(1)	budinabud	بودى نابود
13.	buradäran	برادران
3.(1) 15.(1)	buraq	براق
4.(1)	burj	برج
9.(1) 12.(1)	burqä′	برقع
6.	buzurgwar	بزركوار
15.(1)	buqälämun	بوقلمون
4.(2) 14.(1)	bunyad	بنياد
12.(1)	bunyad ätmäk	بنياداتماك
12.(1)	bunyad äylämäk	بنيادايلاماك
12.(1)	buy—i näsim	بويى نسيم
9.(2)	bedar	بيدار
4.(2)	bexab	بيخواب
6.	beshä	بيشه
6.	bewä	بيوه
11.(1) 15.(1)	bibak	بيباك
4.(2)	bitähash	بى تحاش
12.(1) 12.(2)	bitähashi	بى تحاشى
4.(2)	bidad	بيداد
15.(1)	bidayät	بيدايت
6.	bisyar	بسيار
14.(2)	bikäs	بكس

12.(2)	bimuruwwat	بی مروت
13.	bin.	بن
3.(2) 12. (2)	binäwa	بینوا
14.(1)	biniyaz	بی نیاز
14.(2)	bihämal	بی همال
10.12.(2)	bihämta	بی همتا
14.(1)	biydad	بیداد
3.(1)	biydar	بیدار

(P p) پ

4.()2	padash	پاداش
12.(1) 16.(2)	parsa	پارسا
12.(2)	parsaliq	پارسالیق
12.(1)	pas	پاس
8.	pas ätmäk	پاس اتماک
9.(2)	pakbaz	پاکباز
14.(1)	pakray	پاک رای
12.(2)	pamal	پامال
3.(2)	pay	پای
12.(1)15.(2)	payä	پایه
12.(2) 14.(2)	paymal	پایمال
4.(1) 14.(1)	pädid	پدید
3.(2)	pär	پر
4.(1)	pärubal	پربال
16.(1)	pärkänd	پرکند
4.(2)	pärgalä	پرکاله
3.(2)	päri	پری
16.(2)	päripäykär	پری پیکر
11.(1) 14.(1)	päzir	پذیر
4.(2)	päzhmurdä	پژمرده
9.(1)	pänjah sal	پنجاه‌سال
14.(1)	pähläwiy	بهلوی
4.(1)	päy	پی
15.(2)	päyräw	پیرو

www.uyghurkitap.com

11. (1)	päygham—i nam	پیغام نام
9. (1)	päykar	پیکار
3. (1) 12. (1)	päykan	پیکان
12. (1)	päykär	پیکر
8.	päymanä	پیمانه
3. (2)	päywästä	پیوسته
10. 12. (2)	päywänd	پیوند
14. (1)	pozish päzir	پوزش بذیر
4. (2) 15. (2)	poyä	پویه
3. (2)	pursish	پرتش
12. (2)	purshor	پرشور
4. (1)	purkar	پرکار
13.	pushidä	پوشیده
4. (2)	pechutab	پیچ وتاب
3. (1)	peshä	پیشه
9. (2)	pirähän	پیرهن
12. (2)	pichish	پیچش
12. (1)	piridäyr	پیردیر

(T t) ت

3. (2)	tab	تاب
12. (2)	taban	تابان
14. (1)	tajusärir	تاج سریر
14. (1)	tajwär	تاجور
4. (2)	taräk	تارک
14. (1)	taritäxäyyul	تارتخیل
14. (1)	tariziräh	تارزره
16. (1)	tas	طاس
12. (1)	tash	تاش
1. 2.	talash ay	تلاش ای
15. (1)	tahir	طاهر
14. (2)	tä'adul	تعادل
6.	tä'äddi	تعدی
15. (1)	tä'äqqul	تعقل

14.(1)	tä'ällum	تعلم
15.(2)	täämmul	تامل
4.(1)	täbah	تباه
12.(2)	täbäq	طبق
13.	täbdil	تبديل
10.11.(1)	täbl	طبل
12.(1)	täjälli	تجلى
4.(1)	täjrid	تجريد
4.(1)	täjhiz	تجهيز
16.(1)	täxäyyul	تخيل
15.(2)	tädaruk	تدارک
12.(1)	täräbnak	طربناک
7.	tärännum	ترنم
3.(2)	tärähhum	ترحم
9.(2)	tärdamänan	تردامنان
9.(1)	tärsa	ترسا
12.(1)	täryak	ترياک
14.(1)	täzyin	تزيين
5.14.(1)	täsärruf	تصرف
7.	täsnif	تصنف
12.(2) 14.(2)	täshbih	تشبيه/تشبيه
12.(1)	täghaful	تغافل
4.(2) 13	täghäyyur	تغير
14.(1)	täfaxor	تفاخر
15.(2)	täfawut	تفاوت
15.(1)	täqdis	تقديس
13.	täqrir	تقرير
14.(2)	täqwiyät	تقويت
1.2.12.(2)	täqwim	تقويم
12.(2)	täk	تک
16.(1)	täkällum	تكلم
4.(1)	täkfin	تكفين
15.(2)	tägrä	تکرا
11.(1)	tälbärätmäk	تلبەراتماک
6.	tälqin	تلقين
12.(2)	tämät	تمط

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

12.(2)	tämänna	تمنا
15.(2)	tänänd	تنند
15.(1)	tänzih	تنزيه
12.(2)	tännaz	طناز
4.(2)	tährrük	تحرك
3.(2) 15. (2)	tähämmul	تحمل
4.(1)	täh—bätäh	تەبتە
3.(2)	tähsil	تحصيل
6.	täwan	توان
14.(2)	täwana	توانا
4.(1) 9.(2) 14.(1)	täwaqquf	توقف
5.	täw'än	طوعا
14.(1)	täwsän	توسن
7.	täwsif	توصيف
12.(1)	täwf	طوف
3.(2) 14.(1)	täwfiq	توفيق
15.(1)	täwq	طوق
12.(1) 16.(1)	täwhid	توحيد
14.(1)	tä'dad	تعداد
14.(1)	tä'rixsänj	تاٴريخ سنج
13.	tä'riz	تعريض
6.	tä'mir	تعمير
8.	tubiqäd	طوبى قد
15.(1)	tur	طور
3.(2) 12.(1) 16.(1)	turfä	طرفه
14.(1)	tus	طوس
4.(1)	tughyan	طغيان
16.(2)	tulu'	طلوع
12.(2)	tumtäraq	طمطراق
10. 12.(2) 14.(1)	tund	تند
4.(2)	tundbad	تندباد
12.(2)	tundxuy	تندخوى
16.(1)	tuyur	طيور
12.(2)	türktaz	ترک تاز
15.(2)	tegrä	تيكرا
12.(2)	tegro	تكرو

11.(2)	tifl	طفل
6.	tilawät	تلاوت
14.(1)	tihi	تهی
3.(1)	tiyrä	تیره
3.(1)	tiẏrbaran	تیرباران

(J j) ج

4.(2)	ja	جا
4.(2)	ja—bäja	جابجا
11.(2)	janfiza	جانفزا
4.(2)	janib	جانب
15.(2)	jawid	جاوید
4.(2) 12. (2) 14.(1)	jawidan	جاودان
12.(1)	jäbbar	جبار
4.(1)	jädid	جدید
1.2.	jädiy	جدی
3.(2) 8.	jäzb	جذب
15.(2)	jäzbat	جذبات
14.(1)	jäsh	جش
4.(1)	jäfakosh	جفاکوش
4.(1)	jälis	جلیس
16.(1)	jämshid	جمشید
15.(1)	jänb	جنب
1.2.	jänwari	جنواری
14.(1)	jähanbiyn	جهان بین
3.(1)	jähd	جهد
1.2.	jäwza	جوزا
1.2.	jolay	جولای
1.2.	jon	جون
12.(2)	joy	جوی
9.(2)	joybar	جویبار
16.(2)	jur'ä	جرعه
11.(1)	jur'äi	جرعهٔ
4.(1) 8. 12. (1)	jurm	جرم

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

12. (1)	juz	جز
12. (2)	justujo	جست جو
6.	jumlä	جمله
6.	juwan	جوان
12. (2)	jila	جلا
13.	jilaw	جلاو
12. (2)	jiyb	جيب

(ch) چ

11. (2)	chabuk	جابك
12. (1) 13.	chalak	جالاك
13.	chäraki	جراكى/چراكى
4. (1)	chärakim	چراكيم
12. (2) 12. (1)	chärx	چرخ/جرخ
14. (1)	chärx—i äxzär	جرخ اخضر
15. (1)	chehräkushay	جهره‌كشاى

(X x) خ

6.	xab	خواب
12. (1)	xatäm	خاتم
12. (2)	xatir	خاطر
5.	xajä	خواجه
12. (1) 14. (1)	xara	خارا
14. (1)	xaranäbärd	خارانبرد
4. (1) 12. (1)	xarä	خاره
16. (2)	xasä	خاصه
3. (1)	xashak	خاشاك
4. (2)	xakdan	خاكدان
12. (2)	xaksa	خاكسا
4. (1) 8. 12. (2) 15. (1)	xaksar	خاكسار
12. (2)	xaliq	خالق
3. (1)	xanman	خانمان

10.	xay	خای
11.(1)	xät	خط
3.(2)	xätm	ختم
16.(1)	xädäng	خدنک
12.(2)	xädäng'g	خدنک
4.(1)	xärash	خراش
14.(2)	xäsm	خصم
14.(1)	xäshmnak	خشم ناک
15.(2)	xäftan	خفتان
13.	xäfiy	خفی
12.(2)	xälq	خلق
12.(2)	xällaq	خلاق
8.	xälil	خلیل
12.(1)	xäm	خم
14.(2)	xändan	خندان
5.	xäniq	خنیق
15.(1)	xäyr	خیر
4.(1) 14.(1)	xäyrbad	خیرباد
4.(2)	xäyl	خیل
9.(2)	xo	خو
3.(2) 12.(2)	xob	خوب
4.(1)	xord	خورد
14.(1)	xorish	خورش
15.(1)	xujästätiynät	خجسته‌طینت
15.(2)	xudkamä	خودکامه
11.(1)	xudnämaliq	خودنمالیق
16.(1)	xurdä	خرده
16.(1)	xurdädan	خرده‌دان
4. (1)	xuruj	خروج
4.(2)	xurush	خروش
4.(1)	xushnäma	خوش‌نما
16.(2)	xushu'	خشوع
16.(2)	xuffash	خفاش
8.	xuld	خلد
12.(1)	xuldibärin	خلدبرین
15.(1)	xumul	خمول

www.uyghurkitap.com

12.(1)	xunbar	خون بار
4.(1)	xiram	خرام
3.(2)	xiraman	خرامان
12.(2) 14.(1)	xiräd	خرد
14.(1) 15.(2)	xirädmänd	خردمند
6.12.(2) 16.(1)	xirqä	خرقه
3.(2)	xirmän	خرمن
9.(1)	xizr	خضر
15.(1)	xisal	خصال
12.(2)	xifchä	خفچه
12.(1)	xil'ät	خلعت
16.(1)	xilqät	خلقت
5.	xiysh	خويش

(D d) د

3.(2)	dadxah	دادخواه
10. 14.(1)	dara	دارا
14.(1)	darayi dara	دارای دارا
12.(1)	darul—fäna	دارالفنا
12.(1)	darifäna	دارفنا
12.(1)	das	داس
4.(1)	daghi	داغی
4.(2)	dam	دام
3.(1)	danish	دانش
6.	danishwär	دانشور
6.	dawur	داور
14.(1)	däräfsh	درفش
14.(1)	däräng	درنک
9.(2)	därdi nak	دردناک
14.(1)	därz	درز
12.(1)	därgäh	درکه
9.(1)	därmiyan	درميان
3.(1)	dästar	دستار
4.(1)	dästgir	دستكير

12.(1)	däf'	دفع
14.(1)	däf'afaq	دفع افاق
1.2.12.(2)	dälw	دلو
9.(1)	dälq	دلق
14.(1)	dälir	دلير
12.(2)	däm	دم
3.(2) 4. (2) 12.(2)	dähr	دهر
14.(1)	dähr—i kami	دهركامى
12.(2)	dähän	دهن
4.(2)	däw	دو
11.(1) 12. (2)	däyr	دير
11.(1)	däyrpiri	ديرپرى
16.(2)	dayr—i fäna	ديرفنا
14.(1)	dostganiy	دوستكانى
3.(1)	don	دون
1.2.	du'a ay	دعااى
3.(2)	dubär	دبر
10.	dubulgha	دبولغا
12.(1)	dutah	دوتاه
12.(1)	dutäh	دوته
4.(1) 8.	durj	درج
12.(2)	durr	در
12.(2)	durr—i äshk	دراشك
9.(1)	dushwar	دشوار
15.(1)	dun	دون
15.(2)	dunyaguzin	دنياكزين
4.(2)	deba	ديبا
14.(1)	diräfsh	درفش
12.(2)	diräm	درم
6.	digar	ديكر
12.(1)	diljoy	دلجوى
11.(2)	dilduz	دلدوز
14.(1)	dilnäwaz	دلنواز
11.(2) 12.(1)	dilistan	دلستان
4.(2) 12.(1)	diydä	ديده

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

(R r) ر

14. (1)	raji′	راجع
9. (1)	razjoy	رازجوى
12. (2)	razdar	رازدار
13.	raghib	راغب
5.	rah	راه
15. (1)	rahnämun	راهنمون
10.	rawiy	راوى
11. (1)	räbat	رباط
12. (2)	räbbäna	ربنا
12. (2)	räbbil—fäläq	رب الفلق
12. (1)	räbi′	رەبيع
15. (2)	räja	رجا
4. (2) 14. (1)	räxsh	رخش
6.	räxshan	رخشان
14. (1)	räzm	رزم
13.	räshk	رشك
13.	räghbät	رغبت
12. (1)	räftar	رفتار
12. (2)16. (2)	räf′	رفع
12. (2)	räqäm	رقم
8.	räg	رگ
15. (1)	rängamiz	رنگ اميز
11. (2)	räm	رم
12. (2)	rämäq	رمق
11. (1) 11. (2) 15. (2)	rämz	رمز
12. (2)	rämuz	رموز
4. (2)	ränjan	رنجان
4. (2)	ränjur	رنجور
12. (1)	rähguzar	رەگذار
16. (1)	rähn	رهن
4. (1)	räw	رو
6.	räwzä	روضه
11. (1)	räwzän	روزن

4. (2)	rä'shä	رعشه
11. (1)	rod	رود
3. (2)	roz	روز
1. 2.	rozä ay	روزه ای
4. (1) 14. (1) 15. (1)	rozgar	روزكار
11. (1)	roy—i riya	روی ریا
6.	rubäru	روبرو
14. (1)	rub'—i mäskun	رویع مسكون
14. (1) 16. (2)	ruju'	رجوع
10. 11. (2)	rux	رخ
10.	rustäm zal	رستم ذال
9. (1)	ruhaniy	روحانی
15. (1)	ruhul—ämin	روح الامين
4. (1)	rez	ريز
12. (1)	rez ätmäk	ريزاتماك
4. (2)	resh	ريش
9. (1)12. (2)	rida	ردا
4. (2)	rizwan	رضوان
14. (1)	risalät	رسالت
12. (2)14. (1)	rif'ät	رفعت
3. (1)	rindanä	رندانه
12. (1)	rind—i fäna	رندفنا
13.	rihlät qilmaq	رحلت قيلماق

(Z z) ز

14. (1)	zab	زاب
14. (1)	zabulistan	زابلستان
4. (1) 12. (2)	zal	ذال
3. (1)	zahir	ظاهر
15. (1)	zawiyä	زاويه
4. (1) 15. (2)	zayil	زايل
4. (1) 15. (1) 15. (2)	zäbun	زبون
15. (2)	zäxirä	ذخيره
16. (1)	zäda	زدا

www.uyghurkitap.com

4.(1)	zärd	زرد
14.(1)	zärdusht ayini	زردشت أينى
12.(2)	zärrin	زرين
12.(2)	zärqizi	زرقيزى
12.(2)	zäkat	ذكات
12.(1) 16.(1)	zäng	زنك
12.(1)	zängughäm	زنك وغم
9.(2) 14.(1)	zälalät	ضلالت
15.(1)	zälil	زليل
4.(2) 14.(2)	zämir	ضمير
4.(1)	zän	زن
9.(2)	zänan	زنان
15.(2)	zänbur	زنبور
14.(1)	zähak	ضحاك
12.(2)	zäwräq	زورق
12.(1)	zä'if	ضعف
3.(2)	zubdä	زبده
14.(2)	zul—jälal	ذوالجلال
3.(1)	zulf	زلف
14.(2)	zulliilah	ظل اله
9.(1)	zumrä	زمره
9.(1) 11.(1)	zuhd	زهد/ذهد
8.	zuhd eli	ذهدايلى
6.	zeruzäbär	زيروزبر
12.(2) 12.(2)	zibäs	زبس
12.(2)	zisht	زشت
5.	zikr	ذكر
16.(1)	zil	ظل
4.(2)	zindä	زنده
11.(2) 16.(1)	zihi	زهى
14.(1)	ziyb	زيب
14.(1)	ziybändä	زيبنده
15.(2)	ziyrdast	زيردست
14.(1)	ziyrunigin	زيرنكين

(zh) ژ

4. (1)	zhalä	ژاله

(S s) س

15. (2)	sabit	ثابت
13.	sabiqä	سابقه
12. (2)	sara	سارا
4. (1) 15. (2)	sari	ساری
12. (2)	saz	ساز
14. (1)	sasan	ساسان
4. (1)16. (2)	saghär	ساغر
4. (1)	sal	سال
10.	salar	سالار
9. (1)	salus	سالوس
16. (2)	salik	سالک
4. (2)	sami′	سامع
3. (2)	sahibqiran	صاحب قران
15. (1)	sayir	ساير
9. (1)	sayimud — dähr	صايم الدهر
3. (1)	säba	صبا
11. (1) 14. (1)	säbat	ثباط
16. (1)	säbahät	صباحت
14. (1)	säbt	ثبت
15. (1)	säbukäsh	سبوكش
15. (1)	säbib	سبب
16. (1)	säbih	صبيح
6.	säpäch	سپچ
12. (2)	sät	سط
15. (2)	säxa	سخا
4. (2) 12. (2)	säxt	سخط
3. (2)	säd	صد
5.	sädr	سدر

www.uyghurkitap.com

15. (1)	sädränishin	سدرەنشين
12. (1)	sär	سر
12. (1)	sära—sär	سراسر
14. (1)	säray—i sänj	سرای سنج
1. 2.	särätan	سرطان
12. (2)	säräfraz	سرافراز
14. (2)	säräfkändä	سرافکنده
9. (2)	särbäsär	سربسر
15. (1)	särbäländ	سربلند
12. (2)	särtapa	سرتاپا
12. (1)	särxät	سرخط
12. (1)	särd	سرى
4. (1) 9. (2)	särzänish	سرزنش
4. (2)	särsär	صرصر
14. (1) 14. (2)	särfäraz	سرفراز
12. (2)	särfitnä	سرفتنه
12. (2)	särkäsh	سرکش
4. (1) 9. (1) 12. (1)	särgäshtä	سرکشته
12. (2)	särnäwisht	سرنوشت
4. (1) 12. (2)	särnigun	سرنکون
3. (2)	särw	سرو
14. (2)	särwär	سرور
11. (1)	särwixiraman	سروخرامان
4. (1)	särishk	سرشک
5. 12. (1)	särih	صريح
11. (2)	säza	سزا
6. 15. (1)	säfa	صفا
1. 2.	säfär ay	صفرای
1. 2.	säfärqoshnäsi	صفرقوشنەسى
15. (1)	säf—i nä'al	صف نعال
11. (2)	säqfin	سقفين
5.	säg	سک
4. (2)	sälabät	صلابت
15. (2)	sälatin	سلاطين
12. (2) 15. (2)	sälah	صلاح
12. (1)	sälb	سلب

16. (1)	sämawiy	سماوی
3. (2)	sämär	ثمر
5.	sämän	ثمن
14. (1) 11. (2)	sämänd	سمند
15. (2)	sämin	ثمین
16. (1)	sänäwbär	صنوبر
11. (1)	sänjä	سنجه
15. (2)	säha	سها
12. (1) 16. (1)	sähba	صهبا
10.	sähmnak	سهمناک
6.	sähw	سهو
14. (2)	sähih	صحیح
11. (1) 12. (2)	säwad	سواد
10.	säwar	سوار
12. (1)	säwda	سودا
12. (1)12. (2)	säwt	صوت
1. 2.	säwr	ثور
4. (2) 11. (2) 12. (2)	sä′b	صعب
4. (2)	sä′y	سعی
3. (1)	säyd	صید
15. (1)	säydul — mursälin	سیدالمرسلین
9. (1)	säyqäl	صیقل
10.	säyqäl bär	صیقلبر -
4. (1)	säyl	سیل
14. (1)	säyyid	سید
9. (2)	sozugudaz	سوزگداز
12. (2)	sozish	سوزش
12. (1)	sujud	سجود
11. (1)	suxändan	سخندان
12. (2)	suxänsära	سخن سرا
12. (1) 12. (2)	sud	سود
4. (2)	sudmänd	سودمند
14. (2)	sur	سور
14. (1)	sur′ätnäma	سرعت نما
4. (1) 11. (1)	surur	سرور
4. (2) 4. (1)	surush	سروش

4.(1)	sug	سوک
14.(1) 15.(1) 15. (2)	suluk	سلوک
12.(2)	sunbul	سنبل
1.2.	sunbulä	سنبله
11.(2)	suha	سها
4.(1)	sürük	سوروک
1.2.	septämbr	سپتمبر
12.(2)	si'ät	صعت
4.(2)	sipar	سپار
4.(2)	siparish	سپارش
10.	sipah	سپاه
10.	sipäh	سپه
10.	sipähbäd	سپهبد
14.(1)	sipähdar	سپهدار
10.	sipähsalar	سپهسالار
14.(1) 15.(1)	sipehr	سپهر
12.(1)	sitämkar	ستم کار
12.(1)	sitämgär	ستمکر
12.(1)	sitiz	ستز
3.(1)	sidiq	صدق
11.(1)	sirat	صراط
12.(1)	sirisht	سرشت
15.(1)	sifat	صفات
14.(1)	sigal	سکال
14.(1)	silähshor	سلحشور
12.(1)	silk	سلک
15.(1)	silli	سیلی
12.(2) 14.(1)	sinan	سنان
11.(2)	sinanä	سنانه
4.(2) 15.(2)	sihhät	صحت
14.(1)	siyawush	سیاوش
8	siyr	سیر
4.(1)	siylab	سیلاب
4.(2) 9.(1)	siymbär	سیمبر
3.(1)	siynä	سینه

(sh) ش

14. (1)	shapur	شاپور
3. (1)	sham	شام
12. (2)	shanä	شانه
11. (1)	shahin	شاهین
12. (2)	shayäd	شاید
7.	shayi′	شایع
4. (1)	shäb	شب
15. (1)	shäbab	شباب
12. (2)	shäbpäräk	شب پرک
14. (1)	shäbistan	شبستان
12. (2)	shäpäräk	شپرک
11. (1)	shät	شط
3. (2)	shäjär	شجر
14. (1)	shärar	شرار
8. 15. (2)	shärär	شرر
15. (1)	shärrä	شر
4. (1)	shärmsar	شرمسار
7.	shärif	شریف
14. (2)	shärifuzi′	شریف وضیع
5.	shär′iy	شرعی
4. (1)	shäghäb	شغب
4. (2)	shäfiq	شفیق
12. (2)	shäfi′	شفیع
12. (2) 15. (1)	shäq	شق
11. (1)	shäkärbar	شکربار
12. (1)	shämayil	شمایل
12. (2)	shämät	شمط
1. 2.	shäms	شمس
3. (1)	shäm′	شمع
15. (1)	shäm′—i shäbistan	شمع شبستان
4. (1) 16. (2)	shämim	شمیم
8.	shähadät	شهادت
4. (2) 11. (1)	shähbaz	شهباز

www.uyghurkitap.com

12. (1)	shähpär	شهپر
12. (2) 15. (1)	shähd	شهد
3. (2)	shähsäwar	شهسوار
3. (1) 12. (2)	shäwq	شوق
12. (1)	shäwkär	شوكر
12. (2)	shäyullah	شئی الله
4. (1)	shor	شور
3. (2)12. (1)	shoridä	شوريده
12. (1) 12. (2)	shorish	شورش/شوريش
16. (2)	shuru'	شروع
15. (1)	shughl	شغل
14. (1)	shukuh	شكوه
14. (2)	shunid	شنيد
15. (1)	shu'ur	شعور
15. (1)	shuyun	شيون
4. (2)	sher	شير
10.	sher—i ghurran	شيرغران
6.	sher—i när	شيرنر
12. (2)	shi'ar	شعار
15. (1)	shitab	شتاب
4. (1)	shirä	شيره
11. (1) 14. (1)	shikaf	شكاف
4. (2)	shikänj	شكنج
4. (2)	shikiba	شكيبا
14. (1)	shiybäsi	شيبەسى
12. (1)	shiywä	شيوه

(gh) غ

3. (1)	gharat	غارات
3. (2)	gharät	غارت
15. (2)	ghäbra	غبرا
15. (2)	ghäbrä	غبره
5.	ghäbn	غبن
15. (1)	ghäddar	غدار

14.(1)	ghärib	غريب
15.(1)	ghäfärä	غفر
15.(2)	ghäläbat	غلبات
6. 12. (2)	ghälät	غلط
16.(1)	ghämzuda	غم زدا
11.(2) 12.(2)	ghämgusar	غمكسار
4.(2) 12.(2)	ghämnak	غمناك
5.	ghurur	غرور
14.(1)	ghuluw	غلو
5.(2)	ghina	غنا

(F f) ف

15.(2)	farighul—bal	فارغ البال
3.(1)	faniy	فانى
14.(2)	faiq	فائق
14.(2)	fayiq	فايق
1.2	fäbräri	فبرەرى
8.	fätrak	فتراك
9.(1)	fäth	فتح
12.(1)	fäthul—äbwab	فتح الابواب
6.	fätwa	فتوا
12.(1)	färäh	فرح
14.(2)15.(2)	färt	فرط
15.(1)	färxundä	فرخنده
15.(1)	färz	فرض
15.(2)	färsäng	فرسنك
4.(2)	färsuda	فرسوده
12.(1)	färrash	فراش
14.(1)	färrux	فرخ
14.(1)	färyasi	فرياسى
7.	fä zl	فضل
15.(2)	fäsad	فساد
14.(2)	fäsih	فصيح
16.(2)	fäqr	فقر

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

4. (2)	fän	فن
11. (1) 12. (1)	fäyz	فيض
14. (1)	fäyläqus	فيلقوس
11. (1)	fäyyaz	فياض
11. (1)	flatun	فلاطون
4. (1) 11. (1)	futuh	فتوح
14. (1)	futur	فتور
14. (1)	frat ariqi	فرات اريقى
3. (1)	furqät	فرقت
4. (2) 12. (1)	fuzun	فزون
4. (1)	fusurda	فسرده
11. (2)	fusun	فسون
15. (1)	fuqära	فقرا
12. (1)	fuyuzat	فيوضات
4. (2)	fe'l	فعل
13.	fi	فى
6.	fiträt	فطرت
16. (1)	firdäws	فردوس
14. (1) 14. (2)	firuz	فيروز
15. (2)	firuzä	فروزه
11. (1)	fisq	فسق
12. (2)	fighan	فغان
3. (2)	figar	فكار
11. (1)	fil—jumlä	فى الجمله
11. (1)	fil—mäsäl	فى المثل
13.	fil—häjär	فى الحجر
14. (1)	fihräst	فهرست

(Q q) ق

9. (2)	qat	قات / قت
11. (2)	qatla	قاتلا
14. (1)	qati'	قاطع
11. (1)	qadir	قادر
11. (2)	qadirändaz	قادرانداز

5.	qaragh	قراغ
10.	qari	قارى
11.(1)	qaf	قاف
4.(1)	qalib	قالب
4.(2)	qani'	قانع
14.(1)	qayimmäqam	قايمقام
12.(1) 12.(2)	qäba	قبا
5.	qäbz	قبض
11.(2)	qätlä	قتله
3.(2)	qät'	قطع
11.(2)	qädäh päyma	قدحپيما
12.(1)	qäd—i räfta	قدرفتا
1.2	qärn	قرن
16.(2)	qär'	قرع
10.	qäri	قرى
12.(2)	qäläq	قلق
14.(2)	qälämzän	قلم زن
5.	qälil	قليل
1. 2	qämär	قمر
4.(1)	qändil	قنديل
1. 2	qäws	قوس
12.(1)	qäwsiquzäh	قوس قزح
13.	qäwm	قوم
14.(1)	qäwwas	قواس
12.(2)	qäwiy	قوى
12.(1)	qäyd	قيد
3.(2)	qäyyad	قياد
4.(1)	qubur	قبور
12.(2)	quchmaq	قوجماق
16.(1)	qudsiy	قدسى
9.(2) 12.(1) 11.(1)	qurb	قرب
12.(1)	qurrätul—'äyn	قرةالعين
9.(2)	qufl	قفل
4.(1)	qullab	قلاب
4.(1)	qullä	قله
12.(1)	qumash	قماش

www.uyghurkitap.com

10.	quyaq	قوياق
13.	qital	قتال
6.	qit'ä	قطعه
4. (2) 12. (2)	qiran	قران
13.	qissä	قصه

(K k) ك

14. (1)	kax	كاخ
14. (1)	kaxuäywan	كاخ ايوان
14. (1)	kardan	كاردان
13.	kar—mali	كارمالى
4. (1)	kazib	كاذب
11. (1)	kashif	كاشف
12. (2)	kashiful—äsrar	كاشف الاسرار
12. (1) 12. (2)	kafur	كافور
12. (1)	kafir	كافر
4. (1) 15. (1)	kam	كام
14. (1) 16. (1)	kamran	كامران
14. (1)	kawus	كاووس
14. (1)	kawyaniy	كاويانى
12. (2)	käjräftar	كجرفتار
4. (1)	käjräw	كجرو
12. (2)	Kächäk	كچك
12. (1)	kâchkul	كچكول
12. (2)	kädä	كده
14. (1)	kädxuday	كدخداى
12. (1)	kädu	كدو
3. (2)	käräshmä	كرشمه
12. (2)	käräm	كرم
10.	käs	كس
8. 15. (1)	käsrät	كثرت
5.	käsir	كثير
4. (1)	kälam	كلام
4. (1)	kälan	كلان

12. (1) 15. (1)	kälim	كليم
15. (1)	kämalat	كمالات
10.	kämin'gah	كمين كاه
12. (1)	känarä	كناره
12. (1)	Käh	كه
12. (2)	kähräba	كهربا
8.	Kähf	كهف
15. (1)	Kähulät	كهولت
12. (1)	käwsär	كوثر
12. (2)	käwkäb	كوكب
15. (1)	käwkäbistan	كوكبستان
14. (1)	käwn	كون
15. (2)	käwnäyn	كونين
9. (2)	kä'bä	كعبه
14. (1)	käyxisro	كيخسرو
14. (2)	käyl	كيل
13.	koragan	كوراكان
6.	korbatin	كورباطن
12. (1)	koy	كوى
11. (2)	ku	كو
11. (1)	kurifäqir	كورى فقر
15. (2)	kulach	كلاج
6.	kulbar	كولبار
14. (1)	kund	كند
14. (1)	kuhäntaq	كهن طاق
14. (1)	ken	كين
11. (1)	kirdar	كردار
12. (2)	kirdigar	كردكار
15. (1) 15. (2)	kiswät	كسوت
4. (2)	kilk	كلك
14. (1)	kimxab—i ghäbra	كيمخاب غبرا
13.	kinä	كينه
15. (2)	kiyasät	كياست

www.uyghurkitap.com

(G g) گ

4. (2)	gam	کام/گام
4. (2)	gärd	کرد/گرد
15. (1)	gärdan	کردان
15. (2)	gärdun	کردون
14. (1)	gärdish	کردش
8. 12. (1) 14. (1)	gärm	کرم/گرم
4. (2)	gäzänd	کزند
6.	gäwhär	کوهر/گوهر
9.(2)	goshä	کوشه
4. (2)	gudaz	کداز
14. (1)	gudärzä	کودرز
4. (1)	gurizan	کریزان
9. (1)	guzar	گذار
14. (2)	guzarish	کذارش
3. (2)	guzär	کذر
14.(2)	gustär	کستر
3. (1) 12. (1)	guftar	کفتار/گفتار
10.	guftugo	کفتکو
10.	guftugoy	کفتکوی
11. (1)	gung	کنک
11. (2)	gulrux	کلرخ
12. (1) 12. (2)	gulgun	کلکون
3. (2)	gul'uzar	کل عذار
12. (1)	gul—i ruxsar	کل رخسار
12. (1)	gul—i humra	کلی حمرا
15.(1)	gunagun	کوناکون
16.(1)	gitinämä	کیتی نما
14. (1)	gir	کیر/گیر
4. (2) 11. (1)	gird	کرد/گرد
9. (2) 15. (1)	gisu	کیسو

(L l) ل

11. (1)	latäqnätu	لاتقنطو
11. (2)	lajäräm	لاجرم
4. (1)	lal	لال
13.	lamäqam	لامقام
3. (2)	layä'qil	لايعقل
6.	lät	لت
8.	lättä	لت
16. (2)	läjaj	لجاج
11. (1)	läzzat	لذات
3. (1)	läziz	لذيذ
12. (1)	läshkär	لشكر
14. (1)	läshkärkäsh	لشكركش
6.	lafz	لفظ
14. (1)	läqumahsin	لقوماحسن
16. (2)	läm'ä	لمعه
4. (1)	lämhä	لمحه
15. (2)	läwänd	لوند
12. (2)	läwh	لوح
11. (1)	lä'l	لعل
15. (1)	läim	لئم
4. (1)	läyl	ليل
6. 15. (1)	läylätul—qädr	ليلةالقدر
14. (1)	luhräsit	لهرست
14. (1)	luhräsib	لهرسيب
12. (1)	liymä'ällah	لى مع الله

(M m) م

16. (1)	ma'äda	ماعدا
4. (1) 14. (1)	mabäyn	مابين
4. (1)	mat	مات

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

11. (2)	matäm sära	ماتم سرا
6.	maran	ماران
1. 2	march	مارج
16. (2)	mazagh	مازاغ
4. (2)	masiwa	ماسوا
11. (1)	masiwällah	ماسوالله
14. (2)	mafat	مافات
5.	malik	مالك
3. (1)	manänd	مانند
3. (1)	manändä	مانندە
3. (2)	mah	ماه
9. (1)	mahroy	ماەروى
1. 2	may	مى
12. (1) 15. (1)	mayä	مايه
12. (1)	mä'ash	معاش
4. (2) 11. (1) 14. (1)	mä'af	معاف
4. (2)	mäta'	متاع
13.	mätläb	مطلب
11. (1) 12. (2) 15. (2)	mätlub	مطلوب
4. (2)	mäjaz	مجاز
3. (2) 12. (2)	mäjaziy	مجازى
7.	mäjzub	مجذوب
14. (1)	mäjus	مجوس
14. (1)	mädfän	مدفن
7.	mädfun	مدفون
13. (2)	mädid	مديد
14. (2)	märasil	مراسل
3. (2) 11. (1) 12. (2)	märdum	مردم
4. (2)	märduman	مردمان
15. (2)	mä'räz	معرض
7.	mä'ruf	معروف
3. (1) 12. (2) 15. (2)	märghub	مرغوب
4. (2) 14. (1)	märg	مرگ
3. (1) 12. (1)	märhäm	مرهم
4. (1)	märiz	مريض
6.	mäzarat	مزارات

16. (1)	mäzahir	مظاهر
15. (1)	mäzällät	مذلت
4. (2)	mä'zur	معذور
14. (2)	mä'zul	معزول
11. (1)	mäz'häriy	مظهرى
11. (1)	mäsaf	مصاف
12. (2)	mäsäl	مثل
14. (1)	mästur	مسطور
15. (1)	mästurä	مستوره
16. (1)	mäsx	مسخ
16. (1)	mäsdud	مسدود
4. (1)	mäsrur	مسرور
11. (1) 12. (1) 15. (2)	mäskän	مسكن
10. 14. (1)	mäsnäd	مسند
14. (1)	mäsnädnishin	مسندنشين
15. (1)	mäsih	مسح
15. (2)	mä'siyät	معصيت
16. (2)	mäshshatä	مشاطه
5.	mäshrä'	مشرع
5.	mäshriq	مشرق
4. (2)	mäsh'uf	مشعوف
5.	mäghrib	مغرب
13.	mäghfur	مغفور
4. (2) 12. (2)	mäghfirät	مغفرت
16. (2)	mäfhum	مفهوم
13.	mäqalat	مقالات
3. (2) 14. (1)	mäqär	مقر
12. (1)	mäqdäm	مقدم
6. 15. (1)	mäkshuf	مكشوف
8.	mägäs	مكس
12. (1)	mälahät	ملاحت
15. (1)	mälayik	ملايك
15. (1)	mäläkut	ملكوت
12. (1)	mälul	ملول
16. (1)	mälih	مليح
14. (1)	mämalik	ممالك

4. (2)	mä'mān	مائمن
3. (2)	mä'mur	معمور
12. (1)	mä'murä	معموره
3. (2)	mänazil	منازل
9. (1)	mänzär	منظر
3. (1) 12. (1)	mänzur	منظور
14. (1)	mänzum	منظوم
3. (2)	mäh	مه
4. (2)	mähabät	مهابت
12. (2)	mähäk	محك
4. (1) 12. (1)	mähjur	مهجور
9. (1) 12. (1)	mähräm	محرم
12. (1) 14. (2)	mähz	محض
4. (1) 11. (1)	mähzun	محزون
4. (1)	mähshär	محشر
11. (2)	mähläqa	مەلقا
9. (2) 12. (1) 12. (2)	mähw	محو
3. (1)	mähwäsh	مهوش
12. (1)	mäh—i änwar	مەانوار
12. (2)	mä'wa	مائوا
9. (2)	mäwjzän	موج زن
14. (2)	mäwrus	موروث
13.	mäwrid	موريد
12. (1) 12. (2)	mäwzun	موزون
5.	mäwzi'	موضع
15. (1)	mäwsuf	موصوف
4. (2)	mäwquf	موقوف
14. (1)	mäwlud	مولود
12. (2)	mäwhum	موهوم
12. (2)	mäylan	ميلان
12. (1)	mäy—i täwhid	مي توحيد
15. (1)	muä'rra	معرا
16. (2)	muässir	موئثر
14. (1) 14. (2)	mubahat	مباهات
15. (1)	mubärra	مبرا
16. (2)	mubtädi'	مبتدع

3. (2)	mubtäla	مبتلا
12. (1)	mubhäm	مبهم
15. (2)	mutabä'ät	متابعت
12. (1) 12. (2)	mu'tad	معتاد
1. 2	mutäkäbbir	متكبر
9. (2) 15. (2)	mu'täkif	معتكف
15. (2)	mutäsäwwär	متصور
12. (2)	muttäfäq	متفق
15. (2)	muttäqiy	متقى
3. (1) 14. (2)	muttäsil	متصل/متصيل
16. (2)	muttäli'	مطلع
11. (2)	mutrib	مطرب
16. (2)	mujtämi'	مجتمع
15. (2)	mujib	موجب
15. (2)	muxaläfät	مخالفت
13.	muxalifät	مخالفت
12. (1) 12. (2)	muxtäs	مختص
3. (1)	muxtäsär	مختصر
9. (1) 11. (2) 12. (2)	mudam	مدام
5.	murafiq	مرافق
14. (1)	murättäb qilmaq	مرتب قيلماق
12. (1)	muräjjäh	مرجح
16. (2)	murtäfi'	مرتفع
9. (1)	murdar	مردار
14. (1)	mursälin	مرسلين
7.	murshid	مرشد
12. (2)	murur	مرور
12. (2) 15. (2)	muruwwät	مروت
13.	muzafat	مضافات
14. (2)	muzäyyän	مزين
12. (1)	muztärib	مضطرب
3. (2) 11. (1)	muzhdä	مژده
15. (1)	musahib	مصاحب
15. (1)	musäbbib	مسبب
14. (1) 15. (1)	musälläm	مسلم
12. (1)	musäwwär	مصور

www.uyghurkitap.com

9. (2) 12. (2)	mustäjab	مستجاب
12. (1)	mustäghna	مستغنى
6. 9. (2)	mustäfa	مصطفى
14. (1)	mustäqim	مستقيم
16. (2)	mustämi′	مستمع
14. (1)	mustäwliy	مستولى
9. (1) 12. (2) 15. (2)	mus'häf	مصحف
5.	mush	موش
12. (2)	mushtäräk	مشترک
5. 14. (2)	mushtäriy	مشترى
3. (2)	mushfiq	مشفق
11. (1)	mushk	مشک
9. (2)	mushkbar	مشکبار
14. (1)	mushkilkushay	مشکل کشاى
12. (2)	mushkin	مشکين
16. (1)	mughbächä	مغبچه
15. (2)	muflis	مفلس
15. (1)	muqärräbiyn	مقربين
15. (2)	mukabärä	مکابره
16. (1)	mukälläl	مکلل
4. (1)	mul	مل
4. (2) 14. (1)	mulk	ملک
14. (2)	mulul	ملول
12. (1)	mulhäm	ملهم
12. (1)	mulhim	ملهم
11. (1)	mumäyyiz	مميز
15. (1)	muntäxib	منتخيب
3. (2) 9. (2) 13.	muntäzir	منتظر/منتظير
14. (1)	muntäqil	منتقل
16. (2)	munqäti′	منقطع
14. (2)	munir	منير
12. (2)	munis	مونس
9. (1)	muhal	محال
4. (2)	muhlik	مهلک
12. (2)	muhit	محيط
15. (2)	muwafäqät	موافقت

3. (2)	mehr—i taban	مهرتابان
12. (1)	midhät	مدحت
6.	mirat	مرات
11. (1)	mi'raj	معراج
1. 2	mizan	ميزان
3. (1)	mizhgan	مژگان
3. (2)	misl	مثل
8.	mishusäg	ميش وسك
5. 16. (1)	min	من
14. (2)	mihän	محن
13.	miy'ad	ميعاد

(N n) ن

11. (2)	nab	ناب
4. (1)	napädid	ناپديد
6.	natäwan	ناتوان
15. (1)	nar	نار
12. (1)	nazpärwär	نازپرور
16. (1)	nasih	ناصح
16. (1)	nafiz	نافذ
3. (1)	nafi'	نافع
9. (2)	naqis	ناقص
4. (1)	nal	نال
5.	namäsmu'	نامسموع
15. (1)	namä'dud	نامعدود
15. (1)	namutänahiy	نامتناهي
11. (1)	namunäng	نام ننگ
3. (1) 3. (2) 12. (2)	nawäk	ناوك
3. (1)	nayab	ناياب
14. (2)	näbid	نبد
3. (2)	näbiy	نبی
15. (1)	nä't	نعت
4. (1)	näxl	نخل
12. (1)	närdban	نردبان

www.uyghurkitap.com

14. (1)	närs	نرس
14. (1)	närsiy	نرسى
12. (2)	närgis	نركس
14. (1)	näzärchabuki	نظرجابكى
12. (1)	näzzarä	نظاره
14. (1)	näzhänd	نژند
14. (2)	näsäq	نسق
14. (1)	näss	نص
4. (2) 12. (1)	näsim	نسيم
11. (2)	näshat	نشاط
12. (1) 12. (2)	näsh'ä	نشئه
9. (1)	näshäst	نشست
4. (2)	nä'sh	نعش
14. (1)	näshimän	نشيمن
15. (1)	näshimin	نشمين
11. (1)	näfsimä	نفسيمه
11. (1)	näfs—i häwa	نفس هوا
14. (2)	näfir	نفير
8.	näqsh—i tab	نقش تاب
9. (2) 11. (1)	näng	ننك/نينك
8.	näma	نما
8.	nämay	نماى
12. (2)	nämäk	نمك
12. (2)	nämud	نمود
11. (1)	nämudar	نمودار
9. (1)	nähs	نحس
4. (2)	nähif	نهيف
14. (1)	näwa	نوا
14. (2)	näwaz	نواز
14. (1)	näwbät	نوبت
12. (1)	näwräs	نورس
4. (2)	näwhä	نوحه
12. (1) 12. (2)	näw'	نوع
7.	näw'—näw'	نوع نوع
8. 12. (2)	näysan	نيسان
12. (1)	näyyir	نير

3. (2)	nosh	نوش
1. 2	nowämbr	نوومبر
15. (1)	nubuwwät	نبوت
14. (1)	nuxust	نخست
14. (1)	nudär	نودر
4. (1) 13.	nuzul	نزول
15. (2)	nush	نوش
11. (1) 12. (2)	nuqät	نقط
12. (2)	nuql	نقل
12. (2)	nuktäran	نکته‌ران
11. (1)	nebak	نی باک
16. (1)	nesud	نی سود
4. (1)	nek	نیک
9. (1)	nekxuy	نیکخوی
12. (1)	nida	ندا
4. (2)	nizar	نزار
4. (2)	nisar	نثار
13.	nisbät	نسبت
15. (2) 4. (1)	nish	نیش
12. (2)	nishimän	نشیمن
12. (2)	nishimin	نشمین
4. (2) 14. (1)	nishin	نشین
12. (1)	nigah	نگاه
12. (1) 15. (1)	nigun	نگون
12. (2)	nilin	نیلین
14. (1)	nihad	نهاد
3. (1) 8.	nihal	نهال
3. (2) 4. (2)	nihan	نهان

(H h) ه

4. (2) 9. (2)	hatif	هاطف
15. (2)	hadisat	حوادثات
16. (1)	hasid	حاسد

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

12. (2)	hasha	حاشا
12. (2)	hashä	حاشه
12. (1)	hashälillah	حاشه‌لله
14. (1)	hala	حالا
13.	hamilä	حامله
12. (1)	hayil	حايل
15. (1)	häbib	حبيب
3. (1) 11. (1)	häjr	هجر
11. (2)	häjrnab	هجرناب
5.	häd	حد
11. (2)	hädäf	هدف
4. (2)	häras	هراس
15. (1)	härasan	هراسان
12. (1)	häräm	حرم
11. (2)	härf	حرف
12. (2)	härir	حرير
1. 2	häris	حريص
12. (1)	härim	حريم
3. (2)	häzar	هزار
3. (2)	häzin	حزين
4. (1)	häsb	حسب
12. (2)	häk	حک
4. (1)	hämaghush	هم اغوش
14. (1)	hämal	حمال
4. (1)	hämayil	حمايل
8.	hämta	همتا
4. (1)	hämxab	همخواب
12. (1)	hämdäm	همدم
12. (2) 15. (2)	hämraz	همراز
12. (2)	hämzäban	همزبان
3. (1)	hämnishin	همنشين
1. 2	hämul	حمول
15. (1)	hän'gam	هنکام
12. (2)	hän'gamä	هنکامه
4. (1)	häwa	هوا
5.	häway	حواى

4. (1) 13.	häy	حى
11. (1)	häyf	حيف
13.	häyyighäfur	حى غفور
1. 2	hut	حوت
5. 13.	hudud	حدود
5.	huzzar	حضار
15. (2)	huqqä	حق
4. (1)	hulul	حلول
14. (1)	humay	هماى
12. (1)	humra	حمرا
6.	huwäyda	هويدا
9. (2)	hidayät	هدايت
4. (2)	hiddät	حدت
11. (2) 12. (1)	hirman	هرمان
14. (1)	hifz	حفظ
12. (2)	hikmät	حكمت
14. (2)	hikmätmäab	حكمت ماب
12. (2)	hilal	هلال
6.	hin	حين

(O o) ئو

10	otbalin	اوت بالين
9. (1) 12. (1)	oq	اوق
8.	olmaghim	اولماغيم

(U u) ئۇ

11. (1)	'ujb	عجب
12. (2)	'ud	عود
14. (2)	'udul	عدول
4. (1)	'uruj	عروج
4. (2)	'uzar	عذار

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

8.	'uzw	عضو
9. (1) 13.	ustuwar	اوستوار
11. (2)	'usr	عسر
1. 2	'ushur ay	عشوراى
4. (1)	'uqab	عقاب
12. (2)	'uqba	عقبى
4. (2)	'uqbä	عقبه
13.	ulus	اولوس
12. (2)	'uluw('uluww)	علو
15. (1)	'ulwiyxiram	علوى خرام

ۋ (W w)

3. (2)	wabästä	وابسته
12. (1)	wazhgun	واژكون
3. (2)	wasil	واصل
14. (1)	waqi'	واقع
13.	waqi'at	واقعات
3. (2) 9. (1)	walä	واله
4. (2)	walidäyn	والدين
14. (2)	wahid	واحد
16. (2)	wäjd	وجد
4. (2)	wädiä't	وديعت
14. (1)	wärd	ورد
12. (2) 14. (1)	wärzish	ورزش
11. (1)	wäzzuha	والضحى
12. (2)	wäsät	وسط
11. (1) 14. (1) 16. (2)	wäsf	وصف
12. (2)	wäshshäms	والشمس
12. (1)	wäfaayin	وفاايين
5.	wäqf	وقف
14. (1) 14. (2)	wäladät	ولادت
5.	wäläd	ولد
11. (1)	wälläyl	والليل
4. (2)	wälwälä	ولوله

14. (1)	wäli	ولی
14. (1)	wäliy'ähd	ولی عهد
16. (1)	wähdät	وحدت
14. (1)	wähshiy	وحشی
15. (1)	wähyi	وحی
16. (2)	wäillah	والله
4. (1)	wäyla	ویلا
4. (1)	wisaq	وثاق
12. (1)	wus'ät	وسعت
15. (1)	wuquf	وقوف
14. (1) 16. (2)	wuqu'	وقوع

(E e) ئې

9. (1) 12. (2)	eltmäk	ايلتماک/ايلتمک

(I i) ئى

11. (1) 11. (2) 12. (1)	ibtila	ابتلا
16. (2)	iblagh	ابلاغ
13.	ibn	ابن
4. (1)	ibn sälam	ابن سلام
14. (1)	ip	ايب
16. (2)	ittila'	اطلاع
13.	itmam	اتمام
9. (1) 15. (1)	ijtinab	اجتناب
13.	ijlal	اجلال
13.	ixtitam	اختتام
11. (1)	ixtilat	اختلاط
15. (2)	ixraj	اخراج
11. (1)	irtibat	ارتباط
14. (1) 16. (1)	irshad	ارشاد

www.uyghurkitap.com

15. (2)	iztirab	اضطراب
12. (1) 12. (2)	'izzujah	عزجاه
12. (1)	istighfar	استغفار
14. (2)	istiwa	استوا
16. (1)	isfa	اسفا
9. (1)	iskändär	اسكندر
15. (1)	ishti'al	اشتعال
14. (2)	ishtighal	اشتغال
3. (1)	'ishqpichan	عشق پيچان
11. (2)	'ishwä	عشوه
14. (2)	iqbal	اقبال
8.	igriyu	ايكريو
15. (2)	iltizam	التزام
10.	ilghan	ايلغان
11. (2)	imam	امام
3. (2)	iman	ايمان
14. (1)	imtidat	امتداد
12. (1)	imsak	امساک
9. (2)	imn	ايمن
3. (2)	'inayät	عنايت
11. (1)	inbisat	انبساط
15. (1)	intibah	انتباه
14. (1)	intifa'	انتفاع
5.	'indä	عند
4. (1) 16. (1)	ins	اينس
14. (1)	inqiyad	انقياد
9. (2)	ihtiraz	اهتراز/احتراز
15. (2)	ihanät	اهانت
14. (1) (2)	ihtimam	اهتمام
14. (2)	i'tidal	اعتدال
12. (1)	'iysa	عيسى

3. (2)	iysar	ايثار

(Y y) ي

12. (2)	yab	ياب
13.	yaran	ياران
8.	yazghurmaq	يازغورماق
9. (1)	yazugh	يازوغ
9. (1)	yazuq	يازوق
12. (1)	yastamaq	ياستاماق
3. (2) 12. (1)	yastanmaq	ياستانماق
4. (2)	yawär	ياور
4. (2)	yawuq	ياووق
12. (1)	yäd—i bäyza	يدبيضا
14. (2)	yäzdan	يزدان
14. (1)	yäzdan päräst	يزدان پرست
12. (2)	yäkta	يكتا
4. (2)	yäkjihät	يكجهت
3. (2)	yängligh	ينكليغ
4. (1)	yäwmut—tänad	يوم التناد

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يەتتىنچى قىسمەن ئىبارىلەر

ئاسمانىي تۆرت دەفتەر— كۆكتىن چۈشكەن تۆت كىتاب (زەبۇر، تەۋرات، ئىنجىل ۋە قۇرئان).

ئامىن، يارەببىل ئالەمىن— تىلەكىمنى ئىجابەت قىل، ئەي پۈتۈن ئالەمنى پەرۋىش قىلغۇچى ئاللا.

ئەئەززى ئەسھاب— ھەمسۆھبەتلەرنىڭ ئەڭ ئەزىزى.

ئەئەززى ئەھباب— دوستلارنىڭ ئەڭ ئەزىزى

ئەبەن ئەن جەددىي— ئاتا - بوۋىلاردىن تارتىپ، نەسىلدىن نەسىلگە.

ئەببەدەت ئەھسانەھۇ — ئېھسانلىرىنى ئەبەدىي قىلسۇن، ئېھسانى ئەبەدىي بولسۇن.

ئەبرى قىيرمانەند— قارا بۇلۇت.

ئەبرى نەيسان— باھار بۇلۇتى.

ئەبنايى دەھر— زاماندىشلار، قۇرداشلار.

ئەبۇھاتەم ئەل — ئەتتار زاھىرۇھۇ زاھىرۇت - تۇججار ۋە باتىنۇھۇ باتىنۇل-ئەبرار- ئەبۇھاتەم ئەل - ئەتتار زاھىرىي كۆرۈنۈشى سودىگەرگە، ئەسلىدە دىلى ياخشى بەندىلەر دىلىغا ئوخشايدۇ.

ئەت تەلەززۇزۇ بىل - بۇكائى سەمەنۇل - بۇكائى— يىغىدىن لەززەتلىنىش يىغىنىڭ باھاسىدۇر.

ئەت تەھاۋۋنۇ بىل - ئەمرى مىن قىللەتىل — مەئرىفەتى بىل - ئەمرى— بىر ئىشقا سۇسلۇق قىلىش، ئۇ ئىشنى ياخشى بىلمەسلىكتىندۇر.

ئەت - تەۋەككۈلۇ بىل - لىسانى يۇرىسۇد - دەئۇاۋە ئەت - تەۋەككۈلۇ بىل-قەلبى يۇرىسۇل - مەئنا— تىل بىلەن تەۋەككۈل قىلىش دەۋا پەيدا قىلىدۇ، دىل بىلەن بولسا مەنە چىقىرىدۇ.

ئەتلەئەت مىن جەبھەتىس - ساقى تەجەللىيۇل - ھۇدا— ساقىنىڭ پېشانىسىدىن ھىدايەت نۇرى چاقنىدى.

ئەتلەسى گەردۇن — ئاسمان.

ئەتىئۇ ئۇلۇۋەل — **ئەمرى**— ئەمىرگە بويسۇنۇش.

ئەجەل پەيمانەسى— ئەجەل مۇددىتى.

ئەجەم شۇئەراسى— پارس شائىرلىرى

ئەجەم مۇلۇكى— ئېران پادشاھلىرى

ئەجىللەئى ئەسھاب— ھۆرمەتلىك ھەمسۆھبەتلەر.

ئەخبار راۋىيلەرى— خەۋەر بەرگۈچىلەر، ھېكايە قىلغۇچىلار.

ئەختەر قارا بولماق— بەختسىزلىككە يولۇقماق

ئەد ـ دۇنيا مەزرەئەتۇل ـ ئاخىرەـ بۇ دۇنيا ئۇ دۇنيانىڭ پالىزى.

ئەد ـ دۇنيا يەۋمۇن ۋە لەنا فىها سەۋمۇنـ دۇنيا بىر كۈندەك ۋە بىز ئۇنىڭدا كۈن كەچۈرگۈچىلەرمىز.

ئەدلۇسائەتىن خەيرۇن مىن ئىبادەتىنس ـ سەقەلەين— بىر سائەت قىلىنغان ئادىللىق ئىنس جىننىڭ ھەر قانداق تائەت ـ ئىبادىتىدىن ياخشىراقتۇر.

ئەدلۇسائەتىن خەيرۇن مىن ئىبادەتى سىتتىنە سەنەتەن— بىر سائەتلىك ئادىللىق ئاتمىش يىللىق ئىبادەتتىن ياخشىراق.

ئەربابى بىينىش— بىرەر ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلەلەيدىغانلار، ئالدىن كۆرەرلەر.

ئەربابى مەئانىي— ئالىملار.

ئەربابى ۋەزايىف— ۋەزىپە ئىگىلىرى، دۆلەت خىزمەتچىلىرى.

ئەر راغىبۇ فىل-ئەتائى لامىقدارە لەھۇ ۋەر-راغىبۇ فىل-مۇئتىي ئەزىزۇن— ئاتا قىلىنغان نەرسىنى سۆيگۈچى قەدىرسىزدۇر ۋە ئاتا قىلغۇچىنى سۆيگۈچى ئەزىزدۇر.

ئەر ـ رەفىقۇ سۇممەت ـ تەرىيق— «ئاۋۋال دوست تاللا، ئاندىن سەپەرگە چىق» مەنىسىدىكى ئىبارە.

ئەر ـ رەھمان— ناھايىتى مېھرىبان (ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى).

ئەر ـ رەھمانۇ ئەللەمەل ـ قۇرئانە— مېھرىبان ئاللا قۇرئاننى تەلىم بەردى.

ئەر ـ رەھىم— ناھايىتى شەپقەتلىك (ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى).

ئەرزالۇ ئەشراف— تۆۋەن ۋە يۇقىرى تەبىقىلەر.

ئەرزالى دۇرد ئاشام— مەي قالدۇقىنى (دۇغىنى) ئىچكۈچى تۆۋەن تەبىقە كىشىلىرى.

ئەرزانىي ئەيلەمەكـ لايىق كۆرمەك.

ئەرزۇ زىلزالەھا ۋە ئەخرەجەتىل ـ ئەرزۇ ئەسقالەھا— يەر (ھەر قاچان تىترىسە ئۆز تىترىشى بىلەن ۋە (ھەرقاچان) يەر ئۆز ئىچىدىكى يۈكىنى تاشقىرىغا چىقارسا،...

ئەرزۇ سەما— يەر ۋە ئاسمان.

ئەرزى نىياز— سالام، دۇئا؛ زارلىنىش، يالۋۇرۇش.

ئەرزىي كۇتۇب— دۇنياۋى كىتابلار.

ئەرسەئى ئافاق— كۆك، ئاسمان.

ئەرسەئى خاك— يەر يۈزى.

ئەرش جەناب— ئەڭ يۇقىرى ئورۇن، تەخت.

ئەرفەئى دەرەجات— دەرىجىلەرنىڭ ئەڭ يۇقىرىسى.

ئەركانى دەۋلەت— دۆلەتنىڭ كاتتىلىرى، دۆلەتنىڭ ئۇلۇغ كىشىلىرى.

ئەزابى ئەلىم— دەردلىك ئازاب.

ئەزتەھى دىل— ئەستايىدىل، چىن يۈرەكتىن.

ئەزرۇيى لۇتف— ياخشىلىق يۈزىسىدىن.

ئۇيغۇر كىتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

ئەززەمە قەدرەھۇ ... كەررەمە ۋەجھەھۇ — قەدرىنى ئۇلۇغ قىلدى ... يۈزىنى مۇكەررەم قىلسۇن.

ئەزمى تەسبىھۇ مۇسەللا قىلماق — تەسبىھ ۋە جايىنامازغا ئىنتىلمەك.

ئەزمى راھ — يولغا چىقىش.

ئەزمى سەما — ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈش.

ئەزمى سەيد — ئوۋغا چىقىش.

ئەزھا ئىيدى — قۇربان ھېيتى.

ئەسسالامۇ ئەلەيكە، ياسەييىدەل ـ مۇرسەلىن — ئەي، پەيغەمبەرلەر سەييىدى (مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىغا مەنسۇپ كىشى)، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ئەس ـ سەۋمۇلى — روزا پەقەت مەن ئۈچۈندۇر.

ئەس ـ سىياھەتۇ بىل ـ قۇلۇبى — ساياھەت دىل بىلەن بولىدۇ، دىلنى ساياھەت قىلدۇرۇش تەپەككۇر بىلەن بولىدۇ.

ئەسھابى جاۋىدانىي — دائىمىي سۆھبەتداشلار.

ئەھسابى رىسالەت ئايىن — پەيغەمبەر ھەمسۆھبەتلىرى.

ئەسھابىي كەن ـ نۇجۇم — مېنىڭ ساھابىلىرىم گوياكى يۇلتۇزلاردۇر.

ئەشرەفى ئەۋساف — سۈپەتلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى.

ئەش ـ شۇكرۇلىللاھ — ئاللاھقا شۈكۈر بولۇشى كېرەك.

ئەشھەدۇ ئەن لائىلاھە ئىللەللاھ — بىر ئاللادىن باشقا ئاللا يوق، ئاللا بىر دەپ گۇۋاھلىق بېرىمەن.

ئەفلاك سەيرى — ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى.

ئەقدام ئۇرماق — قەدەم باسماق؛ ھەرىكەت قىلماق.

ئەكابىر ۋە ئەشراف — ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئېتىبارلىق زاتلار.

ئەكابىرى ئەۋلىيا — ئەۋلىيالارنىڭ ئۇلۇغلىرى.

ئەكباد پەيۋەند — جىگەر پارىسى، ئەڭ يېقىن، پەرزەنت.

ئەكرەمۇل ـ ئەكرەمىن — ياخشىلىرىنىڭ كەرىمى، ھىممىتى.

ئەكرىمىز ـ زەيفە — مېھماننى ھۆرمەت قىل!

ئەكلۇشۇرب — يېمەك ـ ئىچمەك.

ئەلاقەدرى مەراتىبىھىم — ئۆز مەرتىۋىلىرىگە يارىشا.

ئەل ـ ئەدل — ئادالەت، ئادىللىق.

ئەلەس ـ سەۋىيە — باباراۋەر، تەپمۇ تەڭ

ئەل ـ ئەسمائۇ تەنزىلۇمىنەس ـ سەما — ئىسىملار ئاسماندىن چۈشىدۇ.

ئەلەف بەھا — زىرائەتنىڭ كۆكىگە قاراپ بەلگىلەنگەن سېلىق.

ئەلەل ـ ئالەمىنە دامە ئىھسانۇھۇ، فەقۇل خەللە دەللاھۇ سۇلتانەھۇ — ئۇنىڭ ئىھسانى ئالەملەر ئۈزرە داۋام قىلسۇن. شۇنداق ئىكەن، دېگىن: ئاللا ئۇنىڭ سەلتەنىتىنى ئەبەدىي قىلسۇن.

ئەلەم ئەقۇل ئىننەكە لەن تەستەتىئە مەئىيە سەبرەن — مەن بىلەن بىرگە

يۇرۇشكە سەۋر ـ تاقىتىڭ چىدىمايدۇ، — دېمىگەنمىدىم؟

ئەلەم تەرەكەيفە— كۆرمىدىڭمۇ، قانداق …

ئەلەم نەشرەھ— «قۇرئان كەرىم» 94 ـ سۈرە ئىنشىراھ، 1 ـ ئايەتنىڭ 1 ـ سۆزى:

△ «***ئەلەم نەشرەھ لەكە سەدرەكە***» — (ئى مۇھەممەد!) سېنىڭ كۆكسىڭنى (ھىدايەت، ھېكمەت ۋە قۇرئاننىڭ نۇرى بىلەن) كەڭ قىلمىدۇقمۇ؟

ئەلەيھى ئەفزەلۇس — سەلەۋات ۋە ئەكمەلۇت ـ تەھىييات— ئەپۇ قىلىشنىڭ ئەڭ ئەۋزىلى ۋە سالاملارنىڭ ئەڭ مۇكەممىلى ئۇنىڭغا بولسۇن.

ئەلەيھىس ـ سەلات ۋەس ـ سەلام— ئۇنىڭغا سالاۋاتلار ۋە سالاملار بولسۇن.

ئەلەيھىسسەلام— ئۇلارغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولسۇن (پەيغەمبەرلەرگە قارىتا).

ئەل ـ تافى خۇدايى ئالەمىيان— ئالەم خۇداسىنىڭ لۇتپى.

ئەل ـ جەننەتۇ تەھتى زىلالەسسىيۇف— جەننەت قىلىچنىڭ سايىسىدادۇر.

ئەل ـ خەيرۇ كۇللۇھۇ فى بەيتىن ۋە مىفتاھۇھۇ ئەت ـ تەۋازۇئۇ ۋەش ـ شەررۇ كۇللۇھۇ فى بەيتىن ۋە مىفتاھۇھۇ ئەت ـ تەكەببۇرۇ— ياخشىلىقنىڭ ھەممىسى بىر ئۆيدە دۇركى، ئۇنىڭ ئاچقۇچى كەمتەرلىكتۇر ۋە يامانلىقنىڭ بارچىسى بىر ئۆيدەدۇركى، ئۇنىڭ ئاچقۇچى تەكەببۇرلۇقتۇر.

ئەلفازى فەسىھـ گۈزەل سۆز، چىرايلىق نۇتۇق.

ئەل ـ فەجرۇ لەك ئەل ـ ھۇكمۇلەھـ فەجر (تاڭ يورۇش چېغى) ساڭا، ھۆكۈم (قىلىش) ئۇنىڭ ئىختىيارىدا.

ئەل ـ فەقىرۇل ـ ھەقىر ئەلىشىر، ئەل ـ مۇتەخەللىس بىن نەۋائى، سۇتىرە ئۇيۇبۇھۇ ۋە غۇفىرە زۇنۇبۇھۇ— پېقىرۇ ھەقىر ئەلىشىر، تەخەللۇسى نەۋائى، (ئاللا) ئۇنىڭ ئەيىبلىرىنى ئەپۇ قىلسۇن ۋە گۇناھلىرىنى كەچۈرسۇن.

ئەل ـ فىرارۇ مىمما لايۇتاق— تاقەت قىلالمايدىغان نەرسىدىن قاچماق كېرەك.

ئەل ـ كاسىبۇ ھەبىبۇللاھى— كاسىب ئاللاتائالانىڭ سۆيگەن بەندىسىدۇر [بىرەر (توغرا) كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغۇچى ئاللانىڭ دوستىدۇر.]

ئەللامەئى كىشۋەر— مەملىكەتنىڭ يېتۈك ئالىمى.

ئەللاھۇس ـ سەمەد— ھەممە ئاللاھقا موھتاجدۇر.

ئەللەمەكە مالەم تەكۇن تەئلەمـ رەببىڭ ساڭا سەن بىلمىگەن نەرسىلەرنى ئۆگەتتى.

ئەل ـ مەجازۇ قەنتەرەتۇل ـ ھەقىقەت— مەجاز ھەقىقەت كۆۋرۈكىدۇر.

ئەل ـ مەئمۇرۇ مەئزۇرۇن— بۇيرۇلغان ئادەم ئۆزرىلىكتۇر؛ يەنى بىر ئادەم بىر ئىشنى يۇقىرىدىن بېرىلگەن بۇيرۇققا ئاساسەن قىلىۋاتقان بولسا، ئۇنىڭ ئىشى قانداق بولۇشتىن قەتئىينەزەر ئۇنى كەچۈرۈش كېرەك.

ئەل ـ مۇرىدۇ يەتلۇبۇ ۋەل ـ مۇرادۇ يەھرەبۇ— خالىغۇچى تەلەپ قىلىدۇ، لېكىن مۇرادىغا يېتەلمەيدۇ.

ئەل ـ مۇلەققەب بىن ـ نەۋائى— نەۋائى دەپ لەقەبلەنگەن.

ئەل ـ مىننەتۇلىللاھ— خۇداغا شۈكرى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئەل ـ ئۇزرۇ ئىنەد كىرامىنناسى مەقبۇلۇن — ئۆزرە ئۇلۇغلار قېشىدا مەقبۇلدۇر.

ئەل ـ ئۇلەمائۇ ۋەرەسەتۇل ـ ئەنبىيائى — ئالىملار پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋارىسلىرىدۇر.

ئەل ـ ۋەلەدۇ سىررۇ ئەبىھ — بالا ئاتىسىنىڭ سىرىدۇر.

ئەل ـ ئىمانۇ نىسفانى ـ نىسفۇهۇ سەبرۇن ۋە نىسفۇهۇ شۇكرۇن — ئىمان ئىككى بۆلۈمدىن ئىبارەت: يېرىمى سەۋردۇر، يېرىمى شۇكۇر.

ئەمرى بەدىئ — گۈزەل ئىش، ياخشى هادىسە.

ئەمما بەئدۇ — ئاللاغا هەمدۇ ـ سانا، پەيغەمبەر ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى، ساهابىلىرىگە دۇرۇت.

ئەنە ئەفەسەھ — مەن ئۆتكۈر ناتىقمەن، مېنى هەممىدىن پاساهەتلىكتۇرمەن.

ئەنە رەببۇكۇمۇل ـ ئەئلا — مەن سىزلەرنىڭ ئۇلۇغ رەببىڭلار بولىمەن.

ئەنەلهەق — مەن هەقمەن.

ئەنە مىنكە ئەنتەمىننى — مەن سەندىن، سەن مەندىن.

ئەنە ئۇجزى بىهى — ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى پەقەت مەن ئۆزۈم بېرىمەن.

ئەنبەرىن ئەفئى — ئۆرۈلگەن ئۇزۇن قارا چاچ.

ئەنبەرىن دۇد — خۇشبۇي، قاپقارا چاچ.

ئەنبەرىن زۇلف — خۇشبۇي قارا چاچ.

ئەنبەرىن هىلال — قارا قاش.

ئەنتە خەيرۇل ـ بەشەر، ئەنتە خەيرۇل ـ ۋەرا — سەن ئادەملەرنىڭ ياخشىسىسەن، سەن كىشىلەرنىڭ ياخشىسىسەن.

ئەنجام تاپماق — ئاخىرىغا يەتمەك، تۈگىمەك.

ئەنجۇمەن ئەهلى — بەزمىدىكىلەر.

ئەنجۇم قىياس — يۇلتۇزغا ئوخشاش.

ئەنجۇمى ئۇلۇۋۋى رىفئەت — يۈكسىلىشنىڭ ئالىي يۇلتۇزلىرى.

ئەندۇهى هىجران — ئايرىلىق قايغۇسى.

ئەنفاسى رۇهۇللەهى — ئۆتكۈر نەپەس.

ئەنفاسى مەسىها — جان بېغىشلىغۇچى نەپەسلەر.

ئەن ـ ناسۇ ئەلادىنى مۇلۇكى (هىم) — ئادەملەر پادىشاهلىرىنىڭ مەسلەكىدە بولىدۇ.

ئەنۋارى ئىشراق — پارلاپ تۇرغان نۇر.

ئەهبەبتۇئەن ئەئرىف — سېنى تونۇشقا مۇهەببەت باغلىدىم.

ئەهسەنۇل ـ قەسەس — قىسسەلەرنىڭ ئەڭ گۈزىلى.

ئەهسەنى تەقۋىم — ئەڭ چىرايلىق يارىتىلىش، كېلىشكەن قامەت: «بىز ئىنساننى شەك ـ شۈبهىسىز ئەڭ چىرايلىق شەكىلدە ياراتتۇق» («قۇرئان كەرىم» 95 ـ سۈرە تىن، 4 ـ ئايەتنىڭ قىسقارتىلمىسى).

ئەهسىن كەما ئەهسەنەللاهۇ ئىلەيكە — ئاللا ساڭا ياخشىلىق قىلغاندەك سەن هەم

ياخشىلىق قىل.

ئەھلەن ۋە سەھلەن— «خۇش كەپسىز، ياخشى كەپسىز، مەرھەمەت!» قاتارلىق ياخشى تىلەكلەرنى بىلدۈرۈدىغان ئىبارە.

ئەھلى فەزلۇ كەمال— ئالىم ۋە دانا كىشىلەر.

ئەھمال ۋە ئەسقال— يۈكلەر ۋە ئېغىر نەرسىلەر

ئەۋانىي سىيمىن— كۈمۈش ئىدىشلار

ئەۋئەدنا— ياكى يېقىنىراق

ئەۋجى رىفئەت— يۇقىرى دەرىجە

ئەۋجى سەلتەنەت— پادىشاھلىق ئورنى

ئەۋراقى سىيم— كۈمۈش ياپراقلار

ئەۋسافى پىسەندىدە— يېقىملىق سۈپەتلەر

ئەۋسافى ھەمىدە— ياخشى سۈپەتلەر

ئەۋلادى كىرام— ياخشى ئەۋلاد

ئەۋۋەلەھۇ ۋەسۋاسۇن ۋە ئاخىرەھۇ ئىفلاسۇن — ۋەسۋەسە بىلەن باشلىنىپ، گۇناھقا پېتىش بىلەن ئاخىرلىشىش.

ئەۋۋەلىنۇ ئاخىرىن— ئاۋۋالقىلار ۋە كېيىنكىلەر

ئەينەن تۇسەمما سەلسەبىل— «سەلسەبىل» (تازا، تىنىق ۋە لەززەتلىك ئېقىن سۇ؛ جەننەتتىكى بىر بۇلاقنىڭ نامى) دەپ ئاتالغان بۇلاق.

ئەينەن فىھا تۇسەمما سەلسەبىلا— ئۇ يەردىكى بۇلاقنىڭ نامى سەلسەبىلدۇر.

ئەينۇل ـ ھەيات— ھايات بۇلىقى، ھاياتلىق سۈيى

ئەينى بىينىش— (1) ئۆتكۈر كۆز؛ بۇلاق؛ ماھىيەت؛ (2) ئوخشاشلىق؛ (3) قۇياش؛ (4) ئالتۇن.

ئەييامى شەباب— يىگىتلىك دەۋرلىرى

ئەييامى فانىي— ئۆتكەن كۈنلەر

— ئەييۇھەس‌ساقىي مەن كەئسى فەنا ئەينە لەنا— ئەي ساقىي، يوقلۇق شارابىدىن بىزگە قېنى؟

ئەئمالى خەير— ياخشى ئىشلار

ئەئىززەئى ئەھباب— ئەزىز دوستلار

باختەردىن تابەخاۋەر— (1) غەربتىن شەرقىچە؛ (2) بەلخ شەھىرىنىڭ قەدىمكى نامى.

بادەئى تەھۇرا— تىنىق، ساپ مەي

بادى خەزان— كۈز شامىلى

بادى سەبا— تاڭ شامىلى

بارەئى سۇرئەتنەماى— يۈگۈرۈك ئات، چاپقۇر ئات

بارىدى يابىس— قۇرۇق سوغۇق

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بارىقەئى سەرمەدىي— زاۋالسىز (ئەبەدىي) دۆشمەنلىك
بازۇيى ئەدل- ئادالەت قولى
باسىرە شەمئى— كۆز نۇرى
باغرىغە تاش بىبركىتمەك— سەۋر قىلماق؛ ئاچلىققا چىدىماق
باغى ئەھەد— جەننەت؛ خۇدانىڭ بېغى
بافەررۇ جۇد— شانۇ شەۋكەتلىك ۋە كەرەملىك
بالكۇشاي — قانات ئاچقۇچى، قانات يايغۇچى
بائىسى سەربەلەندلىك— يۈكسىلىشنىڭ سەۋەبچىسى
بەجۇزجان — جاندىن باشقا
بەدەل ئەيلەمەك— ئايرىباشلىماق، ياپسا كەلتۈرمەك
بەدرى مۇنىر— نۇر چېچىپ تۇرغان تولۇن ئاي
بەدۋى فىترەت— يارىتىلىش ئىبتىداسى
بەدىل بولماق— تەڭ كەلمەك، باراۋەرلەشمەك
بەرەندەئى راھ— يول كۆرسەتكۈچى
بەرخەبەر بولماق— خەۋەردار بولماك
بەررۇيى خاك— تۇپراق ئۈستىگە
بەرقى جەھانسۇز— جاھاننى كۆيدۈرگۈچى چاقماق
بەزلۇجۇد— ساخاۋەت ۋە ئېھسان
بەسارەت ئەھلى— ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر
بەس ئەيلەمەك— توختاتماق، تامام قىلماق
بەستەئى دام ئەيلەمەك— تۇزاققا ئىلىندۇرماق، تۇزاققا بەند قىلماق
بەستەئى دامى فىراق— ئايرىلىق تۇزىقىغا بەند بولغان، ئايرىلىقتا قالغان
بەسىرەت كۆزى— ئۆتكۈر كۆز
بەقا سەرچەشمەسى— ئەبەدىي تىرىكلىك مەنبەيى.
بەندەئى فەرمان— بۇيرۇققا بويسۇنغۇچى قۇل، ئىتائەتلىك كىشى.
بەنى ئادەم — ئادەم بالىلىرى، ئادەم ئەۋلادى، ئىنسانلار
بەنى ئىسرائىل— يەھۇدىيلار
بەھرەبەردار ئولماق— پايدىلانماق، نەپ تاپماق
بەۋادىي تەي قەتئ قىلماق— چۆللەرنى كەزمەك؛ يول باسماق
بەۋەجھى ئەھسەن— ئوچۇق چىراي بىلەن
بەئد ئەزىن— بۇندىن كېيىن
بەيزەئى زەر— ئالتۇن تۇخۇم
بەينەل - ئەنام— خەلق ئارىسىدا
بەيىيەزەللاھۇ تەئالا ئەۋراقە جەرايىمىھا — ئاللاتائاللا ئۇنىڭ گۇناھلىرى يېزىلغان ۋاراقلارنى ئاق قىلسۇن، كەچۈرسۇن.

بۇخلۇكىينە— بېخىللىق ۋە دۈشمەنلىك

بۇ ئىسرەما فىل ـ قۇبۇر— قەبرىدىكىلەر قايتىدىن چىقىرىلسا

بىئابۇ تاب ئەيلەمەك— قۇرۇتماق، سۇسىز قىلماق

بىبەسەرلىك ئەيلەمەك— نادانلىق قىلماق

بىدئەتى سەييىئە— يامان ئۆرپ ـ ئادەت

بىررۇ ئىهسان— ياخشىلىق ۋە سېخىيلىق

بىغى كىن قىلماق— دۈشمەنلىك پىكرىدە بولماق

بىلا ئىشتىباھ— شۈبھىسىز، بىگۇمان

بىللاھ— ئاللا بىلەن قەسەم

بىھەمدىكە فەتھۇ ئەبۋابىل ـ مەئانىي— مەنە ئىشىكىنىڭ ئېچىلىشى سېنىڭ ماختىشىڭ بىلەن

بىھەمدىللاھـ ئاللاغا شۈكرى

بىۋادىس غەيىرى زى زەرئىن— ئېكىن (زىرائەت) ئۆزىمەيدىغان چۆلدە (قال-دۇردۇم).

بىۋەھمۇ بىيم— ۋەھىمىسىز ۋە قورقۇمسىز

تابە ساراھۇ ۋە جەئەلەل — جەننەتە مەسۋاھۇ— قەبرى ياخشى بولسۇن، ئورنىنى جەننەتتە قىلسۇن

تەسلىمات مۇتەكاسىرە— ناھايىتى تۆۋەنچىلىك

تەممەتىل ـ كىتاب مىشكىن ختاب ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب— ئىپاردەك خۇش پۇراق سۆزلەردىن تۈزۈلگەن كىتاب كۆچۈرۈلۈپ تاماملاندى. ئۇنىڭ راستلىقىنى (يەنى توغرا كۆچۈرۈلگەنلىكىنى) ئاللا ئۆزى بىلىدۇ. كىتاب يازغان بەك ساۋاب.

تەھاددۇ ۋە تەھابىۇ — سوۋغا ۋە سالام

تەۋفىق جامى— ئۇيغۇنلۇق قەدىھى

تۇرفەتۇل ـ ئەين— كۆزنى ئېچىپ يۇمغۇچىلىك ۋاقىت

تىغى ئىنتىقام تارتماق— ئۆچ ئالماق

تىيرباران — ئوق ياغدۇرۇش

جاۋەزەل ـ ئىسنەينى شائ — «كۇللۇ سىررىن جاۋەزەل ـ ئىسنەينى شائ» ئىبارىسىنىڭ بىر قىسمى. مەنىسى: ھەممە سىر ئىككى چىش ئارىسىدىن ئۆتسە (بارچىغا) يېيىلىدۇ.

جەرايىم ماتە قەددەم— بۇرۇن ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرى

جەففەل ـ قەلەم— قەلەم قۇرۇپ كەتتى.

جەللەت ئالائەھۇ ۋە ئەممەت نۇئەمائەھۇ ۋە لائىلاھە غەيرەھۇ— شانۇ شەۋكىتى ئۇلۇغ ۋە نېمەتلىرى بارچىغا يېتەرلىك بولدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

جەللەت ئالائۇھۇ ۋە شەئنۇھۇ— ئۇنىڭ نېمەتلىرى ۋە شانۇ شەۋكىتى ئۇلۇغدۇر.

جەمالى بەدىئ— گۈزەل جامال

جەنابى گەردۇن ئىنتىساب— ئالىي مەرتىۋە، ئالىي دەرگاھ.

جەنناتۇن تەجرى مىن تەھتىھەل - ئەنھار— باغلار تېگىدىن ئېقىپ تۇرىدىغان سۇلار مەۋجۇت.

جىلۋەگاھى گۈلشەنى قۇدس— پاكلىقنىڭ كۆرۈنۈش جايى

خاتىمۇل - ئەنبىيا سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم— (مۇھەممەد پەيغەمبەر) ئەنبىيالارنىڭ ئاخىرقىسىدۇر، ئاللانىڭ رەھمىتى ۋە سالاملىرى ئۇنىڭغا بولسۇن.

خادىمى ھەرەمەين شەرىف— ئۇلۇغ ئىككى ھەرەمنىڭ خادىمى

خالىسەن لىللاھ— ئاللا ئۈچۈن خالىس

خالىقۇل - ئافاق مىن فەۋىل - ھىجاب— ئالەم بوشلۇقىنى ياراتقۇچى ئاللا پەردىنىڭ ئۈستىدە.

خەللاقۇل - مەئانىي— مەنىلەرنى ياراتقۇچى

خەللە دەللاھۇ تەئالا مۇلكە ھۇما ۋە سۇلتانە ھۇما ۋە ئەۋزەھە ئەلەل - ئالەمىنە بىر رەھۇما ۋە ئىھسانە ھۇما— ئاللاتائاللا ئۇ ئىككىسىنىڭ پادىشاھلىقى ۋە سەلتەنىتىنى مەڭگۈلۈك قىلسۇن ۋە ئۇ ئىككىسىنىڭ ياخشىلىقىنى ۋە ئىھسانىنى پۈتۈن ئالەمگە يايسۇن.

خەللەدەللاھۇ مۇلكەھۇ ئەبەدا— ئاللاتائالا ئۇنىڭ پادىشاھلىقىنى ئەبەدىي قىلسۇن.

خەمەرتۇ تىينەتە ئادەمە بىيەدەيیە ئەربەئىنە سەباھەن— ئادەم لېيىنى ئىككى قولۇم بىلەن قىرىق كۈن يۇغۇردۇم.

خەيرات ۋە مۇبەررات— خەير - ئىھسان، ياخشىلىقلار

خەيرۇل - بەشەر— ئىنسانلارنىڭ ياخشىراقى

خەيرۇل - ئۇمۇر— ئىشلارنىڭ ياخشىسى

خەيرۇل - ئۇمۇرۇ فىل - ۋەسەت— ھەر ئىشنىڭ ئوتتۇراھال ئۆتكىنى ياخشى.

خۇللىدە مۇلكۇھۇ ۋە سۇلتانۇھۇ— ئۇنىڭ مەملىكىتى ۋە پادىشاھلىقى ئەبەدىي بولسۇن.

دامە تەۋفىقەھۇ— تەۋپىقى ھەمىشە بولسۇن.

دامە لەھۇل - مۇلك ۋە لەھۇل - ھۆكمۇ شان— ئۇنىڭ پادىشاھلىقى دائىم بولسۇن، ھۆكۈم چىقىرىش ۋە شانۇ شەۋكەت ئۇنىڭ قولىدا.

دامە ھەياتۇھۇ— ئۇنىڭ ئۆمرى ئۇزاق بولسۇن.

دامە ئىھسانەھۇ— ئۇنىڭ ئىھسانى دائىم بولسۇن.

دەساتىنى خاتىرنەۋاز— يېقىملىق داستانلار

دەئۋات مۇتەۋاففىرە— كۆپتىن - كۆپ دەۋەت

رەببىل - جەلىل— ھەممىدىن ئۈستۈن، ئالىي تەربىيىچى خۇدا

رەببىل فەلەق— سۇبھىنىڭ پەرۋەردىگارى
رەببى ھەب لى مۇلكەن لايەنبەغى لى.ئەھەدىن مىن بەئدى— ئەي پەرۋەردىگارىم، ماڭا بىر پادىشاھلىق ئاتا قىلغىنكى، مەندىن كېيىن ھېچكىمدە (ئۇنداق پادىشاھلىق) بولمىسۇن.
رەببى ئىھدىنا— ئىگەم ماڭا توغرا يول كۆرسەتكىن.
رەزىيەللاھۇ ئەنھۇم— ئاللا ئۇلاردىن رازى بولغاي.
رەفىقۇ سۇممە تەرىق— ئاۋۋال دوست (تاللا)، ئاندىن يول.
رەھمەتەن لىل - ئالەمىن— (1) ئالەم ئۈچۈن رەھمەت؛ (2) پۈتۈن ئالەملەرگە رەھمەت قىلىپ، … (3) (سىنى) ئالەملەرگە رەھمىتىم سۈپىتىدە ئەۋەتتۇق (مۇھەممەد پەيغەمبەرگە قارىتىلغان).
رەھىمە ھۇمۇللاھ- ئاللا ئۇلارغا رەھمەت قىلسۇن.
رۇھەماھۇ بەينەھۇم— ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر.
رۇھ ھەستىئى نىستىنەماي— جان بارۇ يوقتەك
رۇئيەتۇل - قەمەرى— ئاينى كۆرۈش
رىۋايەت ئاسار— رىۋايەتلەردىن ئەسەر يازغۇچىلار

زاتىل - بۇرۇج— بۇرجلىرى بار، بۇرجلۇق
زالىكە فەزلۇللاھۇ يۇئتىيەھۇ مەنيەشائ— ئەنە شۇ ئاللانىڭ پەزلى بولۇپ، ئۇنى خالىغان ئادەمگە بېرىدۇ.
زايىرى بەيتۇل - ھەرەم بولماق— مەككىگە بېرىپ كەبىنى زىيارەت قىلماق.
زەلەمنا رەببەنا— ئەي تەڭرىم، بىز ئۆزىمىزگە زۇلۇم قىلغۇچىلارمىز.
زەئى ئەييامى— ئاجىزلىق دەۋرى.
زۇلمەت بادىيەسى— قاراڭغۇلۇق چۆلى، جاھالەت.
زىدناھۇم ھۇدەن— بىز ئۇلارغا توغرا يولنى زىيادە قىلدۇق.

ساغەرى ئەلۋىدائ— خەيرلىشىش ئالدىدا ئىچىلىدىغان مەي.
سانەھەللاھۇ ئەنىل ئافاتى ۋەل - بەلىيات— ئاللاتائالا ئۇنى (ھىراتنى) ئاپەت ۋە بالالاردىن ساقلىسۇن.
سەببەتە كەللاھ— ئاللا ساڭا مۇستەھكەم ئىرادە ئاتا قىلسۇن.
سەتەجىدۇنى ئىن شا ئاللاھۇ سابىرەن ۋەلائەئسى لەكە ئەمرا— خۇدا خالىسا مېنى سەۋرلىك تاپىسەن ۋە ساڭا ھېچ گۇناھ قىلمايمەن.
سەتەرەللاھۇ ئۇيۇبەھۇ— ئاللا ئۇنىڭ ئەيىبلىرىنى ئەپۇ قىلسۇن.
سەدىقۇكە مەن ھەزەرەكە ئەز - زۇنۇبە ۋە رەفىقۇقە مەن بەسەرەكە ئەل - ئۇيۇبە ۋە ئەخۇكە مەن سايەرەكە ئىلا ئەللامىل - غۇيۇبى— سېنى كەمچىلىكلەردىن ئاگاھلاندۇرغۇچى دوست؛ ساڭا ئەيىبلىرىڭنى كۆرسىتىپ بەرگۈچى، سېنى ئاللا تەرىپىگە مايىل قىلغۇچى يولداشىڭ، ئاكا - ئۇكا بۇرادىرىڭدۇر.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سەفەر نەفئۇ زەررى— سەپەرنىڭ پايدا ۋە زىيىنى

سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋە سەللەم— ئاللاھنىڭ رەھمىتى ۋە سالاملىرى ئۇنىڭغا بولسۇن.

سەللەمنا— سالاملىرىمىز بولسۇن!

سەمىئنا ۋە ئەسەينا— ئىشىتتۇق ۋە ئىتائەت قىلمىدۇق (گۇناھ قىلدۇق).

سەۋادۇل - ۋەجھ فىد - دارەين— ئىككى دۇنيادا يۈزى قارىلىق.

سەئيى مالاكەلام— ئۇن - تىنسىز خىزمەت قىلىش، ئىتائەت.

سەيقۇلۇنە سەلاسەتۇن رەبىئھۇم كەلبۇھۇم ۋە يەقۇلۇنە خەمسەتۇن سادىسۇھۇم كەلبۇھۇم— (ئەسھابى كەھف) ئۈچ كىشى ئىدى، تۆتىنچىسى ئۇلارنىڭ ئىتىدۇر، باشقىلىرى دېدىكى: بەش كىشىدۇر، ئالتىنچىسى ئۇلارنىڭ ئىتى.

سۇبھانەللەزى ئەسرا بىئەبدىھى لەيلەن مىنەل - مەسجىدىل - ئەقسا— ئۇ زات پاكتۇركى، ئۆز بەندىسىنى بىر كېچە ھەرەم مەسچىتىدىن ئەقسا مەسچىتىگە ئېلىپ باردى.

سۇبھانەل - ھەيىيل - لەزى لايەمۇت— پاكتۇر (ئۇ) ئۆلمەيدىغان دائىمى تىرىك (زات).

سۇتۇنى ئەلەم- بايراق دەستىسى

سۇممە— ئاندىن كېيىن.

سىيماھۇم فى ۋۇجۇھىھىم مىن ئەسەرىس - سۇجۇد— ئۇلارنىڭ ئالامەتلىرى تۇرقىدىكى سەجدە ئەسىرىدىن.

شەباب ئەۋانى— ياشلىق پەيتى.

شەفىئۇل - مۇزنىبىن— گۇناھكارلارغا شاپائەت قىلغۇچى.

شەھپەرى رۇھۇل - ئەمىن— جىبرىل (جىبرەئىل) ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈپىتى.

شەيئەن لىللاھ— تەڭرى يولىدا بىرەر نەرسە (بەر).

شەيخۇش - شۇيۇخ— شەيخلەرنىڭ شەيخى، پىرلەرنىڭ پىرى.

شەيخۇل - مەشايىخ— شەيخلەرنىڭ شەيخى، ئۇستازلار ئۇستازى.

شەيئۇللاھ— ئاللانىڭ يولىدا بىر نەرسە بېرىڭلار. **شەيئ لىللاھ** - ھەق دوست!

شۇكرۇ لىللاھ— ئاللاغا شۇكۇر بولسۇنكى

شىكەستە بال— روھى ئازاب چەككەن، كۆڭلى سۇنۇق.

غەرىبۇكەل - ئەئما— مۇساپىر ناھايىتى كۆپ.

غەففارۇز - زۇنۇب— گۇنانلارنى كەچۈرگۈچى.

غەيب دۇشىزەسىدىن نىقاب ئالماق— غايىبتىن خەۋەر تاپماق.

فەتھۇل - ئەبۋاب— ئىشىكلەرنى ئېچىش.

فەتھۇن قەرىب — پات ئارىدا بولىدىغان غەلىبە.

فەختە لەفەل ـ ئەھزابۇمىن بەينىھىم — گۇرۇھلار ئۆزئارا ئىختىلاپ قىلىشتى.

فەزكۇرۇنى ئەزكۇرۇكۇم — مېنى ئەسكە ئېلىڭلار، يادلاڭلار، مەن ھەم سىزلەرنى يادقا ئالىمەن.

فەسەجەدەئەل ـ مەلائىكەتۇ كۇللۇھۇم ئەجمەئىن ئىللائىبلىس — (ئادەم ئەلەيـھىسسالامغا) ئىبلىستىن باشقا ھەممە پەرىشتىلەر سەجدە قىلدى.

فەستەقىم كەما ئۇمىرتە — ساڭا بۇيرۇلغان ئىش ئۈستىدە مەھكەم تۇر، (ئۇنى) بېجىر!

فەلەك بارگاھى — ئاسمان قەسرى، يۈكسەك ئاسمان

فەھۇم لايەئرىفۇن ھازەل ـ مەئانى — ئۇلار بۇ مەنىلەرنى چۈشەنمەيدۇ.

فى سەبىلىللاھ ـ خۇدا يولىدا، ئاللا ئۈچۈن.

قابە قەۋسەين — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مىئراجغا چىققاندا، ئاللا بىلەن ئۇنىڭ ئارىلىقى پەقەت كامان ياسىنىڭ ئىككى ئۇچى ئارىلىقىدەك ئارىلىق قالغانىكەن. بۇ «***قابە قەۋسەين***» دەپ ئاتالغان.

قابە قەۋسەينى ئەۋئەدنا — كامان ياسىنىڭ ئىككى ئۇچى ئارىلىق ياكى (ئۇنىڭدىن) يېقىنراق.

قازىيۇش ـ شەھر — شەھەرنىڭ قازىسى.

قالە ئەرەئەيتە ئىز ئەۋەينا ئىلەسسەخرەتى فەئىننى نەستۇل ـ ھۇتە — بىلەمسەن، تىك تاغ يېنىدا (ئىستىراھەت ئۈچۈن) توختىغىنىمىزدا مەن بېلىقنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن، — دېدى.

قالە ھازا فىراقۇ بەينى ۋە بەينىكە — مانا (ئەمدى) ئىككىمىز ئايرىلىمىز، — دېدى.

قالۇئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن ـ بىز ئەلۋەتتە ئاللانىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز (يەنى ئاللانىڭ بەندىلىرىمىز)، چوقۇم ئاللانىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز.

قەددەسەللاھۇ تەئالا رۇھەھۇ — ئاللا (ئۇنىڭ) روھىنى پاك قىلسۇن.

قەددەسەللاھۇ سىررەھۇ — ئاللا ئۇنىڭ سىرىنى مۇقەددەس قىلسۇن.

قەدەم تا بەفەرق — باشتىن ئاياق، بېشىدىن ئايىقىغىچە.

قەزا ئەر ـ رەجۇمۇ ئەلا نەفسىھى — بۇ كىشى ئۆزىگە (ئۆز نەپسىگە) ئۆزى ھۆكۈم چىقاردى.

قەلئە بەندان — قامال، مۇھاسىرە.

قەۋسەين («فەكانە قابە قەۋسەين ئەۋئەدنا») — ئىككى ياچاق مىقدارى ياكى ئۇنىڭدىنمۇ يېقىنراق يېقىنلاشتى (مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ مىئراجغا چىققان ۋاقتىدا تەڭرىگە قانچىلىك يېقىنلاشقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ).

قەۋلۇلەۋلاك — «ئەگەر سەن بولمىغان بولساڭ، ئاسمان ـ زېمىننى ياراتمىغان بولاردىم، ئىلاھلىقىمنىمۇ ئاشكارىلىمىغان بولاردىم» دېگەن ئايەتنىڭ قىسقارتىلمىسى.

www.uyghurkitap.com

قۇددىسە سىررۇھۇ— ئۇنىڭ سىرى مۇقەددەس قىلىنسۇن.
قۇررەتۇل - ئەين— كۆز نۇرى.
قۇل - ھۇۋەللاھۇ ئەھەد— ئېيتقىنكى، ئۇ ئاللا بىردۇر.
قىلە يا ئەرزۇ ئىبلەئى مائەكى— ئەي يەر، سۈيىڭنى يۇت، — دېيىلدى.

كاشفى ئەسرارى پىنھان— يوشۇرۇن سىرلارنى ئاچقۇچى.
كاشفى ئەسرارى ھەقايىق— ھەقىقەت سىرلىرىنى ئاچقۇچى.
كانە كەئەنلۇم - يەكۇن— بولغان، ئەمما بولمىغاندەك.
كانەللاھۇ لەم يەكۇن مەئەھ شەي— ھېچ نەرسە يوق چاغدا ھەم ئاللا بار ئىدى.
كانەلىللاھ ئەجرى كانىللاھۇ لەھ— مېنىڭ ئەجرىم ئاللاغا خاس، ئاللا ئۇنى بەرگۈچىدۇر.
كەتەبتۇقىسسەتە شەۋقىيۇ مەدمەئى باقى— ئىشتىياقىم بىلەن قىسسىنى يازدىمۇ كۆز يېشىم باقىي (قالدى).
كەتەيىس - سىجىل— كىتاب ۋاراقلىرىنى ياپقاندەك.
كەررەمنا — مۇكەررەم قىلدۇق، (باشقا مەخلۇقلاردىن) ئارتۇق قىلدۇق.
كەزەبەل - مۇنەججىمۇن— مۇنەججىملەر يالغان ئېيتىدۇ.
كەزەبە مەن ئىددەئا مەھەببەتى ئىزاجەننە ھۇل - لەيلۇ نامە ئەننى— كەچ كىرگەندە مەندىن بىخەۋەر، مېنى يادلىمىغان ھالدا ياتقان ئادەم ماڭا مۇھەببىتىم بار دەپ دەۋا قىلسا، يالغان ئېيتىپتۇ.
كەش - شەمسى نىسفۇن - نەھار— چۈش ۋاقتىدىكى قۇياشتەك.
كەلبۇھۇم باستۇن زىرائەيھى- ئەسھابۇل — كەھفنىڭ ئىتلىرى ئىككى پۇتىنى تاش ئۈستىگە يېيىپ تۇرىدۇ.
— **كەللىمىن ناسە ئەلا قەدەرى ئۇقۇلىھىم**— ئادەملەرگە پەمى يېتىدىغان (چۈشىنەلەيدىغان) دەرىجىدە گەپ قىلغىن.
كەل - ۋەھىيل - مۇنزەل- ئەۋەتىلگەن، يەتكۈزۈلگەن ۋەھىيدەك.
كەلىمەئى تەيىيبە- ياخشى سۆز، ئىمان كەلىمىسى.
كەمى بىلە كەيفى مۇبەرھەن— قانچىلىكى ۋە قانداقلىقى ئېنىق.
كەن - نەقشى فىل - ھەجەر— تاشقا ئويۇلغان نەقىشتەك.
كەۋكەب ئەنزارى— يۇلتۇزلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋەت دەرىجىلىرى.
كەيفۇل - مۇتتەفەق- بىرلەشمە كەيف.
كۇفۇۋەن ئەھەد— ئاللاغا ئوخشايدىغان ھېچ شەيئى يوقتۇر.
كۇللۇ سىررىن جاۋەزەل - ئىسنەينى شائ — **«جاۋەزەل - ئىسنەينى شائ»** قا قاراڭ.
كۇللۇ شەيئىن ھالىكۇن— ھەممە نەرسە يوقالغۇچىدۇر.
كۇللۇمەن ئەلەيھافان- دۇنيادىكى بارلىق كىشىلەر يوقالغۇسىدۇر.
كۇلۇۋەشرەبۇ ۋەلا تۇسرىفۇ— يەڭلار ۋە ئىچىڭلار، ئەمما ئىسراپ قىلماڭلار.

كۇنتۇكەنزەن — مەن ـ خەزىنە…

كۇنتۇ كەنزەن مەخفىيەن فەئەھبەبتۇ ئەن ئۇئرەفە فەخەلەقتۇل ـ خەلقە — مەن بىر مەخپىي خەزىنە ئىدىم، تونۇلماقنى خالاپ قالدىم، شۇڭا ئادەملەرنى ياراتتىم.

كۇنتۇ نەبىيەن — مەن پەيغەمبەرمەن.

كىرامۇل ـ كاتىبەين — ياخشى ـ يامانلىقنى پۈتكۈچىلەر.

گەردۇنى ئالىي ئەساس — ئەڭ يۇكسەك ئاسمان.

لائەخۇنۇ ئەل ـ مەزھەبە — مەن بۇ مەزھەبكە خىيانەت قىلمايمەن.

لاتەدخۇلۇ مىن بابىن ۋاھىدىن ۋەدخۇلۇمىن ئەبۋابىن مۇتەفەررىقە ـ (ھەممىڭلار) بىر دەرۋازىدىن كىرمەڭلار، ھەر تەرەپتىكى دەرۋازىلاردىن كىرىڭلار.

لاتەقنەتۇ — نا ئۈمىد بولماڭلار.

لاتەقنەتۇ مىن رەھمەتىللاھ — ئاللانىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلەنمەڭلار!

لاتەئكۇل تەئامەن ۋە فى مىئدەتىكە تەئامۇن — قورسىقىڭ توق چاغدا ئۈستىلەپ تاماق يېمە.

لاتۇمەنات، لاتۇئۇززا — ئىسلامدىن ئىلگىرى ئەرەبلەر چوقۇنغان بۇتلارنىڭ نامى.

لافەتا ئىللائەلى، لاسەيفە ئىللا زۇلفىقار — ئەلىدىن باشقا ھەقىقىي يىگىت يوق، زۇلپىقاردىن باشقا ھەقىقىي قىلىچ يوق.

لائۇھىسى — سانىيالمايمەن.

لائۇھىسى سەنا — ساڭا لايىق مەدھىيە ئېيتالمىدۇق.

لاھەۋلە ۋەلا قۇۋۋەتە ئىللا بىللاھ — كۈچ قۇۋۋەت، غەيرەت، شىجائەت پەقەت ئاللادىندۇر.

لائىلاھە ئىللائەنتە — ئاللا، سەندىن باشقا ئىلاھ يوق.

لائىلاھە ئىللەللاھ ـ بىر ئاللادىن باشقا ئىلاھ يوق.

لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلىللاھ — بىر ئاللادىن باشقا ھېچ ئىلاھ يوق، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئاللانىڭ بەرھەق پەيغەمبىرى.

لايۇئەددۇ ۋە لايۇھسا ـ سان ـ ساناقسىز.

لەئەزىدەننەكۇم — مەن سىزلەر ئۈچۈن ئەلۋەتتە زىيادە قىلىمەن.

لەقەد خەلەقنا ئەل ـ ئىنسانە فى ئەھسەنى تەقۋىم — ئەلۋەتتە بىز ئىنساننى ئىنتايىن مەھبۇب ۋە مەرغۇب سۈرەتتە ياراتتۇق.

لەقەلئۇل ـ جىبالى بىل ـ ئىبەرى ئەيسەرۇمىن ئىخراجىل كىبرى مىنەل ـ قۇلۇبى — دىللاردىكى كىبىر ـ ھەۋەسلەرنى يوق قىلىشقا قارىغاندا تاغنى يىڭنە بىلە ئاغدۇرۇش ئاسانراقتۇر.

لەم يەزەل — يوقالماس، ئۈزۈلۈپ قالمايدىغان.

لەم يەكۇن — … بولمىغانىدى.

www.uyghurkitap.com

لەم يەكۇن تەئلەم— ئاللا بىلمىگەننى بىلدۈردى.
لەم يەلىد ۋەلەم يۇلەد— تۆرەلمىگەن ۋە تۆرىمىگەن.
لەن تەرانى— مېنى ھەرگىزمۇ كۆرەلمەيسەن.
لەن تەنالۇل - بىررە ھەتتا تۇنفىقۇ مىمما تۇھىببۇن— تا ياخشى كۆرگەن نەرسىلىرىڭىزدىن سەرپ قىلماي تۇرۇپ ياخشىلىققا ئېرىشەلمەيسىلەر.
لەۋلاك— ئەگەر سەن بولمىساڭ ئىدىڭ.
لەيسەكە مىسلىھى شەيئۇن ۋە ھۇۋەس - سەمىئۇل - ئەلىم— ئۇنىڭغا ئوخشاش نەرسە يوقتۇر. ئۇ ھەممە نەرسىنى ئىشىتكۈچى ۋە بىلگۈچىدۇر.
لەيسەلىل - ئىنسانى ئىللا ماسەئا— ئىنسان پەقەت ئۆزىنىڭ ئىشلىگەن ئىشلىرىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرىدۇ.
لەيلەتۇل - بەدر— تولۇن ئاي كېچىسى.
لەيلەتۇل - مېئراج— مىئراج كېچىسى.
لى كۇللى شەيئىن سەدائۇن ۋە سەدائۇ نۇرىل - قەلبى ئەششە بەئەئۇ— ھەر بىر نەرسىدە داغ (دات، غۇبار) بار، قەلب نۇرىنىڭ دېغى توقلۇقتۇر.
لى مەئەللاھ— مەن ئاللا بىلەن بىللە.
لىمەنىل - مۇلك— مۈلۈك كىمگە تېگىشلىك؟
لى مىسلى ھازافەل - يەئمەلىل - ئامىلۇن— ئەمەل قىلغۇچىلار شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسە ئۈچۈن ئەمەل قىلسۇن.
لى ۋەجھىللاھ— ئاللانىڭ رىزالىقى ئۈچۈن؛ تەڭرى تۇپەيلىدىن.

مائەرەفناك — سېنى ئۆزۈڭگە (خاس سۈپەتلىرىڭگە) لايىق تونۇيالمىدۇق.
مازاغەل - بەسەر— تۇز كۆرىدىغان كۆز، ھەممىنى تەك كۆرىدىغان كۆز (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆزىگە قارىتىپ ئېيتىلغان)؛ ئازماي قاراش؛ (پەيغەمبەر) نىڭ كۆزى (ئوڭ - سولغا) بۇرالمىدى («قۇرئان كەرىم» 53 - سۈرە نەجم، 17 - ئايەتنىڭ باش قىسمى).
مازاغەل - بەسەرۇ ۋە ماتەغە— (پەيغەمبەر) نىڭ كۆزى (ئوڭ - سولغا) بۇرالمىدى، (كۆزلەنگەن نەرسىدىن) ئۆتۈپ كەتمىدى.
مازالە ئەلەد دەھرى مەئەللەيلى نەھارا— زاماننىڭ كېچە - كۈندۈزى ئالمىشىپلا تۇرىدىكەن (دۇنيا مەۋجۇت بولۇپلا تۇرىدىكەن).
مالەھۇھەددىل - فەھەم— ئۇنى ئويلاپ يېتىشكە ھېچ كىشىنىڭ ھەددى يوق.
ماھازا بەشەرا— بۇ قانداق ئىنسان!
مايەنتىقۇ ئەنىل - ھەۋائىن ھۇۋە ئىللا ۋەھيۇن يۇھا— ئۇ ھەۋەستىن گەپ ساتمايدۇ، ئۇنىڭ دەۋاتقان سۆزلىرى ئۇنىڭغا كېلىۋاتقان ۋەھيىدۇر.
مەئەل ئۇسرى يۇسرا— مۇشكۇللۇكنىڭ يېنىدا ئاسانلىق بار.
مەبدەئ ۋە مەئاد— (1) بىرەر ئىش ياكى نەرسىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرىغا يېتىشى؛ (2) كېلىش ۋە كېتىش ئورنى، باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىش ئورنى.

مەسنەدى هۇسن— گۈزەللىك دەرىجىسى.

مەسىھ ئەنفاسى— ئىيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپسى (تىنىقى)

مەغرىبىي ئىنتىساب— غەربكە، كۈن پېتىشقا تېگىشلىك بولغان.

مەلىكەل ـ قەدىم لەم يەزەل ۋەلا يەزال— يوقالمىغان ۋە يوقالمايدىغان، ئەزەلدىنلا بار بولغان پادىشاھ.

مەلىكىل ـ ئەللام جەللە ۋە ئەلا — ھەممە نەرسىنى بىلگۈچى پادىشاھ، ئۇلۇغ بولدى ئۇ ۋە بۈيۈك بولدى.

مەن ئەكرەمە ئالىمەن فەقەد ئەكرەمەنى— كىمكى ئالىمغا ھۆرمەت قىلسا، ماڭا ھۆرمەت قىلغان بولىدۇ (ھەدىس).

مەن تەرەكە تەدبىرەھۇ ئاشە تەيىيبەن— كىمكى ھىيلە تەدبىرنى تاشلىسا، ياخشى ۋە تىنچ ياشايدۇ.

مەن تەسەددەرە قەبلە ئەۋانىھى فەقەد تەسەددالى ھەۋانىھى— كىمكى باشلىق بولۇشقا لاياقىتى توشماي تۇرۇپ باشلىق بولسا، ئۇ باشقىلارنىڭ كۆزى ئارقىلىق ئۆزىنى خارلىغان بولىدۇ.

مەن زەللەفى نەفسىھى رەفەئ ئەللاھۇ قەدرەھۇ ۋە مەن ئەززە فى نەفسىھى ئەزەللەھۇ فى ئەئيۇنى ئىبادىھى— كىمكى ئۆز نەپسىدىن كېچەلىسە، خۇدا ئۇنىڭ قەدرىنى ئاشۇرىدۇ؛ كىمكى ئۆز نەپسىنى ئىززەت قىلسا (ئۆز نەرفسىگە بېرىلسە)، خۇدا بەندىلەر ئالدىدا ئۇنى خار قىلىدۇ.

مەن فەنەئ— كىمكى قانائەت قىلسا (ئەزىز بولىدۇ).

مەن لەم يەتە ئەددەب بى ئۇستادىن فەھۇۋە بەتتالۇن— كىمكى ئۇستازىدىن تەلىم ـ تەربىيە ئالمايدىكەن، ئۇ كىشى يامان ئادەمدۇر.

مەھبىتى ئەنۋارى كۇل— نۇرلار ماكانى.

مەھۋەشى نەسرىن ئۇزار— گۈل يۈزلۈك گۈزەل.

مەھۋى كۇللىي ئولماق- تامامەن يوق بولماق، پۈتۈنلەي ئۆزىدىن كەتمەك.

مەھى دۇھەفتە— ئون تۆت كۈنلۈك (ئىككى ھەپتىلىك) ئاي، تولۇن ئاي.

مەۋائىز ئاسا كەلام— نەسىھەت ئارىلاش سۆز.

مەيى جامى ئەلەست— كىشىنىڭ بۇ دۇنيا ۋە ئۇ دۇنيادىكى تەقدىرى.

مۇتتەفەقۇن ئەلەيھ— بىرەر نەرسە ئۈستىدە بىر ئېغىزدىن قوبۇل قىلىنغان پىكىر ۋە قارار.

مۇتۇ قەبلە ئەن تەمۇتۇ—ئۆلمەستىن بۇرۇن ئۆلۈڭلار (ئۆلۈمگە ھازىرلىنىڭلار).

مۇجىبى رەفئى دەرەجات— دەرىجىلەر كۆتۈرۈلۈشىنىڭ سەۋەبى.

مۇختەلەفۇن فىھ— ئىختىلاپقا سەۋەب بولغان نەرسە، سۆز ياكى پىكىر.

مۇشەببەھۇن بىھ— ئوخشىتىلغان نەرسە.

مۇقتەدائى زۇمرەئى ئىسلام— مۇسۇلمانلارنىڭ پېشۋاسى.

مۇھتاجۇن ئىلەيھ— موھتاج بولغان، ئېھتىياجى چۈشكەن نەرسە.

مۇئتەمەددۇن ئەلەيھ— ئۆزىگە ئىشەنگەن (كىشى).

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مۇئتەمەددۇن بىھ — *«مۇئتەمەددۇن ئەلەيھ»* گە قاراڭ.

مۇئىززۇس ـ سەلتەنەتى ۋەد ـ دۇنيا ۋەد ـ دىن— سەلتەنەتنى، دۇنيانى ۋە دىننى مۇستەھكەملىگۈچى.

مىئادۇ بۇلجار— توپلىنىش ۋاقتى ۋە ئورنى.

مىلەل ۋە نەھەل— مىللەتلەر ۋە مەزھەبلەر.

مىن ئاياتۇ فەزكۇرۇنى— نېمەتلىرىمىزنى ئەسلىگەندە.

مىنەز ـ زۇلۇماتى ئىلەن ـ نۇر— قاراڭغۇلۇقلاردىن يورۇقلۇققا (چىقىرىدۇ).

مىنەش ـ شەرارەتى ئەۋ غەيرىھا فەرەرتۇ لەدەيك— شاراپەت ۋە بۇندىن باشقا نەرسىلەردىن ھۇزۇرۇڭغا كەلتۇردۇم.

مىنھۇ خەيرۇن فىل ـ ھەقىقەت ۋەللەزى لايەئلەمۇن— ئەمەلىيەتتە ئۇنداقلاردىن بىلمەيدىغانلار ياخشى.

نارۇللاھىل ـ مۇقەدەتۇل ـ لەتى تەتتەلىئۇ ئەلەل ئەفئىدەتى— ئۇ، ئاللانىڭ ياندۇرغان ئوتىدۇركى، (ئۇنىڭ ئەلىمى) يۈرەكلەرگە يېتىپ بارىدۇ.

نافىزۇل ـ ئەھكام— ھۆكۈملەرنى يۈرگۈزگۈچى.

ناقىلان ئەخبار— نەقىل قىلىپ خەۋەر بەرگۈچىلەر.

نەبۇدۇۋخنى قىلدى بۇد— سېنى يوقتىن بار قىلدى.

نەجائەل ـ مەخفۇفۇن ۋە ھەلەكەل ـ مەسقۇلۇن— (يۈكى) يەڭگىللەر نىجاد تاپىدۇ ۋە يۈكى (گۇناھى) ئېغىرلار ھالاك بولىدۇ.

نەسايىھى مالاكەلام— رەت قىلىنمايدىغان نەسىھەتلەر.

نەسىمى قۇدسىي ئاسار— سەھەر شامىلى، تازا، غۇبارسىز شامال.

نەھۇفى رەھىمۇھۇمۇللاھۇ ئەلەيھى— ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن.

نەھىفۇ مۇستەمەند— ئازغىن ۋە موھتاج.

نەئۇزى بىللاھ— ئاللا ئۆزۈڭ ساقلىغىن!

نەۋانەقشىنى دەۋران مۇترىب چالىشى— ياخشى تىلەك ئارزۇنىڭ بارلىققا كېلىشى.

نەۋۋەراللاھۇ مەرقەدەھۇ— قەبرىسى نۇرغا تولسۇن.

نەئلى بازگۇنە ئۇرماق— بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسلىككە سالماق.

نۇرەن ئەلا نۇر— نۇر ئۈستىگە نۇر.

نۇرۇل ـ مىللەتى ۋەد ـ دىن— مىللەت ۋە دىننىڭ نۇرى.

نۇۋۋىرە مەرقەدۇھۇ— ئۇنىڭ قەبرى مۇنەۋۋەر بولسۇن.

ھازا شەيئۇن ئەجىب— بۇ ئاجايىپ نەرسە!

ھاشالىللاھ— ھېچقاچان، ھېچبىر؛ خۇدا ساقلىسۇن.

ھەسبەتەن لىللاھ— خۇدا ئۈچۈن، خۇدا ھەققى، خۇدانىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن.

ھەل تۇئەززەبۇل ـ ئەشرارە قەبلە ئەز ـ زەلەلى— يامانلارنى ئاداشماستىن ئالدىن ئازابلامسەن؟

ھەل يۇمكىنۇ مىن ئىشقىنكە لىلخەلقى فىرارا — سىنىڭ ئىشقىڭدىن ئەل قېچىپ قۇتۇلالامدۇ؟

ھەيىي غەففۇر — گۇناھلارنى كەچۈرگۈچى دائىمىي ئاللا.

ھەيىي لايەمۇت، مۇنەززەھ ۋەلا ئىنتىھا — ئۆلمەيدىغان، تىرىك، ھەممە ئەيىب - نۇقساندىن پاك ۋە مەڭگۈلۈك.

ھۇببۇل - ۋەتەن — ۋەتەن مۇھەببىتى، سۆيۈملۈك ۋەتەن.

ھۇرۇفى ھىجا — ئېلىپبە تەرتىپى، ئېلىپبە جەدۋىلى.

ھۇسسىلە مافىس - سۇدۇر — كۆڭۈلدىكىسى ئاشكارا قىلىنسا.

ھۇۋەلايەنزىرۇ ئەسلا بىھالىك — ئۇ سىنىڭ ھالىڭغا ئەسلا باقمايدۇ.

ھېچ ئەھەد — ھېچكىم.

ئۇتلۇبۇل - ئىلمە ۋە لەۋبىس - سىن — «ئىلىم - پەن جۇڭگودا بولسىمۇ ئىزدەڭلار» دېگەن ھەدىسنىڭ باش قىسمى.

ئۇد ئۇنى ئەستەجىب لەكۇم — مەندىن دۇئا تەلەپ قىلىڭلار قوبۇل قىلىمەن، ئىجابەت قىلىمەن.

ئۇزكۇرۇنى —«مېنى ياد ئېتىڭلار» سۈرە بەقەرە، 152 - ئايەتنىڭ باش قىسمى.

ئۇسكۇن ئەنتە ۋە زەۋجۇك ئەل - جەننەتە (ئەي — ئادەم)، سەن خوتۇنۇڭ بىلەن بىرگە جەننەتتە تۇر.

ئۇلۇمى خەفىيە — مەخپىيەتلىك ئىلمى.

ئۇلۇمى شەرئىيە — شەرئەتكە ئائىت ئىلىملار.

ئۇممۇل - خەبائىس — ناچار ئىشلارنىڭ ئانىسى، بېشى.

ۋابەستەئى تەۋفىق — مۇۋەپپەقىيەتكە ئالاقىدار.

ۋاقىفى ئەسرارى پىنھان — مەخپىي سىرلارنى بىلگۈچى.

ۋالىدە ۋەلىييەن — خۇدانىڭ بىر دوستىنى دوست تۇتۇشۇڭ.

ۋەجھى مەئاش — تىرىكلىك ۋاستىسى.

ۋەركەئۇ مەئەر - راكىئىن — رۇكۇ قىلغۇچىلار بىلەن بىرگە رۇكۇ قىلىڭلار.

ۋەززۇھا — چاشگاھ ۋاقتى بىلەن قەسەم.

ۋەسسەمائى زاتىل - بۇرج — بۇرجلىرى بار ئاسمان بىلەن قەسەم ئىچىمەن.

ۋەششەمسى — قۇياش بىلەن قەسەم.

ۋەششەمسى ۋە زۇھاھا — قۇياش ۋە ئۇنىڭ چاشگاھىغا قەسەمياد قىلىمەن.

ۋەفاكىھەتۇن ۋە نەخلۇن ۋە رۇممان — مېۋە، خورما ۋە ئانارلار باردۇر.

ۋە فى شەيئىن شەيخۇن — ھەر بىر نەرسىدە ھەم قېرىش بولىدۇ.

ۋە لا فىن - نەھارى ۋەلا فىل لەيلى لى فەرەھۇن فەلا ئۇبالىي ئەتالەل - لەيلۇ ئەم قەسۇرە — نەكۈندۈزى ۋە نە كېچىسى ماڭا خۇرسەنچىلىك بار، پەرۋايىم يوقتۇر، خاھ

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى www.uyghurkitap.com

تۈن ئۆزۈندۈر، خاھ قىسسا.

ۋەلا مەۋجۇد فىدداره‌ين قىتته، فەقۇلتۇ ئەسمەئۇ يا ئەيىۇھەنناس— ئېيتىڭكى: تىڭشاڭلار، ئەي ئىنسانلار، ئىككىلا ئالەمدە پەقەت بىر ئاللادىن باشقا ھەقىقىي مەۋجۇدىيەت يوق.

ۋەلەقەد ئاتەينا لۇقمانە ئەل ـ ھىكمەتە— راستىن ئېيتقاندا بىز لۇقمانغا ھېكمەت (ئىلمى) نى بەردۇق.

ۋەلەقەد كەررەمنا بەنى ئادەمە— ئادەم زۆرۈرىيەتلىرىنى ئۇلۇغ قىلىپ ياراتتۇق.

ۋەلەۋ هازەل مەئانىي ئەنتە ـ قۇلتە، تەقۇلۇ ئىئلەمۇ يا ئەيىۇھەنناس— ئەگەر بۇ مەنىلەرنى سەن ئېيتقان بولساڭ، دەيسەن: «بىلىڭلار، ئەي ئادەملەر!».

ۋەل ـ قەمەر— ئاي («قۇرئان كەرىم» 91 ـ سۈرە شەمس، ئىككىنچى ئايەتنىڭ بىرىنچى سۆزى).

ۋەل ـ كازىمىنەل ـ غەيزە ۋەلئافىن ئەنناس— ئۆز گۇناھىغا تولۇق توۋا قىلغانلار كەچۈرۈمگە سازاۋەردۇر.

ۋەللاھۇ ئەئلەم بىسسەۋاب— خۇدا توغرىسىنى بىلگۈچىدۇر.

ۋەل ـ لەيل— كېچە (قاراڭغۇلۇقى) بىلەن قەسەم ئىچىمەن.

ۋەل ـ لەيلى ئىزا سەجا— كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقى دۇنيانى ئورىۋالغان چاغ بىلەن قەسەميات قىلىمەن.

ۋەل ـ لەيلى ئىزا يەغشا— قاراڭغۇلۇقى ئالەمنى قاپلىغان كېچە بىلەن قەسەمكى.

ۋەل ـ مەۋاھىبۇل ـ جەزىلە ۋەل ـ كەرامەت ۋەل ـ مەقامەتۇل ـ جەلىلە— كۆپ ئاتالار (ئىگىسى)، كارامەتلەر ۋە بۈيۈك ماكانلار (ساھىبى).

ۋەل ـ مۇرسەلاتى ئۇرفەن فەل ـ ئاسىفاتى ئەسفەن— ياخشى ۋەزىپە بىلەن كۆندۈرۈلگەن (پەرىشتە) لەر نامىغا قەسەم، قاتتىق ئىسسىغۇچى شامال (ھاۋا) بىلەن قەسەم.

ۋە ما ئەرسەلناكە ئىللا رەھمەتەن لىل ـ ئالەمىن— بىز سېنى پۈتۈن ئالەمگە پەقەت رەھمەت بولسۇن دەپ ئەۋەتتۇق.

ۋەما تەغا—غوغا (ئىسيان) قىلمىدى، باشباشتاقلىق (ئىتائەتسىزلىك) قىلمىدى.

ۋە ما يانتىقۇ ئەنىل ـ ھەۋا— پەيغەمبەر ھەۋايى نەفسىدىن خالىغانچە گەپ قىلمايدۇ.

ۋە مەن دەخەلەھۇ كانە ئامىنەن— كىمىكى (مەسچىتكە) كىرسە ئامان بولىدۇ.

ۋەنشەققەل ـ قەمەر— «ئاي يېرىلدى» («قۇرئان كەرىم» 54 ـ سۈرە قەمەر، بىرىنچى ئايەتنىڭ كېيىنكى سۆزى).

ۋەھدەت ساقىيىسى— بىرلىك، يېگانىلىك ساقىيىسى.

ۋەھدەھۇ لاشەرىك— شېرىكى يوق يەككە ـ يېگانە.

ۋەھدەھۇ لاشەرىكە لەھۇ ئىلاھەن ۋاھىدا— يېگانە، شېرىكى بولمىغان بىرلا ئىلاھتۇر.

ۋەھلۇل ئۇقدەتەن مىن لىسانى— تىلىمدا بولغان تۈگۈن (دۇدۇقلۇق) نى يەشكىن.

ۋە ئىزەل ـ بىھارۇ فۇججىرەت— ھەرقاچان دېڭىزلار پارتلىتىلسا.

ۋە ئىزەل ـ جىبالۇ سۇيىيىرەت— ۋە ھەرقاچان تاغلار سەير قىلدۇرۇلسا.

ۋە ئىقامۇس ـ سەلات— ناماز ئۆتەش.
ۋە ئىندەللاھ— ئاللانىڭ نەزەرىدە، ئاللانىڭ ئالدىدا.
ۋە ئىننە ئەلەيكە لەئنەتى ئىلا يەۋمىد ـ دىن— سەن (شەيتان) غا تا قىيامەت كۈنگە قەدەر مېنىڭ لەنىتىم بولغۇسىدۇر.
ۋۇلىدتۇ فى زەمانىس ـ سۇلتانىل ـ ئادىلى— مەن ئادىل پادىشاھ زاماندا تۇغۇلدۇم.
ۋىردى زەبان ئەيلەمەك— دۇئا قىلماق.

ئىختىلافى جۇزۇ ئىلە كۇل— پارچە بۆلەك بىلەن پۈتۈننىڭ ئىختىلاپى؛ زور قارىمۇ قارشىلىق.
ئىرەمە زاتىل ـ ئىمادىللەتى لەم يۇھلەق مىسلۇھافىل ـ بىلادى— ئېگىز بويلۇق ئىرەم (قەبىلىسى)نىڭ ئوخشىشىنى ئالەمدە ياراتمىغانىدى.
ئىرجىي نەغمەسىن ئىستىماڭ قىلماق— ئۆلۈم نىداسىنى ئىشتمەك؛ ئۆلمەك.
ئىزا ئەرەدتە ئەن تەئىسىيە مەۋلاكە فەئىسھى فى مەنزىلىن لايەراكە— ساھىب (مەۋلا) غا ئىسيان قىلىشنى خالىساڭ، ئۇ كۆرمەيدىغان جايدا قىل.
ئىزا زەھەرە ئەل ـ ھەققۇ لەم يەئقە مەئەھۇ غەيرۇھۇ— ھەقىقەت روشەن بولغان ۋاقىتتا باشقا نەرسىلەر (گە ئورۇن) قالمايدۇ.
ئىزا ئىستەنەدە ئەر ـ رەجۇلۇ نامە ئەقلۇھۇ— كىشى بىرەر نەرسىگە سۆيۈنسە ئەقلى ئۇخلايدۇ (ھەقىقەتنى ئاچالمايدۇ).
ئىزرىب بى ئەساكەل ـ بەھرە— (ئەي مۇسا) ھاساڭ بىلەن دېڭىزنى ئۇر (ھاساڭنى دېڭىزغا ئۇر).
ئىسمى ئەزەم— بۈيۈك ئىسىم، ئايەتنىڭ نامى.
ئىسھەب ئەن ناسە كەما تەسھەبۇن ـ نارە خۇز مەنفەئەتەھا ۋەھزەر ئەن تۇھرىـ قەكە— ئادەملەر بىلەن بولغان مۇئامىلەڭ ئوت بىلەن مۇئامىلە قىلغاندەك بولسۇن — مەنپەئەتلەنگىنۇ كۆيدۈرۈشتىن ئېھتىيات قىل.
ئىشرەبۇ يا ئەييۇھەل ـ ئەتشان— ئەي تەشنالار، ئىچىڭلار!
ئىقرەئ بىسمى رەببىكەللەزى خەلەق— سېنى ياراتقان پەرۋەردىگارىڭنىڭ ئىسمى بىلەن ئوقۇ.
ئىلتىزامى ھىممەت— ھىممەتلىك مەجبۇرىيەت.
ئىللەللاھ— ئاللا پەقەت بىردۇر.
ئىندە زىكرى ئەس ـ سالىھىنە تەنزىلۇ ئەر ـ رەھمەتۇ— ياخشى كىشىلەر زىكر قىلىنسا رەھمەت ياغىدۇ.
ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن— بىز ئاخىر ئاللا تەرىپىگە قايتقۇچىلارمىز.
ئىننە رەببەكە لەبىل ـ مىرساد— پەرۋەردىگارىڭ ئەلۋەتتە كۆزىتىپ تۇرغۇچىدۇر.
ئىننەللاھە جەمىلۇ ۋە يۇھىببۇل ـ جەمال— ئاللا گۈزەلدۇر، ئۇ گۈزەللىكنى ياخشى كۆرىدۇ.
ئىننەل ئىنسانەفى كەبەد— ئىنسان دائىم مېھنەتتىدۇر.
ئىننەھۇ لەيسە مىن ئەھلىقە— ئەلۋەتتە ئۇ سېنىڭ ئەھلىڭدىن (ئائىلە ئەزالىرىڭـ

ئۇيغۇر كىتاب تورىكتى www.uyghurkitap.com

دىن) ئەمەس.

ئىننى ئەنەللاھ— سېنىڭ خۇدايىڭ مېەن.

ئىنىنى جائىئىلۇن فىل ـ ئەرزى خەلىفەتەن— مەن يەر يۈزىدە خەلىپە ياراتماقچىمەن.

ئىننى لە ئەجىدۇ نەفەسە ئەر ـ رەھمانى مىن قىبەلى ئەل يەمەنى— مەن ئاللا تائالانىڭ مەرھەمىتىنى يەمەن تەرەپتىن تاپقانىدىم.

ئىن ھۇۋە ئىللا ۋەھيۇن يۇھا— بۇ ۋەھيي ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن (يەتكۈزۈلگەن) گەپلەردۇر.

ئىن يەكاد— يېقىن بولسا.

ئىھدەر ـ راھەتەين— ئىككى راھەتنىڭ بىرى.

يائەبەتى ھازا تەئۋىلۇ رۇئيايە مىن قەبل — ئەي ئاتا، مانا بۇ ئىش ئىلگىرى كۆرگەن چۈشۈمنىڭ تەبىرىدۇر.

يابەسىرۇ—ئەي كۆرگۈچى.

يا داۋۇد، ئىننا جەئەلناكە خەلىفەتەن فىل ـ ئەرزى، فەھكۇم بەينەن- ناسى بىل- ھەققى— ئەي داۋۇت، بىز سېنى يەر يۈزىگە خەلىپە قىلدۇق، ئەمدى سەن ئادەملەر ئارىسىدا ھەق بىلەن ھۆكۈم يۈرگۈز.

يارەئۇفۇ— ئەي، بەندىسىگە ھەممىدىن شەپقەتلىك ۋە كۆيۈملۈك.

يا زاھىرۇ يا باتىنۇ ئەئتەينى قەرار— ئەي ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن ئىشلارنى بىلگۈچى ئاللا، ماڭا ئاراملىق ئاتا قىلغىن.

يا سەرا سىرتە مەناھەت ـ تالىبىن— ئەي ئەزىز، سەن ئىزدىگۈچىلەرنىڭ مەقستى سەن.

يا سەمىئۇ— ئەي ئاڭلىغۇچى.

يا غىياس— ئەي قۇتقۇزغۇچى.

يا قەرىبۇ— ئەي ھەممىدىن بەندىسىگە يېقىن.

يا لەتىفۇ— ئەي بەندىسىگە ھەممىدىن مېھرىبان.

يا لەيتەنى كۇنتۇ تۇراب— كاشكى، مەن تۇپراق بولۇپ كەتكەن بولسامچۇ!

يا مۇجىبۇ— ئەي بەندىسىنىڭ تىلىكىنى ئىجابەت قىلغۇچى ئاللا.

يا ئىلاھەل ـ ئالەمىن— ئەي، ھەممە ئالەم خەلقى ئىبادەت قىلىشقا تېگىشلىك خۇدا، ئەي، ھەممە ئالەملەرنىڭ ئىلاھى.

يەمكۇسۇ فىل ـ ئەرزى— يەردە توختاپ تۇرىدۇ، يەردە ئىستىقامەت قىلىدۇ.

يەۋمۇن ـ نۇشۇر— قىيامەت كۈنى.

يەئمۇرۇ بىل ـ ئەدل— ئادالەتكە بۇيرۇدى.

يۇفۇنە بىن ـ نەزرى— نەزىرلىرىگە (نەزىر قىلىپ ئاتىغان نەرسىلىرىگە) ۋاپا قىلىدۇ.

يۇھيىل ـ ئىزام— (چىرىغان) سۆڭەكلەرنى تىرىلدۈرىدۇ، ئۆلۈكلەرنى تىرىلدۈرگۈچى.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. مىرسۇلتان ئوسمانوۋ، خەمىت تۆمۈر: «چاغاتاي تىلى توغرىسىدىكى قاراشلىرىمىز» («شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» 1993 ـ يىل 1 ـ سان).

2. ئىبرايىم مۇتىئى: «چاغاتاي ئەدەبىي تىلىنىڭ ئۇيغۇر تىلى تەرەققىيات تارىخىدا تۇتقان ئورنى» (لېكسىيە).

3. «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1981 ـ يىل نەشرى).

4. شەرىپىدىن ئۆمەر: «ئۇيغۇرلاردا كلاسسىك ئەدەبىيات» (شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1988 ـ يىل نەشرى).

5. خەمىت تۆمۈر، ئابدۇرۇپ پولات: «چاغاتاي تىلى» (قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1987 ـ يىل نەشرى).

6. ۋاھىتجان غوپۇر، ئەسقەر ھۈسەيىن: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تىزىسلىرى» (مىللەتلەر نەشرىياتى، 1988 ـ يىل نەشرى).

7. 刘宾编:《喀喇汗朝时期的文学》(新疆人民出版社,1995 年汉文版)。

8. 赵国栋 张世荣编:《察合台语后期文学》(上. 新疆人民出版社,1995 年汉文版)。

9. 张宏超编:《察合台语早期文学》(新疆人民出版社,1995 年汉文版)。

10.《波斯语汉语词典》商务印书馆, 1981 年. 北京

11. «نەۋائى ئەسەرلىرى لۇغەتى»، غەفۇرغۇلام نامىدىكى ئەدەبىيات ۋە سەنئەت نەشرىياتى. تاشكەنت، 1972 ـ يىلى نەشرى.

12. «ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرى تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغەتى»، تۆت توملۇق، ئۆزبېكىستان س س ر «فەن» نەشرىياتى، تاشكەنت، 1983 ـ يىل نەشرى.

13. ئەلىشىر نەۋائى: «غەزەللەر» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 ـ يىل نەشرى).

14. ئابلىمىت ئەھەت، دىلدار مەمتىمىن: «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى لۇغىتى» (شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1989 ـ يىل نەشرى).

15. ئابلىمىت ئەھەت: «چاغاتاي تىلىدىن ئاساس» (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ماتېرىياللار بۆلۈمى. 1998 ـ يىل ماي باسما).

16. ئەلىشىر نەۋائى: «خەزايىنۇل ـ مەئانى» (ھىجرىيە 1211 ـ يىلى موللا نەزەر خەلىپەت تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن قولىيازما).

17. مۇناسىۋەتلىك قولىيازما ئەسەرلەر.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

图书在版编目(CIP)数据

察合台维吾尔语/阿布里米提·艾海提编著. —乌鲁木齐：新疆大学出版社，2002.10
ISBN 7—5631—1623—0

Ⅰ.察… Ⅱ.阿… Ⅲ.维吾尔语—研究
Ⅳ.H215

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2002)第 086365 号

责任编辑：**吐尔逊·阿不都拉**
责任校对：**阿布里米提·艾海提**
封面设计：**艾克拜尔·萨里**

察合台维吾尔语

阿布里米提·艾海提　编著

新疆大学出版社出版
（乌鲁木齐市胜利路 14 号，邮政编码：830046）
新华书店发行
新疆新华印刷厂印刷
开本：787×1092　1/16　34.75 印张
2002 年 12 月第 1 版　2007 年 4 月第 2 次印刷
印数:3 001 — 4 500

ISBN 7-5631-1623-0/H.30
定价:45.00 元

ھەيرانمەن ئانا تىل ھەققە تىلىرىمە،

تۈرمۈش ئەلەك شادلىق ھەمسىرە تىلىرىك،

يامشاق تۈزۈمىن چېتىقى خانا باشى،

يا مانا بەخشىچە تارىن ئۇ سەرە تىلىرىگە،

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ISBN 7-5631-1623-0
9 787563 116232 >

ISBN 7-5631-1623-0
H·30(维文)定价:45.00元